

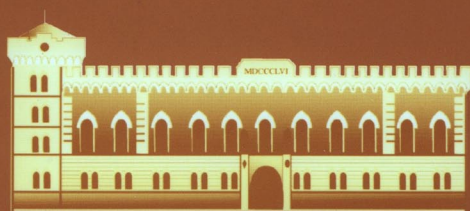
ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE – ISTORIE

XVIII

2010

MUZEUL BANATULUI TIMIȘOARA

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE ▪ ISTORIE

XVIII

2010

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE
ISTORIE

XVIII
2010

EDITURA MEGA
Cluj-Napoca, 2010

Colegiul de redacție:

Dan Leopold CIOBOTARU, *director al Muzeului Banatului*

Prof. dr. Florin DRAȘOVEAN, *redactor șef*

Zsuzsanna KOPECZNY, *secretar de redacție*

Lector dr. Ligia BOLDEA, Nicoleta DEMIAN-TOMA, Prof. dr. Vasile DUDAȘ, Conf. dr. Vasile RĂMNEANȚU, Prof. dr. John Michael O'SHEA (Michigan University, SUA), Prof. dr. Wolfram SCHIER (Freie Universität Berlin, Germania), Lector dr. Călin TIMOC, *membri*

Vigneta copertei: Wiliam Vastag

Analele Banatului, serie nouă, continuă publicațiile anterioare ale Muzeului Banatului din Timișoara:

Történelmi és Régészeti Értesítő, 1872–1918

Gemina, 1923

Analele Banatului, 1928–1931

Tibiscus, 1971–1979

Orice corespondență se va adresa

Muzeului Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO-300002 Timișoara,

e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Please send any mail to

Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO-300002 Timișoara,

e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Tout correspondence sera envoyée à l'adresse:

Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO-300002 Timișoara,

e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Richten Sie bitte jedwelche Korrepondenz an die Adresse:

Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO-300002 Timișoara,

e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

ISSN 1221-678X

EDITURA MEGA

Cluj-Napoca

e-mail: mega@edituramega.ro

www.edituramega.ro

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHE

ALEXANDRU SZENTMIKLOSI, SORIN TINCU

Verbicioara Discoveries in Hunedoara 11

VICTOR SAVA, MARIUS ARDELEANU

Observații asupra unei achiziții a Complexului Muzeal Arad 23

Observations Concerning an Acquisition of the Arad Museum 28

DUMITRU PROTASE

Castrul legiunii IIII Flavia de la Berzovia. Săpăturile arheologice din anii 1965–1968 33

Das Lager der Legion IV Flavia von Berzovia. Die Ausgrabungen der Jahre 1965–1968 43

ALEXANDRU FLUTUR

Cărămizile ștampilate ale legiunii XIII Gemina de la Cenad și Sânnicolau Mare 63

Stamped Bricks of Legio XIII Gemina at Cenad and Sânnicolau Mare 66

RAOUL ȘEPTILICI

Monete barbarizate de secolul al IV-lea din bronz din Banat în descoperiri izolate 69

Fourth Century Bronze Barbarous coins from Banat (Isolated Finds) 73

VASILE-BOGDAN DOMOCOȘ

Bijuterii monetare la barbarii dintre Dacia și Pannonia 77

Coin Jewelry at the Barbarians Between Dacia and Pannonia 80

CORIOLAN HORAȚIU OPREANU

Medalionul cu măști din tezaurul de la Șimleul Silvaniei (Szilágysomlyó).

Precizări iconografice și influențe culturale 81

The „Masks” Medallion from the Hoard at Șimleul Silvaniei (Szilágysomlyó).

Iconography and Cultural Influences 91

ISTORIE MEDIE

DANIELA TĂNASE

Despre artizanii metalelor în izvoare scrise din zorii Evului Mediu 115

On the Metal Craftsmen According to Early Middle Age Written Sources 121

LIGIA BOLDEA

Un secol din evoluția unui domeniu feudal al Banatului de Câmpie: domeniul familiei nobile

Danciu de Macedonia 123

Un siècle de l'évolution d'un domaine féodal du Banat champêtre: les domaines de la famille noble

Danciu de Macédonie 134

ADRIAN MAGINA

Un nobil sârb în Banatul secolului al XV-lea: Miloš Belmužević 135

A Serbian Nobleman From XVth Century Banat: Miloš Belmužević 142

LIVIA MAGINA

Dreptul de târg și procesul de urbanizare. Cazul Felnac	143
<i>Market Right and Urbanization Process. Felnac Case</i>	148

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

DRAGOȘ-LUCIAN ȚIGĂU

Studenti din Timișoara la școli și universități europene (1730–1850)	151
<i>Studenten aus Temeswar an europäischen Schulen und Universitäten (1730–1850)</i>	170

ZORAN MARCOV, CIPRIAN GLĂVAN

Istoria familiei Nikolics redată într-un document din colecția Muzeului Banatului.....	173
<i>Die Geschichte Der Familie Nikolics In Einer Urkunde Aus Der Sammlung Des Banater Museums</i>	177

VASILE DUDAȘ

O personalitate marcantă a Banatului. Lucian Georgevici (1875–1940)	185
<i>Une personnalité marquant du Banat. Lucian Georgevici (1875–1940)</i>	192

FELICIA ANETA OARCEA

Dinamica știutorilor de carte în comitatul Arad la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.....	193
<i>La dynamique des gens lettrés dans le comté d'Arad à la fin de XIXème siècle et au début du XXème</i>	204

RADU ARDELEAN

Viziunea lui Atanasie Marian Marienescu asupra istoriei vechi a românilor	205
<i>The Visions of Atanasie Marian Marienescu Upon the Old History of the Romanian People</i>	226

NICOLETA TOMA-DEMIAN

Augustin Weber (1833–1909).....	227
<i>Augustin Weber (1833–1909)</i>	235

IONELA MOSCOVICI

Banatul în așteptarea păcii. Premisele unei misiuni franceze	241
<i>Le Banat en attendant la paix, le prémices d'une mission française</i>	250

ADRIAN DEHELEANU

Dotarea aeronauticii române în perioada interbelică.....	251
<i>Die Ausstattung der rumänischen Aeronautik während der Zwischenkriegszeit</i>	257

VASILE RĂMNEANȚU

Activitatea Primăriei Timișoara în anul 1933.....	259
<i>The Main Activities Developed by the Townhall of the Municipality of Timișoara in 1933</i>	273

DUMITRU TOMONI

Adunările generale ale regionalei „Astra Bănățeană” (1937–1948)	275
<i>Les réunions générales de la régionale « Astra Bănățeană » (1937–1948)</i>	283

SÎNZIANA PEDA

A doua conflagrație mondială, între document scris și memorial	285
<i>The Second World War Between Written and Memorial Document</i>	289

RADU PĂIUȘAN

Activitatea Uniunii Patrioților în Banat în anul 1944	291
<i>Die Tätigkeit des Patriotenverbands in Banat im Jahre 1944</i>	301

ANTONIO FAUR

Organizațiile Partidului Național Țărănesc-Maniu din Bihor (1944–1946).....	303
<i>The Organizations of Maniu's National Peasants' Party in Bihor (1944–1946)</i>	325

EUSEBIU NARAI

Situația financiar-bancară în județul Severin (1944–1948)	327
<i>La situation financière-bancaire dans le département de Severin (1944–1948)</i>	344

CEZAR STANCIU

Jivkov și Dej între prietenie și interese. Relațiile româno-bulgare după al doilea război mondial (1948–1964).....	345
<i>Jivkov and Dej Between Friendship and Interest. The Romanian-Bulgarian Relations in the Aftermath of World War II (1948–1964)</i>	352

MIODRAG MILIN

Sârbii din România sub imperiul „limbii de lemn” de la „Iuda” Tito și „Genialul” Stalin spre jaloanele comunismului autohton	355
<i>The Serbs in Romania Under the Rule of “Wooden Language” from “Yuda” Tito and Stalin “The Genius” to the Regulations of Domestic Communism</i>	360

ISTORIA CULTURII, MUZEOLOGIE, ISTORIOGRAFIE CATALOAGE, VARIA

HEDY M-KISS

Antimise – analiză iconografică	367
<i>Antimensia – Iconographic Analyses</i>	371

RECENZII

CĂLIN TIMOC, Dorel Bondoc, Cioroiul Nou, Craiova, 2010, 199 p.	381
---	-----

LAJOS KAKUCS, Hedy M-Kiss, Textile istorice din colecția Muzeului Banatului Timișoara, secolele XVIII–XIX, Timișoara, 2009	382
---	-----

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE.....	387
------------------------------	-----

ARHEOLOGIE
ȘI ISTORIE VECHE

VERBICIOARA DISCOVERIES IN HUNEDOARA

Alexandru Szentmiklosi, Sorin Tincu***

Keywords: *Hunedoara region, Middle Bronze Age, imports, Verbicioara culture, Wietenberg culture*

The systematic archaeological research done in the town of Hunedoara has evidenced a continuous dwelling of this area, starting with the Paleolithic age¹.

Among the sites we note *Dealul Sânpetru, Platoul din fața Turnului Neboisa, Cimitirul Reformat* (or *Biserica Reformată*) and *Grădina Castelului*. Both surveys and systematic archaeological excavations have been made at these points and they resulted in artifacts dating from the Neolithic to the Middle Ages².

The items that are characteristic for the Wietenberg culture are especially interesting, not only for the knowledge on the evolution of human habitation during the Bronze Age but also for the contacts with communities that are further away³. The discoveries from *Grădina Castelului, Strada Toamnei* and *Dealul Sânpetru – Stația de Filtrare a apei* (Pl. I/1–2) emphasize these contacts.

Description of finds

1. Included in the theme exhibition from the Corvins' Castle Museum is a bitronconical, restored vessel. It was discovered in *Grădina Castelului* but the information concerning it is rather scarce⁴.

* Muzeul Banatului, Timișoara, Piața Huniade, nr. 1, 300002, jud. Timiș, e-mail: szentmiklosi@yahoo.com.

** Muzeul Castelul Corvinilor, Hunedoara, str. Castelului, nr. 1–3, 331141, jud. Hunedoara, e-mail: sorin_tincu@yahoo.com.

¹ Luca 2005, 134–138, no 212 (see also older literature).

² Andrișoiu 1986–1987, 51; Andrișoiu 1992, 14; Luca 1999, 13–14; Luca 2005, 7–8.

³ Andrișoiu 1979, 24; Boroffka 1994, 47; Luca 2005, 134–135, no. 212, with literature. An Otomani typical vessel is known in Hunedoara, whose chronological frame is at the end of the Middle Bronze Age and at the beginning of Late Bronze Age (Andrișoiu 1992, 60–61, Pl. 47/3).

⁴ T. Mariș, former archaeologist at the Corvins' Castle Museum has done some systematical archaeological excavations between

The vessel has a bitronconical, flattened shape, a short cylindrical neck (approximately 2 cm high), straight rim and base. It has a slightly rounded carina; on its mid-section the vessel presents four groups of handles, placed by two, that are vertically perforated. The perforations have a diameter of approximately 0.5 cm and are about 1.5 cm away from each other. It is most likely that they were used to hang the vessel by strings passed through those perforations. The vessel was broken in the old age, it was restored and its original color was grayish-black.

The upper half of the body is slightly globular and it is decorated with incised ornaments. The well pronounced carina is decorated with a row of short, alveolated, oblique notches, which continue along the horizontal, perforated small handles. In the upper part of these notches a circular incision was traced; it marks the base of the upper body. Some parallel, elongated triangles (approximately 2.2 cm long) start from the incised line. Their insides are incised with three lines whose common starting point is the tip of the triangles. Next to the small handles, the upper part of the body, all the way to the neck base, is decorated with six groups of two vertically incised lines, which form five wider fields. The insides of each field is decorated with obliquely incised lines that form a column of rhombs, hachured inside with three, parallel, oblique lines.

Vessel dimensions: height = 17.5 cm, maximum body diameter = 23 cm, base diameter = 6.7 cm, rim diameter = 7.8 cm (Pl. II/1a-b).

1981–1989 (Andrișoiu, 1986–1987, 51; Andrișoiu 1992, 14), these works were continued between 1996–2004 by S. A. Luca (Luca 2005, 7–8). T. Mariș is considered the one who discovered the flattened bitronconical Verbicioara vessel.

2. In the southwestern side of the earthen fortress on the *Sânpetru Hill* (on the terrace at the base of the hill), a water tower was built (Dealul Sânpetru-*Stația de Filtrare*). When a water pipe was lowered on the northeastern slope of Dealul Sânpetru a reach archaeological material was uncovered. The artifacts belong to several historic periods: Bronze Age, First Iron Age, Dacian Age, Roman period⁵.

In the spring of 2009, during the salvage excavation in the area of the water filtering station, several trenches were opened. In trench S4/2009, square A11, -0.4–0.43 m deep two pottery shards were discovered. They belong to a two handled cup. By its shape and ornament this cup is a Wietenberg import⁶.

The cup presents a slightly flattened, globular shape, concave base, a short tronconical neck, ended in a slightly rounded rim. Two over-heightened handles are attached to the rim. The upper part of the handles presents two tronconical buttons. The cup has a slight bulge, suggesting a semispherical prominence. The paste is fine, tempered with sand and mica. The paste color is grayish-black with flecks (similar to the bitronconical vessel).

Decoration: parallel, incised lines on the maximum diameter (three lines), on the shoulder area (two lines) and under the rim (two lines). Obliquely hachured triangles are incised on the upper half of the cup. Their base starts on the band on the maximum diameter, while their tip is united with the horizontal lines on the shoulder. Above the parallel horizontal lines on the shoulder, as well as on the rim, the cup was decorated with oblique alveoli.

Measurements: height = 8 cm, rim diameter = 7.5 cm, maximum diameter = 13 cm (Pl. III/1).

3. Still in 2009 some water pipe network was undertaken without an archaeological authorization on *Toamnei Street*. In the excavated dirt a pottery sherd was discovered. It was part of a vessel (bowl or cup) decorated with Verbicioara motifs.

The shape is slightly globular, with a short neck and straight rim. The shoulder is slightly carinated,

very well delimited from the neck base. The paste is tile-colored with yellowish spots on the exterior, while the inside of the vessel is gray. The paste presents some traces of smoothing while the slip has fallen. The paste is fine, tempered with sand and grained mica. It was very well, oxidizing fired.

The vessel was decorated with more or less superficially incised lines. A row of short and oblique indents were placed under the maximum diameter. The indents are triangular, with a widened upper part. Above them, two incised parallel lines. Above these lines a row of triangles were incised; they are parallel and elongated and their tip is placed on the slightly carinated shoulder. The inside of the triangles is divided into three fields by two median lines, perpendicular on the two parallel lines under the maximum diameter. The rim is decorated with a row of oblique indents; under them, a deeply incised line.

The sherd permits only estimate measurements: maximum diameter = 16.7 cm; rim diameter = 14 cm (Pl. III/2).

Discussions

From the shape and decoration point of view the fragmentary vessels discovered in Hunedoara (*Grădina Castelului, str. Toamnei* and Dealul Sânpetru-*Stația de Filtrare a apei*), have analogies both in the Vatina and the Verbicioara cultures. Both of these evolve at the same time with the Wietenberg communities in the Hunedoara area.

As a shape the bitronconical vessel from Hunedoara-*Grădina Castelului* is integrated in the *Hängegefäße* category, with close analogies in relatively large geographical spaces (Banat, Crișana and to the south of Danube, in northeastern Serbia). The furthest analogy, to our knowledge, is the bitronconical vessel discovered at Szihalom-*Árpádvár* (or *Földvár*), which is considered an "Otomani influence" in the area of the Hatvan culture⁷.

The closest analogies are at Vârșand (Gyulavarsánd) -*Laposhalom* (Arad County). Here the latest archaeological research has uncovered numerous bitronconical vessels such as the one at Hunedoara⁸. Some of these vessels present a short, cylindrical or tronconical foot⁹, while others have a flattened base¹⁰. In some cases the carina is relieved, forming a border that widens symmetrically in four parts, forming

⁵ Andrișoiu 1979, 24.; Luca 1999, 63–64; Luca 2005, 134. We have to note that the Bronze Age materials from *Dealul Sânpetru* come from the dirt that forms the defense vallum of the medieval fortress. No Bronze Age complex or level were discovered during T. Mariș's excavations inside this fortress (Luca 1999, 13). This could suggest a possible secondary position of the prehistoric pottery, which was brought here with the dirt that forms the vallum. Of course, this is only an hypothesis until further systematic research of the fortified plateau, which could find some prehistorical complex bases.

⁶ Salvage archaeological research in the spring of 2009 by C.C. Roman and S. Tincu; the research report is being published.

⁷ Kalicz 1968, 119, Taf. LXXIV/1a-b; Kalicz 1984, 198, 211, Taf. LVI/10; Csányi-Tárnoki 1994, 177, no. 22.

⁸ Roska 1941, 48–49, 51, Fig. 14/5, 58; Kalicz 1968, 170; Bóna 1975, 129–131, Taf. 140/8, 10–13 and Taf. 142/12–17.

⁹ Roska 1941, 51, Fig. 14/5; Bóna 1975, Taf. 140/10–11.

¹⁰ Bóna 1975, Taf. 140/12–13.

small handles with one or two perforations¹¹. The settlement at Vârşand has been attributed for a long time to the Otomani culture, although the similarities between the pottery from Banat and the one discovered north of the Mureş river (Socodor) have been observed during the first half of the 20th century¹². Fl. Gogâltan's opinion is that this site marks the northern boundary of the Vatina culture (Corneşti-Crvenka group)¹³.

Other finds, similar to the vessel from Hunedoara were uncovered in Banat, at Vatina¹⁴, Vrşac-Crvenka¹⁵ and Corneşti-Cornet¹⁶. Unlike the vessel from Corneşti-Cornet, which has a flattened base¹⁷ – similar to the one in Hunedoara – the ones discovered at Vatina and Vrşac-Crvenka have a tronconical foot. The vessel from Vrşac-Crvenka presents a flat band on which, next to some circular cuts, the perforations for the strings were placed.

Next to the vessel from Vrşac-Crvenka, Pr. Medović, in a synthesis about the prehistory of Voievodina, also presents a vessel which is similar to the one in Hunedoara-Grădina Castelului. It has the same bitronconical shape, short neck, straight rim and the base ends in a small foot. The decoration is almost identical to the one in Hunedoara (the bands of vertically incised lines with hachured rhombs inside)¹⁸. The vertically incised lines, pulled almost to the base of the neck, where they intersect another set of incised decors (parallel lines and between them zigzagged incisions) are very similar to the ones on the vessel discovered at Korbovo-Obala.

Further away analogies, of the same Vatina-Vrşac phase of the Vatina culture, are three vessels from the eponymous site¹⁹, but they present a globular, elliptical body, full handles and no obvious carination of the maximum diameter²⁰.

As for the closer analogies of the vessel in Hunedoara (Vatina, Vrşac and Corneşti), even if the ornamentation is similar (incised lines) the motifs are different. The typical Vatina items present a generalized incised arcade and parallel lines on the neck base or on the maximum diameter. The hachured triangles are isolated occurrences²¹, as are the alveolated notches on the body²² and the rhombs²³.

The closest analogy in the area of the Verbicioara culture is seen in the supposed cenotaph discovered at Korbovo-Obala²⁴. The globular, slightly flattened vessel has a short neck, straight rim and flat base, just like the one in Hunedoara-Grădina Castelului. The decoration is similar to the one that was attributed by Pr. Medović to the Vatina culture, but unlike this one, the decoration was placed at the neck base.

From the decoration point of view the vessel from Hunedoara-Grădina Castelului seems to have better affinities to the area of the Verbicioara culture, where both the elongated, inner hachured triangles and the columns of rhombs flanked by lines incised perpendicularly on the alveolated notches on the maximum diameter were determined by G. Crăciunescu as typical for phase III of this culture²⁵. Hachured rhombs also appear on pottery discovered at Dubova-Adăpostul lui Climente (Mehedinţi County)²⁶, Stenca Liubcovei-Platou (Caraş-Severin County)²⁷, Cârcea-Viaduct (Dolj

¹¹ Bóna 1975, Taf. 142/12–13, 15, 17.

¹² Pârvan 1926, 302–303; Roska 1941, 51, 54.

¹³ Gogâltan 1999a, 55–56; Gogâltan 1999b., 206–207.

¹⁴ Milleker 1897, 125, T.II/4a, 136; Wosinsky 1904, 55–56, T. LXXXVI; Milleker 1905, 33, T.XII/1a; Tasić 1974, 209, v. 115.

¹⁵ Garašanin 1983, 516, T. LXXVIII/10; Morintz 1978, 20, Fig. 2/5. Unlike M. Garašanin, who includes the vessel in the Vatin-Vrşac phase of the Vatina culture (Garašanin 1983, 515–516, Pl. LXXVIII/10), N. Tasić considers it a characteristic of the Verbicioara culture, phase III (Tasić 1974, 210, 514, Fig. 139; Tasić 1984, 87, 92, T. XIX/5). J. Uzelac places the discovery at Vatina-Bela bara and he considers it a characteristic of the Early Bronze Age (Uzelac 2002, 54). Pr. Medović also attributes the vessel to the Vatina culture (Medović 2006, 105–106, Sl. 92).

¹⁶ Radu 1972a, 277, Fig. 7/3; Morintz 1978, 20, Fig. 3/1. The neck was not preserved.

¹⁷ The neck is fragmented, broken in the old age (Radu 1972, 277, nr. 2 2).

¹⁸ Medović 2006, 105–106, Sl. 92, with no other definitions. The texture and the color of the vessel suggest a technology which is close to the Verbicioara culture. Without a doubt it has the model of the Vatina culture. The incised or indented ornaments are in favor of the cultural attribution.

¹⁹ One of these vessels with elliptical body was uncovered at Vatina (Garašanin 1983, T. LVIII/6). N. Tasić includes it in the IIIrd phase of the Verbicioara culture, but he mentions alternatively as place of discovery either Vatina (Tasić 1974, 210, 514, Fig. 140;) or Vrşac-Crvenka (Tasić 1984, 87, 92, T. XIX/4).

²⁰ Garašanin 1983, 515–516, T. LXXVIII/5–6 and T. LXXIX/1.

²¹ On the vessel discovered at Vrşac-Crvenka (Garašanin 1983, T. LXXVIII/10).

²² On the vessel discovered at Vatina in 1894 (Milleker 1897, 125, T. II/4a, 136), as well as on that one discovered at Corneşti-Cornet (Radu 1972a, 277, Fig. 7/3).

²³ On one of the vessels with elliptical body discovered at Vatina (Garašanin 1983, T. LXXVIII/6).

²⁴ Krstić 1984, 104–107, Fig. 81/4; Şandor-Chicideanu 2003, 238, nr. 150.

²⁵ Crăciunescu 2004, 187, 378. Pl. CX.

²⁶ Gumă 1997, Pl. XLV/8; Crăciunescu 2004, 269, Pl. 1/10.

²⁷ Gumă 1977, 80, Pl. VIII/1, 85–86, the hachured rhombs are horizontal, above the maximum diameter. Such decoration, flanked by double incised lines also appears on the wide handle of a vessel found at Cârcea-Viaduct (Nica 1996, 25, Fig. 8/2).

County)²⁸, Broșteni-*Adăpători* (Dolj County)²⁹, Rogova-*La cazărmi* (Mehedinți County)³⁰.

Typical Verbicioara ornamental motifs are present as well on vessels attributed to the Vatina culture. In the eponymous settlement a relatively bitronconical (with a slightly globular upper half) vessel was discovered. It had a trumpet-like, short neck and straight rim. Above the flattened border, next to each small, vertically perforated handle, a small field – up to the neck base – was decorated with groups of oblique, intersected lines, thus creating the illusion of a column of hachured rhombs. This decor is flanked by bands of two, deeply incised lines³¹. If this vessel really belongs to the Vatina culture, than, without a doubt the decor was imported from the direct contacts with the Verbicioara culture, in the area of Vrșac and Vatina.

In a succinct analysis finds flattened doubly conical vessels (*Hängegefäße*) of crop area and Vatina Verbicioara, it appears that this type of vessel has a greater frequency in the cultural area whose repertoire Vatina ceramic forms indicate a certain preference to carination. This form of vessel was taken by the bearers Verbicioara culture too. The existence of these cultural contacts is illustrated by biconical vessel from Vatina (presented by Pr. Medović³²) and by the one discovered at Korbovo-*Obala* (a good form analogy). Both advocate for the existence of extensive cultural contacts, evidenced by the exchange of vessel shapes and decorations.

Thus, even if the Vatina-like shape and decoration typical of Verbicioara culture (phase III) make difficult the cultural attribution of the vessel found in Castle Garden, the combination of archaeological material culture typical Verbicioara discovered in a restricted area, calls for attributing the bitronconical vessel found at Hunedoara to Verbicioara culture, phase III.

The mug with two handles discovered at Hunedoara-Sânpetru Hill-Filtration Plant, by the characteristic form finds its closest analogy in the area of Verbicioara (phases III–IV) and Tei (phase IV) cultures. In the opinion of some of the researchers the last two phases of Verbicioara and Tei cultures (phases IV–V) can be regrouped in a distinct cultural manifestation, respectively

Govora³³ group or Govora-Fundeni³⁴ group. The types of incised decor and the association of these types, restrain the geographic area to Oltenia area and Danube Gorges area, space in which evolved the so call fourth phase of Verbicioara culture³⁵.

From the shape point of view, relatively good analogies can be found in the vessels deposit discovered near the monastery from Govora-village (Vâlcea County)³⁶. Unlike the mug from Hunedoara, the ones discovered in Govora village have a profiled base and decor, although it preserves Verbicioara methods characteristic for phase III, as technical achievement, they are different. Elongated triangles that are based on the maximum diameter are divided by lines and not hachured. In addition, there is a slight trend towards a narrowing neck which receives a truncated form. Another close analogy is the mug discovered at Cârcea-Viaduct³⁷. Excepting the missing protomes from the maximum curvature of the handles, the mug from Cârcea resembles the one from Hunedoara in the incised decoration as well; the decoration consists of hachured triangles pointing down, stretched almost to the maximum diameter, located on the top half of cup; on the neck there are ordered notches flanked by incised lines. The mug found at Cârcea-Viaduct was placed by M. Nica in "Verbicioara IIIA" phase³⁸. Globular mugs, with short neck and straight rim, with raised handles provided with different sized protomas were discovered at Verbicioara-*La Cetate*³⁹ too.

Another similar form with the one from Hunedoara is the cup discovered at Stenca Liubcova-*Platou*. The typically Verbicioara culture vessel is regarded as an import in the Vatina environment⁴⁰.

This cup is not only characteristic to Verbicioara phase III. Similar forms are found in phase II of Verbicioara culture, its existence is prolonged, with slight changes, as is evidenced by the fragmentary mug from Ponoarele, until Verbicioara IV⁴¹ (or Govora/Govora-Fundeni

²⁸ Nica 1996, 25, Fig. 8/1–2.

²⁹ Nica 1996, 25, Fig. 9/1.

³⁰ Crăciunescu 2004, 281, 113–114, Pl. XIII/3. The shard is decorated with rhombs formed by criss-crossing the three incised lines. The vessel was dated in stage I of Verbicioara.

³¹ Tasić 1974, 191, T.XX, 518, Fig. 151.

³² The hachured rhombs the vessel are like the ones on the vessel from Hunedoara-*Grădina Castelului*.

³³ Hänsel 1976, 57–61; Șandor-Chicideanu 2003, 199–201.

³⁴ Palincaș 1996, 257 and note 40.

³⁵ Crăciunescu 2004, 157–158.

³⁶ Berciu *et alii*, 1961, 138, Abb. 8/1–6 and 139, Abb. 9/1/2; Morintz 1978, 68–69, Fig. 40–41; Govora 1995, 49–50, Fig. 8; Crăciunescu 2004, 31, nr. 60–62/I.

³⁷ Nica 1996, 26–28, Fig. 12/10.

³⁸ Nica 1996, 26–28, Fig. 12/10; Crăciunescu 2004, 331, Pl. LXIII/5.

³⁹ Berciu 1961, 134, Fig. 5/1–5; Morintz 1978, 25, Fig. 10/1–3, 5–6; Crăciunescu 2004, 127–128, 311, Pl. XLIII/11, 13 and 326, Pl. LVIII/1.

⁴⁰ Gumă 1977, 80, Pl. VIII/1, 85–86.

⁴¹ Crăciunescu 1996, 42, nr. 27, Pl. VII/4; Crăciunescu 2004, 136, 340, Pl. LXXII/1.

group). In Verbicioara phase II, the protomes from the two handles are more common but the handles are angled, being slightly broken in the area of maximum curvature. Among the specimens similar to the mug from Hunedoara are the ones discovered at Bârca (Dolj County)⁴² and the one from Cârcea-Viaduct (Dolj County)⁴³.

The mug discovered at Hunedoara-Sânpetru Hill-Water filtration station, is typical for the forms repertoire and ornaments characteristic of phase III Verbicioara culture, but the shape of the mug and some ornaments characteristic to the earlier phases of Verbicioara culture will survive in the next phase too, identified either as Verbicioara IV or the group Govora / Govora-Fundeni group. From the chronological point of view the fragmentary mug from Hunedoara is dated in Verbicioara III phase, without excluding a belonging to a much latter horizon, respectively Verbicioara IV (Govora/Govora-Fundeni).

The sherd (bowl/cup?) from Toamnei Street has few analogies. As a shape it is close to the finds at Curmătura-Măgura (Dolj County)⁴⁴ and Reșca-Romula-Villa suburbana (Dolj County)⁴⁵. The vessel from Curmătura-Măgura presents a smaller rim diameter than the maximum diameter of the slightly globular body, the short neck with a straight rim is clearly delimited from the shoulder by a groove. The decoration is formed by hachured, slightly elongated, upwardly tipped triangles, incised lines and notches, part of which are also found on the vessel from Hunedoara⁴⁶.

As for the incised decoration, the vessel from Hunedoara-Str. Toamnei has good analogies in the Verbicioara environ, especially its 3rd stage, when double bands of incised lines exist at the same time with triangles and notches disposed under the rim or on the maximum diameter⁴⁷.

⁴² The mug presents a globular body, a short neck and straight rim; abruptly over-heightened handles are "broken" and come down on the maximum diameter area. Next to the broken curvature the handles are decorated with cylindrical protomes. The decoration consists of hachured triangles, delimited by bands of incised lines) (Nica 1996, 21–23, Fig. 5/6).

⁴³ The mug is fragmented; it presents a bitronconical body, slightly carinated, a short neck and a very slightly everted rim. The handles are slightly "broken" on the upper curvature (the are angular) and are decorated with semi-spherical protomes (Nica 1996, 22, Fig. 5/1).

⁴⁴ Nica 1996, Fig. 7/9a-b.

⁴⁵ Nica 1996, Fig. 16/7; Crăciunescu 2004, 331, Pl. LXIII/7.

⁴⁶ The vessel presents traces of a handle which was broken in the old age, a fact which includes it in the mug-like category. Chronologically, the vessel is attributed to phase III of Verbicioara (Crăciunescu 2004, 128–129, 327, Pl. LIX/9a-b).

⁴⁷ Crăciunescu 2004, 130, 378. Pl. CX.

Even if the stratigraphic context of the Hunedoara finds is not very edifying for naming chronological synchronisms between Wietenberg and Verbicioara cultures, they are very important in helping us understand the cultural contacts between the Wietenberg, Vatina and Verbicioara cultures.

The knowledge of the economical-cultural relations between Wietenberg and Vatina (group Cornești-Crvenka⁴⁸) are tributary to the current stage of research and the published materials⁴⁹. Some chronological synchronisms between the two cultures are possible based on discoveries in Vatina environment of imports or influences of the Wietenberg culture. Such finds are the ones from Socodor-Căvâjdia (Arad County)⁵⁰, Cornești-Cornet (Timiș County)⁵¹ and Orešac-Židovar⁵². O. Radu, referring to the contacts of the Vatina communities with the Otomani ones, notes the existence of Vatina vessels at Alba Iulia⁵³. The bitronconical vessel from Grădina Castelului in Hunedoara, by it's characteristically Vatina shape, indicates economical and cultural connections on large spaces; the Verbicioara-like decoration is determinant in the cultural attribution of the vessel.

As I. Andrițoiu noticed, Verbicioara culture "offers little possibilities for parallels with the Wietenberg culture"⁵⁴. Based on types of decors which are common to both cultures (circles united with tangents, spirals formed by chained "S"-s, stamped triangles disposed as lines) we can make some chronological parallels that suggest the existence of direct contacts between the two cultures. In

⁴⁸ Gogăltan 1996, 46; Gogăltan 1999a, 51–52; Gogăltan 2004, 91–98, with the discussion concerning the terminology.

⁴⁹ Andrițoiu 1992, p. 48.

⁵⁰ Roska 1941, 45, 51, 55–56; Popescu 1956, 73, Fig. 33/2–3; Chidioșan 1980, 89, nr. 30; *Rep.Arad...*, 1999, 118, nr. 2 (s.v. V. Vasiliev) were the settlement from Socodor-„Căvâjdia” is attributed to the Otomani culture among the discoveries are also Vatina and Wietenberg III imports; Gogăltan 1980, 55.

⁵¹ Soroceanu-Radu 1975, 38–39, notes in section A of trench S.I plateau (excavated in 1973), in level II, "a high bowl, lobated, ornamented with meanders filled with *Zahnstempelung* was discovered" typical Wietenberg. After restoration the oblique position of the lobes suggest an affinity with Vatina and as such the authors have considered the vessel a mix of Vatina and Wietenberg III elements. This parallel is also noted by Chidioșan (Chidioșan 1980, 88, no. 6), I. Andrițoiu (Andrițoiu 1992, 48) and Fl. Gogăltan (Gogăltan 1999a, 55).

⁵² Lazić 1997, 29, Fig. 16, 33–34, at Orešac-Židovar a pedestal of vessel with typical Wietenberg ornaments was discovered.

⁵³ Vessels of Vatina type are also noted in the collections of the National Museum of History of Transylvania, but "the origin of some are questionable" (Radu 1972b, 36).

⁵⁴ Andrițoiu 1992, 48.

the north-eastern area of Verbicioara (north-eastern Oltenia) a shard was discovered, which had a decor with meanders; this can work as an argument for a possible synchronization of phase III Wietenberg with the so called phase IV of Verbicioara⁵⁵ (or group Govora⁵⁶/Govora-Fundeni⁵⁷). In the more recent internal period of Wietenberg, done by N. Boroffka, stage Verbicioara III corresponds with stage Wietenberg B, while stage Verbicioara IV is synchronized with Wietenberg C, namely with periods Bz. B – Bz. C from P. Reinecke⁵⁸'s modified system. G. Crăciunescu, just like D. Berciu⁵⁹, divides the evolution of Verbicioara in five stages, in which phases Verbicioara III–IV correspond with phases Bz. B₂ – Bz. C⁶⁰.

Conclusions

The three fragmented vessels discovered in the southwestern Hunedoara in *Grădina Castelului* and *Dealul Sânpetru* are, in the current stage of research, Wietenberg imports. They can be attributed to the Verbicioara, most likely in phase III, without excluding a possible timeframe at the beginning of phase Verbicioara IV (or Govora/Govora-Fundeni), a time when the traditions of phases Verbicioara II and III were still very strong⁶¹.

The Verbicioara finds can be chronologically attributed at the earliest toward the Middle Bronze Age III and at the latest at the beginning of Late Bronze Age I (by the chronological timeframe proposed by Fl. Gogâltan⁶²), stages that correspond to the periods Bz. B₁ – Bz. B₂/Bz. C in P. Reinecke's modified chronological system.

The area of the typical Verbicioara artifacts at the periphery of the Wietenberg culture is hard to define. The Verbicioara III map of discoveries indicates their grouping in eastern Oltenia. The finds from Căzănești and Bârsești (Vâlcea County), along the Olt River suggest a possible entry point of these artifacts. This hypothesis is supported by the finds attributed to the next stage (Verbicioara IV–V) in the same area⁶³.

A second point of entry into Hunedoara could be through the west, on the valleys of Jiu affluents,

most likely on Motru⁶⁴. Discoveries belonging to the Verbicioara culture are signaled in *Cauce Cave*, next to Wietenberg artifacts and items belonging to Balta Sărată group⁶⁵. The existence of cultural contacts in the interference area between the Vatina and Verbicioara cultures (in eastern Banat) could be suggested by the bitronconical, flattened vessel discovered in *Grădina Castelului*⁶⁶.

Unfortunately, the unsecured contexts in which the Verbicioara items were discovered in *Grădina Castelului* and *Toamnei Street*⁶⁷, leave opened the discussion about the incontestable cultural synchronisms and the itinerary of these imports into the Wietenberg culture.

Translation DELIA MARIA ROMAN

BIBLIOGRAPHY

Andrișoiu 1979

I. Andrișoiu, Contribuții la repertoriul arheologic al județului Hunedoara (Contribution au repertoire archéologique du département de Hunedoara). *Sargeția*, XIV, (1979), 14–34.

Andrișoiu 1986–1987

I. Andrișoiu, Contribuții la cunoașterea culturii Wietenberg în sud-vestul Transilvaniei (Contributions à la connaissance de la culture Wietenberg dans la région sud-ouest de la Transylvanie). *Sargeția*, XX, (1986–1987), 45–63.

Andrișoiu 1992

I. Andrișoiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*. BiblThr II, București, (1992).

Berciu 1961

D. Berciu, Die Verbicioara-Kultur. Vorbericht über eine neue in Rumänien entdeckte bronzezeitliche Kultur. *Dacia* (N.S.), 5, (1961), 123–161.

Berciu et alii 1961

D. Berciu, P. Purcărescu, P. Roman, *Săpături și cercetări arheologice în raionul R. Vilcea*. MCA, VII, (1961), 131–137.

⁵⁵ Andrișoiu 1992, 48; Crăciunescu 2004, 189.

⁵⁶ Hänsel 1976, 57–61; Șandor-Chicideanu 2003, 199–201.

⁵⁷ Palincaș 1996, 257 and note 40.

⁵⁸ Boroffka 1994, 249–251, 258, table 14.

⁵⁹ Berciu 1961, 152.

⁶⁰ Crăciunescu 2004, 156, 382, Pl. CXIV (chronological table).

⁶¹ Crăciunescu 2004, 168.

⁶² Gogâltan 1999, 208–209.

⁶³ Crăciunescu 2004, 365, Pl. XCVII.

⁶⁴ Crăciunescu 2004, 366, Pl. XCVIII.

⁶⁵ Luca et alii 2005, 47, Pl. XV/6, XVII/1.

⁶⁶ An alternate route could be the Upper Timiș Valley, through the eastern part of Banat. The hypothesis of cultural and economic contacts between the Wietenberg and Verbicioara cultures on this commercial route is supported by Verbicioara finds at Ogradena and Băile Herculane (Nica 1996, Fig. 1).

⁶⁷ The artifacts from Hunedoara-Dealul Sânpetru-*Stația de Filtrare a apei* are about to be published.

Bóna 1975

I. Bóna, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*. Akadémiai Kiadó, Budapest, (1975).

Boroffka 1994

N. Boroffka, *Die Wietenberg-kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*. UPA, 19, Bonn, (1994).

Chidioșan 1980

N. Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, (1980).

Csány-Tárnoki 1994

M. Csány, J. Tárnoki, Catalogue des objets exposés. Exposition „L'âge du bronze en Hongrie” fouilles des tells des régions du Danube et de la Tisza” în Les cultures des tells de l'Age du Bronze en Hongrie. *Le bell age du Bronze en Hongrie* (Ed. I. Bóna, P. Raczky), Centre Européen d'archéologie, Pytheas Editions (Mont-Beuvray), (1994), 175–223.

Crăciunescu 2004

G. Crăciunescu, *Cultura Verbicioara în jumătatea vestică a Olteniei*, Bibl. Thr., XLI, Ed. Craiova, (2004).

Crăciunescu 1996

G. Crăciunescu, *Cultura Verbicioara în județul Mehedinți* (La culture Verbicioara dans le département de Mehedinți). *Drobeta*, VII, (1996), 35–48.

Garașanin 1984

M. Garașanin, *Vatinska grupa. PJZ. IV, Bronzano doba*, Sarajevo, (1983), 504–519.

Gogâltan 1996

Fl. Gogâltan, *About the Early Bronze Age in the Romanian Banat. The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millenium B.C.* (Ed. N. Tasić), Belgrade-Vršac, (1996), 43–67.

Gogâltan 1999a

Fl. Gogâltan, *The Southern Border of the Otomani Culture (Az Otomani kultúra elterjedési területének déli határvonala)*. *MFME*, V, (1999), 51–76.

Gogâltan 1999b

Fl. Gogâltan, *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului. Cronologia și descoperirile de metal*, BHAB, XXIII, Ed. Orizonturi Universitare, Timișoara, (1999).

Gogâltan 2004

Fl. Gogâltan, *Bronzul Mijlociu în Banat, Opinii privind grupul Cornești-Crvenka (Middle Bronze Age in Banat. Opinions concerning the Cornești-Crvenka group)*. *Festschrift für Florin Medeleț Zum 60. Geburtstag* (Ed. P. Rogozea, V. Cedică), BHAB, XXXII, Ed. Mirton, Timișoara, (2004), 79–153.

Govora 1995

Gh. P. Govora, *O preistorie a nord-estului Olteniei*, Ed. Petras, Râmnicu Vâlcea, (1995).

Gumă 1977

M. Gumă, *Cercetări arheologice pe Stenca Liubcovei (județul Caraș-Severin)* (Archäologische forschungen auf dem “Stenca Liubcovei”-berg (Kreis Caraș-Severin). *Banatica*, IV, (1977), 104.

Gumă 1997

M. Gumă, *Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale. The Bronze Age in Banat. Chronological Levels and Cultural Entities*, BHAB, V, Timișoara, (1997).

Hänsel 1976

B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an den unteren Donau*, Teil I–II, Bonn, (1976).

Kalicz 1968

N. Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*, Akadémiai Kiadó, Budapest, (1968).

Kalicz 1984

N. Kalicz, *Die Hatvan-Kultur. Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbeckens und Nordostbalkans*, (Hrsg. N. Tasić), Beograd, (1984), 191–215.

Krstić 1984

D. Krstić, *Obala-Korbovo-izveštaj o sondažnim istraživanjima u 1980. godini. Đerdapske sveske*, Beograd, II, (1984), 101–107.

Lazić 1997

M. Lazić, *Židovar u bronzano doba. Židovar in the Bronze Age. Židovar. Naselje bronzanog i gvozdenog doba. Židovar. Bronze Age and Iron Age Settlement* (Ed. J. Uzelac, M. Lazić, M. Jevtić, M. Sladić, A. Jovanović), Beograd-Vršac, (1997), 21–35.

Luca 1999

S.A. Luca, *Contribuții la istoria veche a Hunedoarei. Săpăturile arheologice sistematice din Grădina Castelului – campaniile anilor 1996–1998*. Bibliotheca Archaeologica et Historica Corvinensis I, Hunedoara, (1999).

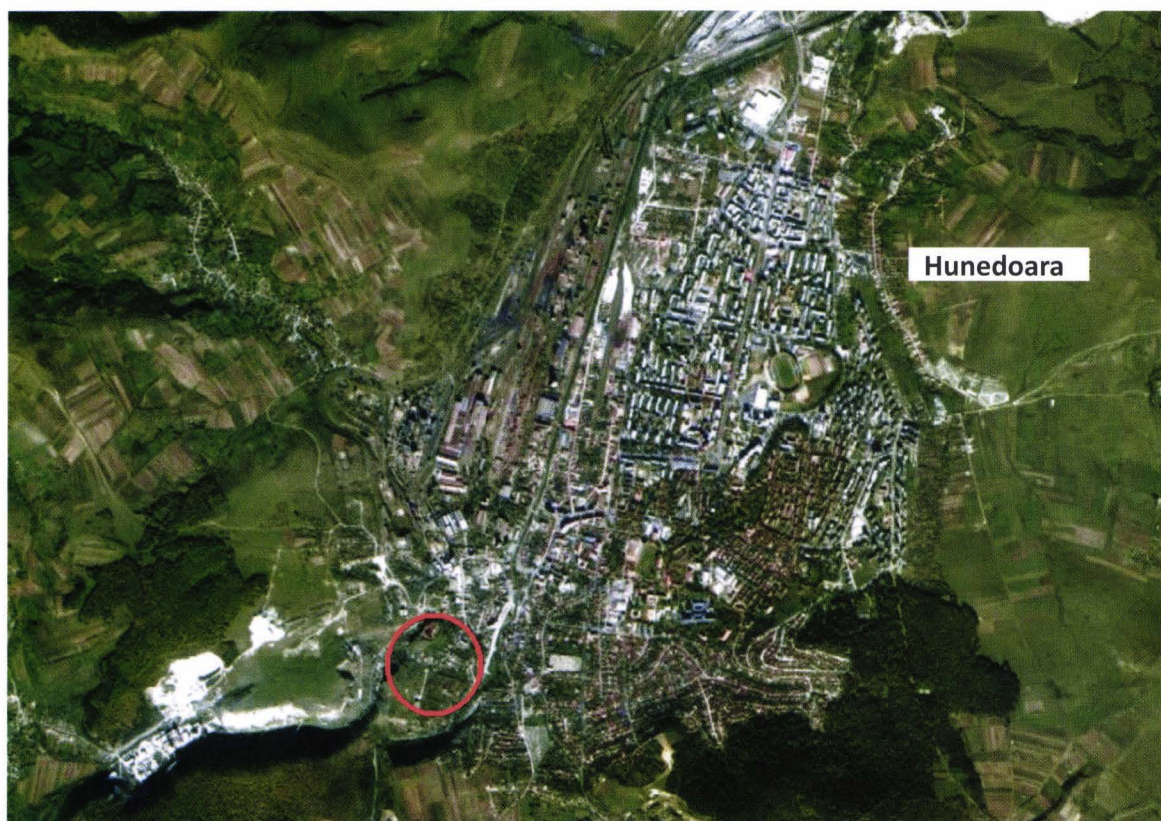
Luca 2005

S.A. Luca, *Arheologie și istorie, III, Descoperiri din județul Hunedoara*, Bibliotheca Septemcastrensis, XI, Ed. Economică, (2005).

Luca et alii 2005

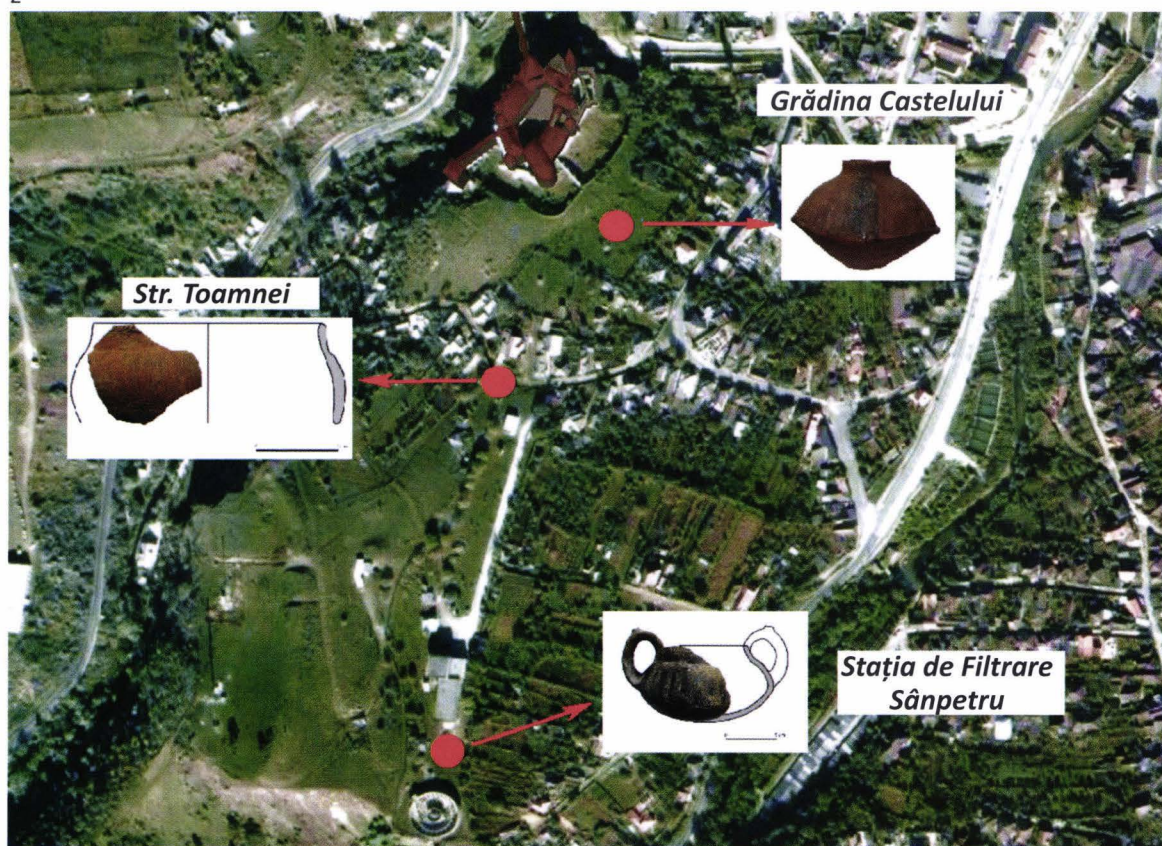
S.A. Luca, C.C. Roman, D. Diaconescu, H. Ciugudean, G. El Susi, C. Beldiman, *Cercetări arheologice în peștera Cauce (II) (sat Cerișor, comuna Leleșe, jud. Hunedoara)*, Bibliotheca Septemcastrensis V, Ed. Economică, Sibiu, (2005).

- Medović 2006
Pr. Medović *Vojvodina u praistoriji: od neandertalaca do Kelta*, Platoneum, Novi Sad, (2006).
- Milleker 1897
B. Milleker B., *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből, I, Őskori leletek*, Temesvár, (1897).
- Milleker 1905
B. Milleker, *A vattinai őstelep*, Temesvár, (1905).
- Morintz 1978
S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, vol. I, *Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, Ed. Academiei, (1978).
- Nica 1996
M. Nica, Date noi cu privire la geneza și evoluția culturii Verbicioara (New Data Concerning the Genesis and the Evolution of the Verbicioara Culture). *Drobeta*, VII, (1996), 18–34.
- Palincaș 1996
N. Palincaș, Valorificarea arheologică a probelor ¹⁴C din fortificația aparținând bronzului târziu de la Popești (jud. Giurgiu) (The Archaeological Interpretation of the ¹⁴C Data from the Late Bronze Age Stronghold of Popești, Romania). *SCIVA*, 47, 3, (1996), 239–295.
- Pârvan 1926
V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Cultura Națională, București, (1926).
- Popescu 1956
D. Popescu, Cercetările arheologice de la Socodor (I). Sondajele de la Socodor – 1948. *MCA*, II, (1956), 43–88.
- Radu 1972a
O. Radu, Contribuții la cunoașterea culturii Vatina – săpăturile de la Cornești, jud. Timiș (Contribution à la connaissance de la culture Vatina). *SCIV*, 2, 23, (1972), 271–283.
- Radu 1972b
O. Radu, Cultura „Vatina” în așezarea de epocă a bronzului de la Cornești județul Timiș (Die Vatina-Kultur der Bronzezeit aus der Niederlassung von Cornești Timiș). *Tibiscus*, II, (1972), 35–63.
- Rep. Arad...*, 1999
Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior. Județul Arad (Ed. M. Barbu, P. Hügel, G. P. Hurezan, E.D. Pădureanu), BHAB, Ed. Orizonturi Universitare, (Timișoara, 1999).
- Roska 1941
M. Roska, A gyulavarsándi (Arad m.) Laposhalom rétegtani viszonyai (La stratigraphie de la colline „Laposhalom” de Gyulavarsánd (Dép. Arad). *FA*, III–IV, (1941), 45–61.
- Soroceanu-Radu 1975
T. Soroceanu, O. Radu, Șantierul arheologic Cornești (jud. Timiș). Săpăturile din 1973 și 1974 (Archäologische ausgrabungen der Jahre 1973 und 1974 in Cornești (Kr. Timiș), *Tibiscus*, IV, (1975), 33–40.
- Șandor-Chicideanu 2003
M. Șandor-Chicideanu, *Cultura Žuto Brdo-Gârla Mare. Contribuții la cunoașterea epocii bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară*, vol. I–II, Ed. Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, (2003).
- Tasić 1974
N. Tasić, Bronzno doba. *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad, (1974), 185–256.
- Tasić 1984
N. Tasić, Die Verbicioara-Kultur. *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordostbalkans* (Hrsg. N. Tasić), Beograd, (1984), 83–92.
- Uzelac 2002
J. Uzelac, Praistorijski odsek-zbirke metalnog doba. (The Prehistoric Department – Collections of Metal Age). *Gradski muzej Vršac 1882–2002. The Town Museum of Vršac 1882–2002* (Ed. J. Rašajski), Gradski Muzej Vršac, (2002), 43–61.
- Wosinsky 1904
M. Wosinsky, *Az őskor műszbetétes diszitéű agyagművésége*, Budapest, (1904).

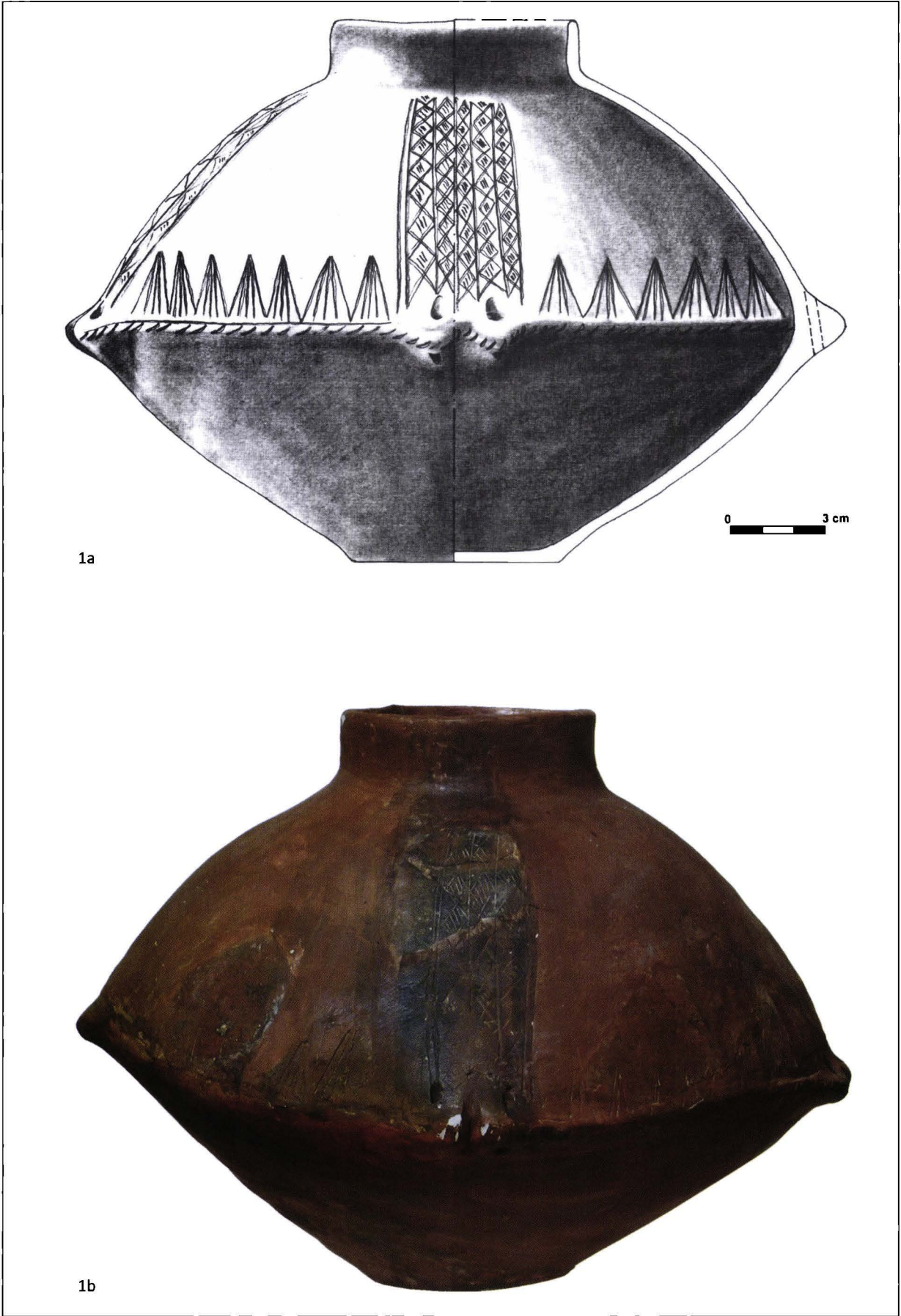

1

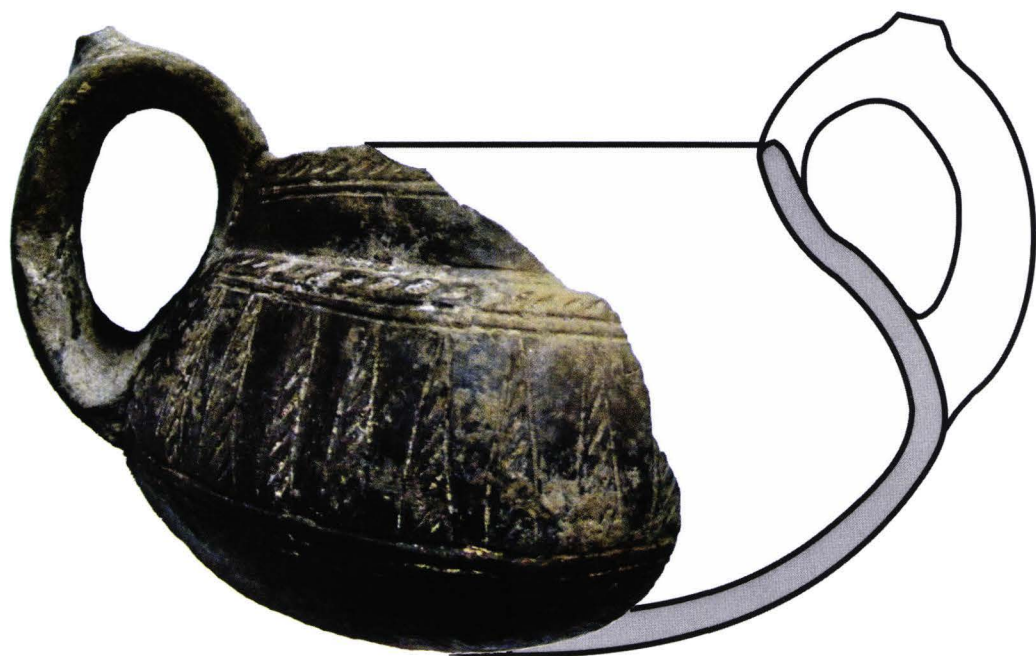
2

Pl. I. 1 – Hunedoara (photo from Google Earth); 2 – Location of the Verbicioara discoveries.

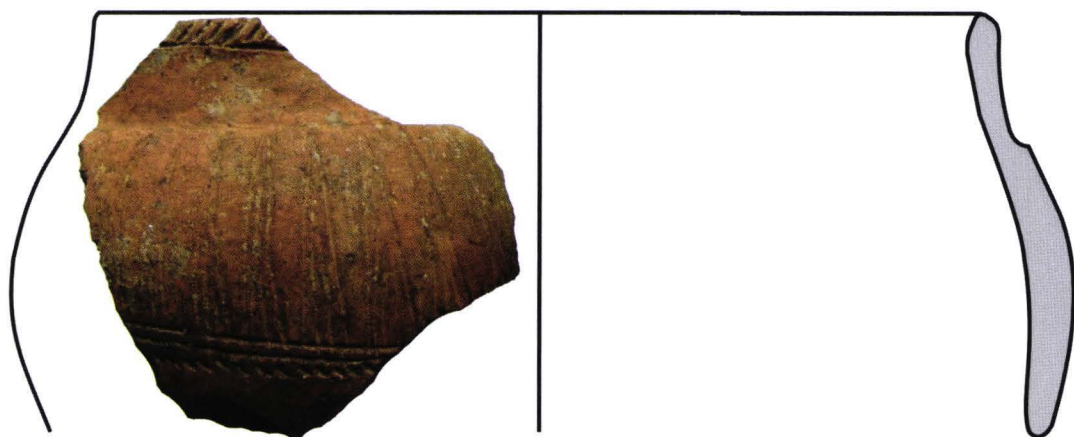

Pl. II. 1 a-b. Drawing and photo of the bitronconic vessel discovered at Hunedoara-Grădina Castelului

1

0 5 cm

2

0 5 cm

Pl. III. 1. Fragmented cup discovered at Hunedoara-Dealul Sânpetru (*Stația de Filtrare*); 2. Fragmented vessel (cup/bowl?) discovered at Hunedoara-Str. Toamnei

OBSERVAȚII ASUPRA UNEI ACHIZIȚII A COMPLEXULUI MUZEAL ARAD

Victor Sava*, Marius Ardeleanu**

Cuvinte cheie: *Complexul Muzeal Arad, Neudorf, amatori, achiziție, fals.*

Keywords: *Complexul Muzeal Arad, Neudorf, amateurs, acquisition, fake.*

Începutul arheologiei europene a fost marcat de către amatori înimoși, care la acea vreme au servit cu toate forțele acestei științe. De mai bine de un secol amatorii au început să fie înlocuiți de arheologi profesioniști, astăzi primii găsiindu-și cu greu locul în cadrul acestei discipline devenită din ce în ce mai specializată. Complexul Muzeal Arad, ca și toate muzeele, a beneficiat și încă beneficiază de pe urma colaborării cu diverși entuziaști ai arheologiei.

Înspre sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX muzeul arădean a avut colaboratori precum S. Márki, K. Torma, L. Dömötör, I. Haller, F. Juhász sau J. Záray, care au efectuat excavații în situri reprezentative ale județului¹. Odată cu apariția pe scena arheologică a profesioniștilor precum M. Roska, D. Popescu, M. Moga sau E. Dörner, spațiul de acțiune al amatorilor s-a restrâns din ce în ce mai mult la cercetări de suprafață, rareori întreprinzând mici sondaje.

Printre cei care au întreprins sondaje arheologice se numără profesorul F. Kovács. În 1955 împreună cu un „colectiv” format din ingineri, topografi și președinte de colectiv trasează o secțiune în situl de la Macea „Topila”. Unul dintre cel mai constant colaborator al arheologului E. Dörner a fost A. Hamerák, profesor la școala din Sâmpetru German. Acesta fiind pasionat de arheologie a salvat o serie de artefacte de reală importanță, dar a și efectuat cercetări de suprafață, identificând o serie de obiective de interes, printre acestea

amintim Sâmpetru German „Magazin”, „Fântâna Vacilor” sau „Teritoriul G.A.S.”. A. Kasa, medic veterinar al C.A.P.-ului din comuna Dorobanți, s-a remarcat prin salvarea inventarului a trei morminte de sec. III–IV d.Hr. ce au apărut odată cu săparea fundației unui siloz ce urma să fie ridicat în incinta C.A.P.-ului. În deceniul 7 al secolului XX piesele adunate de medic au fost expuse într-o cameră din sediul C.A.P.-ului din localitate, formând un mic punct muzeal². Colecționarul arădean Gh. Miloi și-a legat numele de unul dintre cele mai spectaculoase situri de pe raza municipiului Arad, „Gai I/ Gropile de nisip/Nisipărie”, dar a salvat artefacte și de pe Bulevardul Revoluției sau „Bujac-Silvaș”. Astăzi Complexul Muzeal Arad deține un important lot de materiale arheologice, donate de către avocatul Miloi. Alături de Gh. Miloi îl putem aminti și pe N. Kugelman, cel care a strâns numeroase artefacte din întregul județ (Arad, Macea, Chesinț, Zăbrani).

Siturile arheologice de la Săvârșin „Cetățuie” și cel de la Temeșești „Patru Gomile” au fost descoperite prin cercetări de teren de către profesorul săvârșinean Iosif Dohangie. El este cel care a organizat un mic muzeu local în care au fost expuse piesele descoperite de-a lungul timpului. Alți profesori pasionați de antichități au organizat astfel de mici muzee școlare, I. Diaconescu la Ineu, E. Lăzureanu la Beliu, D. Schemmel la Frumușeni, P. Miron și Gh. Popa la Chișineu-Criș, ori C. Avram la Sebiș.

O ultimă categorie de amatori despre care am dori să discutăm se referă la cei cu anumite veleități științifice. În această ultimă categorie îi amintim pe Fl. Dudaș, profesorul care a reușit să facă, primul, pasul către cercetarea științifică, publicând o serie de articole folositoare³. P. Huszarik, profesor la

* Complexul Muzeal Arad, Piața Enescu, nr. 1, 310131 Arad, e-mail: sava_vic@yahoo.com.

** Muzeul Județean de Istorie și Arheologie, str. Monetăriei nr. 1–3, 430406 Baia Mare, e-mail: ardeleanumarius@yahoo.com.

¹ Pentru rolul acestor amatori în arheologia arădeană vezi largă discuție la Barbu *et alii* 1999, 7–16.

² Dörner 1970, 461, nota 38.

³ Dudaș 1970; Dudaș 1976.

Nădlac, se face remarcat prin buna colaborare cu Complexul Muzeal Arad în privința săpăturilor de salvare de la Nădlac „Lutărie”⁴. În cele din urmă am dori să-l amintim pe cel mai îndelungat colaborator al Complexului Muzeal Arad, probabil și cel mai cunoscut dintre toți pasionații de arheologie din județ, este vorba despre profesorul E. D. Pădurean. Acesta a efectuat numeroase cercetări de suprafață în județ, publicând numeroase articole de specialitate și punând în circuitul științific obiective arheologice importante.

În cursul anului 2007, Complexul Muzeal Arad a achiziționat de la profesorul E. D. Pădurean un pumnal curb dacic. Piesa face parte din dintr-un depozit de „unelte și arme”⁵ descoperit în 2002 la Neudorf „Pârâul Roșia”. După spusele lui E. D. Pădurean depozitul ar fi fost descoperit în urma săpării șanțului pentru îngroparea unui cablu de telefonie optică. Din cele 28 de piese, câte însumează depozitul, 27 au fost donate Complexului Muzeal Arad în 2002 (Nr. Inv. 17171–17197). După cum am precizat mai sus, pumnalul curb dacic, cea de-a 28-a piesă din depozit, a fost oferită spre vânzare de către E. D. Pădurean, muzeului arădean.

Situl de la „Pârâul Roșia” (Pl. I/1–2) este cunoscut în literatura de specialitate datorită numeroaselor cercetări de suprafață efectuate de către E. D. Pădurean. Merită precizat că de aici au fost culese fragmente ceramice datate la finalul Epocii Bronzului (Bz D), cultura Basarabi (Ha C), sec. III–IV d.Hr. și sec. XI–XIII d.Hr.⁶ În acest loc, același Pădurean menționează și „o fortificație de formă elipsoidală. Pe direcția vest și nord-vest incinta, cu o suprafață de 1,5 ha este fortificată natural de Valea Țiganilor. În partea de vest și sud-vest incinta este fortificată cu un șanț și val de pământ. Șanțul are o deschidere de 5–6 m, iar valul are la bază o lățime identică. Pe unele porțiuni ductul valului este clar vizibil prin culoare gălbuie a pământului scos din șanț și utilizat la val, în prezent este aplatizat de lucrările agricole”⁷, cât despre datarea fortificației autorul precizează „ipotetic, legăm construirea fortificației de prima epocă a fierului”⁸, fără nici o altă precizare. În urma unei cercetări de teren efectuată în 12.05.2009, de către V. Sava, Fl. Mărginean, G. P. Hurezan, pe locul unde era localizată fortificația, s-a constatat faptul că nu există nici o urmă de fortificare în acea zonă.

Situl identificat⁹ este amplasat pe buza nordică a unei foste terase, probabil a Mureșului¹⁰, iar ceea ce Pădurean vedea ca și un șanț de apărare, în realitate este un braț mort al Mureșului. Cât despre valul „fortificației” merită menționat că în urma cercetării nu am reușit să-l identificăm, el probabil nici nu există.

În acest articol nu dorim să deschidem problematica depozitului, ci să punem în lumină „starea” în care pumnalul în discuție a ajuns în instituția muzeală arădeană și implicațiile istorice ale descoperirii acestuia¹¹.

Fără îndoială că piesa face parte din categoria armelor ce apare, alături de *falx*, ca o veritabilă emblemă etnică a dacilor, pumnalul curb specific dacilor devenind după cucerire, un simbol al Daciei (în reprezentările artistice, monumente, monede). *Sica*¹² descoperită la Neudorf este impresionantă, în primul rând, prin dimensiunile sale. Având o lungime totală de 52 cm (din care lama de 33 cm¹³), este cel mai mare exemplar descoperit în spațiul daco-getic. Are lama îngustă (3,5 cm lățime maximă, la baza ei), ușor curbată cu o traiectorie elegantă pe întreg traseul. Pe mânerul piesei se află o perforație de 0,3 cm, chiar spre capătul său. Credem că această perforație este o intervenție ulterioară a descoperitorului, deoarece, la exemplarele păstrate întregi, databile în secolul I d. Hr., lipsesc aceste găuri pentru nituri, iar când ele există, sunt întotdeauna câte trei. În orice caz, ultimul nit nu se află niciodată atât de aproape de capătul mânerului, unde în mod normal se afla un buton terminal, uneori frumos ornamentat (pentru exemplarele mai timpurii), sau verigi de fier, pentru exemplarele din perioada târzie a culturii decice. De altfel, alături de pumnalul curb achiziționat de la E. D. Pădurean se aflau și două verigi din fier, provenind foarte probabil de la sistemul de prindere a mânerului din lemn de pe sică (Pl. II/3–4).

⁹ În acest punct am găsit în arătură fragmente ceramice preistorice atipice și ceramică din a Doua Epocă a Fierului, care era și cea mai consistentă din punct de vedere numeric. La 0,38 km vest – nord-vest, în apropierea unei foste livezi, am identificat ceramică de secolul XVI–XVII d.Hr.

¹⁰ Cursul actual al râului Mureș se află la 3,3 km nord de această terasă.

¹¹ Pe această cale ținem să mulțumim dr. Valeriu Sirbu, împreună cu care am descoperit discrepanța cronologică dintre *sica* și ornamentele de bronz.

¹² Termenul provine din limba latină (substantiv feminin), unde *sica* desemna un pumnal cu lama ușor încovoiată, înrudit fiind cu *sicilis* (seceră), *sicilio* (a tăia cu seceră), *sicilicula* (o seceră mai mică, cosor), *sicilimentum* (fân cosit), *sicarius* (cuțitar, figurat asasin) (Marcu 2000).

¹³ Pădurean 2006, 225.

⁴ Mărginean, Huszarik 2008; Gáll *et alii* 2008.

⁵ Pădurean 2006, 225, Pl. VIII.

⁶ Vezi Barbu *et alii* 1999; Pădurean 2006 cu întreaga bibliografie.

⁷ Pădurean 1987, 31–32.

⁸ Pădurean 1987, 33.

Pumnalele curbe (*sicae*) sunt o creație mai veche a lumii tracice. Fiind o armă de prestigiu în mediul războinicilor traco-celto-daci, a câștigat o mare răspândire în cadrul grupului Padea-Panaghiurski Kolonii, în nord-vestul și nordul Bulgariei, Oltenia și zona Porților de Fier ale Dunării, precum și în sud-vestul Transilvaniei (sec. II–I î. d. Hr.)¹⁴. Apoi ele se regăsesc în inventarele unor morminte tumulare dacice sau în unele așezări și fortificații din perioada clasică (sec. I î. d. Hr. – I d. Hr.)¹⁵.

În Transilvania, descoperirile de pumnale curbe se situează cu precădere pe cursul mijlociu al Mureșului. Cele mai timpurii exemplare descoperite se află în zona anticului *Apoulon* (zona Alba Iulia) și în aval de acesta, zona centrului de putere al regatului dac: Blandiana¹⁶, Călan¹⁷, Căpâlna¹⁸, Cugir¹⁹, Craiva²⁰, Grădiștea Muncelului²¹, Tărtăria²², Teleac²³, Tilișca²⁴, Silivaș²⁵. Totuși, ele nu lipsesc din zonele periferice ale zonelor stăpânite de daci, de exemplu, în zona Tisei superioare (Solotvino²⁶, Șimleu Silvaniei²⁷, Zemlin²⁸) sau Moldova (Poiana²⁹). Chiar dacă sica de la Neudorf a fost publicată inițial ca făcând parte dintr-un depozit, având în vedere că aproape toate pumnalele curbe sunt cunoscute din contexte funerare³⁰, nu ar fi exclus ca exemplarul de la Neudorf să provină dintr-un mormânt.

În general, aceste *sicae* sunt de forma unor cuțite de dimensiuni mai mari, adevărate pumnale de luptă, cu profilul lamei triunghiular, ascuțite întotdeauna pe interior (partea concavă) și prevăzute cu limbă la mâner. Deseori, la exemplarele mai timpurii, pe limba mânerului, se află trei orificii pentru nit. Mânerele pot fi însă și simple (cum este și cazul exemplarului de la Neudorf) sau prinse cu butoni

la partea exterioară și la gardă. Există cazuri când lama a fost ornamentată cu motive zoomorfe și/sau geometrice³¹. Cele mai frumoase și complexe piese decorate prezintă doi vulturi affrontati, pe aceeași parte a lamei pe care se află și canalul de scurgere al sângelui.

Exemplarele mai bine păstrate măsoară între 24 și 30 cm lungime³² (însă de obicei este păstrată doar lama care variază între 20 și 25 cm). Nu lipsesc și exemplarele de dimensiuni mai mari, peste 30 cm (35 cm are un exemplar descoperit la Histria, iar unul descoperit la Călărași are 45 cm³³). În legatura cu mărimea și forma acestor arme, există diferențe semnificative, chiar și printre piesele descoperite în același lot. Pentru a da doar un singur exemplu, putem aminti aici descoperirile din ultimii ani din Munții Orăștiei, din zona capitalei dacice³⁴. De aici, printre altele, provin și trei *sicae* dacice. Două dintre ele au un ușor unghi la mijlocul lamei, pe când cea de-a treia, de dimensiuni mai mari, are o lamă ușor curbată pe o linie elegantă.

Piesele din sec. II–I î. d. Hr. cunosc o anumită standardizare a formei și decorului. După crearea centrului de putere în Munții Orăștiei apare o oarecare schimbare la acest tip de armă. Decorurile de pe lama ei se stilizează mult. În Transilvania este cazul exemplarelor de la Călan, Teleac sau Blandiana. Toate aceste morminte au fost datate pe baza inventarului în a doua jumătate a sec. I î. d. Hr. Începând cu primul secol al erei noastre apare o mare varietate de forme. De asemenea exemplarele descoperite și databile în acest secol, și în special către finalul său, sunt lipsite de orice urmă de decor.

Probabil că o astfel de varietate a formelor a făcut ca și în antichitate să existe o oarecare confuzie în jurul termenului destinat acestui tip de piesă. În limba greacă, termenul *ξίφος*³⁵ desemnând un fel de sabie, pe când la romani, în limba latină, prin *falx* (= *seceră*, *cosor*, *coasă*, *cange*) s-a definit în special unealta, dar și arma, cu utilitate în cult, la vânătoare și cu unele aplicații militare³⁶. Exemplarul de la Neudorf se situează, prin dimensiuni, la limita celor doi termeni. Confuzia între cele două tipuri de arme se observă și azi printre specialiștii. De multe ori, pentru aceeași piesă, se utilizează fie termenul de *sică*, fie cel de *falx*, deși terminologia celor două piese nu lasă loc nici unui dubiu privind destinația și mânuirea acesteia (cu una sau cu două

¹⁴ Rustoiu 2002, 49, Fig. 38; Woźniak 1974, 87–94.

¹⁵ Glodariu, Iaroslavschi 1979, 139.

¹⁶ Ciugudean 1980, 425–428, Fig. 2/ 1–2.

¹⁷ Eskenasy 1977, 605, lit. c.

¹⁸ Glodariu, Moga 1989, 105, Fig. 89/ 1–2, 6.

¹⁹ Crișan 1993, Fig. 11.

²⁰ Macrea et alii 1966, 49–50, Fig. 23–24.

²¹ Glodariu, Iaroslavschi 1979, 139.

²² Ciugudean, Ciugudean 1993, 77–79.

²³ Moga 1982, 87–91.

²⁴ Glodariu, Iaroslavschi 1979, 139.

²⁵ Rustoiu 1994, 295–300, Fig. 1/2.

²⁶ Vasiliev et alii 2002, Fig. 4.

²⁷ Informații dr. H. Pop – Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău.

²⁸ Budinský-Kriča, Lamiova-Schmiedlová 1990, 253 (M. 72 – Fig. IX/ 5), 255 (M. 79 – Fig. XI/ 24), 258 (M. 100 – Fig. XIV/ 13), 260–261 (M. 108 – Fig. XVI/ 38), 263–265 (M. 128 – Fig. XVIII/ 6).

²⁹ Rustoiu 2002, 54.

³⁰ O listă a tuturor armelor curbe în contexte funerare vezi la Rustoiu 2002, 62, Fig. 38.

³¹ Rustoiu 2002, 15.

³² Glodariu, Iaroslavschi 1979, 139.

³³ *Istoria României*, I, 1960, 174, Fig. 34.

³⁴ <http://www.hermann-historica.com/> (catalog online).

³⁵ Dion Chrysostomos, XII, 19.

³⁶ Borangic 2006, 49–50.

mâini) și implicit destinația ei (pumnal de luptă – *sica*, sabie³⁷ pentru două mâini – *falxul*).

Aceste deosebiri stilistice între piese, ajută mult și la datarea lor. Un element important este gravura de la mijlocul lamei. Deosebirea constă în tehnica redării, anume ca la exemplarele mai timpurii gravura este mai realistă, ca și în arta scitică, pe când la exemplarele mai târzii desenul se stilizează, ajungând simple linii și puncte, sau, în unele cazuri lipsind cu desăvârșire (Neudorf).

Diferențele de curbura și dimensiuni au apărut în timp datorită gusturilor comanditarului și abilităților războinice ale acestuia. Dacă cele din sec. II-I î. d. Hr. sunt oarecum unanime ca tip, începând cu sfârșitul secolului I î. d. Hr. ele se diversifică. Apar forme noi, și un lucru foarte important este stilizarea modelele inscripționate. O ideologie comună nobililor războinici de dinainte și din timpul lui Burebista nu mai există sub forma ei inițială, ea suferă modificări profunde, iar ornamentica pumnaletelor curbe nu mai are aceeași semnificație. Fiind o armă de prestigiu, cu rădăcini adânci în ideologia grupului de nobili-războinici de tip Padea-Panaghiurski Kolonii, ea s-a păstrat și după dispariția lui Burebista, diferențele regionale ale pieselor arătând poate și dezbinarea politică produsă după dispariția marelui rege.

Analiza fenomenului Padea-Panaghiurski Kolonii arată că acest grup s-a extins, cândva spre sfârșitul secolului al II-lea î. d. Hr. spre nord și în Transilvania. Acest lucru a avut implicații hotărâtoare asupra evoluției teritoriului respectiv, contribuind decisiv la organizarea comunităților dacice într-o mare putere. Sica de la Neudorf are o importanță istorică prin extinderea geografică a arealului cu descoperiri de acest tip, demonstrând că, undeva în zonă, exista un centru de putere, ai căror conducători erau urmași ai războinicilor de tip Padea-Panaghiurski Kolonii. Lipsa gravurilor pe lama piesei, lățimea ei, curbura mai puțin accentuată, lipsa unui buton terminal la mâner, dimensiunile considerabile ale armei fac ca această sică să fie databilă cândva în secolul I d. Hr., atunci când sursele scrise și cele arheologice fac dovada numeroaselor confruntări cu romanii.

La această piesă un lucru important merită a fi scos în evidență: pe arma dacică, din fier, au fost aplicate o serie de „ornamente” de bronz

sau de fier. Capătul mânerului a fost placat cu o tablă de bronz ornamentată, prinsă cu un nit de fier, a cărui rol este de a fixa o verigă de bronz (Pl. II/2a-d; Pl. III/1a-c). Părțile laterale (Pl. II/2c-d; III/1c1-1c2) au fost și ele placate de fiecare parte, cu un fragment din aceeași tablă. La pragul dintre mâner și lamă a fost aplicată o altă bucată de tablă de bronz ornamentată identic cu celelalte trei (Pl. II/2a-b; III/1b1). Tăblițele de bronz ce înconjoară capătul mânerului, pe lângă faptul că cea mare a fost prinsă cu un nit, au fost lipite cu un adeziv. Aceeași modalitate de prindere, cu adeziv, se observă și în cazul tăbliței dintre mâner și lamă.

Cert este că avem de-a face cu o piesă „specială”, în sensul în care există o discrepanță cronologică între piesa propriu-zisă, sica din fier, și „ornamentele” din bronz. Aceasta se datorează faptului că E. D. Pădurean a aplicat fragmentele de tablă de bronz după descoperirea depozitului survenită în 2002, chiar și după publicarea piesei în 2006³⁸.

Probabil că în momentul descoperirii cele trei tăblițe de bronz au reprezentat una singură, ea fiind secționată de către descoperitor mai târziu, în vederea „ornamentării” armei de fier. Tăblițele sunt realizate din tablă subțire și ornamentate în tehnica „au repousse”. Ornamentul este dispus într-un singur registru, marginea se delimitează prin două linii, punctate, paralele. Sub acestea se dezvoltă pe diagonală șiruri de arcade. Patina este de culoare verde-închis. Tăblița nr. 2 este afectată de oxidare pe ambele laturi.

Lungime: 5,9 cm; lățime: 1,95 cm; grosime: 0,04 cm (Pl. II/2a-b; III/1b1)³⁹.

Lungime: 5,1 cm; lățime: 1,7 cm; grosime: 0,04 cm (Pl. II/2a-b; III/1a, c).

Lungime: 3,3 cm; lățime: 0,94 cm; grosime: 0,04 cm (Pl. II/2c; II/2d; III/1c1; III/1c2).

Piese de bronz, ce probabil provin de la un brâu, au dimensiuni reduse, iar întregirea decorului în astfel de cazuri devine aproape imposibilă. Cu toate acestea în Bazinul Carpatic întâlnim un decor asemănător, format din arcade, la Felsődobosza (Ungaria)⁴⁰, Șpálnaca II⁴¹, Pecica II⁴² sau Sântana „Cetatea Veche”⁴³. Ținând cont de analogiile exis-

³⁸ În Pădurean 2006, Pl. VIII, piesa este publicată fără tăblițele de bronz (la noi Pl. II/1), deci autorul a fost conștient, în acel moment, de discrepanța cronologică dintre cele două tipuri de artefacte.

³⁹ În condițiile în care tabla de bronz a fost secționată ulterior depunerii, greutatea nu mai este relevantă și nu am recurs la cântărire.

⁴⁰ Mozsolics 1973, Pl. 47/33.

⁴¹ Petrescu-Dâmbovița 1977, Pl. 204/1, 15, 20.

⁴² Petrescu-Dâmbovița 1977, Pl. 172.

⁴³ Rusu *et alii* 1996, Pl. XIV/14; alte două fragmente de brâu asemănătoare au fost descoperite în cursul anului 2008 de către pastorul L. Mercea.

³⁷ Deși termenul este folosit impropriu (sabie = armă curbă medievală și modernă cu tăișul spre exterior), sintagma *sabie de tip falx* este, de asemenea, corectă ca exprimare „...dar utilizarea ei presupune mai ales relaționarea cu un ansamblu de arme similare și mai puțin referirea explicită la o armă bine individualizată, cu caracteristici și calități care permit să i se confere un nume distinct, numai al său” (Borangic 2006, 52).

tente și de faptul că de pe suprafața sitului au fost culese fragmente ceramice aparținând și sfârșitului Epocii Bronzului⁴⁴, piesele noastre aparțin orizontului cronologic Bz D/Ha A1.

În cazul de față avem de-a face cu un fals datorat lui E. D. Pădurean, care într-un exces de zel a „înfrumusețat” un artefact dacic prin fixarea pe corpul piesei, părți dintr-o tăbliță de bronz datată la sfârșitul Epocii Bronzului/Prima Epocă a Fierului. Nu este locul pentru a face remarci asupra deontologiei anumitor iubitori de arheologie sau arheologi, dar trebuie amintit că știința nu lasă loc diletantismului.

BIBLIOGRAFIE

Barbu *et alii* 1999

M. Barbu, P. Hügel, G. P. Hurezan, E. D. Pădureanu, *Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior. Județul Arad, Timișoara*, (1999).

Borangic 2006

C. Borangic, Propunere pentru o tipologie a armelor curbe dacice, în *NEMVS*, anul I (2006), nr. 1–2, Alba Iulia (2000), 45–105.

Budinský-Kriča, Lamiová-Schmiedlová 1990

V. Budinský-Kriča, M. Lamiová-Schmiedlová 1990, A late 1st Century B.C.–2nd century A.D. cemetery at Zemplin, în *SlArch*. 38/2, (1990), 245–344.

Ciugudean, Ciugudean 1993

D. Ciugudean, H. Ciugudean, Un mormânt de războinic geto-dac la Tărtăria (jud. Alba), în *EphNap* 3, (1993), 77–79.

Ciugudean 1980

H. Ciugudean, Mormântul dacic de la Blandiana (jud. Alba), în *ActaMN* XVII (1980), 425–432.

Crișan 1993

I. H. Crișan, *Civilizația geto-dacilor*, București (1993).

Dörner 1970

E. Dörner, Cercetări și săpături arheologice în județul Arad, în *MCA* IX, (1970), 445–466.

Dudaș 1970

Fl. Dudaș, Repertoriul arheologic al Țării Zărandului în lumina ultimelor descoperiri, în *RevMuz* 4, (1970), 355–358.

Dudaș 1976

Fl. Dudaș, Descoperiri enolitice pe valea Crișului Alb, în *Crisia* VI, (1976), 21–34.

Esckenasy 1977

V. Esckenasy, Date preliminare despre necropola romană de la Streisîngeorgiu (jud. Hunedoara), în *SCIVA* 28, nr. 4, (1977), 603–609.

Gáll *et alii* 2008

E. Gáll, P. Huszarik, Fl. Mărginean, A nagylaki honfoglalás kori temető megmentett leletei. Adatok a bántási, erdély és partiumi honfoglalás kori lovas temetkezés szokásához, în *A BMMKözl* 32, (2008), Békéscsaba, 107–134.

Glodariu, Iaroslavschi 1979

I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, (1979).

Glodariu, Moga 1989

I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna*, București, (1989).

Macrea *et alii* 1966

M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, (1966).

Marcu 2000

F. Marcu, *Marele dicționar de neologisme*, București, (2000).

Mărginean, Huszarik 2008

Fl. Mărginean, P. Huszarik, Cimitirul medieval timpuriu de la Nădlac „Lutărie” (jud. Arad), în *ArhMed* 6, Reșița, (2008), 17–56.

Moga 1982

V. Moga, Morminte dacice de incineratie la Teleac, în *Apulum* 20 (1982), 87–91.

Mozsolics 1973

A. Mozsolics, *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi*, Budapest, (1973).

Pădurean 1987

E. D. Pădurean, Noi fortificații pe teritoriul județului Arad, în *Ziridava* XV–XVI, (1987), 29–36.

Pădurean 1988

E. D. Pădurean, Noi așezări din Epoca Bronzului în județul Arad, în *ActaMN* XXIV–XXV, (1987–1988), 507–528.

Pădurean 2006

E. D. Pădurean, Depozitul de unelte și arme de la Neudorf-Pârâul Roșia, județul Arad. (Doina Benea) *Daci și romani. 1900 de ani de la integrarea Daciei în Imperiul Roman*, Timișoara, (2006), 219–233.

Petrescu-Dâmbovița 1977

M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, (1977).

Rustoiu 1994

A. Rustoiu, Neue präzisierungen Bezüglich des “keltischen Grabes” von Silivaș, în *Relations Thraco-Illyro-Helléniques*, București (1994), 295–300.

⁴⁴ Pădurean 1988, 513, Pl. VII/5–9.

Rustoiu 2002

A. Rustoiu, *Războinici și artizani de prestigiu în Dacia preromană*, Cluj-Napoca, (2002).

Rusu *et alii* 1996

M. Rusu, E. Dörner, I. Ordentlich, Fortificația de pământ de la Sântana – Arad în contextul arheologic contemporan, în *Ziridava* XIX–XX, (1996), 15–44.

Vasiliev *et alii* 2002

V. Vasiliev, A. Rustoiu, E. A. Balaguri, C. Cosma, *Solotvino-„Cetate” (Ucraina Transcarpatică). Așezările din epoca bronzului, a doua vârstă a fierului și din evul mediu timpuriu*, Cluj-Napoca, (2002).

Woźniak 1974

Z. Woźniak 1974, *Wschodnie pogranicze Kultury Latenskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, (1974).

OBSERVATIONS CONCERNING AN ACQUISITION OF THE ARAD MUSEUM (Abstract)

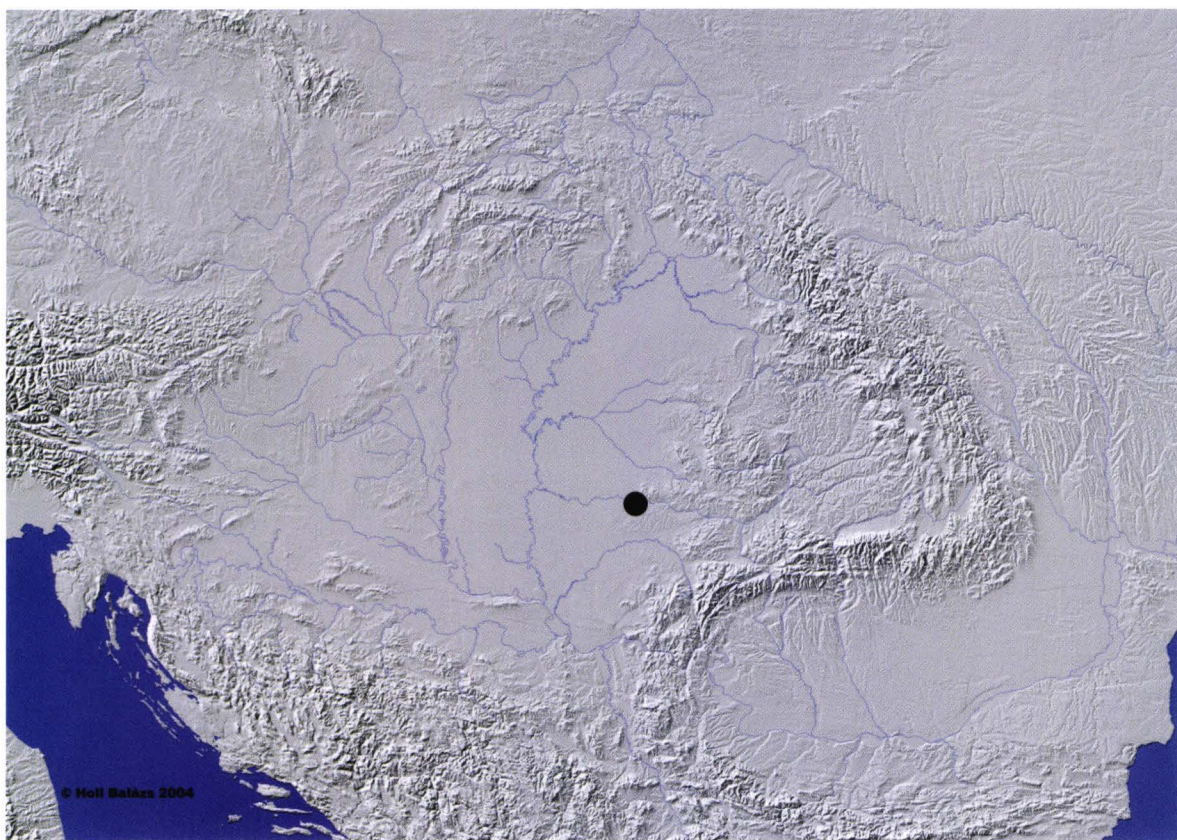
The beginnings of European archeology were marked by passionate amateurs, who at that time served this science. For more than a century, amateurs began to be replaced by professional archaeologists. Today when this discipline has become increasingly specialized, amateurs are few in numbers. Arad Museum, like

all museums, has benefited and still benefit from collaboration with various enthusiasts of archeology.

During 2007 Arad Museum acquired from E.D. Pădurean, a local amateur, a Dacian curved sword – *sica*. The artefact is part of a “tools and weapons” deposit, discovered in 2002, at Neudorf “Pârâul Rosia”, Arad County. Of the 28 pieces, 27 were donated to Arad Museum in 2002 and the last, the curved sword, was offered for sale by Pădurean in 2007 to the same institution mentioned above.

In this article we do not want to open the issue of the deposit, but to put forward “the state” in which the curved dagger from Neudorf has reached to the Arad Museum and historical implications of this discovery. Lack of engravings on the blade part, the width, the less pronounced curvature, the lack of a terminal button to handle, the considerable size of this weapon make this dagger to be datable sometime in the 1st century A. D., when the written sources and archaeological evidence shows many confrontation with the Romans. To resume we must mention that the sword artefact was ornamented with some bronze plates.

In this case we are dealing with a fake due to E. D. Pădurean. In an excess of zeal he “ornamented” a Dacian artifact by fixing on its body, part of a bronze plates dated in Late Bronze Age / Early Iron Age (BzD/HaA1). It is not the place to make remarks on the ethics of some archeology amateurs or archaeologists, but it should be recalled that science leaves no room for dilettantism.

1

2

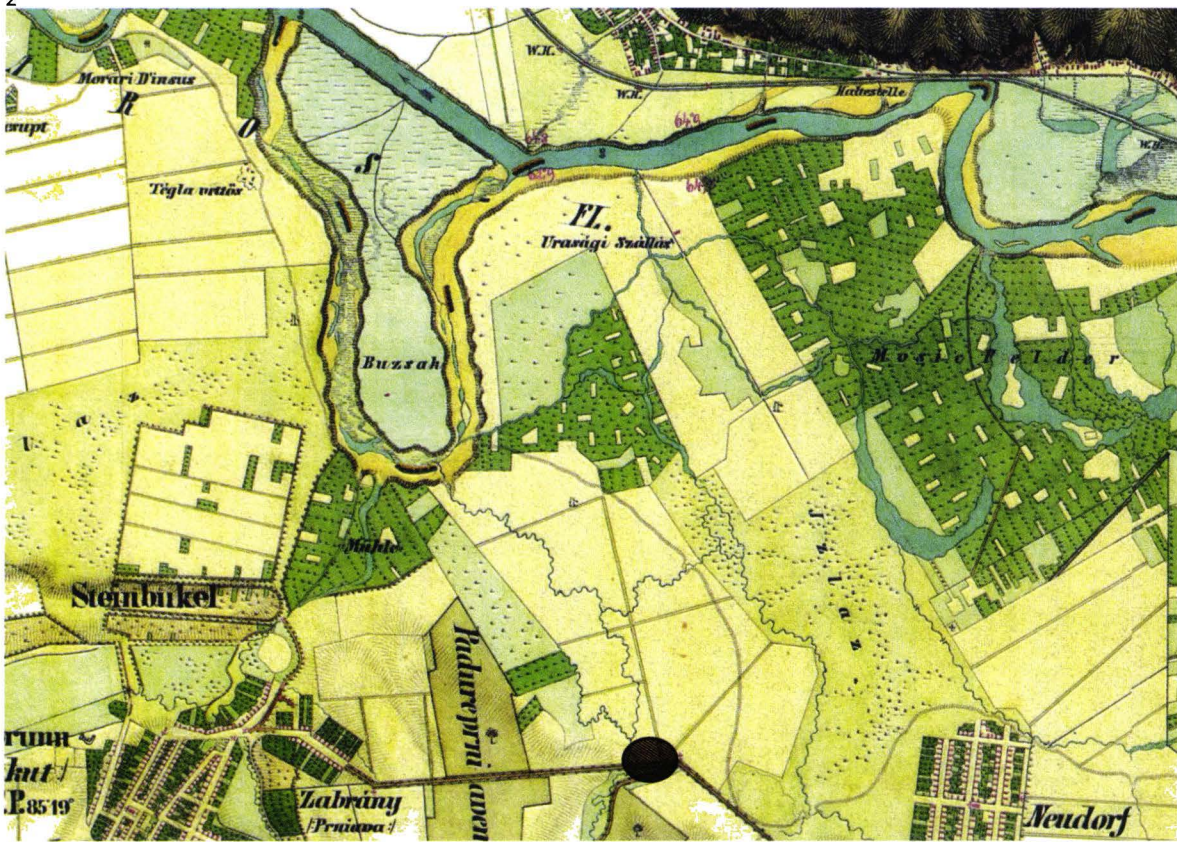

Plate I. 1. Carpathian Basin map with the localization of Neudorf; 2. XIXth century map of Zăbrani-Neudorf area with the localization of „Pârâul Roșia” site.

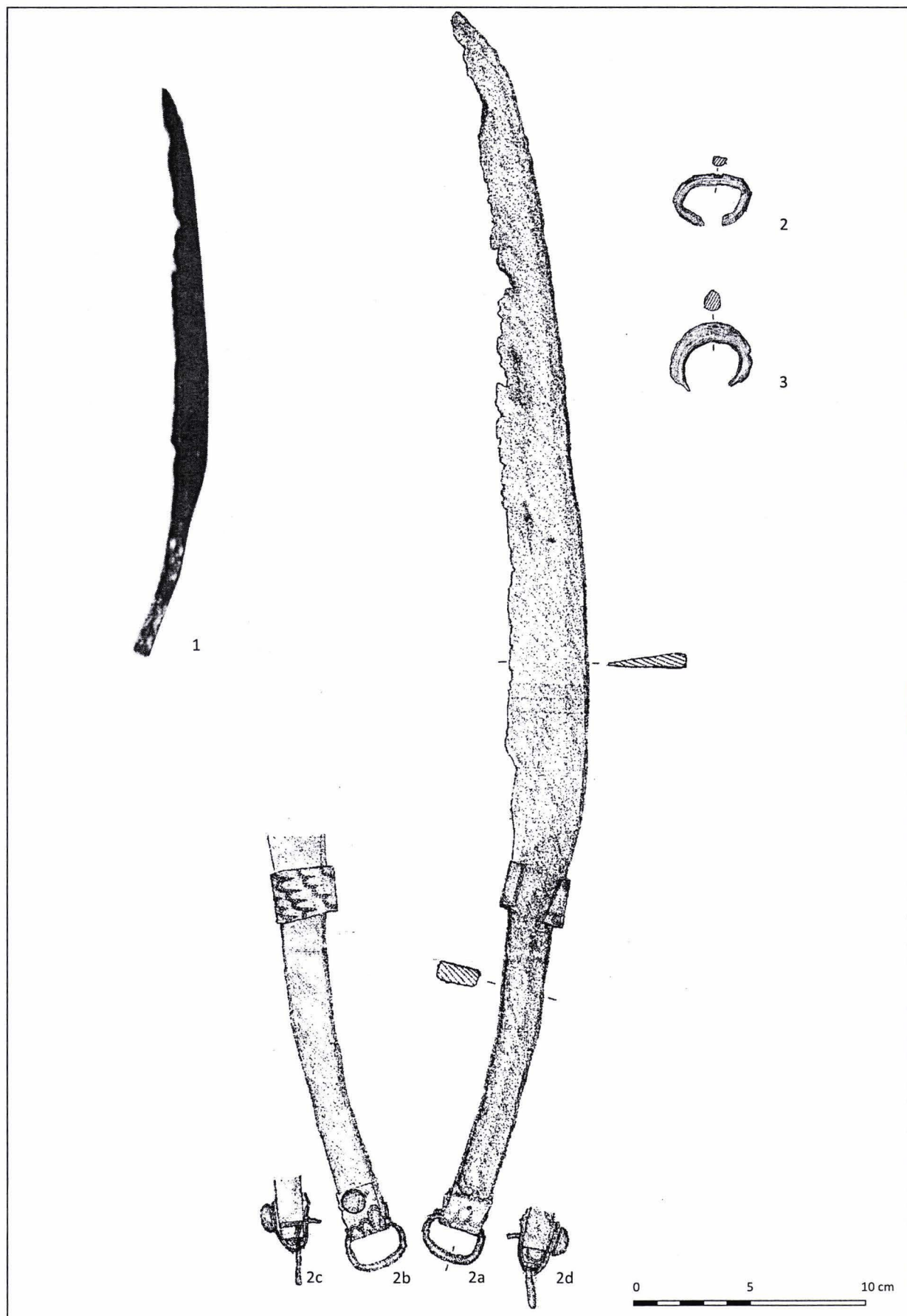

Plate II.1. Photo of the sica (after Pădurean 2006); 2. Drawing of the piece purchased from E. D. Pădurean; 3-4. Rings.

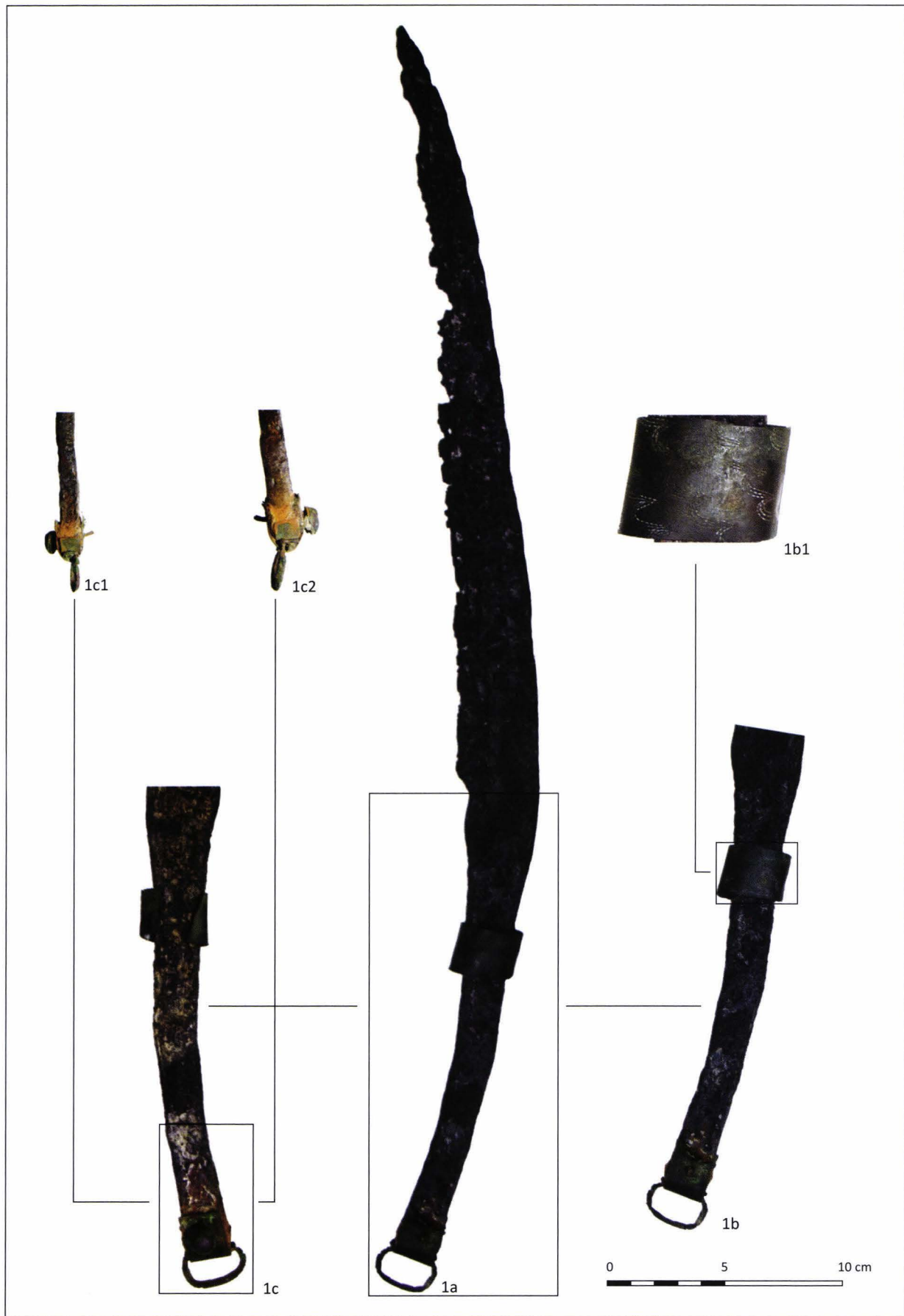

Plate III. 1. Photo of the piece purchased from E. D. Pădurean

CASTRUL LEGIUNII IIII FLAVIA DE LA BERZOVIA. SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN ANII 1965–1968

Dumitru Protase*

Cuvinte cheie: *castru, legiunea IIII Flavia Felix, Berzovia.*

Schlüsselwörter: *lager, legion IV Flavia Felix, Berzovia.*

Preliminarii

Castrul și așezarea sa civilă (*canabae*) se află pe malul stâng al Bârzaiei, în vatra satului actual Berzovia, jud. Caraș-Severin (Pl. 1 și 2), sat numit în trecut Jidovin. Urmele romane de aici au fost semnalate în literatura de specialitate încă de la sfârșitul secolului XVIII¹. În secolul XIX și în prima jumătate a veacului următor vestigiile romane au continuat să iasă la lumină din ce în ce mai frecvent, cu prilejul construirii de case și instalații gospodărești sau din săpături și răscoliri făcute de săteni ori de căutătorii de antichități. Astfel s-au descoperit mereu substrucții de clădiri din piatră și diferite materiale arheologice romane: ceramică, un opaiț cu ștampila FORTIS, un coif și un vultur de bronz cu o inscripție latină pe soclu, o statueta de lut și alta de bronz, foarte numeroase monede romane republicane, multe imperiale de argint și bronz, emise de Nero și Filip Arabul, inclusiv. Se menționează, de asemenea, multe cărămizi și țigle cu ștampila LEG IIII FF, găsite în interiorul și în afara castrului (Pl. 20)².

În trecut, toți cercetătorii au apreciat corect că ruinele și fortificațiile de aici reprezintă resturile așezării antice Bersovia sau Berzobis și ale unui castru roman. S-a făcut desigur și legătura cu cunoscutul fragment de text din comentariile împăratului Traian despre primul război cu dacii, text păstrat la

gramaticul bizantin Priscianus (sec. VI), fragment în care se menționează și Berzobis pe drumul de înaintare prin Banat a armatei romane: ... *inde Berzobim, deinde Aizi processimus*³. Dar cel dintâi care, ținând seama și de întinderea ruinelor, de prezența construcțiilor și frecvența ștampilelor cu LEG IIII FF, a făcut precizarea, pe deplin confirmată ulterior, că în acest loc a avut lagărul legiunea IIII Flavia a fost G. Téglás⁴. Cu patru decenii mai târziu – în condițiile în care situația de la Berzovia nu a constituit o preocupare mai deosebită pentru cercetarea arheologică, în special în perioada interbelică și încă mult după al doilea război mondial – unii cercetători au considerat că aici ar fi existat „mai degrabă o mare așezare civilă întărită cu ziduri” și un eventual „*castellum* pentru trupe în apropierea așezării civile”⁵.

De fapt, castrul de legiune de la Berzovia a intrat în atenția mai mare a cercetării arheologice românești numai după 1960; până atunci aprecierile și considerațiile de natură arheologică și istorică se bazau cu precădere pe datele puține și vagi, uneori nesigure, publicate înainte de primul război mondial.

Primele săpături sistematice – după cele de amator și nepublicate, făcute în 1862–1866 de Vincențiu Babeș și Adrian Diaconovici – au fost efectuate la castru abia în anii 1961–1962 de către Marius Moga (Muzeul Regional Timișoara) și Octavian Răuț (Muzeul Orășenesc Reșița). Atunci s-au făcut câteva secțiuni, în *principia* și pe latura de nord a castrului, obținându-se date noi și formulându-se unele concluzii arheologice

* Cluj-Napoca, str. Republicii, nr. 25.

¹ Hoffinger, în *Neues Ungarisches Magazin* (Pressburg-Bratislava), II, 1792, p. 97–107.

² Despre toate acestea vezi: S. Ormos în *ArchKözl*, VIII, 1871, p. 145–153; Vicențiu Babeș și Adrian Diaconovici în *Analele Academiei Române. Debateri*, Seria I, tom VI, 1883–1884, p. 131–132; tom VII, 1884–1885, p. 159 (săpături inedite); G. Téglás, *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 28–32; XXII, 1899, p. 104–106; *TRÉT*, XIII, 1897, p. 81–83; *Klio*, XI, 1911, p. 506, 510 (= *AE*, 1912, 477); B. Milleker, *DélmRég*, II, 1899, p. 87–93.

³ Priscianus, *De arte grammatica*, VI, 13.

⁴ G. Téglás, *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 32.

⁵ Articolul *Berzovia*, redactat de M. Macrea în *Repertoriul arheologic al României* (ms.) și în *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 371, 372 și pl. XII (*Dacia romană*).

și istorice privind castrul și legiunea. Astfel, s-a afirmat, printre altele, că legiunea a stat la Berzovia și castrul a funcționat fără întrerupere mult după domnia lui Hadrian și că acest castru ar fi avut două faze în „lunga” sa existență⁶. Atare afirmații și alte constatări făcute atunci nu s-au confirmat prin cercetările noastre⁷.

Săpăturile la castru au fost reluate în anii 1969–1970 de Marius Moga și Florin Medeleteș, care au consemnat rezultatele obținute într-un raport și au prezentat o comunicare la o sesiune a Academiei, în decembrie 1971⁸, care au rămas nepublicate.

După doi ani, în toamna anului 1972, cu prilejul construirii clădirii consiliului popular din Berzovia, Florin Medeleteș (Timișoara) și Richard Petrovsky (Caransebeș) au înregistrat – fără să facă săpături – o serie de date stratigrafice și au făcut observații utile privind marginea de est a interiorului castrului, unde s-au săpat șanțurile de fundație ale clădirii comunale menționate⁹. Cu acest prilej, s-au găsit resturi de zid și puternice urme de incendiu, recuperându-se totodată câteva vase ceramice și fragmente de țigle romane fără ștampile.

Sub conducerea lui Florin Medeleteș, în colaborare cu Ovidiu Bozu (Reșița) și Al. Flutur (Timișoara), în anii 1998 și 1999, săpăturile la castru au luat o mai mare dezvoltare, dar ele s-au concentrat exclusiv în centrul castrului, la *principia*. Aici s-au făcut o serie de constatări, referitoare la încăperi posterioare din *principia: aedes* și *aerarium*¹⁰. Materialul arheologic descoperit s-a dovedit a fi sărăcăcios, în continuare la fel ca în trecut: olărie romană, cărămizi și țigle cu ștampila legiunii. Se susțin însă din nou vechile erori și anume: „funcționarea îndelungată a castrului” și posibilitatea ca locul legiunii – după retragerea acesteia la Singidunum – să fi fost ocupat de o trupă auxiliară, neatestată¹¹.

În 2000 și 2001, săpăturile au continuat și au fost efectuate de Al. Flutur în colaborare cu V. Voișian (Cluj-Napoca), tot la *principia (aerarium și basilica)*. Acum se mai adaugă și susținerea, de

asemenea greșită, că ar fi existat nu două, ci trei faze distincte de construcție în *principia*, două de lemn și una de piatră, aceasta având și ea două etape¹².

Pe baza acestor investigații și a diferitelor opinii exprimate de mai mulți cercetători¹³, Al. Flutur a sintetizat, în teza sa de doctorat¹⁴, tot ceea ce s-a spus în literatura de specialitate mai nouă, cu privire la castrul de la Berzovia și legiunea cantonată acolo.

După cele pe scurt arătate în rândurile precedente, în legătură cu cunoștințele mai vechi și noi referitoare la castru și la săpăturile arheologice întreprinse de-a lungul timpului în interiorul său, vom prezenta în continuare săpăturile noastre din anii 1965–1968, efectuate pe laturile de nord, de est și de vest, precum și în *principia*¹⁵. Precizăm că, din punct de vedere tehnic, am adoptat sistemul de cercetare prin secțiuni, fără decopertări de suprafețe mai largi, „sistem covor”, deoarece investigațiile erau într-o fază de început și ele trebuiau făcute în condițiile restrictive din vatra satului, impuse de grădinile cu culturi de legume și cu pomi fructiferi, de casele și de instalațiile gospodărești ale locuitorilor¹⁶.

¹² Al. Flutur, Săpăturile arheologice din *principia* castrului legionar de la Bersobis – 2000–2001, în *AnB* (S.N.) IX, 2001, p. 131–134.

¹³ Așa, de pildă, M. Moga, F. Medeleteș, R. Petrovsky, O. Răuș, O. Bozu susțin nejustificat funcționarea îndelungată a castrului, iar O. Răuș și O. Bozu prelungesc această perioadă până prin anul 162. În schimb, Doina Benea și N. Gudea pledează pentru o scurtă staționare a legiunii, 108–114, respectiv 110–114, față de concluzia noastră (a. 101–108), adoptată și de I. Piso. Despre toate acestea vezi Al. Flutur, *Principia în castrul roman de legiune* (teză de doctorat), p. 59–60, cu trimiterile bibliografice necesare.

¹⁴ Al. Flutur, *Principia în castrul roman de legiune* (212 p. și 57 pl.), teză coordonată de subsemnatul și susținută la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, în 12 decembrie 2008. Notez că în teză am lăsat să figureze constatările, observațiile și concluziile doctorandului, chiar dacă unele dintre acestea nu coincideau cu cercetările mele din 1965–1968, dat fiind că autorul ținea foarte mult la opiniile proprii, deși stăruitor i-am atras atenția că ele nu se pot susține documentar. Chiar dacă se regăsesc și la alți autori, eronate consider afirmațiile: existența zidurilor de piatră la incintă, durată castrului și staționarea legiunii și după anii 118–119, două faze în existența castrului și trei faze de construcție la *principia*, precum și așezarea porții *praetoria* pe latura de est a lagărului, nu pe cea de vest (cum rezultă din poziția porților *praetoria* și *principalis dextra*, foarte bine vizibile pe teren).

¹⁵ Săpăturile din anii 1965–1968 au fost făcute integral de Muzeul din Reșița, în colecțiile căruia au intrat și se află în păstrare toate materialele arheologice descoperite de noi în castrul de la Berzovia.

¹⁶ La săpături au participat, în calitate de colaboratori, Volker Wollmann (1965) și Ilie Uzum (1967–1968), directori ai muzeului reșițean, Ioana Bogdan (1965), N. Bocșan (1967) și M. Bărbulescu (1968), studenți la practica de specialitate.

⁶ M. Moga, Castrul Berzobis în *Tibiscus*, I, 1971, p. 51–58.

⁷ D. Protase, Legiunea III Flavia la nordul Dunării și apartenența Banatului și Olteniei de vest la provincia Dacia, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 49–52; La légion IV Flavia au nord du Danube et la première organisation de la Dacie romaine, în *Acta of the Fifth International Congress of Greek and Latin Epigraphy Cambridge 1967*, Oxford, 1971, p. 337–342; *Istoria Românilor*, București, 2001, p. 104–105.

⁸ Fl. Medeleteș, R. Petrovsky, Cercetări arheologice în castrul roman de la Berzovia, în *Tibiscus* III, 1974, p. 133, nota 1.

⁹ *Ibidem*, p. 133–136.

¹⁰ Vezi Al. Flutur, Săpăturile arheologice din castrul Bersobis – campanile din anii 1998–1999, în *AnB* (S. N.) VII–VIII, 1999–2000, p. 365–372.

¹¹ *Ibidem*, p. 368.

Publicând acum, în detaliu, săpăturile pe care le-am făcut la castru cu peste 40 de ani în urmă, constatăm că principalele concluzii arheologice formulate atunci¹⁷ rămân în general valabile. Dar la acestea mai pot fi adăugate unele date referitoare la *principia*, obținute prin studiile și investigațiile ulterioare¹⁸.

Descrierea secțiunilor

În cele patru campanii succesive de săpături arheologice s-au făcut 12 secțiuni de dimensiuni diferite, lungimea lor totală însumând 218 m. Dintre acestea trei (I, II, IV) au fost trasate peste incintă, una (V) în partea de est a castrului, două (VIII, XII) la porțile *praetoria* și *principalis dextra*, iar celelalte șase (III, VI, VII, IX, X, XI) în clădirea comandamentului (*principia*). În total s-au dislocat 480 mc de pământ, controlat din punct de vedere arheologic.

În rândurile care urmează vom prezenta, în ordine numerică și totodată cronologică, secțiunile efectuate, precizând la fiecare în parte datele necesare, observațiile, constatările și concluziile înregistrate atunci la fața locului.

Secțiunea I (24 × 1,20 × 2,90 m), Pl. 5; efectuată în 1965; orientarea N-S. Ea a fost deschisă în grădina lui Urlică Trifu (nr. casei 9) și traversează toate elementele incintei (*via sagularis*, rigola, *agger*, bermă, *fossa*) de pe latura (lungă) de nord a castrului. Ca și în secțiunea făcută în 1962 în grădina lui Șest Nicolae (nr. casei 6), nici în această secțiune nu s-a întâlnit zid de piatră la incintă și nici cea mai mică urmă a unui astfel de zid, care ar fi fost scos, eventual, într-o epocă ulterioară.

În cele ce urmează descriem amănunțit secțiunea, dinspre interior către exterior, cu toate observațiile înregistrate în cursul săpăturii.

Via sagularis (Pl. 6). Chiar la capătul sudic al secțiunii, la adâncime de 1 m, s-a găsit un strat de pietre de carieră și lespezi, puse alătura în plan orizontal, pe o lungime de 1,40 m, după care se vedea o întrerupere de 0,80 m, pentru ca la 2,20 m stratul de pietre să se înalțe cu 0,40 m față de nivelul anterior (la 1 m adâncime). Pe acest prag

mai ridicat pietrele sunt puse iarăși una lângă alta, pe o lățime de 1,20 m. Acest strat de pietre, situat la poala *agger*-ului și paralel cu acesta, considerăm că făcea parte din *via sagularis*, care nu a fost urmărită de noi prin săparea unei casete laterale. Deci aici *via sagularis* era pietruită. Peste *via sagularis* se află depunere de pământ negru castaniu, groasă de 0,80 m, care, în parte, este și o aplatizare a valului. În interiorul acesteia s-au găsit fragmente de vase romane, foarte multe bucăți de țigle și câteva de cărămidă.

Referitor la cele două eventuale niveluri de la *via sagularis*, apreciem că nu este vorba de o refacere a acesteia, când castrul era ocupat de legiune, ci mai degrabă de o dislocare, rearanjare dintr-o perioadă ulterioară plecării trupei de la Berzovia. Oricum, va trebui observat dacă situația întâlnită aici se verifică sau nu și în alte puncte, spre a putea stabili cu certitudine fie existența a două faze, fie a unei simple reșezări ulterioare. Rămânând în sfera probabilității și admitând că am avea două faze romane în acest loc, atunci nivelul de jos al pietrelor din capătul secțiunii trebuie considerat, firește, cel inițial, aflat *in situ*. Nivelul de pietre mai ridicat, dinspre val, în acest caz ar putea fi interpretat ca un deranjament sau amenajare – făcută după plecarea legiunii – în anumite scopuri civile, de către o comunitate de populație care a rămas și a locuit în continuare la Berzobis. Este cât se poate de verosimil ca situația întâlnită la *via sagularis* să fie în strânsă conexiune cu cea din interiorul *agger*-ului, unde s-au înregistrat unele intervenții post-castru, așa cum se va vedea mai departe.

Valul de pământ (Pl. 5). Pe panta interioară din *agger*, între metrii 3,40 și 8,90, se constată o umplutură formată din pământ negru-castaniu, amestecat cu bucăți de țigle, zgură de fier și bucățele de cărbune. Această umplutură, îndeosebi partea ei superioară, este similară cu depunerea de pe *via sagularis*. Baza ei se găsește pe pământul galben, virgin. În umplutura de pământ menționată s-au mai descoperit: fragmente ceramice obișnuite; un ciob de oală dacică lucrat cu mâna, prevăzut cu un buton mare, rotund; două chei romane de fier; fragmente de vase roșii *terra sigillata* și o monedă de bronz de la Nero. Moneda s-a găsit în dreptul metrului 6,60, la adâncime de 1,10 m, aproape de baza umpluturii, care corespunde cu nivelul de călcare roman. După obiectele găsite în interiorul ei, această umplutură indică o locuință civilă din perioada romană, databilă după retragerea legiunii *IIII Flavia felix* la Singidunum. Mai adăugăm că la metrul 8,90 se vede clar o tăietură în *agger*, care coincide cu o margine a umpluturii, iar în

¹⁷ Vezi trimerile bibliografice din nota 7.

¹⁸ La bibliografia din notele precedente, mai adăugăm Fl. Medeleț – Al. Flutur, *Castrul roman de la Berzovia. Istoricul cercetărilor arheologice*, în *Patrimonium Banaticum* I, Timișoara, 2002, p. 95–100; O. Bozu, *Săpăturile de salvare de la Berzovia* – 2004, Comunicare la „Întâlnirea arheologilor bănățeni” de la Sănnicolau Mare, 12 mai 2005, inedită (*apud* Al. Flutur, *Țeză*, p. 85); Ov. Bozu, D. Rancu, în *Banatica*, 15, 2005, p. 159–173; Al. Flutur, *Castrul Berzobis din perspectiva cercetărilor recente*, în *Dacia Augusti Provincia. Crearea provinciei* (ed. E. S. Teodor, O. Țentea), București, 2006, p. 165–169.

continuare valul conține un pământ compact, galben-castaniu, lipsit total de materiale romane, dar amestecat cu multă zgură de fier și sfărâmături de pământ ars la roșu. În această porțiune de pământ galben nemișcat se află, chiar la mijlocul lățimii valului, o albiere a solului, care poate fi naturală sau mai degrabă făcută de către constructorii romani pentru o mai mare stabilitate a *agger*-ului. Punctul cel mai înalt al valului se află între metrii 11–12 ai secțiunii și corespunde pe verticală cu albierea menționată. Distanța între rigolă și bermă este de circa 9 m, ceea ce reprezintă baza *agger*-ului.

Cât privește zgura de la baza și din corpul valului, unde nu s-au înregistrat deranjamente, este clar că ea datează din perioada preromană și a ajuns în *agger* la construirea acestuia, odată cu pământul luat de constructori de la fața locului. Dovada concludentă rezidă și în constatarea că în porțiunea din interiorul valului nederanjat nu s-a găsit nici măcar un fragment ceramic roman, în schimb a apărut un ciob dacic lucrat cu mâna, chiar în zona cu zgură. S-a remarcat apoi că zgura este prezentă de-a lungul nivelului antic și de asemenea în șanțul de apărare (*fossa*), dar nu până la fundul lui, ci cu aproape 1,20 m mai sus, unde a ajuns ulterior, prin scurgerea pământului din val. În situația dată este foarte probabil că secțiunea noastră a nimerit peste resturile unui cuptor dacic, preroman, de reducere a minereului de fier.

Pe panta exterioară și în partea superioară a valului – aflată la înălțimea de 1,80 m față de nivelul solului actual –, spre deosebire de panta sa interioară, s-au întâlnit gropi moderne, mai ales între metrii 11 și 15,60 ai secțiunii. Subliniem că în săpătură nu s-au observat niciun fel de resturi care să indice existența unui *Holzerdemauer* și nici urme de palisadă, care desigur a existat.

Berma (Pl. 5). Raportul dintre partea exterioară a valului și bermă nu se distinge prea clar. Totuși, porțiunea cuprinsă între metrii 15,30 și 18,20 poate fi considerată bermă castrului. Ușor înclinată spre *fossa*, ea este acoperită cu un strat de pământ, gros de aproape 1 m, revărsat din *agger*. Extins peste șanțul de apărare, acest strat conține zgură de fier și pete (lentile) de pământ negru, care a avut contact cu focul. Nivelul bermei se găsește chiar pe pământul galben, neumblat.

Șanțul de apărare (fossa) (Pl. 5). Mai mic decât ne așteptam să fie la un castru de legiune, acesta are lățimea maximă de 6 m (între metrii 18 și 24) și adâncimea de 2 m. El este umplut până la nivelul de 1,10 m cu pământ negricios, amestecat cu bucățele de zgură de fier, ici-colo găsimându-se și bucăți de țigle romane. Mai sus, până la nivelul de

călcare actual, umplutura este formată din pământ gălbui, scurs din *agger*. Panta interioară a șanțului – în partea ei superioară – este mai lungă și mai lină decât cea exterioară, care apare mai scurtă și mai abruptă. Dar jumătatea inferioară a șanțului are marginile verticale, fundul larg și orizontal, formă pe care nu am mai întâlnit-o la alte caestre romane din Dacia. Resturile arheologice descoperite în șanț se reduc la bulgări de zgură de fier și la câteva fragmente de țigle romane. Ceramica sau alte obiecte lipsesc cu totul.

La distanță de 5 m de la capătul nordic al secțiunii, am deschis o nouă secțiune, în prelungire (8 × 1 × 0,80 m), spre a vedea dacă nu cumva castrul avea două *fossae*. Rezultatul a fost negativ: castrul avea aici o singură *fossa*.

În concluzie, această secțiune a cuprins toate elementele incintei și în ea se poate vedea clar întreg sistemul de fortificație de pe latura de nord a castrului. Cert rămâne faptul esențial că pe această latură castrul era prevăzut cu un singur șanț de apărare și nu avea zid de piatră, situație care se va întâlni și pe celelalte laturi.

Secțiunea II (15,20 × 1 × 3,60 m), Pl. 7; efectuată în 1965; orientarea E-V. A fost săpată pe latura scurtă de vest a castrului, între colțul nord-vestic și poartă, în grădina lui Lazăr Petru (nr. casei 35). Această secțiune s-a deschis cu scopul de a constata dacă și pe această latură lipsește zidul de piatră la incintă, dacă și celelalte elemente ale castrametației sunt identice sau similare cu cele de pe latura nordică, observate în secțiunea precedentă.

Precizăm că și aici lipsește zidul de incintă, iar șanțul de apărare are aceeași formă ca și cel de pe latura de nord. Mai menționăm că din cauza culturilor de legume, am fost nevoiți să trasăm această secțiune numai peste *fossa*, bermă și panta exterioară din *agger*. Restul incintei s-a cercetat prin săpătură abia în anul 1967, dar constatările făcute atunci le expunem aici, în continuare.

Înainte de a prezenta elementele de fortificație întâlnite, remarcăm că, spre deosebire de prima secțiune, în acest loc nu se constată deranjamente prea mari. În partea interioară a valului de pământ și în șanțul de apărare se observă un proces de nivelare lentă, fără răscoliri sau alte scormoniri medievale-moderne. Notăm însă că *agger*-ul apare aici mult mai aplatizat decât pe latura nordică. Descriem secțiunea de la vest spre est, adică dinspre exterior spre interior.

Șanțul de apărare prezintă și aici forma interesantă și curioasă a celui de pe latura nordică, având lățimea de 6 m și adâncimea de 2 m, în raport de nivelul solului antic. Mergând de jos în sus,

pe verticală, observăm că el este umplut, până la nivelul de 1,35 m, cu un pământ negru-castaniu. Mai sus se află o fâșie alveolară de pământ negru, groasă de 0,86 m, care căpăcuiește gura șanțului. Această fâșie de pământ, subțindu-se treptat, se întinde până la metrul 5 și ea face parte din umplutura șanțului, numai că pământul ei are o culoare puțin mai închisă. Pe orizontală, ea corespunde cu nivelul de călcare roman. Deasupra fâșiei menționate se află un strat de pământ galben, compact, bine tasat, steril din punct de vedere arheologic, care este o scurgere evidentă din *agger*. Între acesta și solul vegetal actual se intercalează o depunere de pământ negricios-cenușiu, care se îngroașă până la 0,80 m deasupra șanțului și se subțiază treptat până la dispariția pe panta valului, la 8,40 m.

Berma, deși mai greu, se poate distinge totuși între metrii 5 și 7,50, unde terenul apare ușor înclinat spre *fossa*. Nivelul ei aproape se confundă cu suprafața pământului galben, virgin.

Valul de pământ, pe panta sa exterioară se prezintă foarte clar, nederanjat (Pl. 7). Format din pământ galben, dens, acesta are înălțimea de 1,40 m deasupra solului antic. Înălțimea lui scade gradual spre șanț și atinge punctul zero la marginea exterioară a acestuia. Pe panta interioară, în schimb, valul a suferit unele deranjamente în epoca romană, după plecarea legiunii, când funcția sa militară încetase. Așa se explică prezența în val a unor răzlețe pietre de carieră, bucăți de țigle și cărămizi, asociate cu ceramică romană roșie și neagră, de bună calitate. Această situație se observă foarte bine în secțiunea II continuată în 1967, în grădina lui Gheorghe Popovici (nr. casei 36). Nu s-au păstrat urme de palisadă, deși săpătura a fost atent observată.

Rigola s-a prins în prelungirea secțiunii II (Pl. 8) și se concretizează printr-un șanțuleț larg de circa 1 m, care pleacă de la nivelul solului antic și se adâncește vreo 90 cm în pământul galben, neumblat. În pământul de umplură al rigolei, negru-castaniu, se aflau bucățele de cărbune, sfărâmaturi de țigle, de cărămizi și cioburi de vase romane, pe care le considerăm, și aici, post-castru.

Via sagularis, în acest loc, nu este pietruită. Ea se conturează la adâncimea de 0,95 m pe o lățime de circa 4 m, printr-un pământ mai tare, dens și mai greu la săpat decât cel din apropierea ei. Observăm că materialul arheologic descoperit în această secțiune este foarte sărăcăcios și se reduce la puține cioburi de vase romane.

Secțiunea III (15 × 2 × 2,40 m); Pl. 9 și 10; efectuată în 1965; orientarea E-V. Ea se află în grădina lui Hucera Ștefan (nr. casei 44) și a fost

deschisă aici spre a identifica clădirea comandamentului (*principia*), care presupuneam că se găsește în locul respectiv, unde terenul prezenta o ridicare mai pronunțată. Precizăm că în trecut *principia* nu a fost localizată în perimetrul castrului prin săpături arheologice sistematice. În continuare, prezentăm detaliat profilul, constatările și descoperirile din interiorul secțiunii.

La capătul ei de vest, prin deschiderea unei case, s-a identificat capătul unui zid din blocuri de calcar frumos ecarisate, care are direcția E-V (Pl. 9 și 10). Zidul, gros de 0,90 m, a fost scos în epoca modernă și din el nu au rămas decât șase blocuri mari, de formă aproape cubică. Fundația zidului, făcută din pietre mai mici legate cu mortar, are grosimea de 1,20 m și este așezată pe la 1,40 m adâncime, pe un strat de pământ compact, neumblat, de culoare castanie. El mergea perpendicular pe un alt zid, gros de 1 m, a cărui fundație se găsea la 2,40 m adâncime față de nivelul solului actual. Și acest zid a fost scos complet, dar locul se vede foarte bine în profilul secțiunii, unde a rămas moloz și pietre, amestecate cu pământ de umplură. În restul secțiunii, de la metrul 5 și până la capăt, nu s-au întâlnit alte ziduri. În schimb, pe această distanță, la adâncime de 1 m, a apărut un strat de pietriș mărunț și nisip, perfect orizontal, gros de 3–5 cm, pe care îl considerăm suprafața curții interioare (*atrium*) a clădirii comandamentului. Remarcăm că piatra din ziduri este de două categorii: una calcaroasă, sfărâmicioasă, ușor de prelucrat și alta dură, rezistentă, mult mai bună pentru construcție. În ziduri și dărâmături ambele categorii s-au găsit împreună.

Din punct de vedere stratigrafic, notăm aici existența posibilă a două niveluri de construcție. Primul ar putea fi reprezentat de curtea interioară și de un strat de pământ castaniu cu urme de lemn ars și înroșit la foc, iar al doilea s-ar contura printr-un brâu gros de pământ amestecat cu mortar, olane multe și bucăți de țigle, unele purtând ștampila legiunii *IIII Flavia*. Și aici sunt prezente urme de incendiu.

Materialul arheologic descoperit constă din: cioburi de vase romane (puține), o balama de ușă, câteva piroane de fier, olane și țigle (șapte cu ștampila LEG IIII FF). Cărămizile lipsesc sau apar doar sporadic.

Pământul neumblat începe la 1 m adâncime. În partea lui superioară are o culoare castanie și este lipicios, iar, cu cât crește adâncimea, el capătă o culoare galbuie și este mult mai cleios.

Secțiunea IV (24 × 2 × 1,50 m); Pl. 11; efectuată în 1966; orientarea E-V. Este amplasată pe latura

scurtă de est în grădina lui Șest Nicolae (nr. casei 6) și Țegrea Gheorghe (nr. casei 5).

Plecând de-a lungul secțiunii din exterior spre interior și examinând elementele incintei, se constată similitudini, dar și unele diferențieri față de secțiunile precedente, trasate peste laturile de nord și de vest ale castrului. Precizăm că și pe această latură lipsește zidul de piatră.

Șanțul de apărare (fossa) prins în proporție de 90 %, între metrii 20 și 24, are deschiderea maximă de 6 m și adâncimea de 1,80 m, în raport de suprafața antică a terenului. Plin cu pământ negru-castaniu, fără material arheologic, șanțul diferă față de cel din secțiunile I și II prin faptul că are formă regulată, aproape triunghiulară. Forma de *fossa punica* este foarte clară (Pl. 11).

Locul bermei, ușor înclinat spre exterior, se poate plasa între metrii 16,50 și 18,10, corespunzând nivelului antic de sub valul de pământ.

Agger-ul, format din pământ galben, compact și înalt acum de 1,20 m, se găsește între metrii 7 și 16,50 ai secțiunii. În interiorul lui nu s-au descoperit urme ale unei structuri de lemn ori de palisadă și niciun fel de materiale arheologice. Pe partea lui interioară, în epoca modernă, s-au săpat două gropi de către localnici, care căutau probabil piatră de construcție.

Rigola se pare că se află între metrii 6 și 7, unde a fost distrusă de o groapă medievală-modernă.

Via sagularis, nepietruită, se conturează între metrii 2 și 6, unde s-a întâlnit un strat de pământ bine bătătorit, la a cărui margine interioară a pătruns o groapă în epoca modernă.

Materialul arheologic descoperit este extrem de sărăcăcios și se reduce la puține fragmente ceramice romane de culoare roșie și cenușie.

Secțiunea V; Pl. 12; efectuată în 1966; orientarea E-V. S-a săpat în ulița satului, în fața casei cu nr. 51, proprietatea lui Ogârlaci Gheorghe (Popa). În capătul de vest s-a dat peste un zid gros de 1 m, făcut din piatră de carieră, legat cu mortar. Zidul are direcția nord-sud. Nu a fost urmărit prin deschiderea unei case, dar porțiunea prinsă în secțiune arată că era un zid puternic al unei importante clădiri din castru, despre rolul căreia nu se pot face acum precizări. În jurul acestui zid și în restul secțiunii au ieșit la iveală ceramică romană obișnuită, puține bucăți de cărămidă, olane și multe țigle fără șampilă. Nu s-au constatat urme de incendiu.

Secțiunea VI (10 × 2 × 2,80 m); Pl. 13; efectuată în 1967; orientarea E-V. Se află în grădina lui Laiu Ion (nr. casei 46) și a fost trasată peste bombarea terenului actual, unde se găsește clădirea comandamentului (*principia*). Secțiunea a traversat două

ziduri paralele, situate la distanța de 4 m unul de altul și având direcția est-vest. Primul zid a fost scos complet de localnici, dar locul său se vede foarte clar în profilul secțiunii. Al doilea zid, aflat la sud de precedentul, a fost urmărit, spre est și vest, prin deschiderea a două case adecvate. Acesta este construit prin blocuri de piatră de carieră legată cu mortar, are grosimea de 0,90 m, înălțimea păstrată de 1 m și se sprijină pe o temelie groasă de 1,05 m și înaltă de 1 m, făcută și ea din piatră de carieră prinsă cu mortar. Avem aici un zid care, împreună cu fundația, se păstrează acum pe înălțimea de 2 m. În clădirea comandamentului el apare ca un zid important. Notăm că în caseta de est zidul este întrerupt de pragul unei încăperi. De lângă acest prag se îndreaptă spre sud un zid de legătură (despărțitor), al cărui traseu nu a fost urmărit. Se pare că aici era partea nordică din *principia*, care urmează să fie decopertată prin cercetări viitoare. Deocamdată, ea rămâne doar identificată. Mai observăm că pavimentul încăperilor, aflat lângă zidurile menționate, a fost puternic deranjat, dar nivelul de călcare se poate determina la 1 m adâncime, printr-o dungă de mortar compact. Peste tot s-a înregistrat multă arsură, fapt care dovedește aici un puternic incendiu.

În săpătură s-au descoperit țigle, olane și puține cărămizi. Comparativ, țiglele sunt cele mai numeroase. Unele dintre ele poartă ștampile (LEG IIII FF), toate fragmentare, plasate în chenar dreptunghiular sau în *tabula ansata*. Olăria se reduce și ea la puține fragmente de vase, gri fine și negricioase-cenușii, zgrunțuroase, de calitate inferioară. Dacă menționăm câteva piroane și scoabe de fier, o verigă de aramă și bucățele de fier atipice, încheiem sărăcăciosul inventar arheologic al secțiunii.

Secțiunea VII (13 × 2 × 2,50 m); Pl. 14 și 15; efectuată în 1967; orientarea E-V. Situată în grădina lui Ogârlaci Simion (nr. casei 43), ea a arătat că în acest punct au avut loc puternice și extinse răscoliri, făcute de săteni în epoca medievală-modernă. Se pare că aici ne găsim la marginea de nord a aripei stângi din clădirea comandamentului. În secțiune s-a dat peste locul a două ziduri scoase de localnici pentru piatră de construcție, ziduri care mergeau pe direcția nord-sud; distanța între ele era de 7,80 m. Pe anumite porțiuni, deranjate și ele, la adâncime de numai 30–35 cm, s-au găsit bucăți de paviment în *opus signinum*. Segmentul de zid, aflat în partea de est a secțiunii, umde era mai puțin distrus, a fost urmărit 7,60 m spre nord, dar partea lui de elevație lipsea complet și chiar fundația era răscolită.

Și în această secțiune remarcăm cantitatea redusă a olăriei, olanelor și cărămizilor romane. Doar țiglele erau mai numeroase, unele având sigla

clasică a legiunii. Materialul arheologic mărunț lipsește și el, în afară de câteva piroane și scoabe de fier.

Secțiunea VIII (12 × 0,90 × 0,80 m); efectuată în 1967; orientarea E-V; în grădina lui Lazăr Petru (nr. casei 35). A fost plasată pe latura de vest a castrului, în fața porții care și acum se vede foarte bine pe teren (lărgimea circa 8–10 m), cu scopul de a controla dacă șanțul de apărare continuă sau nu, fără întrerupere și aici, unde apreciem că era *porta praetoria*. Rezultatul: în locul respectiv nu s-a întâlnit nici urmă de șanț și val, ambele elemente de fortificație lipsind cu desăvârșire. În săpătură a apărut același pământ nemișcat, compact, foarte tare care începe sub solul vegetal și este complet steril din punct de vedere arheologic. Constatarea aceasta reprezintă dovada că aici exista poarta de vest a castrului și anume *porta praetoria*. De altminteri, și *principia* ocupă în castru o poziție clasică, mai retrasă spre est, către *porta decumana*, ceea ce constituie o confirmare.

Secțiunea IX (32 × 1 × 2 m); Pl. 17; efectuată în 1968; orientarea E-V. S-a trasat în grădina lui Șest Alexandru (nr. casei 59), peste dâlma de sud a terenului actual, unde am apreciat că se află latura stângă din *principia*, orientată spre vest. Secțiunea nu a dat rezultatele așteptate. Totul este răscolit. Zidurile (patru la număr) au fost scoase complet, cu excepția unuia, din care se mai păstrează un rând de pietre din temelie. Ele aveau direcția est-vest. Locul lor se vede foarte clar la baza și în pereții secțiunii. Socotind măsurătorile de la sud spre nord, locul zidurilor scoase apare între metrii 11–12, 17–18, 23–24 și 27–28, rezutând o distanță de 5 și 3,50 m între ele, distanță care corespunde cu dimensiuni ale încăperilor în această parte a clădirii. Remarcăm că și aici există multe urme de incendiu, îndeosebi în centrul și în jumătatea de nord a secțiunii, reprezentate prin cărbuni, pământ ars și cenușă.

Materialul arheologic descoperit este puțin și se reduce la sporadice fragmente ceramice romane, mai ales de culoare roșie, câteva piroane și cuie de fier, bucăți de olane și de țigle, unele cu sigla LEG IIII FF.

Secțiunea X (38 × 1 × 2 m); Pl. 18; efectuată în 1968; orientarea N-S. Se află în grădina lui Hucera Ștefan (nr. casei 44) și traversează partea de nord a clădirii comandamentului și pătrunde în curtea interioară circa 12 m. Curtea interioară se găsește la o adâncime de 0,75–0,85 m și se concretizează printr-un strat orizontal de nisip și de prundiș, *in situ*. Peste acest nivel se suprapune un strat de pământ negru, impregnat cu mortar și moloz. Între metrii 11 și 14 s-a dat peste o groapă

modernă, făcută de cei care au scos zidul roman pentru piatră de construcție. Locul acestuia se distinge clar în profil, între metrii 11 și 12,50. El avea direcția E-V și marginea *atrium* pe latura sa de nord. Între metrii 14 și 17 s-a găsit multă dărâ-mătură, formată din pământ puternic prăfuit și înroșit de foc, arsură, numeroase bucăți de olane și țigle, acestea din urmă cu ștampila LEG IIII FF, plasată în chenar dreptunghiular. Sub dărâmătura respectivă se afla o dungă continuă de pământ ars, de culoare neagră-cafenie, care forma nivelul de călcare roman în timpul existenței și distrugerii clădirii. Dărâmătura aceasta, în partea de nord, era mărginită de un alt zid, din care s-a scos toată piatra în epoca modernă. Este vorba aici de o încă-pere de pe aripa dreaptă a clădirii, ale cărei dimen-siuni și funcționalitate urmează să fie precizate în viitor. Aici, pe stratul de arsură, sub dărâmătura cu țigle și olane, s-a descoperit un coif militar roman, întreg, așezat cu calota în sus. Între metrii 20 și 25 se afla altă dărâ-mătură, de dimensiuni ceva mai mari, care prezintă toate trăsăturile celei prece-dente. Și această dărâ-mătură se găsește între două ziduri scoase în epoca modernă. Avem aici altă încăpere, adiacentă. Relevăm că nivelul antic se găsește la ambele dărâmături pe aceeași orizontală.

Lângă zidul de nord al celei de a doua dărâ-mă-turi, s-a descoperit un cuptor rotund-oval, cu dia-metrul maxim de 1,75 m. El avea calota de lut ars, prăbușită pe vatră. Din aceasta s-a păstrat numai o parte din circumferință, pe o înălțime de 0,40 m. Ea avea grosimea de 10 cm, la bază. Peste partea nordică a cuptorului, aproape complet distrusă, erau îngrămădite pietre mărunte de carieră și bucăți de țigle, sub care a apărut vatra cuptorului, netedă și cu slabe urme de cărbune. Cu 1,50 m mai la nord de cuptor s-a dat peste locul unui alt zid scos, care mergea în direcția E-V. Nu știm acum la ce a servit acest cuptor de lut și dacă el poate fi pus în legătură cu un *prae-furnium* sau dacă este post-castru, ceea ce se va putea lămuri prin cercetări viitoare în *principia*.

Din această secțiune rezultă că distanța între zidurile extreme de pe aripa din dreapta a clădi-rii măsoară circa 18 m, distanță care corespunde cu lățimea pe care o avea *principia* pe latura din dreapta curții interioare. Considerând că și latura stângă a clădirii avea aceeași lățime și adăugând pe cea de circa 24 m din *atrium*, obținem lățimea totală a clădirii comandamentului, care atingea aproximativ 60 m.

Materialul arheologic ieșit la iveală și aici este puțin: câteva fragmente ceramice obișnuite, coiful amintit, o mărgea mică de bronz, olane și foarte multe țigle. Lipsește constant cărămida, încă o

dovadă că *principia* era construită din piatră și acoperită cu țigle.

Secțiunea XI (15 × 2 × 1,9 m); Pl. 19; orientarea E-V. S-a săpat în grădina lui Șest Trăilă (nr. casei 42), peste dâlma răsăriteană, vizibilă pe teren, unde apreciam că se plasează latura estică a clădirii comandamentului. Ca și în secțiunea anterioară, s-a surprins dărâmtură de țigle și olane în amestec cu pământ roșu, limitată de două ziduri – ambele scoase până la temelie – ale unei încăperi. Toată dărâmtura se află pe nivelul antic, marcat de o fâșie de pământ ars, negru-cafeniu. Și aici, ca peste tot în *principia*, lipsesc în general cărămizile, iar ceramica este foarte redusă cantitativ și puțin variată tipologic. În stratul de dărâmtură s-a găsit o monedă imperială de bronz (foarte uzată) și un fund de opaiț roșu, cu ștampila FORTIS.

Secțiunea XII (6 × 0,80 × 1 m); orientarea N-S. S-a trasat în fundul grădinii lui Ogârlaci Trăilă (nr. casei 15), peste latura lungă dinspre Bârzava, acolo unde valul de pământ se întrerupe, formându-se o poartă, la fel cu cea de pe mijlocul laturii scurt de vest. Am căutat să vedem dacă șanțul de apărare se întrerupe sau nu în locul respectiv. Ca și pe latura de vest, săpătura a arătat că stratul de pământ din fața porții este nemișcat. Așadar, șanțul castrului se întrerupe, ceea ce dovedește că în acest punct se afla *porta principalis dextra*, situată la distanță de 170 m de colțul de nord-vest al castrului.

Materiale descoperite în săpături

În cursul investigațiilor din anii 1965–1968 s-au descoperit puține materiale arheologice față de ceea ce ne așteptam să scoatem la lumină în castrul legiunii III Flavia, chiar dacă ea a stat la Berzovia relativ puțin. Deși reduse cantitativ și în general cunoscute ca tipologie, totuși aceste materiale – și altele ieșite la iveală ulterior – contribuie la îmbogățirea cunoștințelor arheologico-istorice și la sporirea ori confirmarea datelor despre castru și despre activitatea acestei legiuni la nordul Dunării.

În cele ce urmează prezentăm, foarte pe scurt, aceste materiale, la care adăugăm unele din alte săpături și achiziții, provenite tot din castru, păstrate acum în Muzeul din Reșița (Pl. 23–27) și publicate recent de Ov. Bozu¹⁹.

¹⁹ Ov. Bozu, *Catalog, passim*. Consider necesară precizarea că Muzeul din Reșița a răspuns prea târziu la rugămintea de a-mi pune la dispoziție, pentru publicare, puținele materiale descoperite în 1965–1968, fapt care m-a determinat să reproduc piesele din Pl. 23–24 după Ov. Bozu, *op. cit.* Aceste piese provin cele mai multe din alte săpături efectuate în castru, dar specificarea respectivă lipsește. Oricum, reproducerea lor aici am socotit-o utilă pentru cercetătorii interesați de materialele descoperite în acest castru al legiunii.

Țigle și cărămizi (Pl. 20), fragmentare și întregi, cu ștampila LEG IIII FF, în opt variante, descoperite cu zecile în *principia* (secț. III, VI, VII, IX, X, XI). Lipsesc în secțiunile de pe curtile. Ștampilele au, de regulă, literele înalte de 1,3–2 cm; sunt așezate în cartuș dreptunghiular și, mai rar, în *tabula ansata*. În literatura mai veche se menționează și o ștampilă fără chenar, variantă care nu a fost întâlnită în ultima vreme.

Un opaiț de culoare roșie-cărămizie, din care se păstrează numai baza cu ștampila FORTIS (secț. XI).

Alte două opaițe (Pl. 24/3,6), reproduse și descrise de Ov. Bozu (*Catalog*, p. 41, nr. 89–90).

O monedă de bronz, probabil de la Traian, foarte slab conservată, dificil de identificat (secț. IX).

Coif din tablă de fier, de tip Weisenau-Haguenau, găsit în 1968, în *principia* (secț. X), la adâncimea de 0,90 m, sub un strat de dărâmtură cu urme de incendiu, plin de țigle, olane și cărămizi sfărâmate. Restaurat (Pl. 21), el are dimensiunile: înălțimea 11,5 cm, diametrul calotei 20 cm și lățimea maximă la apărătoarea de ceafă 34 cm. În bună stare de conservare, coiful se datează în primele două decenii ale secolului II, dar întreaga serie a coifurilor de acest tip se încadrează în sec. I–II²⁰.

Două chei romane de bronz, fragmentare, provenite din *principia*.

O balama de ușă, fragmentară, descoperită în *principia* (secț. III).

Piroane, cuie și scoabe de fier, găsite frecvent în *principia*, multe aparținând fazei de lemn.

Ceramica romană descoperită în castru (Pl. 22–24) se dovedește a fi puțină și fără prea multe categorii, tipuri sau variante. Lipsesc în general sigillatele locale și cele de import, cel puțin deocamdată. Lipsește de asemenea ceramica dacică, prezentă în foarte numeroase castre auxiliare din Dacia.

Ceramica romană cunoscută acum provine în marea ei majoritate din ruinele clădirii comandamentului (*principia*) și ea se poate categorisi în următoarele grupe mari:

Grupa I

Ceramică roșie-cărămizie, de calitate superioară, de forme și cu utilizări diverse, dar mai ales oale, castroane, cupe, vâscioare-pahar, farfurii, platouri, opaițe. Recipientele sunt bine arse și, de regulă, lipsite de ornamente. De remarcat este faptul că tipurile de vase din care provin cioburile respective se întâlnesc în sec. I–II în Moesia Superior și

²⁰ Vezi D. Protase, L. Petculescu, Coiful roman de la Berzovia, în *Banatica*, III, 1975, p. 85–89.

Pannonia Inferior, dar ele se regăsesc și în castre, așezări, cimitire și vile rustice din Dacia în sec. II și chiar în prima jumătate a veacului următor.

Grupa II

Ceramică de culoare cenușie, fină, bine și uniform arsă, în general lipsită de ornamente, făcută din pastă bine aleasă și rezistentă. S-a găsit în cantitate foarte mică, iar fragmentele existente provin din cupe, farfurii, castroane, fructiere, frecvente în spațiul provincial din Dacia în sec. II–III.

Grupa III

Ceramică cenușie-negricioasă, modelată cu roata din pastă cu impurități, bine (dar neuniform) arsă, aspră la pipăit, friabilă, inferioară calitativ celei din grupa precedentă. Aici se încadrează o bună parte din ceramica găsită în castru, iar fragmentele de vase descoperite aparțin unor oale cu sau fără toartă și unor capace cu mâner rotund. Această categorie de olărie este prezentă peste tot în Dacia Romană, cu deosebire în mediul rural.

Dat fiind faptul că în săpăturile noastre la Berzovia s-a descoperit foarte puțin material ceramic și, în general, sub formă de fragmente, nu ne-am propus să dăm analogii și să facem aici o tipologie sau cronologie amănunțită a pieselor, care sunt frecvente în Moesia Superior și Pannonia Inferior, precum și în Dacia Romană, în sec II–III²¹.

Relevăm doar împrejurarea că, în cazul de față, se poate marca cu certitudine o etapă scurtă din cronologia materialelor ceramice în cauză: primele două decenii ale secolului II, când legiunea *IIII Flavia* a stat în Dacia. Este o jalonare cronologică utilă, valabilă de altminteri și pentru celelalte piese arheologice.

Trupa cantonată în castru

Încă de la sfârșitul sec. XIX, așa cum am menționat deja, se știe că unitatea militară care a staționat în castrul Berzobis a fost legiunea *IIII Flavia*²², fapt confirmat de toate cercetările și studiile ulterioare. Datele de care dispunem acum nu atestă în castru – concomitent, înainte sau după legiune – și altă trupă, cum total nejustificat se presupune din partea unor autori²³, fără nici un alt document

epigrafic sau de altă natură. Despre legiunea *IIII Flavia* există acum o documentație – date, interpretări – cu mult mai bogată, fapt care pune într-o lumină mai clară prezența ei și activitatea la nordul Dunării²⁴.

Componentă a armatei Moesiei Superior, cu garnizoana la Singidunum, legiunea a luat parte la cele două războaie dacice ale lui Traian și apoi a rămas în noua provincie până în anul 118–119, când Hadrian a transferat-o în vechea sa garnizoană sud-dunăreană.

Din timpul celor 18 ani cât a stat în Dacia, legiunea a lăsat – nu și la Berzovia – câteva inscripții pe piatră la Sarmizegetusa Regia, Ulpia Traiana, Micia, Apulum, Drobeta și zeci de ștampile pe țigle și cărămizi, descoperite în Banat, Transilvania și în Oltenia (la Drobeta)²⁵.

În afară de Berzovia, un alt castru de pământ cu *principia* de piatră, având suprafața de circa 24 ha, se cunoaște și la Ulpia Traiana, pe locul viitoarei capitale romane.²⁶ Unii autori – după spăturile noastre din anii 1965–1968 – susțin că aici s-a stabilit mai întâi și a stat legiunea până în anul 108, când s-a mutat la Berzovia.²⁷ La Sarmizegetusa Regia (Grădiștea de Munte) legiunea este de asemenea documentată prin trei inscripții pe piatră (nu și tegulare).²⁸ Ea a trimis acolo în anul 102 un detașament de ocupație, alături de cele ale legiunilor II Adiutrix și VI Ferrata, dat fiind că la înche-

²⁴ Despre legiunea *IIII Flavia*, înființarea ei în anul 70, staționarea în Dalmația (a. 70–86) și Moesia Superior (86–101, E. Ritterling, *s.v. Legio*, RE, XII, 1924, 1540–1542. Referitor la vestigiile și activitatea legiunii la nordul Dunării (101–118), D. Protase, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 47–72, iar despre prezența unei vexilații a acesteia la Sarmizegetusa Regia, I. Glodariu, în *ActaMN*, III, 1966, p. 429–435; *Acta of the Fifth International Congress of Greek and Latin Epigraphy Cambridge* 1967, Oxford, 1971, p. 337–342; *ActaMN*, 26–30, I/1, 1989–1993, p. 19–25. Cu privire la legiunea *IIII Flavia* în ansamblu, trimitem la lucrarea monografică a Doinei Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia și legiunea a IIII-a Flavia*, Cluj-Napoca, 1983, p. 141–230. Vezi și C. H. Opreanu în *Dacia Augusti Provincia*, (ed. E.S. Teodor, O. Țentea), București, 2006, p. 51–74.

²⁵ D. Protase, *supra*, nota 7.

²⁶ H. Daicoviciu, D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacia Sarmizegetusa*, București, 1984, p. 13–14, 18.

²⁷ N. Gostar în *Apulum*, IX, 1971, p. 318–320; Doina Benea, *op. cit.*, p. 153–156; H. Daicoviciu, D. Alicu, *loc. cit.* N. Gostar are meritul de a fi afirmat prima oară că legiunea s-a stabilit inițial la Ulpia Traiana și apoi, în anul 108, s-a mutat la Berzovia, idee preluată și susținută cu unele considerente noi și de Doina Benea. Notăm că Gostar a arătat și situațiile similare de la Emona, Poetovio, Oescus, Thamugadi, unde, după plecarea legiunilor cantonate acolo, pe locul castrilor s-au întemeiat coloniile respective, la fel ca la Ulpia Traiana.

²⁸ D. Protase în *ActaMN*, IV, 1967, p. 53–56.

²¹ Lucrările – articole, studii, monografii – privind ceramica romană din aceste trei provincii romane sunt extrem de numeroase și în general cunoscute specialiștilor în materie, motiv pentru care nu ne-am propus citarea lor aici, considerând că ar fi o încărcătură prea mare pentru un stoc ceramic mai mult decât modest. Referitor la Dacia Romană, ca repere bibliografice menționăm: D. Protase, *Soporu*, p. 47–57; *idem*, *Obreja*, p. 185–196; Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976; I. Mitrofan, *Micăsasa, passim*; Protase *et alii*, *Ilișua*, ppl. XXIV–LVI; Viorica Rusu-Bolindeț, *Napoca, passim*.

²² Vezi G. Téglás, *supra*, notele 1 și 4.

²³ M. Moga, *op. cit.*, p. 57–58. Vezi mai sus și notele 7–11.

ierea primului război dacic capitala lui Decebal căzuse în mâna romanilor.²⁹

Chestiunea, dacă legiunea *IIII Flavia* era cantonată în primii ani (101–108) la Ulpia Traiana și abia după aceea a fost dislocată la Berzovia, a primit un răspuns pozitiv încă acum câteva decenii.³⁰ Această opinie pare logică și este cea mai plauzibilă, deoarece la Ulpia Traiana s-a precizat convingător existența unui mare castru de pământ (*castra stativa*) cu *principia* de piatră (devenită apoi *forum* al Sarmizegetusei romane), care putea adăposti în bune condițiuni efectivele legiunii. Contextul istoric și vestigiile acesteia (inscripții, ștampile tegulare etc.) confirmă plenar atare situație. Astfel, este de admis că la Berzovia se afla nu primul – cum am susținut și noi în trecut, când la Ulpia Traiana se preconiza doar o vexilație a legiunii –, ci al doilea castru construit de *legio IIII Flavia*, tot de pământ și cu *principia* de piatră. Aici a stat timp de zece ani (108–118/119), până la retragerea în vechea sa garnizoană de la Singidunum. Dacă legiunea a construit castrul de la Berzovia (*castra aestiva*) în primăvara anului 101, înainte de a ajunge și a se stabili la Ulpia Traiana în același an, revenind în Banat în 108 – până atunci castrul fiind ocupat eventual de trupe auxiliare – rămâne o simplă ipoteză, deoarece acum nu există niciun fel de document în acest sens.³¹ Staționarea legiunii la Berzovia numai până în anul 114³² sau până prin 162³³ – cum se presupunea și se afirma uneori – de mult s-a dovedit că nu se poate susține, acceptându-se în general anul 118–119, când a avut loc reorganizarea politico-administrativă a Daciei efectuată de Hadrian, în condițiile istorice cunoscute.³⁴

Considerații finale

În urma săpăturilor și studiilor arheologico-istorice, precum și a diferitelor opinii exprimate de-a lungul timpului, apreciem că despre castrul de la

Berzovia se pot face acum unele precizări, care au la bază o documentație îmbunătățită, dar și supusă unei reexaminări adecvate realităților constate obiectiv la fața locului.

Chiar de la începutul cercetărilor noastre s-a făcut dovada peremptorie, prin cele trei secțiuni trasate peste laturile de nord, de est și de vest, că acest castru, ca și cel de la Ulpia Traiana, nu a fost reconstruit din piatră, ci a rămas cu incinta din val de pământ (*Holz-Erde-Mauer*), având în față un singur șanț de apărare. În scurta sa existență, ca garnizoană de legiune (108–118/119), aceasta a fost singura lui fază de construcție, fără alte modificări majore.

Clădirea comandamentului (*principia*), mai stăruiitor cercetată prin săpături sistematice, după o fază de lemn, a fost edificată din piatră pe același loc, unde s-au înregistrat și urmele unui puternic incendiu care a mistuit-o, fără a mai fi refăcută. Orientarea clădirii era spre vest, așa cum în 1965 arătau pe teren poziția ei și cele două porți – considerate de noi *principalis dextra* și *praetoria* – sau spre est, cum ar arăta unele încăperi din partea ei posterioară, precum se afirmă în urma săpăturilor din ultima vreme. Un răspuns indiscutabil se așteaptă de la viitoare investigații.

După cum rezultă din cercetările făcute în sec. XVIII și din unele constatări și observații din ultimele decenii, în interiorul castrului există ruine și de la alte clădiri de piatră, a căror funcționalitate și fixare topografică în castru rămân de cercetat și stabilit în viitor.

Urmele de incendiu din *principia* și din alte puncte din castru arată că acesta a suferit o puternică distrugere în faza sa finală.

După retragerea legiunii *IIII Flavia* de la Berzobis în vechea sa garnizoană sud-dunăreană de la Singidunum, pe locul castrului și al canabelor s-a dezvoltat o așezare civilă, căreia considerăm că îi aparțin toate materialele arheologice și monedele ulterioare anului 118–119, precum și unele deranjamente. De o trupă auxiliară, care ar fi staționat la Berzovia înainte de stabilirea sau după plecarea legiunii, nu poate fi vorba, deoarece nu există deocamdată niciun fel de document în acest sens. Toate materialele documentare, cu caracter militar, cunoscute acum la Berzovia se leagă numai de staționarea și activitatea legiunii *IIII Flavia felix*.

²⁹ D. Protase, Quand la capitale de Décébale est-elle tombée aux mains des Romains? Un nouveau point de vue, în *EphNap*, VII, 1997, p. 89–100.

³⁰ Vezi supra, nota 27.

³¹ Cf. Doina Benea, *op. cit.*, p. 154, care se raportează însă la perioada dintre cele două războaie dacice; N. Gudea, în *JRGZM*, 44, 2, 1997, p. 30; Doina Benea, *op. cit.*, p. 158 (cu bibliografie).

³² Doina Benea, *op. cit.*, p. 158.

³³ O. Răuț, O. Bozu, *Armata romană în Banat în Studii și comunicări de istorie, Caransebeș*, I, 1979, p. 195–217.

³⁴ D. Protase, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 51, 65, 67; *Istoria Românilor*, vol. II, București, 2001, p. 104–105. Trebuie să precizăm că și această dată a plecării legiunii din Dacia se bazează numai pe contextul istoric și pe situația arheologică din zonă. Deocamdată, lipsește orice document epigrafic sau de natură literară, în această privință.

**DAS LAGER DER LEGION IV FLAVIA VON
BERZOVIA. DIE AUSGRABUNGEN
DER JAHRE 1965–1968**
(Zusammenfassung)

Der Verfasser veröffentlicht die Resultate der Ausgrabungen, die er in den Jahren 1965–1968 in Berzovia geleitet hat und bezieht sich auch auf die neueren Grabungen. So fasst er den aktuellen Stand der Kenntnisse über dieses Legionslager und die Stationierung der Legion IV Flavia in Berzovia zusammen.

Im ersten Kapitel werden die Ausgrabungen – die eher den Charakter von Probegrabungen hatten – aus den Jahren 1961–1962, 1969–1970 und 1998–2001 (die Letzteren hatten ein größeres Ausmaß) dargestellt. Der Verfasser äußert einige kritische Bemerkungen zu den Ergebnissen dieser Untersuchungen und schlägt wahrscheinlichere oder gar sicherere, in der Fachliteratur akzeptierte Schlussfolgerungen betreffend das Lager und die Legion.

Die Ausgrabungen von den Jahren 1965–1968 bestanden aus 12 Schnitten, von welchen drei über die Nord-, Ost- und Westseite, eins an der porta praetoria, ein weiterer Schnitt an der porta principalis dextra, eins in der retentura und sechs Schnitte in den principia durchgeführt wurden (s. die Abbildungen). Alle Schnitte werden ausführlich beschrieben, mit allen Bemerkungen, Feststellungen und Ergebnissen. Die Länge aller Schnitte betrug insgesamt 218 m und es wurden 480 m³ ausgegraben und archäologisch untersucht.

Die wichtigsten Resultate der vor über 40 Jahren durchgeführten Ausgrabungen wurden zu jener Zeit publiziert. Heute kann man feststellen, dass die meisten historischen und archäologischen Schlussfolgerungen von damals ihre Gültigkeit im Allgemeinen nicht verloren haben, so wie dies weiter unten ersichtlich wird.

Das auf dem linken Ufer des Flusses Bârzava, unter dem Weichbild des heutigen Dorfes gelegene Legionslager bot wenige Funde an. Man kann den Helm vom Typ Weisenau-Haguenau, drei Tonlampen, zwei Bronzeschlüssel, ein Türhaken, Nägel und Klammern aus Eisen, gemeine römische Keramik, Hohlziegel und Ziegelsteine anführen. Viele Dach- und Bauziegel tragen den Stempel LEG IIII FF in mehreren Varianten. Weder während der Ausgrabungen von 1965–1968 noch in anderen Grabungen wurden Steininschriften gefunden. Die bisher im Lager oder sonstwo im Dorf Berzovia gefundenen Münzen datieren von Nero bis Philippus Arabs. Die meisten dieser Münzen gehören allerdings in die Zeitspanne nach dem Verlassen des Legionslagers hin. Nach dem Abzug der Legion nach Singidunum entwickelte sich hier eine zivile Siedlung, die bis zum Ende der Provinzzeit bestand.

Auf Grund der Resultate der bisherigen Ausgrabungen, gestützt auf die Informationen über die Anwesenheit und die Tätigkeit der Legion IV Flavia felix nördlich von der

Donau kann man die Situation in Berzovia in der Sicht des Verfassers folgendermaßen darstellen:

Das Legionslager hatte die Maße 490 × 410 m und ist nach Westen – d.h. zum Feinde hin – gerichtet, wenn man der Lage der zwei untersuchten Tore (porta praetoria und porta principalis dextra), die 1965 noch gut sichtbar waren, Rechnung trägt. Der Leiter der neueren Ausgrabungen von den principia ist aber der Meinung, dass das Lager nach Osten orientiert war, was jedoch noch einer Bestätigung durch künftige Ausgrabungen bedarf. Das Lager war von einem Erdwall umgeben (agger), vor welchem ein Graben (fossa) verlief. Die Umwehrung wurde nie in Stein umgebaut. Nur die principia und einige weitere Innengebäude hatten Steinmauern. Die Befestigung hatte also eine einzige, relativ kurzlebige, Erdphase der Umwehrung. Die principia hatten hingegen zwei Bauphasen, die erste aus Holz und die zweite aus Stein, was archäologisch mit Sicherheit festgestellt werden konnte.

Früher glaubte man, dass das Legionslager (castra stativa) von Berzovia im Jahr 101 errichtet wurde, nachdem die Legion IV Flavia im ersten dakischen Krieg Trajans die Donau überquerte und durch das Banat ins Innere Dakiens zum Ort der künftigen römischen Hauptstadt Ulpia Traiana Sarmizegetusa hin einmarschierte. Hier wurde das Vorhandensein eines großen Holz-Erde-Lagers (ca. 24 ha) mit principia aus Stein archäologisch bewiesen, worin die ganze Legion und nicht nur – wie man früher glaubte – eine Vexillation von ihr stationiert wurde. So müssen wir auch eine Meinungsänderung bezüglich des Lagers und der Stationierung der Legion IV Flavia in Berzovia akzeptieren. Aus den heute verfügbaren Daten ergibt sich folgende Situation:

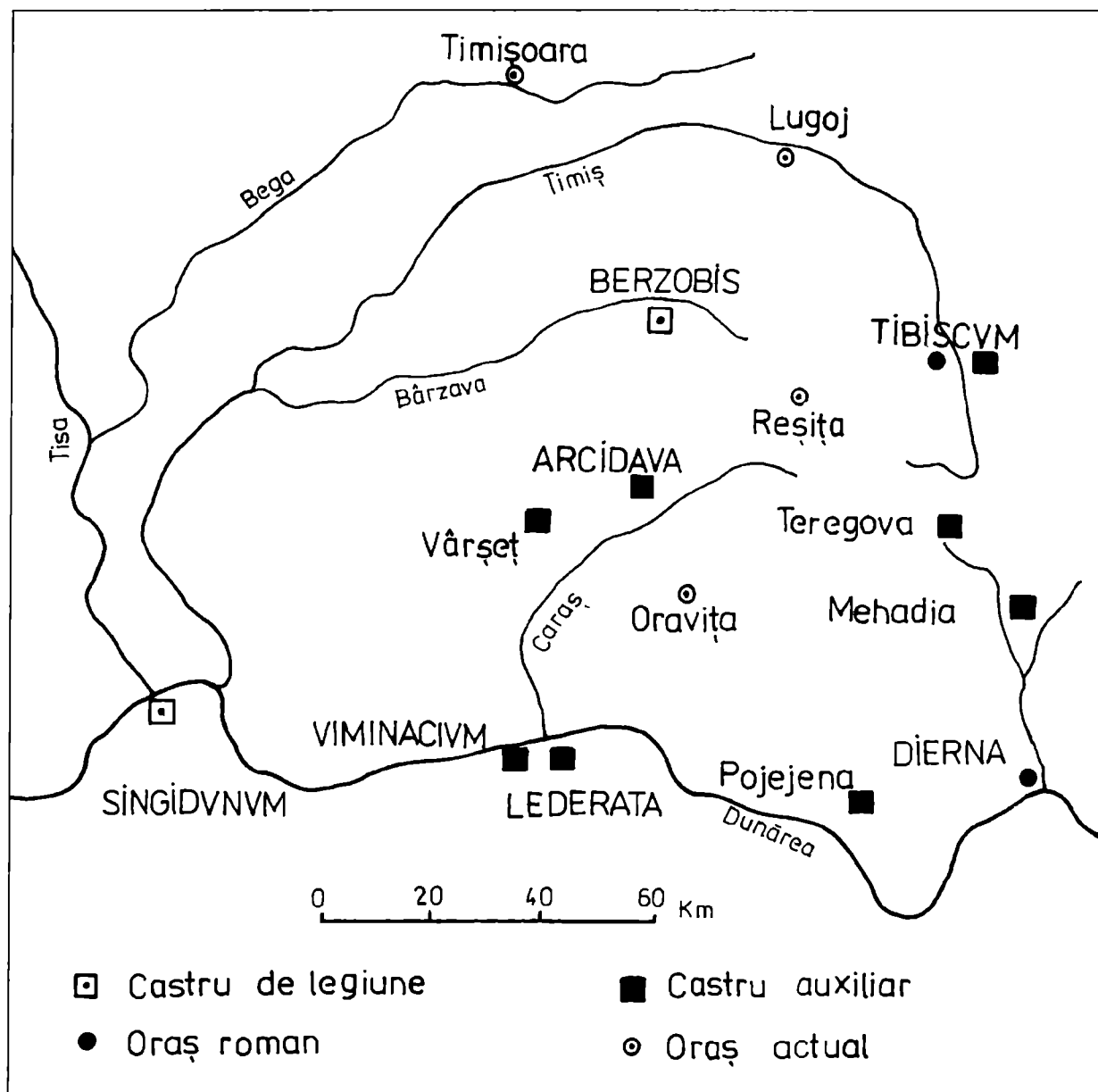
Die Legion war im Lager von Ulpia Traiana zwischen den Jahren 101–108 stationiert, d.h. bis zur Gründung der Stadt (colonia). Von Ulpia Traiana sandte die Legion Vexillationen, die an der Eroberung der dakischen Hauptstadt Dekebals (Sarmizegetusa Regia) teilnahm. Diese fiel 102 in die Hände der Römer, wie man in der letzten Zeit nachwies. Im Jahr 108 zog die Legion nach Berzovia um, wo sie ein neues Lager, mit der Umwehrung aus Holz und Erde und den principia anfangs aus Holz, später aus Stein, errichtete. Hier war die Legion bis im Jahr 118/119 stationiert, als sie in ihr altes Lager von Singidunum versetzt wurde. Die früher vorgeschlagenen Zeitpunkte für den Abzug der Legion aus Dakien (107, 114, 162) erwiesen sich als unrichtig und wurden übrigens in der neueren Fachliteratur nicht mehr vertreten.

Die Brandspuren von den principia und von anderen Orten vom Lager weisen auf eine Zerstörung durch Brand hin.

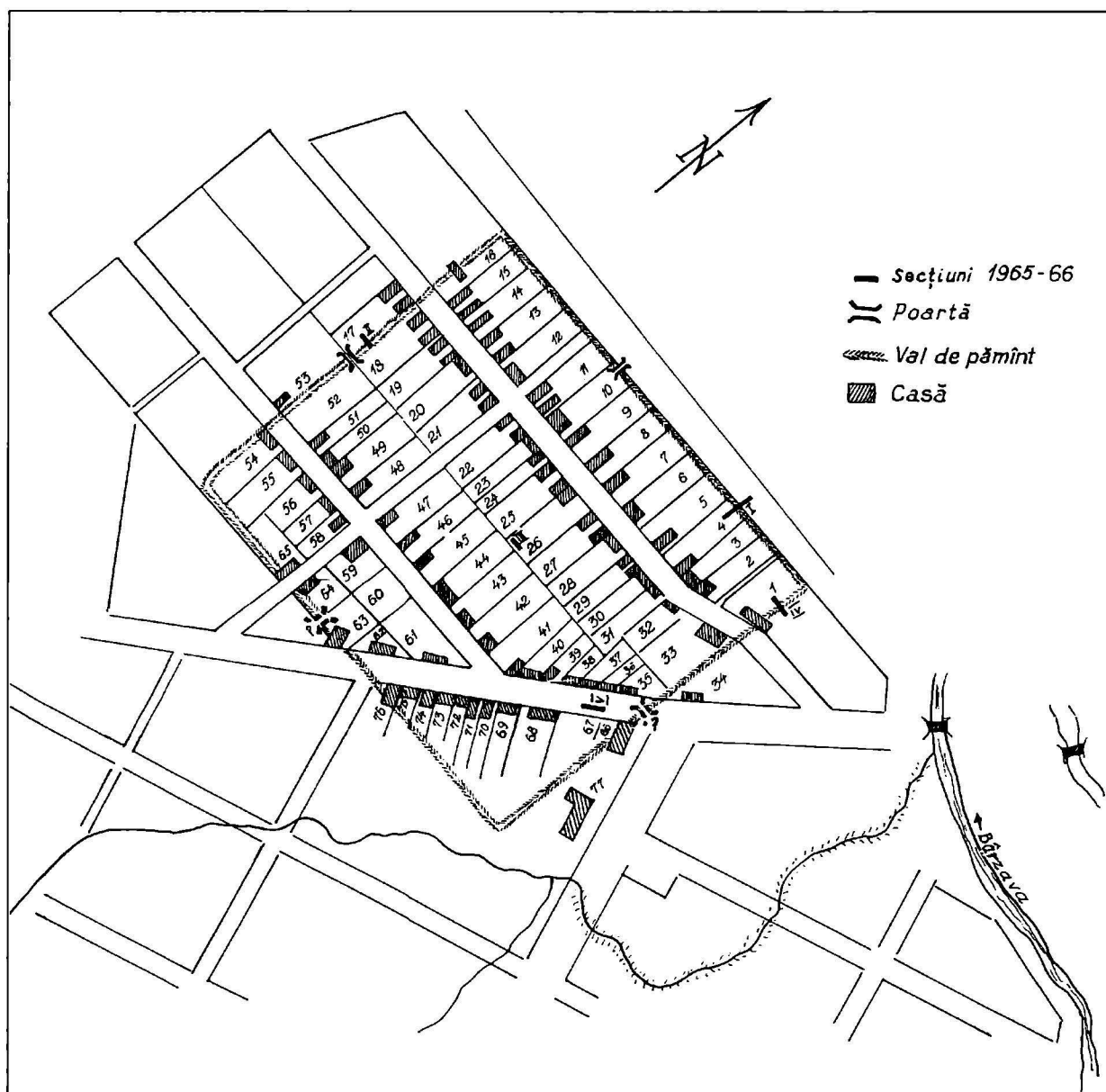
Nach dem Abzug der Legion IV Flavia von Berzovia (Berzobis) entwickelte sich auf der Stelle des Lagers und der canabae eine zivile Siedlung, der alle Funde und Münzen, die nach den Jahren 118–119 datierbar sind, angehören.

BIBLIOGRAFIE

- Bozu, *Catalog*
Ovidiu Bozu, *Catalogul pieselor romane și daco-romane din colecția Muzeului Banatului Montan*, Reșița, (2008).
- Flutur, *Teză*
Al. Flutur, *Principia în castrele romane de legiune (sec. I–III)*, teză de doctorat, coordonator D. Protase, Cluj-Napoca, (2008).
- Milleker, *DélmRég*
B. Milleker, *Délmagyarország régiség leletei a honfoglalás előtt időkből, vol. III*, Timișoara, (1906–1909).
- Mitrofan, *Micăsasa*
I. Mitrofan, Cercetări arheologice în așezarea romană de la Micăsasa, în *ActaMN*, 31/I, 1994, p. 523–538; 32/I, 1995, p. 653–664; 34/I, 1997, p. 717–722.
- Protase, *Obreja*
D. Protase, *Obreja. Așezarea și cimitirul daco-roman, secolele II–IV. Dovezi ale continuității în Dacia*, Cluj-Napoca, 2002.
- Protase, *Soporu*
D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Câmpie. Contribuție la problema continuității în Dacia*, București, 1976.
- Protase et alii, *Ilișua*
D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *Castrul roman de la Ilișua*, Bistrița, 1997.
- Rusu-Bolindeț, *Napoca*
Viorica Rusu-Bolindeț, *Ceramica romană de la Napoca*, Cluj-Napoca, 2007.

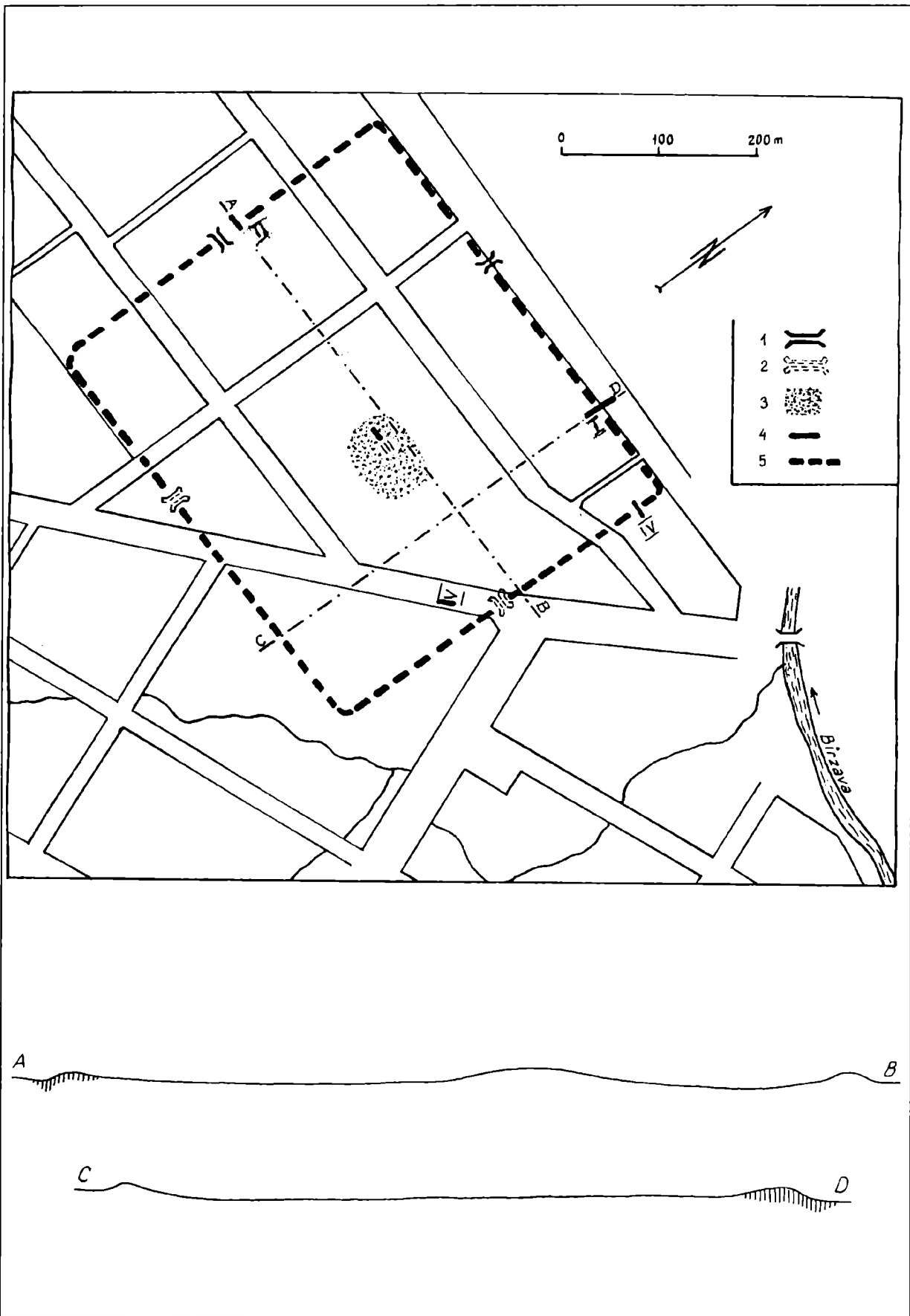
Pl. 1. Poziția geografică a castrului legiunii III Flavia felix de la Berzovia.

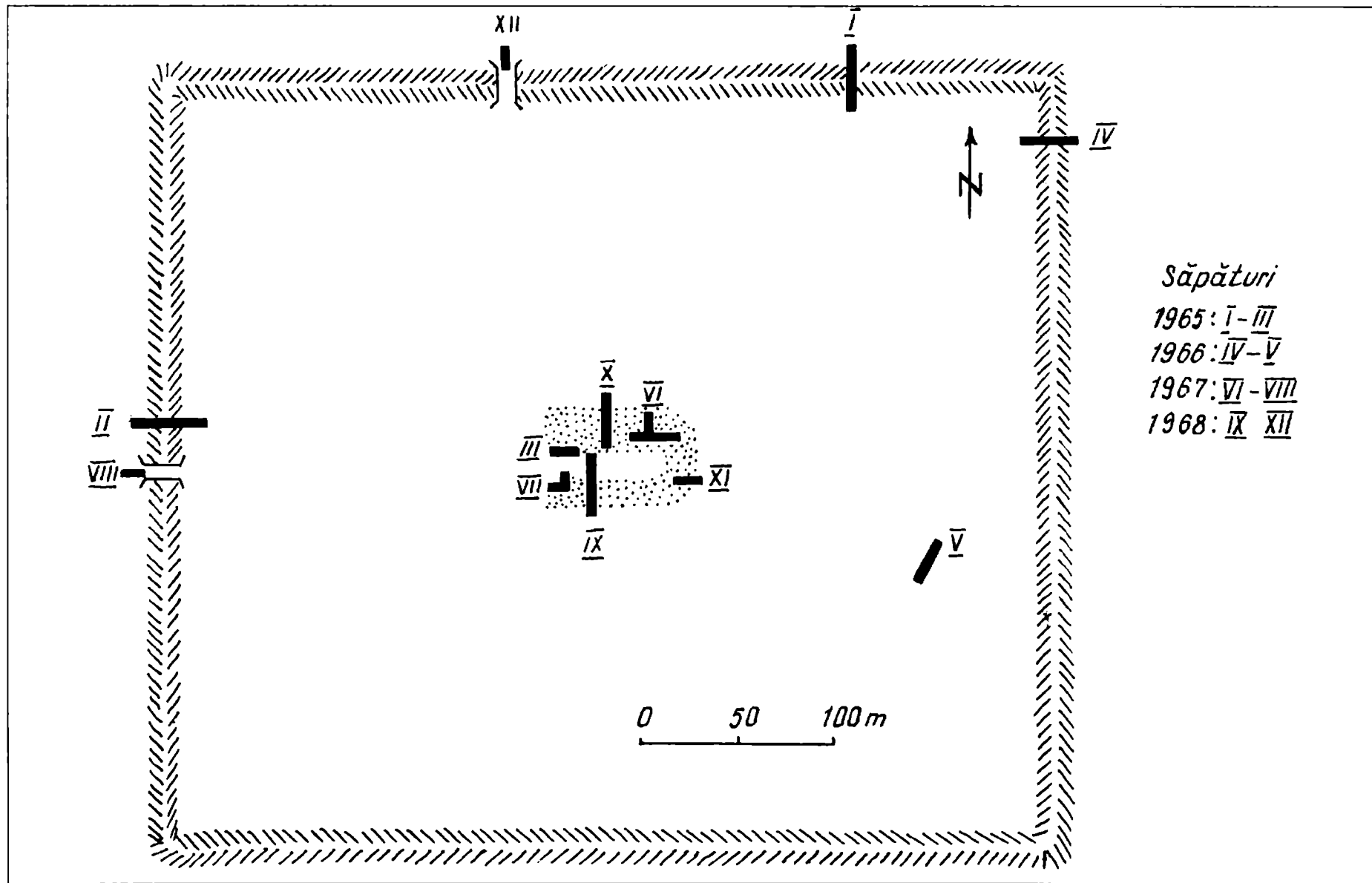
BERZOVIA

Casele, cu numele proprietarilor, existente pe teritoriul castrului în anul 1965

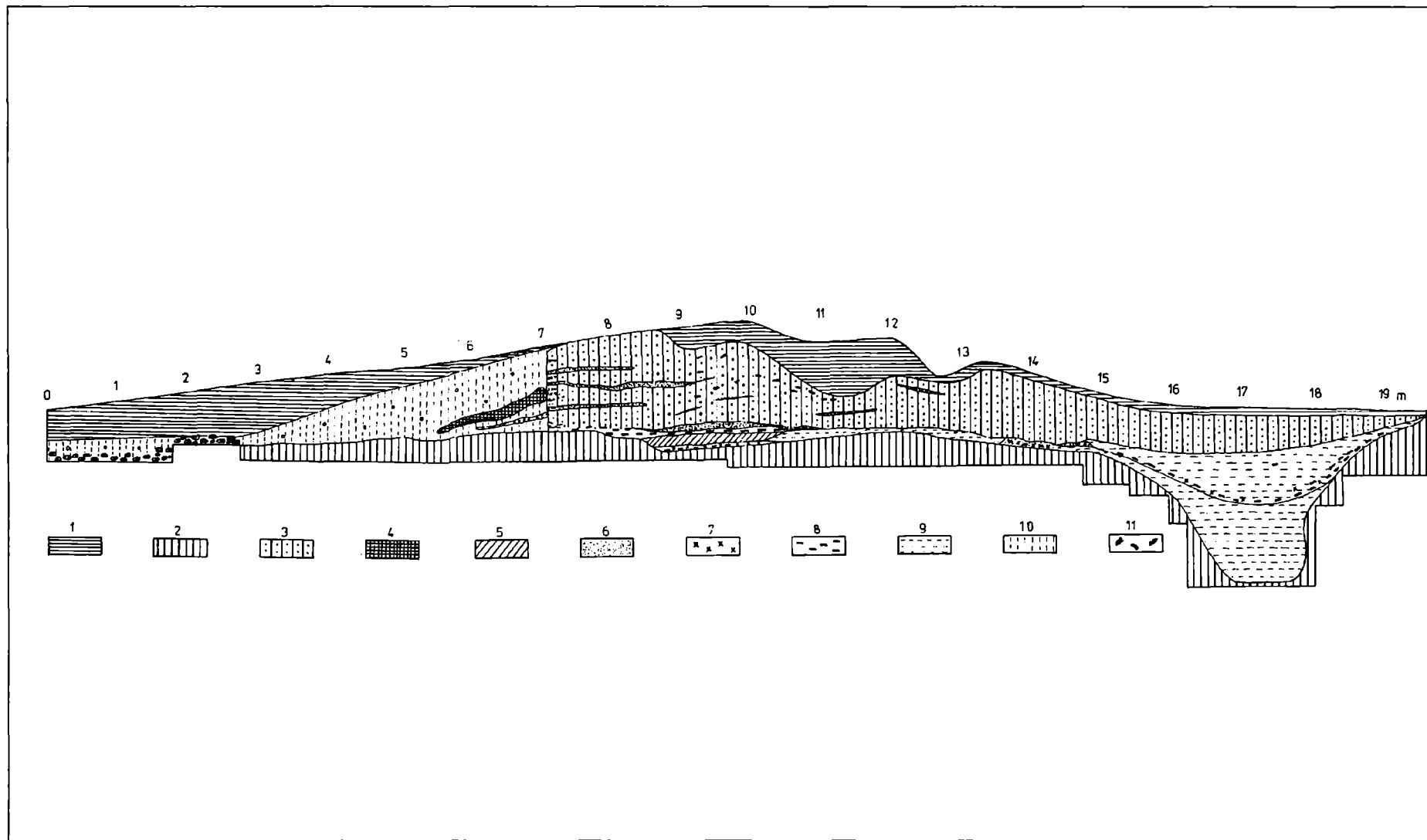
1) Țeș Nicolae, 6 (un case)	17) Lazăr Petru, 35	32) Țigla Iosif, 49a	47) Cărăbaș Iosif, 62	62) Luca Coriolan, 93
2) Cervineac Iosif, 7	18) Popovici Gheorghe, 36	33) Birdac Vasile, 49	48) Fluraș Elena, 63	63) Popovici Elena, 94
3) Cîrloabă Alexandru, 8	19) Mingea Vasile, 37	34) Ogîrlaci Tiberia, 1	49) Rîpicea Gheorghe, 64	64) Popovici Gheorghe, 95
4) Urlică Trifu, 9	20) Popovici Vasile, 38	35) Popovici Ion, 50	50) Rîpicea Iosif, 65	65) Mamut Ion, 90
5) Stana Iosif, 10	21) Pascu Achim, 39	36) Ogîrlaci Gheorghe (Popovici), 51	51) Roșca Gheorghe, 66	66) Statul Popular
6) Savîțchi Teofil, 11	22) Fluraș Ion, 40	37) Sperneac Achim, 52	52) Popovici Gheorghe, 36	67) Teren viran
7) Ciovec Pavel, 12	23) Dragoș Achim, 41	38) Jorac Aurel, 53	53) Novac Achim	68) Popovici Aurel, 122
8) Bunda Achim, 13	24) Țeș Trăilă, 42	39) Hegherean Ion, 54	54) Popovici Vasile, 86	69) Spîrlec Ion, 121
9) Bălan Gheorghe, 44	25) Ogîrlaci Solomon, 43	40) Ogîrlaci Ilie, 55	55) Țeș Vasile, 87	70) Dancea Ana, 120
10) Ogîrlaci Trăilă, 15	26) Hucera Ștefan, 44	41) Birdac Ion, 56	56) Mingea Vasile, 88	71) Ogîrlaci Trifu, 119
11) Jurcă Aurel, 16	27) Țișu Nicolae, 45	42) Chincea Floare, 57	57) Ghilezan Gheorghe, 89a	72) Țeș Iosif, 118
12) Mingea Ion, 17	28) Lăuș Ion, 46	43) Ogîrlaci Ilie, 58	58) Ghilezan Nicolae, 89	73) Marcu Iosif, 117
13) Țișu Petru, 18	29) Dancea Vasile, 47	44) Țeș Alexandru, 59	59) Țeș Petru, 91	74) Chincea Maria, 116
14) Țeș Ion, 19	30) Vuca Iosif, 48	45) Furio Mihail, 60	60) Țișu Vasile	75) Heger, 115
15) Țeș Gheorghe, 20	31) Nichita Ciprian, 49b	46) Popovici Iosif, 61	61) Pauly Ana, 92	76) Bufet, 114
				77) Școala nouă

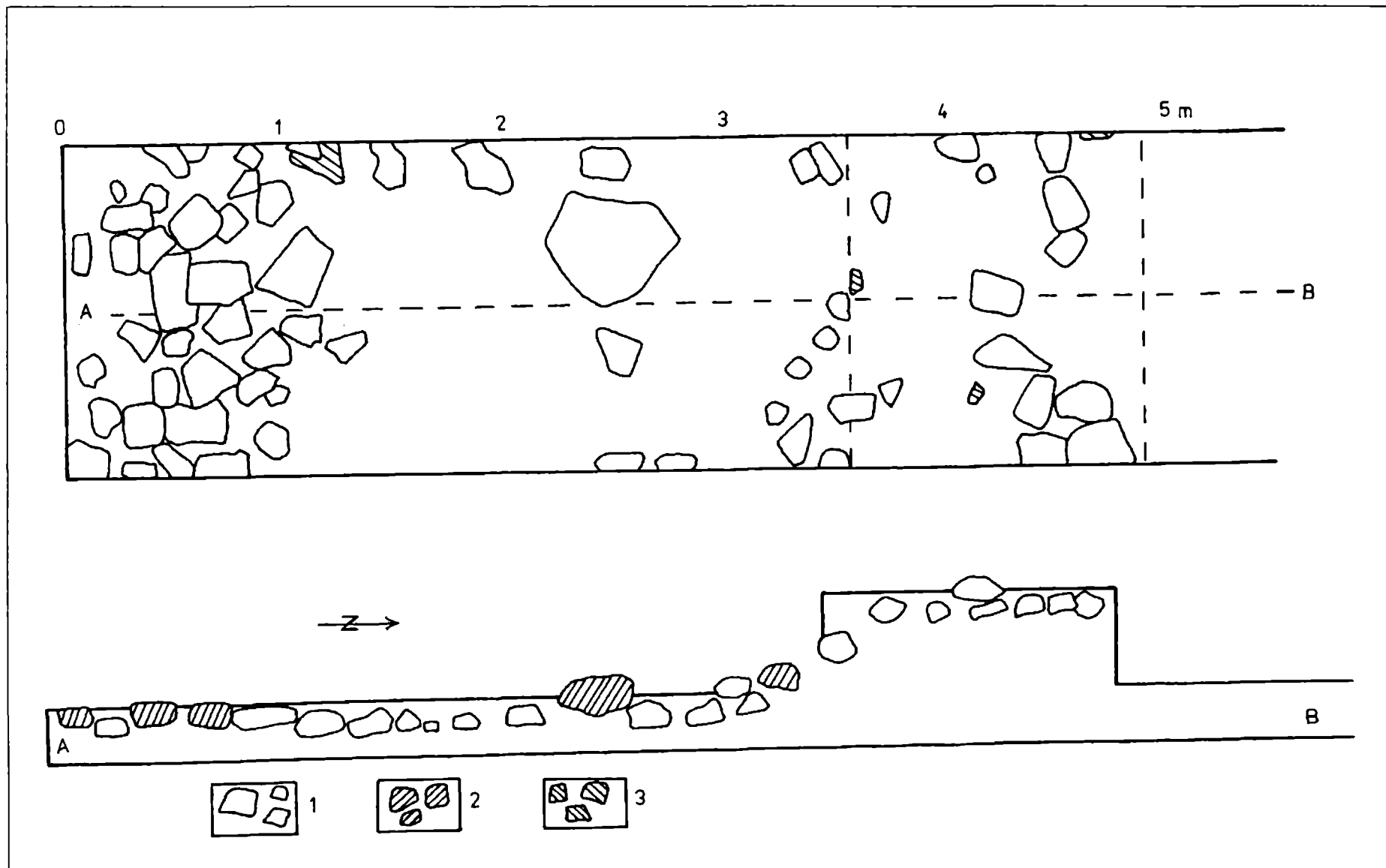
Pl. 3. Berzovia. Planul castrului legiunii III Flavia Felix. 1. Poartă vizibilă pe teren, în anul 1965. 2. Poartă care nu se mai distinge pe teren. 3. Ruinele clădirii comandamentului *principia*. 4. Secțiuni făcute în anii 1965–1966. 5. Conturul castrului. A-B și C-D: secțiuni virtuale peste suprafața actuală.

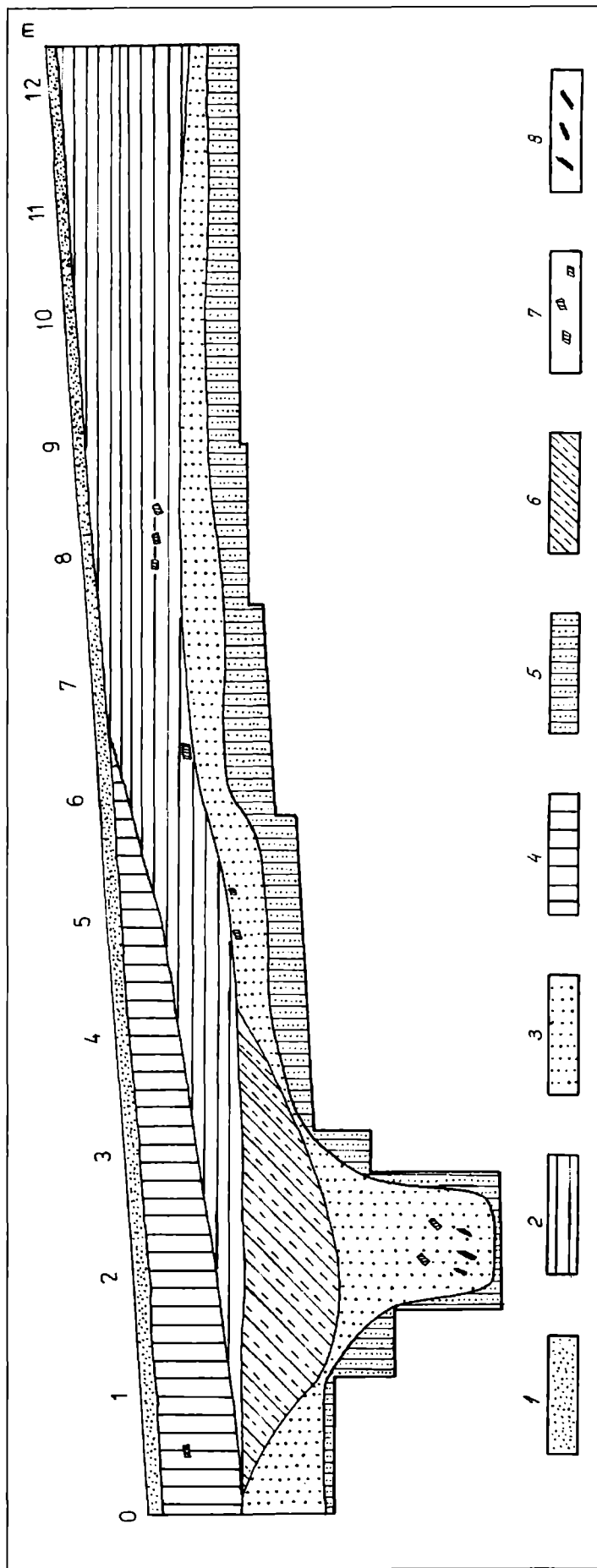
Pl. 4. Berzovia. Planul castrului legiunii III Flavia felix. Secțiunile I-XII, efectuate în anii 1965-1968.

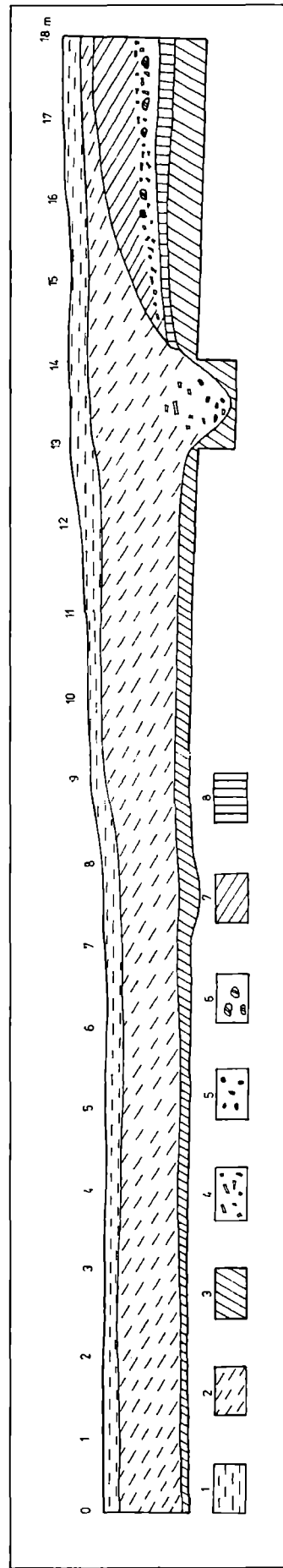
Pl. 5. Berzovia. Castru. Secțiunea I. Latura lungă de nord. Profilul de vest: 1. Pământ negru-cenușiu. 2. Pământ galben, virgin. 3. Pământ galben-castaniu, compact; resturi din *agger*. 4. Mortar. 5. Arsură. 6. Lentile de pământ negru-castaniu cu urme de arsură. 7. Urme de arsură. 8. Sfărâmături și bulgări de pământ ars la roșu, cu bucățele de zgură de fier. 9. Pământ de umplutură; șanțul castrului. 10. Pământ negru-castaniu, afânat, de umplutură, cu pietre diforme de carieră. 11. Fragmente de țigle, cărămizi și cioburi de vase romane.

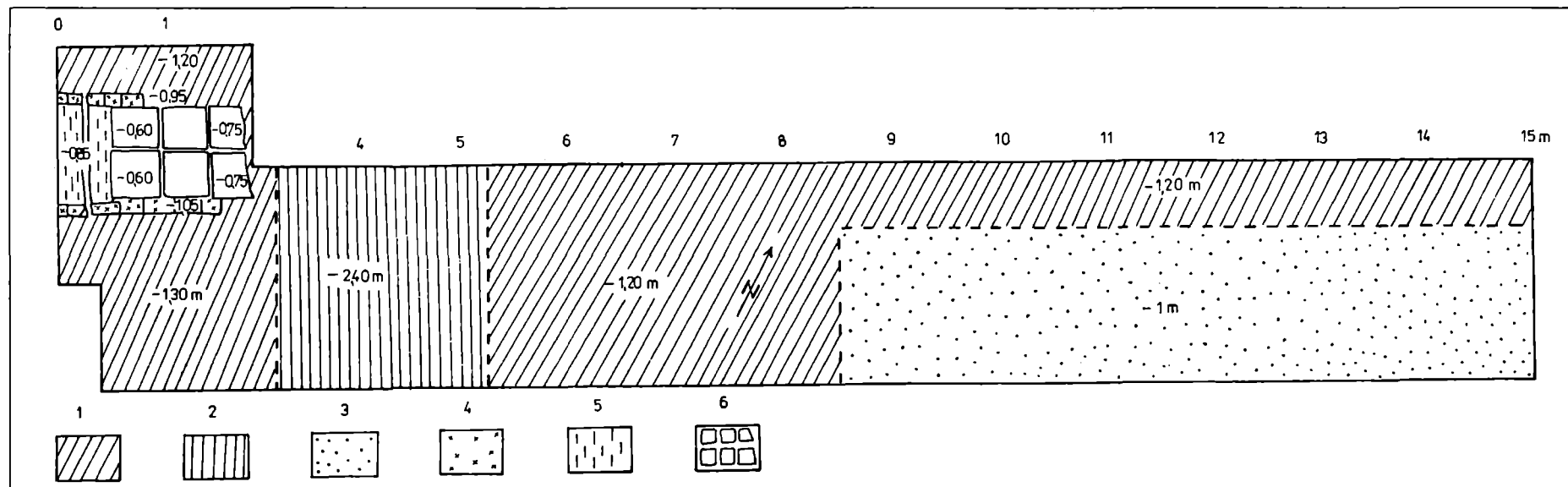
Pl. 6. Berzovia. Castru. Secțiunea I. Latura lungă de nord. Resturi din *via sagularis*. 1. Pietre diforme de carieră. 2. Pietre de râu. 3. Cioburi de vase romane.

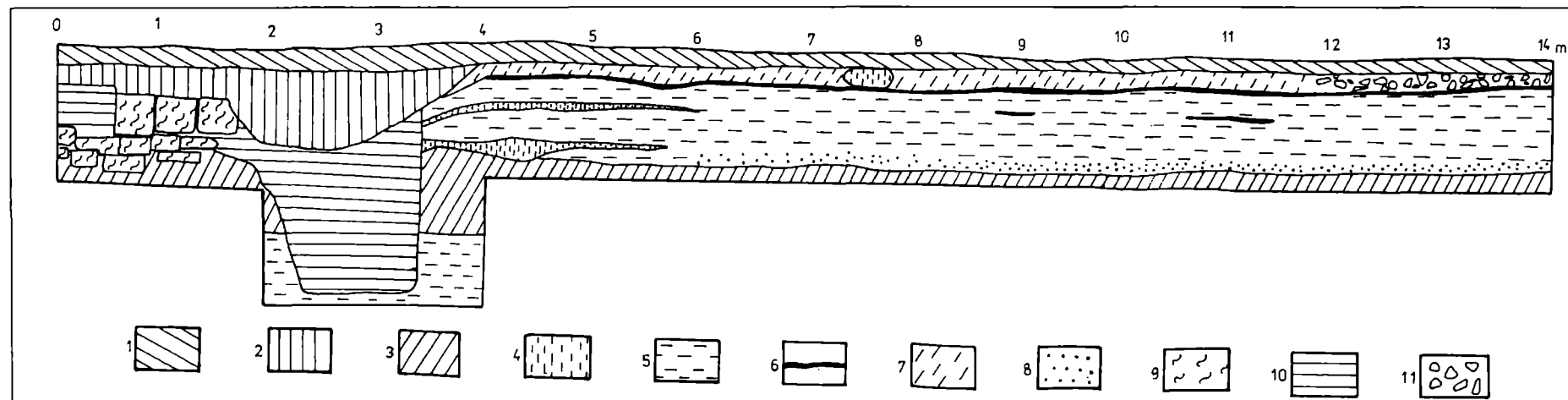
Pl. 7. Berzovia. Castru. Secțiunea II a. Latura scurtă de vest. Profilul de sud: 1. Pământ negru, vegetal. 2. Pământ negru, virgin. 3. Pământ galben, virgin. 4. Sfârâmături de țigle, olane, cărămizi și cioburi de vase romane. 5. Bucățele de cărbune.

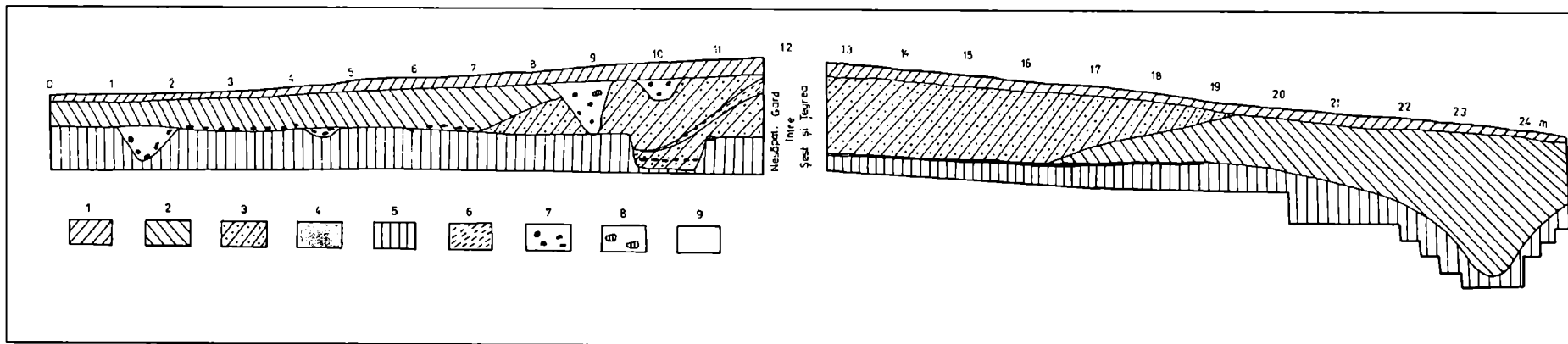
Pl. 8. Berzovia. Castru. Secțiunea II a. Latura scurtă de vest. Profilul de sud, completare: 1. Sol vegetal. 2. Pământ negru-cenușiu; stratul de cultură romană. 3. Pământ galben, virgin. 4. Sfârâmături de țigle, cărămidă și cioburi de vase romane. 5. Cărbuni. 6. Pietre diforme de carieră. 7. Pământ galben-castaniu; agger-ul deranjat. 8. Pământ negru-castaniu; nivelul de călcare roman.

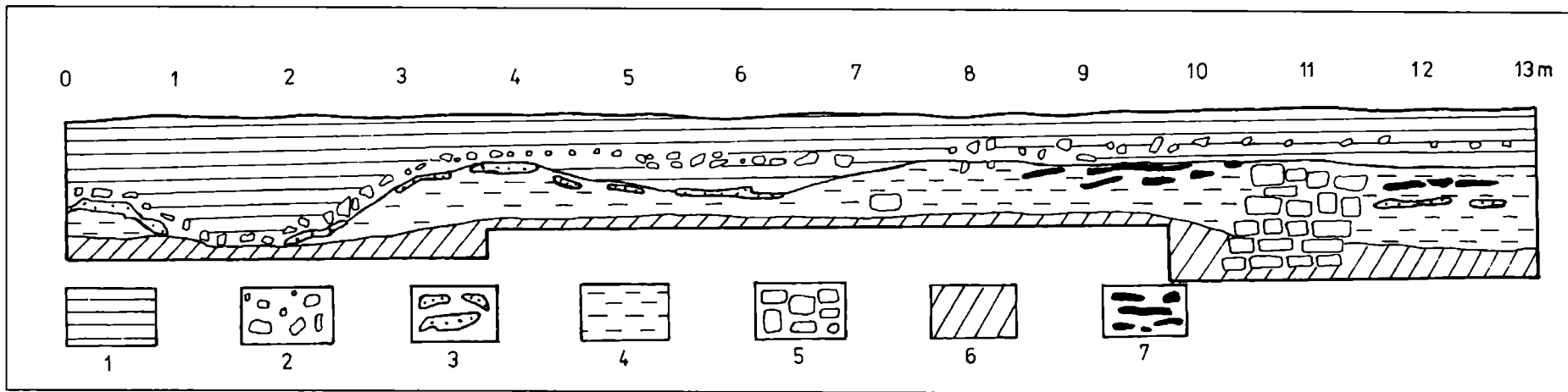
Pl. 9. Berzovia. Castru. *Principia*. Secțiunea III (în grădina lui Ștefan Hucera), văzută de sus. 1. Pământ castaniu, neumblat. 2. Pământ galben, neumblat. 3. Nisip. 4. Bordura temeliei zidului. 5. Zid de piatră ecarisată, legată cu mortar. 6. Blocuri mari de piatră calcaroasă.

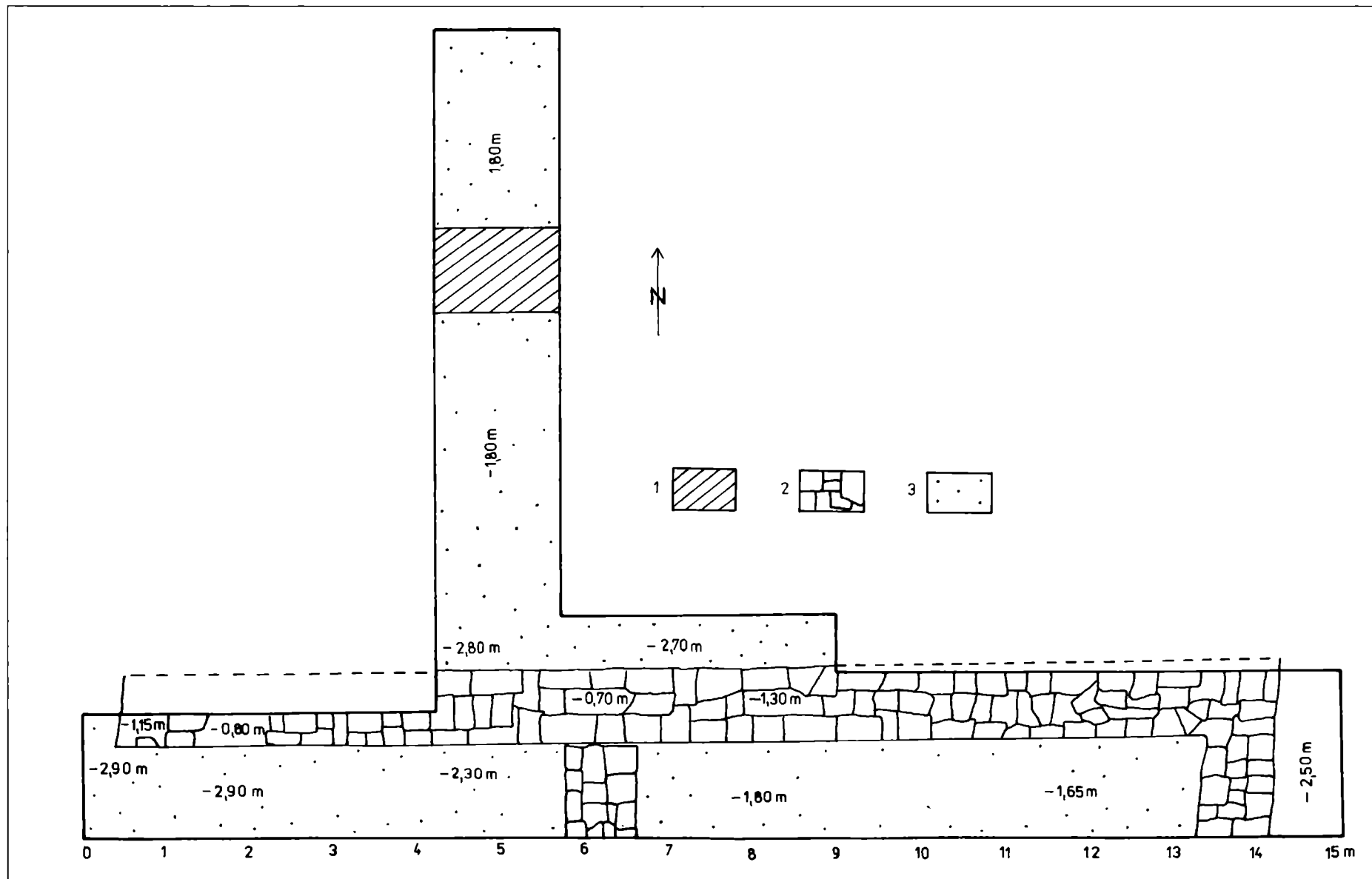
Pl. 10. Berzovia. Castru. Secțiunea III. *Principia*. Profil. 1. Pământ negru vegetal. 2. Groapă modernă. 3. Pământ galben, cleios, neumblat. 4. Mortar. 5. Pământ galben. 6. Arsură. 7. Pământ negru, cu mortar și bucăți de țigle romane. 8. Nisip. 9. Blocuri de carieră, fasonate. 10. Loc de zid scos. 11. Bucăți de țigle și olane romane.

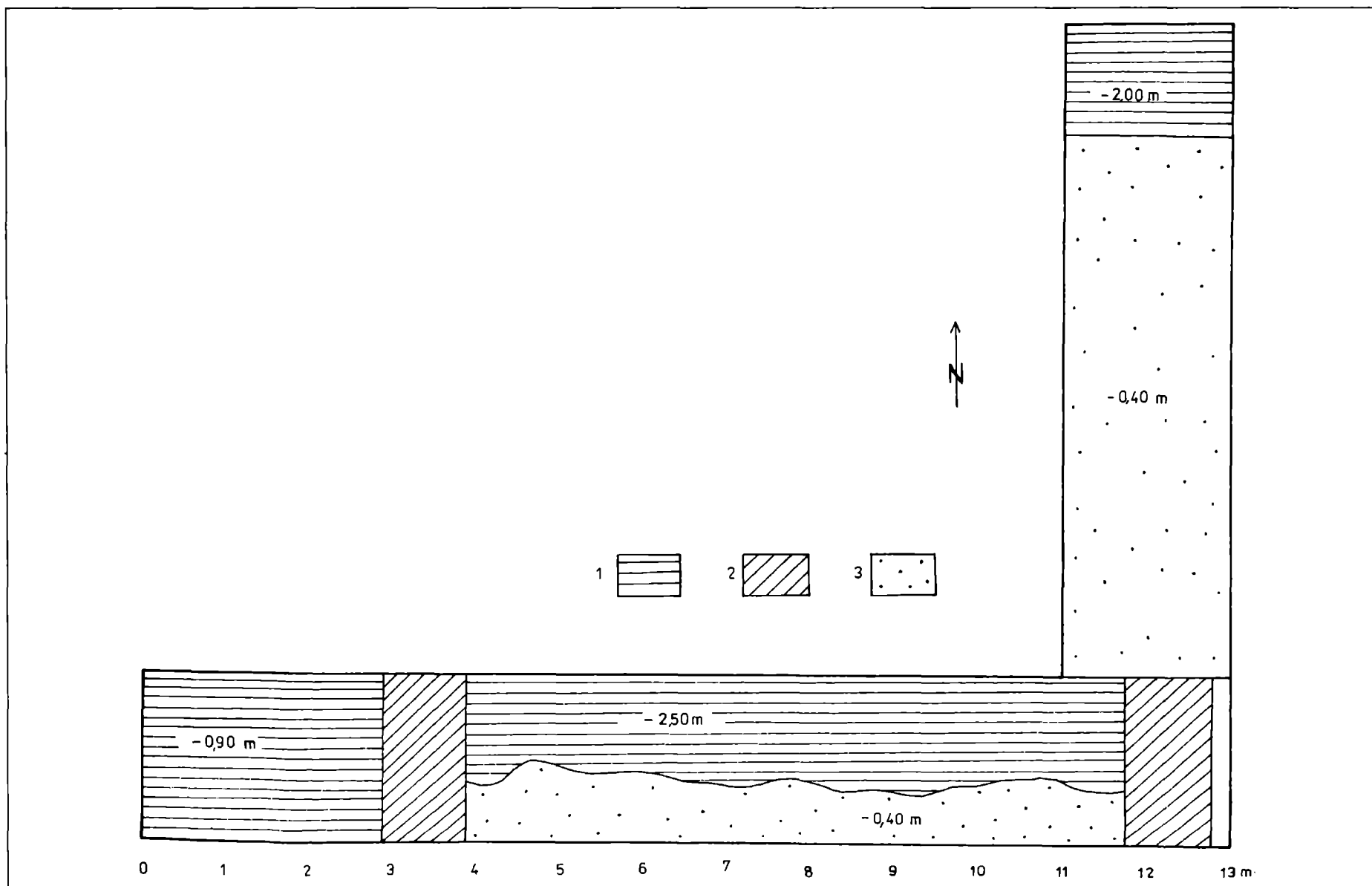
Pl. 11. Berzovia. Castru. Secțiunea IV. Profil. Latura scurtă de est. 1. Sol vegetal. 2. Pământ negru-castaniu. 3. Valul castrului: pământ galben, bine tasat. 4. Solul antic, nivelul de călcare roman. 5. Pământ galben, virgin. 6. Mortar. 7. Fragmente cărămizi și țigle romane. 8. Pietre de râu. 9. Groapă modernă.

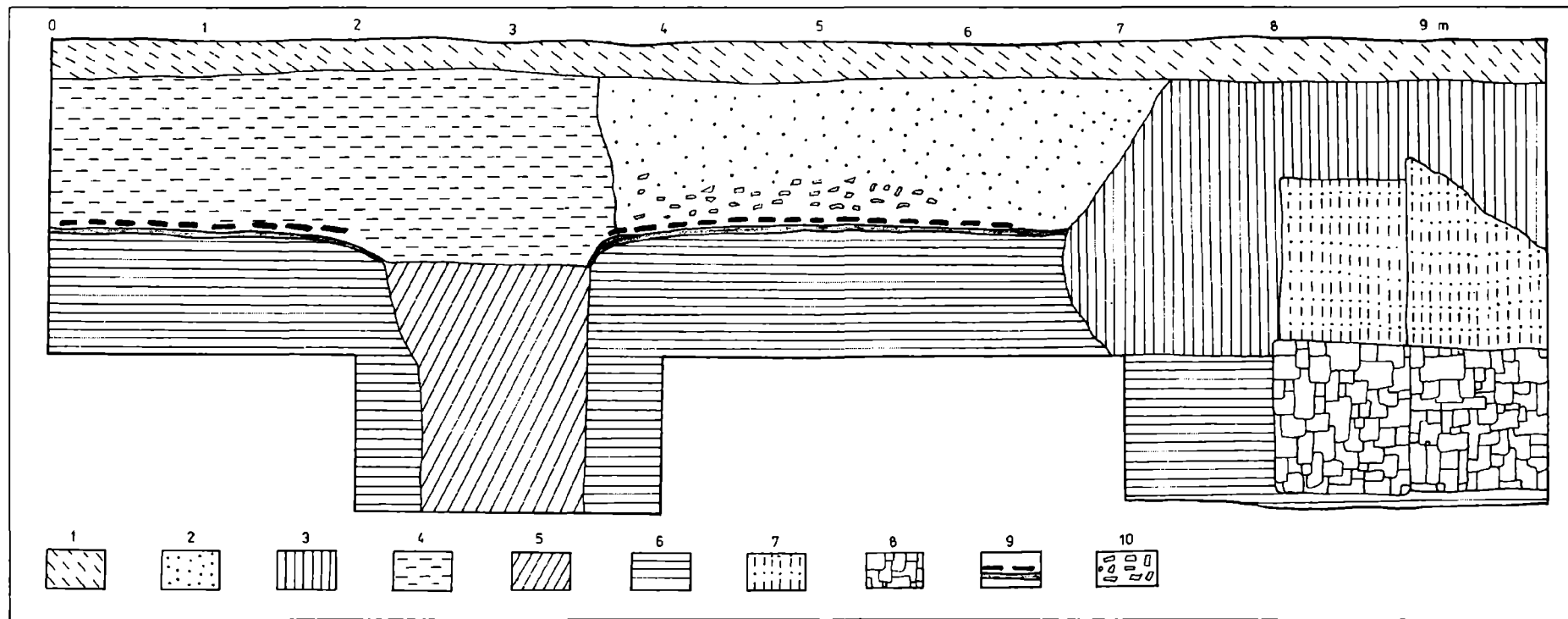
Pl. 12. Berzovia. Castru. Profilul secțiunii V, săpată în drumul din fața caselor Gh. Ogârlaci și Achim Șperneac. 1. Pământ galben, depunere. 2. Fragmente de țigle, olane și cărămizi romane, fără ștampile. 3. Mortar. 4. Pământ negru-castaniu. 5. Zid roman. 6. Pământ galben, neumblat. 7. Arsură.

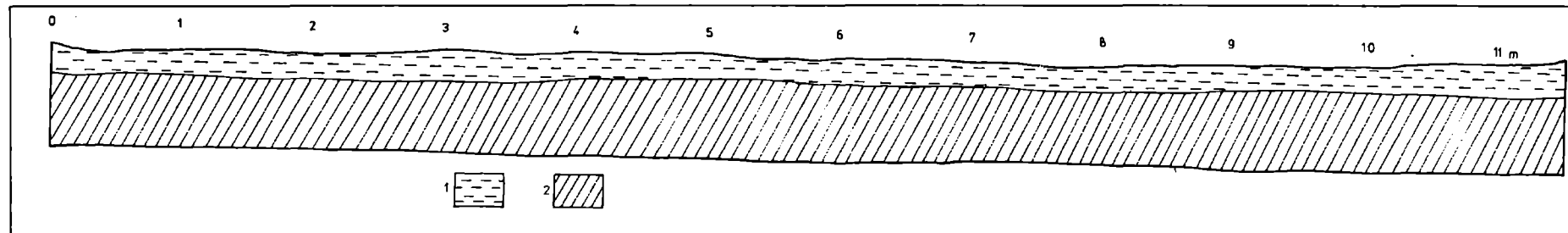
Pl. 13. Berzovia. Castru. Secțiunea VI. *Principia*. Profil orizontal. 1. Locul zidului scos. 2. Zid de piatră ecarisată, legată cu mortar. 3. Pământ galben, virgin.

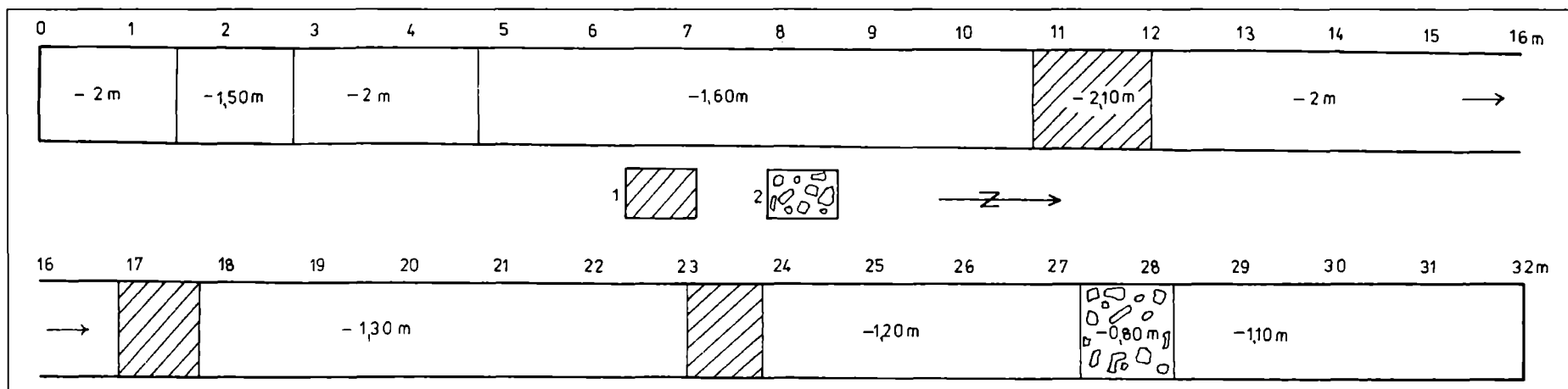
Pl. 14. Berzovia. Castru. *Principia*. Secțiunea VII, văzută de sus. 1. Pământ răvășit. 2. Loc de zid scos. 3. Moloz.

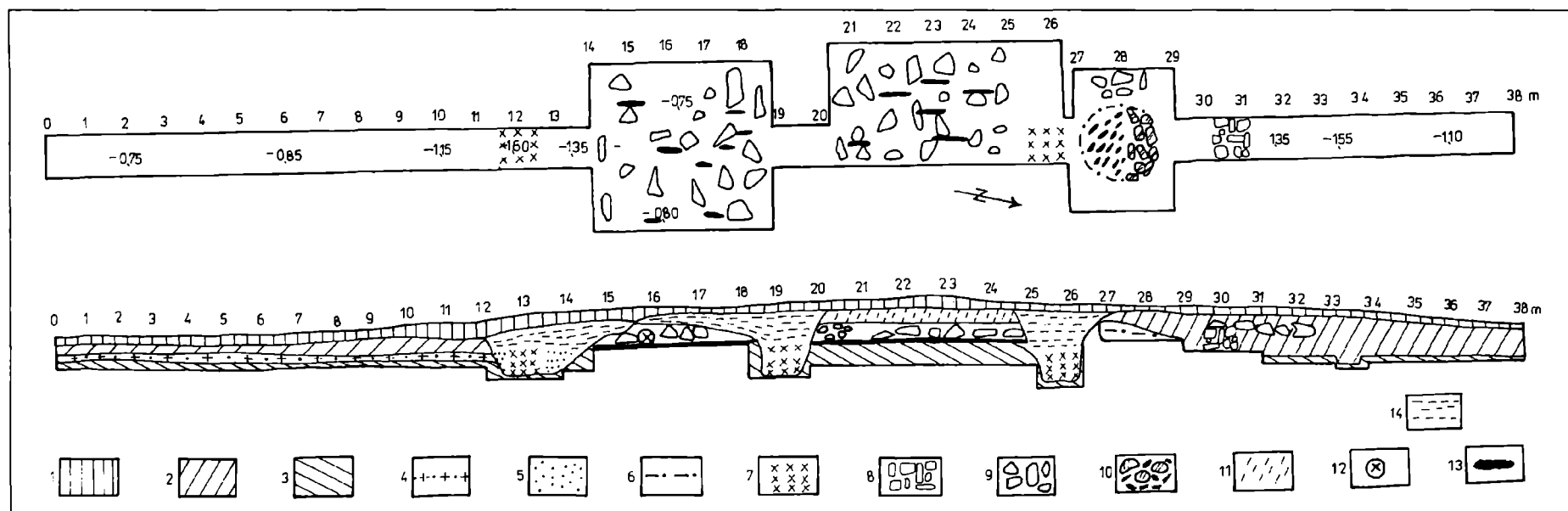
Pl. 15. Berzovia. Castru. Secțiunea VII. *Principia*. Profilul peretelui de est. 1. Sol vegetal. 2. Pământ negru, stratul de cultură roman. 3. Groapă modernă. 4. Pământ răvășit, cu mult moloz de la scoaterea zidului roman. 5. Locul zidului scos. 6. Pământ galben, virgin. 7. Zid roman de piatră, legată cu mortar. 8. Temelia zidului roman. 9. Strat de arsură. 10. Dărâmături cu fragmente de țigle și olane romane.

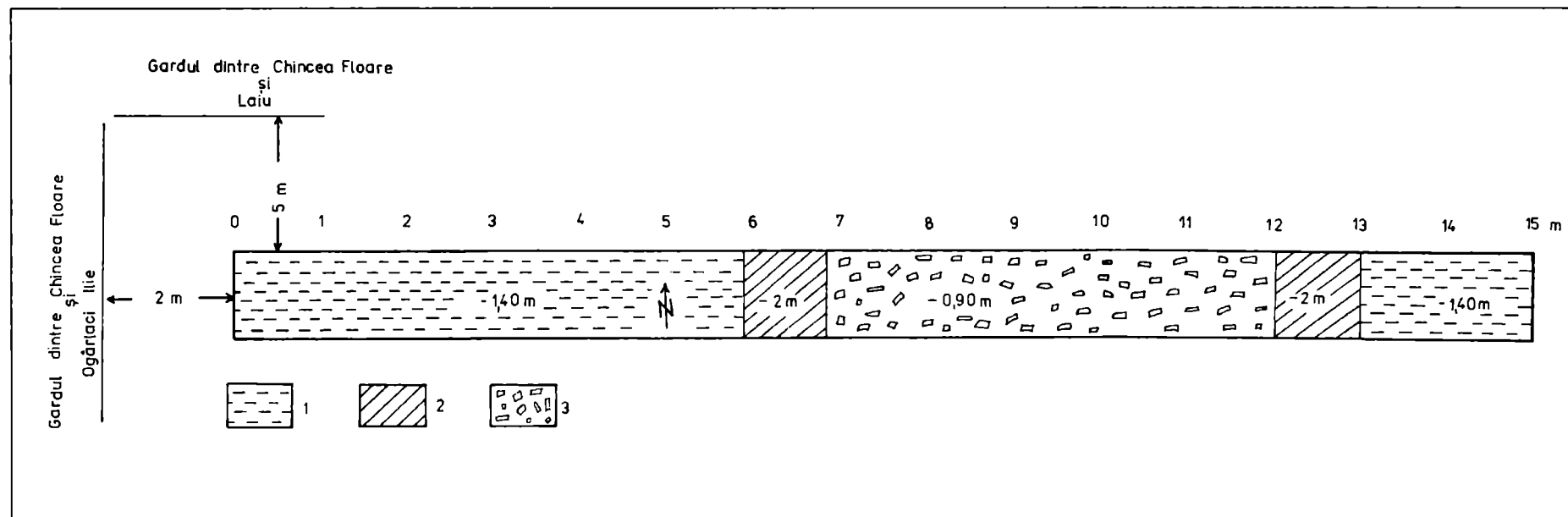
Pl. 16. Berzovia. Castru. Secțiunea VIII. Profil orizontal. 1. Sol vegetal. 2. Pământ galben-castaniu, neumblat.

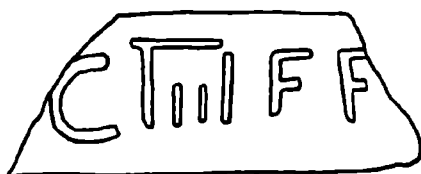
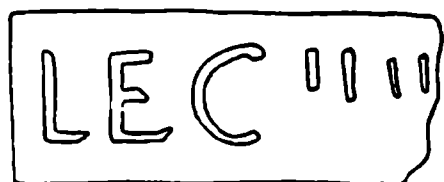
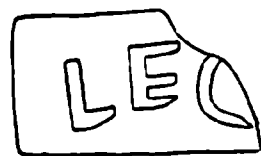
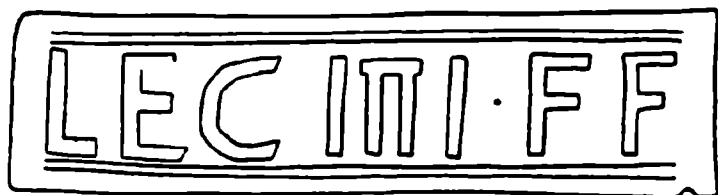
Pl. 17. Berzovia. Castru. Secțiunea IX. *Principia*. Profil orizontal. 1. Loc de zid scos. 2. Fundația zidului scos.

Pl. 18. Berzovia. Castru. Secțiunea X. *Principia*. 1. Sol vegetal. 2. Pământ negru cu urme de mortar. 3. Pământ galben, cleios, neumblat. 4. Strat de pietriș și nisip, în curtea interioară. 5. Moloz. 6. Cuptor de lut. 7. Loc de zid scos. 8. Temelie de zid scos. 9. Dărâmtură de pământ ars la roșu, bucăți de țigle și olane romane. 10. Cuptorul cu calotă de lut. 11. Pământ castaniu. 12. Locul descoperirii coifului roman. 13. Arsură. 14. Groapă modernă.

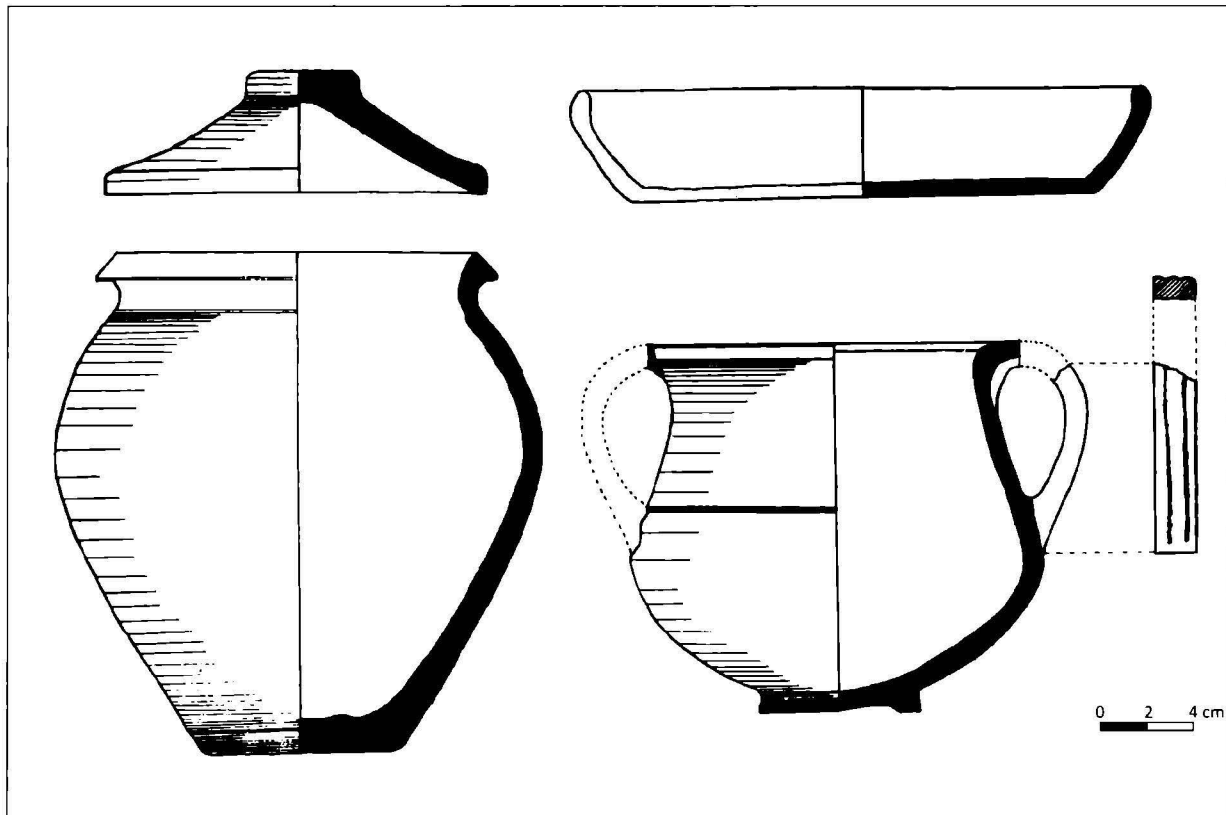
Pl. 19. Berzovia. Castru. Secțiunea XI. *Principia*. Profil orizontal. 1. Pământ galben, virgin. 2. Locul zidului scos. 3. Dărâmatură, bucăți de țigle și olane romane.

Pl. 20. Berzovia. Castru. Ștampile pe țigle și cărămizi: 1–5 descoperite în 1965–1968; 7–10 găsite înainte de primul război mondial.

Pl. 21. Berzovia. Castru. Coif roman descoperit în *principia*.

Pl. 22. Berzovia. Castru. Ceramică romană descoperită în 1972, în stratul cu urme de incendiu (după Fl. Medeleț, R. Petrovsky, *Tibiscus*, III, 1974, Pl. 32).

1

2

3

4

5

6

Pl. 23. Berzovia. Castru. Ceramică romană (după Ov. Bozu, *Catalog, passim*).

1

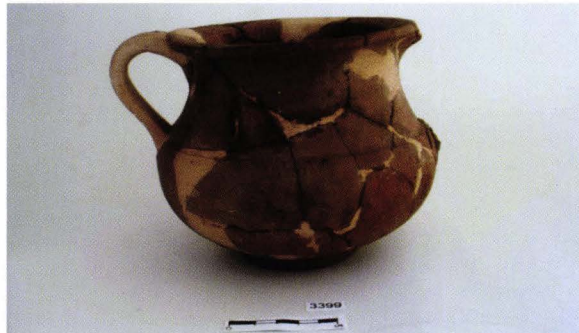
2

3

4

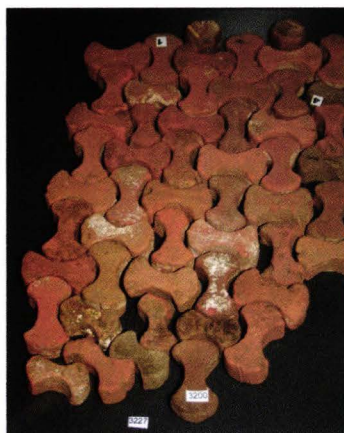
5

6

7

8

Pl. 24. Berzovia. Castru. Fibule, opaițe, vase și pișcoturi de paviment (după Ov. Bozu, *Catalog, passim*).

CĂRĂMIZILE ȘTAMPILATE ALE LEGIUNII XIII GEMINA DE LA CENAD ȘI SÂNNICOLAU MARE

Alexandru Flutur^{*}

Cuvinte cheie: *Cenad, Sânnicolau Mare, ștampile tegulare, cărămizi romane, legio XIII Gemina, signacula, fortificații romane*

Keywords: *Cenad, Sânnicolau Mare, brick stamps, roman bricks, legio XIII Gemina, signacula, roman fortifications.*

În secolul I p. Chr., pe țiglele și cărămizile fabricate de armata romană încep să apară tot mai frecvent ștampilele¹. La începutul sec. II p. Chr., când se creează provincia Dacia, această practică de ștampilare a materialului tegular era generalizată în imperiu, în textul abreviat al ștampilelor fiind desemnată de obicei unitatea militară, care executa diverse activități constructive ce implicau și producerea cărămizilor. Un loc deosebit în mulțimea acestor mărci tegulare îl ocupă cele ale legiunii *XIII Gemina* de la Apulum, în primul rând datorită diversității antroponimelor care sunt inscripționate după sigla legiunii. Semnificația acestora nu este prea clară; probabil sunt militari cu un rol important în officinele de cărămizi (poate șefi de *officinae*). În colecția Muzeului Banatului din Timișoara se păstrează câteva cărămizi cu ștampila legiunii de mai sus care provin de la Cenad și Sânnicolau Mare² (v. Planșa I). Compararea ștampilelor de aici³ cu cele de la Apulum⁴, aparținând aceleiași unități militare, arată că tipurile de mărci

din Banat se regăsesc pe cărămizi aflate în cel mai important centru urban și militar din Dacia⁵.

Pentru a înlesni abordarea de față, în care încerc să aduc unele lămuriri în privința existenței materialului tegular roman în această zonă a Mureșului inferior, se cuvine să prezint anumite aspecte de ordin general ale producerii și marcării cărămizilor în lumea romană. Ștampilarea se făcea în pasta moale a cărămizilor, înainte de uscarea acestora, cu niște matrițe – așa-zisele *signacula*. Acestea erau confecționate din lemn (marea majoritate), din metal – fier sau bronz –, mai rar din lut ars sau piatră. Firește, *signacula* de lemn se confecționau mai ușor și, din cauza perisabilității materialului, erau probabil înlocuite destul de des. Cartușul ștampilei este tipic pentru *signacula* de lemn, care erau făcute din bucăți mici de lemn ce aveau sculptate, pe față ce reprezenta negativul ștampilei, literele, chenarul sau unele elemente de decor. Deseori, în câmpul ștampilei apar urmele prelucrării lemnului sau, în zona centrală, urmele cuiului prin care se prindea uneori nucleul de lemn al negativului de un mâner ce înlesnea marcarea. Mărcile de metal erau, bineînțeles, altfel concepute; ele generau de obicei ștampile fără cartuș, constând doar din litere care apar incizate în materialul tegular⁶.

* Muzeul Banatului Timișoara, Piața Huniade nr. 1, e-mail: sanduflutur@yahoo.com.

¹ În Britannia primele ștampile apar nu înainte de sfârșitul secolului I, în Dalmația nu înainte de Vespasian, în Pannonia la sfârșitul secolului I, în provinciile de pe Rin din timpul lui Claudius – cf. G. Spitzlberger, *Die römischen Ziegelstempel im nördlichen Teil der Provinz Raetien, Saalburg Jahrbuch* 25, 1968, 107; v. și G. Brodribb, *Roman Brick and Tile*, Gloucester, 1987, 118; D. Schmitz, *Militärische Ziegelproduktion in Niedergermanien während der römischen Kaiserzeit, Kölner Jahrbuch* 35, 2002, 339 sqq.

² În registrul de inventar: Sânnicolau Mare – nr. inv. 1187 –; Cenad – 7794, 7795, 7927, 7991. Din păcate, piesa cu nr. inv. 7795 nu a fost găsită în depozitul muzeului, fiind trecută pe lista de lipsuri.

³ V. IDR III 1, 275 – Sânnicolau Mare; IDR III 1, 277, a-j – Cenad.

⁴ Cloșca L. Băluță, IDR III 6 (*Apulum – Instrumentum domesticum*), București, 1999.

⁵ Este arhicunoscut că *legio XIII Gemina* și-a avut garnizoana la Apulum, de la cucerire până la abandonarea Daciei, și că acolo s-au dezvoltat două mari orașe. Al. Diaconescu, I. Piso, *Apulum în La politique éditiltaire dans les provinces de l'Empire romain*, Cluj-Napoca, 1993, 67–83.

⁶ Informații fundamentale privind industria tegulară și ștampilele (inclusiv *signacula*) vezi la H. Dressel în CIL XV 1, p. 1 sqq; G. Lugli, *La tecnica edilizia romana*, Roma, 1957; M. Steinby, *Ziegelstempel von Rom und Umgebung*, RE, Suppl. XV, col. 1489–1531; G. Spitzlberger, *Die römischen Ziegelstempel im nördlichen Teil der Provinz Raetien, Saalburg Jahrbuch* 25, 1968, 65–184. Vezi și D. Isac, *Signacula aus Dakien, Saalburg Jahrbuch* 46, 1991, 57–64;

Matrițele de lemn erau predispușe la rupturi atât din cauza contactului cu suprafețe umede, cât și ca urmare a presiunilor pe care le sufereau pentru a imprima argila. Din acest motiv trebuiau reînnoite relativ des, probabil de la un sezon la altul, poate de la un lot de cărămizi la altul. De asemenea, într-o *officina* era posibilă folosirea concomitentă a mai multor *instrumenta* care purtau mărci asemănătoare. Schimbarea frecventă a negativelor se poate datora și controlului riguros al mărcilor; activitatea în cărămidărie fiind sezonieră, *signacula* poate nici nu erau păstrate până în anul următor, ci distruse în mod intenționat. Cu orice *signaculum* nou, chiar dacă textul e același, apar mici modificări: dimensiunile sau forma cartușului, forma literelor, semne despărțitoare sau diverse elemente de decor, rezultând astfel un alt tip de șampilă⁷. Pentru a deduce dimensiunile matrițelor, trebuie luată în considerare reducerea volumului cărămizilor, implicit a șampilelor, cu aproximativ 5 %, intervenită în timpul uscării și arderii⁸.

S-a mai observat că materialul tegular nu prezintă o răspândire prea mare în jurul marilor centre urbane și economice din simplul motiv că orice comunitate mai răsărită și-ar fi permis producerea materialului de construcție necesar. Astfel, aria de răspândire a cărămizilor fabricate la Roma nu depășește 50 km în afara orașului, excepție făcând țărmul Mediteranei și insulele din apropiere⁹. În Dacia, un exemplu de delimitare a centrelor de producție a materialului tegular este oferit, în cadrul aceleiași unități militare, de șampilele legiunii *IIII Flavia Felix* de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și Berzobis. Chiar dacă au textul identic – LEG IIII FF –, tipurile de șampilă găsite sunt diferite într-un sit față de celălalt¹⁰. În plus, împrăștierea acestor piese șampilate în zonele din jur este nesemnificativă, de fapt în cea mai mare parte datorată unor activități constructive din evul mediu sau epoca modernă. Nici unii colecționari din secolele XIX și XX nu au fost străini de acest fenomen, al circulației unor exemplare tegulare, iar unele confuzii sau încurcări ale pieselor s-au produs chiar în colecțiile muzeale. Totuși, după ce în cele două situri au avut loc cercetări arheologice sistematice, faptul că aceste șampile au fost sau

continuă să fie publicate amestecat, ca fiind proprii pentru amândouă localitățile în același timp, constituie o eroare.

Comparând mărcile legiunii *XIII Gemina* provenite de la Cenad și Sănnicolau Mare cu cele de la Apulum, publicate în IDR III 6, constatăm o asemănare izbitoare între ele. Toate șampilele din cele două localități de pe malul stâng al Mureșului sunt identice cu șampile de la Alba Iulia¹¹, găsite aici în număr mare. Exemplarele bănățene se încadrează perfect în tipurile de la Apulum¹². Altfel spus, au fost folosite la marcarea aceleiași *signacula*, activitate care, după toate datele, nu putea avea loc decât în *officinae* din Apulum. Teoretic, există posibilitatea ca posesorul (autorizat) al unui *signaculum* să plece de la Alba Iulia la Cenad să șampilazeze un alt lot de cărămizi, dar pare imposibil ca acest lucru să se petreacă de șapte ori la rând (sau cu 7 matrițe distincte). Să mai adăugăm că șampilarea materialului tegular se făcea într-un cadru bine organizat (în armată trebuie să fi fost mai rigid decât în sfera producătorilor particulari), în care era vorba deseori de activități constructive ample – de exemplu construcția de către legiune a castrului propriu, a unor clădiri din orașe sau a unor caste auxiliare. În cele din urmă, este de admis că nu se permitea ca numele legiunii să fie pus pe orice șarjă de cărămizi din Dacia; mai mult, exista foarte probabil un control strict al mărcilor tegulare. S-a observat pentru mediul civil că șampilă reprezenta fie sigla producătorului, fie a proprietarului cărămidăriei sau al terenului unde avea loc exploatarea argilei și fabricarea cărămidii¹³; se poate ca în unele

¹¹ În *Inscriptiones Daciae Romanae* echivalența este următoarea: IDR III 1, 275 (sunt date două șampile diferite) = IDR III 6, 151 și respectiv 155 (sau 156); IDR III 1, 277, b = IDR III 6, 54; IDR III 1, 277, f = IDR III 6, 129; IDR III 1, 277, g = IDR III 6, 151; IDR III 1, 277, i = IDR III 6, 185; IDR III 1, 277, j = IDR III 6, 254.

¹² Avem motive să credem că toate matrițele de șampilă *legio XIII Gemina* de la Apulum erau făcute din lemn. Cele pe care apare urma cuiului central sunt îndubitabile; elocvente sunt și cele pe care apar elemente de decor care au fost sculptate, în mod evident, în lemn. Prezența cartușului, literele în relief și forma lor sunt, de asemenea, indicii ale folosirii lemnului. O analiză a procesului de șampilare cu negative de lemn vezi la N. Hanel, U. Tegtmeier, A. Bethke, *Stempelstöcke für Ziegel in römischer Zeit. Archäologische Aspekte und experimentelle Beobachtungen*, *Kölner Jahrbuch* 37, 2004, 449–461. Autorii au realizat și un experiment în care au fost produse cărămizi ce au fost șampilate cu *signacula* de lemn.

¹³ Cele mai importante informații despre funcționarea cărămidăriilor romane au fost dat date de studierea șampilelor tegulare din Roma și împrejurimi (v. nota 6), acest sistem de organizare a producției existând probabil în întreaga lume romană. Șampilele ofereau indicații despre proprietățile (*figlinae, praedia*) și atelierele (*officinae*) unde se fabricau

Al. Flutur, Despre două șampile tegulare de la Tibiscum, *AnB* (S. N.) VII–VIII, 2000, 374.

⁷ În prefața IDR III 6, C. L. Băluță afirmă că șampilele reprezintă tipuri distincte atunci când „pentru fiecare dintre ele a fost folosit un *instrumentum* (șampilă-negativ) diferit”.

⁸ G. Spitzlberger, *op. cit.*, 109–110.

⁹ M. Steinby, *op. cit.*, col. 1495.

¹⁰ Al. Flutur, Șampilele tegulare ale legiunii a IV-a Flavia Felix de la Bersobis, *AnB* (S. N.) X–XI, 2004, 157–162.

situații numele abreviat să fi aparținut potentatului care finanța o activitate constructivă. Desigur că producătorul (șeful de *officina*) putea fi aceeași persoană cu proprietarul funciar, situație probabil preponderentă în provincii. În mod obișnuit, în mediul militar starea de lucruri este mai limpede: terenul, *officina* și fabricanții materialului tegular țineau de unitatea militară care executa activități constructive în castrul propriu, în alte castre sau în mediul civil. Este de presupus că uneori militarii puneau la dispoziție (contra cost) doar materialul tegular, care putea fi în excedent pentru activitățile lor; alteleori poate executau direct comenzi care veneau de la civili. Cert este că aproape întotdeauna loturile de cărămizi sau țigle erau șampilate; aceasta într-o anumită proporție, care era variabilă de la un caz la altul. Mai rar apar situații când materialul tegular nu a fost șampilat deloc, cum s-a petrecut în castrul de la Vărădia¹⁴.

Diversitatea acestor șampile de pe malul bănățean al Mureșului, care provin din loturi diferite, ar arăta că materialul de construcție a fost luat mai degrabă din clădiri romane vechi decât din posibile stocuri de cărămidă pe care le-ar fi avut legiunea la un moment dat. Prezența acestor cărămizi la Cenad și Sănnicolau Mare se poate explica în două moduri. În primul rând, în timpul provinciei Dacia, ipoteticele puncte de control al Mureșului puteau fi aprovizionate cu material de construcție de la Apulum, după ce aici s-au demolat deja unele clădiri din care s-a recuperat cărămida, ceea ce ar explica varietatea șampilelor ajunse pe valea Mureșului inferior. În al doilea rând, tot pe cale

fluvială, centrul medieval de la Cenad ar fi fost asigurat cu material de construcție extras din situl roman de la Alba Iulia.

Existența unor puncte militare care să controleze navigația pe Mureș și circulația pe presupusul drum roman, care ar fi trecut pe aici¹⁵, se întemeiază pe prezența cărămizilor *legio XIII Gemina*, a unei inscripții (de la Sănnicolau Mare)¹⁶ și a altor blocuri arhitectonice romane provenite din structurile medievale de la Cenad¹⁷. În privința materialului tegular, după confruntarea șampilelor, concluzia firească este că el a fost fabricat la Apulum¹⁸. Ca urmare, cel mai probabil tot materialul de construcție roman a fost adus de la Alba Iulia. Bineînțeles, lămurirea finală a chestiunii poate fi adusă de cercetările arheologice în cele două situri bănățene. Totuși, în ideea că ar exista urmele unor clădiri romane, detectarea lor va fi relativ dificilă (ideală este găsirea pieselor de construcție în structuri sau în nivele romane clare) din cel puțin două motive: 1. re folosirea materialului de construcție roman în evul mediu; 2. dimensiunile mai degrabă mici ale acestor posibile obiective, un argument fiind că la edificarea lor ar fi depins în cea mai mare măsură de centrul de la Apulum¹⁹.

Aducerea materialului de construcție la Cenad și Sănnicolau Mare în evul mediu constituie explicația cea mai plauzibilă. Pentru ridicarea fortificației medievale și a importantului centru eclezial de la Cenad a fost nevoie de o cantitate mare de piatră (care nu se găsește în mod natural în zonă) sau de cărămidă. Viitoarele posibile analize fizico-chimice ale materialului tegular și litic vor tranșa definitiv discuția privind proveniența lui, însă, până la realizarea acestora, observațiile din rândurile de mai sus arată că a fost adus de la Apulum. Pe deasupra, încă nu este demonstrată existența unor castre la Cenad

cărămizile, despre numele proprietarilor funciari (*domini*) și al șefilor de ateliere (*officinatores*). *Dominus* este menționat ca proprietar al terenului pe care și din care erau făcute cărămizile, iar *officinator* cel care conducea procesul de producție. *Officinatores* nu trebuie priviți ca subordonați ai unor *domini*, ci pot fi explicați mai ușor ca întreprinzători independenți. În șampilele cu un singur nume este firesc ca proprietarul și producătorul să fi fost una și aceeași persoană. Relația dintre *domini* și *officinatores* nu poate fi explicată decât prin existența unor contracte de *locatio-conductio*, *dominus* fiind *locator*, iar *officinatorul* *conductor*. Aceasta poate fi considerată ca o formă juridică de *usus fructus*. – T. Helen, *Organisation of Roman Brick Production in the First and Second Centuries A. D.*, Helsinki, 1975, 130; P. Setälä, *Private domini in Roman Brick Stamps of the Empire. A Historical and Prosopographical Study of Landowners in the District of Rome*, Helsinki, 1977, 242. În provincii se folosesc de obicei șampile simple, mai ales în cartuş rectangular, în care *dominus* sau *officinatorul* nu sunt indicați în mod explicit. În acest caz, marea majoritate a persoanelor menționate sunt mai degrabă *domini* care își administrează singuri proprietățile, îndeplinind și rolul de organizare a procesului de producție a cărămizilor.

¹⁴ E. Nemeth, *Armata în sud-vestul Daciei Romane*, Timișoara, 2005, 37.

¹⁵ N. Gudea, *Der dakische Limes – Materielien zu seiner Geschichte*, JRGZM 44, 2, 1997, 23–24; E. Nemeth, *op. cit.*, 43–44; F. Fodorean, *Drumurile din Dacia romană*, Cluj-Napoca, 2006, 249–252.

¹⁶ IDR III 1, 274.

¹⁷ P. Iambor, *Așezări fortificate din Transilvania (sec. IX–XIII)*, Cluj-Napoca, 2005, 82–87. Despre Cenadul medieval vezi și Suzana Móré Heitel, *Începuturile artei medievale în bazinul inferior al Mureșului, Timișoara, în curs de apariție*.

¹⁸ Proveniența de la Apulum a acestor cărămizi a fost remarcată încă din anii 1970 de către C. C. Petolescu – v. C. C. Petolescu, *Cohors II Hispanorum la Micia, Sargetia IX*, 1972, 47, n. 28; *idem* în SCIVA 26 (3), 1975, 426 (aici, la nota 12, autorul pomenește de niște analize chimice făcute de C. L. Băluță, care confirmă concluzia de mai sus).

¹⁹ În plus, la Cenad, în zona cetății interioare, unde se presupune existența castrului roman, straturile arheologice cele mai timpurii se află la o adâncime de 3,50 – 4 m față de nivelul actual al solului; – cf. P. Iambor, *op. cit.*, 349–350, pl. XXI–XXII.

și Sănnicolau Mare. Din păcate, ipoteza aceasta a prezenței constante a soldaților romani pe Mureș în zona de câmpie, prin fortificații, a fost transformată în certitudine și este perpetuată în studiile privind istoria militară a Daciei romane, deși n-a fost confirmată până acum de cercetările arheologice. O dată ce aceste (presupuse) fortificații sunt date ca sigure, este dat ca cert și drumul roman de pe malul stîng al Mureșului, care ar fi trecut prin cele două localități, îndreptându-se spre Partiscum (Szeged)²⁰. Însă nici drumul nu a fost identificat pe teren²¹.

„Cheia” explicării sistemului militar roman care controla Mureșul inferior, cel puțin până în zona de câmpie, se află în dreapta Mureșului unde a fost găsită fortificația romană de la Cladova (jud. Arad). Cercetările sistematice de până acum au scos la iveală, din niveluri romane clare, cărămizi ștamplate ale legiunii *XIII Gemina* (LEG XIII GEN) și ale cohorții *II Flavia Commagenorum* (COH II FL CO)²². Bineînțeles că în epoca romană exista un drum până la acest castru, care urma valea Mureșului venind dinspre Micia și care trebuia să fie amplasat tot pe malul drept. Dacă și cum continua drumul la câmpie putem doar să presupunem; probabil exista o cale terestră pe malul drept al râului, însă nu am avea de-a face cu un drum roman clasic. Știm că râul Mureș asigură o cale de transport lesnicioasă pentru sarea, lemnul și alte produse pe care Dacia le va fi oferit provinciilor învecinate. Sarea gemă din spațiul intracarpatic a ajuns în Câmpia Pannonică și pe Valea Dunării din preistorie până în evul mediu²³. Generoasele zăcăminte de sare au fost exploatate de către romani atât pentru nevoile provinciei (armată, orașe etc.), cât și pentru cele ale zonelor apropiate²⁴. Se poate admite că în epoca romană cantitățile de sare erau mai mari ca în evul mediu, când pe Mureș

se transportau la un moment dat 16.000 de tone pe an²⁵. Cu toate acestea, nu cred că romanii au implantat în acest teritoriu, oricum controlat de ei, fortificații care să supravegheze permanent navigația pe râu. Dealtfel, plutăritul pe Mureș se derula doar în anumite perioade ale anului și, desigur, într-un singur sens, înspre Tisa. Probabil, după ce își lăsau încărcătura în porturi de pe Dunăre (unde sarea și lemnul erau preluate îndeosebi de ambarcațiuni mari), negustorii de la Apulum se întorceau în Dacia urmând cursul Dunării, apoi drumul mai sigur Dierna – Tibiscum – Sarmizegetusa.

Deși lesnicioasă, teoria existenței unor fortificații romane la Cenad și Sănnicolau Mare, doar pe baza materialului de construcție roman găsit, nu mai este convingătoare. Din nefericire, sistemul militar de la această limită a Daciei, în zona piemontană a Apusenilor și pe valea Mureșului inferior, se află încă departe de a fi lămurit.

STAMPED BRICKS OF *LEGIO XIII GEMINA* AT CENAD AND SĂNNICOLAU MARE

(Abstract)

Besides an inscription (note 16) and some roman building stones at Cenad and Sănnicolau Mare there have been found bricks of the legion *XIII Gemina*. The stamps (published in IDR III 1 – see note 3) constitute the principal arguments for a theory concerning the existence of the roman stable fortifications along the Mureș river towards the Tisa river. A comparison of these marks with the ones found in Apulum (IDR III 6) shows an obvious similarity. In fact we have the same types of stamps which appear in large number on bricks produced at Apulum, in connection with the legionary fortress (see note 11). In the collection of the Banat Museum in Timișoara there are four brick stamps from Cenad and Sănnicolau Mare which are identical with numerous items discovered in roman structures at Apulum (Pl. I). Therefore is clear that all brick has been fabricated in the last site. The roman building material was brought in the northern Banat on the Mureș river most probably in the medieval age.

²⁰ V. F. Fodorean, *op. cit.*, 249–252.

²¹ P. Hùgel, după ce analizează izvoarele cartografice referitoare la Dacia (*Tabula Peutingeriana* și *Cosmographia* geografului din Ravenna), remarcă: „Frapează oarecum lipsa drumului de-a lungul Mureșului mijlociu și inferior (Apulum – Micia – Partiscum). E posibil ca importanța acestuia să fi fost supra-licitată de istoricii moderni.” – P. Hùgel, *Ultimele decenii ale stăpînirii romane în Dacia*, Cluj-Napoca, 2003, p. 59.

²² P. Hùgel, Cărămizi romane ștamplate descoperite la Cladova (jud. Arad), *Ziridava* XIX-XX, 1996, 73–78.

²³ Fl. Medeț, Sarea Daciei preistorice, *AnB* (S. N.) IV, 1995, 285–301. Convingerea regretatului arheolog era că sarea Daciei era mai prețioasă pentru imperiul roman decât aurul din Dacia; chiar controlul aprovizionării imperiului cu acest mineral ar fi constituit un argument forte al declanșării războiului de cucerire a statului dac.

²⁴ Doina Benea, Cu privire la administrarea salinelor din Dacia romană, *AnB* (S. N.) XV, 2007, 41–46.

²⁵ G. Kovach, Date cu privire la transportul sării pe Mureș în secolele X–XIII, *Ziridava* XII, 1980, 193–199 *apud* Fl. Medeț, *op. cit.*, 291.

1 a

1 b

2 a

2 b

3 a

3 b

4 a

4 b

Planșa I.

1 a. Ștampilă pe o cărămidă din Sânnicolau Mare, nr. inv. 7794, Muzeul Banatului Timișoara (= MBT) foto M. Șepeșan. / Brick stamp from Sânnicolau Mare. b. Ștampilă tegulară din Apulum, după IDR III 6, 155. / Brick stamp from Apulum.

2 a. Ștampilă pe o cărămidă din Cenad, nr. inv. MBT 7927 (foto M. Șepeșan). / Brick stamp from Cenad. b. Ștampilă tegulară din Apulum, după IDR III 6, 151. / Brick stamp from Apulum.

3 a. Ștampilă pe o cărămidă din Cenad, nr. inv. MBT 7991 (foto M. Șepeșan). / Brick stamp from Cenad. b. Ștampilă tegulară din Apulum, după IDR III 6, 254. / Brick stamp from Apulum.

4 a. Ștampilă pe o cărămidă din Cenad, nr. inv. MBT 1187 (foto M. Șepeșan). / Brick stamp from Cenad. b. Ștampilă tegulară din Apulum, după IDR III 6, 196. / Brick stamp from Apulum.

MONETE BARBARIZATE DE SECOLUL AL IV-LEA, DIN BRONZ, DIN DESCOPERIRI IZOLATE ÎN BANAT

Raoul M. Șeptilici*

Cuvinte cheie: *Bronzuri barbarizate, falsuri monetare, Constantinus I, Licinius I, Constantius II, Delmatius*

Keywords: *Bronze barbarous, counterfeits, Constantinus I, Licinius I, Constantius II, Delmatius*

Poate cel mai bogat teritoriu în descoperiri monetare de secolul al IV-lea din nordul Dunării Mijlocii și Inferioare este spațiul bănățean. Aici există o cantitate monetară din bronz foarte mare, depășind unele teritorii ce încă făceau parte din imperiu. Printre aceste monete se află și unele piese mai „ciudate” și anume așa-zisele „monete barbarizate”. Prea puțin studiate de către cercetarea numismatică¹, pentru unii simple curiozități, ele ilustrează un fenomen interesant. Astfel de piese se regăsesc în unele muzee, dar și în colecții particulare. Având în studiu acest tip de piese, de foarte multe ori ne sunt prezentate, de către unii colecționari, asemenea exemplare. Din păcate, de cele mai multe ori nu avem condițiile de descoperire (contextul arheologic), uneori nici localitatea de descoperire. Considerăm că din punct de vedere numismatic este foarte importantă publicarea lor, mai ales pentru că prin studiul acestora încet, încet se acoperă o pată albă a circulației monetare antice. Dăm mai jos toate aceste piese ce le cunoaștem și care provin doar din descoperiri izolate, cele mai multe inedite, fără a avea pretenția de a epuizat subiectul. Acestea provin din două colecții particulare din Timișoara², dar și una publică³.

Jud. Timiș:

Pesac

Delmatius, tip GLORIA EXERCITVS

1. Av. Efigie, laureată, drapată, spre st.⁴, legenda aproape corectă FL DLMATIVS NOB CAES, c.p.e.

* Muzeul Banatului, Timișoara, e-mail: raoulm7@yahoo.com.

¹ Privind o scurtă trecere în revistă a studiilor acestui tip de piese am făcut un comentariu în articolul Șeptilici 2007, p. 49, notele 14–19.

² A căror proprietari au dorit să își păstreze anonimatul din motive de securitate personală.

³ Muzeul Banatului Montan din Reșița.

⁴ Am folosit termenii de *dreapta* (dr.) și *stânga* (st.) ca în heraldică și nu pe cei ai privitorului.

Rv. Doi soldați afrontați cu un stindard între ei, legenda corectă GLOR – IA EXER – (C) ITVS, în ex SMH?, c.p.e.

Axa 5,5, 1,53 g, 15,6–16,2 mm, puțin circulată, foarte bine conservată⁵, colecție particulară, Timișoara⁶.

Zona orașului Lugoj⁷

Constantinus I, tip VICTORIAE LAETAE PRIN PERP VOT / PR:

2. Av. Efigie spre st., cuirasată cu coif, legenda aberantă: IIICS...T...INM...⁸, c.p.e.

Rv. Două Victorii afrontate, între ele un altar, deasupra acestuia un scut oval cu legenda aberantă V?P? / VO, circular legendă aberantă V?BI?ETI – II – IITJTTNI, în ex. urme de legendă aberantă, c.p.e.

Axa 11, 2,3 g, 16,4–18 mm, mediu circulată, bine conservată, colecție particulară, Timișoara.

3. Av. Efigie spre st., cuirasată cu coif, legenda aberantă I'GIPOIINTIICUP?AA?A?.

Rv. Două Victorii afrontate, între ele un altar, deasupra acestuia legenda aberantă III, circular

⁵ Am preferat să dăm gradul de circulație, cât și gradul de conservare, acestea fiind independente una de alta, determinate de factori diferiți.

⁶ Pentru mai multe date privind această piesă vezi și Șeptilici 2007.

⁷ Când spunem zona orașului Lugoj ne referim și la localitățile din împrejurimile acestui oraș și nu doar la spațiul limitrof. Piese prezentate sunt dintr-o colecție particulară, unde au ajuns dintr-o mai veche colecție lugojeană, tot particulară, formată mai ales din descoperiri monetare din zona Lugojului.

⁸ Legende de tuturor pieselor (excepție făcând piesa nr. 1) sunt date aproximativ, unele litere sau semne fiind destul de greu de reprodus în text. Pentru o imagine mai clară se pot consulta planșele.

legendă aberantă VICTOIIINTTIID?N?...I,
în ex. legenda aberantă Ω?I?, c.e.

Axa 2, 2,27 g, 16,3–16,78 mm, mediu circulată, mediocru conservată, colecție particulară, Timișoara.

4. Av. Efigie spre st., cuirasată cu coif, legenda aberantă ITIO2ITTIYOCITIIIO.

Rv. Două Victorii afrontate, între ele un altar, deasupra acestuia urme de scut, circular legendă aberantă ΛVΛ...V...VVΛΛΔVCI, în ex. legenda aberantă OAP?, c.p.e.

Axa 2, 2,14 g, 16–16,8 mm, mediu circulată, bine conservată, colecție particulară, Timișoara.

Jud. Caraș-Severin:

Pojejena de Sus⁹

Constantius II, tip FEL TEMP REPARATIO cu FH:

5. Av. Efigie¹⁰ spre st, laureată, drapată, legenda aberantă ...OIWI – ITIVADII, c.p.e.

Rv. Soldat roman cu luncie, aplecat peste un călăreț persan pe care îl răpune, legenda aberantă ...CIVLI – ΓPCIITCI, în ex. urme de legendă aberantă, c.p.e.

Axa 12, 2,74 g, 17,5–18 mm, puțin circulată, foarte bine conservată colecție particulară, Timișoara¹¹.

Tibiscum¹²

Constantius II, tip FEL TEMP REPARATIO cu FH:

6. Av. Efigie spre st, laureată, drapată, legenda aberantă II2HIVO – IIV2NIII, c.p.e.

Rv. Soldat roman cu luncie, aplecat peste un călăreț persan pe care îl răpune, legenda aberantă EEITEIHOR – IINII, în ex. legenda aberantă O2NIII*, în câmp, în fața soldatului roman Γ, c.p.e.

Axa 3, 3,35 g, 20,9 mm, puțin circulată, foarte bine conservată, Muzeul Banatului Montan, Reșița¹³.

⁹ Sau Pojejena Sârbească, actualmente înglobată în comuna Pojejena. Piesa a fost găsită în castrul roman din localitate.

¹⁰ Foarte schematizată.

¹¹ Piesa a fost prezentată la Timișoara la 25 aprilie 1982 în cadrul celui de-al XV-lea Simpozion Numismatic al Societății Numismatice Române – Filiala Timiș: Stelian Voinea, Octavian Dogariu, *Cîteva imitații „barbare” după monede romane din sec. IV e.n.* Din păcate, nu avem informații despre celelalte piese prezentate și nici rezumatul publicat în programul simpozionului nu ne ajută.

¹² Sau Jupa.

¹³ Piesa este preluată din Gudea 1971. Și fotografia este luată tot din această lucrare. Vezi și nota 20 (din lucrarea amintită la această notă am preluat masa și diametrul piesei).

Jud. Csongrad (Ungaria):

Szőreg¹⁴

Constantinus I, tip VICTORIAE LAETAE PRIN PERP VOT / PR:

7. Av. Efigie spre st., cuirasată cu coif, legenda aberantă ...E?I?I?I?+?...BSDIIC¹⁵.

Rv. Două Victorii afrontate, între ele un altar, deasupra acestuia un scut cu legenda aberantă VOT / PD, circular legenda aberantă IICTOIIITDIIPPIIIS, în ex. urme de legendă aberantă.

Axa 11, 2,48 g, 16,6–17,1 mm, puțin circulată, bine conservată, colecție particulară, Timișoara.

8. Av. Efigie spre dr., cuirasată cu coif, scut și luncie, legenda aberantă NNOSP? – ...VN, c.e.

Rv. Două Victorii afrontate, între ele un altar, deasupra acestuia scut oval cu urme de legendă (?) aberantă, circular legenda aberantă TNN – THT, în ex. legenda aberantă HN, c.p.e.

Axa 2, 2,36 g, 16,6–17,14 mm, mediu circulată, bine conservată, colecție particulară, Timișoara.

Licinius I, tip VICTORIAE LAETAE PRIN PERP VOT / PR:

9. Av. Efigie spre st., cuirasată, drapată, legenda aberantă ...ICGIORGIIICSIIA, c.p.e.

Rv. Două Victorii afrontate, între ele un altar, deasupra acestuia un scut cu legenda aberantă VOT / PR, circular legenda aberantă ...C?ILELIETIIFΓΩIIcCPERP, în ex. legenda aberantă CSIS*, c.p.e.

Axa 7, 2,3 g, 17,9–18,58 mm, puțin circulată, bine conservată, colecție particulară, Timișoara.

Localități neprecizate din Banat (România)

Constantinus I, tip VICTORIAE LAETAE PRIN PERP VOT / PR:

10. Av. Efigie spre st., cuirasată cu coif, legenda aberantă NNNNH...IICTA...ML.

Rv. Două Victorii afrontate, între ele un altar, deasupra acestuia scut cu legenda aberantă IP?, circular legenda aberantă parțial vizibilă ...OPI... – IIIIO, în ex. ornamente din linii oblice, c.e.

Axa 12, 2,74 g, 16,02–16,46 mm, mediu circulată, mediu conservată colecție particulară, Timișoara.

¹⁴ Inițial, localitate din Banat, lângă Szeged, actualmente înglobată acestuia.

¹⁵ Legenda este parțial vizibilă, matrița fiind mai mare decât pastila monetară.

11. Av. Efigie spre st., cuirasată cu coif, legenda aberantă... – ITIIBI¹⁶, c.p.e.
Rv. Două Victorii aflate, ținând un scut, între ele un altar, deasupra acestuia un scut cu legenda aberantă *OT / PR?, circular legenda aberantă ...G?LIID?T?S?MINCIII.
Axa 6, 1,8 g, 14,24–16,28, puțin circulată, mediu conservată, colecție particulară, Timișoara.

Licinius I, tip VICTORIAE LAETAE PRIN PERP VOT / PR:

12. Av. Efigie spre st., cuirasată, drapată, legenda aberantă IONCCODLNIIIGIOIIMCVI.
Rv. Două Victorii aflate, între ele un altar, deasupra acestuia urme de scut, circular legenda aberantă aproximativ •IIEOTAICIOIDI•?IICOIO, în ex. legenda aberantă IZIPD?, c.e.
Axa 7, 2,35 g, 17,74–18,3 mm, mediu circulată, bine conservată, colecție particulară, Timișoara.

Pe lângă piesele prezentate, bibliografia consemnează încă cinci imitații, una de la Mehadia (fără mai multe explicații)¹⁷ și patru de la Timișoara (Constantius II, din care 3 sigur de tip FEL TEMP REPARATIO cu FH¹⁸)¹⁹. De asemenea în Banat, bibliografia consemnează încă 27 de astfel de piese, dar provenind din tezaure²⁰.

Astfel de monete sunt rare față de piesele oficiale, ridicând două probleme majore: cine și de ce le-au produs? Nu încercăm încă să rezolvăm aceste

întrebări (în special datorită numărului mic al pieselor publicate până la ora actuală), însă ne dăm câteva păreri care pe măsura avansării cercetărilor vor fi confirmate (sau infirmate).

Privind prima întrebare este greu de presupus (deocamdată) cine le producea, însă pe baza pieselor studiate până acum și a răspândirii lor²¹, suntem de părere că aceste monete sunt simple falsuri de epocă²², emaneate de la particularii din interiorul imperiului (probabil localnici) și nu niște imitații barbare²³.

Este greu de spus unde sunt produse aceste piese. Posibil în teritoriul actualului Banat, dar și la sud de Dunăre, pentru teritoriul ce îl avem în vedere fiind doar niște importuri.

A doua problemă: de ce au fost produse? este legată de prima întrebare și într-un fel ajută la lămurirea ei. În mod normal falsurile sunt produse pentru a completa veniturile unor personae. Însă, ținând cont de valoarea foarte mică a acestor monete²⁴, nu putem să nu observăm că numai un număr mare de piese poate face ca producția să fie rentabilă, fapt neconfirmat de descoperirile de până acum. Suntem de părere că inițial această producție de imitații era mult mai mare însă raritatea barbarizărilor a fost determinată de scoaterea din circulație odată cu descoperirea lor de către autoritățile romane. Deocamdată nu avem nici o dovadă în acest sens însă numai așa putem să ne explicăm această problemă. Pe actualul teritoriu românesc piese similare se găsesc aproape numai în Dobrogea și Banat (în alte regiuni apărând doar în mod excepțional). Pentru spațiu dobrogean problema e simplă: intra în componența imperiului. În Banat circulația monetară era puternică în acea perioadă²⁵, existând o populație obișnuită cu moneta măruntă. Totuși tot mai mult ne gândim la un import din vecinătatea sud dunăreană argumentat și pînă-o oarecare abundență de astfel de piese în respectivele provincii²⁶. Acest fapt ar explica și

¹⁶ Pastila monetară este foarte mică față de matriță, fapt ce face să se vadă doar parțial legenda. Nu este exclus ca în anti-chitate să se fi tăiat din această monetă.

¹⁷ Vezi: Protase 2000, p. 235.

¹⁸ Probabil și a patra tot de același tip.

¹⁹ Vezi: Toma-Demian 2004, p. 186. Pentru trei dintre piese vezi și Gohl 1909, p.144. Din păcate nu avem nici o ilustrație pentru aceste piese.

²⁰ Vezi Gudea, Găzdac 2004. Aici sunt date 24 de piese din tezaure, dar în realitate sunt 22 din această categorie: piesa nr. 19 (p. 130) este piesa pe care noi o prezentăm la nr. 6 ea fiind dintr-o descoperire izolată și nu din tezaur, iar piesa nr. 23 (p. 130) este de la Săcuieni, jud. Bihor – deci nu se încadrează în aria studiului (nici al celui citat, nici al nostru). La aceste 22 de piese se mai adaugă cinci din tezaurul Radimna II (toate de tip FEL TEMP REPARATIO cu FH, patru după Constantius II și una după Iulianus Apostata Caesar). Pentru acest din urmă tezaur vezi Șeptilici 2009, p. 219 (planșa V) și p. 221. Din totalul de 27 piese una e de la Constantinus I de tip VICTORIAE LAETAE PRIN PERP VOT / PR, 24 de la Constantius II de tip FEL TEMP REPARATIO cu FH, una de la Constantius Gallus de tip GLORIA ROMANORVM și una de la Iulianus Apostata Caesar de tip FEL TEMP REPARATIO cu FH.

²¹ Prezentul articol aduce în atenția numismaților astfel de piese din spațiul actual bănățean, însă noi studiem în ansamblu acest tip de piese, în intenția noastră fiind elaborarea, într-un viitor relativ apropiat, a unei lucrări mult mai ample pentru un spațiu mai larg privind aceste „barbarizări”.

²² Concluzie ce este afirmată și pe parcursul studiului Gudea, Găzdac 2004.

²³ Așa cum e de părere G. Severeanu (este adevărat că acesta se referea la spațiul dobrogean). Vezi Severeanu 1925, p. 23, 15–16 (tot atât de adevărat este și faptul că autorul vedea în barbarii ce imitau monetele respective pe autohtonii traci).

²⁴ Pentru valoarea pieselor din bronz vezi și Cappelli 1974, p. 77–78.

²⁵ Pentru Banat am făcut deja câteva observații în Șeptilici 2007, p. 48.

²⁶ Vezi Vasić 1978.

raritatea lor în Banat²⁷. Nu suntem de acord cu mai vechile păreri ale lui Emil Condurache și I. Nestor, conform cărora astfel de piese ar fi putut fi emise și de autoritățile locale²⁸. Credem că sunt piese produse în imperiu sau în imediata vecinătate a acestuia de o populație obișnuită cu moneda măruntă din bronz. Ele se regăsesc pe cea mai mare parte a Imperiului Roman²⁹. Un lucru interesant ar fi și aflarea surselor de materie primă.

Urmărind tipul acestor imitații se evidențiază (dintre piesele de față, dar și din alte cercetări³⁰) două intens falsificate. Este vorba de cele cu reversul VICTORIAE LAETAE PRIN PERP VOT / PR și cele cu FEL TEMP REPARATIO cu FH. Primul tip apare în general la sud de Dunăre, inclusiv în spațiul dobrogean, pentru nordul dunărean

regăsindu-se în actualul Banat³¹. Cel de al doilea tip îl găsim atât la sud de Dunăre (și Dobrogea), cât și în Banat³². Sunt piese din perioade diferite, primul tip emis o perioadă mai scurtă – 318–323³³, al doilea tip ceva mai mult timp – 346–361³⁴.

Mai rar întâlnite sunt barbarizările de tipul piesei nr. 1. Pentru fostul areal dacic nu cunoaștem alt exemplar în afara acestuia. Așa cum am mai consemnat nu este exclus să avem o greșeală de monetărie, însă nu putem fi siguri în nici un sens³⁵.

Piesele prezentate îmbogățesc repertoriul descoperirilor numismatice din Banat și de asemenea al pieselor barbarizate. Prin prezenta lucrare am căutat să semnalăm aceste monete mai deosebite, având în plan o viitoare catalogare a lor (nu doar din aceasă zonă). Considerăm că studiul acestei probleme este încă într-o fază incipientă, fiind greu de a trage concluzii despre care să avem garanția că vor rămâne în picioare.

BIBLIOGRAFIE

- Biróné Sey 1985
 Biróné Sey K., *Pannoniai pénzverés*, Budapest, (1985).
- Bruun 1953
 P. Bruun, *The Constantinian Coinage of Arelate*, Helsinki, (1953).
- Cappelli 1974
 R. Cappelli, *Manuale di Numismatica*, Milano, (1974).
- CNA 1945
Cronica numismatică și arheologică, 135–136, iulie-decembrie 1945, București.
- GOHL 1909
 Gohl Ödön, *Éremleletek, în Numizmatikai közlönz*, 1909/IV, Budapest, 1909, p. 138–144.
- Gudea 1971
 N. Gudea, *Descoperiri monetare antice și bizantine în Banat*, în *Banatica*, 1, (1971), Reșița, p. 139–145.

²⁷ Numai spre comparație din Dobrogea (a cărei suprafață este de aproximativ 80% din suprafața părții românești a Banatului – însă, pentru acesta, bibliografia consemnează și piese din partea sârbească – Gudea, Găzdac 2004, iar noi dăm trei piese din partea maghiară) cunoaștem aproape 100 de piese de acest tip, fără a pune la socoteală piesele din muzeele dobrogene (unde încă nu am avut acces). Astfel în Colecția Maria și dr. George Severeanu (Muzeul Severeanu – București) sunt 41 de astfel de piese, dintre care sunt deja publicate 23 barbarizări de la Constantin cel Mare (vezi Severeanu 1925) – comunicare Raoul M. Șeptilici, Steluța Gramaticu, *Monete romane barbarizate din colecția Severeanu*, Al XXVII-lea Simpozion de Numismatică al Societății Numismatice Române, Râmnicu-Vâlcea, 12–14 mai 2010; din două colecții particulare mai cunoaștem 34 de astfel de piese din Dobrogea – comunicare Raoul M. Șeptilici, *Câteva monete romane barbarizate din Dobrogea*, Al XXVII-lea Simpozion de Numismatică al Societății Numismatice Române, Râmnicu-Vâlcea, 12–14 mai 2010 (unde de fapt am comunicat doar 33 de piese); știm de existența a încă circa 20 de piese de acest tip aflate într-o colecție particulară dobrogeană și pe care încă nu le-am văzut. Piesele din cele două comunicări mai sus menționate vor face obiectul a două viitoare articole. Totalizând piesele din Banat avem doar 44 exemplare (12 din articolul de față, 22 din Gudea, Găzdac 2004, 5 din Șeptilici 2009, 1 de la Mehădia și 4 de la Timișoara – vezi *supra* și nota 20). În Muzeul Banatului din Timișoara se mai găsesc câteva exemplare nepublicate, dar încă nu știm proveniența acestora. Dacă totuși ar fi din Banat numărul total tot nu ar ajunge la 50 exemplare.

²⁸ Vezi CNA 1945, p. 60. Comentariu se referă la unele piese asemănătoare, provenind de la Sucidava și comunicate de Dumitru Tudor. Nu vedem logica emiterii unor asemenea monete de către autoritatea locală (chiar sud dunăreană) pentru că astfel de falsuri apar în perioade în care găsim și multă monetă originală. Dacă totuși s-ar fi produs acest fenomen, trebuie să vedem în acest fapt o acțiune fraudoasă, clandestină ce poate fi asimilată unei acțiuni particulare.

²⁹ Pentru această informație ne bazăm pe cercetările care le-am întreprins până acum și ne permitem de a nu da o bibliografie suplimentară având în intenție elaborarea unei lucrări mult mai amplă asupra subiectului. Vezi și nota 21.

³⁰ Vezi ultima parte a notei precedente.

³¹ Poate ceva mai rar. Pe de altă parte dacă ne gândim ca moneda lui Constantinus I e mai puțin răspândită în Banat decât în Dobrogea, s-ar putea să avem o frecvență a falsificărilor asemănătoare în cele două regiuni.

³² Pentru imitații de la sudul Dunării (spațiul ex-iugoslav) vezi Vasić 1978.

³³ În funcție de monetărie (în unele monetării nici nu s-a emis). Vezi și RIC VII, Biróné Sey 1985, p. 40 sau Bruun 1953, p. 33–39.

³⁴ Conform RIC VIII (în funcție de monetărie), Biróné Sey 1985, p. 41, 46.

³⁵ Vezi Șeptilici 2007, p. 48.

Gudea – Găzdac 2004

N. Gudea, C. Găzdac, Monete cu defecte de batere și imitații de secol IV p. Chr. în tezaure din Banat, în *RevB*, XVIII, (2004), p. 123–137.

Protase 2000

D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, vol. II, *Dacia postromană până la slavi*, ed. Risoprint, Cluj-Napoca, (2000).

RIC VII

P. M. Bruun, *The Roman Imperial Coinage*, vol. VII, London, (1966).

RIC VIII

J. P. C. Kent, *The Roman Imperial Coinage*, vol. VIII, (London), 1981.

Șeptilici 2007

R. M. Șeptilici, Două interesante monete descoperite în Banat, în *AnB* (S.N.) XV, (2007), p. 47–50.

Șeptilici 2009,

R. M. Șeptilici, Un lot de monete din cel de-al doilea tezaur din secolul IV descoperit la Radimna, în *BSNR*, 152–157, (2009), București, p. 213–224.

Toma-Demian 2004

N. Toma-Demian, Repertoriul descoperirilor monetare dintre 275–383 p. Chr. din jud. Timiș, în *AnB* (S.N.), X–XI/1, 2002–2003, Timișoara, (2004), p. 173–197.

Vasić 1978

M. R. Vasić, A IVth and Vth Centuries Hoard of Roman Coins and Imitations in the Collection of the National Museum in Belgrade, în *Sirmium*, VIII, (1978), Beograd.

FOURTH CENTURY BRONZE BARBAROUS COINS FROM BANAT (ISOLATED FINDS)

(Summary)

In Banat, an area rich in coin discoveries, some numismatic curiosities are to be found, such as the so-called barbarous Roman coins. Here presented are 12 of these pieces, from localities from the Timiș County: Pesac (1 piece Delmatius, GLORIA EXERCITVS type – photo 1), Lugoj city area; (3 pieces from Constantine I, VICTORIAE LAETAE PRIN PERP VOT / PR type – photos 2–4), Caraș-Severin County: Pojejena (1 piece Constantine II, FEL TEMP REPARATIO type with FH – photo 5), Tibiscum (1 piece Constantine II, FEL TEMP REPARATIO type with FH – photo 6) and those from Hungary, Csongrad County: Szőreg (3 pieces of VICTORIAE LAETAE PRIN P VOT / PR type: 2 Constantine I – photo 7–8 and 1 Licinius I – photo 9) the rest not having specified the locality (3 pieces of the type VICTORIAE LAETAE PRIN PERP / VOT / PR: 2 Constantine I – photo 10–11 and 1 Licinius I – photo 12).

Beside these coins, five other specimens of the kind are mentioned in the specialized literature (one from Mehadia and four from Timișoara). Also there are many more alike pieces found in monetary hoards from Banat (1 VICTORIAE LAETAE PRIN P VOT / PR type, 1 GLORIA ROMANORVM type and 25 FEL TEMP REPARATIO type with FH).

Such coins are to be found on the Romanian territory in Banat and Dobruja and only accidentally in other areas. In studying this fact one can assume that these are actually counterfeits of the age (coined in the south-western parts of the former Dacian provinces or imported from the areas south of the Danube) and not barbarian imitations. Specimen no. 1 could be an exception, a wrong minting of the official mint (a failed engraving of the mold. Questions are raised due to the fact that the value of these coins was very small and that they are rather rare, which leads us to the conclusion that it might have been a far larger mintage, which had been removed by the Roman authorities upon their identification on the market.

The presented coins enrich the numismatic repertory of such scarcely studied pieces. They come from two private collections from Timișoara (11 pieces) and the collection of the Mountainous Banat Museum from Reșița (1 piece).

1

Pesac – jud. Timiș

2

3

4

Zona Lugoj – jud. Timiș

Pl. I

5

Pojejena de Sus – jud. Caraș-Severin

6

Tibiscum – jud. Caraș-Severin

7

8

Szőreg – jud. Csongrad – Ungaria

Pl. II

9

Szőreg – jud. Csongrad – Ungaria

10

11

12

Banat – România

BIJUTERII MONETARE LA BARBARI DINTRE DACIA ȘI PANNONIA

Vasile-Bogdan Domocoș*

Cuvinte cheie: *bijuterii, monete, barbari, Dacia, Pannonia*

Keywords: *jewelry, coins, barbarians, Dacia, Pannonia*

Prezența monedei romane în teritoriile barbare mărginite de provinciile romane Dacia și Pannonia ridică o serie de întrebări cu privire la rolul și funcțiile pe care aceste piese le aveau în rândul comunităților sarmatice, germanice sau dacice. O problemă asupra căreia opiniile cercetătorilor continuă să rămână împărțite se leagă de nivelul la care moneda a ajuns să joace un rol în cadrul schimburilor. Aceste aspecte se leagă în primul rând de prezența în spațiul barbar a numeroase piese reprezentative pentru funcția socială a monedei; avem în vedere aici monedele – bijuterii, imitațiile și piesele de aur. În rândurile de mai jos ne vom opri asupra celor dintâi, despre care putem afirma că reprezintă cel mai clar indicator al rolului de prestigiu și de determinare ierarhică în societatea barbară tiso-dunăreană.

În această categorie de piese transformate în pandantiv distingem monedele găurite și cele având atașată o verigă pentru agățat, ce apar în complexele sau descoperirile întâmplătoare din sec. II–IV. Aceste piese, prin procesele mecanice la care sunt supuse, își pierd funcția de instrumente de schimb și devin accesorii, bijuterii, îndeplinind un rol estetic și social. Trebuie precizat că exemplarele perforate sau prevăzute cu o montură se deosebesc de medalioanele propriu-zise, care sunt piese monetiforme de mari dimensiuni emise de statul roman și utilizate ca semne de distincție socială și recompensă. Acestea din urmă sunt foarte rare în spațiul studiat¹, dar și ele, întocmai ca

și monedele transformate în podoabe, pot fi considerate bijuterii.

Metoda de lucru pornește de la identificarea bijuteriilor monetare din totalul descoperirilor de monede adunate din câteva publicații sintetice². În urma obținerii unor date statistice ce privesc numărul descoperirilor, distribuția, studiul pe metale și nominale s-a trecut la interpretarea materialului.

Din cele peste 300 de localități în raza cărora, în unul sau mai multe puncte, apar descoperiri monetare izolate³, am identificat nu mai puțin de 36 de bijuterii monetare, prezente în 24 de localități⁴.

de la **Vâlcelele** (com. Suplacu de Barcău, j. Bihor), unde apare un medalion de aur de la Valentinianus [v. Lakatos 2001].

² Huszár 1954; Kerény 1955–1956; Köhegy 1966–1967; Lazin 1969; Fülöp 1976; Sășianu 1980; Biróné Sey 1986; Köhegy 1986; Biróné Sey 1990; Dautova-Ruševljan 1989; Đorđević 1993–1994; Mihăilescu-Bîrliiba 1996; Hügel, Barbu 1997; Biróné Sey 1997–1998; Matei, Stanciu 2000; Istvánovits 2002; Mare 2004; Luca 2005; Farkas, Torbágyi 2008.

³ Monedele izolate, peste 1200 de piese, descoperite în spațiul dintre Dacia și Pannonia provin din descoperiri întâmplătoare, din contexte de locuire, sau din necropole datate în sec. II–IV p.Ch.

⁴ Este vorba de descoperirile de la: **Bogojevo** (Bačka, Serbia), v. Párducz 1943–1950, III, p. 37; Huszár 1954, p. 76, n. LX; **Bugac** (comitat Bács–Kiskun, Ungaria), v. *Dolgszeged*, VII, 1931, p. 127 (Párducz); Fülöp 1976, p. 258 (H. 10), 262; **Cicir** (com. Vladimirescu, j. Arad), v. Dumitrașcu 1993, p. 100, 126; Hügel, Barbu 1997, p. 579; Barbu și colab. 1999, p. 54; **Csanytelek** (comitat Csongrád, Ungaria), v. Huszár 1954, p. 70, n. XXIII; **Debrecen** (comitat Hajdú – Bihar, Ungaria), v. Párducz 1943–1950, III, p. 65; Huszár 1954, p. 72, n. XXXIV; **Dindești** (com. Andrid, j. Satu Mare), v. Lazin, Ciarnău 1992–1993, p. 50; Matei, Stanciu 2000, p. 45; **Diosig** (com. Diosig, j. Bihor), v. Sășianu 1980, p. 120–122; Dumitrașcu 1993, p. 124; Matei, Stanciu 2000, p. 45; **Kecskemét** (comitat Bács–Kiskun, Ungaria), v. FA, I–II, 1939, p. 106; Párducz 1943–1950, III, n. 328, 331; Huszár 1954, p. 82, n. XCIII, XCVIII, XCIX; **Kétegyháza**

* Doctorand, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.

¹ Am identificat doar două cazuri unde apar medalioane izolate. Este vorba de descoperirea de la **Petrova** (com. Petrova, j. Maramureș), unde a ieșit la lumină o medalie de la Traian cu inscripția „Via Traiana” [v. Lazin 1969, p. 113; Sășianu 1980, p. 144; Stanciu 1992, p. 178; Matei, Stanciu 2000, p. 71 sq.; Dumitrașcu 1993, p. 127] și de cea gepidică

Procentual ele reprezintă cca. 3–4 % din numărul total al pieselor izolate. De asemenea, peste două treimi dintre bijuteriile monetare au fost găsite în morminte⁵. Alături de acestea, în același mediu mai apar și monede arse sau foarte uzate⁶. Și aceste categorii indică faptul că monedele folosite sau stricate, deși își pierd valoarea de instrumente de schimb, capătă o valoare spirituală, simbolică.

Prezența monedelor în morminte permite incursiuni în religia și mentalitatea sarmaților. Ritualul funerar greco-roman includea depunerea în mormânt a obolului cu care defunctul trebuia să-i achite luntrașului Charon vama pentru a trece în tărâmul morților de dincolo de Styx. Acest obicei apare și la sarmați; mai mult decât o simplă coincidență, el pare a indica o influență provincială. Această influență se face simțită și prin apariția monedelor alături de case⁷. Existența locuințelor este un semn de sedentarizare; comparând situația cu cea din zonele nord-pontice – unde avem doar

(comitat Békés, Ungaria), v. Párducz 1943–1950, III, n. 25; Huszár 1954, p. 85, n. CIV; **Kiskunfélegyháza** (comitat Bács-Kiskun, Ungaria), v. Huszár 1954, p. 86, n. CXII; **Kiszombor** (comitat Csongrád, Ungaria), v. Párducz 1943–1950, III, n. 3; *AE*, 1940, p. 268 (Párducz); *AE*, 1941, p. 122 (Csallány); *ActaArch*, II, 1952, p. 237 (Csallány); Huszár 1954, p. 86, 87, n. CXVI; **Mezőtúr** (comitat Szolnok, Ungaria), v. Vaday 1989, p. 258; **Novi Kanjiža** (Vojvodina, Serbia), v. Milleker 1897–1906, III, p. 286; Párducz 1943–1950, III, n. 17; Huszár 1954, p. 101, n. CCXXXVII; **Soványhát** (comitat Békés, Ungaria), v. Huszár 1954, p. 94, n. CLXXVII; **Petrova** (j. Maramureș), v. n. 1; **Svätá Maria** (district Košice, Slovacia), v. Huszár 1954, p. 67, n. XIII; **Szentes** (comitat Csongrád, Ungaria), v. Párducz 1943–1950, II, p. 13; Párducz 1943–1950, III, n. 5; Huszár 1954, p. 97, n. CCII, CCV; **Tápe** (comitat Csongrád, Ungaria), v. *AE*, 1941, p. 114 (Párducz); *AE*, 1946–48, p. 279, 292–297 (Párducz-Korek); Huszár 1954, p. 99 sq., n. CCXXVI, CCXXVIII; **Tiszaföldvár** (comitat Szolnok, Ungaria), v. *NK*, XLI, 1942, p. 66; Vaday 1989, p. 272; Vida 2006, p. 658; **Törökszentmiklós** (comitat Szolnok, Ungaria), v. Párducz 1943–1950, III, n. 15; Huszár 1954, p. 101, n. CCXXXVIII; Vaday 1985, p. 345, 358–361; **Válcelele** (com. Suplacu de Barcău, j. Bihor), v. n. 1; **Vizesbánom** (comitat Békés, Ungaria), v. Huszár 1954, p. 103, n. CCXLVII; Fülöp 1976, p. 257 (H. 7), 262; **Vizesfás** (comitat Békés, Ungaria), v. Huszár 1954, p. 103, n. CCXLIX; Fülöp 1976, p. 257 (H. 8), 262.

⁵ Nu se poate determina cu exactitate proporția, dar este limpede că monedele apar atât în mormintele de femei cât și în cele de bărbați; rezultă de aici că femeia avea un anumit statut, ea se bucura de considerație, bogăție și nu ocupa un rol marginal în societate. Pentru rolul femeii în societatea sarmată v. Lebedynsky 2002, p. 154–161.

⁶ Am identificat 21 de localități, unde în mormintele cercetate apar piese foarte uzate sau arse. Uneori, asemenea piese apar în complexe unde au apărut și bijuterii monetare; v. descoperirile de la **Csanytelek**, **Debrecen**, **Kiszombor**, **Mezőtúr**, **Novi Kanjiža**, **Szentes**, **Tápe**, **Törökszentmiklós**.

⁷ Dautova-Ruševljan 1990.

morminte, iar așezări aproape deloc, semnul de civilizare apare ca evident.

Observăm că nu se poate vorbi de o preferință în funcție de metale și că piesele transformate în bijuterii se distribuie cronologic la fel ca și restul pieselor din sec. I–IV. Totuși remarcăm un lucru interesant: nu rare sunt cazurile în care apar descoperiri de denari din sec. II (fie bijuterii monetare, fie simple depuneri funerare) în care pe monede sunt reprezentate chipuri de împărătese (Sabina, Faustina Senior, Faustina Junior, Lucilla). Acest fapt se poate pune în legătură directă cu o anume preferință a barbarilor pentru reprezentările feminine.

Cunoaștem în zona barbară tiso-dunăreană și două tezaure în compoziția cărora apar medalioane propriu-zise. Primul este tezaurul I de la Borca (Bačka, Serbia)⁸, din mediu sarmatic, unde printre cele 18 piese de aur din sec. IV întâlnim și câteva medalioane. Al doilea este depozitul mixt din punctul Măgura de la Șimleul Silvaniei⁹. Avem de-a face aici cu un tezaur atribuit gepizilor, care – pe lângă vase și bijuterii de aur – mai conține două imitații germanice după medalioanele lui Valens și 12 medalioane romane de aur emise de împărații Maximianus Herculus, Constantin cel Mare, Constantius II, Valentinianus I, Valens și Gratianus, în monetăriile din Treveri, Constantinopolis, Antiochia și Cyzicus. În cazul tezaurului de la Borca, locul de descoperire, în zona de vărsare a Timișului, indică deplasarea centrului de putere sarmat spre sud în prima jumătate a secolului IV. Această deplasare este punctată de configurarea unor zone de dominație politică germanică la nord de Criș și la răsărit de valurile de pământ din Câmpia Tisei. În sprijinul acestei afirmații vine și descoperirea de la Șimleul Silvaniei, ce demonstrează existența în zonă a unui puternic centru de putere gepidic¹⁰. Medalioanele de aur din componența depozitelor sunt indicatori foarte clari ai funcției de reprezentare ierarhică a monedei în societățile barbare dintre Dacia și Pannonia.

În concluzie putem afirma că numărul mare de monede – bijuterii din spațiul barbar tiso-dunărean, comparativ cu situația din interiorul provinciilor¹¹, trebuie corelat cu specificul societății iazige în sec. II–IV p. Ch. Deși acești barbari folosesc curent numerarul din Imperiu și întrețin relații strânse cu acesta, economia lor este doar parțial monetizată, iar emisiunile monetare păstrează încă

⁸ Protase 1966, p. 173, n. 500; Chirilă și colab. 1974, p. 67; Suciu 2000, p. 150.

⁹ Sășianu 1980, p. 47; Suciu, Mircea 1996, p. 13 sqq.

¹⁰ Pop și colab. 2006, p. 100–112.

¹¹ În provinciile romane din bazinul dunărean fenomenul pare foarte redus (nimic la *Găzdac* 2002 în acest sens).

și un rol simbolic, de prestigiu, absent în lumea civilizată. Grijă cu care asemenea piese sunt transformate în bijuterii reflectă și prețuirea lor, ca și dificultatea barbarilor de a fabrica ei înșiși obiecte de o asemenea valoare estetică.

BIBLIOGRAFIE

Barbu și colab. 1999
M. Barbu, P. Hügel, G. P. Hurezean, E. D. Pădureanu, *Repertoriul arheologic al Mureșului inferior. Județul Arad, Timișoara*, (1999).

Biróné Sey 1986
Biróné Sey Katalin, A keceli éremlelet, în *Cumania*, 9, (1986), p. 27–71.

Biróné Sey 1990
Biróné Sey Katalin, Borsod megyei római éremleletek, în *FA*, XLI, (1990), p. 61–72.

Biróné Sey 1997–1998
Biróné Sey Katalin, Római, II. századi denárlelet Hetényegyházáról, în *NK*, XCVI–XCVII, (1997–1998), p. 17–21.

Chirilă și colab. 1974
E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Trei tezaure monetare din Banat din secolul IV*, Lugoj, (1974).

Dautova-Ruševljan 1989
Velika Dautova-Ruševljan, The Roman Coins of Limes in the Museum of Vojvodina, în *RVM*, 31, (1988–1989), p. 75–97.

Dautova-Ruševljan 1990
Velika Dautova-Ruševljan, Dosadašnji rezultati istraživanja i problemi pri proučavanju sarmatske kulture u Vojvodini / Current Analysis of Research and Problems Investigating the Sarmatic Culture in Vojvodina, în *RVM*, 32, 1990, p. 81–94.

Dordević 1993–1994
Maja Dordević, Archaeological Sites of the Roman Period in Yugoslav Banat, în *SIB*, XVII–XVIII, (1993–1994), p. 23–44.

Dumitrașcu 1993
S. Dumitrașcu, *Dacia apuseană*, Oradea, (1993).

Farkas, Torbágyi 2008
Edit Farkas, Melinda Torbágyi, Sarmatians and the Roman coins, în *Proceedings of the ESF/SCH Exploratory Workshop Radzwill Palace, Nieborow 2005 "Roman coins outside the Empire"*, Wetteren, (2008), p. 255–266.

Fülöp 1976
G. Fülöp, Újabb tanulmány a római érmek szarmatakorai folgalmáról a mai magyar Alföldön, în *ArchÉrt*, (1976), 2, p. 253–262.

Găzdac 2002
C. Găzdac, *Circulația monetară în Dacia și provinciile învecinate de la Traian la Constantin I*, Cluj-Napoca, (2002).

Hügel, Barbu 1997,
P. Hügel, M. Barbu, Câmpia Aradului în secolele II–IV p. Ch., în *ActaMP*, 21, (1997), p. 539–596.

Huszár 1954
L. Huszár, Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im mittleren Donaugebiet, în *ActaArchHung*, V, 1–2, (1954), p. 61–109.

Istvánovits 2002
Eszter Istvánovits, Römische Münzen im oberen Theißgebiet, în *Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolnik zum 70. Geburtstag* (Hrsg. Klára Kuzmová, K. Pieta, Ján Rajtár), Nitra, (2002), p. 275–286.

Kerény 1955–1956
A. Kerény, Magyarországi szarmata pénzek, în *NK*, 4, (1955–1956), p. 14–20.

Köhegy 1966–1967
M. Köhegy, Römische Munzen aus Sarmatischen Grabern und von Sarmatischen Siedlungen, în *MFME*, (1966–1967), p. 109–114.

Köhegy 1986
M. Köhegy, Römische Münzfunde bei den Sarmaten des Karpatenbeckens, în I. A. Caradice et alii (eds.), *Proceedings of the 10th International Congress of Numismatics*, London, (1986), p. 275–277.

Lakatos 2001
A. Lakatos, Medalionul de epocă romană târzie de la Vâlcele (jud. Bihor), în *Crisia*, XXX, Oradea, (2001), p. 41–50.

Lazin 1969
Gh. Lazin, Circulația monetară în nord-vestul României (sec. II–IV), în *StComSatu Mare*, 1, (1969), p. 111–120.

Lazin, Ciarnău 1992–1993
Gh. Lazin, I. Ciarnău, Monede antice mai recent descoperite în județul Satu Mare, în *StComSatu Mare*, 9–10, (1992–1993), p. 49–56.

Lebedynsky 2002
I. Lebedynsky, *Les Sarmates. Amazones et lanciers cuirassés entre Oural et Danube (VIIe siècle av. J.-C. – VIe siècle apr. J.-C.)*, Ed. Errance, Paris, (2002).

Luca 2005
S. A. Luca, *Istorie și arheologie. II. Descoperiri din Banat*, București, (2005).

Mare 2004
M. Mare, *Banatul între secolele IV–IX*, Timișoara, (2004).

Matei, Stanciu 2000

Al. V. Matei, I. Stanciu, *Vestigii din epoca romană (sec. II–IV p. Chr.) în spațiul nord-vestic al României*, Zalău – Cluj-Napoca, (2000).

Mihăilescu–Bîrliba 1996

V. Mihăilescu–Bîrliba, Sectorul frontierei romane din nord-vestul Daciei Porolissensis și datele numismatice, în *ActaMP*, XX, (1996), p. 75–86.

Milleker 1897–1906

B. Milleker, *Die Denkmalfunde in Südungarn aus den Zeiten vor der Landnahme*, I–III, Temesvár, (1897–1906).

Párducz 1943–1950

M. Párducz, *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns*, I–III, Budapest, (1943–1950).

Pop și colab. 2006

H. Pop, I. Bejinariu, Sanda Băcucș-Crișan, D. Băcucș-Crișan, D. Sana, Zs. Csók, *Șimleu Silvaniei. Monografie arheologică (I). Istoricul cercetărilor*, Cluj-Napoca, (2006).

Protase 1966,

D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, București, (1966).

Sășianu 1980

Al. Sășianu, *Moneda antică în vestul și nord-vestul României*, Oradea, (1980).

Stanciu 1992

I. Stanciu, Descoperiri din a doua jumătate a mileniului I î.H. și mileniul I d.H. în județul Maramureș, în *EphNap*, 2, (1992), p. 169–191.

Suciu 2000

V. Suciu, *Tezaure monetare din Dacia romană și postromană*, Cluj-Napoca, (2000).

Suciu, Mircea 1996

V. Suciu, I. Mircea, Contribuții referitoare la tezaurul descoperit la Șimleul Silvaniei în 1797, în *Apulum*, XXXIII, (1996), p. 13–16.

Vaday 1985

Andreea Vaday, Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós – Surján-Újtelep, în *ActArchHung*, XXXVII, (1985), p. 345–390.

Vaday 1989

Andreea Vaday, *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums (= Antaeus*, 17–18), Budapest, (1989).

Vida 2006

I. Vida, Two 2nd century coin hoards, în C. Gaiu, C. Găzdac (eds.), *Fontes historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Cluj-Napoca, (2006), p. 657–666.

COIN-JEWELRY AT THE BARBARIANS BETWEEN DACIA AND PANNONIA

(Abstract)

Coin-jewelry is representing the clearest indicator for the prestige role and hierarchical determination of the Roman coins to the Barbarian societies living in the space between the Roman provinces of Dacia and Pannonia. We can consider as coin – jewelry the drilled pieces, the pieces having attached a hanger and also the medals.

The coins converted into jewelries are some 3–4 % of all the isolated finds. Also more than three quarters of them have been found in graves. We also know in the researched area two coin hoards, in the composition of which appear genuine Roman medals or imitations of such items. It is a high percentage, compared to that within Roman provinces.

This reality is due to the specific features of the Iazygian society from 2nd – 4th centuries. Although these Barbarians currently use cash from the Empire and are maintaining close relations with it, their economy is only partially monetized, and monetary issues still keep a symbolic and prestige role, absent in the civilized world. The care with which such pieces are processed in jewelry reflects the Barbarians' appreciation of them, and the difficulties to manufacture themselves objects with such aesthetic value, too.

MEDALIONUL CU MĂȘTI DIN TEZAUROL DE LA ȘIMLEUL SILVANIEI (SZILÁGYSOMLYÓ). PRECIZĂRI ICONOGRAFICE ȘI INFLUENȚE CULTURALE*

Coriolan Horațiu Opreanu**

Cuvinte cheie: *medalioane de aur, măști, barbari, cultul strămoșilor, bracteate*

Keywords: *golden medallions, masks, barbarians, ancestors' cult, bracteates*

Tezaurele de la Șimleul Silvaniei (Szilágysomlyó) au suscitat, de-a lungul vremii, un interes deosebit din partea cercetătorilor. Apogeul a fost în anul 1999, când cele două au fost reunite și prezentate în expoziții temporare la Viena și Budapesta. Examinând bibliografia esențială, constatăm, cu dezamăgire, sărăcia contribuțiilor românești la studierea acestor descoperiri excepționale. Poate tocmai de aceea, expoziția n-a ajuns și în Transilvania, regiunea unde au fost descoperite faimoasele obiecte.

Printre cele mai fascinante piese sunt cele 15 medalioane din tezaurul Șimleu I (pl. I–II). Pe bună dreptate rolul lor simbolic de ansamblu a fost comparat cu acele medalioane cunoscute sub numele de „Indian peace medals” cu efigia regilor Angliei și apoi a președinților americani, date șefilor de triburi ale indienilor nord-americani în secolele XVIII–XIX, ca semn al păcii și al legăturilor cu șefii supremi ai coloniștilor¹. Catalogul vienez al expoziției din 1999, mai complet și mai detaliat decât cel maghiar, analizează diferite aspecte legate de tezaure. G. Dembski și Al. Bursche le abordează în două capitole din toate punctele de vedere. Totuși, anumite aspecte sunt încă insuficient precizate.

Unul dintre medalioanele așa-zis „barbarizate” mai este cunoscut și drept medalionul „cu măști” (pl. III). Acesta este alcătuit dintr-un *multiplum* emis la Trier în anul 376 p. Ch. de către Gratianus². Originalul a fost montat într-o ramă circulară de aur ornamentată cu 15 măști umane

alternante cu 14 spirale cu capetele terminate în volute. Măștile sunt încadrate în chenare perlate piriforme. Ulterior, rama a fost dotată cu o agățătoare tubulară canelată, ce suprapune parțial două dintre măști. Dacă *multiplum*-ul va fi ajuns în *barbaricum* adus, fie de foști mercenari barbari reînțorși din armata romană, sau ca parte a vreunui stipendiu plătit de romani, este destul de sigur că execuția ramei, montarea și adăugarea agățătorii sunt operații care s-au executat într-un atelier de ofervrerie din *barbaricum*³. Bijuterul, el însuși de origine barbară în opinia noastră, a creat decorul ramei utilizându-și propria concepție estetică, dar transmițând în același timp piesei și elemente simbolice din credințele tradiționale, superstițiile, mentalitatea și interpretarea realității, toate aparținând societății barbare în care trăia. Spiralele terminate cu volute foarte asemănătoare cu cele de pe piesa de la Șimleu sunt cunoscute, de exemplu, pe două aplici de aur de la Kerč, date în prima jumătate a secolului V și păstrate la Metropolitan Museum of Arts din Washington. De altfel, asemenea obiecte se executau la comandă. În cazul de față, comanditarul trebuie să fi fost un membru de frunte al aristocrației tribale, care i-a cerut meșterului executarea acelor elemente, care evident simbolizau ceva important. Scopul acestui studiu este descifrarea simbolurilor și resorturilor spirituale care au determinat plasarea lor pe un medalion de aur cu imaginea unui împărat roman.

Îngroparea tezaurului Șimleu I a fost plasată în perioada de după anii 375–378⁴, sau în prima jumătate a secolului V p. Ch.⁵. A. Bursche făcea observația că medalioanele romane și imitațiile lor barbare se concentrează pe o arie ce se întinde

* Acest studiu a fost realizat ca urmare a documentării efectuate la Römisch-Germanische Kommission din Frankfurt am Main, pe baza unui stipendiu de cercetare oferit de DAAD în perioada septembrie–octombrie 2009.

** Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca, Str. M. Kogălniceanu nr. 12–14; e-mail: chopreanu@yahoo.com.

¹ Bursche 1998.

² Bursche 1999, nr. 14.

³ Bursche 1999, 43.

⁴ Kiss 1999.

⁵ Harhoiu 1990, 190; Schmauder 2002, 40.

din vestul Transilvaniei, până în Volhynia, estul Poloniei și Pomerania, unde în secolele III–IV și în prima jumătate a secolului V locuiau goții, gepizii și vandalii, adică neamurile germanice orientale⁶. Alți autori au încercat să fie mai preciși, considerând că deținătoarea tezaurului Șimleu I fusese o dinastie barbară de origine gepidă aliată cu Imperiul Roman⁷. Din punctul nostru de vedere, esențial este faptul că sigur deținătorii medalioanelor din tezaurul Șimleu I erau de neam germanic oriental și sigur aveau (sau avuseseră) o anumită relație oficială cu Imperiul Roman. Credem, de asemenea, că șefii barbari cunoșteau bine societatea romană târzie și chiar modul de viață și cultura aristocrației senatoriale și a curții imperiale, tânjind după multe dintre aspectele lor⁸. Cele mai la îndemână erau cu siguranță cele formale. Începând cu mijlocul secolului III, goții au fost principalul grup care a vehiculat influențele romane târzii în *barbaricum*. Acestea s-au intensificat în vremea lui Constantin cel Mare, în special după încheierea *foedus*-ului din anul 332⁹, culminând cu creștinarea lor în rit arian, începând cu Ulfilas¹⁰. *Foedus*-ul din 332 a extins legăturile comerciale ale goților cu Imperiul, schimburile și vânzarea mărfurilor fiind de acum autorizate în orice punct al frontierei Dunării de Jos; înțelegerea presupunea și cadouri diplomatice pentru șefii barbari, iar sub egida sa luptătorii goți erau plătiți în timpul serviciului în armata romană¹¹. Goții și alte neamuri germanice au cunoscut Imperiul roman în perioada trecerii spre Imperiul Creștin, cu cultele păgâne încă existând, dar aflate în regres. Conducătorii supremi ai acestui Imperiu, împărații, erau însă, începând cu epoca Dominatului, deasupra muritorilor, ei erau zei, Iovii și Hercunii. Într-o inscripție de la Dyrrhachium, de exemplu, împărații sunt numiți *Diis genitis* și *Deorum creatoribus*¹². Primul titlu este purtat și de către Constantin cel Mare, cum apare într-o inscripție din Saepium (Umbria), sau cum îl numește autorul creștin Nazarius în 321, *divinus numen*, adică zeu¹³. Prin urmare, în ochii barbarilor germanici, împăratul romanilor era ușor de echivalat cu un zeu adevărat. Creștinarea sa și trecerea barbarilor germanici la arianism n-au modificat în mod esențial această imagine, câtă vreme nici Constantin cel Mare însuși nu renunțase la

această calitate. Sigur, extrem de puțini barbari îl văzuseră în realitate pe împărat, ceea ce favoriza imaginea divină a acestuia. Cei care slujiseră în armata romană văzuseră, în schimb, monumente diverse și participaseră, cu siguranță, la ceremoniile cultului imperial. Un *signum* cu medalioane de împărați este redat, de exemplu, pe pilastrul de la Romuliana-Gamzigrad sau pe coloana antonină unde se văd portretele clipeate ale lui Marcus Aurelius și Lucius Verus (pl. IV/1)¹⁴. Aceste *imagines* erau din aur, sau argint și prezentau figura împăratului frontal, cum sunt, de exemplu, o piesă din castrul pretorienilor de la Roma cu imaginea lui Caracalla (pl. IV/2), sau o alta din castrul auxiliar al cohortei VIII Raetorum de la Niederbieber cu imaginea lui Saloninus (pl. IV/3)¹⁵ și erau păstrate în capela stindardelor („Fahnenheiligtum”) din *principia*, locul sacru al castrului¹⁶. Cei mai mulți însă îi știa chipul de pe monede și medalioane. În aceste circumstanțe, confuzia între conducător suprem și zeu suprem se putea ușor naște în *barbaricum*.

Purtarea medalioanelor de către șefii barbari, cum erau cele 15 medalioane de aur găsite la Șimleu, toate având în centru imaginea împăratului, trebuie să fi avut pentru aceștia o semnificație deosebită. M. Hardt sublinia faptul că monedele de aur erau un simbol al puterii elitei barbare, dar erau și daruri diplomatice. Tezaurul de la Șimleu, cu cele 15 medalioane, aparținea unui conducător germanic¹⁷. A. Bursche apreciază că ele reprezentau o legitimare a puterii, prin portretul împăratului, și erau, în același timp, o ilustrare personală și emoțională a relațiilor purtătorului cu împăratul. De asemenea, ele jucau și rolul de *sacra insignia*, sau *regalia insignia* în lumea barbară. În fine, medalioanele aveau și o anume semnificație magică¹⁸.

Revenind la medalionul cu măști (pl. V/1) care face principalul obiect al studiului nostru, prima întrebare care se pune este dacă rama cu măști este o creație originală, sau imită piese din lumea romană târzie? Mai există la Varșovia (pl. V/2) un singur medalion de aur cu imaginea lui Jovianus, care este montat într-o ramă bogat ornamentată ce are asemănări decorative cu medalionul de la Șimleu¹⁹. Rama este decorată cu un fond filigranat pe care există 8 „măști” piriforme încadrate în contur perlat, alternând cu 8 cadre rotunde,

⁶ Bursche 1999, 50.

⁷ Kiss 1999, 164.

⁸ Wirth 1997.

⁹ Heather 1997.

¹⁰ Heather-Matthews 2004, 124–134.

¹¹ Heather-Matthews 2004, 87.

¹² CIL III, 710 = ILS, 629.

¹³ Kolb 2001, 64–66.

¹⁴ Kolb 2001, 163, Abb. 12–14.

¹⁵ Dahmen 2001, 120–122, Taf. 213/Mil. 41; Taf. 214.

¹⁶ CIL III, 3526: *Excubitorium ad tutel(am) signor(um) e[st] imagin(um) sacrar(um)...* (Aquincum).

¹⁷ Hardt 2004, 60–62.

¹⁸ Bursche 1999, 46–49.

¹⁹ Delbrueck 1933, Abb. 27.

tot în relief, cu ornamente cruciforme în interior. Diferența este că „măștile” au doar forma celor de la Șimleu, lipsa detaliilor din interior le face să semene, mai degrabă, cu niște sâmburi. Evident că execuția ramei și montura s-au făcut tot într-un atelier barbar, care ar putea fi același unde a fost realizat cel de la Șimleu, având în vedere diferența doar de un deceniu și jumătate între perioada de emisie a monedelor lui Gratianus și Jovianus. Meșterul a fost însă, cu siguranță, diferit. Moneda lui Gratianus a ajuns în Barbaricum post 376. Rama cu măști a fost produsă mai tâziu, posibil chiar la începutul secolului V. Ea nu este însă o creație originală a meșterilor din *barbaricum*. La baza elaborării ei au stat o serie de medalioane de aur romane târzii cu ramă. Rama lor era traforată, lucrată în tehnica *diatrita*. Aceste medalioane de mare rafinament tehnic și artistic au rame circulare, hexagonale, sau octogonale (pl. V/3–6), monedele montate fiind emise de către Constantin cel Mare între 321–326²⁰. Toate par produse în același atelier (imperial?) sub Constantin cel Mare și sunt legate de tradiția elenistică²¹. Cinci dintre ele au ramele traforate împodobite cu 6, sau 8 în cazul celui octogonal, busturi umane masculine și feminine turnate. Acestea sunt adăugate prin lipire. Toate sunt încadrate într-un chenar rotund, perlat. A. Yeroulanou le comentează extrem de sumar, considerându-le, „probabil divinități antice, muze”²². Sunt greu de identificat, dar ar putea să reprezinte și personificări ale Vânturilor, sau eroi din mitologia greco-romană. Redarea busturilor divinităților în imagini clipeate era frecventă în Imperiul Roman (pl. VI/1–4)²³. Această schemă decorativă se menține în Imperiul Bizantin până în secolele VI–VII, de când provine un medalion păstrat în Virginia Museum of Fine Arts din Richmond (pl. VI/5)²⁴. El are în centru o figură feminină cu aripi reprezentată frontal, fiind Ge, personificarea pământului și abundenței, înconjurată de 12 medalioane mici, cele 4 de pe axe fiind cruci, iar restul de 8 imită imaginea unui împărat de pe monede (fără legendă însă) privind spre dreapta, cu diademă, cuirasă și *paludamentum*.

Ce interpretare au dat barbarii acestor medalioane cu busturi pe ramă? Este știut faptul că în Europa Latène nu era obișnuită reprezentarea

zeilor sub formă umană. Bine-cunoscuta relatare a lui Diodorus²⁵ despre reacția șefului celt Brennus în fața sculpturilor de divinități de la Delphi în 279 a. Ch. este edificatoare: el a râs de aceste imagini, deoarece, în credința sa, zeii puteau lua orice imagine doreau ei, fără a fi nevoiți să rămână fixați în vreuna dintre ele. Și Tacitus²⁶ spune că germanii nu închid zeii între pereți și nu-i înfațișează în nici un fel ca pe oameni. Aceste știri sunt sprijinite de o serie de descoperiri arheologice. În marea majoritate a sanctualelor perioadei Latène cunoscute în vestul Europei lipsesc sculpturile antropomorfe²⁷. Din aceste considerente, pare mai firesc să ne imaginăm că barbarii ce văzuseră medalioanele romane târzii cu busturi masculine și feminine așezate în jurul figurii împăratului să-și fi imaginat, mai degrabă, că este vorba despre familia împăratului, inclusiv strămoși ai acestuia. În tradițiile barbare precreștine un mare rol îl juca cultul strămoșilor. În mitologia celto-germanică Lug și Odin erau priviți ca strămoși ai regilor și eroii erau fiii lor, ceea ce consoana cu viziunea romană târzie despre originea divină a familiei imperiale²⁸. Capul uman este reprezentat destul de frecvent în lumea barbară. S-a ajuns la concluzia că imaginile erau în legătură cu războinicii și aveau rol apotropaic²⁹. Imaginea capului uman în societățile barbare arată respectul pentru războinici și strămoși, pentru persoane de temut (dușmani, „magicieni”), precum și credințele în puterile speciale localizate în cap și dorința de a-și supune aceste puteri, sau un simbol de noroc, de putere, un *apotropaion*³⁰. Aici poate fi sesizată și influența grecească a venerării eroilor. Cultul eroilor a existat în Europa epocii fierului, obiectul acestuia fiind războinicii și șefi de trib³¹. Una dintre cele mai edificatoare descoperiri pentru această discuție a fost sanctuarul din *oppidum*-ul celtic de la Entremont (Provence, Franța). Aici capetele sculptate ale strămoșilor și dușmanilor erau asociate în aceeași superstiție, probabil pentru asigurarea protecției tribului³². Capetele incizate pe pilaștrii de ancadrament ai intrării (după reconstituirea lui Benoît³³) (pl. VII) au contur piriform și reprezintă, în opinia noastră, măști, simbolizându-i pe strămoșii-eroi. Ideea că sculpturile celtice antropomorfe din sudul Franței sunt

²⁵ Diodorus Siculus, XXII, 9.

²⁶ Tacitus, Germania, 9.

²⁷ Venclová 2002, 460.

²⁸ Ellis Davidson 1988, 91.

²⁹ Härtl 2005, 29.

³⁰ Härtl 2005, 100–101.

³¹ Venclová 2002, 460.

³² Benoît 1975, 249.

³³ Benoît 1975, fig. 81.

²⁰ Yeroulanou 1999, 86, nr. 115, 116, 117, 118, 119, 120; Boyd-Zwirn 2005, 144, nr. 180, Pl. C–CIII; 154, nr. 181, Pl. CIV–CVIII.

²¹ Yeroulanou 1999, 34.

²² Yeroulanou 1999, nr. 116.

²³ Kaufmann-Heinimann 2003, 179–200.

²⁴ Bruhn 1993, 48, nr. 11, fig. 34.

imagini ale eroilor și nu ale zeilor s-a impus³⁴. Și mai evidentă este această constatare în cazul falerelor de argint de la Manerbio (Brescia, Italia) (pl. VIII)³⁵. Toate capetele au aceeași coafură și expresie solemnă și este evident că reprezentările figurilor umane nu sunt individualizate, așadar sunt măști identice între ele³⁶. Este destul de clar că avem de-a face cu un cult al strămoșilor eroizați. La această interpretare sacralizantă contribuie și prezența în centrul falerelor mari a unui *triskelion* grecesc (pl. IX/1–2), în jurul căruia sunt dispuse măștile. *Triskelion*-ul ar putea fi asociat cu cele trei aspecte ale lumii materiale în cosmogonia celtică: pământ, apă, cer, sau ciclul vieții în lumea materială³⁷. Este destul de evident și rolul apotropaic al acestor falere, sau piese de costum. Asemenea reprezentări sunt cunoscute și în lumea tracică sud-dunăreană. O *phiale* de aur din tezaurul de la Panaghiuriște (Bulgaria) (pl. IX/3)³⁸ este ornamentată cu 4 cercuri concentrice alcătuite din măști umane aplicate, a căror dimensiune scade dinspre marginea exterioară spre interior. Unul dintre sensurile posibile ale acestei maniere de reprezentare ar putea fi cel temporal, măștile tot mai mici fiind o aluzie la strămoșii tot mai îndepărtați³⁹. Cultul strămoșilor a continuat să se manifeste intens și în rândurile triburilor barbare din perioada migrațiilor. O informație transmisă de Ammianus Marcellinus spune că, înainte de bătălie, barbarii „cântau gloria strămoșilor cu strigăte sălbatice”⁴⁰, fiind evident vorba despre un ritual practicat înainte de luptă, al cărui obiect de venerare îl constituiau strămoșii glorioși. Un alt caz interesant este cunoscut din secolul IX. Atunci, cu ocazia creștinării bulgarilor, Boris-Mihail, hanul bulgar proaspăt creștinat, îl întreba pe papa, într-o scrisoare, aspecte concrete cu privire

la conduita religioasă creștină în viața cotidiană. Misionarii creștini insistau ca noul cult să fie practicat fără acele activități obișnuite pentru ceremoniile religioase necreștine, ca: judecata, pregătirile pentru bătălie, jocurile, cântecele. Cel mai frustant lucru care li se cerea era abandonarea cultului rudelor moarte, cu alte cuvinte, cultul strămoșilor⁴¹.

Răspunsul la întrebarea de la începutul acestui aliniat este destul de ușor de formulat în urma acestei discuții. Meșterii barbari și comanditarii medalioanelor cu măști de tipul celui de la Șimleul Silvaniei au dedus, pe baza cunoștințelor și concepțiilor magico-religioase barbare precreeștine ce continuau să supraviețuiască în *barbaricum*, că pe medalioanele romane de aur cu busturi pe ramă, chipul împăratului era înconjurat de efigii ale strămoșilor eroizați, pe care ei i-au redat sub forma măștilor, așa cum era de multă vreme obiceiul în lumea barbară. Dovada copierii lor de pe medalioanele romane constă nu doar în dispunerea circulară pe ramă, ci mai ales în cadrul perlat⁴², considerat, probabil, un element de sacralitate, în care sunt încadrate măștile. Câteva fibule circulare de prestigiu romane târzii din secolele V–VI p. Ch. întăresc această concluzie. Una dintre ele este de aur, are diametrul de 9,4 cm și provine din tezaurul de la Ténès (Algeria) (pl. X/1), datat între 430–450. Are trei cruci suspendate sub formă de pandantive așezate simetric (cea din mijloc mai mare); pe discul circular este o imagine frontală feminină cu coafură înaltă și diademă, încadrată într-un cadru circular perlat. A fost considerată o imitație a fibulelor purtate de împărătese⁴³. Fața alungită, nasul lung și îngust, ochii mici, apropiați, ne fac să credem că ar putea fi chipul împărătesei Licinia Eudoxia, soția lui Valentinian III (425–455), cum apare pe un solidus din 455 (pl. X/2), unde printre bijuteriile imperiale se vede bine fibula circulară cu trei pandantive⁴⁴. Alte două piese aurite din secolul VI, una din mormântul 39 de la Nocera Umbra (Italia) (pl. X/3), cealaltă din mormântul 86 de la Rifnik (Slovenia) (pl. X/4) au, de asemenea, figuri umane frontale încadrate în contururi circulare perlate, prima putând fi o reprezentare a Fecioarei Maria, după posibila aură, iar cea de-a doua este o imagine a unui personaj înaripat⁴⁵. Rolul apotropaic al medalioanelor barbare este evident.

³⁴ Arcelin-Dedet-Schwaller 1992.

³⁵ Tizzoni 1985.

³⁶ Moscati 1991, 468; prezența capetelor umane pe falerlele celte este cunoscută și în alte regiuni. *Phalera* de bronz din tumulul princiar de la Horovicky (Boemia) datează din secolul IV a. Ch.. Este ornamentată cu două cercuri concentrice de măști, cel exterior cuprinzând 14 măști, iar cel interior doar 7 (Die Kelten 1980, nr. 172). A fost considerată, datorită asemănărilor cu măștile din mormintele princiare de la Weisskirchen și Schwarzenbach, un produs al atelierelor de orfevrie ale unei curți princiare renane, ajunse ca importuri în Boemia (Drda-Rybová 1995, 47). Matrițe conștând în capete de bronz pentru realizarea acestei categorii de ornamente sunt cunoscute din atelierul de orfevrie de la Contrebia Carbica (Spania), datând din secolul II a. Ch. (Lorrio-Sánchez de Prado 2001).

³⁷ Lindgren 2003, 409.

³⁸ Das Gold 2007, nr. 137 b.

³⁹ Härdl 2005, 72.

⁴⁰ Ammianus Marcellinus, *Historia Romana*, XXXI.7.11 „*barbari vero maiorum laudes clamoribus stridebant inconditis*”.

⁴¹ Sullivan 1966.

⁴² Figura împăratului încadrată într-un cerc perlat exista deja pe medalioanele lui Commodus și Caracalla (cf. Dahmen 2001, Taf. 218).

⁴³ RGA 1994, 569, Taf. 28/1.

⁴⁴ Stout 2001, 93, Fig. 5. 28.

⁴⁵ RGA 1994, Taf. 28/2; 3.

Măștile de pe medalionul de la Șimleul Silvaniei (pl. XVII/1) sunt foarte apropiate cu cele care apar pe colierul de la Ålleberg⁴⁶ și pe bracteele din Suedia (pl. XVII/2), ceea ce documentează legăturile între sud-estul Europei și atelierele de bijuterii ale Nordului⁴⁷. Măști umane au existat însă în lumea germanică nordică și mai devreme. Printre cele mai timpurii cunoscute sunt măștile umane de pe două fibule de argint de tip „monströse” din mormântul 150 al necropolei culturii Wielbark de la Wekllice din Prusia Orientală (Masuria). Mormântul aparține fazei IV a necropolei, datată în perioada C1b-C2a (220–260)⁴⁸. Cum acest tip de fibule există în număr important în regiunea Balticii și în Scandinavia⁴⁹, s-a presupus și pentru fibulele cu mască umană de la Wekllice producerea în mediul atelierelor scandinave de bijuterii⁵⁰. Mai importante sunt însă descoperirile din Jutlanda (Danemarca). Aici, la Vimose (pl. XI/1) și Kirkebakken (pl. XI/2)⁵¹ și în special la Illerup (pl. XII–XV)⁵² s-au găsit, printre depunerile sacre de arme, un mare număr de ținte de scut de argint, unele placate cu foiță de aur, ornamentate cu măști umane, aparținând, evident unor scuturi de prestigiu. Toate măștile sunt masculine, multe cu diademe pe frunte. La fel, toate sunt încadrate în două-trei contururi perlate⁵³. Plasarea lor pe scuturi este evident cu intenție apotropaică. În opinia noastră este evident vorba despre războinici de rang înalt eroizați. Cronologia depunerilor de la Illerup a fost stabilită în etapa C1b, în jurul anului 200 p. Ch.⁵⁴ Extrem de interesantă este una dintre imaginile de pe țintele de la Illerup. Este vorba despre imaginea frontală a lui Alexandru cel Mare cu coarne de berbec (pl. XVI/2)⁵⁵. O imagine similară există pe două *phalerae* de argint aurit găsite în kurganul scitic de la Babyna Mogila (Ucraina)⁵⁶. A fost identificată cu Alexandru cel Mare în ipostază de Ammon. Modelul pentru aceste piese au fost

monedele lui Alexandru și Lisimah (pl. XVI/3), care au portretul lui Alexandru în această ipostază⁵⁷. De aceea, s-a considerat că *phalerae*-le de la Babyna Mogila au ca *terminus post quem* anii 297–296 a. Ch., când a fost emisă tetradrahma de argint a lui Lisimah⁵⁸. În același mormânt mai există două *phalerae* cu imaginea lui Zeus-Ammon (pl. XVI/1)⁵⁹, ceea ce susține ideea că această ipostază a lui Alexandru se baza pe credința că eroizarea sa îl transformase într-o divinitate⁶⁰. Cultul lui Alexandru a continuat să fie extrem de popular și în epoca romană⁶¹, iar imaginea lui a fost imitată și folosită ca instrument politic și de propagandă de la Pompeius Magnus la Probus, în special prin monede și medalioane⁶². Un medalion de aur circular din secolul IV p. Ch. păstrat la The Walters Art Gallery din Baltimore (pl. XVI/4) are în mijloc portretul din profil a lui Alexandru cel Mare lucrat în tehnica „au repoussé”; rama medalionului este decorată în tehnica „diatrita”, fiind delimitate cercuri ce înconjurau ornamente vegetale; dar cele mai semnificative elemente sunt cele două cercuri concentrice perlate ce încadrează chipul eroului⁶³. Evident că piesa cu imaginea lui Alexandru-Ammon de la Illerup provine din Imperiul Roman⁶⁴. Primele centre de comerț la distanță au apărut în Danemarca pe la 200 p. Ch. când au ajuns primele obiecte romane din regiunea Rinului inferior pe o rută maritimă directă⁶⁵. Relațiile cu lumea romană au putut facilita cunoașterea în lumea barbară nordică a unei multitudini de reprezentări antropomorfe prezente în toreutica minoră romană. Foarte bune exemple în contextul discuției de față sunt *phalerae*-le circulare de bronz placate cu foiță de argint din depunerea votivă de arme de la Thorsbjerg (Danemarca). Medalioanele lor centrale sunt înconjurate de nouă medalioane mai mici cu masca Medusei⁶⁶. Aceste piese au fost considerate de origine romană, din zona Aachen și datate în a doua jumătate a secolului II p. Ch.⁶⁷

⁴⁶ Stenberger 1977, 319, Abb. 207; Nordquist 2007, Abb. 3/1.

⁴⁷ Stenberger 1977, 326.

⁴⁸ Nordgren 2004, 204–208.

⁴⁹ Werner 1988.

⁵⁰ Nordgren 2004, 209; cele mai timpurii dovezi cu privire la prelucrarea aurului și argintului provin de la Lundeberg și datează de pe la 200 p. Ch. (cf. Troeng 2003, 296).

⁵¹ Carnap Bornheim-Anke 2007, 262, 266.

⁵² Carnap Bornheim-Ilkjaer 1996.

⁵³ *Phalerae* de bronz cu mască umană încadrate în dublu contur perlat s-au găsit la Bubueci (Rep. Moldova) în mediul cultural scito-sarmatic și datate între secolele III a. Ch. (Arnăut-Ursu Naniu 2000) și secolul I a. Ch. (Bărcă 2002, Abb. 1/1).

⁵⁴ Carnap Bornheim-Ilkjaer 1996, 486.

⁵⁵ Carnap Bornheim-Ilkjaer 1996, Abb. 257/S1, 439.

⁵⁶ Shanks 2004, 146, Fig. 4.

⁵⁷ Mørholm 1991, no. 35–36.

⁵⁸ Shanks 2004, 146, Fig. 9.

⁵⁹ Shanks 2004, Fig. 3.

⁶⁰ Arrianos (3, 3, 2) spune că Alexandru a vizitat sanctuarul lui Ammon din Egipt dorind să i se confirme convingerea că el se trage din Zeus.

⁶¹ La Ephesos, în vremea lui Traian colegiul preoților cultului lui Alexandru era încă activ, iar în gimnaziul de la Bargylia imaginea lui Alexandru a fost refăcută în secolul III p. Ch. (Fishwick 1987, 22–23).

⁶² Kühnen 2005.

⁶³ Yeroulanou 1999, nr. 115, Fig. 141.

⁶⁴ Carnap-Bornheim-Ilkjaer 1996, 439.

⁶⁵ Lund Hansen 1995, 385–388.

⁶⁶ Rausing 1987, 127.

⁶⁷ Werner 1941.

Așadar, încă din perioada C1b, în lumea barbară germanică nordică reprezentarea măștii umane în cadru perlat simboliza, în linii generale, antecesorii războinici iluștri, eroizați, al căror cult era ancestral. Influența cultului imperial roman, a monedelor și medalioanelor romane cu figura împăratului, a regelui eroizat Alexandru cel Mare, precum și frecvența imaginilor antropomorfe pe piesele de echipament militar romane⁶⁸ ajunse în *Barbaricum* au constituit contacte culturale favorizante pentru menținerea și evoluția acestor credințe. Măști încadrate în contur perlat au fost găsite în kurgane cu morminte de incinerare pe Volga Inferioară la Novogrigor'evka, Pokrovsk și Vladimirscoe⁶⁹ și au fost corelate cu mediul nomadic hunic de la sfârșitul secolului IV și începutul secolului V p. Ch.⁷⁰ Aceste descoperiri sunt însă lipsite de obiecte lucrate în stil policrom de epocă hunică, în schimb au multe piese lucrate „au repoussé” (în special măștile), tipice orizontului Șipovo (Ural), datat între a doua treime a secolului V și a doua treime a secolului VI p. Ch.⁷¹ Măștile datează așadar din perioada post-hunică și nu sunt specifice mediului nomad, o influență germanică fiind mult mai probabilă.

În Scandinavia se cunosc doar 6 medalioane romane originale, 4 în Danemarca și două în Norvegia, fiind emisiuni eșalonate între Constantin cel Mare, Valentinian și Valens⁷². Copiile medalioanelor imperiale romane, bracteatele de aur, sunt însă cunoscute în lumea germanică nordică în număr mare, peste 800 de exemplare⁷³. Bracteatele „C”⁷⁴ timpurii se datează spre mijlocul secolului V, iar cele mai târzii spre mijlocul sau chiar în a doua jumătate a secolului VI p. Ch.⁷⁵ Dintre bracteatele scandinave ornamentate cu măști umane (pl. XVIII) de tipul celor de pe medalionul de la Șimleul Silvaniei de o importanță deosebită este una de la Bostrop, tip „C”, care are o mască umană pe „V”-ul de sub agățătoare și a fost găsită împreună cu 6 *solidi* ce au ca *terminus post quem* anii 473–474 p. Ch.⁷⁶ Pe criterii stilistice (stilizarea animalului și maniera de redare a părului figurii umane) această bracteată pare cea mai târzie din seria celor cu măști cunoscute. Ea datează într-o perioadă de la sfârșitul secolului V, sau chiar de la începutul secolului VI. Pe alte bracteate din Suedia pe suprafața triunghiulară de sub agățătoare,

delimitată uneori printr-o sârmă de aur filigranată, sunt aplicate un număr mai mare de măști. Astfel, pe exemplarul Dödevi-C (pl. XVIII/3)⁷⁷, de exemplu, există trei măști înconjurare, fiecare, de un cadru perlat. Pe Gerete-C (pl. XVIII/5)⁷⁸, într-o suprafață triunghiulară similară, sunt redată 6 măști separate între ele prin spirale filigranate. Deși măștile sunt identice, părul lor este redat mai realist, prin linii paralele incizate, asemănătoare celor de pe măștile de la Vimose, sau de pe unele ținte de la Illerup. Piesa cu numărul cel mai mare de măști este o bracteată de aur de la Ravlunda-C (pl. XVIII/4)⁷⁹. Pe triunghiul de sub agățătoare au fost inițial aplicate 10 măști identice, din care s-au păstrat 9. Ele sunt stilizate, la fel ca și cele de pe rama medalionului de la Șimleu. Asemănarea dintre acesta și bracteatele din Scandinavia nu constă însă doar în prezența măștilor umane. Imaginea centrală de pe bractea de la Ravlunda-C este încadrată în borduri concentrice umplute cu elemente ornamentale. Una dintre acestea este ornamentată cu spirale cu capetele terminate în volute, foarte asemănătoare cu cele care delimitează măștile de pe medalionul de la Șimleu. Prezența măștilor umane și a acestui element decorativ pe bracteatele nordice constituie un argument pentru influența atelierelor de bijutieri din zonele carpato-dunărene, unde a fost produs medalionul cu măști de la Șimleul Silvaniei, asupra unor categorii de bracteate din Scandinavia. Influențele decorative ale orfevreriei carpato-dunărene a secolului V p. Ch. rezultă și din prezența pe bracteate a altor elemente decorative specifice lumii germanice din bazinul carpatic. Așa sunt, de exemplu, ornamentele în formă de „rinichi” de pe aceeași bracteată Ravlunda-C. Ele se regăsesc în colierele de aur de la Granada-Albaicin (pl. XIX/1), din colecția Diergardt și Baurat Schiller (pl. XIX/2)⁸⁰ sau din zona nord-pontică în necropola de la Lučistoe (pl. XIX/3) unde au fost datate în prima jumătate a secolului V p. Ch.⁸¹ O altă bandă ornamentală de pe bractea Ravlunda-C este compusă din triunghiuri umplute cu hașuri de linii paralele. Acest motiv ornamental se găsește în mediul cultural germanic din Europa Centrală încă de la sfârșitul perioadei B2 și începutul perioadei C1⁸². El există pe un vas

⁶⁸ Dahmen 2001, 99–119.

⁶⁹ Ščukin-Kazanski-Sharov 2006, fig. 117/5–6; 11; 27; 37.

⁷⁰ Carnap Bornheim-Anke 2008, 263.

⁷¹ Ščukin-Kazanski-Sharov 2006, 121.

⁷² Axboe 2004, 216.

⁷³ Hauck 1985, 11.

⁷⁴ Hauck 1985, 13.

⁷⁵ Axboe 2004, 260.

⁷⁶ Axboe 2004, 253, Fig. 167a, IK 221.

⁷⁷ Axboe-Clavdetscher-Düwel-Hauck-Padberg 1985, nr. 45, Taf. 51–52.

⁷⁸ Axboe-Clavdetscher-Düwel-Hauck-Padberg 1985, nr. 62.1, Taf. 76.

⁷⁹ Axboe-Clavdetscher-Düwel-Hauck-Padberg 1985, nr. 141.1a, Taf. 186.

⁸⁰ Pinar-Ripoll 2008, Fig. 6; 7.

⁸¹ Ajbabin-Chajredinova 2009, 47, nr. 32, Abb. 26.

⁸² Droberjar 1997, Abb. 19.

germanic de culoare neagră lucrat cu mâna din mormântul regal germanic de la Mušov, în Moravia⁸³, sau în faza A (a doua jumătate a secolului II p. Ch.) din așezarea quazilor de la Vel'ký Meder în sud-vestul Slovaciei⁸⁴. Motivul ornamental se menține până în secolul VI pe ceramica longobardă din nordul Italiei (pl. XIX/4)⁸⁵. El există și pe capacul și părțile laterale ale cutiei unui sarcofag de piatră datat în secolele IV–V găsit la Biesheim, pe Rinul Superior, în lumea romană târzie⁸⁶. Prin urmare, acest tip de ornamentare a ajuns în Scandinavia, cel mai probabil, tot din regiunile germanice din centrul Europei. În centrul bracteatelor cu măști se află un cap masculin, redat din profil, stilizat. Că modelul care a stat la bază este cel al împăratului văzut pe medalioane originale sau copiate se dovedește prin menținerea diademei. Profilul este asemănător cu cel al lui Valens, sau Gratianus de pe medalioanele de la Șimleu. Sub acest profil este însă adăugat și un animal cu coarne, tot stilizat. Referindu-se la bracteata Ravlunda-C mai sus invocată, Julius Baum⁸⁷, specialist în artă medievală germanică, identifica imaginea din centru cu zeul scandinav Thor și taurul său. Alții au văzut în figura centrală de pe bracteatele tip „C” pe zeul germanic Odin. Indiferent de corectitudinea uneia sau alteia dintre cele două ipoteze, este destul de sigur că figura umană reprezintă o divinitate germanică, a cărei imagine antropomorfă a fost preluată din barbaricum-ul central-european și din lumea romană târzie și copiată, concret, după imaginea împăraților romani de pe medalioane și monede, care erau echivalați în lumea barbară germanică orientală și nordică cu divinitățile supreme. Așa cum am încercat să demonstrăm, bracteatele de tip „C” au fost produse sub influența meșterilor și atelierelor de bijuterii din lumea germanică din Bazinul Carpatic, care, la rândul lor, au preluat și adaptat local bijuterii de prestigiu din lumea romană târzie. Semnificația spirituală pe care am acordat-o măștilor de pe bracteate, purtate ca obiecte personale cu puteri magice⁸⁸, este în consonanță cu una dintre credințele germanice, după care puterea, norocul și calitățile unui decedat se puteau întoarce în urmașul său viu dintr-o altă generație, fiu sau nepot⁸⁹. În lumea nordică exista tradiția de a sta și dormi pe tumuli, pentru a primi ajutor și inspirație, un semn al dependenței spirituale de

strămoșii morți⁹⁰. De aceea, măștile de pe bracteate aveau, foarte probabil, aceeași semnificație ca și în lumea barbară celtică și germanică în general, reprezentau pe strămoșii, războinicii morți (fiind reprezentate pe măști doar fețe masculine), ce se bucurau de mare venerație în aceste societăți. Măștile există și pe alte categorii de podoabe și accesorii vestimentare. Astfel, de exemplu, într-un mormânt longobard din secolul VI de la Chiusi-Italia⁹¹ s-a descoperit o fibulă de prestigiu de argint aurit de tip digitat (pl. XX/1–2)). Terminațiile digitiforme sunt însă 10 măști identice, stilizate, asemănătoare cu cele de pe *phalerae*-le de la Manerbio, de exemplu. O fibulă aproape identică provine din necropola de la Nocera Umbra (pl. XX/3)⁹², singura diferență notabilă fiind existența a 11 măști. Măști umane sunt cunoscute în Bazinul Carpatic și pe o serie de cataramă de prestigiu datate după mijlocul secolului V p. Ch. Mai există o serie de cataramă de centură de prestigiu pe care apar măști. Recent, o asemenea situație a fost discutată pentru catarama din mormântul princiar feminin de la Turda⁹³. Printre alte analogii citate pot fi enumerate cataramăle de la Aquasanta, Kiskunfélegyháza, Dombóvár, sau Gáva, toate datate în orizontul cronologic D2/D3, în mediul germanic oriental dunărean. Toate au masca pe placă. Masca umană plasată pe spinul cataramăi, ca la Turda, există într-un singur caz. În cadrul depunerii rituale de la Finnestorp din Suedia, o mască se află pe capătul spinului unei cataramă de argint aurit nielată, datată spre 500 p. Ch.⁹⁴, încă un argument privind contactele culturale dintre Nord și Europa Centrală.

Medalioanele de aur în tehnica *diatrita* ale lui Constantin cel Mare, după care arătam că a fost copiat medalionul cu măști de la Șimleu cu moneda lui Gratianus în centru, au fost cunoscute în *barbaricum* și au circulat, foarte probabil, până în prima jumătate a secolului V p. Ch., când a fost realizată și piesa de la Șimleul Silvaniei. De aici s-au difuzat spre nordul Europei. Semnificațiile spirituale ale medalioanelor și imitațiilor acestora în lumea barbară, atât în privința imaginii centrale a împăratului, cât și a măștilor umane ce apar pe unele, par a fi legate de identificări cu divinități supreme barbare și de cultul strămoșilor, al eroilor, începând din epoca fierului, până în Evul Mediu timpuriu, pe un spațiu vast din Europa.

⁸³ Peška-Tejral 2002, 568, E 10, Taf. 84.

⁸⁴ Varsik 2004, 259, Abb. 3/15, 16.

⁸⁵ Von Hessen 1968, Abb. 6.

⁸⁶ Zehner 1998, 117–118, nr. 19, fig. 45.

⁸⁷ Baum 1937, 80, pl. XVI, fig. 42.

⁸⁸ Hauck 1985, 11.

⁸⁹ Ellis Davidson 1988, 123.

⁹⁰ Ellis Davidson 1988, 130.

⁹¹ Vaccaro 1971, 34, nr. 32, Tav. XIV.

⁹² Böhner 1989, Abb. 4/a.

⁹³ Bărbulescu 2008, 44–53.

⁹⁴ Nordquist 2007, 234–235, Abb. 4/4.

BIBLIOGRAFIE

- Ajbabin-Chajredinova 2009
A. I. Ajbabin, E. A. Chajredinova, *Das Gräberfeld beim Dorf Lučistoe. Band 1 Ausgrabungen der Jahre 1977, 1982–1984*, Mainz (2009) (Monographien des RGZM, Band 83).
- Arcelin-Dedet-Schwaller 1992
P. Arcelin, B. Dedet, M. Schwaller, Espaces publics, espaces religieux protohistoriques en Gaule méridionale. *Documents d'Archéologie Méridionale* 15, (1992), 181–242.
- Arnăut-Ursu Naniu 2000
T. Arnăut, P. Ursu Naniu, Considération sur une découverte faite aux alentours du village Bubueci (République de Moldova). *Studia Antiqua et Archaeologica* VII, (2000), 351–362.
- Axboe 1999
M. Axboe, Die Chronologie der Goldbrakteaten-regional und überregional. U. v. Freeden, U. Koch, A. Wiczorek (Hrsg.), *Völker an Nord- und Ostsee und die Franken*, Bonn (1999), 61–71.
- Axboe 2004
M. Axboe, *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit*, Berlin – New York (2004) (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde).
- Axboe 2007
M. Axboe, *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit- Herstellungsprobleme und Chronologie*, Berlin – New York (2007) (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Band 38).
- Axboe-Clavedetscher-Düwel-Hauck-Padberg 1985
M. Axboe, U. Clavedetscher, K. Düwel, K. Hauck, L. V. Padberg, *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. 1,2 Ikonographischer Katalog* (IK 1, Text), München (1985) (Münsterische Mittelalter – Schriften 24/1, 2).
- Baum 1937
J. Baum, *La sculpture figurale en Europe à l'époque mérovingienne*, Paris (1937).
- Bărbulescu 2008
M. Bărbulescu, *Mormântul princiar germanic de la Turda. Das germanische Fürstengrab von Turda*, Cluj-Napoca (2008).
- Bărcă 2002
V. Bărcă, Einige Betrachtungen Betreffend das Fundcomplex von Bubueci (Fundumstände, Forschungsgeschichte. Datierung und ethnische Zuschreibung. *Thraco-Dacica* XXII 1–2, (2002), 215–230.
- Benoît 1975
F. Benoît, The Celtic oppidum at Entremont, Provence. (R. Bruce-Mitford ed.), *Recent Archaeological excavations in Europe*, London (1975), 227–259.
- Boyd-Zwirn 2005
S. A. Boyd, St. R. Zwirn, Addendum: objects acquired since 1962. M. Ross, *Catalogue of the Byzantine and Early Mediaeval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collections*, vol. 2. *Jewelry, enamels and art of the migration period*, Washington (2005), 144–220.
- Böhner 1989
K. Böhner, Die goldene Almandin-Scheibenfibeln von Reinstrup/Seeland (Dänemark). *Jtschr. Mitteldt. Vorgesch* 72, (1989), 161–171.
- Bruhn 1993
J. Annette Bruhn, *Coins and Costume in Late Antiquity*, Washington (1993) (Dumbarton Oaks Collection Publications, nr. 9).
- Bursche 1998
Bursche, *Złote medaliony rzymskie w barbaricum. Symbolika prestizju i władzy społeczeństw barbarzyńskich u schyłku starożytności*, Warszawa (1998) (Światowit Supplement Series A: Antiquity, vol. II).
- Bursche 1999
A. Bursche, Die Rolle römischer Goldmedaillone in der Spätantike. W. Seipel (Hrsg.), *Barbarenschmuck und Römergold. Der Schatz von Szilágysomlyó*, Milano-Wien (1999), 39–53.
- Carnap Bornheim-Ilkjaer 1996
C. v. Carnap-Bornheim, J. Ilkjaer, *Illerup Ådal. 5 Die Prachtausrüstungen*, Aarhus (1996) (Jutland Archaeological Society Publications XXV).
- Carnap Bornheim-Anke 2007
C. v. Carnap-Bornheim, B. Anke, Gesichtsdarstellungen im reiternomadischen Milieu. *Attila und die Hunnen*, Stuttgart (2007), 263–267.
- Dahmen 2001
K. Dahmen, *Untersuchungen zu Form und Funktion kleinformatiger Porträts der römischen Kaiserzeit*, Münster (2001).
- Das Gold 2007
Die alten Zivilisation Bulgariens. Das Gold der Thraker. 15 März – 1. Juli 2007. Antiken Museum Basel und Sammlung Ludwig, Basel (2007).
- Delbrueck 1933
R. Delbrueck, *Spätantike Kaiserporträts von Constantinus Magnus bis zum des Westreiches*, Berlin-Leipzig (1933).
- Die Kelten 1980
Die Kelten in Mitteleuropa. Ausstellungskatalog, Salzburg (1980).
- Drda-Rybova 1995
P. Drda, A. Rybová, *Les Celtes de Bohême*, Paris (1995).

- Droberjar 1997
E. Droberjar, *Studien zu den germanischen Siedlungen der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren*, Pragae (1997) (Fontes Archaeologici Pragenses 21).
- Ellis Davidson 1988
H. R. Ellis-Davidson, *Myths and Symbols in Pagan Europe. Early Scandinavian and Celtic Religions*, Manchester (1988).
- Fishwick 1987
D. Fishwick, *The Imperial Cult in the Latin West: studies in the ruler cult in the western provinces of the Roman Empire*, I, Leiden (1987).
- Hardt 2004
M. Hardt, *Gold und Herrschaft. Die Schätze europäischer Könige und Fürsten in ersten Jahrtausend*, Berlin (2004).
- Harhoiu 1990
R. Harhoiu, Chronologische Fragen der Völkerwanderungszeit in Rumänien. *Dacia N.S.* 34, (1990), 169–208.
- Hauck 1985
K. Hauck (Hrsg.), *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. 1,2 Ikonographischer Katalog* (IK 1, Tafeln), München (1985) (Münsterische Mittelalter – Schriften 24/1, 3)
- Hauck 1985a
K. Hauck, *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. 1.1 Einleitung*, München (1985) (Münsterische Mittelalter – Schriften 24/1, 1).
- Härl 2005
P. Härl, *Zur besonderen Bedeutung und Behandlung des menschlichen Kopfes innerhalb der Latènekultur Mittel-und Westeuropa*, Bonn (2005).
- Heather 1997
P. Heather, Foedera and foederati in the fourth century. W. Pohl (ed.), *Kingdoms of the Empire. The Integration of the Barbarians in Late Antiquity*, Leiden – New York – Köln (1997), 57–74.
- Heather-Matthews 2004
P. G. Heather, J. Matthews, *The Goths in the Fourth Century*, Liverpool (2004).
- Ilkjaer 2001
J. Ilkjaer, Centres of Power in Scandinavia before the medieval kingdoms. *Kingdoms and Regionality. Transactions from the 49th Sachsensymposium 1998 in Uppsala*, Stockholm (2001), 1–5.
- Kaufmann Heinimann 2003
A. Kaufmann-Heinimann, Die Götterbüsten. E. Künzl, S. Künzl, *Das römische Prunkportal von Ladenburg*, Stuttgart (2003), 179–200.
- Kiss 1999
A. Kiss, Historische Auswertung. W. Seipel (Hrsg.), *Barbarenschmuck und Römergold. Der Schatz von Szilágysomlyó*, Milano – Wien (1999), 163–168.
- Kolb 2001
F. Kolb, *Herrscherideologie in der Spätantike*, Berlin (2001).
- Kühnen 2005
A. Kühnen, *Die imitatio Alexandri als politische Instrument römischer Feldherren und Kaiser in der Zeit von den ausgehenden Republik bis zum Ende des dritten Jahrhunderts n. Chr.*, Duisburg (2005) (unpubl. Diss.).
- Lingden 2005
C. K. Lingden, The Syncretism of Beliefs as Expressed in Roman Provincial Sculpture. *The Proceedings of the 8th International Colloquium on Problems of the Roman Provincial Art. Zagreb 5–8 V 2003. Religion and Mythos as an Impetus for the Roman Provincial Sculpture*, Zagreb (2005), 409–414.
- Lorrio-Sanchez de Prado 2001
A. J. Lorrio, D. Sánchez de Prado, Elementos de un taller de orfebre en Contrebia Carbica (Villes Viejas, Cuenca). *Lucentum* XIX–XX, (2000–2001), 6–78.
- Lund Hansen 1995
U. Lund Hansen, *Himlingøje, Seeland, Europa. Ein Gräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit auf Seeland, seine Bedeutung und internationalen Beziehungen*, Copenhagen (1995).
- Mørkholm 1991
O. Mørkholm, *Early Hellenistic Coinage: from the accession of Alexander to the peace of Apamea (336–188 BC)*, Cambridge (1991).
- Moscatti 1991
S. Moscati, *The Celts*, Milano (1991).
- Nordgren 2004
I. Nordgren, *The Well Spring of the Goths. About the Gothic Peoples in the Nordic Countries and on the Continent*, New York (2004).
- Nordquist 2007
B. Nordquist, Der Kriegerbeuteopferplatz von Finnestorp in Schweden. *Offa* 61/62, (2004/2005) [2007], 221–238.
- Pesch 2007
A. Pesch, *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit- Thema und Variation*, Berlin – New York (2007) (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Band 36)
- Peška-Tejral 2002
J. Peška, J. Tejral, *Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren*, Teil 3, Mainz (2002) (Monographien des RGZM, Band 55, 3).

- Pinar-Ripoll 2008
J. Pinar, G. Ripoll, The so-called Vandal Objects of Spain. G. M. Berndt, R. Steinacher (Hrsg.), *Das Reich der Vandalen und seine (Vor-)Geschichte*, Wien (2008), 105–130.
- Rausing 1987
D. Rausing, Barbarian Mercenaries or Roman Citizens? *Fornvännen* 82, (1987), 126–131.
- Schmauder 2002
M. Schmauder, *Oberschichtgräber und Verwahrfunde in Südosteuropa im 4. und 5. Jahrhundert. Zum Verhältnis zwischen dem spätantiken Reich und der barbarischen Oberschicht Aufgrund der archäologischen Quellen*, Band I: text, Bukarest (2002).
- Ščukin-Kazanski-Sharov 2006
M. Ščukin, M. Kazanski, O. Sharov, *Des les Goths aux Huns: le nord de la Mer Noir au Bas-empire et a l'epoque des grandes migrations*, Oxford (2006) (BAR International Series 1535).
- Shanks 2005
J. H. Shanks, Alexander the Great and Zeus Ammon: a new interpretation of the phalerae from Babyna Mogila. *Ancient West & East* vol. 4, 1, (2005), 146–159.
- Stenberger 1977
M. Stenberger, *Vorgeschichte Schwedens*, Neumünster (1977) (Nordische Vorzeit 4).
- Steuer 2006
H. Steuer, Warrior Bands, war lords and the birth of tribes and states in the first millenium AD in Middle Europa. T. Otto, M. Thrane, H. Vandkilde (Eds.), *Warfare and Society. Archaeological and social anthropological Perspectives*, Aarhus (2006), 227–236.
- Stout 2001
A. M. Stout, Jewellry as a Symbol of Status in the Roman Empire. J. L. Sebesta, L. Bonfante (Eds.), *The World of Costume*, Madison (2001), 77–100.
- Sullivan 1966
R. E. Sullivan, Khan Boris and the Conversion of Bulgaria: a Case Study of the Impact of Christianity on a Barbarian Society. W. Borosky (ed.), *Renaissance History*, vol. 3, Lincoln (1966), 53–139.
- Tizzoni 1985
M. Tizzoni, *I materiali della tarda età del ferro al Museo Civico di Brescia. Studi archeologici*, vol. 4, Bergamo, (1985).
- Troeng 2003
J. Troeng, A Semitic origin of some runes. An influential foreign presence in Denmark c. AD 200. *Fornvännen* 98, (2003), 289–305.
- Vacaro 1971
A. M. Vacaro (a cura di), *Materiali della Tuscia Longobarda*, Firenze (1971).
- Varsik 2004
V. Varsik, Zur Entwicklung der quadischen Siedlung von Vel'ký Meder (SW Slowakei). *Študijne Zvesti* 36, (2004), 257–275.
- Venclová 2002
N. Venclová, The Venerable Bede, druidic tonsure and archaeology. *Antiquity* vol. 76 nr. 292, (June 2002), 458–471.
- Von Hessen 1968
O. Von Hessen, *Die langobardische Keramik aus Italien*, Wiesbaden, 1968.
- Von Hessen 1971
O. Von Hessen, *Primo contributo alla archeologia longobarda in Toscana. Le necropoli*, Firenze (1971).
- Werner 1941
J. Werner, *Die beiden Zierscheibein des Thorsberger Moorsfundes*, Berlin (1941).
- Werner 1988
J. Werner, Dančeny und Bangstrup. Untersuchungen zur Černjachov-Kultur zwischen Sereth und Dnestr und zu den „Reichtumzentren“ auf Fünen. *Bonner Jahr.* 188, (1988), 241–286.
- Wirth 1997
G. Wirth, Rome and its Germanic partners in the fourth century. W. Pohl (ed.), *Kingdoms of the Empire. The Integration of the Barbarians in Late Antiquity*, Leiden – New York – Köln (1997), 13–56.
- Yeroulanou 1999
A. Yeroulanou, *Diatrita. Gold-pierced work jewellery from the 3rd to the 7th century*, Athens (1999).
- Zehner 1998
M. Zehner, *Haut-Rhin. Carte archeologiques de la Gaule*. 68, Paris (1998).

**THE „MASKS” MEDALLION FROM
THE HOARD AT ȘIMLEUL SILVANIEI
(SZILÁGYOSMLYÓ). ICONOGRAPHY AND
CULTURAL INFLUENCES**

(Abstract)

Among the most fascinating items of the 1-st hoard at Șimleul Silvaniei preserved at the Kunsthistorisches Museum from Vienna, there are 15 golden medallions with the images of different Roman emperors from the 4th century AD. The medallions were rightly compared with so-called „Indian peace medals” with the image of the 19th century American presidents, given to the leaders of the Indian tribes as a sign of peace and of the links with the supreme leaders of the colonists.

The author is studying the so-called „masks” medallion, which is a golden multiplum issued at Trier by emperor Gratianus in AD 376. The original Roman coin was placed later in a golden frame ornamented with 15 masks separated by ornaments in the shape of spirals. All the masks were framed in a pear-shaped contour made of little round dots. The frame of the medallion was worked in a barbarian workshop sometime during the first half of the 5th century AD. The study is dealing with the symbolic meaning inside the barbarian society of the medallion, of the masks and of the image of the emperor as well.

The knowledge of the barbarian concerning the inner structure of the Roman society and about the position of the emperor make them believing easy he was a god. And after the Dominate system was implemented he really was, pretending everybody to consider him as a god. Constantine the Great continued to called himself *divinus numen*, so god.

The wearing of the golden medallions by the barbarians leaders meant their social position, but they could be also diplomatic gifts. The medallions were also the symbol of their power a legitimate power strengthened by the emperor portrait, but they were also proofs of the personal and emotional links of the owner with the emperor. The medallions were seen also by the barbarians as having some magical qualities.

Looking for similar items, the author have found a piece at Warsaw with the image of Jovianus. The frame of this medallion looks similar, but instead of masks are some ornaments looking like seeds. The medallion from Șimleul Silvaniei was imitated after some Late Roman medallions with coins of Constantine the Great issued in AD 321–326. They are worked in diatrita pierced technique having circular, hexagonal, or octogonal

shape. The frames are ornamented with heads of feminine and masculine pagan divinities placed in a round outline of dots. The author is trying to establish what was the barbarian interpretation of the connection between the emperor and these images. He goes deeper in the history of the Iron Age societies, looking for the representation of the human head. The conclusion is that the barbarian societies had a great respect to the human head belonging to the former warriors and ancestors, enemies and magicians. He is also explaining using archaeological and written evidences that all the barbarian societies performed a strong ancestors' cult, from the Iron Age to the migration period. His conclusion is that the barbarian craftsmen and the leaders who ordered them the medallions interpreted the Roman medallions having human images on the frame, surrounding the face of the emperor, as being the emperor's relatives, or his ancestors. Very important for this interpretation is the dotted outline of both the Roman little busts and the barbarian human masks.

The masks from the medallion at Șimleu are close to some masks on items from Scandinavia, mainly the bracteates from Sweeden. That is the proof of the connections between the workshops from the Carpathian Basin and the workshops from the North. Several examples show that starting with the chronological stage C1b (around AD 200), in the North the human mask outlined with dots was the image used for ancestors warriors, or heroes. Many Roman military equipment arrived at the same time in barbaricum, as well as Roman coins with the image of the emperors, which contributed all as cultural influences to the evolution of the barbarian beliefs. Among the many copies of the Roman medallions in Scandinavia of some importance are the so-called „C” bracteates having a human image in the centre. Some are ornamented also with human masks. The author considers the masks from the bracteates and some specific ornaments of their frame are quite similar to those from the medallion from Șimleu. He used as the best analogy the item from Ravlunda-C (Sweeden). The central image have a diadem which is obviously copied after the imperial coins. Some historians considered it is about the god Thor, or Odin. At the same time under the human face there is an animal with horns, maybe the bull of Thor. It is the proof the barbarians identified the Roman emperors with gods.

Human masks exist also on other cloth accessories from the Carpathian Basin, dating after the middle of the 5th century AD, as brooches, buckles, having the same symbolic meaning.

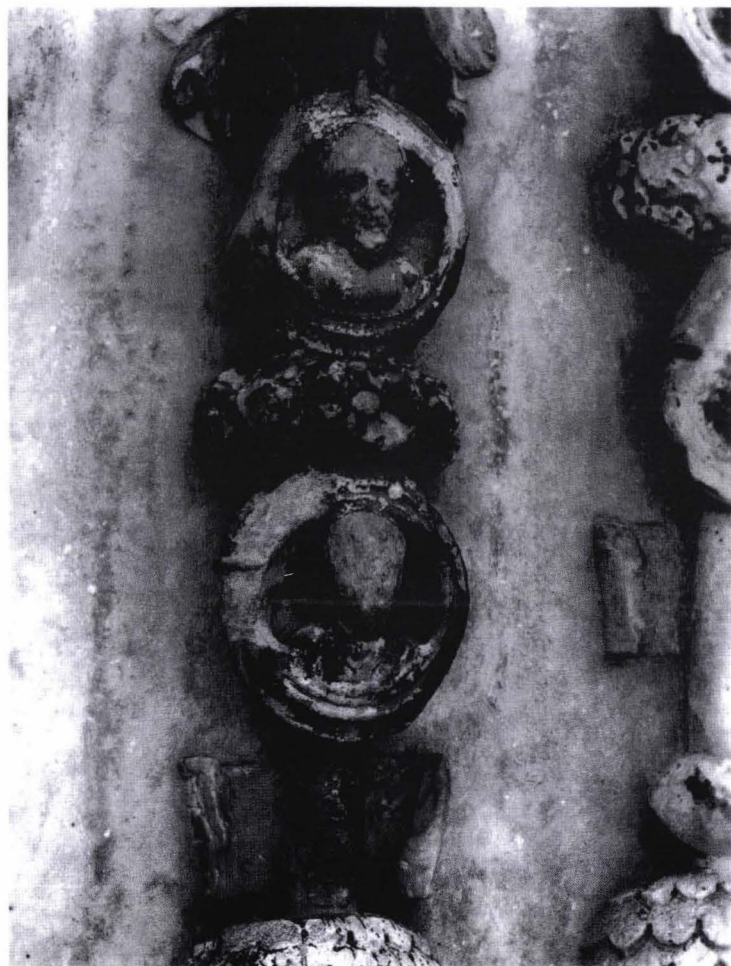
Pl. I. Medalioane de aur din tezaurul I de la Șimleul Silvaniei (după W. Seipel (Hrsg), *Barbarenschmuck und Römergold. Der Schatz von Szilágysomlyó*, Milano-Wien (1999).

Pl. II. Medaliaoane de aur din tezaurul I de la Șimleul Silvaniei (după W. Seipel (Hrsg), *Barbarenschmuck und Römergold. Der Schatz von Szilágysomlyó*, Milano-Wien (1999).

Pl. III. Medalionul cu moneda lui Gratianus și măști din tezaurul I de la Șimleul Silvaniei (după W. Seipel (Hrsg), *Barbarenschmuck und Römergold. Der Schatz von Szilágysomlyó*, Milano-Wien (1999).

1

2

3

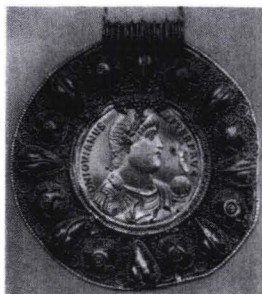

4

Pl. IV. 1. *Images* ale lui Marcus Aurelius și Lucius Verus de pe coloana antonină de la Roma; 2. Imaginea lui Caracalla din castrul pretorienilor de la Roma; 3. Imaginea lui Saloninus din castrul de la Niederbieber (toate după Dähmen 2001); 4. O latură a dyptichului lui Justinus din 540 p. Ch. (după *Kunst der Spätantike in Mittelmeerraum. Spätantike und byzantinische Kleinkunst aus Berliner Besitz*, Berlin (f.a.).

1

2

3

4

5

6

Pl. V. 1. Medalionul cu moneda lui Gratianus și măști de la Șimleul Silvaniei (după W. Seipel (Hrsg), *Barbarenschmuck und Römergold. Der Schatz von Szilágysomlyó*, Milano-Wien (1999); 2. Medalion cu monedă de la Jovianus de la Varșovia (după Delbrueck 1933); 3-6. Medalioane de aur circulare, hexagonale și octogonale romane târzii lucrate în tehnica *diatrita* cu imaginea lui Constantin cel Mare și busturi clipeate pe rame (după Yeroulanou 1999).

1

3

4

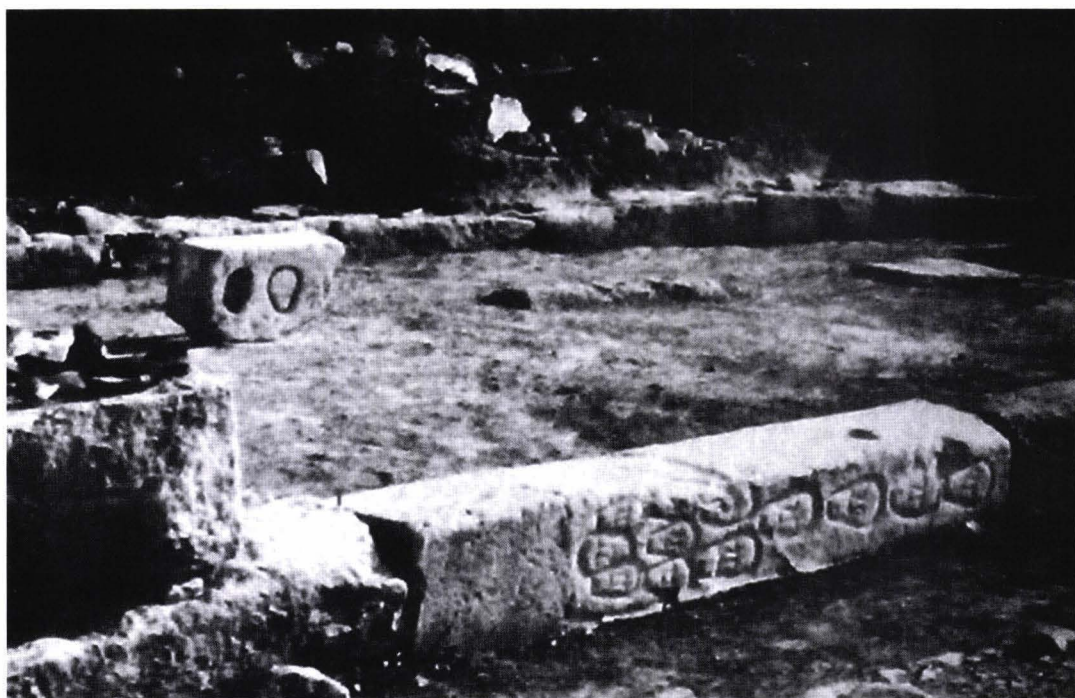

2

5

Pl. VI. 1. Busturi de bronz ale lui Apollo și Dianei de la Pompei; 2. Busturi de bronz ale lui Apollo și Ariadna de la Pompei; 3. *Clipeus* cu bustul unei zeițe de la Chiragan-Franța (toate după Kaufmann Heinemann 2003); 4. Aplică de car de bronz cu bustul de argint aurit a lui Hercules de la Pautalia-Bulgaria (după R. Ivanov, G. v. Bülow, *Orbis Provinciarum. Thracia. Eine römische Provinz auf der Balkanhalbinsel*, Mainz (2008); 5. Medalion din secolele VI–VII p. Ch. cu imaginea divinității păgâne Ge de la Virginia Museum of Fine Arts Richmond-SUA (după Bruhn 1993).

Pl. VII. Pilaștri de piatră cu măști umane gravate și reconstituirea grafică a sanctuarului celtic de la Entremont-Franța (după Benoît 1977).

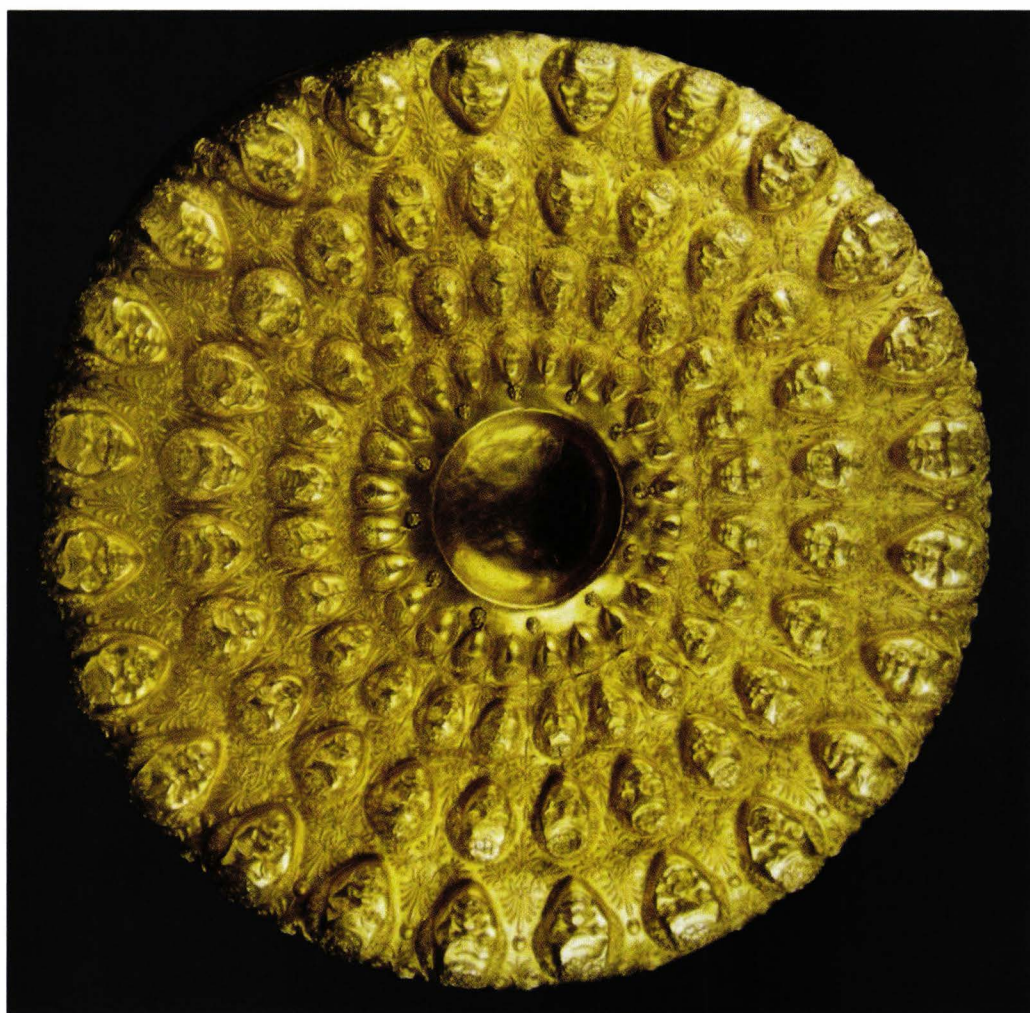
Pl. VIII. *Phalerae* celtice de la Manerbio-Italia (după Tizzoni 1985).

1

2

3

Pl. IX. 1–2. *Phalerae*-le mari cu *triskelion* în centru de la Manerbio-Italia (după Tizzoni 1985); 3. *Phiala* de aur din tezaurul de la Panaghiuriște-Bulgaria (după Das Gold 2007).

1

2

3

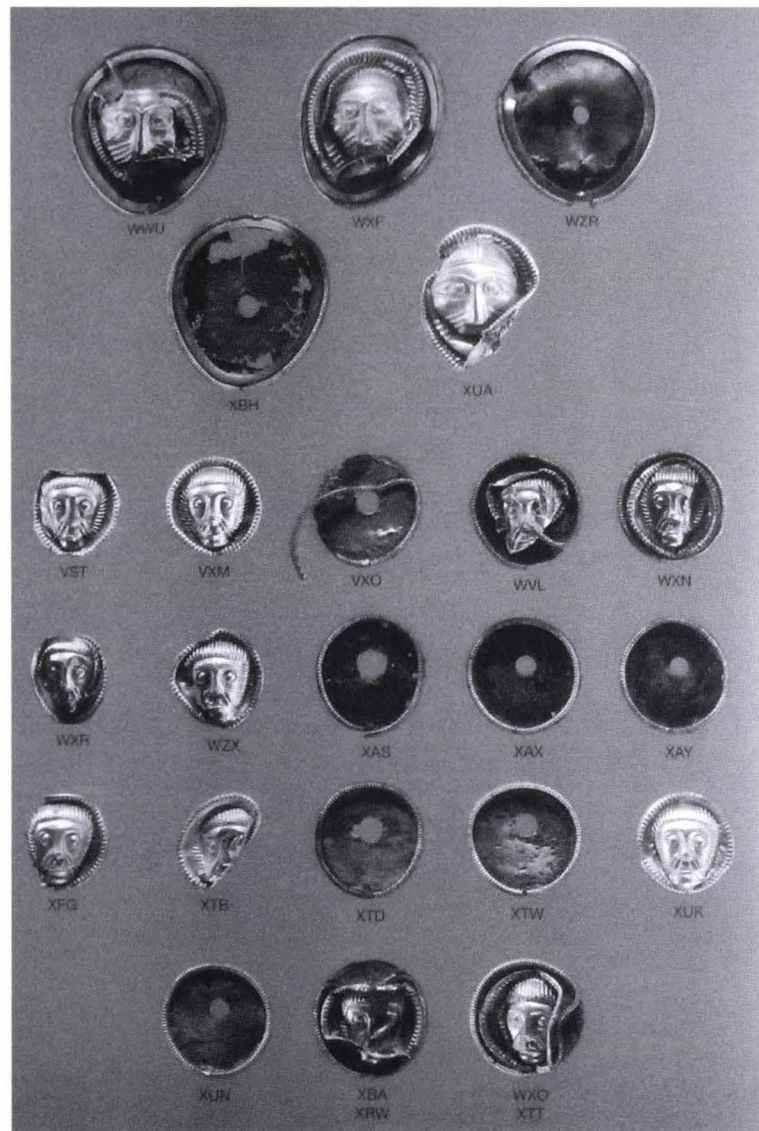

4

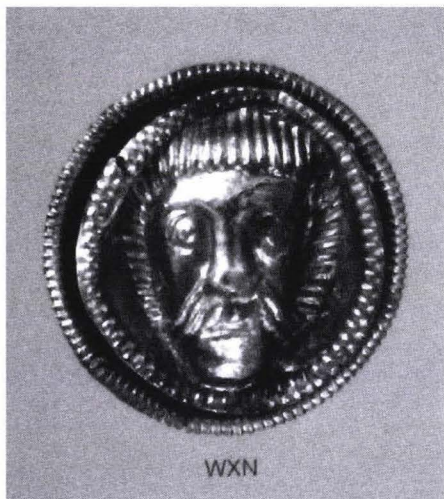
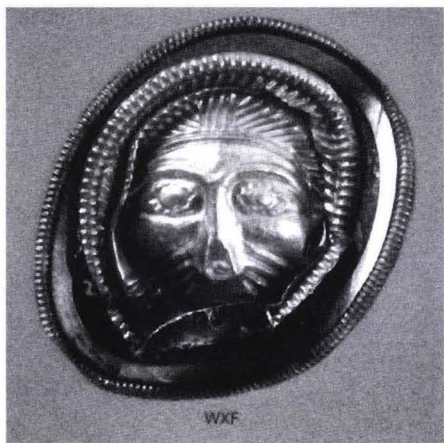
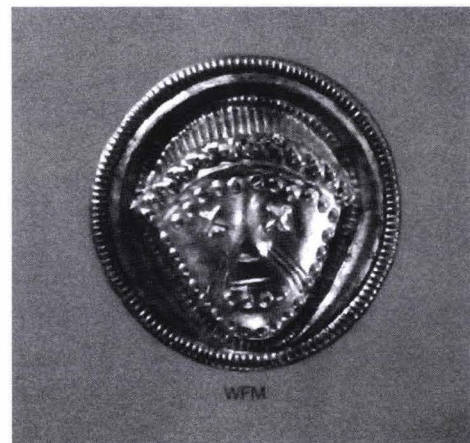
Pl. X. 1. Fibulă circulară romană târzie de aur din tezaurul de la Ténès- Algeria (după RGA 1994); 2. *Solidus* al Liciniei Eudoxia din 455 p. Ch. (după Stout 2001); 3. Piesă de bronz aurit cu imaginea Fecioarei Maria din mormântul 39 de la Nocera Umbra-Italia (după RGA 1994); 4. Piesă de bronz aurit fragmentară cu imaginea unui personaj înaripat din mormântul 86 de la Rifnik-Slovenia (după RGA 1994).

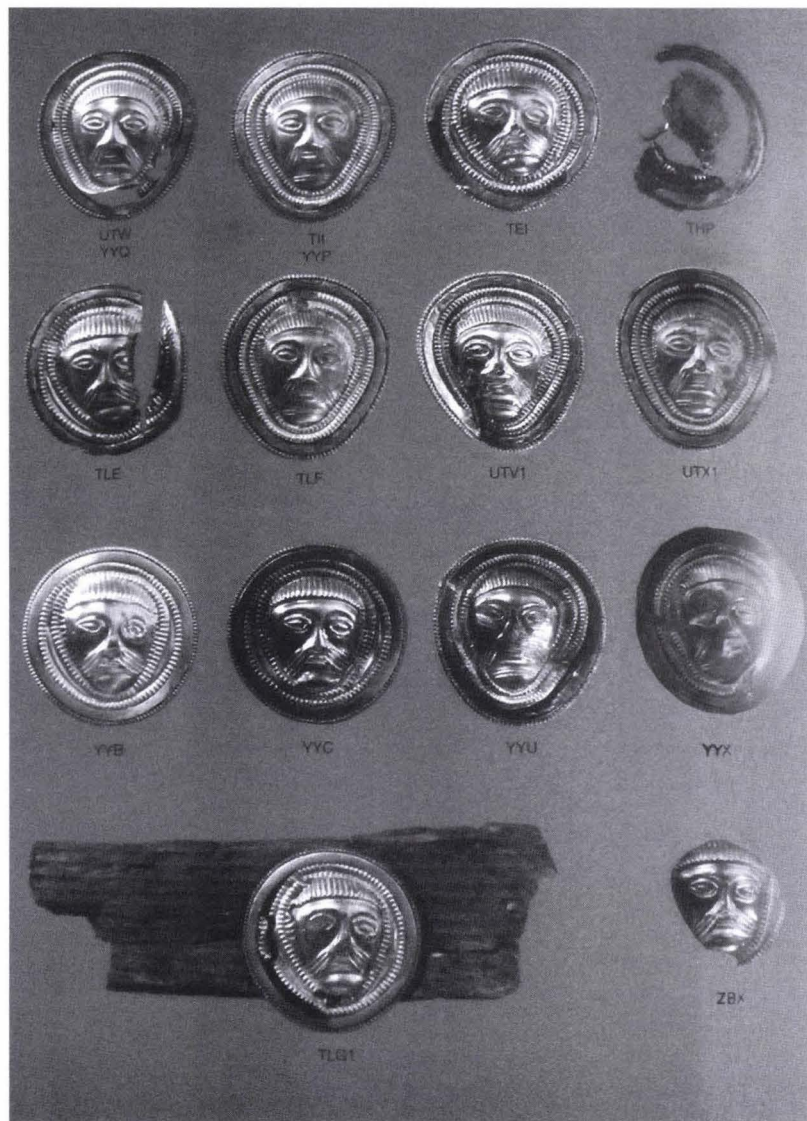
Pl. XI. Țintă de scut de argint aurit de la Vimose-Danemarca și prinzătoare de teacă de argint aurit de la Kirkebakken-Danemarca cu imagini antropomorfe (după Carnap Bornheim-Anke 2007).

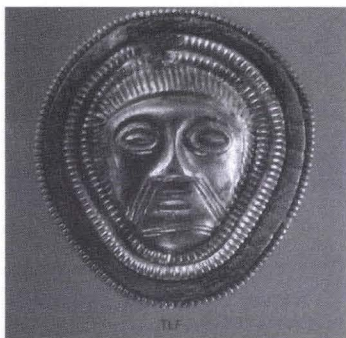
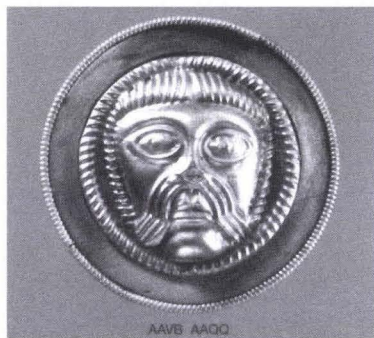
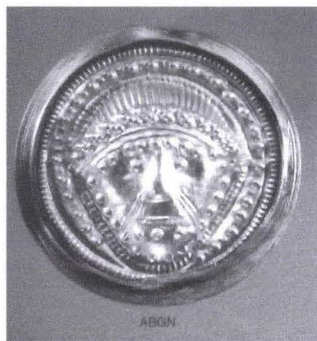
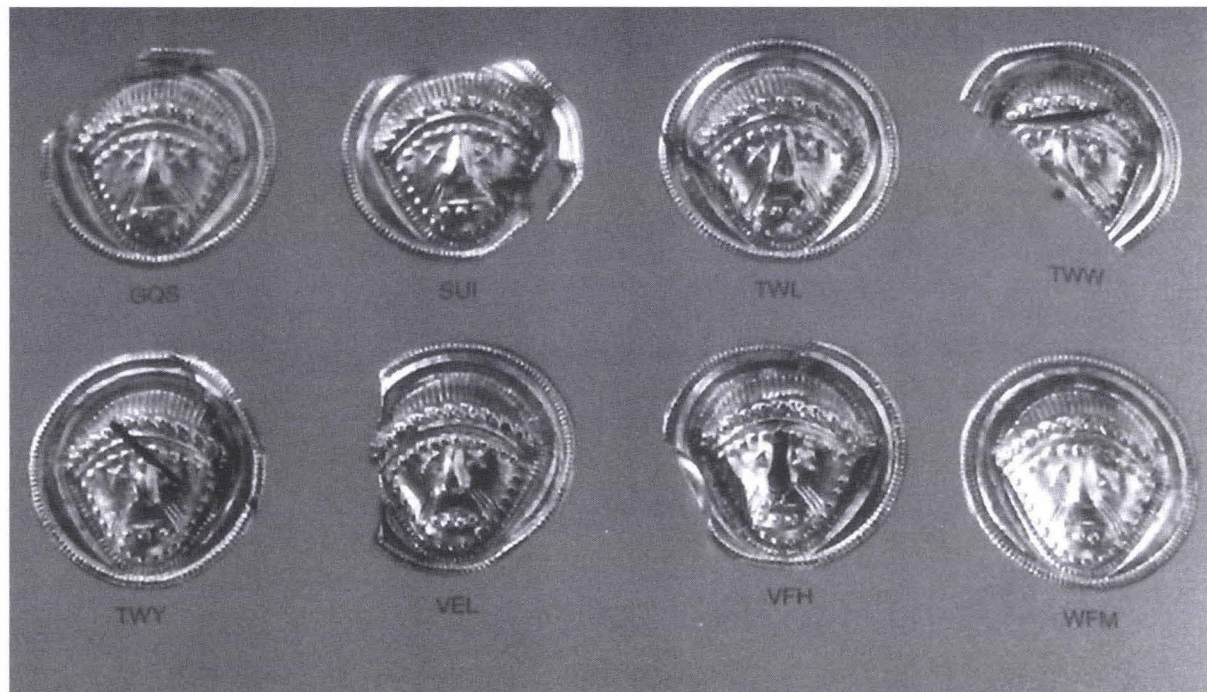
Pl. XII. Ținte de scut de bronz și argint aurite cu imagini antropomorfe din depunerea sacră de la Illerup-Danemarca (după Carnap Bornheim- Ilkjaer 1996).

Pl. XIII. Ținte de scut de bronz și argint aurite cu imagini antropomorfe din depunerea sacră de la Illerup-Danemarca (după Carnap Bornheim- Ilkjaer 1996).

Pl. XIV. Ținte de scut de bronz și argint aurite cu imagini antropomorfe din depunerea sacră de la Illerup-Danemarca (după Carnap Bornheim- Ilkjaer 1996).

Pl. XV. Ținte de scut de bronz și argint aurite cu imagini antropomorfe din depunerea sacră de la Illerup-Danemarca (după Carnap Bornheim- Ilkjaer 1996).

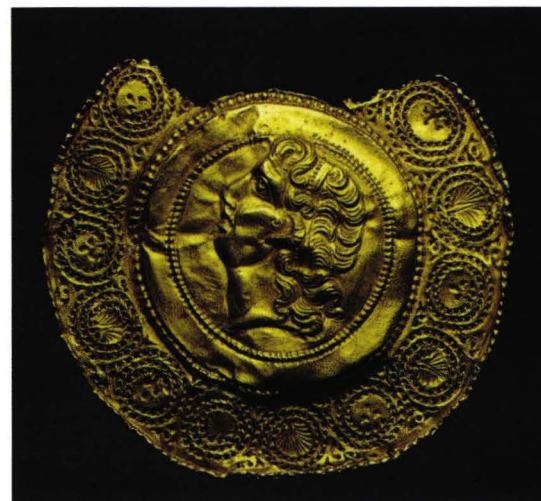
1

2

3

4

Pl. XVI. 1. *Phalera* de argint cu imaginea lui Zeus-Ammon din kurganul scitic de la Babyna Mogila-Ucraina (după Shanks 2004); 2. Țintă de scut cu imaginea lui Alexandru cel Mare-Ammon din depunerea votivă de la Illerup-Danemarca (după Carnap Bornheim-Ilkjaer 1996); 3. Tetradrachmă de argint emisă de Lisimah cu imaginea lui Alexandru cel Mare-Ammon (după Shanks 2004); 4. Medalion de aur circular din secolul IV p. Ch., lucrat în tehnica *diatrita*, cu imaginea lui Alexandru cel Mare de la The Walters Art Gallery din Baltimore (după Yeroulanou 1999).

1

2

Pl. XVII. 1. Medalionul cu moneda lui Gratianus și măști din tezaurul I de la Șimleul Silvaniei (după W. Seipel (Hrsg), *Barbarenschmuck und Römergold. Der Schatz von Szilágysomlyó*, Milano-Wien (1999); 2. Bracteată de aur de la Ravlunda-C-Suedia (după Baum 1937).

1

2

3

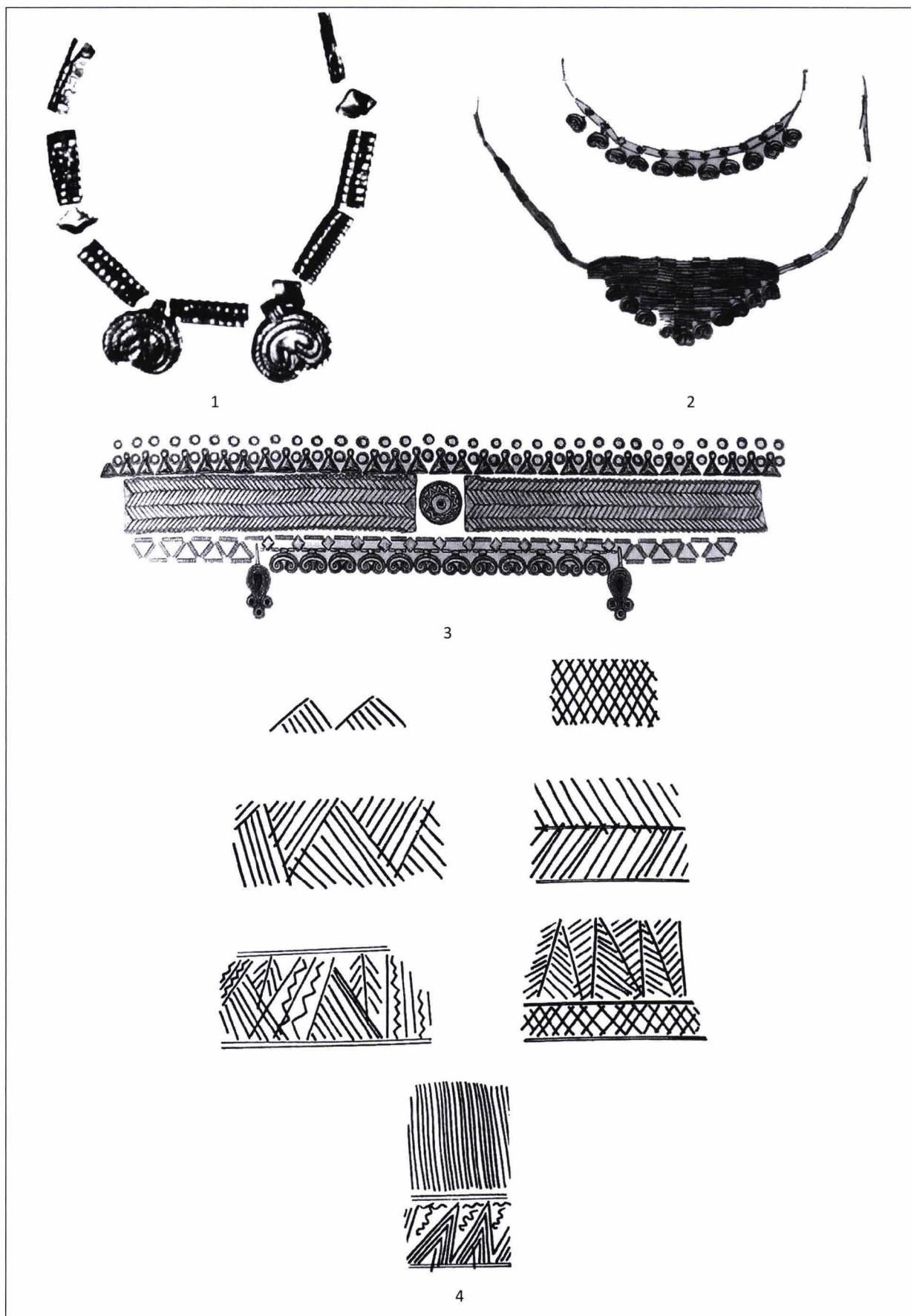

4

5

Pl. XVIII. 1. Bracteată de aur de la Riksarve-C-Suedia; 2. Bracteată de aur de la Fride-C-Suedia; 3. Bracteată de aur de la Dödevi-C-Suedia; 4. Bracteată de aur de la Ravlunda-C-Suedia; 5. Bracteată de aur de la Gerete-C-Suedia (toate după Hauck 1985).

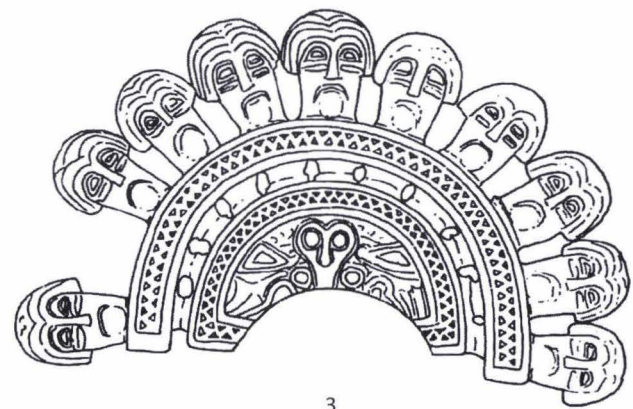
Pl. XIX. 1. Colier cu pandantive de aur în formă de rinichi de la Granada-Albaicin-Spania; 2. Coliere cu pandantive de aur din colecțiile Diergardt și Baurat Schiller, 3. Pandantive de aur în formă de rinichi de pe diadema din mormântul 82 de la Lučistoje-Crimea-Ucraina (toate după Pinar-Ripoll 2008); 4. Motive ornamentale de pe ceramica fină longobardă din Italia (după von Hessen 1968).

1

2

3

ISTORIE MEDIE

DESPRE ARTIZANII METALELOR ÎN IZVOARE SCRISE DIN ZORII EVULUI MEDIU

Daniela Tănase*

Cuvinte cheie: *ev mediu timpuriu, cronici, scrieri hagiografice, coduri de legi, epigrafie, iconografie, orfevri, fierari, morminte cu unelte*

Keywords: *Early Middle Age, chronicles, hagiographic writings, law codes, epigraphy, iconography, goldsmiths, ironsmiths, burials with tools*

Într-o perioadă în care pe ruinele lumii antice se clădea evul mediu european, despre activitatea și statutul social al meșterilor care au produs artefacte din metal ce uimesc și astăzi prin măiestria cu care au fost lucrate aflăm mai ales din sfera arheologiei. În tentativa de a obține o imagine mai deslușită a identității lor sociale, a felului în care erau apreciați de către contemporani, a metodelor de lucru utilizate, putem apela la izvoarele scrise cu toate că acestea sunt relativ puține și de-a dreptul parcimonioase când este vorba despre secvențe din cotidian. Sursele narative din antichitatea târzie și din evul mediu timpuriu transmit știri despre elita politică sau religioasă, foarte rar spun câte ceva despre acele segmente ale societății cu rol preponderent economic așa cum erau orfevrii și făurarii de la care ne parvin cele mai frumoase vestigii arheologice ale epocii.

Orizontul arheologic este reprezentat atât de obiectele propriu-zise făurite de meșteri, cât și de mormintele în care s-au depus unelte, preponderent în secolele VI–VII în bazinul carpatic, care au un rol important în descifrarea rolului social al meșteșugarilor, prin acest ritual subliniindu-se statutul lor privilegiat. Mormintele¹ aparțin unor necropole puse în legătură cu populații de neam germanic (longobarzi, gepizi, gepizi târzii), însă ritualul de depunere al uneltelor a mai fost documentat în morminte din perioada kaganatului avar,

preluat probabil de către avari de la germanicii cu care au venit în contact după distrugerea regatului gepid în anul 567, când au ocupat teritorii întinse din Europa centrală. Documentarea acestui ritual a condus la elaborarea unor ipoteze cu privire la defuncții alături de care s-au depus unelte. Pe de o parte, s-a susținut că în aceste morminte ar fi fost îngropați meșteșugari, pe de altă parte, s-a considerat că uneltele ar reprezenta de fapt un lot de piese cu rolul de a sublinia rangul înalt al celui înmormântat care avea printre supușii săi orfevri sau fierari².

În această epocă de tulburări și transformări care au condus la cristalizarea popoarelor europene actuale, focarele de cultură scrisă erau cancelariile și mănăstirile din lumea occidentală care își revendica moștenirea Imperiului Roman. În diverse scrieri (coduri de legi, cronici, vieți ale sfinților), apar informații sporadice despre meșteșugul propriu-zis al orfevrăriei și al fierăriei care oferă altă perspectivă decât cea a izvoarelor arheologice.

De la curtea regilor gepizi nu s-au păstrat informații scrise în care să fie menționați meșteșugarii. Ceea ce știm despre acest popor germanic care a stăpânit o parte din bazinul carpatic în secolele V–VI datorăm scrierilor istoriografilor romani și romano-bizantini, precum și lui Paul Diaconul, cleric din secolul al VIII-lea, descendent dintr-o familie longobardă. Din aceste motive, este necesar să recurgem la izvoarele din regatele germanice occidentale, chiar dacă acestea erau mai evolute

* Muzeul Banatului Timișoara, Piața Huniade, nr. 1, 300002, e-mail: danielaetanase@yahoo.com.

¹ Enumerăm câteva dintre mormintele cu unelte descoperite în bazinul carpatic: Poysdorf (Austria), Bandu de Câmpie, Felnac (România), Aradac – două morminte (Serbia), Békéscsaba-Körös-ladány, Bóly, Csákerény, Kölked Feketekapu „B” – două morminte Gátér, Jutas, Klárafalva, Kunszentmárton, Rákóczi-falva-Tizavárkony, Tiszadada-Tiszavassvári (Ungaria). Bibliografie selectivă: Awaren 1985, Henning 1991, Werner 1954.

² Pentru complexitatea problemei, vezi ipoteza meșterului liber din punct de vedere juridic și depunerea uneltelor ca dovadă a practicării meșteșugului la Werner 1954, Werner 1970, Müller-Wille 1977, Arrhenius 1979, Turčan 1984, Henning 1991, Carnap Bornheim 2001, pentru aservirea meșteșugarului vezi: Driehaus 1972, Capelle 1979, Roth 1986.

instituțional și juridic și aveau o rețea socială mai complicată decât regatul gepid, pentru a vedea felul în care erau priviți meșterii din punct de vedere social și legal în mediul germanic în general.

1. Scrieri istorice și religioase din regatele germanice

Izvoarele scrise din a doua jumătate a mileniului I p. Chr. relatează mai ales cazurile excepționale de meșteri toreuți. Despre prelatul Eligius (588–660), *summus aurifex in regno*, orfevrul și monetarul lui Clothar al II-lea (584–629) și Dagobert I (623–638), care a decorat biserica mănăstirii Saint Denis, aflăm din *Vita Eligii: Fabricahat in usu regis utensilia quam plurima ex auro et gemmis*³.

Un alt personaj de rang foarte înalt, regele franc Chilperich I (561–584), avea în reședința sa de la Nogent sur Marne un atelier de orfevrărie în care lucra el însuși, unde a realizat un *missurium* din aur bătut cu pietre prețioase, după cum consemna episcopul Grigore din Tours (539–594)⁴. Din relatările lui Grigore din Tours mai aflăm despre un alt prelat, Leo, antecesorul său în demnitatea de episcop, care a fost orfevrul și mai cunoștea arta sculpturii în lemn⁵. Tot din scrierile sale știm că într-un atelier de argintărie din Paris se făceau podoabe și se băteau monede⁶. Același autor relatează despre un orfevrul care trăia în Alpi și călătorea pentru a obține comenzi. El a făcut copii ale unor obiecte liturgice din aur pe care împăratul Leon I (457–474) le dăruise odinioară bisericii din Lyon: un evangheliar, un potir și o pateră, decorate cu filigran și pietre prețioase. Copiile au fost realizate din argint aurit și împodobite cu nituri frumos decorate⁷.

Munca în sine a orfevrilor pare să nu se fi bucurat totuși de aprecierea cărturarilor contemporani. Din perspectiva poziției sale sociale, arhiepiscopul Isidor din Sevilla (560–636) aprecia munca manuală drept o activitate degradantă. În opinia sa, călugării nu trebuiau să presteze munci grele sau murdare de fierărie, brutărie și tâmplărie⁸. Nu considerăm că meșteșugul prelucrării metalelor era atât de disprețuit pe cât lasă să se înțeleagă Isidor din Sevilla, deoarece cu acest meșteșug se îndeletniceau regi și înalți prelați. Alături de regele Chilperich, episcopii Eligius și Leo, izvoarele din epoca merovingiană și din cea carolingiană au păstrat și alte nume de meșteri, destul de puține

însă și nu atât de sonore. Un alt prelat cu înclinații artistice a fost călugărul Tuotilo, care trăia în mănăstirea St. Gallen și sculpta în fildeș, era orfevrul și muzician (cca 850 – cca 913). Cu meșteșugul orfevrăriei se ocupa și pustnicul Bilfrith ce sălășluia în apropierea mănăstirii Lindisfarne (Northumbria), care a realizat o ferecătură fastuoasă pentru renumita „Carte de la Lindisfarne”⁹.

Izvoarele din epoca merovingiană menționează categoriile de meșteri care prelucrau metale: orfevri, *aurifex*, *fabri aurifex*, argintari, *argentarii*, monetari, *monetarii*, fierari, *fabri*¹⁰. Sursele scrise vorbesc mai ales despre meșteșugarii care lucrau în orașe, despre cei care lucrau la țară se știu destul de puține. De la Caesarius din Arles știm că negustorii de mărunțișuri, orfevrii, făurarii și alți asemenea meșteșugari își câștigau subzistența având voie să locuiască în orașe¹¹. Despre orfevrul și monetarul Abbo, maestrul lui Eligius, știm că a trăit în Limoges, în timp ce Eligius a trăit în orașe ca Paris și Tours¹².

Argintarii și monetarii sunt menționați adesea strâns legați de faptele unor aristocrați sau înalți prelați. Astfel, în *Passio Leudegarii* se spune că Leodegar din Autun, atunci când s-a aflat la strâmtoare, a lăsat argintarii să distrugă cu ciocanele vasele bisericești și produsele au fost împărțite săracilor. Un fapt asemănător a avut loc în secolul al VI-lea la Poitiers, ne spune Grigore din Tours, când episcopul Marovech a fost luat prizonier și pentru a-și răscumpăra libertatea a luat o cupă de aur din proprietatea bisericii, a topit-o și a bătut monede.

Monetarii erau cetățeni, în Paris în secolul al VI-lea era un monetar a cărui activitate era legată de oraș, după cum o dovedește și denumirea sa, *monetarius urbis*. În orașele din vestul și sudul Galiei, în secolele VI–VII, s-au bătut relativ intens monede, ceea ce înseamnă că în fiecare regiune monetarii lucrau în *civitates*¹³. Izvoarele merovingiene menționează trei maeștri monetari, despre unul dintre ei știm doar că lucra la Paris și a construit un *oratorium*, celălalt este Eligius, care înainte de a fi episcop de Noyon a fost monetar și orfevrul, iar al treilea este Abbo care conducea monetăria din Limoges¹⁴. Faptul că monetarii erau și orfevri este evidențiat și într-o știre de la Cassiodor, de unde aflăm că într-o petiție adresată lui Theuderich cel Mare pe la 523/526, delegații Liuvirit și Amplelius se plâneau

³ Vierck 1974, 310; Claude 1981, 239

⁴ Weidemann 1982, 301; Roth 1986, 62.

⁵ Weidemann 1982, 301.

⁶ Aufleger 1996, 619–620.

⁷ Weidemann 1982, 301.

⁸ Claude 1981, 258.

⁹ Roth 1986, 41.

¹⁰ Claude 1981, 214.

¹¹ Claude 1981, 236.

¹² Claude 1981, 239.

¹³ Claude 1981, 237.

¹⁴ Claude 1981, 244, nota 312.

că mulți monetari au plecat din slujba regatului ca să lucreze pentru persoane particulare. Greu de crezut că existau aristocrați atât de bogați ca să facă propriile emisiuni monetare, mai degrabă acești monetari au avut permisiunea ca să activeze ca orfevri. Monetarii franci își desfășurau activitatea în mai multe localități, Eligius bătea monede pentru Chlothar II și Dagobert la Marsilia, în numele lui Dagobert și Chlodovech II la Paris, în numele lui Chlodovech II în Arles și Limoges¹⁵. Prin urmare, nu trebuie exclusă posibilitatea ca și alți monetari să fi lucrat ca orfevri, având în vedere cererea mare de obiecte de cult, de servicii de masă și de podoabe, necesare aristocrației germanice din Europa occidentală.

Pe lângă meșterii care lucrau în *villae*, sate și orașe, erau cei de la curtea regală. Despre prezența unor orfevri la curtea regală din țara rugilor relatează Eugippius în scrierea despre viața Sfântului Severin. Regina rugilor, Giso, a prădat romanii din regiunea Favianus și a luat prizonieri pe care a refuzat să îi elibereze la cererea Sfântului. În acele zile lucrau la curtea regală pentru fiul reginei și orfevri care erau prizonieri. În cele din urmă, regina le-a redat libertatea atât romanilor, cât și orfevrilor. Orfevrii erau denumiți *serviente*, motiv pentru unii cercetători ca să susțină că aceștia nu erau liberi din punct de vedere juridic¹⁶.

Un alt indiciu important în favoarea libertății de mișcare a orfevrilor este informația consemnată în *Vita Ansberti*. Potrivit acestei surse, episcopul Ansbert de Rouen (684–690) a adunat orfevri „din multe provincii” pentru a putea termina de ornamentat mormântul predecesorului său în funcție, Audoin (mort în 648)¹⁷.

Adesea, regii merovingieni comandau obiecte din aur și argint pentru folosul propriu sau pentru a le dăruia așezămintelor ecleziastice, ori în scopuri politice. De o mare însemnătate pentru sublinierea puterii și bogăției monarhilor și aristocraților erau tăvile mari din aur și argint care foloseau la aducerea bucatelor la masă. Theuderich I, după cum menționează episcopul Grigore din Tours, i-a dăruit fratelui său, Clothar I, o tavă mare din argint. Pseudo-Fredegard consemnează faptul că un pretendent la tronul vizigot, Sisenad, i-a trimis regelui franc Dagobert I, pentru a-i obține sprijinul, mai multe tăvi din aur care cântăreau 500 de pfunzi. În scrierea despre Caesarius din Arles se menționează că regele Theuderich cel Mare i-a dăruit acestuia o tavă din argint¹⁸.

Datorită faptului că aveau acces la metale prețioase și, prin urmare, erau expuși tentației de a dijmui din aurul clienților în folos propriu, orfevrii erau priviți cu destulă neîncredere. Relatarea despre Eligius care era admirat pentru onestitatea cu care prelucra aurul este o dovadă a suspiciunii cu care erau priviți meșterii. De altfel, într-o istorie a miracolelor, Grigore din Tours vorbește despre înșelătoriile unui orfevru. În același episod cu privire la împăratul Leon I, care a trimis din cunoștință metropolei galice obiecte liturgice foarte prețioase deoarece fika sa a fost vindecată de un episcop din Lyon, se relatează faptul că solul a fost sfătuit de către un orfevru, în timpul călătoriei, să înlocuiască vasele din aur cu alte vase aurite făurite de acesta. Această povestire este edificatoare pentru neîncrederea cu care erau priviți orfevrii ale căror activități nu puteau fi controlate¹⁹.

Cu privire la organizarea meșteșugurilor se știe destul de puțin. Activitățile complicate presupuneau învățarea tainelor meseriei de la un maestru. Despre existența legăturilor maestru-ucenic ne spune *Vita Eligii* de unde aflăm că episcopul Eligius a învățat meșteșugul orfevrăriei de la Abbo. Însă, contracte încheiate între măștrii meșteșugari și ucenici, așa cum sunt cele din perioada bizantină timpurie, păstrate în Egipt, lipsesc în Europa occidentală²⁰.

2. Izvoare juridice din regatele germanice occidentale

În codurile de legi germanice, vizigote, burgunde, france, longobarde, care au fost elaborate în cursul secolelor V–VI, se fac referiri la meșteșugari, printre care se numără și cei care prelucrau metal.

2.1. Vizigoții. În culegerea de legi a regelui vizigot Leovigild (568–586) cunoscută sub numele *Antiqua*, în cartea a șaptea, la delikte precum furțișaguri și falsuri există două reglementări la rubrica „Falsificarea metalului”. Unul dintre acestea spune că, în cursul secolului al VI-lea, oamenii care produceau podoabe aveau ocazia să scadă calitatea aurului încredințat prin amestecarea metalelor ordinare, fapt care trebuia tratat drept furțișag și nu fals. A doua reglementare se referă tot la furțișagurile meșterilor toreuți, *metallorum fabri*, respectiv aurarii, *aurifices* și argintarii, *argentarii*, făcându-se astfel diferența între aceștia și alți *artifices*, probabil fierari. Acest izvor ar putea fi o mărturie pentru puternica diferențiere a artizanilor spre sfârșitul secolului al V-lea în societatea vizigotă, deși s-ar putea ca *artifices* să nu fie denumirea doar pentru

¹⁵ Claude 1981, 243.

¹⁶ Claude 1981, 248.

¹⁷ Claude 1981, 246, Wollters 1998, 366.

¹⁸ Claude 1981, 238–239.

¹⁹ Claude 1981, 255.

²⁰ Claude 1981, 259–260.

fierari ci și pentru alți meșteri care aveau acces la materiale valoroase: croitori, șelari etc.²¹.

Prevederile legilor germanice au adus în discuție starea juridică a orfevrilor, deoarece acestea prevedeau plata unor răscumpărări în cazul uciderii acestora. În cazul oamenilor liberi, uciderea unuia era considerat *homicidium*, dar în cazul robilor era plătită doar o amendă. Acesta este argumentul principal pentru cercetătorii care susțin faptul că meșterii care prelucrau metalul erau robi. În legea regelui vizigot Chindasvinth se specifică faptul că la curtea regală lucrau ca argintari un număr destul de mare de *servi* care aveau o organizare proprie și conducători numiți *praepositi*²².

2.2. Burgunzii. În *Lex Burgundionum*, elaborată în cea mai mare parte în ultimele decenii ale secolului al V-lea în timpul regelui Gundobad, se stipula că omorârea unui *serv* nu era considerată *homicidium*, vina fiind răscumpărată prin plata unei amenzi. Pentru uciderea unui orfevru se plătea o amendă de 150, 200 de *solidi*, pentru un argintar 100 de *solidi*, pentru un fierar 50 de *solidi*. În *Lex Romana Burgundionum*, adoptată pentru romanicii din regatul burgund, omorârea unui *serv* era din nou sancționată cu amendă și nu prin pedeapsa cu moartea, așa cum prevedea dreptul roman târziu, conform căruia, în cazul în care un om liber ucidă un sclav acesta era pedepsit cu moartea²³.

S-a observat faptul că seniorii romani preferau să aibă la curtea lor orfevri, iar cei burgunzi atât orfevri, cât și argintari. În ceea ce privește fierarii liberi care puteau concura cu acești *servi*, pe baza izvoarelor nu se poate spune că numărul lor era mare. Incontestabil, puteau exista fierari liberi, care lucrau în atelierele lor cu ajutoare aflate în stare de servitute, dar dacă existau în regatul burgund fierari burgunzi, liberi, itineranți, izvoarele juridice nu pot da un răspuns clar²⁴.

2.3. Francii. În *Lex salica*, elaborată în vremea lui Chlodovech, sunt menționați *aurifex*, *argentarius* și *faber ferrarius*, în legătură cu stabilirea prețului de răscumpărare a vinovăției în cazul uciderii lor. Spre deosebire de legea burgundă, cea salică nu făcea o diferențiere între meșteri și lucrătorii din agricultură, ceea ce a condus la interpretarea că meșterii franci nu aveau o înaltă specializare ca burgunzii și lucrau doar pentru seniorii lor²⁵, fapt contrazis, în opinia noastră, de cronici și scrieri hagiografice din perioada merovingiană în care

sunt amintiți orfevri, argintari și monetari, precum și de produsele meșteșugarilor din regatul franc, uimitoare și astăzi prin iscusința și talentul artistic cu care au fost realizate.

2.4. Longobarzii. În *Leges Longobardorum* exista un segment cu privire la amenda prevăzută pentru omorârea sclavilor, menționați după mese-riile lor, dar orfevrii și fierarii nu sunt amintiți. Din acest motiv, s-a interpretat că artizanii metalelor nu aveau o atât de mare importanță ca la vizigoți și burgunzi, fapt care ar decurge și din documentele longobarde în care este pomenit un singur *aurifex*²⁶. Din punctul nostru de vedere afirmația este discutabilă, deoarece nu se poate spune că aceștia aveau un rol economic atât de nesemnificativ încât să nu fie menționați într-un cod de legi, ci mai degrabă este o dovadă a faptului că erau liberi din punct de vedere juridic. Pe de altă parte, legile longobarde au fost codificate abia în ultima treime a secolului al VI-lea și la începutul secolului al VII-lea, prin urmare este firesc să existe deosebiri, societatea longobardă diferind de celelalte regate germanice care s-au amestecat cu romanii cu cel puțin o sută de ani mai devreme. La rândul lor, descoperirile arheologice aduc dovezi ale practicării orfevrăriei și făurăriei: unelte din morminte de fierari și orfevri, piese de port, cum sunt fibulele digitate la modă în jurul anului 600, specifice ca formă și decor longobarzilor din Italia²⁷ și exemplele ar putea continua. De altfel, documentele din cursul secolului VIII mărturisesc că în societatea longobardă existau meșteri liberi. Într-un act din anul 737 este menționat un *vir honestus* care se ocupa cu fierăria. Un alt document din anul 739 menționează pe primul loc pe lista martorilor un *aurifex* numit Justonus. Mai aflăm că un *calderarius*, căldărarul Causoald, avea în proprietate o podgorie, iar documentele din Lucca (oraș din Toscana important în epoca longobardă) menționează printre oamenii liberi pe *ferrarii*, *aurifexes* și *calderarii*²⁸.

Din aceste izvoare scrise din regatul longobard rezultă mai degrabă că orfevrii și fierarii nu erau în stare de servitute ci erau liberi. Informația este foarte importantă, în condițiile în care realitatea a fost transpusă în lege, mai ales dacă avem în vedere faptul că longobarzii au plecat din vestul bazinului carpatic, din vecinătatea gepizilor ai căror meșteri toreuți este posibil să fi avut statut social similar.

²¹ Nehlsen 1981, 268.

²² Nehlsen 1981, 270–271.

²³ Nehlsen 1981, 273–274.

²⁴ Nehlsen 1981, 276.

²⁵ Nehlsen 1981, 278–279.

²⁶ Nehlsen 1981, 281.

²⁷ Menghin 1985, 68–70, 170.

²⁸ Nehlsen 1981, 282.

3. Scrieri istorice romano-bizantine

Dinspre celălalt pol al culturii medievale timpurii de sorginte romană, Bizanțul, scrierile sunt mai abundente, dar la fel de zgârcite în privința ilustrării unor profesii, care de multe ori se împleteau cu negustoria, ai căror practicanți executau produse la comandă²⁹. Fiind atât de puțin interesați de concepțiile lor, istoriografii au fost și mai puțin preocupați de activitatea și rolul social al meșteșugarilor aflați în afara lumii bizantine.

Despre prelucrarea metalelor la popoarele din afara Imperiului Bizantin aflăm doar de la Teofilact Simocata care consemnează, în istoria despre domnia împăratului Mauriciu, că slavii nu erau deprinși să poarte arme pentru că în țara lor nu se cunoștea fierul și nu erau războinici (Teofilact Simocata, VI, 2. 15). Însă, spusele lui Teofilact sunt de fapt un clișeu preluat de la Tacitus care susținea același lucru despre *aestii*, în același timp în contrast cu relatările sale despre campaniile armatei imperiale contra slavilor de la nordul Dunării, care cunoșteau arta războiului³⁰. Informația lui Teofilact este infirmată de descoperirile arheologice, deoarece cuptoare de redus minereul și unelte au fost descoperite în spațiul dintre Marea Baltică și fluviul Dunărea.

4. Izvoare epigrafice și iconografice

Informații despre meșteșugari apar și în inscripțiile funerare. Pe piatra de mormânt a clericului Marius din Avanche, decedat în anul 594, s-a menționat că se ocupa cu meșteșugul orfevrăriei și realiza obiecte liturgice: *Ecclesie ornatus vasis fabricando sacratis, / et manibus propriis predia insta colens*³¹.

Numele orfevrilor a fost păstrat foarte rar în inscripțiile de pe obiectele făurite de aceștia. Așa este cazul unei cataramă pe care meșterul Maxo a scris că a realizat-o foarte bine: *Maxos me fecit opdime*. O altă inscripție de pe o cataramă din mediul nord-burgund, spune că Achuinus a făcut-o bine: *Achuinus fecit bene*. Aceste nume pot fi un indiciu pentru un fel de „garanție a calității” care ținea și de propria apreciere a meșterului. Pe relicvariul lui Theuderigus din biserica St. Maurice sunt menționați cei care au contribuit la realizarea sa: în primul rând preotul care a comandat piesa, apoi cei care au finanțat-o, Nordolaus și Rihlindis, și în ultimul rând, orfevrii Undiho și Ello. Inscripțiile sunt indicii ale faptului că orfevrii știau să scrie și să citească, prin urmare puteau

avea o educație rudimentară³², în același timp fiind dovezi că erau mândri de munca lor.

Despre atelierele meșterilor și tipurile de unelte pe care le utilizau mai găsim informații în reprezentările iconografice, puține la număr, păstrate din perioada medievală timpurie. Renumite sunt reprezentările făurarului mitic Wieland, despre care se amintește în Saga lui Thiedrek și în Edda, a cărui poveste a fost imortalizată și în monumente sculpturale, pe caseta din os de la Auzun³³ (lucrată în jurul anului 700), sau pe sculptura din piatră descoperită la Ardre (un monument al artei germanice de dinainte de creștinare), unde au fost sculptate atât scene din peripețiile prin care a trecut la curtea regelui Nidur, cât și atelierul său înzestrat cu vatră și unelte: ciocan, clește, nicovală³⁴.

În psaltirea de la Utrecht, scrisă între anii 816–835, este desenat un fierar care lucrează din greu în atelierul său, în fața vetrei care scoate rotocoale de fum. Fierarul are în lucru o piesă în stare de incandescență, aflată pe nicovala prinsă într-un butuc de lemn, pe care o apucă cu cleștele și cu cealaltă mână îi dă lovituri puternice cu ciocanul, totul sub privirile unui ucenic care întreține focul cu ajutorul foalelor și se uită la maestrul său cum muncește³⁵. Psaltirea de la Stuttgart, scrisă în anii 820–835, ilustrează o scenă asemănătoare³⁶.

5. Considerații finale

Așadar, izvoarele scrise prezintă arareori informații cu adevărat interesante despre meșteșugari, mărginindu-se a relata mai ales cazurile deosebite ale unor regi sau înalți prelați care practicau un meșteșug din pasiune și nu pentru a-și câștiga existența. De altfel, izvoarele merovingiene menționează producerea unor obiecte de cult sau a unor obiecte de lux din metal prețios, însă nu consemnează producerea obiectelor de port (fibule, cataramă). Nici armurierii nu sunt amintiți, deși armele erau indispensabile în epocă³⁷.

Izvoarele juridice din regatele barbare îl evocau pe *faber* în categoria de *servi*, dar în epocă acest cuvânt nu îi desemna doar pe indivizii fără libertate personală, lipsa de certitudine a vocabularului fiind considerată ca o dovadă a caracterului schimbător al anumitor statute sociale³⁸. Pe de altă parte, dreptul germanic a preluat și moștenirea antică romană³⁹,

³² Claude 1981, 259.

³³ Aufleger 1996, 621, Fig. 475.

³⁴ Hauck 1977, 14–16.

³⁵ Roth 1986, 64.

³⁶ Amnrein, Binder 260, Fig. 399.

³⁷ Claude 1981, 216.

³⁸ Decaens 1971, 88.

³⁹ Pirenne 1996, 30.

²⁹ Oikonomides 2000, 169.

³⁰ Curta 2001, 58.

³¹ Roth 1986, 41; Claude 1981, 257, nota 411.

or în societatea romană condiția de om liber nu se împăca nicidecum cu atelierul artizanal, meșteșugarul fiind un om de condiție inferioară sau, cel mult, un cetățean de mâna a doua. Oricât de talentat ar fi fost, un *artifex* rămânea un executant în serviciul unui client care a comandat, a plătit execuția și și-a impus preferințele⁴⁰.

Prin urmare, consemnările din codurile de legi barbare au livrat argumente solide la prima vedere în favoarea ipotezei cu privire la starea de dependență a orfevrilor și fierarilor. Însă, din unele scrieri aflăm știri despre meșteri itineranți, în căutare de comenzi, care nu ar fi putut călători nestingheriți dacă ar fi avut statutul de *servi*. Astfel că libertatea juridică a meșterilor trebuie luată în considerare, altfel nu s-ar fi putut dezvolta viitoarele structuri ale vieții economice din orașele medievale occidentale⁴¹.

La rândul lor, izvoarele arheologice confirmă ipoteza unui meșter liber, itinerant, care se deplasa cu trusa de unelte în căutarea comandatilor proveniți din rândul elitei și care îi ofereau materia primă⁴². Spre deosebire de orfevri, fierarii puteau lucra timp îndelungat în același loc și s-ar putea ca aceștia să fi fost mai ales sedentari sau itinerarul lor să fi implicat teritorii mult mai restrânse. Meșteșugarii puteau avea un statut social privilegiat sau puteau proveni dintre oamenii liberi mai puțin înstăriți și pot fi identificați arheologic prin mormintele în care s-au depus unelte și arme. Dacă prin ritualul de depunere al uneltelor s-ar fi evidențiat doar aristocrații care aveau meșteșugari printre supuși, considerăm că ar fi trebuit ca în toate mormintele princiare sau ale altor nobili să se găsească unelte.

BIBLIOGRAFIE

- Amrein, Binder 1997
H. Amrein, E. Binder, Metallgewinnung und Schmiedekunst im frühen Mittelalter, *Die Alamannen*, Stuttgart, (1997), 359–370.
- Arrhenius 1979
B. Arrhenius, Ein Goldschmiedgrab von Hovgardsberg Vendel, Uppland, Schweden, *Frühmittelalterliche Studien* 13, (1979), 393–414.
- Aufleger 1996
M. Aufleger, Metallarbeiten und Metallverarbeitung, *Die Franken wegbereiter Europas*, Mainz, (1996), 618–628.

Awaren 1985,
***, *Awaren in Europa. Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.–8. Jh.*, Frankfurt am Main, (1985).

Capelle 1979
T. Capelle, *Das Gräberfeld Beckum I*, Münster-Westfalen, (1979).

Carnap-Bornheim 2001
C. von Carnap-Bornheim, The Social Position of the Germanic Goldsmith A. D. 0–500, *KVHAA Konferenser* 51, Stockholm (2001), 263–278.

Claude 1981
D. Claude, Die Handwerker der Merowingerzeit nach den erzählenden und urkundlichen Quellen, *Das Handwerk in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. I. Historische und rechtshistorische Untersuchungen zur Frühgeschichte der Gilde*, Göttingen, (1981), 204–266.

Curta 2001
F. Curta, *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*, Cambridge, (2001).

Decaens 1971
J. Decaens et alii, *Un nouveau cimetière du haut moyen âge en Normandie. Hérouvillette*, Caen, (1971).

Driehaus 1972
Driehaus Jürgen, Zum Problem merowingerzeitlicher Goldschmiede, *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen* 7, (1972), 389–406.

Hauck 1977
K. Hauck, Wielands Hort. Die sozialgeschichtliche Stellung des Schmiedes in frühen Bildprogrammen nach und vor dem Religionswechsel, *Antikvarist arkiv* 64, (1977), 5–31.

Henning 1991
J. Henning, Schmiedegräber nördlich der Alpen. Germanisches Handwerk zwischen keltischer Tradition und römischen Einfluß, *SJ* 46, (1991), 65–82.

Jones 1964
A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire, 284–602: A Social, Economic and Administrative Survey*, Oxford, (1964).

Menghin 1985
W. Menghin, *Die Langobarden. Archäologie und Geschichte*, Stuttgart, (1985).

Morel 2001
J.-P. Morel, Artizanal, *Omul roman* (coord. Andrea Giardina), Iași, (2001), 195–222.

Müller-Wille 1977
M. Müller-Wille, Der frühmittelalterliche Schmied im Spiegel skandinavischer Grabfunde, *Frühmittelalterliche Studien* 11, (1977), 127–201.

⁴⁰ Morel 2001, 196, 200.

⁴¹ Henning 1991, 77.

⁴² Werner 1970, 70. Nu doar în *Barbaricum*, ci și în Imperiul Bizantin bijutierii lucrau cu materialul clientului, vezi Jones 1964, 653.

Nehlsen 1981

H. Nehlens, Die rechtliche und soziale Stellung der Handwerker in den germanischen Leges-Westgoten, Burgunder, Franken, Langobarden, *Das Handwerk in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. I. Historische und rechtshistorische Untersuchungen zur Frühgeschichte der Gilde*, Göttingen, (1981), 267–283.

Oikonomides 2000

N. Oikonomides 2000, Omul de afaceri, *Omul bizantin* (coord. Guglielmo Cavallo), Iași, (2000).

Pirenne 1996

H. Pirenne, *Mahomed și Carol cel Mare*, București, (1996).

Roth 1986

H. Roth, *Kunst und Handwerk im frühen Mittelalter*, Stuttgart, (1986).

Simocata 1985

Teofilact Simocata, *Istorie Bizantină*, traducere, introducere și indice de H. Mihăescu, București, (1985).

Turčan 1984

R. Turčan, Burials of Goldsmith of the 6th–7th centuries A. D. in the Carpathian Basin, *Archeologické rozhledy* 36, (1984), 481–489.

Vierck 1974

H. Vierck, Werke des Eligius, *Festschrift für Joachim Werner* 2, (1974), 309–378.

Weidemann 1982

M. Weidemann, *Kulturgeschichte der Merowingerzeit nach den Werken Gregors von Tours*, I–II, Mainz, (1982).

Werner 1954

J. Werner, Waage und Geld in der Merowingerzeit, *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, Heft 1, (1954), 3–40.

Werner 1970

J. Werner, Zur Verbreitung frühgeschichtlicher Metallarbeiten (Werkstatt-Wanderhandwerk-Handel-Familienverbindung), *Antikvarist arkiv* 38, Stockholm, (1970), 65–81.

Wolters 1998

J. Wolters, Goldschmied, Goldschmiedekunst, *Reallexicon der germanischen Altertumskunde*, 12 Band, Berlin, (1998), 362–386.

ON THE METAL CRAFTSMEN ACCORDING TO EARLY MIDDLE AGE WRITTEN SOURCES (Abstract)

The work and social status of the metal craftsmen, during the time when European Middle Age was built upon the ruins of the ancient world, is highlighted mainly by archaeological finds. Their products are still wondering, given their artistry. In attempting to get a clearer image of who they were, how they worked and how they were appreciated, one can use the written sources, despite the fact that they are scarce and rather poor when referring to everyday sequences.

During this troubled age of transformations that lead to the crystallization of nowadays European peoples, the focuses of the written culture were the chancelleries and monasteries of the Western world, claiming the heritage of the Roman Empire. Various writings, such as law codes, chronicles, lives of the saints offer sporadic information on the proper craftsmanship of goldsmiths and ironsmiths, other than those of the archaeological sources. The archaeological horizon is represented both by the artifacts themselves and the burials with offerings consisting in tools, located inclusively in the Carpathian Basin, most of them dated to 6th and 7th centuries AD. These findings play an important role in deciphering the social role of the craftsmen, as the offerings mark their social privileged status.

The written sources are seldom presenting really interesting information on the craftsmen, confining to narrate especially the stories of kings or high-ranking ecclesiastics, practicing a craft as a hobby and not for a living. Judicial sources from the barbarian kingdoms evoked the *faber* as part of the *servi* category. At the time the word did not designate only the individuals lacking personal freedom.

Records from the barbarian law codes offered strong evidences in favor of the scholars considering that the ironsmiths and goldsmiths were not free, judicially speaking. Still, some chronicles wrote about itinerant craftsmen, looking for work, which could not have travel freely if identified as *servi*.

Judicial freedom of the metal artisans should be otherwise considered, as the future economical life structures of the Western medieval cities couldn't have evolved.

UN SECOL DIN EVOLUȚIA UNUI DOMENIU FEUDAL AL BANATULUI DE CÂMPIE: DOMENIUL FAMILIEI NOBILE DANCIU DE MACEDONIA

Ligia Boldea*

Cuvinte cheie: *Banat, Danciu de Macedonia, domeniu feudal, tranzacție funciară*

Mots-clés: *Banat, Danciu de Macedonia, domaine féodal, transaction foncière*

Constituirea, structura și evoluția unui domeniu feudal din câmpia bănățeană se dorește a fi o tentativă de a completa ansamblul structurilor feudale domeniile bănățene, mai bine conturate în zona înaltă, acolo unde regăsim deja puse în evidență stăpânirile nobililor români bănățeni. Incursiunea noastră istoriografică presupune dintru început o necesară diferențiere între evoluția sistemului funciar bănățean în zona montană și piemontană, circumscrisă în linii mari Banatului de Severin (cu ale sale opt districte privilegiate), și realitățile regăsite documentar în zonele de deal și câmpie, ce au găzduit restul comitatelor bănățene (Timiș, Caraș, Cuvin, Torontal, cu extensie spre Arad și Cenad). O primă observație învederează faptul că, pentru ambele spații de locuire, debutul secolului al XIV-lea marchează, din punct de vedere istoriografic, momentul din care reconstituirea domeniilor regale, nobiliare, urbane sau ale cetăților încep să fie realizabile. Dintr-o altă perspectivă însă, disjuncțiile devin necesare, pornind de la realitățile ce transpar din întreaga informație documentară; bunăoară, Banatul montan și piemontan a reprezentat, în întregul său mediu, atât o zonă de locuire predominant românească, cât și spațiul în care s-a dezvoltat ansamblul stăpânirilor funciare ale familiilor nobile române, întărite ca atare prin diplomele de nouă dănie ce au proliferat de la mijlocul secolului al XIV-lea, și pe care le regăsim, într-o spectaculoasă continuitate, aproape în aceleași limite la mijlocul secolului al XVII-lea, când Banatul de Lugoj-Caransebeș va fi cedat otomanilor. Zonă înaltă, colinară sau alpină, ea a fost prea puțin atractivă economic elementelor alogene, cu atât mai mult cu cât vulnerabilitatea

ei determinată de condiția de frontieră sudică a regatului maghiar, ce a expus-o prea frecventelor atacuri generate, pe de-o parte, de politica ofensivă a Angevinilor în secolul al XIV-lea, pe de altă parte, de avansul otoman dinspre Balcani, a presupus un permanent efort material, uman și militar ce a adus suficiente prejudicii locuitorilor săi – stăpâni și supuși.

În același timp, Banatul de câmpie, cu ale sale comitate, a constituit terenul propice pentru proliferarea domeniilor alogene maghiare, dar și a altor coloniști sau „oaspeți” de altă origine, ce a dus la contracararea formelor patrimoniale de stăpânire românească și la deplasarea probabilă a unei părți a populației românești dinspre câmpie înspre zonele înalte, mai ferite, ale Banatului¹. A fost o zonă deschisă donațiilor regale, fie de moșii, fie de districte întregi, către o serie de familii nobile alogene sau de demnitari ai regatului, un peisaj patrimonial diferit față de cel al Banatului de deal și de munte, nu doar prin apartenența sa etnică, ci și prin dinamica în timp și spațiu a componenței și consistenței domeniilor nobiliare constituite aici. Fără a fi spectaculoase ca întindere și ca potențial economic, stăpânirile patrimoniale ale nobililor români din districtele privilegiate ale Banatului de Severin s-au caracterizat, mai degrabă, prin omogenitatea și durabilitatea lor în timp, fiind concentrate în depresiunile intramontane, situate pe cursul Timișului Superior, al Bistrei, Cernei și Nerei (este vorba de depresiunile Caransebeș-Mehadica și Almăj)², cu prea puține debușee spre exterior.

¹ Viorel Achim, *Românii din regatul medieval ungar și dijmile bisericești. Pe marginea unui document din Acta Romanorum Pontificum, Banatica*, 14 (1996), 11.

² Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV–XVI (origine, statut, studiu genealogic)*, Reșița (2002), 160–161.

* Muzeul Banatului Montan Reșița, b-dul Republicii, nr. 10, e-mail: ligiaboldea@yahoo.com.

În zona de câmpie însă asistăm la o mult mai mare dispersie a structurilor domeniiale, ce transcend deseori limitele unui comitat, fiind în același timp oarecum fluctuante prin dependența față de donația regală, prin mai dese practici de vânzare-cumpărare, zalogire, înstrăinare sau chiar prin abandonarea lor; cazul relevant este cel al putericei familiei Himfi de Remetea-Ersig care, dăruită începând cu anul 1320 cu stăpâniri în comitatele Caraș și Timiș, și-a constituit un domeniu impresionant în zonă pentru ca la mijlocul secolului al XV-lea să părăsească Banatul, stabilindu-se definitiv pe domeniile sale din vestul Ungariei, ca urmare a devastării posesiunilor lor de către atacurile otomane și a fenomenului de stingere a neamului³.

Investigația noastră se va îndrepta spre un asemenea domeniu feudal din Banatul de câmpie – cel al nobililor din Macedonia, cu intenția de a contura prototipul unei familii și al patrimoniului ei funciar sensibil diferit față de realitățile din Banatul de deal și de munte. Pe baza documentației ce ne-a stat la dispoziție am încercat să reconstituim modalitățile în care s-a structurat domeniul familiei Danciu de Macedonia, dimensiunile sale, tendințele evolutive precum și diversele probleme ce au ținut de aspecte legate de dinamica patrimonială rezultată prin coliziunea sferelor de interes funciar ale mai multor familii nobile.

În zilele noastre regăsim așezarea Macedonia în cadrul administrativ-teritorial al județului Timiș, la cca 30 km de Timișoara și la NE de Deta, ca parte componentă a orașului Ciacova (alături de localitățile Petroman, Obad și Cebza). Din punct de vedere geografic, Macedonia se situează în câmpia Timișului, parte a Câmpiei Panonice, o câmpie joasă, de subzistență, cu o altitudine de 80–90 m, o suprafață întinsă de divagare, cu aspect de luncă brăzdată de numeroase albie părăsite. Amplasarea sa în zona luncilor dintre râurile Timișul Nou și Timișul Vechi, cursuri cu tendințe de înmlăștinare, a expus localitatea inundațiilor, mai ales înainte de lucrările de regularizare executate în zonă.

În evul mediu așezarea Macedonia, regăsită documentar în stăpânirea familiei Danciu, a fost integrată comitatului Timiș, fiind plasată în imediata apropiere a cetății regale a Ciacovei, cetate donată în anii 1394–1395 familiei nobiliare Chaak⁴. Importanța sa pare să fi crescut pe parcursul secolului al XIV-lea, fapt legat în mod intrinsec de sporirea prestigiului familiei stăpânitoare,

astfel încât în preajma anului 1400 documentele pomenesc existența în cadrul ei a unei fortificații (*castellum, fortalitium*)⁵, pentru ca în jurul anului 1422 să regăsim în documente calitatea sa de *oppidum*⁶. Prima atestare documentară a localității datează din deceniul al 4-lea al secolului XIV, fiind vorba despre înscrierea parohiei Macedonia în lista de dijme papale strânse între anii 1333–1335 în Banat din ordinul papei Ioan XXII⁷. Denumirea sa poate fi doar cu mare relativitate și ipotetic atribuită ca rezultat al deplasării unei populații slave macedonene de la sud de Dunăre în Banat în secolele XIII–XIV. Cert este că din prima jumătate a secolului al XIV-lea ea apare în stăpânirea familiei Danciu, primul document edificator cunoscut nouă fiind emis în 23 martie 1344⁸, cu referire la un proces dintre comitele de Caraș, magistrul Posa de Zeer și un *Doncs* de Macedonia. Două întrebări se impun a fi formulate: una legată de originea familiei Danciu (regăsită în documente în formele *Dancs, Doncs, Danch, Donch*), cealaltă de momentul și modul în care această familie a dobândit stăpânirea asupra posesiunii Macedonia, constituită în timp ca nucleu al ansamblului lor domenal. În ceea ce privește originea etnică, considerăm ca neîntemeiată atribuirea apartenenței familiei Danciu la feudalitatea românească, a cărei identitate social-economică începe să fie relevantă documentar la jumătatea secolului al XIV-lea⁹; este adevărat că, în câteva rânduri, nobilii Danciu de Macedonia apar în documente alături de nobili români bănățeni, dar contextul în care acest fapt este înregistrat este cel al implicării lor într-o serie de campanii militare la sfârșitul secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea, campanii ce au solicitat în repetate rânduri întregul efort militar al zonei¹⁰. Mult mai reală ni se pare încadrarea acestor nobili

⁵ Ortway Tivadar (ed.), Pesty Frigyes, *Oklevelek. Temes vármegye és Temesvárváros történetéhez*, I, Pozsony (1896), 301 (în continuare *Oklevelek-Temes*).

⁶ Lukcsics Pál, *XV századi pápák oklevelei*, I, Budapest (1931), 121.

⁷ Marius Bizerea, Flavius Bizerea, Așezările din Banat consemnate în registrele diplomelor papale din anii 1332–1337. *SIB*, V (1978), 19; Petru Iambor, Contribuții documentare privind unele așezări românești din vestul țării la începutul feudalismului. *ActaMN*, XVII (1980), 172; D. Țicu, *Geografia ecleziastică a Banatului medieval*, Cluj-Napoca (2007), 188.

⁸ Magyar Országos Levéltár (Arhiva Națională Maghiară) (MOL), Diplomataikai Levéltár (DI.) 91343.

⁹ Una din primele asemenea aserțiuni îi aparține lui Ioan Cavalier de Pușcariu în *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, I, Sibiu (1892), 130 și 132.

¹⁰ L. Boldea, Veleități și oportunități ale nobilimii bănățene în vremea lui Sigismund de Luxemburg. *Banatica*, 18 (2008), 205–206.

³ Cosmin Popa-Gorjanu, Despre *familiares* și *familiaritas* în cazul familiei Himfi. *Apulum*, XLIV (2007), 366.

⁴ Dumitru Țicu, *Cetăți medievale din Banat (Medieval fortifications in Banat)*, Timișoara (2009), 42–44.

în rândul familiilor de origine maghiară donate cu moșii în zona de câmpie a Banatului, cel mai probabil odată cu epoca Angevinilor, domnia lui Carol Robert (1308–1342) fiind, de altfel, recunoscută, cel puțin la începuturile ei, ca fiind extrem de darnică în recompense funciare către elementele militare sau nobiliare ce au susținut urcarea dinastiei de Anjou pe tronul Ungariei. De la jumătatea secolului al XV-lea s-a produs o anumită separare între principalele ramuri ale familiei, fără a ne fi cunoscut actul prin care s-a recurs la o partajare a patrimoniului lor funciar; de acum înainte documentele menționează ramura Dancs de Macedonia (rămasă pe domeniul familial din Macedonia) și ramura Peterfi de Macedonia (ce pare să se fi deplasat pe posesiunile lor din comitatul Torontal)¹¹. Anexăm pentru consultare tabelul genealogic întocmit de Engel Pál în lucrarea dedicată genealogiilor familiilor nobile maghiare din regatul ungar medieval.

Potrivit lui Csánki Dezső, familia Danciu a avut în stăpânire la Macedonia și Sculia (*Szkulya, Oszkola*) mai mult de 10 posesiuni¹² însă, pe măsura scurgerii timpului, documentele dovedesc existența unui patrimoniu ce s-a extins în aproape toate comitatele bănățene, mai puțin în districtele privilegiate din zona înaltă a Banatului, un exemplu extrem de interesant prin prisma evoluției structurilor domeniiale bănățene în epoca medievală, ce ne-a determinat să încercăm să reconstituim modalitățile prin care acest patrimoniu a fost dobândit, fluctuațiile sale sau diversele probleme generate de conflictele de interese ce au survenit între familia Danciu și alte familii nobile bănățene. Fără îndoială însă că centrul de greutate al patrimoniului lor funciar s-a situat în comitatul Timiș, în așezarea Macedonia, ce a dat și patronimicul familial.

În acest spațiu Dancsfieștii s-au învecinat cu familii cel puțin la fel de prospere și influente, realitate ce a atras după sine un întreg câmp de relaționare specific spectrului social feudal, respectiv: conflicte de stăpânire, înfrățiri pe moșie, tranzacții funciare sau financiare, inclusiv înrudiri. Una dintre cele mai înstărite familii ale cărei posesiuni s-au situat în imediata vecinătate a stăpânirilor familiei Danciu a fost familia Doczy (*Doocz*), cu posesiuni la est de Macedonia, la Sculia și Folea, în

localitățile *Iktar, Lukasovacz*, Recaş și *Sasvar*, apoi la nord și nord-vest de Timișoara (într-un număr mai mare) și în comitatul Arad, unde se afla reședința lor principală la *Zadorlak*¹³. Revelator pentru modul în care a evoluat această relație de vecinătate este faptul că în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în 1466, între doi dintre membrii familiilor Danciu și Doczy s-a încheiat o înfrățire spirituală și pe moșie, astfel încât Ladislau Doczy, ban al Severinului între anii 1459–1460¹⁴, a dobândit jumătate din părțile de posesiune ale lui Nicolae Danciu din Macedonia, Sculia și Recaş.

Tot în vecinătatea domeniului familiei Danciu, însă pe linia hotarului dintre comitatele Timiș și Caraș, de-a lungul Bârzavei (în zona localităților Sipet, Folea, Sculia și Voiteg) s-au situat stăpânirile lui *Majos de Plebarthid* sau *Oszlar*, originar după câte se pare din comitatul Bihor¹⁵.

În aceeași zonă limitrofă dintre cele două comitate posesiunile Dancsfieștilor s-au învecinat cu alte două nuclee familiale ce își aveau parte însemnată a stăpânirilor în comitatul Caraș, a fost vorba de puternica și înstărita familie Himfi de Remetea-Ersig și de familia nobililor Chep de Ghertenis, vecinătăți trădate în câteva rânduri de o serie de fricțiuni motivate de inerente încălcări ale dreptului de stăpânire de către una dintre părți. De altfel, se poate afirma cu deplin temei că prezența familiei Himfi în Banat a fost marcată de numeroase episoade de abuzuri și încălcări ale dreptului patrimonial, ceea ce i-a creat multiple adversități din partea altor familii nobile și, mai ales, din partea comunității cneziale românești, cea dintâi prejudiciată de procesul de depozedări funciare ce a îmbrăcat caracterul unui fenomen în întreaga zonă¹⁶. În egală măsură, nobilii Chep de Ghertenis prezintă (la cumpăna dintre secolele XIV–XV) prototipul uneia dintre cele mai conflictuale familii din spațiul bănățean, evoluția sa fiind punctată de nenumărate litigii ce au degenerat în violențe fizice, surprinzând atât frecvența lor, cât și virulența cu care s-au derulat¹⁷.

Vecinătatea dintre două domenii nobiliare a determinat, în egală măsură, și stabilirea unor relații familiale ce s-au circumscris unui anumit

¹³ *Ibidem*, p. 8; Lendvai M., *op. cit.*, 44.

¹⁴ Costin Feneșan, *Domeniul cetății Timișoara până la 1552. RI*, tom VIII, nr. 7–8 (1997), 522.

¹⁵ Csánki D., *op. cit.*, 8.

¹⁶ Martin Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London (2000), 97 și 115.

¹⁷ L. Boldea, *Probleme ale sistemului patrimonial bănățean. Donații regale de secol XIV și consecințele lor sociale, Pe urmele trecutului. Profesorului Nicolae Edroiu la 70 de ani* (coord. S. Andea, I. A. Pop), Cluj-Napoca (2009), 83–100.

¹¹ Engel Pál, *Középkori Magyar Genealógia*, variantă pe CD, sv. Macedoniái (în continuare Engel, *Genealógia*); Lendvai Miklós, *Temes vármegye nemes családjai*, I, Budapesta (1896), 82.

¹² Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, II, Budapesta (1894), 7–8.

tipar regăsit cu ușurință în întreaga perioadă medievală la nivelul structurilor sociale superioare. Endogamia, privită din perspectiva relațiilor matrimoniale încheiate aproape exclusiv între membrii clasei nobiliare, a ajuns să fie regula dominantă în majoritatea cazurilor pentru simplul motiv că, prin practicarea ei, s-a menținut închis cercul elitelor sociale. Pot fi detectate cel puțin trei forme de manifestare ale acesteia: „căsătoriile-gemene” (în cadrul cărora sora mirelui se căsătorește cu fratele miresei), căsătoriile repetate între două familii și căsătoriile între membrii aceleiași familii¹⁸. În ceea ce privește cazul familiei Danciu de Macedonia știm cu certitudine că ea a practicat la un moment dat „căsătoria-geamănă” cu familia Himfi, un Andrei Danciu de Macedonia fiind căsătorit cu Caterina Himfi cam în aceeași perioadă în care verișoara sa după tată, Caterina Danciu a fost căsătorită cu Ștefan Himfi de Remetea, verișorul Caterinei Himfi¹⁹. Din păcate, în loc să strângă și să netezească legăturile interfamiliale, această înrudire a generat către mijlocul secolului al XV-lea un șir de acțiuni judiciare ce au atras după sine chiar pronunțarea interdictului ecleziastic de către arhidiaconul de Timiș împotriva uneia dintre părți²⁰.

Tot din *Genealógia* lui Engel Pál se constată că la a patra generație alți membri ai familiei Danciu, ramura Peterfi, s-au înrudit cu femei din familiile Posa de Zeer (extrem de influentă în comitatul Arad) și Telegdi²¹.

Tentativa de reconstituire a patrimoniului funciar al familiei Danciu de Macedonia ne conduce către o realitate sensibil diferită față de sistemul stăpânirii domeniiale existent în Banatul înalt, de deal și de munte. Ceea ce ne atrage atenția este marea dispersare a posesiunilor familiale în nu mai puțin de opt comitate – Arad, Caraș, Cuvin, Cenad, Timiș, Torontal din Banatul medieval, plus Tolna și Baranya din afara spațiului bănățean (în sud-estul Ungariei, pe malul stâng al Dunării), o realitate extrem de interesantă, ce induce la rândul ei alte observații inerente. De exemplu, ne este greu de stabilit din punct de vedere documentar modalitatea în care mare parte din aceste stăpâniri au fost dobândite. Doar în două cazuri avem dovada certificată documentar a unor donații regale (1366

și 1397), restul stăpânirilor fiind pomenite în contextul unor zalogiri, moșteniri, drept de folosință, ocupări forțate, conflicte patrimoniale, tentative de înstrăinare sau înfrățiri pe moșie – o imagine sugestivă a diverselor practici patrimoniale ce au caracterizat stăpânirea funciară a elitelor sociale medievale. Însă tocmai această mare varietate de procedee uzitate de membrii familiei atrage atenția asupra altui aspect – cel al mobilității și consistenței reale în timp a domeniului familial. Căci, pe lângă moșiile întregi semnalate, în stăpânirea familiei Danciu au ajuns și numeroase predii sau părți de posesiune, ceea ce reduce cantitativ extensia domeniului său feudal. Apoi, ne întrebăm cât timp anume și ce cantitate din acest ansamblu funciar a fost menținută, existând cazuri concrete în care familia a exercitat doar o stăpânire temporară asupra unor moșii.

Analiza problematizată a documentației care ne este accesibilă clarifică în bună măsură o seamă de aspecte importante ale mutațiilor ce au survenit în structura domeniială ce a aparținut familiei pe parcursul secolelor XIV–XV. Am atrage atenția asupra unui anume tipar evolutiv pe care l-am regăsit și în cazul domeniilor învecinate ale Himfiștilor sau ale familiei Chep de Ghertenis, situate la confluența dintre Banatul montan și cel de câmpie. Este vorba despre faptul că, în toate aceste cazuri, secolul al XIV-lea a fost o perioadă de acumulare funciară, declanșată odată cu donația regală și așezarea familiei în zonă și continuată prin varii modalități de extindere a stăpânirilor de pământ, ce au respectat sau au forțat uneori procedurile și legile în vigoare. Cursul ascendent continuă și în primele decenii ale secolului următor pentru ca, de la jumătatea acestuia, să asistăm la un lent proces de destructurare a patrimoniului funciar, cauzat de mai mulți factori, dintre care credem că au prevalat desele atacuri otomane ce au devastat posesiunile din zona de câmpie, mai dificil de apărat, cât și un anumit spor demografic negativ sau o serie de probleme de natură materială ce au atras după ele tendințe de înstrăinare a unor posesiuni sau chiar pierderea acestora. Prin contrapunere am putea menționa că un asemenea ciclu evolutiv este mai rar regăsit în spațiul districtelor privilegiate montane și piemontane, unde domeniile nobililor români bănățeni s-au consolidat pe parcursul veacului al XV-lea, posesorii lor începând să dobândească, din a doua jumătate a secolului și la începutul celui următor, o serie de demnități în plan local, semn al unei anumite poziții privilegiate, recunoscute și recompensate ca atare de regalitate.

¹⁸ Fügedi Erik, *A 15 századi magyar arisztokrácia mobilitása*, Budapesta (1970), 209–210.

¹⁹ Vezi tabele genealogice din varianta pe CD a lucrării lui Engel, *Genealógia*, sv. Macedóniai și Him rokonsága 2. tábla: Himfi.

²⁰ Vezi Adrian Magina, *Albertus Archidiaconus Themesiensis*. Între cele temporale și cele spirituale. *AnB* (S.N.), Arheologie-Istorie, XVI (2008), 155–170.

²¹ Engel, *Genealógia*, sv. Macedóniai.

În mod surprinzător, ne lipsește informația documentară care să consemneze momentul și modalitatea prin care familia Danciu a intrat în stăpânirea principalei sale moșii – Macedonia (*Machadonia, Maczedonia*) din comitatul Timiș. Prima atestare documentară îl pomeneste deja în 23 martie 1344²² pe un *Doncs* de Macedonia aflat în litigiu cu comitele de Caraș, magistrul Posa de *Zeer*. În mod evident, stăpânirea asupra acestei posesiuni a fost dobândită anterior, îndrăznim să avansăm opinia că a fost vorba de o donație din parte regalității angevine din primele decenii ale secolului al XIV-lea. Așezarea mai este pomenită explicit în jurul anului 1410, când bărbatul ales (*egregi vir*) Nicolae, fiul răposatului Petru *Dancs*, adresează din Macedonia o scrisoare surorii sale Caterina, soția lui Ștefan Himfi de Remetea, prin care îi solicită material lemnos pentru consolidarea castelului său (*pro reformatione castelli seu fortalicijii*)²³. Mai apare relativ târziu, în 1466, când o parte din dreptul de stăpânire asupra ei a fost cedat lui Ladislau Doczy, situație asupra căreia vom reveni la momentul potrivit. În ceea ce privește așezarea Sculia (*Oszkola*) din comitatul Timiș, înclinăm să credem că familia Danciu a exercitat asupra ei o stăpânire parțială și temporară²⁴, fiind disputată după câte se pare cu familia vecină a nobililor Doczy, fapt relevat în același moment 1466.

Mult mai clare sunt informațiile legate de cele două donații regale cunoscute nouă, de care au beneficiat primele două generații ale familiei. Astfel, în 23 decembrie 1366²⁵ magistrul *Dancs*, Petru și Ioan de Macedonia, frați după tată, sunt donați de Ludovic I cu pământul pustiu *Vida* (*Vidaegyhaza*) din comitatul Cuvin, în 15 februarie 1367²⁶ Capitlul din Arad confirmând punerea în stăpânire a donatarilor. Înstăpânirea celor trei nobili asupra acestei moșii nu s-a desfășurat fără probleme căci, câțiva ani mai târziu, în 30 septembrie 1370²⁷, Capitlul din Cenad raportează regelui că a interzis nobililor Danciu dreptul de folosire a posesiunii *Vida* deoarece asupra sa ar fi emis pretenții Capitlul din Titel, cu care familia va ajunge să se judece în 1371²⁸. Confruntarea juridică dintre dreptul de stăpânire acordat prin donație regală și prezumtivul drept al unui capitlu s-a tranșat

în 21 decembrie 1373²⁹ în favoarea nobililor din Macedonia, sentința rămânând definitivă.

De aprecierea regală s-au bucurat și fiii celor donați în 1366, este vorba de Simon, fiul lui *Dancs*, Andrei, fiul lui Ioan și Nicolae, fiul lui Petru de Macedonia, cu atât mai mult cu cât cei trei s-au distins atât în bătălia de la Nicopole din 1396, cât și în alte campanii regale din Serbia și Bulgaria. Pentru credincioasele lor servicii militare ei au fost donați în anul 1397³⁰ de către Sigismund de Luxemburg cu posesiunile *Vasas* din comitatul Tolna și *Bozsok* din comitatul Baranya, ce au fost confiscate infidelului Nicolae *Ianch*, fiul lui *Iconis*, care s-a implicat în aceste conflicte de partea regelui Bosniei. Știm din informații ulterioare că familia (sau cel puțin o ramură a ei – *Dancs*) nu numai că și-a păstrat dreptul de stăpânire în comitatul Tolna, dar l-a și consolidat prin obținerea (în condiții care nu ne sunt cunoscute) a altor posesiuni, asupra cărora vom reveni în contextul adecvat.

Deloc surprinzător pentru dinamica stăpânirilor funciare feudale, *Dancsfieștii* au obținut o serie de posesiuni în comitatul Cuvin în urma unor acțiuni judiciare desfășurate între anii 1411–1412. Astfel, în 1411³¹ palatinul Ungariei, Nicolae Gara, solicită Capitlului din Cenad să cerceteze pricina ivită între Ioan, fiul lui Ștefan, George, fiul lui Ladislau și Petru, fiul lui Mihail de *Ithebew* (în calitate de pârâși) împotriva lui Andrei, Nicoale și Simon de Macedonia (ca pârâți), fapt ce presupunea cercetarea actelor doveditoare într-o chestiune ce se va dovedi a fi patrimonială. După o serie de amânări, timp în care pârâții au trebuit să plătească 16 mărci duble pârâșilor și 9 mărci scaunului de judecată, în 1412³² familia Danciu obține totuși câștig de cauză și dreptul de stăpânire asupra posesiunilor *Denkefalva*, *Szokefalva*, cele două *Perjes* și *Kiralytara* din comitatul Cuvin.

Altă modalitate de sporire a patrimoniului funciar regăsită în cazul acestei familii a fost aceea a asocierii cu altă familie nobilă (de regulă, din proxima vecinătate), fie sub forma unor alianțe matrimoniale, fie a înfrățirilor pe moșie. Am amintit anterior faptul că între noblii Danciu de Macedonia și vecinii lor de la răsărit, *Himfiefieștii* de Remetea-Ersig, s-a stabilit o dublă relație de familie printr-o căsătorie încrucișată, fapt ce a generat la un moment dat anumite probleme derivate din dreptul de moștenire al femeilor. Știm astăzi că în

²² DI. 91343.

²³ *Oklevelek-Temes*, 301; D. Țeicu, *Cetăți medievale...*, 93.

²⁴ Csánki Dezső pomeneste așezarea atât în stăpânirea familiei Danciu, cât și a vecinilor lor Doczy. Vezi Csánki D., *op. cit.*, 7–8.

²⁵ DI. 43172.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ DI. 91776.

²⁹ DI. 43172.

³⁰ Fejér Georgius, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, XI/2, Buda (1829–1844), 478.

³¹ *Oklevelek-Temes*, 454.

³² Csánki D., *op. cit.*, 122.

anii 1377–1378³³ și 1389³⁴ familia Himfi a trecut printr-o serie de acțiuni de partajare a marelui lor domeniu bănățean în urma dispariției creatorilor săi, în primul rând banul Benedict Himfi, precum și frații săi, Petru și Nicolae, cei care au format împreună „un bloc puternic, unit în interese și solidar în apărarea lor”³⁵. Pe fundalul acestor dispute, în 13 iunie 1387³⁶, Sigismund de Luxemburg se adresează Capitlului din Cenad cerându-i să soluționeze problema intervenită între ramura masculină a familiei, reprezentată de nepoții lui Benedict Himfi (Basilius, Benedict, Cirinus și Nabor) și cea feminină, ce le-a cuprins pe nobila doamnă Elena, văduva lui Nicolae (fratele lui Benedict) și pe ficele sale, Caterina și Margareta, ale căror interese au fost susținute în fața scaunului de judecată de Andrei, fiul lui Ladislau (Ioan) de Macedonia, soțul Caterinei Himfi. Din ceea ce trădează documentele se poate presupune că în cadrul partajării numeroaselor posesiuni, urmașii pe linie masculină ai familiei au încercat să eludeze drepturile femeilor, care și le solicită în instanță; a fost vorba de dota și darurile de nuntă ale văduvei și *quarta puellaris* pentru cele două fice. Regele recomandă forului de judecată să respecte atât dreptul de stăpânire al moștenitorilor, cât și solicitările îndreptățite la petentelor, iar dacă va exista o împotrivire, ea să fie soluționată în fața scaunului de judecată al regelui. Cum documentele nu mai semnalează alte acțiuni judiciare, se poate presupune că înțelegerea a fost respectată și a mulțumit ambele părți. Numai că peste câțiva ani s-a ajuns la o acțiune similară între urmașele lui Nicolae Himfi, menționate anterior, și cealaltă ramură masculină a familiei, reprezentată de Ștefan de Remetea, fiul lui Petru Himfi, căsătorit la rândul lui cu o membră a familiei Danciu, Caterina, verișoara după tată a lui Andrei de Macedonia. În 17 august 1391³⁷ Capitlul din Arad adevărește faptul că s-a ajuns la o înțelegere între Ștefan de Remetea și mătușa și verișoarele sale, reprezentate de același Andrei de Macedonia, prin care nobilul Himfi își păstra posesiunile sale din comitatul Caraș, angajându-se în același timp să cedeze moștenitoarelor o parte din posesiunea

Moyafalva, împreună cu o moară în contul obligațiilor ce îi reveneau. Deși, pe moment, procedurile judiciare au soluționat aparent problemele sucesorale, patru decenii mai târziu ele se vor reactualiza între urmașii părților implicate, generând un complicat șir de procese care s-au derulat pe parcursul anilor 1433–1435³⁸. Pe de-o parte, fiii lui Ștefan de Remetea și ai Caterinei Danciu au încercat să recupereze dota și darurile de nuntă ale răposatei lor mătuși, Caterina Himfi, căsătorită cu Andrei Danciu de Macedonia, judecându-se cu reprezentanții intereselor familiei din Macedonia, respectiv cu Dancs, fiul lui Simon (văr cu răposatul Andrei Danciu). Pe de-altă parte, aceiași descendenți ai familiei Himfi s-au judecat cu bărbatul ales Nicolae, fiul lui Petru de Macedonia și cu fiul acestuia, Nicolae, în dispută fiind, după câte se poate presupune (pentru că documentele nu specifică în acest caz) dota și darurile de nuntă ale mamei lor, Caterina Danciu³⁹. Semnificativă, pentru virulența cu care părțile și-au apărat interesele, este sentința dată de instanța ecleziastică a arhidiaconatului de Timiș, prin persoana arhidiaconului Albertus, care impune interdictul ecleziastic asupra lui Nicolae Danciu de Macedonia și a iobagilor săi până când părțile se vor reconcilia.

În ceea ce privește procedura înfrățirii pe moșie o regăsim pusă în aplicare în anul 1466, când Nicolae, fiul lui Danciu de Macedonia se înfrățeste spiritual și pe moșie cu Ladislau Doczy, acțiune ce va avea ca efect preluarea de către nobilul Doczy a jumătate din părțile de posesiune ale lui Nicolae Danciu de pe moșiile Macedonia, Sculia și Recaș⁴⁰. După cum vom vedea în rândurile următoare, nu a fost vorba despre un gest de bunăvoință, ci de o încercare disperată de a salva măcar o parte din stăpânirile lui Nicolae Danciu, ajuns într-o situație critică din motive necunoscute nouă.

În spiritul stăpânirii temporare și al conflictelor interdomeniale care au caracterizat o bună parte a evoluției sistemului patrimonial bănățean în evul mediu, îi regăsim pe nobilii de Macedonia exercitându-și dreptul de folosință sau forțând impunerea acestui drept asupra unor domenii învecinate. Astfel, dintr-o scrisoare a regelui Ludovic I adresată lui Benedict Himfi și emisă în jurul anului 1372⁴¹ din *Wirthus*, unul din locurile sale de vânătoare, situat (după părerea lui Fekete Nagy Antal)

³³ DIR, C, *Transilvania*, XIV, București (1951), 571.

³⁴ Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, III, Budapesta (1883), 185 (în continuare Pesty, *Krassó*).

³⁵ Maria Holban, *Deposdări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor. SMIM*, V (1962), 72. Este suficient să amintim faptul că Benedict Himfi a deținut în diverse momente, între anii 1361–1380, atât înalta demnitate de ban al Bulgariei, cât și pe cele de Ban de Severin sau comite de Maramureș, Satu Mare, Ugocea, Pojon, Timiș, Caraș și Cuvin.

³⁶ *Oklevelek-Temes*, 145.

³⁷ Pesty, *Krassó*, 217.

³⁸ A. Magina, *op. cit.*

³⁹ *Ibidem*. Vezi Anexele II, XIV, XVI.

⁴⁰ Lendvai M., *op. cit.*, 44.

⁴¹ Copia documentului se află în MOL, manuscrisul lui Fekete Nagy Antal, *Temesi Bánság Oklevéltára 1361–1380*, 286.

în comitatul Vespřem, aflăm că familia Danciu a avut, într-o anumită perioadă, dreptul de folosință asupra pădurii regale Șag (*Schag*) din comitatul Timiș, pădure pe care suveranul se pare că intenționa să o doneze palatinului Ungariei. Cum această decizie a fost amânată, regele îi cere comitelui de Timiș să permită iobagilor lui Petru și Ioan de Macedonia să se folosească de lemnele și roadele acestei păduri.

În alte cazuri îi regăsim pe nobilii de Macedonia exercitându-și în mod arbitrar dreptul de folosință asupra unor posesiuni de pe domeniile învecinate ale nobililor Himfi și Chep de Ghertenis, fapt ce declanșează în mod firesc o serie de litigii de stăpânire. Bunăoară, din 18 iulie 1399⁴² datează plângerea lui Ștefan de Remetea care, în numele său și al fiilor săi, Emeric și Petru și al nepoților săi de frate, Benedict și Him, fiii lui Nicolae de *Egerzek*, cere Capitlului din Cenad să li se interzică nobililor din Macedonia, *Andreas, Nicolaus et Simon filii Danch*, să mai ocupe în mod abuziv posesiunea *Perdeu*⁴³ și pertinențele sale. În 13 ianuarie 1407⁴⁴ îi regăsim pe aceiași nobili de Remetea protestând în fața Capitlului din Arad împotriva lui Andrei, fiul lui Ioan, Nicolae fiul lui Petru și Ștefan, fiul lui *Danch* care își trimit iobagii să extragă aur din râul Bârzava tocmai în perimetrul posesiunii lor Remetea. În sfârșit, în 31 martie 1408⁴⁵ este rândul lui Iacob zis *Chepy* de Ghertenis să ceară Capitlului din Cenad să li se interzică acelorași nobili din Macedonia să se mai folosească în mod neavenit de pertinențele și uzufructul ce țin de moșia lor Ghertenis.

Dreptul de stăpânire al familiei Danciu asupra unor posesiuni poate fi dedus în anumite cazuri și din procesele în care membrii săi s-au opus punerii în stăpânire a altor nobili. Un asemenea exemplu, asupra căruia însă vom pune un semn de întrebare, este cel al moșiei *Harumfilew* din comitatul Arad, disputată de văduva magistrului *Danch* cu nobilul Petru, fiul lui Posa de *Zeer* între anii 1399⁴⁶ și 1400⁴⁷. Problema a stat în felul următor: în 11 august 1399 Sigismund de Luxemburg s-a adresat Capitlului din Arad cerându-i să dea curs solicitării nobilului Posa de *Zeer* de a-și recăpăta din

mâini străine posesiunea sa *Harumfilew*. În 8 septembrie a aceluiași an capitlul răspunde regelui că urmând procedurile inerente, în momentul în care s-au prezentat la fața locului pentru punerea în stăpânire și rehotârnicierea moșiei respective s-au împotrivit Toma, judele sătesc al magiștrilor Mihail și Ladislau, fiii lui *Lachk*, precum și Fabian, judele sătesc al văduvei magistrului *Danch*, „ban” de *Naglach* (Nădlac). Pentru că nu s-a ajuns la o înțelegere, problema a fost amânată pentru începutul anului următor. Lipsa altor informații documentare ne privează de aflarea modalității în care litigiul a fost soluționat. Păstrăm, după cum spuneam, semnul de întrebare asupra apartenenței acestui *Danch*, „ban” de Nădlac la nucleul familial al nobililor din Macedonia; asocierea sa, probabil într-o autoritate mărunță, cu posesiunea Nădlac din comitatul Arad ar putea infirma această ipoteză. Am păstrat însă informația deoarece știm că nobilii din Macedonia, prin ramura lor Dancs, au ajuns să dețină la mijlocul secolului al XV-lea posesiuni în acest comitat și chiar să se înrudească cu familia Posa de *Zeer*, realitate care face ca apartenența magistrului *Danch* la familia nobililor din Macedonia să nu ni se mai pară imposibilă. Cert este însă alt exemplu care se impune din informația documentară – în 6 octombrie 1430⁴⁸, în fața Capitlului din Titel s-a prezentat Nicolae, fiul lui Petru de Macedonia însoțit de fiul său, Nicolae, în numele lor și al rudei lor *Dancs*, fiul lui Simon, pentru a reclama faptul că fiii unui anume Mihaly au fost introduși în mod viclean și lipsit de temei în stăpânirea moșiei *Ffelolazy* din comitatul Cuvin, asupra căreia presupunem că își clamau și ei drepturile. Nu cunoaștem modul în care această dispută patrimonială a fost finalizată.

De la jumătatea secolului al XV-lea încep să se întrevadă tot mai multe probleme de natură materială, funciară sau chiar juridică, ce par să ducă la o oarecare destructurare a patrimoniului funciar al nobililor de Macedonia. Fie din nevoia de bani, fie din motive personale suficient de serioase, atât reprezentanții ramurii Dancs cât și cei ai ramurii Peterfi au recurs la măsuri care, în opinia noastră, au afectat integritatea domeniilor lor funciare, fără a mai pune la socoteală anumite acțiuni ostile venite din partea altor nobili, cum ar fi cazul semnalat în 13 decembrie 1452⁴⁹, când palatinul Ladislau Garai a cerut Capitlului din Arad să dispună anchetarea martorilor în procesul ce i-a opus pe Ștefan, fiul lui Posa de *Zeer*, alături de Ioan de Macedonia și văduva lui Ladislau de *Gerth*, lui

⁴² Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/2, București (1890), 408.

⁴³ Așezare dispărută situată pe cursul Bârzavei, la hotarele dintre comitatele Caraș și Timiș. Vezi Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, București (1968), 385.

⁴⁴ Mályusz Elemér, *Zsigmondkori oklevéltár*, II/2, Budapesta (1958), 4–5.

⁴⁵ *Oklevelek-Temes*, 393.

⁴⁶ Dl. 92114.

⁴⁷ Dl. 93138.

⁴⁸ Dl. 92794.

⁴⁹ Dl. 93213.

Ioan Orszag de Gut, acesta din urmă fiind acuzat de pârâși că a atacat posesiunea lor Hodoș din comitatul Arad, provocându-le o pagubă de 2000 florini aur.

Menționam în rândurile anterioare faptul că ambele ramuri ale familiei din Macedonia s-au confruntat cu situații ce i-au determinat să recurgă la varii modalități de înstrăinare a unora din posesiunile lor familiale, provocând însă reacția copărașilor la stăpânire, concretizată în acțiuni judiciare consemnate documentar. Astfel, în 2 aprilie 1445⁵⁰ Nicolae, fiul lui Petru de Macedonia împreună cu Ștefan și Iacob, fiii lui Posa de Zeer solicită în fața Capitlului din Arad să le fie interzis rudelor lor, *Dancs* de Macedonia și fiilor săi, Ladislau și Ștefan să înstrăineze prin vânzare părțile lor din posesiunile *Tharlod*, *Bagd* și *Doroch* din comitatul Arad către Francisc de Paznad și diacul Balas de Kezy. Doi ani mai târziu însă, trădând o nevoie stringentă de bani, același *Dancs* de Macedonia încearcă să vândă o seamă de posesiuni din comitatul Tolna, obținute prin donație regală la sfârșitul secolului al XIV-lea, către familia lui George și Andrei de Gyurgy, documentele din 6 august și 9 august 1447⁵¹ consemnând protestul familiei *Tethws* de *Bathmonostora* în fața Capitlului din Pécs pentru ca pârâșii să nu înstrăineze părțile lor din moșiile *Wasar*, *Nyres*, *Felsewbagyon*, *Kylsewbagyon*, *Almas* și *Bykagh*. Deși nu avem documente care să ateste faptul că această vânzare a fost oprită, bănuim că acesta a fost cursul evenimentelor, căci peste ani, în 5 martie 1462⁵², situația s-a reactualizat, Ioan, fiul lui *Dancs* de Macedonia, încercând din nou să vândă posesiunile sus-amintite către aceeași familie.

O modalitate mai puțin radicală de a obține anumite sume de bani necesare folosită de nobilii de Macedonia a fost zălogirea unor posesiuni, practică curent întâlnită în ansamblul relațiilor interfamiliale feudale. Zălogirea rezolva pe moment o anumită nevoie pecuniară, lăsând în același timp deschisă calea de recuperare a bunurilor cedate temporar. La o asemenea soluție comună au recurs, în mod interesant, ambele ramuri ale familiei când, în 17 iulie 1454⁵³, zălogesc părțile lor din posesiunile *Zenthdemeter*, *Ylemeer*, *Ban*, *Paan*, *Abradfalwa*, *Fyzesfalwa* și *Pokrencz* din comitatul Torontal familiei Forgach din Ghimeș în schimbul sumei de 300 de florini. Peste ani întâlnim alte două exemple similare, în 1 decembrie 1475⁵⁴ Nicolae Danciu de

Macedonia îi zălogește lui Ladislau Doczy partea sa din posesiunile *Peryemes* și *Waryas* din comitatul Cenad în schimbul sumei de 500 de florini aur, pentru ca tot el, la sfârșitul secolului, în 19 martie 1490⁵⁵, să-și zălogească posesiunea *Zenthpeter* din comitatul Cenad către Francisc de Harazth pentru 100 de florini.

Întâlnim și situația opusă, în care familia Danciu consimte să împrumute bani în schimbul unor moșii luate ca zălog. În 1463, de exemplu, nobilii din Macedonia împreună cu familia Forgach împrumută o mare sumă de bani (2000 de florini) rudei lor Ștefan, fiul lui Posa de Zeer, aflat în mare strâmtorare, în schimbul căreia au luat ca zălog mai multe posesiuni din comitatul Arad (*Kasar*, *Ker*, *Aroki*, două *Zabrany*, *Nyanev*, *Cserelja*, *Kisker*, *Giroltfalva*, *Arpatarlo*, *Hidegfo* și *Papfalva*). Bănuim că nobilul Posa de Zeer nu a reușit să își răscumpere moșiile căci, la moartea lui, survenită în 1471, acestea împreună cu multe alte moșii din comitatele Timiș, Caraș și Cuvin au fost donate de Matia Corvin palatinului Orszag de Gut. Un an mai târziu, în 1472, nobilii de Macedonia și descendenții Anei Posa (căsătorită cu Nicolae Danciu de Macedonia) încă își mai clamau drepturile asupra posesiunilor zălogite în 1463⁵⁶.

Situația precară în care a ajuns în a doua jumătate a secolului al XV-lea familia Danciu este foarte bine ilustrată de faptul că a fost afectat însuși dreptul lor de stăpânire asupra posesiunilor-nucleu ale domeniului familial – Macedonia și Sculia. Știm în acest moment că în jurul anului 1466 Nicolae Danciu de Macedonia a ajuns să fie implicat într-o serie de procese pe care le bănuim de natură penală, de vreme ce ele s-au soldat cu grava sentință de condamnare la moarte, care nu a fost însă executată. Comutarea pedepsei a condus, în mod logic, la periclitarea dreptului său de proprietate ce urma să-i fie retras, riscând astfel și ignobilarea. În acest context bănuim că s-a produs înfrățirea pe moșie din prima parte a anului 1466 între nobilul Danciu și Ladislau Doczy, asupra căreia ne-am oprit în paginile anterioare. Potrivit unei serii de documente datate în 25 iulie⁵⁷ și 10 octombrie 1466⁵⁸ constatăm că situația delicată în care a ajuns nobilul de Macedonia a fost soluționată prin înțelegerea dintre cele două familii după cum urmează: Nicolae Danciu, susținut de ruda sa, Ioan, fiul lui Nicolae de Macedonia, consimt ca, pentru efortul depus în favoarea acuzatului,

⁵⁰ Dl. 92983.

⁵¹ Dl. 88220 și Dl. 88221.

⁵² Dl. 88374.

⁵³ Dl. 59458.

⁵⁴ Dl. 17276.

⁵⁵ Dl. 59789.

⁵⁶ Lendvai M., *op. cit.*, 67 și 87.

⁵⁷ Dl. 17276.

⁵⁸ Dl. 16388.

Ladislau Doczy să poată răscumpăra pentru sine și familia sa părțile de posesiune ce-i aparțineau lui Nicolae. A fost vorba despre o preluare deloc neglijabilă asupra posesiunii *Zarafalwy* din hotarele moșiei Periam (*Peryemes*) împreună cu pădurea *Kanthagyakra*, situate în comitatul Cenad, precum și de o serie de proprietăți din comitatul Timiș – prediile *Oszkola*, *Feyereghaza* și jumătate din *Panthatheleke* (toate având biserici de piatră), plus satele *Tothoszkola*, *Keethprodan*, *Althakerek*, *Chwkath*, *Swmberek* și *Papwch* și, mai ales, jumătate din partea de stăpânire a lui Nicolae Danciu asupra moșiei Macedonia. Sugestiv a fost faptul că partea de stăpânire a rudei sale Ioan de Macedonia (din ramura Peterfi) a rămas intactă, neafectată de această înțelegere. Situația lui Nicolae Danciu pare a fi fost rezolvată pe moment, dar am văzut în paginile anterioare că el a continuat să aibă probleme financiare, motiv pentru care a recurs în mai multe rânduri la zălogiri în schimbul unor sume de bani trebuitoare.

Abordarea acestei problematice de natura patrimonială ne-a permis reconstituirea, desigur parțială și perfectibilă, a dinamicii unui domeniu feudal al Banatului de câmpie, circumscrisă realităților lumii medievale, cu rigorile, cutumele sau legislația ce au guvernat în întreaga perioadă stăpânirea asupra pământului. Exemplul familiei nobililor Danciu de Macedonia considerăm că poate fi, sub aspectele sale generale, extins asupra tuturor stăpânirilor de pământuri din comitatele bănățene de câmpie, insistând asupra deosebirilor de detaliu ce au făcut diferența între acestea și cele din districtele privilegiate ale Banatului de deal și de munte. În cazul domeniilor feudale din comitate, temeiul lor pare a fi fost fundamentat pe donația regală inițială, epoca Angevinilor fiind relevantă în acest sens atât prin faptul că regalitatea de origine occidentală a practicat pe scară largă (cel puțin la începuturile sale) acest tip de recompensare a fidelității, cât și prin aceea că, sub impulsul reformelor legislative induse de noul tip de guvernare, acum au proliferat actele de cancelarie, aceste elemente absolut indispensabile reconstituirilor istoriografice. În zonele înalte bănățene, acolo unde elementul românesc s-a conservat în formele sale aproape nealterate, temeiul stăpânirii funciare a fost dat de actele de nouă danie ce au reconfirmat o situație deja existentă, perpetuându-se în acest fel, în noile cadre integratoare, un anumit model patrimonial sensibil diferit față de ceea ce Banatul de câmpie avea să cunoască. Nu ne referim la modul de funcționare al unui domeniu feudal sau la aspectele juridice care au reglementat în toate cazurile modul de

stăpânire asupra pământului. Diferența este dată, în opinia noastră, de dinamica în timp și spațiu a acestor structuri funciare, mult mai stabile în cadrul Banatului montan și piemontan, unde stăpânirile de pământ ale nobililor români bănățeni s-au conservat aproape în aceleași formule și la a cincea sau a șasea generație, pe când în zona de câmpie fluctuațiile par să fi fost mult mai accentuate, dependente de donația regală, de mutațiile survenite atât la nivel familial cât și zonal, mutații determinate de mai pronunțate tendințe de înstrăinare prin variate forme de tranzacționare a pământului, în timp ce în cadrul districtelor bănățene privilegiile obținute și perpetuate de-a lungul timpului au împiedicat tocmai aceste încercări de penetrare a elementelor alogene în sistemul de stăpânire tradițional al familiilor nobile române bănățene.

Revenind la cazul familiei Danciu de Macedonia, reiterăm încă o dată imaginea unui domeniu funciar ce a cunoscut o perioadă de consolidare pe parcursul secolului al XIV-lea și la începutul celui următor, pentru ca de la jumătatea veacului al XV-lea să îl regăsim expus unui proces lent de destructurare provocat atât de realitățile politice și militare din zonă, cât și de o serie de probleme financiare sau de natură penală a deținătorilor săi. Atrage atenția marea dispersie a acestui patrimoniu familial în nu mai puțin de opt comitate, dintre care șase bănățene și două din sud-estul regatului ungar, o formulă care bănuim că a făcut mai dificil controlul permanent asupra administrării sale, fapt care ar putea explica numeroasele probleme de natură funciară ce au confruntat familia pe parcursul unui secol de evoluție. Ne-am limitat în acest moment la semnarea posesiunilor care au intrat în componența domeniului familial al Dancsfieștilor precum și la problematizarea modalităților în care s-a exercitat stăpânirea lor asupra unei serii întregi de moșii, remarcând faptul că numărul mare al stăpânirilor atestate documentar nu a însemnat, în egală măsură, și o amplitudine similară din punct de vedere al suprafeței deținute, aserțiune întemeiată atât pe faptul că familia a posedat în anumite cazuri doar părți ale unor posesiuni, cât și pe realitatea consemnată documentar a faptului că o serie de pământuri au fost doar temporar în stăpânirea acestei familii. Intenția noastră a fost aceea de a reconstitui pe baze documentare tipologia unui domeniu funciar al Banatului de câmpie, pasibilă de completări și ajustări care să permită o imagine tot mai complexă și mai conformă cu realitatea asupra sistemului de stăpânire funciară în Banatul medieval.

Stăpâniri funciare ale familiei Danciu de Macedonia (sec. XIV–XV)

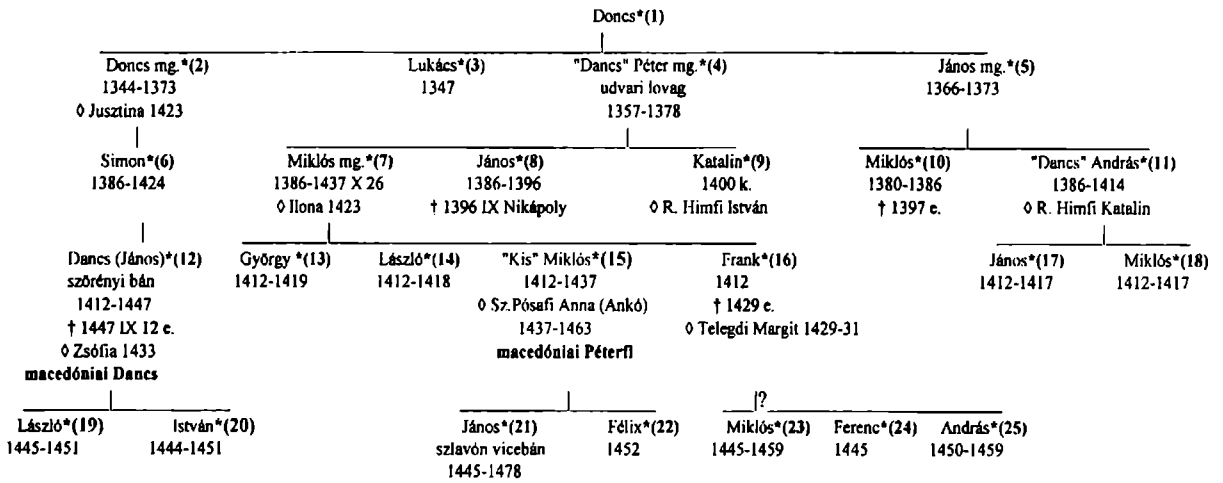
Anul atestării	Posesiuni	Modul de obținere și stăpânire
23 mar. 1344	Macedonia, com. Timiș	Amintit un <i>Doncs</i> de Macedonia în contextul unui proces (Dl. 91343)
25 apr. 1372?	Pădurea Șag, com. Timiș	Drept de folosință temporară pentru iobagii lui Petru și Ioan de Macedonia (MOL, Fekete Nagy Antal, <i>Temesi Bánság Oklevéltára 1361–1380</i> , 286)
23 dec. 1366	Pământul pustiu <i>Vida</i> , com. Cuvin	Donăție regală către <i>Dancs</i> , Petru și Ioan de Macedonia (Dl. 43172)
17 aug. 1391	¼ din posesinua <i>Moyafalva</i> ¹ împreună cu o moară, com. Caraș	Cedată de Ștefan de Remetea văduvei și fiicelor lui Nicolae Himfi în contul dotei și a <i>quarta puellaris</i> , una din fiice, Caterina, fiind căsătorită cu Andrei de Macedonia (Pesty, <i>Krassó</i> , III, 217)
1397	<i>Vasas</i> , com. Tolna și <i>Bozsok</i> , com. Baranya	Donăție regală către Andrei, Simon și Nicolae de Macedonia (Fejér, <i>Codex diplomaticus Hungariae...</i> , X/2, 478)
18 iul. 1399	<i>Perdew</i> ² , la limita dintre comitatele Timiș și Caraș	Posesiune a familiei Himfi, uzurpată de către Andrei, Nicolae și Simon de Macedonia (Pesty, <i>Krassó</i> , III, 233)
1399–1400	<i>Harumfilew</i> ³ , com. Arad	Posesiune disputată, printre alții, de văduva lui <i>Danch</i> , ban de Nădlac, cu Petru, fiul lui Posa de <i>Zeer</i> (Dl. 92114 și Dl. 92138)
31 mar. 1408	Ghertenis, com. Caraș	Andrei, Simon și Nicolae de Macedonia folosesc abuziv pertinențele și uzufructul posesiunii familiei Chep de Ghertenis (<i>Oklevelek-Temes</i> , 393)
1411–1412	<i>Denkefalva</i> , <i>Szokefalva</i> , două <i>Perjes</i> , două <i>Kiralytava</i> , com. Cuvin	Posesiuni obținute de Andrei, Simon și Nicolae de Macedonia în urma procesului cu familia <i>Ithebew</i> (<i>Oklevelek-Temes</i> , 454; Csánki D., <i>Magyarország történelmi...</i> , II, 7–8)
6 oct. 1430	<i>Ffelolazy</i> , com. Cuvin	Nicolae de Macedonia împreună cu fiul său, Nicolae, și în numele rudei lor <i>Dancs</i> , fiul lui Simon protestează față de introducerea neîntemeiată a fiilor lui Mihaly în stăpânirea acestei moșii (Dl. 92794)
2 apr. 1445	<i>Tharlosd</i> , <i>Bagd</i> și <i>Doroch</i> , com. Arad	Lui <i>Dancz</i> de Macedonia și fiilor săi, Ladislau și Ștefan, li se interzice să întrăineze aceste posesiuni (Dl. 92983)
6 aug. 1447	<i>Wasar</i> , <i>Nyres</i> , <i>Felsewbagyon</i> , <i>Kylsewbagion</i> , <i>Almas</i> , <i>Bykagh</i> , com. Tolna	Se interzice fiilor lui <i>Dancz</i> de Macedonia să vândă aceste moșii (Dl. 88220, Dl. 88221)
13 dec. 1452	Hodoș, com. Arad	Ioan de Macedonia, alături de familia Posa de <i>Zeer</i> îl acuză pe Ioan Orszag de Gut că le-a atacat această posesiune (Dl. 93213)
17 iul. 1454	<i>Zenthdemeter</i> ⁴ , <i>Ylemeer</i> , <i>Ban</i> , <i>Paan</i> , <i>Abradffalwa</i> , <i>Fyzesfalwa</i> , <i>Pokrencz</i> , com. Torontal	Ioan, fiul lui Nicolae Peterfi de Macedonia, în numele lui și al rudelor sale Nicolae și Andrei de Macedonia, zălogește aceste posesiuni pentru 300 florini (Dl. 59458)
1463	<i>Kasa</i> ⁵ , <i>Ker</i> ⁶ , <i>Aroki</i> ⁷ , <i>Belso</i> și <i>KulsoZabrany</i> ⁸ , <i>Nyanev</i> , <i>Cserelja</i> ⁹ , <i>Kisker</i> , <i>Giroltfalva</i> , <i>Arpatarlo</i> ¹⁰ , <i>Hidegfo</i> ¹¹ , <i>Papfalva</i> ¹² , com. Arad	Posesiuni luate ca zălog de familiile Macedonia și Forgach de la Ștefan Posa de <i>Zeer</i> pentru 2000 de florini (Lendvai M., <i>op. cit.</i> , 67 și 87)
1466	Sculia, com. Timiș	Nicolae Dancs de Macedonia se înfrățește pe această moșie cu Ladislau Doczy (Lendvai M., <i>op. cit.</i> , 68)

Anul atestării	Posesiuni	Modul de obținere și stăpânire
25 iul. 1466	<i>Zarafalwa</i> ¹³ cu pădurea <i>Kanthagyakra</i> din com. Cenad, prediile Sculia, <i>Feyereghaz</i> , ½ din <i>Panthatheleke</i> , <i>Tothozkola</i> , <i>Keethprodan</i> , <i>Althakerek</i> , <i>Chwkath</i> , <i>Swmberek</i> , <i>Papwcz</i> ¹⁴ și parte a moșiei Macedonia, com Timiș	Posesiuni ale lui Nicolae Dancs de Macedonia, răscumpărate de Ladislau Doczy în urma condamnării posesorului lor (Dl. 16388, Dl. 17276)
1 dec. 1475	Periam și Variaș, com. Cenad	Părți de posesiuni ale lui Nicolae Dancs de Macedonia zălogite lui Ladislau Doczy pentru 500 florini (Dl. 17276)
19 mar. 1490	<i>Zenthpeter</i> ¹⁵ , com. Cenad	Posesiune zălogită de Nicoale Dancs de Macedonia lui Francisc de Harazth pentru 100 de florini (Dl. 59789)

Note: 1. Așezare dispărută, localizată pe cursul Bârzavei în apropiere de Ersig, vezi C. Suciu, *op. cit.*, II, 368; 2. Așezare dispărută, localizată pe cursul Bârzavei, *Ibidem*, 385; 3. Așezare dispărută, localizată la nord de Arad, *Ibidem*, 338; 4. Așezare dispărută, localizată între Turnu și Șofronea, regiunea Arad, *Ibidem*, 432; 5. Așezare dispărută localizată între Șiria și Covăsinț, *Ibidem*, 349; 6. Așezare dispărută, localizată între Fântânele și Frumușeni, *Ibidem*, 351; 7. Așezare dispărută, localizată între Arad și Ciala, pe cursul Mureșului, *Ibidem*, 291; 8. Astăzi Zăbrani, pe lângă Lipova, *Ibidem*, 271; 9. Așezare dispărută, localizată pe cursul Mureșului, în regiunea Lipova, *Ibidem*, 313; 10. Așezare dispărută, localizată lângă Aluniș, în apropiere de Mureș, *Ibidem*, 291; 11. Așezare dispărută, localizată pe malul stâng al Mureșului, *Ibidem*, 340; 12. Așezare dispărută, localizată în apropiere de Lipova, *Ibidem*, 383; 13. Astăzi Saravale, lângă Sănnicolau Mare, *Ibidem*, 96; 14. Sate dispărute, localizate în perimetrul de astăzi al așezărilor Sculia, Fizeș și Voiteg, *Ibidem, passim*; 15. Așezare dispărută, localizată pe râul Aranca, regiunea Arad, *Ibidem*, 433.

Anexa 2

Tabel genealogic al familiei nobililor de Macedonia,
preluat după Engel Pál, *Középkori magyar genealógia*, variantă pe CD

**UN SIÈCLE DE L'ÉVOLUTION D'UN
DOMAINE FÉODAL DU BANAT CHAMPÊTRE:
LES DOMAINES DE LA FAMILLE NOBLE
DANCIU DE MACÉDONIE**
(Résumé)

L'abordage de ce problématique de nature patrimoniale nous a permis la reconstitution, sûrement partielle et perfectible, de la dynamique d'un domaine féodal du Banat champêtre, circonscrite aux réalités du monde médiéval, avec ses rigueurs, ses coutumes ou sa législation spécifique qui ont gouverné toute cette période la maîtrise sur la terre. L'exemple de la famille des nobles de Danciu de Macedonia, sous ses aspects généraux, peut être étendu sur toutes les maîtrises de terres des comitats banatiens de la plaine, tout en insistant sur les divergences de détail qui ont fait la différence d'entre ceux-ci et les autres des districts privilégiés du Banat collinaire et de celui montagneux. Au cas des domaines féodaux des comitats, ils ont eu à leur fondement le don royal initial, l'époque des Angevins étant relevante en ce sens, car la royauté d'origine occidentale avait largement pratiqué (au moins à ses débuts) ce type de compensation de la fidélité et, d'autre part, sous l'impulsion des réformes législatives induites par le nouvel type de gouvernement, c'est le moment où ils ont proliféré les actes de chancellerie, ces éléments étant absolument indispensables à toute sorte de reconstitution historiographique. Dans les zones hautes, là où l'élément roumain s'est gardé dans ses formes presque inaltérés, le fondement de la maîtrise foncière a été donné par les actes du nouveau don qui ont confirmé une situation déjà existante, se perpétuant ainsi, dans les nouveaux cadres intégratifs, un certain modèle patrimonial, sensiblement différent de ce que le Banat champêtre aurait pu connaître. Il ne s'agit pas ici du mode de fonctionnement d'un domaine féodal ou des aspects juridiques qui ont réglementé dans tous le cas la modalité de maîtrise sur la terre. La différence est donnée, selon notre opinion, du dynamique temporelle et spatiale de ces structures foncières, beaucoup plus stables dans le Banat collinaire et montagneux, où les maîtrises de terres des nobles roumains banatiens se sont conservées presque dans les mêmes formules jusqu'à la cinquième

et à la sixième génération, dans les zones basses les fluctuations paraissant beaucoup plus accentuées et dépendantes du don royal, des changements survenus tant au niveau familial, que zonal, changements déterminés des plus prononcées tendances d'aliénation de la propriété foncière, par des variées formes de transactions concernant les terres, dans les districts banatiens les privilèges obtenus et perpétués tout le long du temps ont empêché surtout ces tentatives de pénétration des éléments allogènes dans le système de maîtrise traditionnel propre aux familles nobles banatiennes.

Tout en revenant au cas de la famille Danciu de Macedonia, nous réitérons encore une fois l'image d'un domaine foncier qui a connu une période de consolidation au bout du XIVe siècle et au début de celui suivant, mais pendant la moitié du XVe le retrouvant dans un procès lent de déstructuration provoqué tant par les réalités politiques et militaires de la zone, que de toute une série de problèmes fonciers ou de nature pénale de ses teneurs. Il attire l'attention la grande dispersion de ce domaine dans huit comitats (six banatiens et deux au sud ouest de royaume hongrois), une formule qui nous fait soupçonner la grande difficulté de son administration, fait qui pouvait expliquer les nombreux problèmes de nature foncière de cette famille au parcours d'un siècle d'évolution.

Nous nous sommes limités en ce moment à signaler les possessions qui se sont entrées dans la compétence du domaine familial de Danciu et aussi la problématisation des modalités selon lesquelles s'est exercée leur maîtrise sur toute une série de terres, constatant que le bon nombre de possessions, attestées du point de vue documentaire, n'a signifie aucunement une amplitude similaire du point de vue de la surface détenue, assertion fondée sur la réalité que la famille a possédé en quelque cas seulement des parties de possessions, et aussi sur le fait que toute une série de terres aient été seulement d'une manière temporaire dans la possession de cette famille. Notre intention a été la reconstitution sur des bases documentaires de la typologie d'un domaine foncier du Banat champêtre, passible d'ajustements, pouvant ainsi rédiger une image de plus en plus complexe et conforme à la réalité sur le système de maîtrise foncière du Banat médiéval.

UN NOBIL SÂRB ÎN BANATUL SECOLULUI AL XV-LEA: MILOŠ BELMUŽEVIĆ

Adrian Magina*

Cuvinte cheie: *Miloš Belmužević, nobilime sârbească, Banat*

Keywords: *Miloš Belmužević, Serbian nobility, Banat*

Domnia regelui Matia Corvin (1458–1490) a reprezentat apogeul regatului medieval ungar în plan politic, economic și al expansiunii teritoriale. Perioada respectivă a favorizat ascensiunea socială a unor categorii elitare care s-au afirmat în special prin diverse merite militare în contextul luptelor antiotomane sau antihabsburgice. Avem de-a face cu o extindere a cadrului nobiliar prin integrarea și asimilarea noilor aristocrați în această categorie socială. Este epoca de maximă afirmare a nobilimii românești și, în paralel, a aceleia sârbești din regatul Sf. Ștefan. Printre nobilii sârbi care au profitat de oportunitățile perioadei, reușind o ascensiune socială importantă s-a numărat și voievodul Miloš Belmužević.

Nobilimea sârbească din Ungaria, spre diferență de aristocrația originară locului, nu avea o tradiție seculară, ci se constituise din elita vechii Serbiei refugiată în regatul maghiar în mai multe etape. Impactul otoman de la sfârșitul secolului al XIV-lea a dus la o reevaluare a opțiunilor politice a elitelor sârbești, care aveau de ales între colaborarea cu turcii sau refugiarea spre zone mai sigure. O parte a grupului elitar, și nu numai, a ales cea de-a doua variantă, optând pentru retragerea în siguranța oferită de regatul ungar. Primul potentat sârb stabilit în Ungaria la începutul secolului al XV-lea a fost Dimitar, fiul regelui Vukašin. Regele Sigismund de Luxemburg îi va oferi găzduire precum și demnitatea de castelan de Siria și comite de Zarand¹. În perioada imediat următoare, în contextul înaintării otomane spre teritoriile sârbești, alți reprezentanți ai elitei de la sud de Dunăre își

vor găsi refugiul în spațiul ungar. Cel mai important a fost despotul Stefan Lazarević, fiul cneazului Lazar, care va fi dăruit de Sigismund cu numeroase posesiuni în întreg regatul maghiar. Prin tratatul de la Tata, Stefan oferea Ungariei accesul la poziții cheie din Serbia și deschidea un nou capitol în relațiile sârbo-maghiare². Urmașul și ruda sa, Djuradj Branković, va moșteni titlul de despot și posesiunile deținute de Lazarević în Ungaria, reușind prin donații și achiziții să acumuleze un domeniu imens în care se regăseau și posesiuni bănățene³. Prins între două puteri, Poarta Otomană și Regatul maghiar, Branković va oscila în fidelitatea sa față de una sau alta, dovedindu-se la nevoie un mediator între aceste state și unul dintre cei mai fervenți susținători ai *status-quo*-ului⁴.

Până la moartea despotului Djuradj Branković nu se poate vorbi de o imigrație masivă a sârbilor în Ungaria ci, cel mult, de prezențe sporadice ca familiari sau slujbași pe uriașele domenii deținute de acesta în tot regatul⁵. În anul 1459 statul medieval sârb sucombă în urma cuceririi cetății Smederevo, centrul politic al Despotovinei. Intrarea fortăreței în mâinile otomanilor a generat, în mai multe valuri, migrația elitelor nobiliare și a unei părți a populației sârbești spre teritoriile ungare, acolo unde puteau găsi protecția necesară⁶. Primii refugiați au fost nobilii,

² Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei Medievale 895–1526*, Cluj-Napoca (2006), 257, 261; Yovan Radonitch, *Histoire des Serbes de Hongrie*, Paris-Barcelone-Dublin (1919), 36–37.

³ Pesty Frigyes, Bránkovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarorszában és a rácz despota czim, în *Értekezések a történeti tudományok köréből*, Budapest (1877), 19–27.

⁴ Pál Engel, *op. cit.*, 308–309; Yovan Radonitch, *op. cit.*, 41–44.

⁵ Silviu Dragomir, *op. cit.*, 124.

⁶ Алекса Ивић, *Историја Срба у Угарској од пада Смедерева до сеобе под Чарнојевићем (1459–1690)*,

* Muzeul Banatului Montan, Reșița, Bd. Republicii, nr. 10, e-mail: adimagina@gmail.com.

¹ Silviu Dragomir, Studii din istoria mai veche a românilor pe teritoriul diecezei arădane, în Idem, *Studii de istorie medievală*, Cluj-Napoca (1998), 123.

dintre care s-a detașat de departe familia Jakšić. Fii voievodului Jakša s-au stabilit după 1460 în Ungaria, fiind donați cu numeroase posesiuni în sudul regatului, printre care și Nădlacul, cel care va da apelativul nobiliar al familiei: Jakšić de Nădlac⁷. Odată cu ei au venit și 1200 de soldați împreună cu familiile, care au fost așezați în posesiunile deținute de aristocrații sârbi. Exemplul lor va fi urmat de noi valuri de imigranți, care vor sosi în intervalul 1480–1485. Cele aproape 300.000 de suflete, dacă luăm în calcul mărturiile contemporane, se vor stabili în Slavonia și în comitatele Bács, Cenad, Arad, Torontal și Timiș modificând parțial structura etnică a regiunii. Regele Matia s-a arătat favorabil prezenței sârbești datorită rolului militar asumat de către nobilii și populația sud-slavă, care urma să fortifice granița sudică a regatului în fața pericolului otoman⁸.

Unul dintre cei mai importanți aristocrați sârbi ajunși în Ungaria după desființarea Despotovinei a fost voievodul Miloš Belmužević. Se cunosc puține informații despre acest personaj anterior venirii în Ungaria. Era originar din părțile Zetei, familia sa putând fi urmărită documentar începând din anii '30 ai secolului al XV-lea. Frații Vuk și Djuradj Belmužević s-au remarcat în luptele purtate în Zeta în cadrul campaniilor antiotomane. Fiul lui Vuk, Miloš, a moștenit spiritul combativ al tatălui său, implicându-se activ în luptele fără succes duse de către voievodul Stefan Crnojević contra venețienilor. În urma campaniei turcești din 1455 cea mai mare parte a Zetei a fost ocupată. O mică porțiune în jurul fortăreței Medun a rămas în mâinile sârbilor, dar izolată de restul Despotovinei. Miloš va fi cel din urmă comandant al cetății Medun, fiind considerat „ultimul voievod al Serbiei în Zeta”. În fața presiunii otomane cetatea este predată turcilor în 1456, Belmužević retrăgându-se în partea liberă a Despotovinei până când, din motive necunoscute, a căzut în dizgrația curții din Smederevo. După 1459, când teritoriul sârbesc a fost ocupat de otomani, el s-a refugiat pe teritoriul ducelui Stefan. Din cauza pericolului turcesc, în august 1464 cerea dreptul de a intra pe teritoriul Dubrovnikului. Nu peste mult timp de aici a plecat spre Ungaria, regele Matia permițându-i să se stabilească în comitatul Timiș⁹.

Alături de el a emigrat cel puțin o parte a familiei sale. Despre membrii familiei nu avem decât date târzii, de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor. Știm că pe mama sa o chema Olivera și că a supraviețuit fiului său, deoarece este menționată la începutul secolului al XVI-lea¹⁰, după moartea lui Belmužević. În lipsa unor dovezi documentare concludente istoriografia a considerat că Olivera ar fi fost de fapt soția sa¹¹, aspect eronat pentru că, în realitate, aceasta s-a numit Veronica, așa cum apare menționat într-un act din 1500¹². Împreună cu ea nobilul sârb a avut trei copii, fiii Vuk și Marko, și o fiică, Milica, singura care i-a supraviețuit, căsătorindu-se la începutul secolului al XVI-lea cu Stefan Jakšić¹³.

O bună bucată de vreme nu există nici un fel de informație despre situația potentatului sârb din regatul ungar. Documentele nu fac nicio referire oficială asupra lui până în anul 1483. În mod similar altor familii nobiliare sârbești, regele Matia i-a donat și lui o serie de posesiuni pentru diverse merite militare. Donațiile pentru servicii militare au fost o constantă în cazul elitelor sârbești, mai ales datorită implicării pe frontul antiotoman. Spre exemplu, legislația din 1498 prevedea obligațiile militare ale nobililor sârbi, în funcție de numărul de iobagi¹⁴. Aristocrații sârbi trebuiau să aducă în oastea regală un anumit număr de luptători, Belmužević fiind menționat cu obligativitatea participării alături de toți husarii săi¹⁵. Așa cum reiese din testamentul său, voievodul a reușit să intre în posesia bunurilor funciare deținute pe teritoriul bănățean, în comitatul Timiș, la câțiva ani după stabilirea pe teritoriile Coroanei maghiare¹⁶.

¹⁰ „generose domine Olmere, matris condam Belmosewijth de Saswar” – Magyar Országos Levéltár (în continuare MOL), Budapest, Diplomataikai levéltár (în continuare DL.) nr. 26662 (25.04.1503); „Oliveriam matrem condam Mylos Belmosowijth” – Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca (în continuare BAC), colecția Kemény József, mss. KJ 288/D, *Appendix diplomatariei Transilvanici*, vol. VIII, f. 14; Anexa V.

¹¹ Алекса Ивић, *op. cit.*, 27.

¹² BAC, colecția Kemény József, mss. KJ 288/D, *Appendix diplomatariei Transilvanici*, vol. VIII, f. 14.

¹³ Алекса Ивић, *op. cit.*, 27 care nu cunoaște decât pe Vuk și Milica. Celălalt fiu, Marko, apare menționat într-un act din 1496 – DL. 26655. Anexa II.

¹⁴ Сима Ђирковић, Српски живаљ на новим огњштима în *Историја Српског Народа*, II, Beograd (1982), 435.

¹⁵ Decr. III, Art. 22: „Belmusavith, cum omnibus huzaronibus suis” – *Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1526*, I, coord. Márkus Dezső, Budapest (1899), 608.

¹⁶ Testament editat de Алекса Ивић, Неколико ћирилских споменика из XVI и XVII века în *Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva*, Zagreb (1913), 93. Anexa IV. Mulțumesc domnului Vladimir Tomašević din Belgrad care mi-a procurat acest material.

Zagreb (1914), 5–7.

⁷ Borovszky Samu, A nagylaki uradalom története, în *Értekezés a történeti tudományok köréből*, Budapest (1900), 16–19; Yovan Radonitch, *op. cit.*, 63–64; Lendvai Miklós, *Temes vármegye nemes családjai*, I, Budapest (1896), 60.

⁸ Алекса Ивић, *op. cit.*, 6, 13–14; Yovan Radonitch, *op. cit.*, 47–48.

⁹ Сима Ђирковић, Српска властела у борби за обнову Деспотовине în *Историја Српског Народа*, II, Beograd (1982), 377–378.

Este vorba despre *Sasvar*, care îi va da și particula nobiliară – Belmužević de *Sasvar* – Deg, Ianova, *Kisgyarmat* și *Sypko*, toate situate în proximitatea orașului Timișoara. Din același testament aflăm că *Sasvarul* a ajuns în mâinile sale ca răsplată pentru participarea la campaniile duse de către regele Matia în Silezia în anul 1474¹⁷. Alături de târg/*oppidum* acolo funcționa și o fortificație, însă nu știm dacă construirea acesteia i se datorează lui Belmužević, pentru că este pomenită doar într-o împărțire de bunuri de la mijlocul secolului al XVI-lea¹⁸.

Prima mențiune sigură a nobilului sârb, după stabilirea în Ungaria, datează din 21 decembrie 1483, când regele Matia, pentru serviciile credincioase și participarea la luptele cu turcii, scoate din pertinențele cetății Timișoara posesiunile *Maysa* și *Paznad* și le donează lui Miloš Belmužević¹⁹. Intrat în rândul nobilimii regatului el s-a străduit să își sporească patrimoniul funciar prin cumpărări, zalogiri sau beneficiind de bunăvoința regală. În anul 1487 alte trei moșii se vor adăuga domeniului bănațean: Munar și *Gedesz*, în comitatul Cenad și Orțișoara în comitatul Timiș²⁰. La o dată neprecizată în stăpânirea sa vor ajunge prin donație regală și așezările *Feyereghaz*, *Feketić* și *Bozyabokor*, din comitatul Bács. În 1496 nobilul sârb obține reconfirmarea drepturilor sale în cele două posesiuni din Timiș primite în 1483 și cele din comitatul Bács, printr-un act de *nova donatio*²¹. Menționarea alături de el a fiilor săi Marko și Vuk a avut, fără îndoială, rostul de a-i cuprinde juridic în dreptul de moștenire. Doi ani ani târziu, în 1498, voievodul reușește să achiziționeze de la Francisc și Gașpar de *Fanchkalaka* posesiunile *Peterlaka*, *Peterfalva* și șapte predii grupate sub numele de Kador (Cadăr, județul Timiș)²². În document apar amintiți doar Miloš și fiul său Vuk, fapt ce duce spre concluzia că celălalt băiat, Marko, a decedat între timp. În total, Belmužević a deținut 22 de posesiuni, dintre care cea mai mare parte se aflau în Banat, respectiv două în comitatul Cenad și 17 în comitatul Timiș. De asemenea, pe domeniile sale, voievodul pare să fi încurajat stabilirea populației sârbești, într-un mod similar cu cele întâmplătoare

în cazul familiei Jakšić²³. Spre finalul secolului al XV-lea iobagii înregistrați în localitatea de reședință, *Sasvar*, au nume cu rezonanță maghiară²⁴, pentru ca, în prima jumătate a secolului al XVI-lea numele slave să devină tot mai frecvente în posesiunile stăpânite de acest nobil: *Jowan waywoda de Sasvar vicinus et commetaneus*, *Radych Popowyth*, *Raychyn de Sasvar*, *Petrus Zeremy de eadem Sasvar*, *Radoza Ilowchewyth de eadem Sasvar et Michael waywoda de Jenew vicinus*, *Nicolaus Nicolo dictus et Raya Lazarowyth de Naghgyarmath comprovinciales*, *Georgius Rogathewyth*, *Wgles Lazarowyth*, *Georgius filius Radowan de eadem Jenew*; *Marco de Jenew*, *Stephanus Zerbony de Sasvar*²⁵. Cel mai probabil sub titulatura de voievod, cu care apar menționate anumite personaje, se ascund de fapt oficialii sau familiarii aristocraților sârbi de pe posesiunile respective, care sunt înregistrați cu funcția militară deținută²⁶. În jurul nobililor reprezentativi, despre care avem toate motivele să credem că și-au păstrat limba și formația culturală slavonă, au fost dieci și călugări cunoscători ai scrisului, așa cum o dovedesc însemnările cu chirilice pe verso-ul diverselor documente care le-au aparținut²⁷. Chiar testamentul voievodului sârb a fost scris de diaconul Marko, iar printre beneficiari s-a numărat călugărul Timotei, venit tocmai de la muntele Athos și ținut de către Belmužević în preajma sa²⁸. Prezența oamenilor bisericii presupune cel puțin o minimă organizare în domeniul ecclesiastic, atât în mediul privat cât și la nivelul comunităților sârbești, acești nobili sud-slavi fiind creditați ca întemeietori sau patroni a unora dintre bisericile și mănăstirile bănațene din veacurile XV–XVI²⁹.

²³ Se poate exemplifica cu cazul Nădlacului din comitatul Cenad sau al Felnacului din comitatul Arad a căror componență etnică se modifică în urma colonizărilor cu populație sârbească – Borovszky Samu, *Csanád vármegye története 1715-ig*, II, Budapest (1897), 179, 423.

²⁴ Stephanus Therek, Petrus Myko, Michaelis Benedictus, Paulus Elew, Petrus Bal, Martinus Literatus, Michaelis Kenez, Johannes Seseldy, Lucas et Benedictus Kerekes – DI. 19619.

²⁵ DI. 26685. În afara posesiunilor Sasvar, Ianova sau Giarmata documentele mai surprind prezențe sârbești și la Deg, alt sat fost în posesia lui Belmužević unde apare un „*Nicola Lepssyn de possessione Deegh*” – Adrian Magina, Hotarele și domeniul orașului Timișoara în 1539, în *Banatica*, 19 (2009), 73.

²⁶ Astfel de voievozi mai apar și pe domeniile Jakšić unde spre exemplu la Felnac întâlnim un „*Ladislaus waywoda de Fellak*”, „*Lado wayda in Fellak*” – DI. 18994, DI. 19092.

²⁷ Spre exemplu: DI. 31154, DI. 29840, DI. 26651, DI. 26646, DI. 26655, DI. 36849, MOL, F 17, Cista comitatum Csanad, nr. 14.

²⁸ Алекса Ивић, Неколико, 93–94.

²⁹ Иларион Зеремски, Српски манастири у Банату нјихов постанак, прошлост и одношај према Румунима, Sremski Karlovci (1907), passim; Yovan Radonitch, *op. cit.*, 109–110; Dumitru Țicu, *Geografia ecleziastică a Banatului Medieval*, Cluj-Napoca (2007), passim.

¹⁷ *Ibidem*: И пак слѣжихъ свѣломѣ кралоу Матеѣмъ 8 Слизіѣ...даде мѣ кралъ Матеѣмъ Шашваръ. Pentru participarea la luptele din Silezia, Idem, *Историја*, 8.

¹⁸ „*Castrum Sasvar cum oppido*” – MOL, Magyar Kamara archivuma, E 148, Neo Registrata Acta, fasc. 759, nr. 43.

¹⁹ DI. 26646. Anexa I.

²⁰ DI. 19232: „*possessionem... Munar, Gedesz in Chanadiens et Kakath in Themesiens comitatibus existentes et habitatum*”.

²¹ DI. 26655. Anexa II.

²² DI. 36849. Anexa III.

În ultimii ani ai secolului al XV-lea, Miloš va suferi o pierdere grea prin moartea în luptele cu turcii a celui alt fiu al său, Vuk. Se pare că decesul acestuia l-a afectat destul de mult, pentru că în 8 septembrie 1500, își redacta testamentul, considerat primul act cu chirilice rămas de la sârbii stabiliți în Ungaria³⁰. Ca ultimă dorință, își împărțea bunurile între rude, apropiați și servitori. Printre ei se numărau mama, soția și fiica, Marku Radanović, care primea *Maysa* și *Paznad*, Stepan Pribenović care obținea *Deg* și un anume Jova, care rămânea cu *Sypko* (Șipsov). Fiind un bun creștin ortodox lăsa o sumă consistentă călugărului Timotei, sumă ce urma să fie dusă la o mănăstire de la muntele Athos, fără îndoială pentru iertarea păcatelor din timpul vieții. Bunurile sale imobile, dintre care de cea mai mare importanță par să fi fost caii, erau împărțiți între cei menționați anterior³¹. A murit la scurtă vreme după ce și pus în ordine problemele succesoriale pentru că, în 16 noiembrie același an, regele Vladislav II porunca comitei-lui de Timiș, Josa de Som, să ia sub protecția sa pe Olivera, mama, Veronica, soția și Milica, fiica defunctului Belmužević³², măsură reiterată un an mai târziu când regele personal lua sub protecția sa pe Milica³³.

Odată cu Miloš familia Belmužević s-a stins linia masculină. Despre soția sa nu mai avem nicio informație ulterioară, însă există un act din 1503 prin care mama sa reclama împreună cu nobilii Jakšić prădarea posesiunii Munar din comitatul Cenad, de către anumiți nobili, pagubă evaluată la peste 60 de florini aur³⁴. Prin căsătoria ficei lui Miloš cu Stevan Jakšić o parte din moșiile sale au ajuns în mâna acestei familii. Centrul stăpânirilor sale, *Sasvarul*, precum și alte sate deținute în comitatul Timiș, au intrat în posesia unei alte familii de origine slavă, Bradach³⁵, care va folosi la rândul ei particula nobiliară de *Sasvar*. În 1529, din cauză că au susținut cauza lui Ferdinand de Habsburg, membrilor familiei Bradach le vor fi confiscate

fostele posesiuni ale lui Belmužević și donate de către regele Ioan Szapolyai lui Marko Jakšić³⁶ care reușea în acest fel să preia întregul domeniu deținut anterior de ruda sa. Destinul acestor posesiuni a fost să rămână pe mâini sârbești până la căderea Banatului sub otomani, ultimul proprietar al Sasvarului fiind nobilul Nikola Čerepović³⁷.

Cazul lui Miloš Belmužević este unul reprezentativ pentru evoluția elitelor sârbești din regatul Ungariei. Nevoit să emigreze din Vechea Serbie voievodul din Zeta a reușit, datorită serviciilor militare prestate coroanei ungare, să își constituie un domeniu reprezentativ în comitatele bănățene și să se încadreze în rândul nobilimii regatului. Prezența sa în Ungaria surprinde fidel modul în care populația sârbească a reușit să se integreze în noul cadru politic și social oferit de realitățile regatului Sfântului Ștefan în a doua jumătate a secolului al XV-lea.

ANEXE

I

1483, decembrie 21, Buda

Original: Dl. 26646, hârtie, sub text urme ale pecetii aplicate în ceară roșie.

Ediție: *A Magyarorszá és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, ed. Thallóczy Lajos, Áldassy Antal în *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria*, XXXIII, Budapest, (1907), 276–277.

Regele Matia Corvin donează posesiunile Maysa și Paznad, din cuprinsul domeniului cetății Timișoara, nobilului Miloš Belmužević pentru meritele sale în luptele cu turcii.

Nos, Mathias, Dei gratia rex Hungarie, Bohemie, etc. memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis, quod nos attentis et consideratis fidelitate et serviciis nobilis Mylos Belmosowýth, que ipse nobis et regno nostre ab eo tempore, quo deserta societate et derelicto turcorum obsequiis ad observacionemque Christianitatis et vere fidei confugit, exhibuit et impendit, volentesque horum intuitu eidem de statu honesto providere et ut ex liberius fervenciusque nobis et regno nostro contra ipsos turcos fidei hostes obsequatur, possessionem

³⁰ Алекса Ивић, Неколико, 93–94; Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526, (în continuare Magyarország és Szerbia) ed. Thallóczy Lajos, Áldassy Antal în *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria*, XXXIII, Budapest (1907), 299 unde apare mențiunea testamentului scris în sârbă cu chirilice: „testamenti sui servianis scilicet litteris scripti”. Pentru problemele de datare a documentului vezi anexa IV nota 1.

³¹ Алекса Ивић, Неколико, 94.

³² BAC, colecția Kemény József, mss. KJ 288/D, *Appendix diplomatarii Transilvanici*, vol. VIII, f. 14;

³³ Magyarország és Szerbia, 297–298.

³⁴ Dl. 26662.

³⁵ Încă din 1505 Ștefan Bradach era menționat în stăpânirea Sasvarului: „Stephanus Bradach de Sasvar” – Dl. 38442.

³⁶ Lendvai Miklós, *op. cit.*, 34–35, 60.

³⁷ Amintit într-un act din a doua jumătate a secolului al XVI-lea „quondam Nicolai Cherepuit de Sasvar” – Алекса Ивић, *Историја*, 183, nota 11.

Maysa¹ vocatam ac predium Paznad², sub dicione et territorio castri nostri Themeswariensis habitam et existentem, simulcum cunctis eiusdem utilitatibus et pertinenciis quibuslibet eidem Mýlos Belmosewyth³ pro loco descensus sui dedimus et concessimus, ut videlicet possessionem et predium huiusmodi ex gratia et benivolentia nostra utendi et fruendi habeat potestatem, ita tamen, quod ipse cum suis adherentibus et ad se pertinentibus contra ipsos turcos nobis et successoribus nostris regibus et sacre dicti regni nostri corone fideliter serviat et servire teneatur, imo damus, donamus et concedimus salvo iure alieno harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante, quas in formam nostri privilegii redigifaciemus dum nobis in specie fuerint reportate.

Datum Bude, in festo Beati Thome Apostoli, anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo tercio, regnorum nostrorum Hungarie etc., anno vigesimo sexto, Bohemie vero quinto decimo.

Ad relacionem Thome de Erdewd, prespositi
Tituliensis

Verso: Anno 1483, Maysa et predium Paznad, in territorio Thomosvariensi.

Însemnare în limba sârbă: **За Моисѣ и Пазнат**
(Pentru Maysa și Paznad).

1. Localitate dispărută, aflată în apropiere de Timișoara, la nord est de Urvin.

2. Localitate dispărută, aflată între Satchinez și Becicherecul Mic.

3. Astfel în text.

II

1496, iulie 2, Buda

Original: Dl. 26655, hârtie, sub text rămășițe ale peceții aplicate în ceară roșie.

Regele Vladislav II conferă, cu titlu de nouă donație, mai multe posesiuni împreună cu toate cele ce țin de ele în comitatele Timiș și Bačka, nobilului Miloš Belmužević și fiilor săi Vuk și Marko.

Nos, Wladislaus, Dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc., memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis, quod nos attentis et consideratis fidelitate et serviciis fidelis nostri egregii Mylws Belmosewyth de Saaswar, per eum sacre imprimis cuius regni nostre Hungarie corone deindeque majestati nostre pro locorum et temporum varietate cum omni semper fidelitatis constancia exhibitis et impensis,

possessiones suas Majssa¹ et Paznad² in Themesiensi, item Fejereghaz³ et Feketheghaz⁴ vocatas, necnon predium Bozzyabokor⁵ nuncupatum in Bachiensis comitatibus existentem et habitum, in quorum pacifico dominio idem se ex donacione et collacione serenissimi principis condam domini Mathie, regis Hungarie et Bohemie, etc., immediati predecessoris nostri felicitis recordacionis de certis iam temporibus perstitisse, persistereque asserit etiam deputati simulcum omni iure nostro regio sic quod in eisdem qualitercunque haberemus eedem et idem nostram ex quibuscunque causis vřs⁶ modis et rationibus concerneret majestatem simulcum cunctis suis utilitatibus et pertinenciis, quibuslibet terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, fenetis, silvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis, vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscaturis, aquarumque decursibus, molendini et eorundem locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinenciarum suarum integritatibus quovis nominis vocabulo vocitatis sub suis veris metis et antiquis premissis sit, ut prefertur stantis et habentis memorato Mylws Belmosewyth⁷ et per eum Vok et Marco, filiis suis, ipsorumque heredibus et posteritatibus universis nove nostre donacionis titulo dedimus, donavimus et contulimus, immo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabile tenendis, possidendis pariter et habendis salvo iure alieno harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante, quas in formam nostri privilegii redigifaciemus dum nobis in specie fuerint reportate.

Datum Bude, in festo Visitationis Gloriosissime Virginis Marie, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo sexto, regnorum nostrorum Hungarie etc. anno sexto, Bohemie vero vigesimo quinto.

Ad relacionem egregii Laurencii Bradach,
cubicularii Regie Maiestatis

Verso: Mayssa
Paznad in Themesiensi
Fejeregyhaz et
Feketeegyhas et predium
Bozzabokor in comitatu Bachiensis

Comitatus Themesiensi et Bachiensis, pro Mylo
Belmosthevith donacio.

Însemnare în limba sârbă: **Нова донација за Фекеџихаз** (Nouă donație pentru Feketeegyház)

1. Localitate dispărută aflată în apropiere de Timișoara, la nord est de Urvin.

2. Localitate dispărută aflată între Satchinez și Becicherecul Mic.
3. Localitate dispărută aflată în apropiere de Feketić, Serbia.
4. Feketić, Serbia.
5. Localitate dispărută situată în zona Feketić, Serbia.
6. Astfel în text.
7. Astfel în text.

III

1498, mai 12, Arad

Original: necunoscut.

Copie de epocă: Dl. 36849.

Capitulul de Arad adevărește că Francisc și Gașpar de Fanchlaka au zălogit mai multe posesiuni ale lor din comitatul Timiș nobilului Miloš Belmužević pentru suma de 200 florini aur.

Nos, Capitulum Ecclesie Orodienensis, memorie commendamus per presentes, quod Franciscus et Caspar de Fanchlaka honora et quolibet gravamina fratrum propinquorum et consanguineorum ipsorum super se assumptis, coram nobis personaliter contituti sponte confessi sunt et retulerunt in hunc modum: quod ipsi ad presens necessitate compulsi duo predia ipsorum Peterlaka¹ et Peterfalwa² necnon alia septem predia omnia hoc nomine Kador³ vocatam, necnon in comitatu Themesienensi existentes habitas, cum cunctis eorundem utilitatibus et pertinentiis quibuslibet ad easdem de iure et ab antiquo spectantis et pertinere debentis, terris scilicet arrabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, campis, pascuis, fenetis, fenilibus, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, silvis, nemoribus, montibus, vallibus, collibus, promontoriis et generaliter quarumlibet utilitatum integritatibus quovis nominis vocabulo vocitatis egregio Mýlos Belmosawýd de Saswar et Wok, filio suo, pro ducentis florenis auri plene, ut dixerunt ab eisdem iam levatis et receptis obligassent et impignorassent, imo obligaverunt et impignoraverunt nostri in presenciam talimodo, ut dum et que ipsis facultas redimentis suppeteret et tunc reabitis idem Mýlos prescriptis ducentis florenis eadem predia cum pretactis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, eisdem iure omni litigis et difficultate remittere et resignate debeatis et teneamini, assummens nichilominus eosdem in pacifico dominio earundem infra tempus redemptionis propriis ipsorum laboribus et expensis protegere, iuri et conservare, pro se non possent aut non curarent, eo tunc eosdem cum

aliis ipsorum iuribus possessionarias et bonis equivalentis contentabunt ad quod se nostro in consecutu obligaverunt harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante.

Datum sabbato proximo ante dominicam Cantate, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo octavo.

Verso: Anno 1498

Peterlaka

Peterfalva

Kador in Themesienensi

Însemnare în limba sârbă: Дадє Крал господарѢ Брѣдѣчево⁴ и манѢ (A dat regele domnului averea lui Bradach)⁵.

1. Localitate dispărută, aflată la nord vest de Stamora Română, jud. Timiș.
2. Localitate dispărută, situată în zona Dragsina-Sârbova, jud. Timiș.
3. Cadăr, jud. Timiș.
4. În acest caz, însemnarea pare să se refere la episodul din 1529–1530 când posesiunile lui Ștefan, Emeric și Ioan Bradach de Sasvar, stăpânite anterior de Belmužević, le sunt confiscate, din cauză că au trecut de partea lui Ferdinand, și donate familiilor Jakšić și Kendeffy – Lendvai Miklós, *Temes vármegye nemes családjai*, vol. I, Budapest, (1896), 34–35. Pare credibil ca pe actele lui Belmužević, ajunse cel mai probabil la familia Jakšić din cauza legăturii de rudenie, să existe astfel de însemnări legate de episodul din 1529–1530 când Marko Jakšić primește averea familiei Bradach.
5. Mulțumesc domnului prof. univ. dr. Miodrag Jovanović, fost cadru didactic la secția de Istoria artei din cadrul Facultății de Filozofie din Belgrad, care mi-a oferit datele esențiale pentru înțelegerea acestor însemnări în limba sârbă. De asemenea aduc mulțumiri domnilor dr. Costin Feneșan și dr. Viorel Achim pentru bunăvoința de care au dat dovadă în privința descifrării însemnărilor respective.

IV

8 septembrie 1500¹

O copie scrisă pe hârtie, în limba sârbă cu chirilice, se păstra în 1913 în Arhiva Națională Maghiară (Magyar Országos Levéltár), în colecția Lymbus, având patru peceti aplicate.

Ediție: Алекса Ивић, Неколико ћирилских споменика из XVI и XVII века њ Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva, Zagreb, (1913), 93–94, fără a indica exact fondul (sub titulatura de Lymbus există mai multe colecții documentare păstrate în diverse fonduri ale Arhivelor Naționale Maghiare) și cota documentului.

În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh. Noi voievodul Miloš Belmužević binecredincios în Hristos Dumnezeu credinței am plecat de la păgâni în țara³ Ungurească în zilele luminatului crai Mateiaș, la Luminăția Sa creștină în credință și la toți mai marii și mai micii domni creștini care în acea vreme slujeau Luminăția coroanei. Și noi pe Luminăția Sa am început a o sluji drept și cu credință și luminatul crai Mateiaș văzând slujba noastră dreaptă și credincioasă, cu ajutorul lui Dumnezeu și încuviințarea mai marilor domni unguri, ne-a dat craiul Mateiaș pentru slujba noastră posesiunile Maysa⁴ și Poznad⁵ în comitatul⁶ Timișoarei, iar după aceea ne-a dat Mateiaș, mie și urmașilor mei, posesiunile Feketihaz⁷, Ferkihaz⁸ și seliștea Bozia-Bokor⁹ în comitatul⁶ Bacs. Și iară ne-a dat și în comitatul⁶ Cenad Munarul¹⁰ și Gedușul¹¹ și Kokot¹² în comitatul⁶ Timișoarei și plată pentru slujba noastră 8 măsuri¹³ de ducați. Și iară am slujit luminatului crai Mateiaș în Silezia și am primit răni și mi-am vărsat sângele și, pentru sângele meu, mi-a dat craiul Mateiaș posesiunea Șașvar¹⁴. Și am cumpărat pe bani în comitatul⁶ Timișoarei, Enovo¹⁵, jumătate din Șipsova¹⁶ și jumătate din Giarmata Mică¹⁷. Și această posesiune a noastră luminatul rege Laslov¹⁸ ne-a dat-o ca nouă danie. Și toată această multă avere scrisă am avut-o noi cu fiul Vuk. Și a fost voia lui Dumnezeu ca fiul Vuk să plece către Domnul, (căci) turcii l-au omorât (când era) în slujba craiului ungur, Sfintei Coroane și Tării Ungurești, iar eu văzând că am rămas fără fiu am cerut milă și slobozenie de la luminatul crai Laslov și de la toată nobilimea ungurească ca la moartea mea să fiu slobod să las domeniul meu săracilor mei, urmașilor mei și slujitorilor dragi sufletului meu. Și a fost voia craiului Laslov și a marii nobilimi ungurești și la acelea mi-a dat slobozenie și carte pe Șașvar, pe Moysa și Poznad în 4000 de ducați. Și a fost voia lui Dumnezeu, ce a trimis pe noi mâna sa, și noi am cunoscut și am văzut că din această lume vom pleca. Și am chemat pe părintele duhovnicesc, care a stat la noi, din Sfântul Munte¹⁹, călugărul Timotei și lui m-am spovedit. Și am lăsat din domeniul meu lui Marku Radanović, Moysa și Poznad, și am lăsat lui Stepan Pribenović, Deg care a fost zălogit la mine, și am lăsat lui Jova, Șipsovul, iar mai multe alte sate scrise ca domeniu al meu le-am lăsat maicii mele, soției și copilului care mi l-a dat Dumnezeu. Iar bunurile mișcătoare ce le-am avut: cai, argintărie, lanțuri și altele²⁰, piese de harnașament²¹, de la mic la mare, le-am lăsat pentru sufletul meu, iar sufletul

l-am lăsat în grija mamei ca ea să mi-l spele²². Iar din cai i-am lăsat unul²³ cu tot echipamentul lui Stepan Pribenović. Lui Marku Radanović un alt cal²⁴ cu tot echipamentul. Lui Jova alt cal²⁵ cu tot echipamentul. Și i-am lăsat călugărului Timotei din bunurile mișcătoare 100 de ducați să-i ducă la Sfântul Munte.

Și la acest testament au fost martori doamna Ela, apoi soția lui Dimitrie Jakšić și fii ei Jovan și Dimitrie Stepan Jakšić, Sabin János și în al patrulea rând soția lui Dimitrie, Ela, și în al cincilea rând soția lui Jovan și călugărul Timotei care m-a spovedit. Diaconul Marko a scris în fața acestor mai mulți oameni după cum am poruncit. S-a scris acest testament în anul 7004 (7009)¹ luna septembrie a opta zi, într-o marți.

1. Sima Cirković, Српска властела, 378, nota 14 considera că data slavonă a documentului ar indica anul 1495, dar aceasta nu corespunde cu realitatea istorică. Vuk, fiul lui Belmužević, apare ca mort în testament însă un document din anul 1498, Dl. 36849 (anexa III), îl menționează în viață, ceea ce conferă valabilitate datării în anul 1500 propuse de către A. Ivić mai ales că 8 septembrie a picat în acel an într-o zi de marți. Se poate ca diaconul Marko cel care a redactat testamentul, ori editorul actului, în 1913, să fi încurcat slovele care redau cifrele 4 și 9, astfel să fi scris după era bizantină 7004 (1495) în loc de 7009 (1500).

2. Țin să aduc mulțumiri pe această cale părintelui dr. Vasa Lupulović, preotul parohiei ortodoxe sârbe din Reșița, de ajutorul căruia am beneficiat la traducerea acestui document.

3. În text *апчага*, din lb. maghiară, orszá=țară.

4. Localitate dispărută aflată în apropiere de Timișoara, la nord est de Urvin.

5. Localitate dispărută aflată între Satchinez și Becicherecul Mic.

6. În text *мери*, din lb. maghiară megye=comitat.

7. Localitate dispărută aflată în apropiere de Feketić, Serbia.

8. Feketić, Serbia.

9. Localitate dispărută situată în zona Feketić, Serbia.

10. Munar, jud. Arad.

11. Localitate dispărută aflată la nord de Munar, jud. Arad.

12. Orțișoara, jud. Timiș.

13. În text *всам сат*. Ultimul cuvânt, *сат*, exprimă o unitate de măsură. Probabil 800 de ducați.

14. Localitate dispărută situată la nord-est de Timișoara.

15. Ianova, jud. Timiș.

16. Localitate dispărută aflată în apropiere de Bărateaz, jud. Timiș.

17. Localitate dispărută situată la nord-est de Timișoara, în apropiere de Giarmata.

18. Vladislav II Jagello regele Ungariei (1490–1516).

19. În text, *Грете Горе*, Sfântul Munte = Athos.

20. În text *каваде, хотазе*. Termeni dificil de identificat. Posibil ca primul să se refere la chiria pentru pivniță, iar al doilea la un anume tip de coș.

21. În text **8зде**, cuvânt ce poate fi tradus prin zăbale sau hățuri.
22. În text, **да ми уна за дш8 впрала**, în sensul de *să se roage pentru sufletul meu*.
23. În text **кунта алибеговца**, calul lui Alibeg. Posibil să se refere la un cal turcesc sau de rasă turcească.
24. În text **контa pакас(а)**. Probabil este vorba de un anume tip de cal, neînvățat sau sterp.
25. În text **контa жиндію**. La fel ca în cazurile anterioare pare să fie vorba de o anume rasă sau tip de cal, posibil un cal folosit la treierat.

V

1500, noiembrie 16, Bács

Originalul, astăzi pierdut, se păstra în prima jumătate a secolului al XIX-lea în arhiva Conventului de Cluj-Mănăştur, având pecete aplicată sub text.

Copie: Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca, colecția Kemény József, mss. KJ 288/D, *Appendix diplomatarii Transilvanici*, vol. VIII, f. 14.

Regele Vladislav II ia sub protecția sa pe Olivera, mama, Veronica, soția și Milica fiica răposatului Miloš Belmužević, împreună cu toate bunurile lor și cere comitelui de Timiș Iosa de Som să le protejeze ca atare.

Ladislaus', Dei gratia rex Hungarie, Bohemie, etc. fidelis nostro magnifico Jose [de Som] comiti Themesiensi et Partium regni Hungarie inferiorum capitaneo generali, salutem et gratiam. Cum nos generosas dominas Oliveriam matrem condam Mylos Belmosowyth ac Veronicam consortem, nec non Mylitham puellam filiam eiusdem, simulcum universis possessionibus, portionibusque et iuribus possessionariis ac rebus et bonis suis, quibusvis iustis utpote et legitimis, in nostram regiam recepimus protectionem et tutelam specialem, viceque et in persona Maiestatis nostrae, vestrae commiserimus tuitioni, fidelitati igitur vestrae harum serie firmiter praecipiendo mandamus, quatenus statim receptis praesentibus, praefatas

dominas Oliveriam, matrem et Veronicam, consortem, nec non Mylitham puellam filiam dicti Mylos Belmosowyth in praedictis possessionibus, portionibusque possessionariis ac rebus ac bonis universis iustis, ut praefertur et legitimis (...) ² impetitor: tueri, protegere et defensare debeat nostrae Maiestatis in persona et auctoritate praesentibus vobis in hac parte ad tributa et iustitia mediante. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis.

Datum Bachiae feria secunda proxima
post festum beati Bricii episcopii et confesoris,
anno Domini millesimo quingentesimo.

Relacio Sigismundi Thurzo secretarii Regiae
Maiestatis

1. Corect *Wladislaus*.
2. Lipsă în copie, neputând fi transcris din cauza deteriorării originalului.

A SERBIAN NOBLEMAN FROM XVth CENTURY BANAT: MILOŠ BELMUŽEVIĆ

(Abstract)

The reign of King Matthias Corvinus (1458–1490) was the peak of the medieval Hungarian kingdom in the political, economic and territorial expansion. This period favored the rise of the elites especially those who have argued of various military honors in the context of anti-Ottoman and anti-Habsburg struggles. In front of the Ottoman advance in Balkan Peninsula, a part of Serbian nobility took refuge in Hungary, among them being the vojvode Miloš Belmužević. Hail from Old Serbia, he settled in Banat in Timiș County, where will constitute an important domain by donations and purchases. In his areas colonized Serbian population and continued to maintain ethnic and linguistic specificity. His will written in 1500 is the first act with Cyrillic writing of the Serbs from Hungary. Left without a male heir, after the death of his sons in fighting the Turks, his possessions were left to Jakšić and Bradach families. Belmužević's career is typical of how the Serbian elite have managed to fit in the political and social framework offered by St. Stephen kingdom.

DREPTUL DE TÂRG ȘI PROCESUL DE URBANIZARE. CAZUL FELNAC

Livia Magina*

Cuvinte cheie: *drept de târg, proces de urbanizare, familia Jakšić, Felnac*

Keywords: *market right, urbanization process, Jakšić family, Felnac*

Studiul de față dorește să ilustreze, prin intermediul a două documente inedite, modul în care o așezare poate evolua rapid din stadiul de loc pustiu la acela de târg, în condiții politico-economice favorabile. Este vorba despre o așezare din Câmpia Vingăi, la sud de Arad, poziționată pe malul stâng al Mureșului – *Fellak*, astăzi Felnac, județul Arad.

Evoluția așezărilor și apariția vieții urbane au fost subiect istoriografic încă din secolul al XIX-lea¹. Teoriile și ipotezele emise, reactualizate și îmbogățite, privitoare la geneza și evoluția localităților în general, se pot aplica în cazurile particulare ale diverselor localități. Una dintre cele mai uzuale teorii este aceea a evoluției sat-târg-oraș, fie în proximitatea unei cetăți, fie pe domeniul mănăstiresc, la interferența deal-câmpie, deal-munte, pe cursurile de râu, de-a lungul sau la interferența rutelor comerciale².

Succesiunea *foris-oppidis-civitas* nu este obligatorie și definitivă, oscilații evidente având loc în cazul multor localități. În acest sens sunt reprezentative cazurile Lipovei sau al Caransebeșului, numite în documente când *civitas*, când *oppidum*. Obținerea dreptului de târg nu este suficientă pentru urbanizarea vieții așezării, fiind nevoie, în același timp, de parcurgerea unor coordonate de natură juridică și administrativă³.

Existența unei piețe locale în multe așezări, chiar fără acte oficiale, este un fapt binecunoscut.

Vásárhely (magh. = loc de cumpărare) sau forum (lat. = piață, loc deschis) denumesc aceeași realitate, un loc de schimb și nu neapărat de comerț, în sensul de vânzare-cumpărare. În multe cazuri existența unei astfel de piețe într-o localitate a atras după sine și acordarea dreptului de a ține târg, alături de alte facilități care să stimuleze dezvoltarea localității, cum ar fi scutirea de taxe și impozite pe anumite perioade, drept de loc de depozit, drept de vamă, dreptul de a ridica ziduri, scutirea comercianților de anumite taxe, drept de a ține mai multe târguri, fie iarmaroace sau săptămânale. Odată cu acordarea dreptului, documentul specifică tipul de târg și numărul târgurilor în decursul unui an. Chiar dacă au obținut acest drept, multe localități nu au reușit însă să fie numite niciodată *oppidum* și să parcurgă întregul proces de urbanizare. Un lucru important de menționat este acela că locul de târg este și loc de proclamare, de publicitate, de anunțare a diverselor ordine provenite de la autoritate, de aceea ziua și locul de târg se constituie în zi/loc de schimbat/obținut informații⁴.

Târgul, *oppidum* (lat.)/*mezőváros* (magh.), în înțelesul său de așezare, reprezintă trecerea evolutivă spre un stabiliment urban, continuând să aibă și o componentă semnificativă de ordin rural⁵. Târgul este nucleul zonei în care se află, dar ca aspect se găsește la jumătatea drumului dintre rural și urban, mai apropiat de sat, prin calitatea ulițelor și imobilelor, dar și prin mentalitatea locuitorilor, proveniți în general din mediul rural din imediata apropiere, având însă o piață centrală și

* Muzeul Banatului Montan, Reșița, Bd. Republicii, nr. 10, e-mail: liviamagina@yahoo.com.

¹ Rűsz-Fogarasi Enikő, *Privilegiile și îndatoririle orașelor din Transilvania voievodală*, Cluj-Napoca, (2003), passim.

² Laurențiu Rădvan, Considerații istorice privitoare la evoluția orașelor din regatul Ungariei, în *Historia Urbana*, XVI, (2008)/ 1–2, 3–28.

³ Rűsz-Fogarasi Enikő, *op. cit.*, 48–141.

⁴ *Ibidem*, 56. Și documentul anexa I face referire la acest fapt – „*fora et alia loca publica ubi necesse fuerit palam et manifeste facere proclamari*”, ca prezentul document să fie făcut public.

⁵ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, (1979), 153.

mai mult de o stradă⁶. Așezările de tip târg și-au primit statutul de la rege, respectiv de la principe, în ale cărui drepturi se încadra acordarea de astfel de diplome. Dacă inițial veniturile provenite din dreptul de târg se cuveneau regelui, mai târziu acesta le donează fie localității în care se ține târgul, fie stăpânului feudal (laic sau ecleziastic)⁷. În ceea ce privește locuitorii unui târg, exista un anumit număr de *iobagiones* (supuși care nu erau liberi), grupuri de *hospites*, cu anumite privilegii, în special de tip comercial⁸.

Pe de altă parte, dreptul de a ține târg (*ius mercati*) nu este condiționat de statutul așezării, multe localități primind acest drept fără a fi *oppidum*, sau atunci când li s-a acordat dreptul de a ține târg a fost doar o confirmare a unei realități anterioare. În acordarea acestui drept, autoritatea s-a străduit să țină seama de distanța până la cel mai apropiat târg/oraș, în special în regiunile cu viață comercială intensă, astfel încât negustorii să poată ajunge dintr-o parte în alta în timp util, dar în același timp localitatea cu drept de târg să se înscrie pe cât posibil într-un traseu comercial.

Situația juridică și administrativă a localității este un factor important în evoluția spre stadiul urban. Au fost cazuri în care așezarea cu drept de târg a obținut și drept de judecată în timpul târgului dar, în general, târgurile au ca for de apel scaunul comitatens. Ca organizare superioară târgul/*oppidum* este condus de regulă de un jude secundat de jurați și consiliu. Încadrarea juridică a târgurilor este de trei feluri: regale/princiare (ex. Caransebeș), ecleziastice (ex. Cenad) și nobiliare. Se cunosc puține lucruri despre situația târgurilor de pe domeniile feudale, mai ales în cazul Banatului, unde lipsește documentația necesară. În mod cert însă, situația lor nu a fost diferită de cazul celor transilvănene, care se bucurau de anumite drepturi, având îndatoriri specifice către proprietarul domeniului⁹.

Aflându-se pe un domeniu nobiliar, evoluția localității și a târgului Felnac este legată în mod indisolubil de destinul familiei Jakšić, cel puțin pentru secolele XV–XVI. De origine sârbească din Jagodina, acești nobili s-au refugiat după 1460 în Regatul Ungar din cauza amenințării otomane. Regele Matia Corvin a dăruit membrilor

familiei mai multe posesiuni, dintre care s-a detașat Nădlacul, devenit reședință a familiei, dând și particula nobiliară Jakšić de Nădlac. Cei doi fii ai voievodului Jakša, Ștefan și Dumitru, își vor spori domeniul prin cumpărări sau donații regale, ajungând ca, la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor, să aibă în proprietate peste 80 de posesiuni răspândite în comitatele Cenad, Arad, Timiș, Cluj (zona Călățele), Valko și Severin¹⁰. Fiul lui Ștefan, Marko, va prelua domeniul familiei, împreună cu verii săi, la începutul secolului al XVI-lea. El nu a avut urmași pe linie masculină, ci doar șase fice care, mai târziu, își vor împărți între ele averea rămasă de la părintele lor. Familia Jakšić a fost interesată nu doar de sporirea patrimoniului funciar ci și de popularea sa, în acest sens colonizând teritoriul cu etnici sârbi¹¹.

Printre cele mai importante posesiuni ajunse în stăpânirea lor se numără și Felnacul din comitatul Arad. Localitatea este amintită documentar încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea, iar pe parcursul secolului al XV-lea a trecut prin mâinile mai multor nobili maghiari. Se poate reconstitui drumul parcurs de localitate de la predium la oppidum, pe parcursul unei jumătăți de secol. În 16 ianuarie 1478 regele Matia donează *așezările pustii* Felnac, *Serfesd* și *Farkasthelek*, care au fost ale lui Blasiu cel Mic, mort fără urmași în linie masculină, fraților Ștefan și Dumitru Jakšić de Nădlac¹². Se pare că așezarea a evoluat rapid de la statutul de loc pustiu, *predium*, deoarece în 1491 regele Vladislav scutea pentru patru ani de plata dărilor pe locuitorii și iobagii *posesiunii* lui Ștefan Jakšić¹³.

¹⁰ Borovszky Samu, *A nagylaki uradalom története*, în *Értekezések a történeti tudományok köréből* Budapest, (1900), 39–50.

¹¹ *Ibidem* și Idem, *Csanád vármegye története 1715-ig*, vol. II, Budapest, (1897), 177; vezi și Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad király város monographija*, I, Budapest, (1892), 497–499.

¹² „*egregiorum Stefani et Demetrii Jaxith de Naghlak... quedam predia Fellak, Serfesd et Farkasthelek vocata in comitatu Orodensis adiacentia que alias condam Blasii parvi prefuerant sed per defectum seminis eiusdem alias sacram dicti regni nostri Hungarie coronam tandemque maiestatem nostram iuxta laudabilem legem et consuetudinibus prefati regni nostri existunt devoluta simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentis quibuslibet terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, fenetis, campis, silvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, aquarumque decursibus, molendinis, molendinorum locis...*” – Magyar Országos Levéltár (în continuare MOL), Budapesta, Diplomatikai levéltár (în continuare DI.) DI. 29840 și DI. 31154.

¹³ „*possessio sua Fellak vocata in comitatu Chanadiensi habita, populorum et habitatorum multitudine decoretur, eandem*

⁶ Laurențiu Rădvan, *op. cit.*, 10.

⁷ Rűsz-Fogarasi Enikő, *op. cit.*, 53.

⁸ Krista Zach, Difuzarea rețelei urbane, în *Orașe și orașeni. Városok és városalakók*, ed. Ionuț Costea, Carmen Florea, Pál Judit, Cluj-Napoca, (2006), 67.

⁹ Rűsz-Fogarasi Enikő, *op. cit.*, 53.

După cum lasă să se întrevadă documentul, familia Jakšić a colonizat sau a atras o mulțime de locuitori cărora le obține această scutire de taxe ca premisă pentru o viitoare dezvoltare. În anul 1533, la cererea lui Marko, fiul lui Ștefan Jakšić, regele Ioan Zapolya reiterea măsura mai veche, prin care iobagii din Felnac erau scutiți de plata taxelor¹⁴. În 1547 regina Isabella reconfirmă scutirea de taxe pentru locuitorii din Felnac, de data aceasta „*in perpetuum*” (vezi anexa II), contribuind astfel la creșterea economică a așezării.

În același sens al favorizării dezvoltării, precum și ca punct de apărare contra atacurilor otomane, Ștefan Jakšić a fost cel care, la sfârșitul secolului al XV-lea sau începutul celui următor, a ridicat o fortificație pe domeniu. În fapt, cetatea era la Serfesz, la doi kilometri nord de Felnac, așa cum reiese din două documente, unul din 1543¹⁵ și altul din 1597¹⁶ care fac diferența între cetate și târg, ca fiind în localizări diferite, fapt confirmat de relatarea târzie a călătorului turc Evlia Celebi care face și o scurtă descriere a fortificației: „cetatea este așezată pe malul râului Mureș, pe o colină înaltă; este o cetățuie destul de frumoasă, construită din cărămidă. Are doar patru sute de pași în circumferință. De asemenea are o singură poartă care dă spre miazăzi și o mică geamie de pe vremea lui Suleiman han. În cetate sunt numai cinci case și cinci tunuri împărătești. În fața porții se află un pod mobil (suspendat) cu lanțuri, iar în fața acestuia se găsește un chioșc. Are un dizdar (n.n. căpitan de cetate) și cincizeci de oșteni. Dar orașul din afară nu are palancă (n.n. întăritură făcută din lemn și pământ). În el se află vreo sută de case acoperite cu scânduri și despărțite prin curți. În afară de zece dughene, nu mai sunt alte clădiri, dar se găsesc foarte multe vii.”¹⁷

În timpul luptelor cu otomanii, linia defensivă sudică suferise o serie de pagube, astfel în iarna anului 1551 Ștefan Lossonczy încearcă să își îmbunătățească relațiile cu sârbii și să-i implice pe aceștia în menținerea sistemului defensiv din Banat. În

acest sens, printr-un document emis la 19 decembrie 1551, îi cere lui Nicolae Čerepović să restaureze și să întrețină castelul din Felnac precum și fortăreața din Nădlac¹⁸.

Probabil tot familiei Jakšić i se datorează și întemeierea unei *mănăstiri ortodoxe* sârbe în localitate, cunoscută dintr-un document târziu din 1625, când egumenul mănăstirii este menționat ca fiind plecat după mile în Rusia: „egumenul Nichifor al mănăstirii Sf. Nicolae din orașul Felnac din țara sârbească...” egumenul din țara sârbească de la mănăstirea Sf. Nicolae de pe râul Mureș¹⁹.

De la Ștefan Jakšić localitatea a trecut în stăpânirea fiului său Marko care, în 7 septembrie 1530, dorind să le asigure dreptul de moștenire fetelor sale, le zălogea acestora și soției sale Polixena, domeniul împreună cu cetatea Felnac. Modificările etnice de care aminteam anterior sunt vizibile și în cazul localității Felnac. Încă de la sfârșitul secolului al XV-lea, în 1484, apare menționat ca stabilit acolo unul dintre comandanții sârbi aflați în subordinea familiei Jakšić²⁰. În defterul întocmit de către otomani în anii 1557–1558, în cazul Felnacului apar 31 de capi de familie, a căror nume sunt fără excepție sârbești²¹. Folosind indicele 5 ar rezulta că la mijlocul secolului al XVI-lea populația Felnacului ar fi avut circa 155 de locuitori, ceea ce îndreptățește statutul de *târg*. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea se observă oscilații ale numărului de familii înregistrate, astfel în 1569 apar 21 de fumuri, în 1579 – 52 de fumuri²², iar în 1582 sunt înregistrate doar 15 familii a căror principală ocupație era creșterea oilor. Discrepanțele între ultimele cifre sunt mult prea mari, ceea ce

possessionem Fellak consequenterque populos et jobagiones in eadem commorantes, presentes et futuros, a solutione qarumlibet taxarum seu contributionum nostrarum nobis presentis debentis infra quattuor annorum integrorum spacia a data presentium computandis.” – Dl. 26651.

¹⁴ Borovszky S., *Csanád*, 177.

¹⁵ „*Fellak cum castro Czeffesz*” – MOL, Magyar Kamara archivuma, E 148, Neo Registrata Acta, fasc. 759, nr. 43.

¹⁶ „*Castrum Fellak ac possessiones nostras itidem Fellak*” – Borovszky Samu, *A nagylaki uradalom története*, 36, nota.

¹⁷ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, ed. M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mustafa Ali Mehmet, București, (1976), 503–504.

¹⁸ Алекса Ивић, *Историја Срба у Угарској од пада Смедерева до сеобе под Чарнојевићем (1459–1690)*, Zagreb, (1914), 161, nota 28: „*ad castelli Fellak conservationem restaurationemque occupavi*”.

¹⁹ „СЕРБСКЕ ЗЕМЛИ ФЕЛКОНА ГОРОДА НИКОЛЕВСКОГО МОНАСТЫРЯ ИГОУМЕНЪ МИКИФОРЪ” ИГОУМЕНА ОТ ЗЕМЛИ СЕРБСКОИ ОТ МОНАСТЫРЯ СВЯТАГО НИКОЛУ НА РЕЧЕ МОРИШОУ” – Стефан Димитриевић, *Градја за српску историју из руских архива и библиотеке*, Belgrad, (1922), 235.

²⁰ Dl. 18994: „*Ladislaus wayvoda de Fellak*”. Acest voievod este amintit și de un document din anul următor sub forma „*Lado vayda in Fellak*” – Dl. 19092.

²¹ Borovszky S., *Csanád*, 179: „*Ranka Korsovis, Marko Popovics, Zivko Vukosics, Mladen Donics, P. Gyurics, Nikola Mirkovics, Peter Pavlovics, Todor Nikovics, Bolna Tomas, Gy. Grunics, Mata Minics, Gyura Popovics, Peta Popovics, Peter Marics, B. Popovics, Nikola Meszar, Ranics Pavel, Gyurac Petrovac, Jovan Gyurca, Dragosa Omanics, Rosics R., Petar Bojnovics, Todor Vanics, P. Kuzmanics, Samar Nikola, Peter Momics, Kopavecz Jovan, Petar Cenar, Petar Runics, Mesit Acsotho, Popovics Boka.*”

²² Engel Pál, *A temesvári és moldovai századik törökkori települései (1554–1579)*, Szeged, (1996), 165.

ridică probleme în urmărirea indicilor demografici. Scăderea drastică a numărului de locuitori, peste 70% din familiile care locuiau acolo, într-un interval de doar trei ani este destul de puțin probabilă. Posibil să avem de-a face cu inconsecvența administrativă a celui care a înregistrat datele, cu eludarea de la plata dărilor sau, pur și simplu, cu înscrierea unei singure categorii, aceea a proprietarilor de oi.

După cucerirea turcească este menționat ca oraș²³ și devine centrul unei nahii aparținătoare de sançak-ul Timișoarei, care avea în jurisdicție un număr 32 de sate și puste²⁴, incluzându-se în cea mai mare formă de proprietate din administrația otomană, hassul, așa cum reiese și din informațiile lui Evlia Celebi: „(n.n. Felnacul) este hassul pașei de la Timișoara și este administrată de voievodul acestuia. Se află în jurisdicția naibului kadiului din Timișoara. Din acest hass pașa scoate un venit de două poveri de aspri (n.n. 200.000 de aspri)”²⁵. Localitatea rămâne sub ocupație turcească până la cucerirea teritoriului de către austrieci în 1695²⁶.

Se cunosc puține lucruri despre dreptul de târg pentru localitățile din zona Mureșului²⁷. În Evul Mediu în acest areal au existat câteva zeci de așezări care au obținut statut de *oppidum*, fără a avea certitudinea că toate au avut și drept de târg. Prima așezare menționată cu drept de târg din zona limitrofă râului Mureș pare a fi *Szödi* (astăzi Frumușeni, jud. Arad) în anul 1400²⁸. De asemenea, există date despre funcționarea unui târg anual la Lipova, ținut cu ocazia sărbătorii Sf. Ștefan regele (20 august): „*nundinas sev forum annuali pro tunc in opido Lypa celebratas*”²⁹. Despre un alt târg ținut săptămânal în ziua de duminică la Sâmbăteni (*Szombáthely*) face referire un document din 1519³⁰. Și în cazul obținerii dreptului de târg a acestei localități apare implicată familia Jaksić, dovadă a interesului membrilor acesteia de a-și spori veniturile prin constituirea unei rețele de centre negustorești. În mod sigur au existat mult mai multe așezări cu drept de târg măcar săptămânal dacă nu și anual în această arie, deocamdată însă fără dovezi documentare.

Dacă luăm în considerare modelul de evaluare a târgurilor propus de către cercetătoarea Rűsz-Fogarasi Enikő, Felnacul, aflat în proces de urbanizare, ar trebui să fie marcat cu 9 puncte, la fel ca și Reghinul sau ca Sicul³¹. Are un târg săptămânal (1 pct.), 2 târguri anuale (4 puncte), apare ca *oppidum/possessio* (3 puncte), are o mănăstire ortodoxă, nu mendicantă sau a altor ordine religioase, însă se poate marca cel puțin cu un punct (Hațegul are o mănăstire mendicantă și i se acordă 2 puncte³²). Pe de altă parte însă, nu cunoaștem niciun act emis de către judele din Felnac, cu siguranță, așa cum spuneam situația juridică nu este una autonomă, nu se cunosc studenți din această localitate care să fi plecat la studii la marile universități europene dar, cu toate acestea, procesul de urbanizare de aici se află la nivelul IV, fiind deci un târg nobiliar de importanță zonală. Nu am însumat la acestea existența cetății, deoarece presupunem că aceasta a fost ridicată înainte ca localitatea să fi avut drept de târg. Se poate spune că localitatea face parte dintr-un sistem de târguri-satelit ale Aradului, fiindu-i favorabilă situarea pe malul Mureșului și în apropierea mării rute comerciale care venea din sudul Dunării și trecea pe la Caransebeș, Orăștie și Sebeș, spre centrele urbane-comerciale transilvănene, Sibiu, Brașov sau Cluj³³. Cu toate acestea, coagularea unei zone comerciale formată din Arad, Felnac, Zădăreni (*Zadorlaka*), Papi, Frumușeni, (*Szödi*), Hodoș după un model spațial oarecare³⁴ este incertă, fiind probabil târguri frecventate de negustori din această arie a Banatului, care își comercializau mărfurile în special la târgurile săptămânale.

Trebuie menționat faptul că, așa cum reiese din documentul din 1534 (anexa I) localitatea, atunci când primește drept de târg, este numită deja *oppidum*, actul fiind doar o oficializare a unei situații *de facto*. Apariția în document a specificației de *forum liberum* presupune în primul rând faptul că nobilul organizează târgul, în special cel anual, de mai mare amploare, în plan economic înseamnă scutiri fiscale pentru târg precum și dreptul juridic asupra acestuia pe durata desfășurării lui³⁵. Felnacul este denumit *forum liberum*, însă motivația este aceea că el se află pe un domeniu

²³ Termenul oraș în exprimare turcă acoperă două realități, atât *oppidum* cât și *civitas*.

²⁴ Engel Pál, *op. cit.*, 164.

²⁵ *Călători străini*, VI, 503.

²⁶ Marki S., *op. cit.*, 150.

²⁷ Ștefan Pascu, *op. cit.*, cap. II.

²⁸ Pesty Frigyes, *Oklevelek Temesmegye és Temesvárváros történetéhez*, ed. Ortway Tivadar, I, Pozsony, (1896), 294: „*nundinis in possessione Zeudi vocata*”.

²⁹ Dl. 17660.

³⁰ Dl. 29972: *forum ebdomadale singulis diebus dominicis*.

³¹ Rűsz-Fogarasi Enikő, *op. cit.*, 180–210.

³² *Ibidem*, 201.

³³ S. Goldenberg, Caransebeșul în comerțul sud-est european din secolul al XVI-lea, în *Banatica*, (1971), 163–177.

³⁴ După modelul francez propus de Jacques Le Goff, *Negustorii și bancherii în evul mediu*, București, (1994), 18–19.

³⁵ Rűsz-Fogarasi Enikő, *op. cit.*, 163.

nobiliar, cel al familiei Jaksic, deci nu se plătea taxa de târg (*tributum fori*). Este posibil ca la o dată ulterioară, Felnacul, respectiv familia Jaksic, să fi primit și drept de vamă peste râul Mureș, deoarece un document din 1543, scoate la iveală un proces asupra exercitării acestui drept cu localitatea aflată pe malul drept al Mureșului, *Papi*³⁶.

Așa cum aminteam, localitatea primește dreptul de a avea atât târg săptămânal cât și anual. Târgul săptămânal trebuia să se țină în ziua de duminică „*forum ebdomadale...singulis diebus dominicis omni ebdomada*”. Desigur, acesta este de mică anvergură, în general fiind o piață în care erau aduse produse cu valoare mică, de consum imediat, un loc de întâlnire a locuitorilor, a celor din satele din proximitate, un loc de schimb între agricultorii din zona circumscrișă.

Târgul anual, comparativ cu cel săptămânal, atrage mult mai multă lume, negustori și cumpărători. Cunoscute sub denumirea de *forum annuale* sau *nundinale*, târgurile anuale prezintă două forme, bâlciul și iarmarocul. Felnacul primește dreptul de a ține două astfel de târguri, unul primăvara, în ziua Înălțării Domnului (în funcție de data la care se serbează Paștele), și un altul în toamnă, de ziua Tuturor Sfinților (1 noiembrie). Trebuie menționat faptul că târgurile anuale de la Felnac se desfășoară într-o singură zi, aceea convenită în document, „*singulis festivitibus Omnium Sanctorum et Ascensionis Domini*” spre diferență de alte localități, în care târgul anual poate ține de la câteva zile la o săptămână³⁷. Se vor fi găsit între negustorii veniți la târgul anual de la Felnac alături de maghiari, evrei sau sârbi și negustori turci și greci, veniți pe ruta consacrată a Caransebeșului³⁸, deoarece marfa comercializată în astfel de zile de târg vine de la mare distanță, pe rute comerciale consacrate. Este probabil ca localitatea să fi avut proprii meșteșugari, mai ales datorită existenței cetății, care să participe la târg. În ceea ce-i privește pe negustori, lumea negoțului se împarte între comerțul cu ridicata și cel cu amănuntul. În umbra marilor negustori, stau cei care formează „țesutul conjunctiv” al acestei lumi³⁹. Astfel, se disting și în târgul Felnacului *mercatores* care aduc pentru comercializare în cantități mari produse cumpărate

de la mai mare depărtare și se ocupă cu vânzarea en-gros și *institores*, vânzătorii de la tarabă, comercianții cu amănuntul, sau cei care vând marfa în numele unui stăpân. Pe lângă aceștia, participanți la târg erau și localnici, meșteșugari sau țărani, târgoveți sau călători, aflați în trecere sau veniți din alte părți special pentru ziua târgului — „*mercatores, institores et alios forenses homines atque viatores*”. Tuturor acestora regele le garantează siguranța, atât a persoanelor cât și a bunurilor lor.

Evoluția Felnacului de la *predium* spre *foris-opidis* a fost favorizată de existența mai multor coordonate: prima de natură economică, exprimată prin scutirile fiscale și primirea dreptului de târg anual, a doua s-a materializat prin ridicarea cetății în apropiere, ca factor de protecție, dar și situația geografică favorabilă, pe malul stâng al râului Mureș. Intercon condiționările dintre aceste coordonate au dus la creionarea unui târg de câmpie, așezare nobiliară cu o largă arie de atracție.

ANEXE

I

1534, decembrie 15, Lipova
Original, MOL, F 17, Cista comitatum Csanad,
nr. 14, hârtie, pecete aplicată sub text.

Regele Ioan Zapolya acordă târgului Fenlac, din comitatul Cenad, proprietatea lui Marcu Jacsic de Nădlac, dreptul de târg săptămânal (duminica) și anual, primăvara la sărbătoarea Înălțării Domnului și toamna, în Ziua tuturor sfinților.

Commissio propria domini regis

Nos, Joannes, Dei gratia rex Hungarie, Dalmacie, Croacie, etc. memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis quod nos cum ad supplicacionem fidelis nostri egregii Marci Jaxyts de Naghlak, nostram propterea porrectam maiestati cum vero per commodo et utilitate regni nostri ac incolarum et inhabitatorum oppidi sui Fellak vocati in comitatu Chanadiensi habiti, ad idem oppidi nundinas liberas seu fora annualia libera singulis festivitibus Omnium Sanctorum et Ascensionis Domini. Item forum ebdomadale similiter liberum singulis diebus dominicis omni ebdomada, omnio sub hysdem libertatibus et prerogativis quibus nundine, seu fora annualia sed et ebdomadalia libera aliarum liberarum civitatum, oppidorum et

³⁶ MOL, F 17, Cista comitatum Tömös, nr. 11, Documentul este datat 10 iunie 1543: „*ratione perceptionis proventus ac proprietatis cuiusdam vade litigiose in fluvio Maros inter possessionis Papy et Fellak vocatis*”; Ibidem, nr. 12 din anul 1544.

³⁷ Rűsz-Fogarasi Enikő, Kolozsvár vásáros napjai, în *Orășe și orășeni. Városok és városalakók*, 375.

³⁸ S. Goldenberg, *op. cit.*, passim.

³⁹ Jacques Le Goff, *op. cit.*, 8-9.

villarum celebrantur in dicto oppido Fellak perpetuo celebrari annuentes et genere concedentes, immo duximus et concedimus presencium per vigorem absque tamen preiudicio aliarum nundinarum seu fororum annualium sed et ebdomadalium liberorum aliorum quorundque quocirca vos omnes et singulos mercatores, institores et alios forenses homines atque viatores quoslibet presencium serie affidamus, assecuramus et certificamus continus ad predictas nundinas seu fora annualia per nos in secure et absque in predicto non permissio celebrari commissas et concessa cum omnibus mercanciis, rebusque et bonis vestris libere, secure et absque omni pavore seu formidine, rerum et bonorum personarumque vestrarum veniatis properetis et actedatis peractisque inibi cunctis negociacionibus vestris ad propria vel alia que malueritis loca redeatis salvis semper rebus et bonis atque personis vestris sub nostra protectione et tutela speciali permanentibus et hec volumus per fora et alia loca publica ubi necesse fuerit palam et manifeste facere proclamari presentes autem post earum lecturam semper et ubique reddi volumus et mandamus presentanti.

Datum in civitati nostra Lyppa, feria tertia proxima post festum Beate Lucie Virgini et Martiris, anno Domini millesimo quingentesimo tricesimo quarto, regnorum vero nostrorum anno nono.

Verso: A(nno) 1534 nundinae in Fellak in comitatu Chanadiensi

Însemnare în limba sârbă: За тръгъ Феллакѣ (Pentru târgul Felnac).

II

1547, aprilie 14, Alba-Iulia

Original, MOL, F 17, Cista comitatuum Csanad, nr. 8, hârtie, sub text aplicată pecete în ceară roșie.

Regina Isabella, văduva regelui Ioan Zapolya, scutește de taxe posesiunea Felnac, din comitatul Cenad

Isabella, Dei gratia regina Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, etc. fidelibus nostris egregiis

ac nobilibus Stephano Korlath comiti ac iudlium, necnon dicatoribus et exactoribus quarumcunque taxarum et contributionum nostrarum comitatus Chanadiensis, salutem et gratiam. Vidimus quasdam literas defunctae olim majestatis regiae domini et mariti nostri longi charissimi felicitis memoriae privilegiales quibus mediante eadem defuncta majestas, possessionem Fellak vocatam in illo comitatu Chanad habitam, ab omni taxarum et contributionum solutione exemisse et libertasse dinoscebatur in perpetuum. Quas nos quoque literis nostris privilegialibus supplicatione nonnullorum fidelium nostrorum ad id accedet, confirmaret et consolidaret dignatae sumus; fidelitate igitur vestrae praesentibus firmissime mandamus ut easdem literas nostras in omnibus punctis et articulis ut sunt emanatae, observare tenereque debeatis colonosque dictae possessionis neququam ad solutionem quarumlibet taxarum cogere et astringere praesummatis praesentis perlectis exhibentis restitutis.

Datum Albae Gyulae, feria quinta proxima post festum diem Paschae, anno Domini millesimo quingentesimo quadragesimo septimo.

Isabella regina

MARKET RIGHT AND URBANIZATION PROCESS. FELNAC CASE

(Abstract)

The urbanization process of Felnac was favored by the existence of the fortification, financial exemptions and the market right. Its geographical position on the Mureș river was also a condition of its evolution. From 1478, this settlement belonged to the serbian family Jaksic; in 1491, 1533 and 1547 three different kings gave financial exemptions for Felnac. From 1534 the oppidum Felnac has the market right, weekly in every Sunday, and two annual fair, one in spring and other in autumn. Some years later, the documents are mentioning Felnac after the otoman occupation, when is the center of an otoman nahia.

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

STUDENȚI DIN TIMIȘOARA LA ȘCOLI ȘI UNIVERSITĂȚI EUROPENE (1730–1850)

Dragoș-Lucian Țigău*

Cuvinte cheie: *Banat, Viena, învățământ, studenți, universitate*
Schlagwörter: *das Banat, Wien, Unterricht, Studenten, Universität*

Frecventarea centrelor universitare de către tinerii din Timișoara are o tradiție îndelungată, care poate fi urmărită documentar începând cu anul 1397. Până la jumătatea secolului al XVI-lea, dintre cei 180 de bănățeni consemnați în matricolele universităților europene, cei mai mulți au provenit din Timișoara – 56 și Cenad – 53. De asemenea, studiosii timișoreni au obținut și cele mai multe titluri academice (*magister, doctor*)¹. Această evoluție promițătoare a fost stopată de către evenimentele politico-militare nefaste care s-au succedat cu repeziciune în al doilea pătrar al secolului XVI. Cucerirea cetăților de la Dunăre, ocuparea părții centrale a Regatului maghiar și trecerea acesteia între „*tările bine păzite*” a Înaltei Porți (1521–1541) au fost urmate, în 1552, de transformarea părților de șes ale Banatului într-un eyalet otoman. Din anul 1658, stăpânirea Porții s-a extins și asupra zonei montane a Banatului. În aceste condiții, viața culturală a regiunii a cunoscut ample schimbări. Ultimii studenți timișoreni sunt înregistrați în anii 1530–1538 la universitățile din Cracovia, Viena și Wittenberg, după care a urmat o întrerupere de două secole. Interesul și posibilitățile pentru studii înalte s-a diminuat simțitor și în celelalte centre, pentru intervalul 1550–1700 fiind identificați cel mult 20 de studenți bănățeni².

Istoria Banatului a cunoscut o schimbare radicală în anii 1716–1718, când stăpânirea otomană

a fost înlăturată cu armele de către trupele habsburgice. În deceniile următoare, imperialii au impus o nouă concepție despre administrație și lege, subordonată realizării obiectivelor majore ale centralizării și uniformizării statului. Habsburgii nu au recunoscut niciun fel de drepturi sau prerogative anterioare stăpânirii lor, determinând apariția unor elite și instituții total diferite de cele din secolele anterioare. Noua provincie nu trebuia să aibă „*nimic în comun cu comitatele ungurești ci o existență a sa aparte*”³ care să permită experiențe reformiste libere, nestingerite de vreo autonomie sau imunitate feudală⁴. Colonizarea Banatului, organizată pe scară largă de stat, a facilitat racordarea provinciei la valorile central și vest europene. Performanțele evidente ale coloniștilor au determinat în rândul populației românești și sârbești o reevaluare a modului propriu de viață. Fenomenul aculturației a devenit foarte puternic, generând în final o cultură provincială distinctă. Timișoara a devenit, practic, un oraș complet nou, inclusiv sub aspect urbanistic. Aceste schimbări s-au oglindit și în domeniul educației. Dacă în Transilvania, regimul habsburgic a preluat, odată cu provincia, povara unui sistem educațional slab organizat, bazat pe tradițiile secolelor anterioare, în cazul Banatului, noile autorități au modelat învățământul pornind aproape de la cota zero. În 1729, după o întrerupere de două secole, un timișorean (Franciscus Zumer *Temesvariensis*) apărea, din nou, înscris în matricolele unui centru academic. Până în anul 1850, limita superioară a acestei investigații, colegiile și universitățile europene au fost frecventate de 220 studiosi proveniți

* Școala Superioară Comercială „Nicolae Kretzulescu”, București, bd. Hristo Botev, nr. 17, e-mail: dragoslucian68@yahoo.com.

¹ Costin Feneșan, *Studenți din Banat la universități străine până în 1552*. RI, 29 (1976), nr. 12, 1945–1965; Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, Bukarest (1979).

² Szabó Miklós, Tonk S., *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*, Szeged (1992).

³ Sonja Jordan, *Die Kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, München (1967), 18.

⁴ C. Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial 1716–1778*, Timișoara (1997), 14–19.

din Timișoara⁵. Frecvența a pornit de la cifre modeste și a crescut foarte lent. Pentru întreg secolul XVIII numărul elevilor și studenților a fost de 49, cu mult mai mic decât cel al studioșilor din deceniul 1841–1850. Abia în această ultimă decadă, numărul timișorenilor a reprezentat 7,5% din totalul tinerilor ardeleni și bănățeni plecați la studii.

Cercetarea de față i-a avut în vedere, deopotrivă, pe cei care au urmat școli medii civile și militare ori și-au desăvârșit pregătirea în academii și universități. Opțiunea de a-i prezenta laolaltă pornește din convingerea că ei reprezintă categoria intelectualilor, dornici să-și amelioreze statutul material și social prin educație și competență. Absolvenții de învățământ mediu s-au dovedit capabili să înțeleagă și să promoveze ideile „Secolului Luminilor”, apoi pe cele ale „veacului naționalităților”, din rândul lor s-au recrutat cadrele cu pregătire universitară și tot ei au dat câțiva creatori de cultură. În perioada analizată aici, rolul social al intelectualilor devine tot mai important și evoluează spre statutul de profesie sau funcție, puse adeseori în serviciul statului. Activitatea absolvenților de școli înalte este tot mai mult apreciată sub aspect moral și material. Până în anul 1550, majoritatea acestora au preferat o carieră clericală, doar puțini devenind administratori, juriști, notari sau copişti. Epoca modernă a deschis noi orizonturi de afirmare, studioșii timișoreni având posibilitatea să devină artiști, funcționari, juriști, medici, ofițeri, profesori, tehnicieni etc. La rândul ei, profesionalizarea a contribuit, îndeosebi în răstimpul dintre 1750–1850, la dezvoltarea și diversificarea rețelei de învățământ și a ramurilor științei, la conturarea unor noi orientări în lumea artelor, ideilor și literaturii, la maturizarea conștiinței individualităților naționale. Tinerii întorși de la studii au avut partea lor de contribuție la transformarea orașului lor într-un centru capabil să promoveze modelul burgului european modern.

Pentru a înțelege mai bine nivelul de la care tinerii timișoreni au plecat în călătoriile lor de studii, se cuvine a fi prezentată, desigur într-o formă sumară, rețeaua școlilor din oraș⁶. Despre școala primară a urbei se face referire abia în anul 1774. Cursurile se țineau în limbile germană, latină și sârbă, fiind frecventate deopotrivă de fiii

nobililor, orașenilor și locuitorilor din teritoriu. A fost transformată în școală normală cu patru clase, fiind absolvită de peste 600 de tineri în intervalul 1786–1844.

Cea mai veche instituție școlară a fost patronată de călugării iezuiți. Activitatea acesteia a început la 6 noiembrie 1725, fiind oglindită în registrul *Diarium Gymnasii Temesvariensis Societatis Jesu*. Apogeul școlii este situat în deceniul 1760–1770, când instituția a avut cei mai mulți profesori (trei) și elevi (60–70 pe an), cea mai amplă anvergură a studiilor (cinci sau șase clase). Iezuiții au asigurat o pregătire uniformă, de factură umanistă. Programele lor de studiu s-au dovedit a fi cele mai coerente și solide. Iezuiții au permis accesul la educație atât pentru nobili cât și pentru păturile sărace. Activitatea lor formativă a fost eficientă îndeosebi prin acele Congregații ale Sf. Maria cu valențe moral-educative. Din aceste motive, după desființarea Ordinului iezuit (1773), școala medie catolică din Timișoara și-a continuat existența încă cinci ani. Anexarea Banatului la Ungaria (1779) a condus la închiderea școlii. Reluarea cursurilor a fost posibilă abia în 1786, sub conducerea călugărilor piariști. Numărul elevilor a fost în continuă creștere, pornind de la 36 în 1789 până la un maxim de 445 în 1836. Ciclul elementar a ajuns la trei ani, iar cel mediu a avut cel mult cinci clase. Piaristii s-au concentrat pe educarea elementelor sărace. Predarea a avut la bază programele *Ratio Educationis* și (din 1806) *Ratio Educationis Publicae*.

În anii 1733–1735 și-au început activitatea alte două instituții școlare catolice: un seminar destinat pregătirii călugărilor franciscani și un alt Seminar General romano-catolic. Primul nu a funcționat decât patru decenii, până în momentul părăsirii orașului de către cei care îl creaseră. În schimb, al doilea seminar a avut o evoluție ascendentă: la începutul secolului XIX se transformă în Liceu episcopal, iar în 1846 își crează și o secție de drept⁷.

O școală teologică ortodoxă, pentru populația românească și sârbească, a fost proiectată încă din anul 1739, dar nu a devenit realitate decât la cumpăna secolelor XVIII–XIX. Seminarul era instalat în incinta reședinței episcopale și avea secții în limbile română și sârbă. Învățătorii ortodocși au fost pregătiți prin cursurile de normă inaugurate în 1777.

Credincioșii protestanți și-au creat destul de târziu (1846–1847) un gimnaziu propriu care avea clase de gramatică, poetică și retorică, precum și o secție reală. În atenția autorităților a stat și învățământul tehnic, destinat să pregătească personalul

⁵ Szabó M., Szögi László, *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*, Marosvásárhely / Tg. Mureș (1998); Szabó M., *Erdélyiek Magyarországi egyetemeken 1848 előtt*, Marosvásárhely / Tg. Mureș (2005).

⁶ Descrierea școlilor din Timișoara, cu ample trimiteri bibliografice, la Remus Câmpeanu, *Intellectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca (1999), 69, 174–179, 292–299.

⁷ Stevan Bugarsky, *Lyceum Temesvariense*, Timișoara (2008).

necesar economiei Banatului civil. Astfel, în 1774 s-a inaugurat o școală reală condusă de un inginer cameral.

Multitudinea școlilor timișorene a fost rezultatul aplicării hotărâte a unui complex program oficial de luminare⁸. Totodată, se întrevede amestecarea intențiilor absolutiste și de catolicizare ale Casei suverane de Habsburg cu tendințe iluministe, exprimată în concepția că „*numai uniformitatea școlilor poate crea uniformitatea de gândire generală și de principii, de concepții despre patrie și datorile față de ea, idei ce trebuie să constituie cea mai strânsă legătură între suverani și obediența liniștită a supușilor*”⁹. Frecventarea centrelor academice din Imperiu, îndeosebi a școlilor din Viena, a corespuns pe deplin politicii oficiale. Concomitent, în spiritul sentinței împărătesei Maria Tereza, potrivit căreia „*învățământul este și rămâne o chestiune politică*” (1770)¹⁰, au existat încercări de a interzice frecventarea universităților din străinătate, mai ales a celor protestante. Prima interdicție¹¹ datează din 1764, fiind reiterată în 1795 și 1819. Ultima dată, tinerii aflați la studii în afara Imperiului au fost chiar siliți să se reîntoarcă în patrie. În aceste condiții, cvasi-totalitatea timișorenilor s-au orientat spre centrele universitare din cuprinsul Imperiului¹², îndeosebi spre Viena. În capitala monarhiei au studiat 128 de tineri, la Pesta – 25, la Debrecen, Graz, Kecskemét și Sárospatak – între 10 și 16, iar în fiecare din celelalte orașe – sub zece persoane. Puțini dintre ei s-au încumetat să-și continue pregătirea la München (Regatul Bavariei) – 2; Hohenheim (Regatul Württemberg) și Moscova (Țaratul rus) – câte unul.

Obiceiul completării studiilor în mai multe universități (*peregrinatio academica*) a fost unul restrâns. 194 de studioși (dintr-un total de 220) au fost înregistrați în matricolele unei singure școli, iar alți 12 tineri au preferat să-și facă studiile într-un singur oraș (Viena – 5, Graz – 3, Debrecen – 2, Olomouc – 2), urmând cursurile mai multor instituții de învățământ. Doar 14 timișoreni au frecventat universități din orașe diferite. Cele

mai ample călătorii le-au întreprins pictorul Karl Brocky și arhitectul-constructor Franz Schmidt.

Matricolele gimnaziilor, colegiilor și universităților relevă faptul că o treime din timișorenii plecați la studii au dobândit o pregătire de nivel mediu, în timp ce restul studioșilor au reușit să urmeze cursuri universitare. În rândul celor cu studii medii pot fi cuprinși elevii înscriși la școlile din Viena sau imediata vecinătate: *Collegium Academicum*, *Akademische Gymnasium*, Școala de ingineri de la Gumpendorf, Academia de ingineri din Laimgrube și Wieden. Câțiva gimnaști din Timișoara sunt semnați la Graz și Olomouc (șase, respectiv trei).

Cele mai consistente informații ilustrează activitatea elevilor de la Academia cezaro-crăiască de Geniu (inginerie militară) din Viena¹³. Școala a fost creată în anul 1717, iar în perioada în care a fost frecventată de cei dintâi timișoreni, aceasta funcționa în afara capitalei, la Gumpendorf. Între 1755–1760, *Ingenieur-Schule* era subordonată Ministerului de Interne (*Directorii in publicis et cameralibus*), fiind apoi condusă de comandantul Secției de Geniu (1760–1769). În deceniile următoare, Academia de Geniu a avut diverse locații: în suburbia Laimgrube (1770–1784), în incinta Academiei *Theresianum* de la Wieden (1785–1797), apoi în clădirea Academiei savoiarde de Cavalerie din Laimgrube (1795–1851)¹⁴. În momentul înscrierii, din totalul celor 28 de tineri, zece se aflau la sfârșitul copilăriei (10–12 ani), alți zece împliniseră vârsta de 13 ani, iar opt erau adolescenți (14–17 ani). Se cunosc trei situații în care frați de vârste apropiate au fost înscriși simultan (fam. Oelberg și Georgievits) sau la interval de un an (fam. Klapka)¹⁵. Părinții lor aveau ocupații foarte diverse: căpitani de infanterie, cavalerie sau geniu – 5; administratori și inspectori camerali, poștali sau vamali – 5; directori de carantină, comerciali sau de construcții – 3; proprietari – 3; comercianți – 2; arhitect, asesor de tribunal, contabil, maior, secretar – câte unul. Familia Klapka a avut o poziție privilegiată, întrucât tatăl lui Friedrich îndeplinea funcția de consilier urban (1813), iar părintele fraților Adolf și Ferdinand, de profesie tipograf, a devenit primarul orașului (1819–1833)¹⁶. Condiția aleasă

⁸ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara (1986), 113–131, 235–242.

⁹ Friedrich Teutsch, *Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*, II, Hermannstadt/ Sibiu (1922), 177.

¹⁰ Idem, *Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen*, II (1782–1883), în colecția *Monumenta Germaniae Paedagogica*, XIII, Berlin (1892), III.

¹¹ *Ibidem*, I (1543–1778), în colecția *Monumenta Germaniae Paedagogica*, VI (1888), CXXVIII–CXXXI și 293–297.

¹² Foarte utilă, deși tratează o perioadă limitată, este lucrarea lui Szögi László, *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemén 1790–1850*, Budapest-Szeged (1994).

¹³ Friedrich Gatti, *Geschichte der K. und K. Technischen Militär-Akademie*, I: *Geschichte der K.K. Ingenieur- und K.K. Genie-Akademie 1717–1869*, Wien (1901).

¹⁴ Gumpendorf (atestat la 1130) a fost cumpărat de municipalitatea vieneză în 1798. Împreună cu Laimgrube (menționat la 1291) și alte trei suburbii a format al cincilea district al capitalei, din anul 1850.

¹⁵ Fr. Gatti, *op. cit.*, 241, 741, 745, 867.

¹⁶ *Ibidem*, 706, 741, 745.

este exprimată prin titlurile purtate: *Baron Adolf Sauvaigne* (1781), *Anton Malenitza Edler von Sztamora* (1841), *Julius Freiherr Ambroszy* (1845), *Árpád Freiherr von Blumencron* (1849).

Timpul petrecut în academie a fost variabil: până la un an – 12 elevi; între 1–3 ani – șase; între 3–5 ani – șapte; peste 6 ani – trei școlari. Această variație a fost determinată de starea materială și de sănătate a tinerilor, nivelul studiilor anterioare, interesul arătat pentru domeniul studiat, de atmosfera cazonă etc. Situația materială a fost hotărâtoare, întrucât costurile școlarizării și traiului cotidian erau acoperite de familiile tinerilor. Cheltuielile au fost în continuă creștere: 250 fl. în 1781; 300 fl. în 1792; 420 fl. în 1798; 590 fl. în 1813 și 880 fl. în 1823. Trei timișoreni au avut privilegiul de a-și asigura întreținerea prin intermediul fundațiilor *Chaos* (1791), *Festetics* (1813) și *Deblin* (1849)¹⁷. Un alt factor de selecție a fost regimul cazon, pe care nu toți tinerii îl suportau. O soartă nefericită a avut Alois Sprung, decedat după doi ani de studii, pe când avea 16 ani (8 ian. 1826)¹⁸. Inadaptare a dovedit și Anton Malenitza *Edler von Sztamora* (14 ani) care după numai șapte luni a fost dat înapoi părinților, întrucât era nesilitor și avea o conduită rea (25 iunie 1842). În cele din urmă, tânărul și-a finalizat studiile militare, pentru că în anul 1849, el era locotenent într-un regiment de infanterie¹⁹. Noblețea și studiile îndelungate nu asigurau întotdeauna succesul scontat, dovadă că baronul Adolf Sauvaigne (1784) și Alexander Parcsetich von Bakócz (1853) au fost retrași după trei, respectiv patru ani de studii²⁰. Reorientarea carierei nu este semnalată decât pentru Anton Oelberg. După șase luni de studii (1770), el a fost retras împreună cu fratele său mai mic (12 ani), iar peste patru ani reapare la Viena ca „*philosophiae studiosus*”.

Școala îi învăța pe tineri că și-au ales o meserie dificilă, încurajându-i mereu pe cei perseverenți. La 28 iunie 1769, Consiliul Aulic de Război a raportat împărătesei Maria Tereza că doi elevi-inginer au fost trimiși în Banatul Timișoarei pentru a seca mlaștinile. Elevii erau conduși de doi ingineri, iar pentru munca lor primeau o leafă lunară de 25 fl. și o îngrijire atentă²¹.

Cariera absolvenților este destul de obscură. Aproape jumătate din ei au avut grade inferioare: cadet, soldat, sublocotenent, fiind înrolați în regimente de infanterie, cavalerie sau geniu. Trei au

lucrat în cancelarii și în domeniul topografiei. Cei mai merituosi au avansat până la gradele de căpitan și maior. De exemplu, Theodor Gerstorff a devenit maior și comandantul cetății Buda (1816), iar la 1834 se afla în misiune la garnizoana din insula Lissa (Dalmația)²². La fel, Georg Georgievits a avansat rapid, astfel că la cinci ani de la absolvire era deja maior în cadrul regimentului bănățean de graniță nr. 14 (1855)²³. Cea mai meritorie carieră a avut-o Joseph Schmidt von Kis-Bér (1835–1897). A început ca sublocotenent în trupele de Geniu, devenind căpitan în Statul Major al Geniului, comandant al geniştilor din Budapesta (1891), profesor de fizică și chimie la Academia de Geniu. Activitatea i-a fost răsplătită cu Ordinele *Leopold* și *Franz Joseph*, în grad de cavaler, și Crucea *Meritul Militar*²⁴.

Despre elevii celorlalte institute (Graz, Olomouc, Viena), referințele sunt mai modeste. Cei 27 de timișoreni ajunși la Viena au avut de ales între mai multe școli, cea mai prestigioasă fiind *Akademische Gymnasium*, creație a iezuiților (1553). Gimnaziul Academic a cunoscut o reală schimbare după anul 1773, când a fost preluat de călugării piariști. Aici au fost introduse metode didactice și pedagogice noi, adaptate spiritului iluminist. Școala avea un ciclu inferior cu patru clase gramaticale (parva, principia, gramatica și sintaxa), și unul superior cu două clase umaniste de poetică și retorică. În toți cei șase ani erau predate religia, latina, geografia, istoria și matematica. Elevii primelor trei clase studiau științele naturale, iar cei din ultimii ani învățau limba greacă. Acest curriculum avansat le permitea absolvenților să se înscrie la universitate²⁵. Pentru tinerii care doreau să urmeze studii teologice de nivel mediu, cel mai potrivit a fost *Collegium Pazmanium* din Viena, fondat în 1623 de cardinalul Péter Pázmány²⁶. De asemenea, se cunoaște că Alexander Jankovici, care urma dreptul la Sárospatak (1833), studiasse mai întâi la Karlowitz, iar Constantin Theodorovici a învățat la Vârșeț, apoi la Kecskemét unde și-a continuat pregătirea superioară (1839)²⁷.

²² *Ibidem*, 376; M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 1329.

²³ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 1314.

²⁴ *Ibidem*, nr. 3480; Fr. Gatti, *op. cit.*, 872.

²⁵ Robert Winter, *Das Akademische Gymnasium in Wien. Vergangenheit und Gegenwart*, Wien, Köln, Weimar (1996); *Festschrift zum 450. Jubiläum der Schulgründung. Akademisches Gymnasium Wien: 1553–2003* (red. Klemens Kerbler), Wien (2003).

²⁶ Carolus Rimely, *Historia Collegii Pazmaniani*, Viennae (1865); Fazekas István, *A bécsi Pazmanium magyarországi hallgatói 1623–1918* (1951), Budapest (2003). La acest colegiu a studiat Franz Heinrich (1781), cf. M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 1595.

²⁷ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 826, 1832a.

¹⁷ *Ibidem*, 368, 707, 866. Despre fundația Chaos, vezi *ibidem*, 6–34.

¹⁸ *Ibidem*, 746.

¹⁹ *Ibidem*, 822.

²⁰ *Ibidem*, 328, 870.

²¹ *Ibidem*, 184.

Vârsta școlarilor este rar menționată, fiind dedusă din matricolele universităților unde aceștia s-au înscris ulterior. Datele accesibile indică etatea de 10–12 ani, semn că tinerii erau cuprinși în ciclul inferior al colegiilor. În două situații, frații au studiat împreună: nobilii Ioan și Iosif Zeisberger (1775), apoi tinerii Ferdinand și Michael Spech (1806–1807). Matricolele au înregistrat, în câteva cazuri, etnia studioșilor (*Hungarus*), precum și condiția socială: *nobilis* (1735, 1773, 1775) sau *praenobilis* (1750) *Temesvariensis, civis Temessens* (1770), *plebeius Temeswariens* (1781), *Freyherr von Temesvár* (1818, 1820)²⁸. Despre Alexandru Ioanovici și Constantin Teodorovici se știe că erau de confesiune ortodoxă. Aceste date completează informațiile modeste referitoare la părinți: câțiva funcționari și militari, un notar, un contabil, un cetățean onorabil (*civis ex comitatu Themeswar*, 1770), un baron (1818) și un judecător militar cu grad de colonel (1820)²⁹. Tatăl lui Constantin Teodorovici era protopop la Jebel.

Perspectivile profesionale ale acestor gimnaziști sunt puțin luminate documentar. Zece dintre ei au reușit să urmeze cursuri universitare (drept – 6, tehnică – 2, filosofie – 2). Un exemplu edificator îl oferă Friedrich Auer von Randenstein înscris ca gimnazist la Viena, apoi ca student la Politehnica din Praga. Urmând îndemnul tatălui său, căpitan de cavalerie, Auer a ajuns și el cavalerist cu gradul de locotenent, apoi de căpitan (1855–1861)³⁰.

*

În perioada 1730–1850, peste 160 de tineri au urmat cursuri universitare. Aproximativ 75 s-au orientat spre capitala Imperiului, unde au putut să opteze pentru Universitate, Academia de Arte sau Institutul Politehnic. Un număr similar și-a manifestat preferința pentru academii, colegii și institute din cuprinsul Ungariei. Doar 10% din studenți s-au îndreptat către celelalte centre academice ale Imperiului (Graz, Olomouc, Lemberg sau Praga) ori au ales să studieze la Hohenheim, München și Moscova. Preferințele bănățenilor vor fi mai bine apreciate după o scurtă prezentare a acestor universități, în ordinea interesului manifestat.

Universitatea din Viena (*Alma Mater Rudolphina*)³¹, creată în 1365, s-a aflat de la

început în topul preferințelor studioșilor bănățeni³². Interesul s-a diminuat foarte mult în epoca ocupației otomane, dar a cunoscut un reviriment în perioada analizată aici. O dezvoltare remarcabilă a cunoscut facultatea de medicină, care și-a diversificat specializările (farmacie, medicină veterinară) și a contribuit la dezvoltarea cercetării și tehnicii medicale. Un alt domeniu important a fost cel al științelor camerale. La început, acestea au studiat administrația finanțelor publice, dar ulterior, ele au cuprins întreaga administrație a statului, independent de normele juridice care o reglementau. Științele camerale (*Kameralwissenschaften*) efectuau cercetări teoretice, dar și studii practice. Cameraliștii au asigurat Imperiului habsburgic o administrație foarte bine organizată.

Studiile artistice au căpătat o formă organizată din anul 1725, când împăratul Carol VI a creat *K.K. Hofakademie der Maler, Bildhauer und Baukunst*. Instituția a fost reorganizată în 1751, apoi la 1772, an în care toate școlile de artă au fost integrate în *K.K. vereinigten Akademie der bildenden Künste*³³.

Institutul Politehnic din Viena (*K.K. polytechnisches Institut*) creat în anul 1815, a fost prima universitate de profil din spațiul german. A avut de la început o orientare non-militară, iar organizarea sa era printre cele mai moderne din lumea academică. Amplasarea acestor instituții în capitala statului a oferit multe avantaje: nu se aflau foarte departe de Timișoara, cursurile propuse erau de calitate, iar utilizarea limbii germane a ușurat comunicarea și traiul cotidian al studenților. Bănățenii aveau aici posibilitatea de a citi foarte mult, de a-și însuși maniere elegante, de a fi la curent cu ideile timpului lor, de a se distra și de a lega prietenii cu tineri din tot imperiul. De multe ori, aceste oportunități au stat la baza unor cariere promițătoare.

Al doilea centru academic preferat de timișoreni a fost Pesta. Cea mai importantă universitate maghiară a fost creată de către cardinalul Péter Pázmány în 1635, la Nagyszombat (azi, Trnava în Slovacia). După dizolvarea Ordinului iezuit, universitatea a fost mutată la Buda (1777), apoi la Pesta (1784). Până în anul 1844, limba de predare a fost latina, după care cursurile s-au ținut în limba maghiară. Oferta educațională s-a diversificat semnificativ: în cadrul facultății de filosofie a fost creat *Institutum Geometrico-Hydrotechnicum* (1782), iar facultatea de medicină a cuprins un *Institutum*

²⁸ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 969, 1606, 1998, 2641, 3813, 4165, 4334, 4509, 4510.

²⁹ *Ibidem*, nr. 1998, 3813, 4334.

³⁰ *Ibidem*, nr. 138.

³¹ Franz Gall, *Alma Mater Rudolphina 1365–1965. Die Wiener Universität und ihre Studenten*, Wien (1965).

³² Vezi nota 1.

³³ Carl von Lützow, *Geschichte der Kais. Kön. Akademie der Bildenden Künste. Festschrift zur Eröffnung des neuen Akademie-Gebäudes*, Wien (1877).

Veterinarum (1787)³⁴. *Institutum Geometricum* (1782–1850) este considerat nucleul viitoarei Politehnici. Pe parcursul a șapte decenii, această școală a dat 1278 de ingineri diplomați, din care doi au provenit din Timișoara³⁵. Cursurile de medicină au fost mult mai atractive pentru bănățeni. Ei s-au specializat în chirurgie, farmacie și medicină veterinară. Importanța aceluia *Institutum Veterinarum* reiese și din faptul că la trei ani de la înființarea sa (1790), au fost create două specializări, anume *cursus epizootologiae* și *cursus hippiatricae*³⁶.

Prezența studioșilor timișoreni poate fi remarcată și în alte orașe ungurești: Debrecen, Győr, Kecskemét, Sárospatak etc. Cele mai vechi colegii maghiare protestante au fost create la Sárospatak (1531) și Debrecen (1536). La Sárospatak a activat câțiva ani ilustrul pedagog Jan Amos Comenius. În secolul XIX, colegiile aveau încorporate clase de filosofie, drept și teologie. Bănățenii au acordat celor două colegii o atenție egală, cu precizarea că tinerii interesați de filosofie s-au îndreptat spre Debrecen, iar cei cu preocupări pentru drept au preferat școala din Sárospatak³⁷.

Academia iezuită din Győr a fost întemeiată în anul 1718, iar după dizolvarea ordinului care o crease, a devenit o instituție de stat (1776). Între 1785–1802, Academia a fost mutată la Pécs, timp în care a fost frecventată de doi timișoreni. Alți șase concitadini au ales să urmeze facultățile de filosofie și drept restabilite la Győr³⁸. De un oarecare interes s-a bucurat și Academia reformată de Drept din Kecskemét, apărută în 1835–1836 prin restructurarea vechiului colegiu. Academia a avut trei facultăți specializate în drept, filosofie și teologie³⁹.

Științele agricole au fost popularizate prin intermediul școlilor superioare din Keszthely și Mosonmagyaróvár. La Keszthely, magnatul Festetics György a creat prima școală de agronomie din Europa, pe care a intitulat-o sugestiv *Georgikon* (1797)⁴⁰. Cursurile erau predate în limbile latină și maghiară. Învățământul agricol s-a extins în 1818,

când prințul Albert Cazimir de Saxonia, duce de Teschen, a avut inițiativa înființării unui institut de agricultură la Mosonmagyaróvár. Aici, pentru prelegeri și lucrările practice se utilizau limbile latină și germană⁴¹.

Părăsind spațiul maghiar, prezentarea va continua cu centrele academice din celelalte regiuni ale Imperiului Habsburgic. Orașul Graz s-a aflat printre centrele preferate de timișoreni. Opțiunea lor este cu atât mai semnificativă dacă se ține cont de faptul că, între 1701–1850, au ales să studieze aici doar 59 de ardeleni și bănățeni, din care 11 proveneau din Timișoara. Universitatea catolică a fost creată de arhiducele Carol II în 1586. Două secole mai târziu (1782), împăratul Iosif II a redus-o la rangul de *lyceum* destinat pregătirii funcționarilor civili și personalului medical. În anul 1827, împăratul Francisc I a redeschis vechea instituție sub numele de *Karl-Franzens-Universität*⁴². Din 1811, la Graz și-a început activitatea Institutul *Joanneum*. A fost creația arhiducelui Johann care și-a donat colecțiile de obiecte naturale. Cursurile au fost concepute inițial pentru elevii de liceu, dar din 1828 au fost adaptate și pentru studenții universității⁴³. În institut s-au creat catedre de geometrie practică, matematică aplicată, mecanică, metalurgie și minerit.

Universitatea din Lemberg (Liov) a fost creată de regele polonez Jan II Kazimir Vasa în anul 1661. În urma anexării Galiei la Imperiu și a dizolvării Ordinului iezuit, instituția a fost redusă la rangul de liceu. Noul *Collegium Medicum* (1773) a pregătit chirurghi și medici militari, iar *Collegium Theresianum* (1776) era axat pe studii de filosofie și teologie. Împăratul Francisc I a avut meritul de a deschide, în 1817, *K.K. Franzens-Universität* cu facultăți de teologie, drept și filosofie. Învățământul medical a fost integrat în universitate abia la 1891⁴⁴. Interesul timișorenilor pentru această universitate a fost limitat, doar cinci alegând să studieze acolo dreptul și filosofia.

Orașul Olomouc (Olmütz) a devenit centru universitar din anul 1573. Două secole mai târziu, patronajul iezuiților a fost abolit și înlocuit cu cel

³⁴ *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002*, red. Szögi László, Budapest (2003).

³⁵ Szögi László, *Mérnöképítő Intézet a Bölcsészeti Karon 1782–1850*, Budapest (1980).

³⁶ Thanóffer Lajos, *Az állatorvostudomány és állatorvosi tanintézetünk története*, Budapest (1888); *200 éves a magyar állatorvosi felsőoktatás*, red. Holló Ferenc, Budapest (1987).

³⁷ *A Debreceni Református Kollégium története*, red. Kocsis Elemér, Barcza József, Debrecen (1988).

³⁸ Németh Ambrus, *A győri királyi tudományakadémia története*, I–II, Győr (1904).

³⁹ Joó Gyula, *A kecskeméti ref. jogakadémia története*, Kecskemét (1925).

⁴⁰ Süle Sándor, *A keszthelyi Georgikon 1797–1848*, Budapest (1967).

⁴¹ Wallerhausen Gyula, *A Magyaróvári agrárfelsőoktatás 175 éve (1818–1993)*, Mosonmagyaróvár (1993).

⁴² Franz von Krones, *Geschichte der Karl Franzens-Universität in Graz*, Graz (1886); Johann Andritsch, *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586–1782)*, Graz (1965).

⁴³ Marlies Raffler, *Bürgerliche Lesekultur im Vormärz. Der Leseverein am Joanneum in Graz (1819–1871)*, Frankfurt/Main Berlin, Bern, New York, Paris, Wien (1993).

⁴⁴ Ludwik Finkel, Stanisław Starzynski, *Historja Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów (1894).

al statului. Universitatea a fost redusă la rangul de *lyceum* (1782), recâștigându-și vechiul statut în anul 1827. Spre Olomouc s-au îndreptat numai patru timișoreni care au studiat dreptul și filosofia.

O prezență foarte slabă se constată și în cazul altor șapte universități aflate la distanțe considerabile față de Banat. Ele au fost frecventate în contextul unor călătorii de studii mai ample (*peregrinatio academica*). Spațiul german meridional este reprezentat de universitățile din Hohenheim și München. Prima a fost fondată de regele Wilhelm I de Württemberg, ca o instituție de învățământ agricol (1818). Din anul 1847, s-a numit Academia de Agricultură și Silvicultură⁴⁵. Orașul München, nu a avut o universitate decât din 1826. În acel an, Ludwig I a adus în capitala regatului său vechea universitate de la Ingolstadt (creată în 1472) care avea facultăți de teologie, drept, medicină și filosofie⁴⁶. Curând i s-au adăugat și cursuri de arhitectură, care au fost urmate de doi timișoreni în epoca revoluției pașoptiste.

Praga și Cracovia aveau universități multiseculare (fondate în 1348, respectiv 1364) care au fost restructurate de Habsburgi. În anul 1654, împăratul Ferdinand III a creat la Praga noua *Universitas Caroli Ferdinandea* cu patru facultăți. Bănățenii nu i-au acordat atenție nici în secolele Evului mediu, când a fost privită ca un centru al mișcării husite, nici în perioada modernă. Mai atractivă a fost Școala Superioară de Tehnică apărută la începutul secolului al XIX-lea⁴⁷. Cracovia reprezintă exemplul celei mai spectaculoase diminuări a interesului pentru o universitate, realitate valabilă atât pentru bănățeni cât și pentru ardeleni⁴⁸. Calitatea cursurilor, predate în spirit umanist, a făcut ca până în 1520 la Cracovia să ajungă o treime din totalul studioșilor din Banat și Transilvania. În epoca Principatului autonom și a Reformei (1521–1700) ponderea a scăzut la 3%, iar între 1701–1849, la 0,1% (cinci studenți – dintre care un timișorean – din totalul de 4563)⁴⁹. Aici trebuie remarcat faptul că între 1795–1809, Cracovia s-a aflat în com-

ponența Imperiului Habsburgilor, iar tocmai în această perioadă este atestat acolo singurul student timișorean.

În același context trebuie privită și prezența altor doi concitadini la Padova și Pavia. Universitatea din Padova (creată în 1222) a funcționat o lungă perioadă (1399–1813) despărțită în *Universitas Iuristarum* și *Universitas Artistarum*⁵⁰. La Pavia, tradiția învățământului superior urcă până în epoca regelui Lothar I (cca 825). Crearea unui *Studium generale* în 1361 a prefigurat înființarea universității la sfârșitul secolului XIV de către ducele milanez Gian Galeazzo Visconti. Sub stăpânire austriacă, în 1825, universitatea a fost reorganizată în patru facultăți: filosofie, teologie, drept și medicină⁵¹.

În sfârșit, spre Imperiul tuturor Rusiilor s-a îndreptat un singur timișorean, anume Makarius Petrovici. El a studiat la Academia din Kiev (fondată în 1632) și în recent înființata (ian. 1755) Universitate din Moscova.

Din anexa studiului se poate remarca faptul că unii tineri au avut posibilitatea ca, în același oraș, să-și facă studiile medii și superioare (Viena – 3, Olomouc – 2, Graz – 1) ori să urmeze cursurile a două facultăți (Debrecen, Graz, Viena – câte 2). *Peregrinatio academica* a avut ca reper capitala imperiului. Completarea pregătirii celor ajunși la Viena s-a realizat la Pesta – 4, Debrecen și München – câte 2, Lemberg, Olomouc, Praga, Sárospatak – câte unul. Doi timișoreni au învățat la Debrecen – Kecskemét, respectiv Kiev – Moscova.

Referitor la domeniile studiate, se constată o diversificare a specializărilor, multe din ele fiind nou apărute în cadrul învățământului universitar. Față de secolele anterioare, discontinuitatea cea mai pronunțată s-a produs în studiul teologiei. Doar cinci timișoreni au ales să aprofundeze acest domeniu, în funcție de confesiunea mărturisită: catolică (Esztergom, Graz, Viena), ortodoxă (Kiev) sau protestantă (Sárospatak). Celelalte specializări medievale, ca dreptul, filosofia și medicina, au cunoscut un progres semnificativ sub impactul ideilor, principiilor și tehnicilor moderne. În topul preferințelor timișorenilor s-au aflat studiile de drept – 45 (din care 17 la Viena și 13 la Sárospatak) și filosofie – 37 (Debrecen – 10, Viena – 6 etc). Urmează cursurile de inginerie militară (28 la Viena) și Artele frumoase – 20 (18 la Viena). O atenție egală a fost acordată ingineriei

⁴⁵ *Festschrift zum fünfzigjährigen Jubiläum der K. Land- und Forstwirtschaftlichen Akademie, Hohenheim. Ausgegeben zum 20. November 1868, Stuttgart* (1868).

⁴⁶ Carl Prantl, *Geschichte der Ludwig-Maximilians-Universität in Ingolstadt, Landshut, München, I–II*, München (1872).

⁴⁷ *Die K. K. Deutsche Technische Hochschule in Prag 1806–1906. Festschrift zur Hundertjahrfeier I* im Auftrage des Professorenkollegium redigiert von Franz Stark unter Mitwirkung von Wilhelm Gintl und Anton Grünwald, Prag (1906).

⁴⁸ *Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in Universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 usque ad annum 1849*, ed. Joseph Muczkowski, Cracovia (1849).

⁴⁹ Vezi notele 1, 2 și 5.

⁵⁰ Piero Del Negro (a cura di), *L'Università di Padova: otto secoli di storia*, Padova (2001).

⁵¹ Università degli Studi di Pavia, *Statuti e Ordinamenti dell'Università di Pavia dal 1361 al 1859*, Pavia (1925); Pietro Vaccari, *Storia dell'università di Pavia*, Pavia (1957).

civile – 15 (Viena – 8, Graz – 4 etc), medicinei umane – 14 (10 la Viena) și veterinară – 14 (câte 7 la Pesta și Viena), farmaciei – 13 (10 la Pesta). Un interes limitat a fost arătat agronomiei (3), științelor comerciale și camerale (5, respectiv 3 la Viena), situație explicabilă, în parte, prin faptul că acestea erau recent înființate. Totodată, preocuparea pentru studii înalte este sugerată de parcurgerea unei duble specializări, în domenii asemănătoare sau total diferite: filosofie – drept (5), filosofie – arte (1), filosofie – medicină (1), filosofie – inginerie (2), arhitectură – inginerie (2), comerț – inginerie (1), medicină umană și veterinară (2).

Sub aspect documentar, biografiile studenților timișoreni sunt luminate în mod inegal. Amănunțele referitoare la vârsta, naționalitatea, religia, condiția materială și socială a tinerilor se prezintă dispartate și incomplete. Identificarea studenților este posibilă prin precizarea expresă, divers ortografiată, a numelui orașului de proveniență: *Temeschwar* (1773, 1818), *Temesvár ex Banatu* (1774), *Temeswariens* (1780, 1798), *Temesvár Dioec. M-Waradiensis* (1840), *natus Temesvarini* (1849)⁵². Din coroborarea diverselor mărturii reiese faptul că unii tineri declarați ca timișoreni s-au născut în alte localități. De exemplu, Anton Oelberg provenea din Oravița, Gheorghe Constantin Roja se născuse la Bitolia (Monastir), într-o familie aromână, iar Francisc Seltsmann era din preajma Timișoarei⁵³.

În privința vârstei, informațiile păstrate doar pentru o jumătate din totalul studenților, lasă să se întrevadă un palier foarte larg. Au existat cursanți adolescenți, de 15–16 ani, precum Waclaw Petz (1803), Gabriel Meleg (1817), Paul Petrovitz (1834), János Medveczky (1845) sau Friedrich Auer (1849)⁵⁴, dar și studenți aflați la vârsta maturității: Carolus Weitersheim (29 ani în 1835), Francisc Csáthy (31 ani în 1849) și Karl Hermann (38 ani în 1808)⁵⁵. Din centralizarea datelor existente rezultă următoarea distribuție pe vârste: 15 ani – 2; 16 ani – 6; 17 ani – 6; 18 ani – 9; 19 ani – 8; 20 ani – 13; 21 ani – 6; 22 ani – 5; 23 ani – 4; 24 ani – 12; 25 ani – 2; 26 ani – 2; 27, 28, 29, 31 și 38 ani – câte unul.

Componenta etnică este o problemă care trebuie abordată foarte cumpănit. Această precauție este impusă de diversitatea etnică a orașului

și de raritatea dovezilor concludente. Timișoara anilor 1750–1850 nu se poate defini prin noțiunea de naționalitate, ori prin aceea a vreunui grup etno-cultural. A fost exemplul fericit al unui oraș multiconfesional, plurilingv și transcultural. Onomastica cu rezonanță germanică sau slavă nu este întotdeauna un argument decisiv în favoarea apartenenței la aceste două populații. Tot astfel, etniconul *Hungarus*, atașat la numele câtorva studioși⁵⁶ din secolul XVIII, indică, mai curând, integrarea în una din „națiunile” universitare din Viena, decât în neamul maghiar. Pentru școlile din cuprinsul Ungariei, tendințele de maghiarizare sunt evidente îndeosebi în cazul tinerilor care, deși declarați unguri, poartă nume tipice lumii balcanice (Damaszkin, Georgievits, Joanovits, Kosztits, Stretkovics, Veszelinovits) și sunt ortodocși⁵⁷. Onomastica este edificatoare în destul de puține situații, precum cea a lui Anton Rodriguez (1781) pentru care se poate admite o ascendență spaniolă, Waclaw Petz (student la Cracovia) cu origini poloneze și a românilor Pavel Vasici și Ioan Petrovici (1845)⁵⁸. Tabloul naționalităților poate fi completat cu cea albaneză (Johannes Petrovics, înscris ca ilir, 1824), aromânească (Constantin Roja, 1808; Toma Caracaș, 1811; Constantin Hadsî și Ioan Niciphor, 1839) și sârbească (Sigismund Joanovics, *serbus*, 1838; Elias Mihailovits, 1842)⁵⁹. Nota comună pentru toți studenții a fost plurilingvismul. Învățarea limbii germane aducea avantaje nu numai în comerț și meșteșuguri, ci și în instruire. Fiind o limbă vie, introdusă și ca mijloc oficial de comunicare, germana a oferit tinerilor perspective ample de afirmare în armată, administrație și în școlile înalte. Spre exemplificare, Constantin Roja a utilizat cel puțin șase limbi, iar Carol Unger, student la Esztergom, vorbea în germană, maghiară și sârbă⁶⁰. La universitatea din Pesta, prelegerile de medicină veterinară au fost ținute în limbile maghiară sau germană, timișorenii optând pentru una din acestea⁶¹.

Apartenența confesională a studenților se poate reconstitui în mod acceptabil. Cei mai mulți cursanți au mărturisit credința ortodoxă (36) și catolică (26). Celelalte culte sunt abia remarcate:

⁵⁶ *Ibidem*, nr. 2253, 2410, 3482.

⁵⁷ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 361, 616a, 848a, 1010a, 1671, 1931a.

⁵⁸ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 3042, 3280; M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1433.

⁵⁹ *Ibidem*, nr. 2863, 3286; M. Szabó, *op. cit.*, nr. 689, 848, 872, 1238a, 1432.

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 3286; M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1880.

⁶¹ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1165, 1199 (maghiară); 1299, 1433, 1536 (germană).

⁵² M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 969, 1196, 2253, 2894, 3331, 4399; M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1880.

⁵³ *Ibidem*, nr. 2894, 3286, 3651.

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 138, 2623, 3041, 3042; M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1209b.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 774, 1662; M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1976.

reformată de confesiune helvetică și augustană – câte 3, greco-catolică – 2, iudaică – un student⁶².

În privința condiției sociale, informațiile sunt mult mai ample, cu referire la o paletă socio-profesională foarte variată. Studenții de rang nobiliar sunt atestați pentru toată perioada analizată aici: Claudius Leodegarius *Liber Baro* aus Rebentige *H(ungarus) Temesvariensis* (1739), Joannes Maffezoni și Anton Hornegger *nobilis Temeswariensis* (1756, 1769), Karolus Schmidt *H. praenobilis* (1778), Ladislaus D'Ellbe-Vaux *nobilis* (1801), Georg Malenitza *Ritter von Temeswar* (1840) etc.⁶³. O persoană aleasă a fost și Martin Schubary, prezentat ca „*vica-rius ep. Temes.*” (1796)⁶⁴. Alți timișoreni și-au etalat condiția de cetățeni onorabili: Andreas Kayser *civis Temessens* (1770), Anton Rodriguez *Civis Temeswar* (1781), Eduard Stutterheim *Freyherr von Temeswar* (1820) etc.⁶⁵. La polul opus s-au situat tinerii săraci, de condiție umilă: Jacob Marossangi *H. pauper Teleschbaniens/ Temeswariens* (1781) și Wacław Petz (1802)⁶⁶.

Lista universitarilor timișoreni evidențiază faptul că în unele familii ale orașului au existat, concomitent sau în generații diferite, persoane cu studii înalte. Datele personale consemnate în registrele matricole conduc la ideea că în majoritatea acestor cazuri, studenții au fost frați (fam. Gnädiger, Komlosi, Kosztka, Medveczky, Oszlanyi, Petrovici, Schichting, Unger), mai rar tată și fiu (fam. Demelmayer) ori veri (fam. Damaschin, Nicolici)⁶⁷.

Ocupațiile și starea materială a părinților au fost dintre cele mai variate: comercianți – 18; proprietari – 9; ofițeri, dintre care mulți cu grade superioare – 7/5; funcționari civili și militari – 8; medici civili sau în armată – 3; asesori, avocați, judecători – câte unul. Studenții Ștefan Ioanovici și Paul Constantinovici se puteau mândri cu părinții lor care erau primar la Petrovaradin (1833), respectiv judecător la Timișoara (1837). De asemenea, părinții tinerilor Constantin Teodorovici și Constantin Kosztits au ocupat scaunul de proto-pop de la Jebel (1839 și 1844)⁶⁸. Ceilalți cursanți

au provenit din familii mai modeste, fapt sugerat tot de îndeletnicirile părinților: agricultor, artizan, cafegiu, ceasornicar, chirurg, croitor, dulgher, farmacist, fierar, hangiu, peruchier, pictor, preot ortodox etc. Cele 82 de situații pentru care se cunoaște ocupația părinților, permit o comparare edificatoare cu specializările urmate de fiii acestora. În 12 cazuri, meseriile au fost identice sau foarte asemănătoare pentru tată și fiu: arhitect – constructor, contabil – inspector financiar, căpitan de cavalerie, chirurg – farmacist (2), funcționar, inginer, judecător militar – avocat, medic (2), pictor, preot–călugăr⁶⁹.

Trecerea de la ocupațiile tradiționale la cele moderne se remarcă în peste 40 de situații. Sensul ascendent este pregnant la familiile de condiție inferioară și mijlocie. Părinții câtorva mediciniști au fost artizani, cursanții de la medicină veterinară au provenit din familii de agricultori sau fierari, un băiat de dulgher a ajuns inginer⁷⁰, în timp ce studiile de drept au fost accesibile fiilor de funcționari, revizori, copişti și comercianți⁷¹. Nici domeniul artelor nu a făcut excepție, tatăl cunoscutului pictor Karl Brocky fiind peruchier⁷². Schimbarea se manifestă și în familiile celor declarați comercianți, proprietari sau cetățeni onorabili. Câțiva fii de negustori au fost convinși să urmeze o carieră tot în domeniul economic, dar numai după ce s-au instruit prin cursuri camerale ori au absolvit secția comercială a Politehnicii vieneze⁷³. Copiii de „onorabili”, nobili și proprietari-rentieri, au studiat dreptul (6), medicina și ingineria (câte 3)⁷⁴. Totodată, a existat o pronunțată discontinuitate între preocupările tinerilor și cele ale înaintașilor lor. În 33 de cazuri, a prevalat talentul și dorința de a face „altceva”. Din familii de militari s-au recrutat studenți la filosofie (3), drept, inginerie, arhitectură și desen⁷⁵. La fel, în casele de comercianți și hangii se regăsesc studenți la Arte Frumoase – 3, filosofie și medicină – câte 4⁷⁶. Domeniul filosofiei

⁶² M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 292, 588; M. Szabó, *op. cit.*, nr. 221, 275, 1209a-b, 1222a, 1411, 1463, 1536.

⁶³ *Ibidem*, nr. 1754, 2410, 2501, 2514, 3482. M. Szabó, *op. cit.*, nr. 361, 371, 872, 1348–1349, 1665, 1792.

⁶⁴ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1591.

⁶⁵ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 1998, 3280, 3813. M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1463, 1637, 1666, 1834, 1880, 1931, 2025.

⁶⁶ *Ibidem*, nr. 2554, 3042.

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 864–865, 1346–47, 2186–87, 3430, 3453, 4189, 4191. M. Szabó, *op. cit.*, nr. 361–362, 1011, 1013, 1209a-b, 1348–1350, 1384a-b, 1430, 1432.

⁶⁸ *Ibidem*, nr. 709. M. Szabó, *op. cit.*, nr. 848a, 1010a, 1832a.

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 23, 138, 1346–47, 1753, 2367, 3040–41, 3171, 3437, 3468, 3813.

⁷⁰ *Ibidem*, nr. 816, 1432, 2076, 2327, 3636, 4164, 4189, 4191.

⁷¹ *Ibidem*, nr. 163, 456, 558, 1675, 3434, 4399. M. Szabó, *op. cit.*, nr. 826, 1430, 1834.

⁷² *Ibidem*, nr. 577.

⁷³ *Ibidem*, nr. 77, 3020, 3430, 4371, 4420.

⁷⁴ *Ibidem*, nr. 24, 2738, 3777 (medicină); 709, 2871, 3818 (inginerie); 867, 1998, 2514, 3438, 3482; M. Szabó, *op. cit.*, nr. 361 (drept).

⁷⁵ *Ibidem*, nr. 588, 1736, 2064, 2164, 2585, 2623, 2659, 3150, 3759.

⁷⁶ *Ibidem*, nr. 292, 903, 1662 (arte); 2863, 3331, 3336, 3398 (medicină); M. Szabó, *op. cit.*, nr. 616a, 1238a, 1430, 1432 (filosofie).

a fost atractiv pentru fiii de funcționari, proprietari și ai celor care lucrau în sistemul judiciar (asesor, avocat, judecător). Dreptul a fost urmat de copiii a doi clerici⁷⁷. Relevantă este și situația din familiile pictorilor bănățeni Franz Komlósy și Johann Zukowa ai căror părinți se ocupau cu orologeria, respectiv croitoria⁷⁸. Ceasornicarul și-a lăsat fiii să urmeze domeniile preferate. Franz a devenit un apreciat pictor, iar fratele Karl a fost contabil la Oficiul tricesimal din Viena.

Din prezentarea acestor detalii reiese că starea materială și atitudinea părinților au condiționat în mod hotărâtor urmarea cursurilor. Studiile înalte au presupus cheltuieli însemnate pe o durată apreciabilă. La taxele de studiu se adăugau cheltuielile de întreținere și costurile legate de procurarea cărților și rechizitelor, de tipărirea dizertațiilor susținute. Dacă nobilii își puteau permite un trai pe măsura rangului lor, în schimb, pentru familiile modeste asemenea cheltuieli au fost mai greu de suportat. Câțiva studenți erau orfani de unul sau de ambii părinți⁷⁹, ceea ce le diminua posibilitățile financiare, dar nu și ambiția de a se afirma prin studii. În momentul înscrierii, unii tineri erau deja lucrători. Moise Kötterer a fost mai întâi ucenic și practicant în domeniul farmaceuticii la Timișoara, apoi la Buda. Experiența l-a ajutat să-și termine studiile de farmacie la vârsta de 24 de ani (1799). Peste ani, Carol Mandler, de profesie fierar, s-a înscris ca auditor al cursurilor de medicină veterinară de la Pesta (1839). Concitadinul său, Franz Steiner, a lucrat ca socotitor, reușind să facă și doi ani de studii juridice (Győr, 1845)⁸⁰. Indiscutabil, greutatea materiale i-au determinat pe mulți tineri să se înscrie doar ca auditori⁸¹ sau să-și întrerupă studiile. Din cei aproape 160 de studenți repertoriați, 60% nu figurează în registrele matricole mai mult de un an. Pentru restul lor, situația se prezintă astfel: 2 ani universitari – 25; 3 ani – 18; 4 ani – 15; 5 ani – 5; 6 ani – 4. Motivele arătate mai sus explică și caracterul sporadic al peregrinării academice.

Absolvirea facultăților și obținerea unor grade academice nu este dovedită decât pentru aproximativ 30 de tineri. Primul timișorean declarat

baccalaureus a fost baronul Claudius Leodegarius⁸², în aprilie 1739. Aproape un veac mai târziu, Cajetanus Gnädinger (24 ani) a susținut cu succes examene de fizică și matematică la secția tehnică a facultății de filosofie din Pesta, achitând o taxă de 42 florini (4 iulie 1825). El nu s-a oprit aici, astfel că în 1826 apare ca „*medicinae studiosus*” la Universitatea din Viena⁸³. Fratele său, Ferdinand Gnädinger, a fost răsplătit cu titlul de doctor în medicină, după șase ani de studii (1834)⁸⁴. În aceeași perioadă, la *Institutum Geometricum* din Pesta, timișorenii Leopold Koszthka și Carol Weitersheim au susținut examene riguroase de geometrie practică, hidraulică, mecanică și economia câmpului (*oeconomia ruralis*), finalizate cu obținerea diplomei de inginer (16 febr. 1835)⁸⁵. Strădanii evidente a depus și concitadinul lor Francisc Csáthy care, în 1850, se pregătea să obțină diploma de medic (*chirurgiae candidatus*)⁸⁶. Absolvirea studiilor înalte se întrevede din publicarea unor dizertații și lucrări științifice, apoi prin realizările notabile ale carierei post-universitare. De la timișorenii Francisc Selmann, Constantin Roja, Pavel Vasici și Joannis Niciphor s-au păstrat dizertațiile publicate cu ocazia finalizării studiilor medicale⁸⁷.

Activitatea lui Constantin Roja (1786–1847), aromân din Bitolia, s-a bucurat de o cercetare atentă⁸⁸. A copilărit și a învățat în Timișoara, apoi a urmat cursuri de medicină la Pesta și Viena, absolvite în 1812. El a practicat medicina la Oravița (1837), apoi la Timișoara unde ajunge chiar medicul șef al orașului. Roja a avut preocupări și realizări în domeniul filologiei, evidențiind originea latină a vlahilor sud-dunăreni⁸⁹.

⁸² M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 2410.

⁸³ *Ibidem*, nr. 1346; M. Szabó, *op. cit.*, nr. 621.

⁸⁴ *Ibidem*, nr. 1347. Ferdinand Gnädinger, *Dissertatio inauguralis medica de urina ut signo in morbis*, Vindobonae (1834), cf. Szinnyei József, *Magyar irók. Élete és munkái*, Budapest, III (1894), col. 1244.

⁸⁵ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1013, 1976.

⁸⁶ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 774.

⁸⁷ Franciscus Xav. Selmann, *Dissertatio inauguralis medico-practica sistens animadversiones de febris nosocomiali*, Viennae (1783); Constantin Rosa, *Dissertatio inauguralis medica de luxu in medicamentis, ejus fontibus et damno*, Viennae (1812); Paulus Vaszits, *De peste orientali. Dissertatio inauguralis medica*, Budae (1832); Niciphor Joannis, *Dissertatio inauguralis medica sistens gastralgiam*, Viennae (1839), cf. Szinnyei József, *op. cit.*, IX (1903), col. 1044; XI (1906), col. 1165; XII (1908), col. 893; XIV (1914), col. 997.

⁸⁸ Corneliu Diaconovich, *Enciclopedia Română*, III, Sibiu (1904), 844; Ion Negru, Doctorul George Constantin Roja (1786–1847) despre originea limbii române. *Viața Medicală*, XXIV (1976), nr. 4, 85–88.

⁸⁹ Georg Constantin Rosa, *Untersuchungen über die Romanier oder sogennanten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen*;

⁷⁷ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 848, 848a, 1209b, 1222a, 1350, 1411 (filosofie); 1010a, 1832a (drept).

⁷⁸ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 2186, 4564.

⁷⁹ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1931, 1931a, 1955a.

⁸⁰ *Ibidem*, nr. 1051, 1165, 1659.

⁸¹ În 1808, Constantin Roja se recomanda ca auditor al cursurilor de fiziologie și obstetrică de la Facultatea de medicină din Pesta (*Zuhörer der Physiologie und Geburtshilfe auf der medizinischen Universitäts-Fakultät zu Pesth in Ungarn*), cf. *Bibliografia Românească Veche*, II, București (1910), nr. 753.

Pavel Vasici-Ungureanu (1806–1881) a fost studentul facultății de medicină din Pesta între 1827–1832. El a avut o susținută activitate medicală și pedagogică, publicând lucrări în domeniul literaturii și specialității⁹⁰. Vasici a participat la activitățile Societății Literare din București (1842) și ale Societății de medici și naturaliști din Iași (1843). Realizările sale din domeniul științific și pe tărâmul luptei de emancipare națională au fost recunoscute prin alegerea sa ca membru corespondent (1871) și titular (1879) al Academiei Române⁹¹.

În domeniul științelor exacte, un exemplu de carieră notabilă este cea a timișoreanului Franz Schmidt (1827–1901). Tatăl său care era arhitect-constructor, l-a îndrumat tot către o carieră tehnică. Timp de patru ani, Franz Schmidt a studiat ingineria la Politehnica vieneză. Interesul său pentru arta construcțiilor s-a concretizat în frecventarea cursurilor de arhitectură de la Viena și München (1847–1849)⁹². A fost preocupat de teoriile moderne ale matematicianului János Bolyai, pe care le-a popularizat în lumea savantă. Totodată, Schmidt a publicat corespondența matematicienilor Farkas Bolyai și Karl Friedrich Gauss⁹³.

La fel de interesantă este și biografia lui Makarius Petrovici (1734–1766) care ilustrează modelul de afirmare urmând calea bisericească. A fost îndrumat mai întâi de tatăl său, preot ortodox, apoi de episcopul Visarion care i-a acordat mijloacele necesare pentru a urma cursurile gimnaziului din oraș.

auf alte Urkunden gegründet (text paralel german-grec), Pesta (1808). Gheorghe Constatin Roja, *Măiestria ghiouvăsirii* (= citirii) românești cu litere latinești; care sânt literele românilor ceale vechi, spre polirea a toată Ghinta Românească cei dincoace și cei dincolo de Dunăre (text paralel român-grec), Buda (1809) cf. *Bibliografia Românească Veche*, II (1910), nr. 753; III (1912–36), nr. 771; IV (1944), 284–288. Gh. C. Rozia, *Cercetări despre Românii de dincolo de Dunăre*, trad. Sergiu Hagiadi, Craiova (1867).

⁹⁰ *Bibliografia românească modernă*, IV, București (1996), 698. *Cuvântare încununătoare medicască. Despre ciurma răsăritului... pentru cununa doctorească... în medicină a căpăta, în mărita universitate ungurească... Pavel Vasici-Ungureanu din Temișoara al hirurgiei doctor și al măiestriei de moșit maghistru*, Buda (1832, cu caractere chirilice).

⁹¹ Academia Română, *Discursuri de recepție*, II (1880–1892), București (2005), 59–139.

⁹² M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 3468.

⁹³ George Bruce Halsted, Franz Schmidt (biography). *The American Mathematical Monthly*, VIII (1901), nr. 5, 1. Jean Bolyai, *La science absolue de l'espace... précède d'une notice sur la vie et les travaux de W. et de J. Bolyai par Fr. Schmidt*, Paris, Gauthier-Villars (1868). *Briefwechsel zwischen Carl Friedrich Gauss und Wolfgang Bolyai. Mit Unterstützung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften herausgegeben von Franz Schmidt und Paul Stäckel*, Leipzig (1899). J. Szinnyei, *op. cit.*, XII, col. 478–479.

Petrovici a ales să studieze la universitățile din Kiev și Moscova, în cea din urmă pregătindu-se pentru filosofie și teologie. În anul 1758, devine călugăr și profesor de retorică, dovedindu-și priceperea prin discursuri religioase și lecții de filosofie. Petrovici a fost câțiva ani (1764–1766) arhimandritul mănăstirii Zeltikov din Tver, timp în care și-a continuat activitățile de instruire a viitorilor preoți⁹⁴.

Domaniul Artelor Frumoase este reprezentat de câțiva desenatori și pictori a căror creație este apreciată până astăzi. Karl Brocky (1807–1855) a studiat la Liceul piarist din Timișoara, apoi la Academia vieneză de Arte. Talentul său este remarcat cu ocazia celor trei expoziții personale din capitala Imperiului. Brocky s-a reîntors în Banat, la Vârșeț (1835), unde l-a cunoscut pe concitadinul Gabriel Melek (Meleg) care, la rândul său, studiase gravura și pictura la Viena. În următoarele două decenii, Brocky întreprinde multe călătorii de studii prin Europa. A excelat în arta portretului, fiind apreciat pentru calitatea execuției și maniera de redare a personajelor. Între anii 1839–1844 și 1846–1855, Brocky a lucrat în Anglia, devenind pictor al Curții regale britanice. Lucrările sale sunt expuse în muzeele de artă din Londra, Paris, Viena, Graz și Timișoara⁹⁵.

Un alt pictor de marcă a fost Franz Komlósy (1817–1892). El s-a specializat în peisagistică și a lucrat numai în interiorul Imperiului. Din anul 1865 s-a stabilit la Viena. Aici a creat cele mai frumoase tablouri cu flori (*Blumenstücke*) și mai ales celebrul *Rosen-Album. 100 Rosenvarietäten und Hybriden aus dem Schönbrunner Park* (1868–1872)⁹⁶.

Galeria pictorilor timișoreni poate fi întregită cu Paul Petrovits (1811–1881) și Johann Zukowa. Ambii erau de confesiune ortodoxă și s-au remarcat ca portretiști. Petrovics a avut o viață tumultuoasă, îndeosebi la bătrânețe, când a emigrat în America. A locuit și a pictat la New York, San Francisco, Los Angeles, Virginia City (Nevada), sfârșind spânzurat în Australia⁹⁷. Johann Zukowa s-a specializat în pictura tablourilor istorice⁹⁸, dar el rămâne cunoscut ca portretist. Creațiile sale sunt apreciate și astăzi,

⁹⁴ J. Szinnyei, *op. cit.*, X (1905), col. 1072.

⁹⁵ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 577; *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, I, Wien (1957, retip. 1993), 115. Autoportretul său (ulei pe pânză, 21,5 × 17,7 cm) se află la Galeria Națională Maghiară din Budapesta.

⁹⁶ *Ibidem*, nr. 2186; *Österreichisches Biographisches Lexikon*, IV, (1969, retip. 1993), 102.

⁹⁷ *Ibidem*, nr. 3041. Edan Milton Hughes, *Artists in California 1786–1940*, San Francisco, California, Hughes Publishing Company (1989), *sub voce*.

⁹⁸ *Ibidem*, nr. 4564.

unul din tablourile recent licitate fiind *Portretul unui locotenent din Corpul inginerilor de comunicații*⁹⁹.

Informațiile prezentate până aici au avut darul, credem, de a evidenția complexitatea și varietatea aspectelor unui fenomen socio-cultural mai puțin cunoscut din istoria Banatului. Prezența studioșilor timișoreni în centrele academice europene nu a fost prea amplă, dacă este raportată la situația altor orașe transilvane (media este de 1,8 elevi-studenți

pe an), dar a avut o importanță deosebită în conturarea și promovarea „etosului instruirii”, caracteristic întregii Europe Centrale în răstimpul dintre 1750–1850. La sfârșitul acestui interval, frecvența academiiilor și universităților, îndeosebi a celor din capitala Imperiului Habsburgilor, era în plină ascensiune. Acest fenomen justifică, odată în plus, de ce Timișoara, în mod meritat, a fost denumită „Mica Viena”.

ANEXĂ

A. Evoluția numerică a studioșilor din Timișoara

Deceniul	Total Banat-Transilvania		Din care Timișoara	
	universități din Ungaria	alte universități	universități din Ungaria	alte universități
1721–1730	12	288	—	1
1731–1740	15	259	—	4
1741–1750	6	296	—	3
1751–1760	6	199	—	4
1761–1770	15	241	—	9
1771–1780	29	345	—	7
1781–1790	37	286	—	9
1791–1800	88	309	2	10
1801–1810	183	252	5	6
1811–1820	222	349	1	14
1821–1830	381	414	17	20
1831–1840	515	489	20	19
1841–1850	453	467	23	46
TOTAL	1962	4194	68	152
	6156		220	

⁹⁹ Acuarelă pe hârtie, 20,5 × 16,6 cm, semnată *Zoukova*, databilă cca.1838, cf. Maurice Baruch, Irina Sakharova, *Russian Portraits in Watercolour 1825–1855*, Paris (1994), 170–171. Licitată la Casa Christie's din Londra (13 oct. 2009).

B. Lista studioșilor pe centre și instituții universitare

Notă: în prima coloană a tabelelor este precizat numărul de ordine sub care figurează studioșii în următoarele repertorii:

- pentru Cracovia, Graz, Hohenheim, Kiev, Lemberg, München, Olomouc, Padova, Pavia, Praga, Viena – Szabó M., Szögi L., *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*, Marosvásárhely, 1998;
- pentru Debrecen, Esztergom, Győr, Kecskemét, Keszthely, Magyaróvár, Pesta, Sárospatak – Szabó M., *Erdélyiek Magyarországi egyetemeken 1848 előtt*, Marosvásárhely, 2005.

Cracovia

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
3042	Waclaw Petz	1802–1803	Filosofie	

Debrecen

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
1350	Johannes Nikolits	1824–1825	Filosofie (an I)	
1432	Johannes Petrovics	1824–1825	Filosofie (an III)	
362	Stephanus Damaszkín	1826–1827	Filosofie (an II)	
403	Joannes Domonkos	1830–1831	Filosofie (an III)	
361	Johannes Damaszkín	1833–1834	Drept (an II)	
1430	Nicolaus Petrovics	1833–1834	Drept (an I) și filosofie (an II)	
1671	Basilius Stretkovics	1835–1836	Filosofie	
1793		1836–1837	Drept	
221	Andreas Bohus	1836–1837	Drept (an II)	
374	Josephus Demetrovics	1837–1838	Filosofie (an II)	Student la drept – Viena 1840
848	Sigismund Joanovics	1838–1839	Filosofie	
689	Constantin Hadsí	1839–1840	Filosofie (an III)	
1164	Georg Malenitza	1839–1840	Filosofie (an III)	Student la drept – Viena 1840
1411	Ferdinand Pattornyai	1843–1844	Filosofie (an I)	

Esztergom

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
1880	Carolus Unger	1840–1841	Teologie (an III)	

Graz

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
4165	Georgius Troll	Dec. 1750	Gimnazist	
865	Joseph Demelmayer	1767	Gimnazist	
969	Anton Dux	1773	Gimnazist	
298	Friedricus Benecke	1823	Gimnazist	
3759	Stephan Stadler	1826–1827	Teologie	
2367	Francisc Larenz	1833	Filosofie	
		1833	Inginerie la <i>Joanneum</i>	
23	Franz Adamovitz	1837	Gimnazist	Funcționar la „Lotto Hivatal”
		1842–1843	Institutul <i>Joanneum</i>	

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
3398	? Schandrowitz	1838	Chirurgie	
2871	Julius Novak	1842	Inginerie la <i>Joanneum</i>	
4038	Carolus Tesseli	1842	Filosofie	
		1842	Inginerie la <i>Joanneum</i>	
3757	Carol Stadtlauer	1846	Gimnazist	

Győr

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
1591	Martinus Schubary	1796–1797	Filosofie (an I)	
371	Ladislauș D'Ellbe-Vaux	1800–1802	Filosofie (an II)	
1163a	Anton Malenitza	1822–1823	Filosofie (an I)	
1384a	Josephus Oszlányi	1825–1826	Drept (an II)	
1384b	Petrus Oszlányi	1831–1832	Drept (an I)	
848a	Stephan Joanovits	1833–1834	Filosofie (an II)	
106a	Alexander Baros	1839–1840	Drept (an II)	
1659	Ferenc Steiner	1844–1845	Drept (an II)	

Hohenheim

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
1590	Ernö Heim	1844–1845	Agronomie	

Kecskemét

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
296a	Nero Constantinovics	1834–1835	Filosofie (an I)	
1832a	Constantin Theodorovics	1839–1840	Drept (an II)	
1955a	Alexander Vutsán	1839–1840	Drept (an I)	
1931a	Peter Veszelinovits	1839–1840	Drept (an I)	
1222a	Kálmán Meskó	1840–1841	Filosofie (an I)	
1238a	Elias Mihailovits	1842–1843	Filosofie	
1010a	Constantin Kosztits	1844–1845	Drept (an I)	
616a	Demeter Georgievits	1845–1847	Filosofie (an I–II)	
1209b	János Medveczky	1845–1848	Filosofie	
1209a	Béla Medveczky	1847–1848	Filosofie (an I)	

Keszthely

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
1629	János Simon	1845	Agronomie	

Kiev și Moscova

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
3040	Makarius Petrovics	Ante 1758	Teologie	Arhimandrit la Tver

Lemberg

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
1196	Ehrenwald Ignatius Förster	1798	Filosofie	
588	Francisc Brum	1824–1825	Filosofie (an I–II)	
3813	Eduard Stutterheim	1827 – 1828	Drept	
456	Gustav Bochovszky	1836–1837	Drept	
2064	Gustav Killer	1842	Desen; limbi moderne	

Magyaróvár

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
1455	Alexander Poldrugach	1842–1843	Agronomie	

München

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
2327	Joseph Kunz	dec. 1846–iul. 1847	Arhitectură Viena – inginerie	
3468	Franz Schmidt	Mai 1849	Arhitectură	Arhitect

Olomouc

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
3508	Franz Schnitzer	1792–1793	Filosofie	Student la Drept – Viena
3807	Johann Streitt	1792	Gimnazist	
		1797	Filosofie	
141	Leopold Auhl	1816	Drept	
2206	Augustus Korren	1825	Gimnazist	
1877	Adolphus Janosch	1828	Gimnazist	
		1841	Drept	

Padova

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
4399	Joannes Wenighoffer Nepomucenus	Mart. 1849	Drept	

Pavia

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
774	Francesco Csatóry	1849–1850	Chirurgie (candidat)	Medic

Pesta

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
1051	Moyse Köttner	12–13 iun. 1799	Farmacie (absolvent)	
1568	Joannes Schissel	15–16 dec. 1807	Chirurgie (absolvent)	
—	George C. Roja	1808–1809	Medicină (auditor)	Student la medicină – Viena 1812
732	Leopoldus Hell	27 aug. 1813	Farmacie (absolvent)	
621	Cajetanus Gnädinger	4 iul. 1825	Filosofie (an III)	Student la medicină – Viena 1826

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
—	Pavel Vasici Ungurean	1827–1832	Medicină (doctor)	
753	Adamus Herr	1829–1830	Filosofie (an III)	
562	Venceslaus Frankenbusch	1833–1836	Filosofie (absolvent)	
1013	Leopold Kosztka	1834–1835	Inginerie (absolvent)	
1976	Carolus Weitersheim	Mai 1834–febr. 1835	Inginerie (absolvent)	
1011	Joannes Kosztka	30 iul. 1838	Farmacie (absolvent)	
1165	Carol Mandler	1839–1840	Medicină veterinară	
1199	Ernest Mazur	1839–1840	Medicină veterinară	
951	Gustav Klein	1 oct. 1842	Farmacie (absolvent)	
275	Alexius Bugar	1842–1843	Medicină veterinară	
1299	Heinrich Müller	1842–1843	Medicină veterinară	
1046	Francisc Köplinger	24 iul. 1843	Farmacie (absolvent)	
236	Mauritius Borovits	17 nov. 1843	Farmacie (absolvent)	
1433	Ioan Petrovics	1845–1846	Medicină veterinară	
658	Elias Grigorovits	1846–1847	Medicină veterinară	Student la medicină – Viena 1850
1536	Alexander Ruhig	1846–1847	Medicină veterinară	Student la medicină – Viena 1850
1970	Antal Weber	17 mart. 1847	Farmacie (absolvent)	
911	Francisc Killer	29 mai 1848	Farmacie (absolvent)	
229	Josef Bonomi	5 iunie 1848	Farmacie (candidat)	
2000	János Zappal	9 iun. 1848	Farmacie (absolvent)	

Praga

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
138	Friedrich Auer von Randenstein	1849–1850	Politehnică	Căpitan cavalerie

Sárospatak

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
1349	Demetrius Nikolits	16 sept. 1806	Drept (an I)	
1348	Daniel Nikolits	14 oct. 1808	Filosofie	
872	Thomas Karakas	14 dec. 1811	Drept (an IV)	
1665	Paulus Steria	18 ian. 1823	Drept (an IV)	
1898	Paulus Vassits	16 apr. 1823	Drept (an III)	
141	D. Belics	8 sept. 1824	Teologie (an IV)	
1480	Joannes Raits	8 sept. 1824	Filosofie	
827	Anastasius Jankovits	12 nov. 1825	Drept (an IV)	
1637	Lazarus Skarlató	12 nov. 1825	Drept (an IV)	
2025	Constantin Zsonya	12 nov. 1825	Drept (an III)	
1666	Paulus Stojanovits	3 dec. 1826	Drept (an I)	
1834	Nicolaus Theologitu	4 dec. 1826	Drept (an I)	
1931	Paulus Veszelinovits	19 dec. 1827	Drept (an I)	
826	Alexander Jankovics	3 oct. 1833	Drept (an III)	
1463	Petrus Popovits	25 nov. 1835	Drept (an IV)	
1792	Petrus Sztojanovits	1841	Drept	

Viena – cursuri preuniversitare (ciclul inferior și superior)

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Studii universitare
4567	Franciscus Zumer	1729	
1606	Joannes Helmstrett	1735	
2764	Joseph Müller	1739	
921	Franciscus Xav. Dolffing	1743	
1562	David Hatscky	1744	
1998	Andreas Kayser	1770	
		1776	Drept – Viena
1216	Franz Frey	1774	
4509	Joannes Zeisberger Nepomuc	1775	
4510	Josephus Zeisberger	1775	
1595	Franz Heinrich	1781	
2641	Carolus Metz	1781	
3410	Ferdinand Schedel	1790	
		1798–1802	Filosofie și drept – Viena
2436	Franz Limoni	1792	
3750	Ferdinand Spech	1806	
3752	Michael Spech	1807	
3181	Johann Raits	1818	Filosofie – Sárospatak
4334	Georg Walostätten	1818	
345	Eduard Barnadelly	1819	
3813	Eduard Stutterheim	1820	Drept – Lemberg
2254	Friedrich Köllndorfer	1823	
1344	Moritz Gleitsmann	1830	
3426	Carl Schertlin	1841	
138	Friedrich Auer von Randenstein	1843	Politehnica din Praga, apoi căpitan de cavalerie
3122	Eduard Pop	1845	
595	Carl Brzezanyky	1846	
2767	Ladislau Müller	1848	
1978	Eduard Karl	1849	

Viena – Școala de Ingineri Militari (Gumpendorf)

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Cariera
1288	Leopold Gany	23 nov. 1759	Soldat infanterie
3154	Joseph Porta	11 apr. 1763 – 18 nov. 1772	Funcționar
1292	Johann Christian Gaupp	14 febr. – 17 mai 1769	
2894	Anton Oelberg, <i>Temesvár ex Banatu</i>	1 sept. 1769 – 1 mart. 1770	Student la filosofie – Viena
2895	Johann Albert Oelberg	1 sept. 1769 – 1 mart. 1770	

Viena – Școala de Ingineri Militari (Laimgrube)

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Cariera
1290	Wenzel Gastel	9 febr. 1770 – 9 nov. 1771	Funcționar
666	Joseph Christophori	27 febr. 1778	Cartograf
3378	Adolf Sauvaigne	1 mai 1781 – 6 mai 1784	
4134	Raimund Toth	29 sept. 1798 – 29 mart. 1799	
2105	Friedrich Klapka	1 oct. 1813 – 7 ian. 1818	Cadet

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Cariera
3037	Franz Petrich	3 nov. 1813 – 1 sept. 1818	Maior
2104	Ferdinand Heinrich Klapka	30 sept. 1822 – 26 nov. 1828	Maior
3756	Alois Ignaz Sprung	4 oct. 1823 – 8 ian. 1826	
2103	Adolf Klapka	4 oct. 1823 – 11 oct. 1829	Cadet infanterie
2515	Anton Malenitza	12 nov. 1841 – 25 iun. 1842	Militar
78	Julius Ambroszy	2 oct. 1845 – 30 aug. 1849	Sublocotenent
1738	Franz Hogel	5 oct. 1846 – 7 sept. 1847	
2205	Heinrich Koronghy	30 sept. 1846 – 1 apr. 1849	Locotenent de husari
447	Árpád Blumencron	14 mai 1849 – 4 mai 1850	Ofițer de cavalerie
3480	Joseph Schmidt von Kis-Bér	13 oct. 1849 – 24 aug. 1855	Prof. Academia de Geniu Viena
2977	Alexander Parcsetich von Bakócz	24 oct. 1849 – 12 sept. 1853	
1314	Georg Georgievits	25 oct. 1849 – 30 sept. 1850	Maior
1313	Constantin Georgievits	27 oct. 1849 – 15 sept. 1852	Cadet cavalerie
---	Ernst Doctorowitz	2 oct. 1850 – 9 mart. 1851	

Viena – Școala de Ingineri Militari (Wieden)

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Cariera
864	Anton Demelmayer	18 oct. 1786	Cadet
251	Franz Bartoschka	21 apr. 1788 – 1791	Cadet
1329	Theodor Gerstorff	1 dec. 1792 – 12 aug. 1795	Maior
3379	Johann Sax	10 dec. 1795 – 12 aug. 1799	

Viena – Universitate

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
2410	Claudius Leodegarius	Apr. 1739		
2501	Joannes Maffezoni	1756	Drept	
1754	Anton Hornegger	1769		
2894	Anton Oelberg	1774	Filosofie	
3482	Karolus Schmidt	1778	Filosofie	Student la Arte (1779)
2253	Carol Köller	1780	Drept	
2554	Jacob Marossangi	1781	Filosofie	
3280	Anton Rodriguez	1781	Teologie	
3651	Francisc Xav. Seltmann	1783	Medicină (doctor)	
2942	Michael Ovornikovitch	1785	Drept	
1387	Franz Gradel	1796–1797	Drept (an II)	
3508	Franz Schnitzer	1796–1797	Drept	Student la filosofie – Olomouc
448	Christian Blumendorf	1798–1799	Drept	
4572	Johann Zsolnay	1803	Drept	
2164	Aloys Koller	1804	Drept	
3286	George Constantin Roja	1812	Medicină (doctor)	Medic la Oravița și Timișoara
3636	Ignaz Seemayer	1813	Medicină veterinară	
3331	Karl Rothmänner	1818	Farmacie	Farmacist la Timișoara

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
3777	Hermann Stemfeld	1818	Medicină veterinară	
4191	Lorenz Unger	1818	Medicină veterinară	
4189	Franz Unger	1818	Medicină veterinară	
3437	Joseph Schiller	1819	Științe camerele	Inspector la Váltócéduła Hivatal
77	Johann Ambrosich	1823	Științe camerele	Contabil la Viena
1346	Cajatan Gnädiger	1826	Medicină	
2738	Eduard Mühlbach	1826	Chirurgie	
3171	Franz Raatz	1828	Farmacie	
1347	Ferdinand Gnädiger	1828–1834	Medicină (an I–VI)	Medic la Timișoara
4371	Joseph Weigl	1829–1830	Științe camerele (an II)	
2076	Nicolaus Kischweng	1831	Medicină veterinară	
1753	Emerich Horn	1831	Farmacie	
3434	Franz Schiess	(1831)–1833	Drept (an I–III)	
2863	Johann Niciphor	(1834)–1839	Medicină (an I–VI)	
1675	Joseph Herold	1839–1840	Drept (an II)	
2514	Georg Malanitzza	1840	Drept	
2659	Eugen Micheli	1840	Filosofie	
816	Demeter Csobanovits	1841	Medicină	
867	Joseph Demetrowics	1840–1841	Drept (an II)	
24	Constantin Adamovitz	1842	Chirurgie	
4164	Johann Trimmel	1842	Medicină veterinară	
2585	August Maygruber	1843	Filosofie	
163	Alexius Badiesewicz	1844	Drept	
3438	Carl Schiller	1845	Drept	
1432	Elias Grigorovits	(1846)–1850	Medicină	
3336	Alexander Ruhig	(1846)–1850	Medicină (an I–V)	
3962	Joseph Szkalla	1847	Medicină veterinară	
558	Peter Brankowan	1848–1850	Drept (an III)	

Viena – Institutul Politehnic

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
1736	Ferdinand Hofmann	1822–1825	Inginerie	
709	Paul Constantinowitz	1837	Inginerie	
3020	Alexander Peits	1839	Comerț	
2187	Karl Komlosi	1840–1841	Comerț	Contabil la Viena
3430	Johann Schichting	1840	Comerț	
		1842	Inginerie	
3453	Anton Schlichting	1841	Inginerie	
1552	Theopil Hartl	1842–1846	Inginerie	
2327	Joseph Kunz	1842–1846	Inginerie	Student la München
3468	Franz Schmidt	1844–1848	Inginerie	Viena – arte (1847); München – arhitectură
4420	Stefan Wesselinovitz	1847	Comerț	
3435	Ignaz Schiller	1847–1850	Inginerie	
3818	Anton Suchan	1848	Comerț	

Viena – Academia de Arte

Nr.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
3150	Antal Porczian	1739	Arhitectură	
3343	Joseph Rüll	iul. 1752	Arhitectură	Arhitect
3482	Karolus Schmidt	1779	Arte	La filosofie (1778)
1662	Karl Hermann	nov. 1808	Portretistică	Portretist
4427	Frigyes Wiesinger	nov. 1815	Orfevrărie	Bijutier
2623	Gabriel Meleg	1817–1823	Pictură, gravură	Portretist
1436	Lorenz Groeninger	1821	—	
577	Karl Brocki	1824–1825	Pictură	Pictor al familiei regale britanice
4564	Johann Zukowa	1829, 1831, 1837–1843	Pictură	Pictor
344	Paul Berkowitsch	1834	Pictură	Pictor la Timișoara
3041	Paul Petrovitz	1834	Pictură	Pictor în S.U.A.
2186	Franz Komlosy	1834–1840	Pictură	Pictor la Viena
381	Johann Bibel	1839–1842	Arhitectură	
1457	Johann Gruber	1839–1842	Arhitectură	Arhitect
292	Moritz Bellefanty	1846, 1850	Pictură	Peisagist
903	Ignatz Dielt	1847	—	
3468	Franz Schmidt	1847	Arhitectură	Student la arhitectură – München, apoi arhitect
3019	Gyula Páva	1849–1852	Pictură, sculptură	

STUDENTEN AUS TEMESWAR AN EUROPÄISCHEN SCHULEN UND UNIVERSITÄTEN (1730–1850)

(Zusammenfassung)

Der Besuch universitärer Zentren von Temeswarer Jugendlichen hat eine lange Tradition, und zwar ab 1397. Nach dem Jahre 1718 kommt das Banat unter die Herrschaft der Habsburger. Diese haben eine neue Anschauung über die Verwaltung und das Gesetz durchgesetzt, indem der Anschluss der Provinz an die west- und zentraleuropäischen Werte erleichtert wurde. Bis 1850 wurden die europäischen Kollegs und Universitäten von 220 Temeswarer Studierenden besucht.

In der hier analysierten Zeitspanne wird die Rolle der Intellektuellen immer wichtiger und entwickelt sich zu dem Status von Beruf oder Amt, die oft in den Dienst des Staates gestellt werden. Die Tätigkeit der Hochschulabsolventen wird immer mehr unter moralischem und materiellem Aspekt geschätzt.

Der Besuch der akademischen Zentren aus dem Reich, insbesondere der Schulen aus Wien, entsprach vollkommen der öffentlichen Politik. Im Sinne der Aussage der Kaiserin Maria Theresia, die meinte: „*Das Schulwesen aber ist und bleibt allezeit ein politicum*“ (1770) gab es Versuche, den Besuch der ausländischen- insbesondere der protestantischen- Universitäten zu verbieten. In der Hauptstadt der Monarchie studierten 128 Jugendliche, in Pesta – 25, in Debrecen, Graz, Győr, Kecskemét și Sárospatak zwischen 10 und 16

und in jeder von anderen Städten – unter 10 Personen. Wenige von ihnen hatten den Mut die Ausbildung in München (im Bayerischen Königreich) – 2; Hohenheim (im Württembergischen Königreich) und Moskau (im Russischen Zarenreich) – je 1 – fortzusetzen. Die Gewohnheit der Ergänzung der Studien an mehreren Universitäten (*peregrinatio academica*) war beschränkt. 194 Studierende (von der Gesamtzahl 220) wurden in die Personenstandregister einer einzigen Schule eingetragen und andere 12 Jugendliche bevorzugten die Studien in einer einzigen Stadt zu machen. (Wien – 5, Graz – 3, Debrecen – 2, Olomouc – 2), indem sie die Kurse von mehreren Unterrichtsinstitutionen besuchten. Nur 14 Temeswarer besuchten die Universitäten aus verschiedenen Städten. Die weitesten Reisen wurden vom Maler Karl Brocky und dem Architekten Franz Schmidt gemacht.

Unter dokumentarem Aspekt werden die Lebensläufe der Temeswarer Studenten ungleich hervorgehoben. Die Einzelheiten betreffs des Alters, der Nationalität, der Religion, des materiellen und sozialen Zustandes der Jugendlichen sind verschiedenartig und unvollständig. In einigen Familien der Stadt waren, gleichzeitig oder in verschiedenen Generationen, Personen mit hoher Ausbildung. Der materielle Zustand und die Haltung der Eltern bestimmten entscheidend den Besuch der Kurse. Der Hochschulabschluss und das Erringen von akademischen Titeln werden nur für etwa 30 Jugendliche bewiesen. Die hohe Ausbildung kann aus Veröffentlichung von Vorträgen und wissenschaftlichen

Arbeiten, sowie aus besonderen Leistungen der postuniversitären Karriere geschlossen werden.

Unter den Temeswarern müssen erinnert werden: die Ärzte Constantin Roja und Paul Vasici Ungureanu (dieser wurde Mitglied der Rumänischen Akademie), der Architekt Franz Schmidt, die Künstler Karl Brocky (Maler der britischen Königshofs) und

Franz Komlósy. Makarius Petrovici (Archimandrit des Klosters Zeltikov aus Tver) illustriert das Erfolgsmodell durch den kirchlichen Weg.

Am Ende der hier analysierten Zeitspanne war der Besuch der Akademien und Universitäten auf seiner Höhe. Diese Erscheinung erklärt, warum Temeswar des Namen „*kleines Wien*“ wert wurde.

ISTORIA FAMILIEI NIKOLICS REDATĂ ÎNTR-UN DOCUMENT DIN COLECȚIA MUZEULUI BANATULUI

Zoran Marcov, Ciprian Glăvan*

Cuvinte cheie: *familia Nikolics, Rudna, baronul Feodor Nikolics*

Schlüsselwörter: *Familie Nikolics, Rudna, Freiherr Feodor Nikolics*

Familia *Nikolics* – *Nikolić* – de Rudna a fost una dintre cele mai distinse familii de origine sârbă din Ungaria, o familie care datorită impresionantelor activități politice dar mai ales economice își merită cu siguranță locul în paginile oricărei lucrări dedicate istoriei moderne a Banatului.

Trecutul acestei familii nobiliare este tratat sumar în literatura de specialitate, fiind aproape necunoscut publicului larg. Informații referitoare la trecutul familiei *Nikolics*, prezentate sub forma unor scurte istorii, apar la unii autori maghiari din primele decenii ale secolului XX¹. Istoriografia de după Primul Război Mondial nu aduce informații noi referitoare la istoria baronilor *Nikolics*; dacă istoricii sârbi prezintă trecutul familiei doar în cadrul mai larg al nobilimii sârbești din Voivodina și Banat², în istoriografia română subiectul e ca și inexistent.

În acest context istoriografic, considerăm de bun augur, publicarea unui document aflat în colecția Muzeului Banatului din Timișoara, document important atât prin informația furnizată, cât și datorită faptului că manuscrisul a fost redactat de unul din membrii familiei *Nikolics*. Documentul scris în limba germană și intitulat *Geschichte unserer Familie* (*Istoria familiei noastre*) s-a păstrat la Muzeul Banatului în două exemplare, un manuscris (nr. inv. istorie 21.735) și o copie dactilografiată a acestuia (nr. inv. istorie 21.734). Referitor la modul în care documentul a ajuns în colecția muzeului, problema rămâne în continuare

deschisă, în contextul în care acesta apare înregistrat în evidențele instituției la N.C. 20/1989, respectiv A.E. 1523/30.06.1988³ sub forma unui act din vechea colecție a muzeului.

Incertitudinea care planează în jurul autorului provine din faptul că în cele 6 file păstrate în colecția muzeului din Timișoara nu s-a păstrat semnătura autorului și nici data la care acesta l-a redactat. Pe baza analizei textului, deducem că autorul său trebuie identificat în persoana lui Sándor II (născ. 1878, † 1926): „Și tatăl meu Sándor a vândut partea lui din Rudna în anul 1873 și a fost apoi în mod repetat deputat în parlament, zece ani comite și a decedat în anul 1893”. Sándor II a fost singurul fiu al comitelui Sándor I de Rudna (născ. 1825, † 1893) și apare menționat în lucrarea lui Borovszky⁴ ca deținând în anul 1913, funcția de secretar de stat în ministerul de interne al Ungariei, mai exact fiind secretarul președinției judecătorei administrației. Este singurul pasaj din text care face referire la autorul documentului, de aceea, în condițiile în care textul nu este semnat și nici datat de autor, considerăm că propunerea noastră legată de Sándor II, până la apariția unor informații noi, trebuie tratată ca o simplă ipoteză de lucru.

Tot pe baza textului, am putut identifica personajul căruia i-a fost adresat documentul, în persoana fiului adoptiv al baronului Mihály IV (născ. 16.02.1841, † 21.11.1916), János Thierfelder înfiat cu aprobare regală în anul 1905⁵, care, cu predicatul nobiliar de Obrenovi a devenit baron austriac („Bunicul tău János s-a căsătorit cu Elisabeta, fiica principelui Serbiei, Miloš Obrenović. A avut cinci fii dintre care... și apoi tatăl tău Mihály”).

³ Nota Contabilă nr. 20 din anul 1989 cu Actul de Evaluare nr. 1523 din 1988.

⁴ Samu Borovszky, *op. cit.*, 548.

⁵ *Ibidem*.

* Muzeul Banatului Timișoara, Piața Huniade nr. 1, e-mail: markovzoran@yahoo.com; cipi_gl@yahoo.com.

¹ Miklós Lendvai, *Temes vármegye nemes családjai*, vol. III, Budapest/Temesvár (1905), 139–142; Samu Borovszky, *Magyarország vármegyéi és városai, Torontál*, Budapest (1913), 548.

² Dušan J. Popović, *Srbi u Vojvodini*, Treća knjiga, Novi Sad (1963), 92–93.

Documentul a fost redactat în primele decenii ale secolului XX, cu certitudine putem afirma că este ulterior anului 1903, în condițiile în care autorul textului face referire la fosta familie regală a Serbiei, ceea ce indică clar faptul că documentul a fost realizat după data de 29 mai/11 iunie 1903⁶, dată la care este asasinat ultimul rege al dinastiei, Aleksandar Obrenović (1876–1903).

Revenind la documentul propriu-zis, *Geschichte unserer Familie* (Fig. 1) se păstrează în colecția de documente a Muzeului Banatului din Timișoara, Secția de Istorie, într-o stare de conservare relativ bună. Documentul (dimensiuni L: 36,1; l: 22,4 cm) este compus din 6 file, iar textul acestei monografii este scris în limba germană. În colecția muzeului se mai păstrează o copie dactilografată a manuscrisului, într-o stare de conservare bună. Hârtia cu filigran pe care este scris textul este un produs al fabricii de hârtie Peterfalva Papirgyar iar pe suportul de hârtie al copiei dactilografiate apare inscripția Remington Papier.

Textul lucrării cuprinde cinci capitole scurte, după cum urmează:

- I. Date generale despre sârbii din Ungaria (p. 1)
- II. Izvoare referitoare la istoria familiei noastre (p. 1–2)
- III. Numele familiei noastre și modul în care se scrie (p. 2)
- IV. Istoria familiei noastre (p. 2–6)
- V. Observații privind folosirea tabelii genealogice (p. 6–7)

În finalul textului autorul explică semnele folosite în lucrare.

Deosebit de importante pentru cunoașterea istoriei familiei Nikolics de Rudna sunt în mod special capitolele II, în care sunt înșirate fondurile documentare folosite la elaborarea documentului, respectiv IV, unde este prezentată istoria familiei începând cu titlul nobiliar acordat de către Leopold I la 26 martie 1694 fraților Emanuel I, Péter I și Szlavon și se încheie cu ultimul reprezentant al familiei, baronul Mihály IV (născ. 16.02.1841, † 21.11.1916).

În capitolul al II-lea al lucrării, *Izvoare referitoare la istoria familiei noastre*, încă de la bun început autorul menționează faptul că documentele originale referitoare la istoria familiei din perioada prepașoptistă au ars în 1848 în casa de pe domeniul Rudna. Cu toate acestea sunt menționate o serie de documente păstrate în diferite fonduri, mai ales în arhive, pe baza cărora a elaborat lucrarea ce se păstrează astăzi în colecția documentară a Muzeului

Banatului. Printre documentele menționate se numără actul de confirmare a titlului nobiliar pentru János III Nikolics din anul 1783, precum și actul său de donație a domeniului Rudna din anul 1804, ambele documente fiind descoperite de autorul lucrării în *Cărțile Regale (Libri Regii)*, din Arhivele Statului din Budapesta. Autorul menționează și *Registrul de evidență al nobililor din comitatul Pesta*, în care sunt păstrate mai multe însemnări, în total 29 de date privitoare la diverși membrii ai familiei în perioada dintre 1694–1810. Informații despre familia Nikolics, apar și în Arhiva comitatului Timiș, unde este amintită o tabelă genealogică folosită de către Emanuel III și Chariton Nikolics în anul 1810 pentru a-și dovedi rangul nobiliar. În final, este amintit testamentul lui János IV Nikolics (fost Belcsics) din 1828, a cărui copie se afla la data respectivă în posesia autorului documentului. Este important de menționat faptul că în momentul redactării *Geschichte unserer Familie*, nu exista nici măcar o copie a primei scrisori de înnobilitare din 1694.

Capitolul cel mai important și totodată cel mai vast al lucrării este cel cu numărul patru, intitulat *Geschichte unserer Familie*, care cuprinde multe date inedite despre familia Nikolics, date pe care le vom prezenta sub forma unui scurt istoric al familiei.

Istoria familiei Nikolics, bazată pe mărturii documentare, începe cu anul 1694, an în care fraților Emanuel I, Péter I și Szlavon Nikolics precum și soției lui Emanuel I, Ana, le-a fost acordat titlul nobiliar maghiar de către regele Leopold I, titlul fiind publicat în același an la congregația comitatului Pesta. Urmașii celor trei frați au locuit în Pesta, Buda, Raczeve, Szent-Endre iar alții au ajuns la Lugoj și Ciacova.

Péter I este menționat în registrul nobiliar din Pesta în anii 1694, 1719 și 1730. Fiul său, György II Nikolics era poreclit Hadzsi, poreclă dată persoanelor care au vizitat Mormântul Sfânt din Ierusalim.

Unul dintre fiii lui György II, era János II Nikolics, al cărui fiu János III Nikolics este cel care a achiziționat domeniul Rudnei împreună cu socrul său Tódor Ivánkovichs în anul 1782, cu ocazia licitației bunurilor erariale din Părțile Sudice⁷, organizate la Timișoara. Pe acest János III Nikolics sau cum era numit de toate documentele vremii, Nikola alias Nikolics, îl regăsim începând cu anul 1772 în Esseg (Eszeg, Osjek) în Slavonia. Aici s-a ocupat de comerț dar mai ales de sistemul de învățământ.

⁶ Bošnjak, Milorad; Jakovljević, Slobodan, *Sakrivena Istorija – Obrenovići*, I, Beograd (2006), 212.

⁷ Borovszky, op. cit., 548.

În anul 1782 János III Nikolics împreună cu socrul său, a cumpărat domeniul Rudna cu prețul de 52.028 guldeni, însă datorită problemelor întâmpinate cu fiscalul a fost nevoit să își dovedească vechiul rang nobiliar prin intermediul unui așa numit *Processus productionalis*. Ca urmare a procedurii respective i-a fost confirmat la 18 aprilie 1783 de către împăratul Iosif al II-lea vechiul său titlu nobiliar.

János III Nikolics a răscumpărat mai târziu partea deținută de socrul său Tódor Ivánkovics, devenind astfel singurul proprietar al domeniului Rudna. Pentru că nu avea copii, l-a adoptat pe János Belcsics, născut la Semlin în anul 1776. La cererea lui János III Nikolics, regele Francisc I i-a recunoscut la 14 august 1804 donația pentru domeniul Rudna, fiului adoptiv János Belcsics, care din acel moment va purta numele de Nikolics. Prin actul din 1804 era aprobată adopția, transferul titlului nobiliar și al blazonului, precum și renunțarea la numele Belcsics, pe care l-a purtat până în acel moment. În această parte a textului intervine autorul cu o observație personală, considerând că de la János Belcsics începe de fapt istoria modernă a familiei Nikolics („...acest fiu adoptiv al bătrânului Nikolics este strămoșul nostru al tuturor. După cum poți vedea, noi nu ne tragem din bătrânului Nikolics, ci suntem de fapt Belcsics”).

Printre meritele lui János III Nikolics, care reies din documentul de donație și din anexele acestuia, putem aminti faptul că în anul 1792 a fost trimis în calitate de delegat la Dieta de la Pressburg unde a avut loc încoronarea împăratului Francisc, cu această ocazie fiind numit Cavaler al Ordinului „Pintenul de Aur”. János III Nikolics a mai fost consilier al curților de apel din Torontal, Timiș și Srem, însă aceasta nu era o funcție oficială ci doar un *officium* nobiliar pentru aristocrații care aveau cunoștințe bune în domeniul jurisprudenței. Pentru scopurile războaielor cu turcii din anii 1788 și 1789 și pentru cele cu francezii din anii 1794, 1796, 1800 și 1801 a donat sume importante de bani, produse naturale și cereale. În sistemul de învățământ a avut mari merite în Esseg, astfel că în anul 1787 a fost numit la conducerea școlilor sârbești din localitate. În anul 1810 a devenit coadministrator la administrația fondului național sârbesc iar între anii 1772 și 1782 a făcut comerț și a păstrat legăturile cu fabricile de produse din lână persană din Viena și Linz, fondând în interiorul țării astfel de manufacturi.

În anul 1811 Emanuel III și Chariton Nikolics au venit la Ciacova și au demonstrat, pentru a le fi recunoscut rangul nobiliar, înrudirea lor cu János

III Nikolics de Rudna. După această dată nu mai există informații cu privire la aceștia.

Destinul celorlalți membri ai familiei Nikolics, care erau încă numeroși la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, nu este cunoscut.

János Belcsics, devenit din anul 1804 János IV Nikolics, rămâne singurul proprietar al Rudnei și deținătorul titlului nobiliar al familiei Nikolics. Cu prima sa soție, Erzsébet Karamath din Semlin a avut un fiu, numit János VII Nikolics de Rudna și trei fiice: Mária, Erzsébet și Zsófia. Maria s-a căsătorit cu János Athanasievich de Valeapaj, Erzsébet s-a căsătorit cu baronul István Duka de Cadar iar Zsófia a devenit soția lui Szilárd Manaszzy de Hodoni. Cu a doua soție, Lujza Tököly de Kevermes a avut doi fii: Péter IV de Rudna (1810–1878) căsătorit cu Mária Damaszkín de Németh și Sándor I de Rudna (1825–1893) căsătorit cu Ágnes Manaszzy de Hodoni.

În anul 1825 János IV Nikolics a cumpărat domeniul Macedonia de la familia Joannovics. A murit în anul 1828.

Conform testamentului, bunurile sale au fost moștenite de cei trei fii ai săi și anume: János VII Nikolics va primi domeniul Macedonia și o parte din domeniul Rudna, iar Péter IV și Sándor I vor moșteni suprafața rămasă din domeniul Rudna.

Referitor la János VII Nikolics de Rudna, acesta s-a căsătorit cu Elisabeta Obrenović, fiica principelui Serbiei, Miloš Obrenović. Împreună au avut cinci fii, dintre care Mladen și Milan au murit în copilărie iar Milos la vârstă adultă. Fedor I Nikolics (1836–1903) a deținut funcția de adlat civil al guvernatorului Bosniei și Herțegovinei (între anii 1882–1886). Ultimul amintit dintre fiii lui János VII Nikolics este Mihály IV Nikolics de Rudna (1841–1916), moștenitorul domeniului Macedonia și tatăl adoptiv al lui János Thierfelder, personajul căruia îi este dedicat documentul prezentat în acest articol.

În anul 1854 János VII Nikolics de Rudna a obținut din partea împăratului Franz Joseph I rangul de baron austriac, atât pentru el, cât și pentru fiii săi: Milos, Fedor și Mihály. A murit în anul 1880.

În încheierea capitolului dedicat istoriei familiei Nikolics, autorul menționează câteva date și despre frații lui János VII Nikolics, respectiv Péter IV de Rudna și Sándor I de Rudna. În legătură cu Péter, acesta i-a vândut partea sa din domeniul Rudna în anul 1875 nepotului său Fedor I iar apoi s-a retras la Bega Szent-György unde a și decedat în anul 1878. Fiul său Iván a murit fără să aibă

copii. Celălalt frate, Sándor, a vândut la rândul său partea sa din domeniul Rudna în 1873 și a decedat în anul 1893.

Capitolul se termină cu o listă de nume, iar strămoșul comun al acestora este János IV Nikolics; lista este realizată cu scopul de-al înștiința pe moștenitorul titlului de baron de Rudna, respectiv pe János Thierfelder în legătură cu rudele sale.

În continuarea articolului vom prezenta o serie de informații ce nu apar în manuscrisul prezentat anterior, care sunt însă importante în încercarea noastră de a crea o imagine cât mai completă referitoare la trecutul familiei Nikolics.

Familia Nikolics a fost de religie sârbă greco-orientală. Blazonul nobiliar conform diplomei: în câmp albastru un leu aurit încoronat, cu coadă dublă, întors spre dreapta ridicat în picioare, în laba dreaptă ridicată are sabia scoasă, laba stângă și-o întinde amenințător în față. În legătură cu coronamentul blazonului: apare un porumbel alb, întors spre dreapta, pregătit de zbor, cu ramură de măsline în cioc. Hermeline: aur-albastru și argint-albastru⁸.

La blazonul de baron leul auriu nu poartă coroană (Fig. 2); blazonul străvechi se completează cu deviza: „Virtutum Nexu”⁹.

Dintre toți membrii familiei Nikolics de Rudna, unul cu siguranță merită o atenție deosebită din partea noastră: baronul Fedor I Nikolics de Rudna (Fig. 3), mare personalitate politică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în spațiul bănățean.

Fedor Nikolics s-a născut la Timișoara la 7 iunie 1836, fiind al doilea fiu al lui János VII Nikolics (14 iulie 1810 – 10 mai 1880) și al Elisabetei Obrenović (1814 – 23 septembrie 1848), fiica principelui Serbiei, Miloš Obrenović. Fedor și-a efectuat studiile gimnaziale la Timișoara și la Viena, iar apoi a urmat facultatea juridică a Universității Graz. După terminarea studiilor tânărul baron Fedor Nikolics s-a întors în țară unde a slujit o perioadă scurtă de timp ca și funcționar sub conducerea contelui Coronini. În 1860 a fost ales deputat în parlament, ca reprezentant al districtului Pardani și din 1865 al districtului Jimbolia, dar a renunțat la acest mandat în 1867. La 27 iunie 1862 a susținut examenul de avocatură pe care a practicat-o sub conducerea avocatului timișorean von Sulnok¹⁰.

Ca urmare a asasinării la 10 iunie 1868 la Belgrad a unchiului său, principele Mihajlo Obrenović, baronul Fedor Nikolics ca și ceilalți copii ai surorilor principelui (baronii Baich și Mihály IV Nikolics) au dobândit o mare avere după ce au

căzut la înțelegere cu văduva celui ucis, principesa Arenberg, născută contesă de Hunyadi¹¹.

La 18 mai 1879 baronul Fedor Nikolics s-a căsătorit cu cântăreața de operă Wilhelmina Hirsch, apreciată pentru talentul și frumusețea ei, o femeie cu o educație bogată¹².

În anul 1880 baronul s-a întors în politică, fiind însărcinat de către Ministerul de Externe cu câteva misiuni importante în cadrul guvernelor țărilor baltice. După ce a fost pacificată Bosnia și Herțegovina, ministrul de finanțe Benjamin de Kallan, l-a ales pe baronul Fedor Nikolics pentru funcția de adlat civil al guvernatorului provinciei. La 15 iulie 1882 baronul Nikolics a fost numit în funcția de adlat civil al guvernatorului Bosniei și Herțegovinei, pe lângă funcția de veritabil consilier secret cu titlul „Exceleță”. În timpul mandatului din Bosnia, la data de 10 februarie 1886, Fedor Nikolics a primit din partea împăratului titlul de baron maghiar¹³, el deținând încă din 1854 și baronatul austriac. A rămas în această funcție până în anul 1886, când a fost numit membru al Camerei Magnaților. Doi ani mai târziu, în 1888 a participat la alegeri în Kikinda Mare cu un program liberal fiind votat în unanimitate. A reprezentat acel district timp de trei mandate.

În anul 1890 baronul Fedor Nikolics a fost numit comisar regal al Congresului bisericesc sârbesc, funcție pe care a păstrat-o până în anul 1902. În calitate de comisar regal a avut merite deosebite în domeniul dezvoltării autonomiei sârbești și a armoniei între biserică și stat.

În adunarea lunară a Societății Muzeale de Istorie și Arheologie din Ungaria de Sud din 22 decembrie 1894 a fost consemnată donația baronilor Nikolics Fedor și Mihály¹⁴. Prin scrisoarea de donație din 13 nov. 1894 (Fig. 4) în patrimoniul societății a intrat o colecție numismatică importantă cuprinzând 29 monede de aur, 297 monede de argint și aproximativ 190 monede de bronz¹⁵.

Printre titlurile, ordinele și funcțiile onorifice deținute se numără: Baronul Fedor Nikolics de Rudna, mare proprietar de moșii; autentic consilier secret al Majestății Sale; a fost membru al Camerei (Casei) Magnaților din Ungaria; deținător al ordinului Coroana de Fier; a Crucii Mari a Ordinului sârbesc Takova; fost comisar regal al Congresului bisericesc sârbesc; fost adlat civil al guvernatorului

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ Milankov, Vladimir, Baron Fedor Nikolić od Rudne, *Temišvarski Zbornik*, nr. 3, Novi Sad, 2001, 102.

¹⁴ *TRET*, SN, X (1894), IV, 112.

¹⁵ *TRET*, SN, XI (1895), IV, 124.

⁸ Miklós Lendvai, *op. cit.*, 142.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Temeswarer Zeitung*, 52, nr. 4, din 1 martie 1903.

Bosniei și Herțegovinei; președinte al Casei de Păstrare, Economii Temeser Agrar-Sparkassa A.G. de la fondarea acesteia; președinte al societății timișorene Lloyd de la fondarea acesteia; președinte al Ungarische Handels A.G. Budapesta, președinte al Institutului de Asigurare pentru Servicii Militare (Militar-Dienst-Versicherungsanstalt); președinte al morii cu aburi din Kikinda Mare A.G.; președinte al Fabricii de Chibrituri (Zundwaren) A.G. din Timișoara; vicepreședinte al societății vieneze pentru Asigurări de viață și pensie; vicepreședinte al Societății de Asigurări Veneze; vicepreședinte al Societății Văii Tisei; membru în directoratul Primei Societăți Maghiare de Asigurări Generale; membru al Comisiei de Supraveghere al Societății de Credit Funciar Maghiare; membru în comitetul director al Societății de Regularizare a Apelor Timiș-Bega.

În ultimii ani de viață s-a dedicat planurilor sale favorite între care se numără construirea unui canal de legătură pentru navigație între Dunăre și Tisa, care urma să cuprindă și Bega cu orașul Timișoara.

Baronul Fedor I Nikolics a decedat la 27 februarie 1903 la Rudna. Pentru celebrarea serviciului divin la înmormântare a fost prezent episcopul sârb de Buda, Lukijan Bogdanović, care deținea și funcția de administrator al diocesei Timișoara. Sicriul metalic cu resturile baronului Feodor Nikolics a fost depus în capela familiei de pe domeniul Rudna¹⁶.

DIE GESCHICHTE DER FAMILIE NIKOLICS IN EINER URKUNDE AUS DER SAMMLUNG DES BANATER MUSEUMS (Zusammenfassung)

Die Familie *Nikolics* – *Nikolić* – von Rudna war eine der bedeutendsten Familien serbischen Ursprungs aus Ungarn. Die Geschichte dieser adligen Familie ist in der Fachliteratur kaum behandelt worden und ist

somit der Öffentlichkeit kaum bekannt. Die Urkunde, die in diesem Artikel behandelt wird, wurde von einem Mitglied der Familie Nikolics verfasst, an dem Adoptivsohn des Freiherrn Mihály IV Nikolics, János Thierfelder, gerichtet und ist als Informationsquelle zur Geschichte dieser Familie von grosser Bedeutung.

Die Urkunde wurde in den ersten Jahrzehnten des XX Jahrhunderts in deutscher Sprache verfasst. Es umfasst sechs Blätter und wird in der Urkundensammlung des Banater Museums aus Temeswar, Abteilung Geschichte, in einem relativ guten Zustand aufbewahrt.

Inhaltlich besteht diese Urkunde aus fünf kurze Abschnitte, wie folgt:

- I. Allgemeines über die Serben in Ungarn (S. 1)
- II. Quellen zur Geschichte unserer Familie (S. 1–2)
- III. Name unserer Familie und dessen Schreibweise (S. 2)
- IV. Geschichte unserer Familie (S. 2–6)
- V. Bemerkungen zum Gebrauch der genealogischen Tabellen (S. 6–7)

Da die originellen Urkunden zur Geschichte der Familie aus der Zeit vor 1848 bei einem Brand in Rudna, während der Revolution von 1848–1849, verschwunden sind, wurden Dokumente aus andere Quellen wie z.B.: das Staatsarchiv aus Budapest oder das Archiv des Komitats Temesch für die Herausarbeitung dieser Urkunde benützt.

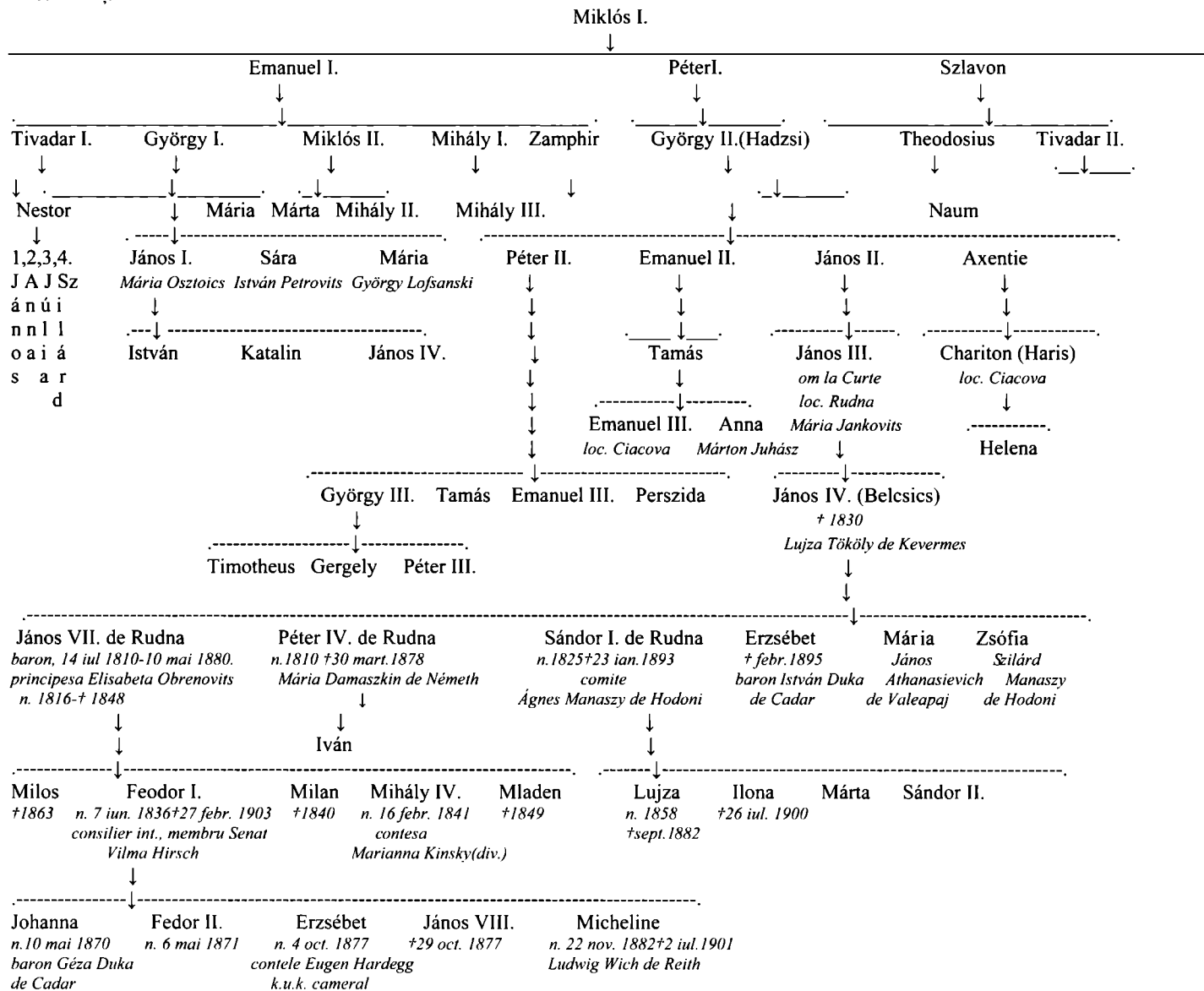
Der bedeutendste und grösste Teil der Urkunde und des Artikels umfasst eine kurze Geschichte der Familie, mit mehrere bisher unveröffentlichte Aspekte.

Ein anderer Teil dieses Artikels ist dem Freiherrn Fedor I Nikolics von Rudna gewidmet. Dieser war der bedeutendste Mitglied der Familie und eine bedeutende politische Persönlichkeit in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts in Banat. In seiner Eigenschaft als Abgeordneter vertrat er mehrere Distrikte des Banats im ungarischen Parlament. Er war sowohl österreichischer als auch ungarischer Freiherr und hatte eine bedeutende Stellung an der Führung von Bosnien-Herzegowina (1882–1886). Er bekam noch weitere Titel, Orden und befand sich an der Führung von zahlreichen Vereinen und Handelsgesellschaften aus dem Banat und aus Ungarn.

¹⁶ *Temeswarer Zeitung*, 52, nr. 50, din 3 martie 1903.

Fig. 1. Arbore genealogic al familiei Nicolics opud Lendvai.

Descendența familiei Nicolics:

Allgemeines über die Serben in Ungarn.

In den südlichen Theilen von Ungarn und Slavonien waren schon im Mittelalter Serben sesshaft; mit dem Vorrücken der Türken im XVI. Jahrhundert wurden aber die südlich der Donau und Save wohnenden Serben auch langsam nach Norden gedrängt.

Unter König Sigismund dem Luxemburger, der später römischer Kaiser wurde, fand im Jahre 1404 die erste grössere Wanderung statt. Damals wanderten viele Serben aus den östlichen Donauzugenden ins Fester Comitat und liessen sich in Pest, Ofen und Umgebung, namentlich Sant-Endre, und auf der Insel Eszopel nieder.

In den folgenden Zeiten kamen unaufhörlich mehr oder weniger Serben herüber. So z.B. übersiedelte Paul Hunizsy der berühmte Türkenbesieger im Jahre 1482 — circa 40.000 Serben nach Südungarn.

Im Jahre 1698 fand die grösste Einwanderung statt. Ein ganzes Volk vorwiegend kam unter Führung ihres Patriarchen Arsen Crnosses, recte Crnosses aus Alt-Serbien, wurde durch Leopold I. gastfreudlich aufgenommen und mit Privilegien versehen, namentlich in der Bácska, im Banat, in der Umgebung von Seged und Aracl angesiedelt.

Ursprünglich wurde diese Ansiedlung nur als eine provisorische betrachtet. In der Urkunde nämlich, die Leopold I. ausliess, heisst es, dass er die Serben als Gäste beherbergt, hofft aber, dass es mit vereinten Kräften der Christenheit gelingen wird, die Türken aus Europa auszutreiben und die Serben in ihre alte Heimath zurückzuführen. Da aber die Türken bis zum heutigen Tage festsitzen, so ist die Niederlassung der Serben in Ungarn eine definitive geworden.

II.

Quellen zur Geschichte unserer Familie.

Original Urkunden aus der Zeit vor 1848 sind im besagten Jahre im Hause zu Budna vorhanden. Es gibt aber viele Daten besonders in Archiven, aus denen man die Familiengeschichte ziemlich gut reconstituieren kann.

Die wichtigsten Quellen sind:

1) Aufzeichnungen in den königlichen Büchern (Libri Regii) im Staatsarchive zu Budapest und die daraus gezogenen Originalacten, Concepte, Beilagen etc. etc.

Fig. 2. Prima pagină a manuscrisului *Geschichte unserer Familie*, aflat în colecția Muzeului Banatului din Timișoara.

Fig. 3. Blazonul de baron al familiei Nikolics de Rudna *apud* Lendvai.

Báró Nikolich Fedor.
(Az Orsz. Képtárból.)

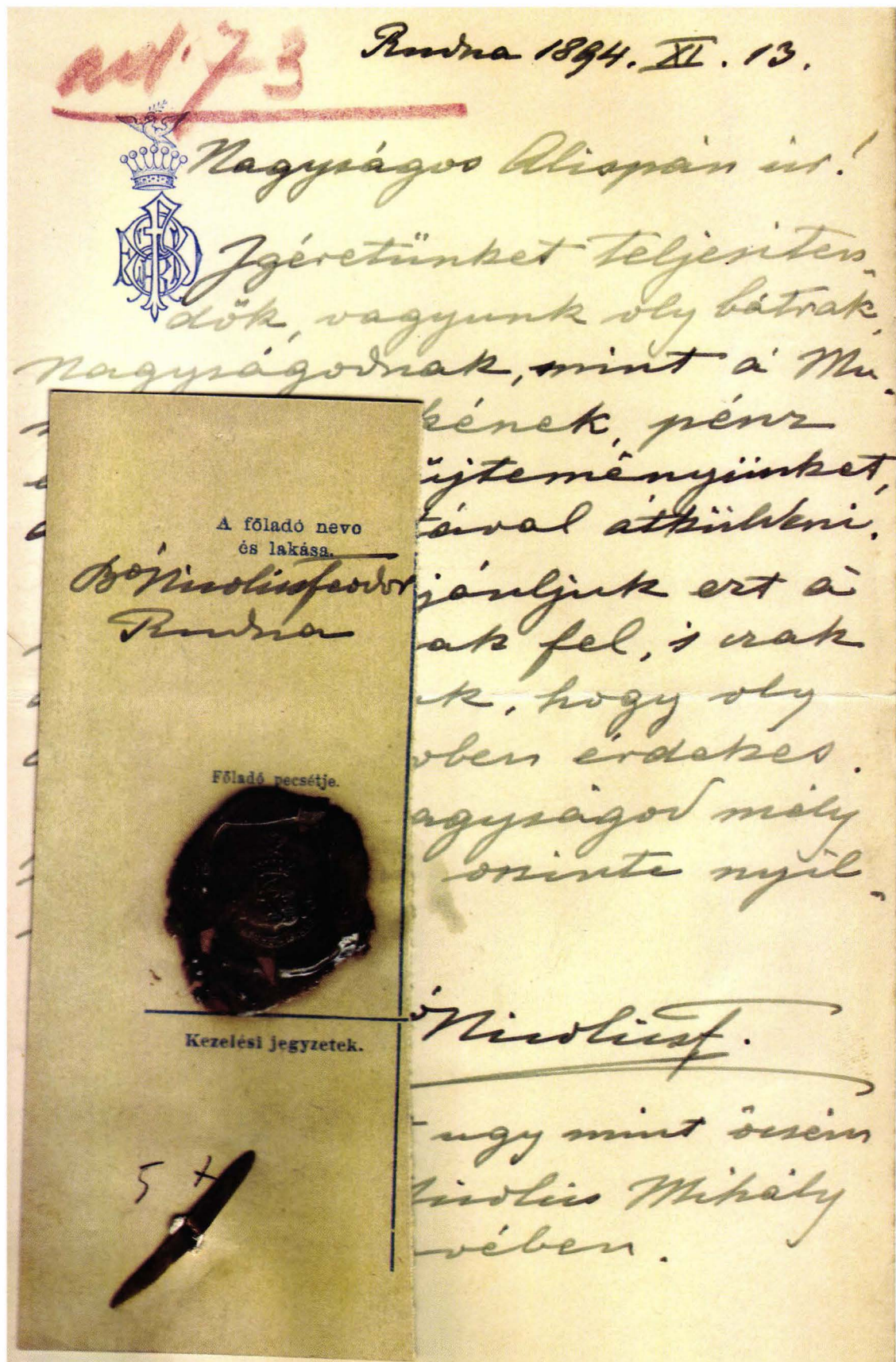

Fig. 5. Scrisoarea de donație a baronilor Fedor și Mihaly Nikolics din 13.XI.1894 din Vechea Arhivă a Muzeului Banatului din Timișoara.

Fig. 6. Conacul familiei Nikolics din Rudna *apud* Borovzsky.

O PERSONALITATE MARCANTĂ A BANATULUI. LUCIAN GEORGEVICI (1875–1940)

Vasile Dudaș*

Cuvinte cheie: *Lucian Georgevici, Banat, personalități bănățene*
Mots-clés: *Lucian Georgevici, le Banat, des personnalités du Banat*

La 12 februarie 1940, publicația periodică Timișoreană *Dacia* făcea cunoscut cititorilor săi, că în ziua de 9 februarie trecuse în neființă la Reșița notarul public Lucian Georgevici. Totodată, era consemnat faptul că rămășițele pământești ale celui dispărut urmau să fie aduse la Timișoara în vederea înhumării.

Înmormântarea a avut loc în ziua de 12 februarie în cimitirul din cartierul Fabric. La ceremonialul religios au luat parte pe lângă cei apropiați familiei, un numeros public în frunte cu mai multe personalități ale orașului¹. Serviciul divin a fost oficiat de protopopul dr. Patrachie Țiucra. O companie de onoare a Regimentului 5 Vânători condusă de căpitanul Constantin Stamate a prezentat onorul. Despre viața și activitatea celui dispărut au rostit scurte alocuțiuni dr. Alexandru Morariu, fostul prefect al județului Timiș-Torontal dr. Dimitrie Nistor, Valeriu Linca și învățătorul Teodor Blidariu din satul Ictar.

Într-adevăr după cum au subliniat toți cei menționați mai sus în intervențiile lor, Lucian Georgevici se afirmase ca una din cele mai cunoscute personalități ale vieții politice bănățene din primele patru decenii ale secolului al XX-lea.

A văzut lumina zilei la 16 ianuarie 1875 în satul Ictar din comitatul Timiș în familia lui George și Cristina Georgevici. După absolvirea școlii confesionale din localitatea natală a urmat cursurile liceelor din Timișoara, Lugoj și Beiuș. La finalizarea lor și-a susținut examenul de bacalaureat la Liceul *Samuil Vulcan*. Deși părinții săi ar fi dorit să ia calea preoției, Lucian Georgevici va lua hotărârea de a urma cursurile Academiei de Drept din Oradea. Examenul pentru Diploma de licență l-a susținut la Facultatea de Drept din Cluj.

După ce și-a finalizat cu succes studiile universitare și și-a satisfăcut serviciul militar, la insistența părinților s-a reîntors în Banat. Stabilit la Timișoara, activează între 18 ianuarie 1902 – 31 iulie 1903 ca stagiar în biroul avocațial al dr. Petru Țegle iar de la 1 august 1903 până la 31 august 1905 în cel al cunoscutului fruntaș român Emanuil Ungurianu².

Mărturiile vremii atestă faptul că Lucian Georgevici s-a angajat începând cu acești ani în mișcarea de emancipare națională a românilor bănățeni. După absolvirea cu succes a examenului de avocat definitiv, în baza diplomei nr. 145 / 17 noiembrie 1905 s-a înscris în Baroul avocaților din comitatul Timiș și și-a deschis la 24 noiembrie 1905 un birou avocațial la Recaș³. În scurt timp, devine un avocat de prestigiu cu o numeroasă clientelă. De-a lungul anilor are prilejul să apere numeroși țărani împrocuați sub diverse motive de autoritățile vremii. S-a implicat de asemenea în sprijinirea locuitorilor de naționalitate română din satele din împrejurimile Recașului pentru cumpărarea de terenuri agricole puse în vânzare cu diferite prilejuri. El urmărea cu atenție anunțurile de licitație făcute de judecătorile de ocol din zonă la oficiul cărții funciare, apoi informa pe cei interesați, prin intermediul preoților și învățătorilor, asupra posibilităților de cumpărare, înlesnindu-le prin intermediul băncilor românești și procurarea sumelor necesare. Căuta astfel să contribuie la consolidarea economică a țăranilor români, acțiunea sa încadrându-se de fapt într-o preocupare majoră a conducătorilor mișcării naționale românești la începutul secolului al XX-lea.

Paralel cu activitatea profesională desfășoară și o intensă activitate culturală și politică. Alături de alți intelectuali români sprijină material societățile

* Muzeul Banatului Timișoara, Piața Huniade nr. 1; e-mail: vasiledudas@yahoo.com.

¹ *Dacia*, II, nr. 34, din 14 februarie 1940.

² Arhiva Baroului de Avocați Timiș, dosar personal Lucian Georgevici, f. 5.

³ *Ibidem*.

sau reuniunile de lectură, cântări și muzică sau corurile sătești.

Înființată la Sibiu în anul 1861, *Asociația transilvană pentru literatura română și cultura poporului român* (*Astra*) devenise în acești ani, un important for cultural al românilor ardeleni, cu implicații deosebite și în sfera vieții social-economice și politice. Timp de peste trei decenii de la înființare, Asociația ardeleană a desfășurat o rodnică activitate doar pe teritoriul Transilvaniei istorice. Adunarea generală de la Lugoj din zilele de 27–28 august 1896 a marcat extinderea activității sale și în Banat. În perioada care a urmat, în mai multe localități din spațiul bănățean s-au constituit despărțăminte ale Astrei. Prin cursurile de alfabetizare inițiate la sate, ajutoarele materiale date școlilor românești, prin bibliotecile întemeiate în zeci de comune, prin cărțile și publicațiile periodice răspândite, ele au contribuit la educarea națională a românilor bănățeni. Lucian Georgevici a sprijinit de-a lungul anilor atât moral cât și material activitatea Astrei, consolidarea despărțămintelor sale în părțile bănățene. O activitate susținută va desfășura el în cadrul despărțământului Timișoara. Acesta se constituise la 6 noiembrie 1998 și îl desemnase în calitate de director pe Emanuil Ungurianu. Despărțământul timișorean al Astrei cuprindea conform arondării și cercul administrativ al Recașului. În scurt timp acesta s-a impus între despărțămintele fruntașe ale Asociațiunii, prin numărul mare de biblioteci populare înființate, prin ajutorul acordat școlilor confesionale, prin varietatea disertațiilor prezentate și nu în ultimul rând prin numărul membrilor săi. Activitatea remarcabilă desfășurată de acest despărțământ sub îndrumarea avocatului Emanuil Ungurianu a constituit argumentul hotărâtor pentru organizarea întrunirii anuale a *Astrei* la Timișoara în zilele de 21–23 septembrie 1904. Presa vremii a acordat spații largi acestei întruniri. Printre altele ea a fost caracterizată ca una din cele mai frumoase pagini ale istoriei vieții naționale românești. Dar meritul cel mai important a fost acela că ea a avut un rol important în adoptarea deciziei privind schimbarea tacticii politice a Partidului Național Român. Pentru toți cei prezenți la Timișoara devenise limpede că renunțarea la pasivism și reluarea activismului politic nu era decât o problemă de timp. Din raportul comisiei de înscriere de noi membri prezentat de Romulus Cărăbaș rezulta că numărul lor se ridicase la 53 și se încasase 5540 coroane, sumă ce depășea averea celor mai multe despărțăminte ale Asociațiunii. Printre noii membri figura și numele lui Lucian Georgevici⁴.

⁴ D. Tomoni, *Adunările generale ale Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român „Astra” în Banat (1896–1948)*, Ed. Eurostampa, Timișoara (2004), 93.

În condițiile schimbării tacticii politice a Partidului Național Român la începutul anului 1905, o mare parte a românilor bănățeni se angajează în competiția pentru desemnarea de deputați care să le reprezinte interesele în Parlamentul din Budapesta. În toamna anului 1905, căderea guvernului a dus la dizolvarea Dietei și organizarea unor noi alegeri. Noua campanie electorală era fixată a se derula în intervalul 25 aprilie – 8 mai 1906. La propunerea conducerii Partidului Național Român, în calitate de șef al Biroului Central Electoral al partidului, Ioan Suciu l-a desemnat candidat în cercul electoral Recaș pe protopopul ortodox Ioan Pepa din Buziaș. Potrivit relatărilor apărute în publicațiile periodice ale vremii el a fost însoțit pe tot parcursul turneului electoral de Lucian Georgevici și preotul Martinovici din Belinț⁵. Gazeta arădeană *Tribuna* făcea cunoscut cititorilor săi că primirea candidatului național s-a transformat în localitățile Chevereșu Mare, Dragșina, Bazoș, Izvin, Racovița, Ohaba Forgaci, Belinț și Chizătău în adevărate manifestații populare. Convoaie de căruțe împodobite cu drapele tricolore și ramuri de stejar, grupuri formate din zeci și sute de călăreți, însoțeau candidații români, străbăteau localitate după localitate, zădărniceau măsurile de intimidare luate de autoritățile locale. În urma scrutinului care a avut loc în ziua de 30 aprilie 1906, candidatul român a obținut 834 iar candidatul guvernului Heinrich Anton 1015 voturi⁶.

Conferința generală a Partidului Național Român organizată la Sibiu în ziua de 5 aprilie 1910 a adoptat printre altele și o rezoluție care stabilea menținerea tacticii activiste. Organizațiile din comitatele bănățene stabilesc candidații pentru noua campanie electorală. De această dată, în cercul electoral Recaș este desemnat Valer Moldovan. Lucian Georgevici se va implica din nou în campania electorală. Sub presiunea autorităților, candidatul național se va retrage⁷.

În anii primului război mondial, Lucian Georgevici este înrolat și trimis pe front. Participă la operațiile militare de pe frontul sârb și italian în calitate de ofițer al armatei austro ungare cu gradul de căpitan. Sfârșitul războiului îl surprinde în garnizoana Timișoara.

Ca și în alte centre urbane ale Monarhiei Dunărene, situația era deosebit de tensionată și în

⁵ I. Tomole, *Românii din Banat în luptele național-electorale de la începutul secolului al XX-lea*, Ed. Gutinul SRL, Baia Mare (2000), 131–133.

⁶ *Ibidem*.

⁷ S. Mândruț, *Mișcarea națională și activitatea parlamentară a deputaților P.N.R. din Transilvania între anii 1905–1910*, Fundația culturală „Cele trei crișuri”, Oradea (1995), 153.

orașul de pe Bega. „Muncitorimea de multă vreme se pregătea de revoluție și la sfârșitul lunii octombrie demonstrațiile deja se țineau lanț”⁸, consemna într-o lucrare cu caracter memorial primarul Geml József.

La 6 și 20 octombrie au loc demonstrații pentru instaurarea unui nou guvern. La 26 octombrie participanții la demonstrație au dărâmat statuia generalului Antoniu Scudier. A doua zi, aceeași soartă a avut-o și monumentul *Victoriei* ridicat în anul 1852 în fața Primăriei. Starea de spirit antirăzboinică s-a putut constata și cu ocazia manifestației organizate la 29 octombrie de tineretul timișorean, când participanții purtau în mod simbolic o spânzurătoare de care atârna o păpușă care îl reprezenta pe cunoscutul om politic maghiar Tisza István, considerat ca unul din principalii vinovați pentru dezlănțuirea războiului.

Alături de ceilalți fruntași români, Lucian Georgevici urmărea cu atenție evoluția evenimentelor locale. În cursul dimineții de 31 octombrie, baronul Hordt, comandantul militar al garnizoanei a primit o notă telefonică din partea Comandamentului militar general privind constituirea consiliilor militare pe naționalități. În baza ei, el a convocat pentru ora 11, în sala mare a Cazinoului militar pe toți ofițerii prezenți în garnizoană. În fața câtorva sute de participanți a fost prezentat apelul menționat și precizarea că toți cei aflați sub arme au libertatea de a se organiza în consilii militare naționale. Prezent la întrunire, Lucian Georgevici împreună cu ceilalți ofițeri români s-au retras în sala mică a restaurantului *Kronprinz* aflat în apropiere și s-au organizat într-un consiliu militar național. În funcția de președinte a fost ales dr. Aurel Cosma⁹. La fel au procedat și militarii aparținând celorlalte naționalități. Conștienți că fără o bună organizare și fără sprijinul locuitorilor români din satele învecinate nu se vor putea impune, ofițerii români au stabilit ca pe plan local, comanda militară să fie preluată de către lt. col. Miron Șerb care comandase până atunci Cercul de recrutare, iar căpitanul dr. Lucian Georgevici să coordoneze acțiunile de organizare în localitățile din împrejurimi. Se avea în vedere faptul că în calitate de avocat era cunoscut în mai multe localități.

Între timp, sub presiunea străzii, liderii politici locali întruniți la Primărie au hotărât constituirea Sfatului poporului din Banat, care urma să preia

conducerea provinciei bănățene. Noul organism politic era totodată subordonat Consiliului Național Maghiar care preluase puterea la Budapesta.

Acțiunea militarilor români a găsit un larg ecou. Din toate cartierele orașului și din satele din împrejurimi au început să sosească zeci de locuitori în Piața Centrală a orașului. Întruniți din nou în sala restaurantului menționat, membrii Consiliului Militar Național Român au hotărât ca pentru organizarea locuitorilor români din satele de pe întreg cuprinsul comitatutului, să trimită în fiecare plasă câte un ofițer. El avea ca sarcină principală să organizeze un consiliu și o gardă națională în fiecare localitate rurală. Comanda generală a gărzilor naționale românești ce urmau a lua ființă revenea conform hotărârilor luate în cursul dimineții căpitanului dr. Lucian Georgevici. La sfârșitul întrunirii, cei prezenți au organizat un miting. Urcat pe o tribună improvizată, Aurel Cosma a ținut un discurs înflăcărat, cerând celor prezenți să-și unească eforturile sub conducerea Consiliului Național constituit. „Am și acum înaintea ochilor tabloul grandioasei adunări naționale din fața Primăriei orașului Timișoara, regretatul avocat dr. Aurel Cosma vorbind înflăcărat mulțimii”¹⁰ – își amintea peste ani Lucian Georgevici.

În zilele următoare, în timp ce în centrele urbane bănățene străzile erau martore unor ample manifestații, în multe locuri puterea trecând în mâna unor sfaturi sau consilii locale, la sate populația îi alunga prin forță pe reprezentanții vechii administrații. Au loc și excese. Soldații întorși de pe front, revoltați de lipsurile în care se zbătuseră ani de zile familiile lor, asaltează conacele și casele celor avuți și împart stocurile de alimente și de alte bunuri rechiziționate. *Gazeta lugojeană Drapelul* aprecia aceste acțiuni „drept consecințele unor dureri înăbușite care au izbucnit după atâtea ani de război și privațiuni, determinând pe locuitori să-și facă singuri dreptate”¹¹. În multe cazuri, autoritățile au făcut apel la aparatul represiv. Jandarmii și așa numitele gărzii albe constituite în pripă au intervenit de multe ori cu brutalitate, fără discernământ, mulți locuitori nevinovați căzând victime măcelurilor.

Începând cu primele zile ale lunii noiembrie în localitățile bănățene încep să se constituie consilii și gărzii naționale românești, germane, maghiare și sârbești. Pentru intensificarea acestui proces în localitățile în care românii erau majoritari, Comitetul Executiv al Consiliului Național Militar Român din Timișoara lansează o chemare prin care apela „la toți ofițerii, soldații și oamenii

⁸ Geml József, *Emlékiratok polgármesteri működésének idejéből 1914 VII 15 – 1919 IX 4*, Helikon könyvnyomdai müintezet, Timișoara (1924), 91.

⁹ *Nádejdea*, IX, nr. 683, din 26 septembrie 1927; V. Dudaș, *Aurel Cosma (1867–1931)*, Ed. Mirton, Timișoara (1998), 58–59.

¹⁰ *Unirea română*, II, nr. 385, din 26 septembrie 1932.

¹¹ *Drapelul*, XVIII, nr. 116 din 30 oct. – 12 noiembrie 1918.

de bine români”¹² și la primirea cu încredere a delegaților săi „spre înființarea gardelor naționale române” care urmau să fie constituite și organizate pe cercuri în fiecare comitat.

Peste puțin timp, dr. Lucian Georgevici făcea cunoscut printr-un comunicat dat publicității că în calitate de comandant al gărzilor naționale românești din comitatele Timiș și Torontal așteaptă rapoarte scrise periodice de la comandanții locali referitoare atât la activitatea desfășurată cât și la armele și muniția necesară pentru a asigura ordinea publică. De subliniat că referitor la localitățile în care alături de români conviețuiau germani, maghiari, sârbi, bulgari, slovaci, cehi sau alte naționalități el solicita ca „în interesul păcii și a bunei înțelegeri, să se înființeze garde mixte în proporția sufletelor conlocuitoare”¹³.

Legat de activitatea de constituire a gărzilor naționale în fostul comitat Timiș, Aurel Cosma – junior, consemna faptul: „Și eu am fost printre primii, care, imediat după ziua istorică de la 31 octombrie 1918, m-am înrolat ca voluntar în garda națională română din județul Timiș înființată de unchiul meu. Deoarece această unitate militară nu își avea sediul de organizare, nici pentru arhiva sa, căpitanul dr. Lucian Georgevici, și-a pus la dispoziția comandamentului, localurile biroului său de avocatură, care era situat la etajul imobilului din colțul străzii actuale Gheorghe Lazăr (pe atunci „Szerb utca”) și a vastei Piețe a Unirii de astăzi (numită odinioară de „Domplatz”). Când a ajuns dr. Lucian Georgevici să fie comandantul gărzilor naționale române din județul nostru, la îndemnul unchiului meu, noul comandant de unitate militară a națiunii române, a făcut apel la mine ca să-i fiu de ajutor în acțiunea de organizare pe teren a gărzilor și ca să-i țin evidența lor într-o arhivă păstrată în acest birou, ca fiind un tânăr foarte activ și însuflețit, după cum mă lăudase unchiul meu. Tot la stăruința sa, am acceptat această nouă sarcină, fiind mândru de încrederea ce mi se acordase din partea lui și a comandantului meu. Desigur că am dorit în primul rând să-l ajut pe unchiul meu, ca să pot realiza planul său de acțiune și de organizare a gărzilor, la care ținea foarte mult. Tenacitatea cu care mi-am desfășurat această sarcină nouă mi-a adus satisfacția și în special lauda unchiului meu și a comandantului dr. Lucian Georgevici. Am cutreierat toate satele noastre din județ, am stat de vorbă cu oamenii extrem de înflăcărați pentru cauza idealului națiunii noastre și am ajuns în scurtă vreme să pot raporta că avem deja un efectiv de 60.000

de oameni în gărzile din județ. Am purtat cu zel și evidența recrutărilor și a activității acestor unități militare de ordin național. Strădania mea de ostaș voluntar în garda națională română mi-a adus nu numai recunoștința superiorilor mei, dar în special datorită acestei activități și muncii mele am ajuns să fiu apoi și eu trimis la Alba Iulia”¹⁴.

În momentul când consiliile și gărzile naționale românești, maghiare germane și sârbe erau pe punctul de a controla situația, activitatea unora dintre ele a fost întreruptă brusc de intervenția armatei regale sârbe. Timp de o săptămână, începând cu primele zile ale lunii noiembrie, unități ale sale, profitând de hotărârile Convenției de armistițiu încheiată la Belgrad, au ocupat cea mai mare parte a zonei, la 20 noiembrie ele atingând linia Mureșului pe distanța dintre Lipova și Szeged. La început românii bănățeni i-au întâmpinat cu simpatie pe ostașii sârbi în calitate de aliați. În scurt timp însă relațiile s-au încordat. Pe de o parte, oficialitățile sârbe au trecut la desfășurarea unei intense acțiuni de propagandă în străinătate în vederea anexării zonei iar în interior au dispus o serie de măsuri de intimidare a fruntașilor mișcării naționale românești. La orizont începea să prindă contur o posibilă confruntare între cei doi foști aliați. În această situație, până la luarea unei decizii de către Conferința de Pace de la Paris, puterile Antantei au hotărât aducerea în zonă a unor unități militare franceze.

După eșuarea tratativelor cu reprezentanții guvernului maghiar, Consiliul Național Român Central care își stabilise sediul la Arad, anunța convocarea unei adunări naționale pentru ziua de 1 Decembrie la Alba Iulia. Potrivit hotărârilor adoptate, organizarea alegerilor de delegați revenea consiliilor naționale locale, respectându-se circumscripțiile existente la alegerile din anul 1910. Cu toate greutățile datorate prezenței trupelor de ocupație, într-o atmosferă de entuziasm și românii bănățeni își aleg delegații. Sunt semnificative în acest sens protocoalele, procesele verbale încheiate precum și mandatele cu care locuitorii și-au împuternicit reprezentanții.

Întrunirea în cercul electoral Timiș-Recaș s-a desfășurat la 25 noiembrie în satul Izvin. Potrivit procesului verbal încheiat, adunarea a fost prezidată de dr. Ștefan Pop. Notar a fost desemnat învățătorul Ștefan Ștefanu iar bărbați de încredere Costa Bogdan și Gheorghe Coteți. La sfârșitul scrutinului care a decurs în ordine desăvârșită, președintele a făcut cunoscut celor prezenți că Teodor

¹² *Ibidem*.

¹³ *Românul*, VII, din 12 noiembrie 1918.

¹⁴ Aurel Cosma – junior, *Amintiri și mărturii despre dr. Aurel Cosma (1867–1931)*, mss. păstrat în Biblioteca personală a prof. univ. Ispas Moțiu, f. 25–26.

Novac din Izvin, dr. Lucian Georgevici din Recaș, Nicolae Manea din Topolovău Mare, Alexandru Martin din Ictar și dr. Sever Bugariu „de aleși cu unanimitate și aclamațiune”¹⁵.

În aceeași zi de 25 noiembrie, dr. Lucian Georgevici s-a deplasat și printre consătenii săi care întruniți în număr mare la Școala din Ictar îl primesc cu mare însuflețire. Potrivit însemnărilor preotului Emil Degan din Budinț „adunarea locuitorilor satelor Ictar și Budinț condusă de dr. Lucian Georgevici a ales delegat tot pe Alexandru Martin din Ictar”¹⁶. În afară de trimiterea unui delegat la istorica adunare, la 27 noiembrie preotul menționat, soția sa Emilia Degan, Nicolae Jurcuț și Valerie Lazăr vor adresa în numele locuitorilor celor două comunități bănățene, două telegrame pe adresa lui Ștefan Cicio Pop pentru a fi prezentate cu ocazia întrunirii de la Alba Iulia.

Începând cu ultimele zile ale lunii noiembrie, delegații bănățeni, mulți fiind nevoiți să parcurgă zeci de kilometri până la cea mai apropiată stație de cale ferată, unii îmbrăcați în haine de sărbătoare, alții purtând straiile ostășești ale crâncenului război în care fuseseră aruncați, cu drapele tricolore în mâini, în acordurile unor frumoase cântece naționale au pornit spre Alba Iulia. Lor li s-au alăturat alte câteva sute de locuitori care doreau să fie martori oculari la marele eveniment care se prefigura.

Sosit la Alba Iulia, în seara zilei de 30 noiembrie, Lucian Georgevici participă alături de ceilalți delegați bănățeni la o consfătuire legată de situația creată în Banat ca urmare a intrării trupelor sârbe. Cu acest prilej, unii delegați au relatat despre dificultățile întâmpinate, mai ales în comitatul Torontal, cu ocazia întrunirilor și a deplasărilor la Alba Iulia. În unanimitate s-a solicitat înlocuirea unităților militare sârbe cu trupe franceze sau engleze. Relatând despre această întrunire, gazeta „Românul” consemna într-un articol intitulat „Bănățenii” că cei prezenți la întrunire au subliniat faptul că „voința nestrămutată a românilor bănățeni este ca Banatul întreg să facă parte din Regatul României și accentuează deosebit, că Unirea românilor din Transilvania, Ungaria și Banat trebuie să se facă fără nici o condiție. Hotărârea aceasta se impune prin vitejia Armatei Române și imensele jertfe ce le-a adus desrobirea fraților lor. Hotărârile conferinței s-au adus la cunoștința Consiliului

Național Român care a și ținut seama de ele la stabilirea proiectului de Rezoluțiune”¹⁷.

Legat de demersurile lui Lucian Georgevici, unul din martorii oculari consemna: „La hotelul *Hungaria*, mai târziu *Dacia*, tot timpul a fremătat o viață intensă și agitată. S-a strecurat în public știrea că, conducerea intenționează să proclame Unirea cu anumite condiții. Nemulțumire în rândurile tineretului și a femeilor! În grupuri se comentau evenimentele și, natural, se formulau fel de fel de păreri. Tineretul și femeile delegate, nu acceptau din capul locului actul Unirii cu condițiuni. Cei mai vârstnici căutau să ne dovedească justetea tezei lui Iuliu Maniu. În toiul nopții, un grup de tineri bănățeni conduși de Lucian Georgevici, mai târziu primar al Timișorii, au pătruns până la Iuliu Maniu, cerând lămuriri. Maniu și-a rupt un sfert de oră din timpul prețios pentru a ne capacita, că anumite condițiuni se impun pe timp limitat. În prezent se unesc părți de Țară din patru regiuni: Vechiul Regat, Transilvania, Basarabia și Bucovina. Acestea trebuie să fie sudate prin o nouă constituție potrivit vremurilor, o nouă lege administrativă valabilă pentru întreg teritoriul țării, un nou sistem fiscal, reformă agrară largă etc. Până la întocmirea și punerea în aplicare a noilor legi în fiecare parte a țării venită din alt regim (politic) este nevoie de un organ diriguitor, care să cunoască legile regiunii respective și să le aplice cu competență, ușurând în acest fel Marea Unire. După unificarea treptată a legislației țării, aceste organe se vor dizolva și vor dispărea în mod automat”¹⁸.

La 1 Decembrie 1918, într-o atmosferă entuziastă, delegații sosiți din toate părțile Ardealului, Banatului, Crișanei și Maramureșului au votat pentru unirea cu România. A doua zi, în cursul dimineții, în sala mare a Tribunalului din localitate s-au întrunit o parte din cei 250 de membri ai Marelui Sfat Național, desemnați de Marea Adunare Națională și după ce au ales organele de conducere, au desemnat un comitet executiv cu activitate permanentă care urma să conducă în viitor problematica curentă. În rândurile Marelui Sfat Național figurau numele a 44 de români bănățeni. Printre aceștia și cel al avocatului dr. Lucian Georgevici¹⁹.

Reîntors la Recaș, în zilele următoare el va face cunoscut celor care l-au desemnat delegat, postulatele formulate la marea întrunire națională.

¹⁵ Arhiva Muzeului Unirii din Alba Iulia, *fond Credenționale*, vol. III, f. 580; I. Munteanu, V. M. Zaberca, M. Sârbu, *Banatul și Marea Unire*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara (1992), p. 115.

¹⁶ Gh. Naghi, *Studii de istoria bisericii românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Criterion Publishing, București (2006), 124.

¹⁷ *Românul*, VII, nr. 20, din 20 noiembrie/ 3 decembrie 1918.

¹⁸ C. Băran, *Reprărire asupra vieții – memorii*, Vasile Goldiș University Press, Arad (2009), 183–184.

¹⁹ I. D. Suciu, *Banatul și Unirea din 1918. Studii*, tom. 21, nr. 6 / 1968, 1100.

Sub impulsul celor trăite la Alba Iulia, mai mulți fruntași români timișoreni s-au întrunit la 5 decembrie într-o consfătuire confidențială și au luat hotărârea de a edita o publicație periodică. În acest scop s-a ales o comisie alcătuită C. Crăciunescu, dr. Lucian Georgevici și Iosif Velceanu care a pus bazele unei societăți pe acțiuni. După ce au fost adunate fondurile necesare și s-a obținut aprobarea de la cenzura sârbă s-a reușit editarea gazetei *Bănatul*. Avându-l ca editor pe dr. Lucian Georgevici iar ca redactor pe Iosif Velceanu, noua publicație începând cu ziua de 18 februarie va deveni un adevărat manifest al mișcării naționale românești bănățene. Rememorând activitatea legată de începuturile acestei publicații, Iosif Velceanu sublinia faptul că „domnii dr. Aurel Cosma și dr. Lucian Georgevici au fost primii mecenaji, care au ocrotit editarea ziarului: dr. Aurel Cosma ca îndrumător în privința atitudinii de om politic iar dr. Lucian Georgevici ca editor, punând la dispoziția redacției și administrației una din camerele din biroul său avocațial”²⁰.

La 26 decembrie 1918, Lucian Georgevici are prilejul să se întâlnească alături de Aurel Cosma și Gheorghe Adam cu generalul francez Henri Mathias Berthelot. La solicitarea guvernului român și a Consiliului Dirigent, acesta începuse cu o zi înainte o vizită de documentare și în Banat. Cu acest prilej, fruntașii români l-au informat despre excesele armatei sârbe, situația politică pe plan local și soarta românilor pe plan regional²¹. În urma demersurilor întreprinse, comandantul armatelor franceze din Orient, generalul Franchet d'Espérey a luat la 28 decembrie decizia ca în partea de est a Banatului, trupele sârbe să fie înlocuite cu unități militare franceze. Astfel, pe cea mai mare parte a teritoriului comitatului Caraș-Severin se vor instala subunități ale Diviziei 11 colonială franceză.

La 21 iunie 1919, Consiliul puterilor aliate întrunit în cadrul Conferinței de Pace de la Paris a hotărât divizarea spațiului Banatului istoric. O mare parte din fostul comitat Timiș împreună cu orașul Timișoara revenise României.

În zilele de 28 iulie – 3 august 1918, Lucian Georgevici participă activ la instalarea administrației românești la Timișoara și în noul județ Timiș-Torontal.

După depunerea jurământului de fidelitate față de statul român el și-a continuat activitatea în noul birou avocațial situat în Palatul Camerei de Comerț și Industrie.

În luna noiembrie 1919, în România au loc primele alegeri parlamentare pe baza votului universal. Deoarece nici un partid politic nu a obținut majoritatea mandatelor s-a impus formula unui guvern de coaliție. S-a constituit astfel Blocul parlamentar care l-a desemnat ca premier pe Alexandru Vaida Voevod. În calitate de membru al Partidului Național Român, Lucian Georgevici a candidat și a obținut victoria în cercul electoral Recaş. Devine astfel deputat în primul Parlament al României Mari²².

După căderea guvernului condus de Alexandru Vaida Voevod, disensiunile apărute în sânul Partidului Național Român s-au accentuat. O grupare, în frunte cu Octavian Goga, susținea că rolul istoric al partidului se încheiase odată cu înfăptuirea Unirii și cerea cu tot mai multă insistență fuziunea cu un alt partid din Vechiul Regat pentru a se pune capăt astfel regionalismului. În martie 1920, această fracțiune a aderat la Partidul Poporului aflat sub conducerea lui Alexandru Averescu.

Privirile mai multor fruntași ai organizației județului Timiș-Torontal a Partidului Național Român erau îndreptate în acel moment spre Partidul Național Liberal. Peste câteva săptămâni, la 15 iunie 1920, din inițiativa lui Aurel Cosma a fost convocată o întrunire a organizației județene, care a adoptat o rezoluție potrivit căreia conducerea partidului „era somată să inițieze tratative de fuziune cu Partidul Național Liberal, rezervându-și pentru cazul unui refuz, libertatea de acțiune”²³. După cum era de așteptat, Iuliu Maniu, în calitate de lider al partidului, a comunicat celor întruniți la Timișoara că le „contestă competența de a da îndrumări politice Comitetului Central al Partidului”²⁴.

În această situație, după discuții aprinse între membri organizației timișene a Partidului Național Român, dr. Aurel Cosma, bucurându-se de popularitate și convins că va fi urmat de un mare număr de adepți, a lansat un apel pentru o nouă întâlnire, care avea drept obiectiv să pună bazele organizației județene a Partidului Național Liberal. Consfătuirea a avut loc la 8 octombrie 1920 în sala mică a hotelului Ferdinand în care, la 31 octombrie 1918, se adunaseră ofițerii români care îl desemnaseră pe Aurel Cosma lider al Consiliului Național Militar Român din garnizoana Timișoara. Într-o atmosferă înflăcărată, cei prezenți anunțau opinia publică că: „Incapacitatea guvernului Vaida și Averescu de a da o soluție multiplelor probleme care s-au impus

²⁰ I. Velceanu, *Autobiografie*, Institutul de arte grafice „Tipografia românească”, Timișoara (1936), 88.

²¹ Servicul județean Timiș al Arhivelor Naționale, *fond Aurel Cosma*, dosar 4, f. 11.

²² *Dacia*, II, nr. 34, din 14 februarie 1940.

²³ V. Dudaș, *Aurel Cosma (1867–1931)*, Editura Mirton, Timișoara (1998), 87.

²⁴ *Ibidem*.

deodată cu înfăptuirea României întregite, pe de o parte, iar pe de alta trecutul glorios și atitudinea demnă și dezinteresată a celui mai puternic partid, căruia se datorește tot ce are astăzi durabil și bun România, ne indică clar singura cale pe care putem ajunge la realizarea idealului năzuințelor noastre de adevărați români, cu dragoste de neam și de patrie, care este unificarea desăvârșită a României Mari. Iată motivele superioare ce ne îndeamnă să ne atașăm cu tot sufletul politicii marelui bărbat de stat dl. Ion I. C. Brătianu”²⁵. În calitate de colaborator apropiat, Lucian Georgevici l-a urmat credincios pe dr. Aurel Cosma în toate demersurile sale.

În dimineața zilei de 21 noiembrie 1921, în sala festivă a Fabricii de bere din Timișoara își deschidea lucrările primul congres general al organizației P.N.L. din județul Timiș-Torontal. Potrivit relatărilor din presa vremii, printre cei care au atacat activitatea guvernului s-a numărat și Lucian Georgevici. Oficiosul partidului liberal, nota faptul că în încheierea cuvântului său, în aplauzele celor prezenți, el a subliniat că „Trebuie deci un guvern la înălțimea împrejurărilor, un guvern care să conducă cu prestigiu și energie interesele interne și externe ale României întregite”²⁶. La sfârșitul întrunirii, Lucian Georgevici va fi ales în Comitetul județean și secretar al Biroului permanent al organizației liberale timișene. Peste puțin timp, la mijlocul lunii iunie 1922, publicațiile periodice locale consemnau faptul că „avocatul dr. Lucian Georgevici fusese numit în funcția de prim jurisconsult județean”²⁷.

După un an de guvernare, popularitatea generalului Alexandru Averescu se risipise. Cabinetul său nu satisfăcuse speranțele multor locuitori. Considerând că sosise vremea pentru ca liberalii să revină la cârma țării, Ion I. C. Brătianu i-a sugerat regelui Ferdinand să solicite lui Take Ionescu, ministrul de Externe să-și prezinte demisia. Acesta spera că suveranul o să-l însărcineze cu constituirea unui nou executiv. Demisia șefului diplomației române a avut loc în ziua de 13 decembrie 1921. Demersul său a provocat o criză de guvern. În această situație, generalul Alexandru Averescu și-a depus mandatul. La 17 decembrie s-a constituit un cabinet în frunte cu Take Ionescu. Peste o lună, la 17 ianuarie 1922, noul guvern a primit un vot de blam din partea Parlamentului și a fost nevoit să se retragă. În acest context, drumul liberalilor spre putere era deschis. În noul cabinet liberal, lui Aurel Cosma i s-a oferit fotoliul de ministru al Lucrărilor Publice. După retragerea primarului Stan Vidrighin, la 31 august

1922 în fotoliul de primar al orașului Timișoara a fost instalat Lucian Georgevici. El va deține această funcție pe toată durata guvernării liberale până la 17 aprilie 1926. În acești ani, Timișoara a cunoscut o perioadă de remarcabil progres economic, edilitar, cultural, spiritual. Au fost finalizate lucrările legate de construcția liniei de tramvai care făcea legătura cu cartierul Mehala, au fost pavate și asfaltate un număr mare de străzi, s-a modernizat abatorul comunal, au fost date în folosință noi săli de clasă, au fost demarate lucrările pentru ridicarea unor cămine studențești și de ucenici. Adversarii politici i-au adus însă acuzații grave de corupție. Pentru clarificarea situației, el a solicitat un control de fond al întregii activități desfășurate de personalul primăriei și a apelat la instanță. La 10 decembrie 1925 presa locală consemna faptul că unul din calomniiatorii săi fusese condamnat la 2 luni închisoare și 6000 lei amendă²⁸.

În zilele de 23–26 septembrie 1922, la Timișoara urma să fie organizată prima adunare generală a „Astrei” în Banat după Marea Unire. Decesul neașteptat al președintelui Andrei Bârseanu a dus însă la amânarea întrunirii. În anul următor, conducerea despărțământului Timișoara și oficialitățile locale au reînnoit invitația. S-a hotărât ca adunarea să se desfășoare în zilele de 28 și 29 august. Conform programului stabilit, în ziua de 28 august, după oficierea serviciului divin în toate bisericile românești din oraș, în prima ședință a adunării, cei prezenți în rândurile cărora se numărau numeroase personalități ale vieții politice și culturale românești, au fost salutați de prefectul Iuliu Coste, care a transmis un mesaj din partea guvernului, iar Lucian Georgevici a mulțumit conducerii „Astrei” pentru hotărârea de a-și ține adunarea generală la Timișoara²⁹.

În același an, în zilele de 10–12 noiembrie 1923 are loc prima vizită oficială la Timișoara a regelui Ferdinand, care însoțit de primul ministru Ion I. C. Brătianu și noul ministru al Lucrărilor Publice, generalul Traian Moșoiu a inaugurat Pavilionul Facultății de Mecanică, primul edificiu al Școlii Politehnice. Cu acest prilej au fost demarate și lucrările de renovare și la Teatrul Comunal distrus într-un incendiu devastator în anul 1920.

La 4 octombrie 1925, regele Ferdinand însoțit de regina Maria și principele moștenitor Carol va reveni într-o nouă vizită oficială. În această zi a fost pusă piatra de temelie la biserica ortodoxă din Mehala, serviciul divin fiind oficiat de dr. Grigore Comșea, episcopul de Arad³⁰.

²⁸ *Nădejdea*, V, nr. 558, din 10 decembrie 1925.

²⁹ *Ibidem*, III, nr. 348, din 31 august 1923.

³⁰ *Voința Banatului*, V, nr. 70, din 11 octombrie 1925; V. Corduneanu, V. Dudaș, *Prefecții județului Timiș-Torontal (1919–1949)*, Ed. Marineasa, 2009, 39.

²⁵ *Banatul*, II, nr. 98 din 17 octombrie 1920.

²⁶ *Nădejdea*, I, nr. 182 din 23 noiembrie 1921.

²⁷ *Ibidem*, II, nr. 260 din 24 iunie 1922.

După înlocuirea liberalilor de la guvernare, Lucian Georgevici a demisionat din postul de primar iar la 22 aprilie 1926 s-a reînscris în Barou și a profesat ca avocat până la 28 septembrie 1927.

La 21 iunie 1927, grav bolnav, regele Ferdinand solicită lui Ion I. C. Brătianu să preia funcția de premier. Locuitorii țării sunt chemați iar la urne. Alături de ceilalți frunțași liberali din județ, Lucian Georgevici desfășoară o susținută campanie electorală. După cum era de așteptat, alegerile au dat o mare majoritate liberală. Lucian Georgevici obține mandatul de deputat de Timiș-Torontal. În scurt timp, la 21 septembrie 1927 el îl înlocuiește în funcția de primar pe Iosif Gabriel. Va rămâne în post până la 12 ianuarie 1929, când liberalii sunt nevoiți să se retragă de la guvernare.

După demisia din funcția de primar, la 19 februarie 1929 se reînscris în Baroul avocațial local și va activa ca avocat până la 21 august 1930 la Timișoara iar apoi la Recaș până la 3 mai 1935³¹, când este radiat definitiv din Baroul timișorean ca urmare a faptului că obținuse un post de notar public la Reșița. Va profesa în noua funcție până la sfârșitul vieții.

Pentru păstrarea memoriei sale, recent, Consiliul Local Timișoara a luat hotărârea ca una din străzile orașului să-i poarte numele.

UNE PERSONNALITÉ MARQUANT DU BANAT. LUCIAN GEORGEVICI (1875–1940)

(Résumé)

Lucian Georgevici s'est affirmé comme une des plus connues personnalités de la vie politique du Banat des premières quatre décennies du XXe siècle.

Il est né le 16 janvier 1875 dans le village Ictar du comitat Timiș, dans la famille de Georges et Cristina Georgevici. Après avoir terminé l'école confessionnelle du village natal, il a suivi les cours des lycées de Timișoara, Lugoj et Beiuș. À leur fin, il a soutenu son baccalauréat au Lycée « Samuil Vulcan ». Bien que ses parents eussent voulu qu'il devienne prêtre, Lucian Georgevici va décider de suivre les cours de l'Académie de Droit d'Oradea. Il a soutenu l'examen pour la diplôme de licence à la Faculté de Droit de Cluj.

Après avoir finalisé avec succès ses études universitaires et satisfait son service militaire, à l'insistance de ses parents il est revenu en Banat. Établi à Timișoara, entre 1902–1905 il travaille comme stagiaire dans plusieurs bureaux d'avocats de la ville.

Les témoignages de l'époque attestent le fait que Lucian Georgevici s'est engagé dès ces années dans le

mouvement d'émancipation nationale des Roumains de Banat. Après avoir passé avec succès l'examen d'avocat, il s'est fait inscrire dans le bureau des avocats du comitat Timiș et il a ouvert, le 24 novembre 1905, son propre bureau d'avocat à Recaș. À bref délai il devient un avocat de prestige avec une nombreuse clientèle. Le long des années il a eu l'occasion de défendre beaucoup de paysans tirés dans des procès, sous divers prétextes, par les autorités de l'époque.

Parallèlement avec son activité professionnelle il déploie une intense activité culturelle et politique. Avec d'autres intellectuels roumains, il soutient du point de vue matériel les sociétés et les réunions de lectures, de chansons et de musique ou les chœurs des agriculteurs.

Le long des années Lucian Georgevici a soutenu, aussi moral que matériel, l'activité de l'*Astra*, notamment la consolidation de ses départements de Banat. Il va déployer une grande activité dans le département de Timișoara.

Il a eu une contribution majeure dans l'organisation des campagnes électorales du Parti National Roumain des années 1905–1910 dans le cercle électoral Timiș-Recaș.

Dans les années de la Première Guerre Mondiale, enrôlé et envoyé sur le front, Lucian Georgevici participe aux opérations militaires sur les fronts serbe et italien en qualité d'officier de l'armée austro-hongroise ayant le degré de capitaine. La fin de la guerre le surprend dans la garnison de Timișoara.

Membre du Comité Exécutif du Conseil National Militaire Roumain, constitué le 31 octobre 1918, Lucian Georgevici est chargé d'organiser et de conduire les gardes nationales roumaines dans de nombreuses localités de Timiș. Il participe activement à la constitution des conseils et des gardes nationaux roumains dans de nombreuses localités de Timiș. Le 25 novembre il est nommé délégué titulaire du cercle électoral Timiș – Recaș. Dans cette qualité, il participe à la Grande Assemblée Nationale de Alba Iulia et devient membre du Grand Conseil National Roumain. Dans le contexte de l'entrée des troupes serbes en Banat, dès l'automne de 1918 il déploie une activité particulière pour la défense des intérêts nationaux roumains et pour la mise en application de la Résolution de Alba Iulia. Il faut souligner aussi, sa contribution à l'édition, depuis le 16 février 1919, de la gazette *Banatul*, l'organe du Parti National Roumain.

Pendant l'entre-deux-guerres il participe intensément à la vie politique de l'ancien district Timiș-Torontal en qualité de membre marquant du Parti National Libéral. Dans les intervalles 31 août 1922 – 17 avril 1926 et 21 septembre 1927 – 12 janvier 1929 il a été le maire de la ville de Timișoara.

Pour honorer sa mémoire, le Conseil Local de Timișoara a pris récemment la décision que l'une des rues de la ville porte son nom.

³¹ Arhiva Baroului de Avocați Timiș, dosar personal Lucian Georgevici, f. 7.

DINAMICA ȘTIUTORILOR DE CARTE ÎN COMITATUL ARAD LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Felicia Aneta Oarcea*

Cuvinte cheie: *școală, carte, analfabetism, alfabetizare, Arad*

Mots-clés: *l'école, le livre, l'analphabétisme, l'alphabétisation, Arad*

Ca o componentă finală a coroborării dintre structura etno-confesională, factorii fizico-geografici, economici, sociali, mentali, legislația școlară, extinderea rețelei școlare, frecvența școlară, știința de carte reprezintă un rod al eforturilor autorităților laice și ecleziastice de luminare a popoului. Intersectarea tuturor elementelor permit extrapolări analitice pertinente asupra dinamicii acestui proces. Instituția școlară a răspuns necesităților societății, devenind „un factor generator de civilizație”¹.

Analiza datelor furnizate de recensămintele din 1880, 1900 și 1910, în contextul apariției unor prestigioase instituții de cultură și formării unor conștiințe active în susținerea activității școlare din mediul rural și urban, conturează imaginea unei lumi moderne cu valori și mentalități în schimbare. Acestea s-au produs și pe fondul interesului cultivat de autoritățile austro-ungare, ca o continuare a dezideratelor luminate, de diminuare a analfabetismului. Prin „Ordiinațiunea” nr. 21.555, emisă de Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică, în 24 septembrie 1870, s-a dispus derularea cursurilor de alfabetizare pentru adulți. În realizarea acestui proiect au fost angrenați inspectorii școlari de stat, preoșii, Antistiile comunale, învățătorii. Ultimii urmau a fi remunerați cu 3 fl. pentru fiecare adult. Cursurile, organizate seara, s-au desfășurat între lunile noiembrie-aprilie. Persoanele peste 15 ani, care s-au putut înscrie la acest curs au fost instruite din citire, scriere, socotit. Orele s-au derulat în incinta școlii, în condiții proprii, diferențiate pe sex. Săracii au beneficiat de material didactic, iar cei care s-au remarcat au fost răsplătiți cu diplome

și cărți². Toate au convers spre cointerесarea membrilor comunităților înspre știința de carte.

Legislația școlară și interesele politico-economice au stabilit rolul instructiv-educativ al instituției școlare în comitatul și orașul Arad, la sfârșitul secolului al XIX-lea și debutul următorului veac. Inegalitatea împărțirii administrativ-teritoriale, configurația reliefului, ascundeau profituri economice ale autorităților statale ori proprietarilor de pământ³. Cum susținerea școlilor revenea, pe de-o parte groșilor și baronilor, iar de altă parte, statului ori enoriașilor, nu peste tot, interesul în susținerea lor a fost același.

Incursiunea demografică asupra populației alfabetizate la nivelul comitatului Arad și a localităților care compun fiecare plasă este un indicator relevant, care se răsfrânge direct asupra pregătirii socio-profesionale ulterioare a segmentelor societății moderne. Coordonatele analitice ale cifrelor furnizate de statisticile maghiare, ajută, pe de-o parte la stabilirea dinamicii populației alfabetizate, iar, pe de altă parte, la estimarea factorilor reductivi ai acesteia.

Potrivit statisticilor oficiale maghiare, în comitatul Arad, numărul știutorilor de carte, în anul 1874, s-a ridicat la 5.127, un procent de 1,71%. Din totalul populației de 298.555, copii de vârstă școlară au reprezentat 48.721 (16,31%). Repartiția pe sex indică 13.958 băieți (4,67%) și 7.644 fete (2,56%); un total de 21.602 (7,23%)⁴. Calculul

² Ioan Munteanu, *op. cit.*, 462–463; Angela Dumitrescu, Implicarea corpului didactic în eliminarea analfabetismului din Banat la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. *SIB XXX–XXXI*, Timișoara (2007), 221–222.

³ Felicia Aneta Oarcea, Structura etno-confesională a populației comitatului și orașului Arad (1867–1918). *SIB, XXXII*, Timișoara (2009), 85.

⁴ *Magyar statisztikai évkönyv szerkeszti és kiadja az országos magyar Kir. Statisztikai hivatal, ötödik évfolyam*, Budapest (1878), 65.

* Complexul Muzeal Arad, P-ța G. Enescu, nr. 1, Arad, jud. Arad, România, e-mail: felly_oarcea@yahoo.com.

¹ Ioan Munteanu, *Banatul istoric. 1867–1918. Școala. Educația*, vol. 3, Timișoara (2008), 462–463.

procentual al populației alfabetizate pe anii 1880, 1900 și 1910 oferă următoarele procente: 16,19%, 31,39%, 39,64%. În orașul Arad, cei care știau scrie și citi reprezentau, în 1880, 47,19%; 63,60%, în 1900, și 69,64% în 1910⁵. (Graficul 1)

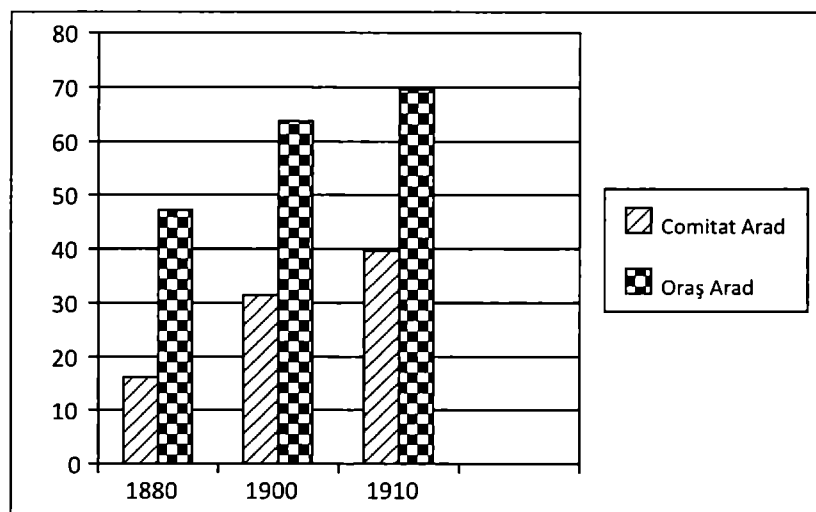

Fig. 1. Dinamica științei de carte în comitatul și orașul Arad 1880, 1900, 1910

Extinderea rețelei școlare a contribuit substanțial la închegarea unui nucleu de oameni instruiți. Au fost edificate instituții de învățământ cu caracter de stat⁶, comunal, particulare, ale asociațiilor, completând

⁵ Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București (1997), 27; idem, *Recensământul din 1900. Transilvania*, 72; idem, *Recensământul din 1910. Transilvania*, 60.

⁶ Instituții școlare cu caracter de stat au fost înființate în: Arad: str. Csutora (1908), Str. Fűrj (1908), Str. Gizella (1908), Str. Mihály (1908), Cartierul Gai (1908) Căminul Gai (1908), Almașkamaraș (1901), Apateu (1898), Arad-Ceala (1901) Baia (1910), Bărzava (1908), Berechiu (1910), Buteni (1896), Caporal Alexa (1908), Căpruța (1897), Cermei (1875), Chișineu (1896), Cil (1906), Conop (1895), Covăsânț (1901), Curtici (1910), Dezna (1901), Drauț (1909) Dumbrăvița (1897), Elek (1907), Elek Lökösháza-cămin (1907), Gașca (1909), Ghioroc: a. Ceangăi (1897), b. Autohtoni (1908), Gurahonț (1893), Gyula-Vârșand (1910), Hălmaș Mare (1901), Horia (1899), Ineu (1898), Iratoșul Mare (1907), Julița (1897), Kamarasul Mare (1902), Livada (1898), Macea (1898), Miniș (1897), Maria Radna (1895), Măderat (1909), Măndruloc (1906), Mășca (1909), Medgyesbodzás (1902), Medgyesegyháza (1901), Micălaca (1901), Mișca (1910), Odvoș (1897), Păulișul Vechi (1883), Păulișul Nou (1910), Păncota (1903), Pecica Maghiară (1901), Pecica Veche (1904), Peregul German (1904), Petriș (1897), Pilul Mare (1897) Pusta Feset (1910), Răpsig (1907), Satu Nou (1899), Săvârșin (1901), Sănleani (1903), Sănmartin de Arad (1899), Sântana (1907), Socodor (1895), Șepreuș (1887), Șiclău (1895), Șiria (1882), Talpaș (1899), Tauți (1896), Târnova (1910), Țipari (1896), Variașul Mare (1903), Vârșand (1910), Zărand (1895), Zimand Cuz (1904), Zimandul Nou (1901), Zimbru (1901) (vezi Kehr Károly, *Aradvármegye és Arad sz. kir. Város népoktatásügye. 1885–1910-ig*, Arad, 1910, 261–263).

numărul școlilor confesionale. Prefacerile nu au rămas fără ecou în evoluția progresivă a numărului știutorilor de carte. Repartiția lor pe plăși creionează o creștere procentuală apreciabilă în Pecica (de la 26,96% în 1880 la 44,15% în 1900 și 55,96% în 1910), Elek (de la 24,55% în 1880 la 43,67% în 1900 și 51,07% în 1910), Șiria (de la 22,50% în 1880 la 40,52% în 1900 și 50,90% în 1910) și Arad (de la 21,21% în 1880 la 38% în 1900 și 46,30% în 1910). Cel mai scăzut procent s-a înregistrat în plasa Hălmașiu (de la 4,48% în 1880 la 10,15% în 1900 și 15,24% în 1910). În intervalul cronologic 1880–1910, sporul celor care știau scrie și citi, în plasa Pecica, a crescut cu +29%. La polul opus s-a situat Hălmașiu cu +10,76%. Zonă muntoasă, cu potențial economic limitat, privată de tentațiile lumii moderne și locuită de oameni cu

posibilități materiale modeste⁷ ducea lipsă de instituții școlare și dascăli. La polul opus, rodnicia zonei de câmpie a Aradului, diversitatea paletei ocupaționale, modernizarea mijloacelor de comunicații au facilitat pătrunderea curentelor culturale, infiltrarea „noului” și schimbarea, treptată, a mentalităților. În plasele Pecica, Elek, Târnova ei întruneau, la 1910, peste 50%⁸. Consemnăm că, la nivelul comitatului Arad, valoarea procentuală pozitivă între anii 1880 și 1910, a fost de +23,46%⁹. (Tabelul 1)

Demersul analitic ne obligă să amintim că, în unele așezări locuite de maghiari și germani, din plasa Arad, am identificat un număr mai mare al știutorilor de carte. Exemplificăm Horia și Vladimirescu, unde procentul populației alfabetizate s-a situat pe un palier ridicat. Însă, spre 1910, comunitățile sătești au arătat un interes sporit în susținerea instituției școlare, ceea ce s-a răsfrânt pozitiv asupra numărului persoanelor instruite. Prin activitatea susținută a învățătorilor români din localitățile Micălaca, Cicir, Macea, oamenii instruiți reprezentau peste 30% între anii 1900–1910¹⁰. Augmentări de peste 35% au avut loc în satele Horia (+35,1%), Livada (+38,67%), Sâmbăteni (+35,18%). (Tabelul 2)

⁷ Felicia Aneta Oarcea, *op. cit.*, 82.

⁸ *Magyar statisztikai közlemének. A magyar korona országainak 1900 (M.S.K.)*, vol. I, Budapesta (1902), 338.

⁹ *Ibidem*, (1910), 340–341.

¹⁰ *M.S.K., 1900*, 332–333.

Tabelul 1. Dinamica știutorilor de carte din comitatul Arad la 1880–1910

Nr. crt.	Plasa	Numărul						% știutori carte			
		populației ¹¹			știutorilor de carte						
		An									Diferența 1880/1910
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910	
1	Arad	27653	37200	39385	5866	14137	18236	21,21	38	46,30	+ 25,09
2	Chișineu	36418	48070	52536	7396	17721	23125	20,30	36,86	44,01	+ 23,71
3	Elek	23852	32095	34209	5856	14017	17472	24,55	43,67	51,07	+ 26,52
4	Hălmagiu	16021	18697	21030	719	1898	3206	4,48	10,15	15,24	+ 10,76
5	Ineu	27394	34579	37421	2243	7262	10261	8,18	21	27,42	+ 19,24
6	Pecica	26212	29953	30289	7069	13225	16950	26,96	44,15	55,96	+ 29
7	Radna	30502	33903	34453	4041	9388	12621	13,24	27,69	36,63	+ 23,39
8	Sebiș	28298	34249	36443	2349	7279	11457	8,30	21,25	31,43	+ 23,13
9	Șiria	30359	36026	37980	6831	14601	19335	22,50	40,52	50,90	+ 28,4
10	Târnova	20010	25068	27476	788	4010	6582	3,93	15,99	23,95	+ 20,02
Total		266.719	329.840	351.222	43.158	103.538	139.245	16,18	31,39	39,64	+ 23,46

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1900, Budapest, 1902; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1910, Budapest, 1912.

Tabelul 2. Dinamica știutorilor de carte din plasa Arad la 1880–1910

Nr. crt.	Plasa Arad	Numărul						% știutori carte					
		populației			Știutorilor de carte								
		An									Diferența 1880/1910		
1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910					
1	Cicir	941	928	971	403	304	343	42,82	32,75	35,32	– 7,5		
2	Curtici	4906	7642	8298	707	2024	2700	14,41	26,48	32,53	+ 18,12		
3	Cuvin	1703	1936	1982	312	787	1043	18,32	40,65	52,62	+ 34,3		
4	Ghioroc	1048	2036	2392	395	927	1247	37,69	45,53	52,13	+ 14,44		
5	Horia	2086	2252	2075	613	1174	1338	29,38	52,13	64,48	+ 35,1		
6	Livada	1785	2235	2191	306	880	1223	17,14	39,37	55,81	+ 38,67		
7	Macea	3039	4295	4193	514	1373	1406	16,91	31,96	33,53	+ 16,62		
8	Mândruloc	1384	1646	1583	115	399	565	8,30	24,24	35,69	+ 27,39		
9	Micălaca	1967	3243	4313	271	1094	2063	13,77	33,73	47,83	+ 34,06		
10	Mureșel	879	981	1186	307	484	660	34,92	49,33	55,64	+ 20,72		
11	Sâmbăteni	1852	2231	2197	130	639	927	7,01	28,64	42,19	+ 35,18		
12	Sântleani	887	1253	1244	300	624	803	33,82	49,80	64,54	+ 30,72		
13	Vladimirescu	3653	4616	4685	1145	2498	2919	31,34	54,11	62,30	+ 30,96		
14	Zimanducz	698	941	1043	157	461	467	22,49	48,99	44,77	+ 22,28		
15	Zimandul Nou	825	965	1032	191	469	532	23,15	48,60	51,55	+ 28,4		
Total		27653	37200	39385	5866	14137	18236	21,21	38	46,30	+ 14,55		

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1900, Budapest, 1902; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1910, Budapest, 1912.

Sporirea cu peste 10%, în 1910, a știutorilor de carte s-a constatat în marea majoritate a localităților plasei Arad. Paradoxal, în Ghioroc, cartierul Mureșel și Zimandul Nou a avut loc, la începutul secolului

XX, o diminuare a acestora. Asemenea fenomene le putem pune pe seama emigrării germanilor, cu precădere, spre statele europene sau, în cazul românilor, spre continentul american sau România¹².

¹¹ A fost inclusă atât populația civilă, cât și cea militară. ¹² *Ibidem*, 1910, 332–333.

Coborând dinspre podgoria Aradului spre zonele deluroase, în plasa Ineu, populația instruită reprezenta un segment ce trecea spre 1910 pragul de 30%. Asemenea localități au fost Mocrea (23,89% în 1880, 43,77% în 1910); Aldești (3,56 în 1880, 32,45% în 1910); Cermei (13,19 % în 1880, 33,49% în 1910). În Apateu și Moroda, alfabetizații, în 1880, s-au situat sub 2% respectiv 1,98% și 1,27%, pentru ca, în 1910, să calculăm 22,86% și respectiv 18,35%. Doar în Voivodeni, populația instruită, în 1910, a depășit 30%. (Tabelul 3) Fluctuațiile consemnate nu au afectat, în general, procesul evolutiv al științei de carte.

Așadar, dacă în plasa Arad patru localități – Cicir, Curtici, Macea și Sâmbăteni – din 15, adică 26,66%, dețineau în jur de 40% populație alfabetizată, în 1910, în plasa Ineu, doar în localitatea Mocrea ei au atins 53,46% la 1900, cu o scădere sensibilă la 51,42% în 1910¹³.

Situată geografic în zona deluros-muntoasă, privată de un spectru mai larg al populației învățate, plasa Sebiș a fost printre cele mai modeste ca

potențial economic. În 1880, cu excepția câtorva localități, precum Sebiș (29,41%), Gurahonț (22,06%), Iosășel (21,66%), știutorii de carte dețineau o pondere relativ însemnată. În Baltele (3,57%), Brusturescu (1,22%), Dulcele (1,45%), Șoimoș-Buceava (5,95%) numărul lor s-a menținut scăzut și în 1910. La polul opus s-au situat Cil, Almaș, Berindia, Rădești, Buhani, Bonțești, Buteni, Dezna, Dieci, Doncenii, Pescari, Honț, Ignești, Iosaș, Joia Mare, Prunișor, Chisindia, Cociuba, Crocna, Moneasa, Sălăjeni, Slatina, Valea Mare, Zimbru sau Iacobini, unde procentul celor instruiți, în intervalul 1880–1910, s-a dublat sau triplat. Particularizăm localitățile Feniș și Păulian, în care s-au înregistrat fluctuații semnificative. Dacă, în 1900, ei au reprezentat 25,35% și, respectiv 32,87%, zece ani mai târziu consemnăm 22,63% și respectiv 22,61%. Marcăm, Iosășelul, cu o scădere apreciabilă, între anii 1900–1910, de la 40,31% la 26,22%; așadar o micșorare cu aproximativ –14%¹⁴. (Tabelul 4)

Tabelul 3. Dinamica știutorilor de carte din plasa Ineu la 1880–1910

Nr. crt.	Plasa Ineu	Numărul						% știutori carte			
		populației			știutorilor de carte						
		An									Diferența 1880/1910
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910	
1	Aldești	702	844	835	25	125	271	3,56	14,81	32,45	+ 28,89
2	Apateu	2521	2959	2873	50	369	657	1,98	12,47	22,86	+ 20,88
3	Bârsa	1150	1269	1460	124	250	580	10,78	19,70	39,72	+ 28,94
4	Berechiu	1387	1852	1904	38	137	320	2,73	7,39	16,80	+ 14,07
5	Bocsig	1668	2144	2679	70	264	487	4,19	12,31	18,17	+ 13,98
6	Cermei	2197	3609	4060	290	1106	1360	13,19	30,64	33,49	+ 20,3
7	Gurba	1494	2108	2355	91	457	337	6,09	21,67	14,30	+ 8,21
8	Ineu	4817	6014	6599	881	1927	2542	18,28	32,04	38,52	+ 20,24
9	Iermata	667	764	822	35	122	209	5,24	15,96	25,42	+ 20,18
10	Mănerău	645	742	914	26	74	167	4,03	9,97	18,27	+ 14,24
11	Mocrea	1017	1267	1277	248	556	559	23,89	43,88	43,77	+ 19,88
12	Moroda	1329	1565	1602	17	185	294	1,27	11,82	18,35	+ 17,08
13	Răpsig	1126	1279	1398	25	254	323	2,22	19,85	23,10	+ 20,88
14	Seleuș	2128	2288	2577	77	632	843	3,61	27,62	32,71	+ 29,1
15	Șicula	2614	3500	3616	164	545	698	6,27	15,57	19,30	+ 13,03
16	Șomoșcheș	1677	2088	2119	72	181	489	4,29	8,66	23,07	+ 18,78
17	Voivodeni	255	287	331	10	78	125	3,92	27,17	37,76	+ 33,84
Total		27394	34579	37421	2243	7262	10261	8,18	21	27,42	+ 19,24

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1900, Budapest, 1902; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1900, Budapest, 1912.

¹³ *Ibidem*, 332–333.

¹⁴ *Ibidem*, 1910, 332–335.

Tabelul 4. Dinamica știutorilor de carte din plasa Sebiș la 1880–1910

Nr. crt.	Plasa Sebiș	Numărul						% știutori carte			
		populației			știutorilor de carte						
		An									Diferența 1880–1910
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910	
1	Almaș	1797	1940	2035	90	298	487	5,00	15,36	23,93	+ 18,93
2	Baltele	117	110	112	1	14	4	0,85	12,72	3,57	+ 2,72
3	Berindia	271	317	383	7	27	146	2,58	8,51	38,12	+ 35,54
4	Bodești/Rădești	726	759	791	17	191	294	2,34	25,16	37,16	+ 34,82
5	Bontești	650	835	947	75	154	394	11,53	18,44	41,60	+ 30,07
6	Brazi	243	264	276	18	48	98	7,40	18,18	35,50	+ 28,1
7	Brusturescu	168	166	177	1	1	2	0,59	0,60	1,22	+ 0,63
8	Buhani	343	405	473	4	133	227	1,16	32,83	47,99	+ 46,83
9	Buteni	2769	3245	3632	436	1080	1520	15,74	33,28	41,85	+ 26,11
10	Chisindia	1507	1723	1915	55	202	439	3,64	11,72	22,92	+ 19,28
11	Cil	780	829	921	83	262	342	10,64	31,60	37,13	+ 26,49
12	Cociuba	100	124	112	7	12	26	7	9,67	23,21	+ 16,21
13	Crocna	850	945	1010	59	164	314	6,94	17,35	31,08	+ 24,14
14	Dezna	1048	1091	1140	107	203	375	10,20	18,60	32,89	+ 22,69
15	Dieci	978	1216	1297	59	139	375	6,03	11,43	28,91	+ 22,88
16	Donceni	235	382	347	9	129	173	3,82	33,76	49,85	+ 46,03
17	Dulcele	235	254	275	4	1	4	1,70	0,39	1,45	- 0,25
18	Feniș	355	418	455	11	106	103	3,09	25,35	22,63	+ 19,54
19	Gurahonț	349	756	997	77	335	551	22,06	44,31	55,26	+ 33,2
20	Honțșor	522	922	570 ¹⁵	46	95	115	8,81	10,30	20,17	+ 11,36
21	Iacobini	605	596	614	39	92	209	6,44	15,43	34,03	+ 27,59
22	Ignești	261	350	425	1	48	122	0,38	13,71	28,70	+ 28,32
23	Iosaș	280	415	439	9	72	137	3,21	17,34	31,20	+ 27,99
24	Iosășel	420	563	633	91	227	166	21,66	40,31	26,22	+ 4,56
25	Joia Mare	322	358	417	17	59	94	5,27	16,48	22,54	+ 17,27
26	Laz	416	462	565	2	66	107	0,48	14,28	18,93	+ 18,45
27	Livada/Păulian	426	511	513	24	168	116	5,63	32,87	22,61	+ 16,98
28	Mădrigești	546	762	620	19	125	113	3,47	16,40	18,22	+ 14,75
29	Minead	195	236	288	1	25	88	0,51	10,59	30,55	+ 30,04
30	Moneasa	604	658	772	53	210	323	8,77	31,91	41,83	+ 33,06
31	Mustești	338	402	404	6	58	128	1,77	14,42	31,68	+ 29,91
32	Nădălbști	217	348	358	3	47	53	1,38	13,50	14,80	+ 13,42
33	Neagra	353	397	414	7	27	65	1,98	6,80	15,70	+ 13,72
34	Păiușeni	840	1584	1204	69	400	266	8,21	25,25	22,09	+ 13,88
35	Pescari	532	571	608	53	142	230	9,96	24,86	37,82	+ 27,86
36	Prăjești	372	397	442	49	130	204	13,17	32,74	46,15	+ 32,98
37	Prunișor	667	717	890	12	46	134	1,79	6,41	15,05	+ 13,26
38	Rănușa	440	478	518	7	58	103	1,59	12,13	19,88	+ 18,29
39	Revețiș	396	491	568	21	84	117	5,30	17,10	20,59	+ 15,29
40	Roșia	532	592	627	6	31	243	1,12	5,23	38,75	+ 37,63
41	Sălăjeni	377	470	527	10	38	192	2,65	8,08	36,43	+ 33,78
42	Secaș	502	578	602	24	127	139	4,78	21,97	23,08	+ 18,3
43	Sebiș	1659	2252	2596	488	976	1382	29,41	43,33	53,23	+ 23,82
44	Slatina	413	464	523	18	18	156	4,35	3,87	29,82	+ 25,47
45	Susani	424	457	512	1	64	54	0,23	14	10,54	+ 10,31
46	Șoimoș-Buceava	563	561	487	36	75	29	6,39	13,36	5,95	- 0,44
47	Valea Mare	273	361	412	16	64	152	5,86	17,72	36,89	+ 31,03
48	Văsoaia	679	785	833	29	105	117	4,27	13,37	14,04	+ 9,77
49	Zimbru	603	732	767	72	103	229	11,94	14,07	29,85	+ 17,91
Total		28298	34249	36443	2349	7279	11457	8,30	21,25	31,43	+ 23,04

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemények*, 1900, Budapest, 1902; *Magyar Statisztikai közlemények*, 1910, Budapest, 1912.

¹⁵ Scăderea populației localității Honțșor s-a datorat plecării muncitorilor sezonieri la defrișări și confecționarea doagelor.

cf. Traian Rotariu Traian Rotariu, *Recensământul din 1910. Transilvania*, 76.

Cu excepția Siclăului, în plasa Elek, la recensământul din 1910, procentul persoanelor instruite a trecut pragul de 40%. Diferența procentuală, înregistrată în anii 1880 și 1910, a evidențiat augmentarea considerabilă a lor în Kamarasul Mare (+35,93%)¹⁶. (Tabelul 5)

Observăm sporirea sensibilă sau semnificativă a numărului și procentului celor care știau scrie și citi, în intervalul cronologic 1880–1910, în

marea majoritate a localităților care compun plasa Chișineu. Potrivit recensământului din 1880, în unele locuri ei depășeau 50% (Zerindul Mic – 50,28%, Iermata Neagră – 62,91%, Zerindul Mare – 63,88%). În 1910 doar în localitățile Cinte (28,91%), Chereluș (17,38%), Șepreuș (19,04%), Talpaș (29,09%) și Zărand (23,16%), s-au situat sub 30%¹⁷. (Tabelul 6)

Tabelul 5. Dinamica știutorilor de carte din plasa Elek la 1880–1910

Nr. crt.	Plasa Elek	Numărul						% știutori carte			
		populației			știutorilor de carte						
		An									Diferența 1880/1910
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910	
1	Almaș-kamaras	1168	1988	2116	458	993	1321	39,21	49,94	62,42	+ 21,23
2	Elek	5607	7591	7268	1836	3572	3825	32,74	47,05	52,62	+ 19,88
3	Grâniceri	3013	4260	4311	365	1492	1746	12,11	35,02	40,50	+ 28,39
4	Komaroșul Mare	1749	2251	3598	356	1082	2025	20,35	48,06	56,28	+ 35,93
5	Medgyesbodzás	3357	2541	2413	700	1172	1370	28,85	46,12	56,77	+ 27,92
6	Medgyesegyháza ¹⁸	*	2923	3628	*	1808	2406	*	61,85	66,31	+ 4,46
7	Pilu Mare	1577	1868	1932	221	643	840	14,01	34,42	43,47	+ 29,43
8	Sânmartin	2234	2650	2757	952	1512	1490	42,61	57,05	54,04	+ 11,43
9	Șiclău	2977	3357	3384	654	770	1100	21,96	22,93	32,50	+ 10,54
10	Vârșand	2170	2666	2802	314	973	1349	14,47	36,49	48,14	+ 33,67
Total		23.852	32.095	34.209	5.856	14.017	17.472	24,55	43,67	51,07	+ 26,52

Sursa: A Magyar Korona Országában. Az 1881. Év elején végrehajtott Népszámlálás Főbb Eredményei Megyék és Községek Szerint Részletezve. Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, 1882, p. 17; Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemények*, 1900, Budapest, 1902; *Magyar Statisztikai közlemények*, 1910, Budapest, 1912.

Tabelul 6. Dinamica știutorilor de carte din plasa Chișineu la 1900

Nr. crt.	Plasa Chișineu	Nr. populației			Nr. știutorilor de carte			% știutori carte			Diferența 1880/1910
		An									
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910	
1	Adea	1514	1734	2082	717	1035	1433	47,35	59,68	68,82	+ 21,47
2	Chereluș	2139	2499	2192	122	363	381	5,70	14,52	17,38	+ 11,68
3	Chișineu	1870	2307	2821	660	1145	1643	35,29	49,63	58,24	+ 22,95
4	Cinte	1127	1369	1781	58	257	515	5,14	18,77	28,91	+ 23,77
5	Iermata Neagră	1270	1957	2009	799	1239	1373	62,91	63,31	68,34	+ 5,43
6	Mișca	1664	1704	1774	151	449	585	9,07	26,34	32,97	+ 23,9
7	Nădab	1930	2210	2312	246	791	1006	12,74	35,79	43,51	+ 30,77
8	Pădureni	1810	2121	2394	806	1330	1688	44,53	62,70	70,50	+ 26,17

¹⁶ *Ibidem*, p. 334–335.

¹⁷ *M.S.K.*, (1900), 334–335; *Ibidem*, (1910), 334–337.

¹⁸ Localitatea *Medgyesegyháza* s-a format în urma contopirii a două așezări mici. Este vorba de Medgyes-Újfalú cu pusta Medgyes. Încă din 1887, Erariul a vândut pusta Bánkut la 122 de cultivatori slovaci, veniți din Békéscsaba. Ei au reprezentat 61,03% în 1900, cu o sensibilă scădere la 57,44% în 1910; fiind urmați de maghiari cu 36,09% în 1900 și 39,44%

în 1910. (vezi Somogyi Gyula, *Arad szabad Király város és Arad vármegye községeinek leírása*, vol. III, Arad, 1913, 179; *De-a lungul frontierei. La aniversarea a 10 ani de colaborare între localitățile de frontieră ale județelor Arad și Békés*, Arad, 2005 (în continuare, *De-a lungul frontierei...*), 154; Corneliu Pădurean, *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea*, Arad (2003), 70–71, 131)

Nr. crt.	Plasa Chișineu	Nr. populației			Nr. știutorilor de carte			% știutori carte				
		An										Diferența 1880/1910
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910		
9	Satu Nou ¹⁹	*	1944	2484	*	1110	1513	*	57,09	60,90	+ 3,81	
10	Sepreuș	3864	4238	4690	253	654	893	6,54	15,43	19,04	+ 12,5	
11	Sintea Mare	1383	1897	2278	78	568	690	5,63	29,94	30,28	+ 24,65	
12	Sintea Mică	763	810	849	44	239	310	5,76	29,50	36,51	+ 30,75	
13	Socodor	4494	5209	5534	513	1598	2264	11,41	30,67	40,91	+ 29,5	
14	Șimandul de Sus ²⁰	1671	5020	1972	122	1410	613	7,30	28,08	31,08	+ 23,78	
15	Șimandul de Jos	2359		3256	430		1217	18,22		37,37	+ 19,15	
16	Talpaș/Batăr	1505	2360	2248	68	346	654	4,51	14,66	29,09	+ 24,58	
17	Țipari ²¹	*	2156	2758	*	1131	1596	*	52,45	57,86	+ 5,2	
18	Vânători	2087	2361	2448	810	1438	1594	38,81	60,90	65,11	+ 26,3	
19	Zărand	2720	3168	3484	130	532	807	4,77	16,79	23,16	+ 18,39	
20	Zerind	1902	2506	2637	1215	1765	1981	63,88	70,43	75,12	+ 11,24	
21	Zerindu Mic	346	502	533	174	321	369	50,28	63,94	69,23	+ 18,95	
Total		36418	48070	52536	7396	17721	23125	20,30	36,86	44,01	+ 23,71	

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemények*, 1900, Budapest, 1902; *Magyar Statisztikai közlemények*, 1910, Budapest, 1912.

Arondată, în 1876, comitatului Arad, cu o structură etno-confesională predominant românească-ortodoxă, cu unele localități în care s-au constatat chiar „purități etno-confesionale”, caracterizată ca un bloc compact românesc²², plasa Hălmagiu a înregistrat un număr scăzut de alfabetizați. Scurta trecere în revistă ne obligă să amintim că din cele 34 de localități, potrivit recensământului din 1880, în 13, populația știutoare de carte s-a situat sub 1%. Consemnăm așezări precum Budești (0,39%), Groși (0,98%), Leasa (0,51%), Luncșoara (0,25%), Mermești (0,55%), Poiana (0,63%), Poienari (0,55%), Rostoci (0%), Sârbi (0,54%), Tălagiu (0,70%), Tărnăvița (0,39%), Tisa (0,72%)²³. În 1900, în 5 localități, ei reprezentau sub 1%. Este vorba de Luncșoara (0,13%), Poienari

(0,90%), Tărnăvița (0,82%), Țohești (0,33%), Vosdoci (0,71%). În alte 20 de sate, a variat între 1–10% și doar în 9 întruneau peste 10%²⁴.

După 10 ani, situația statistico-procentuală s-a îmbunătățit. Ținutul Hălmagiului nu a mai deținut procente de sub 1%. Augmentarea s-a datorat politicii de înființare și susținere a instituției școlare de către săteni și biserică. Exemplificăm: Aciuța (6,6% în 1880, 35,48% în 1910), Bodești (2,45% în 1880, 27,08% în 1910), Dumbrava (1,23% în 1880, 40,21% în 1910), Gura Văii (3,28% în 1880, 39,38% în 1910), Hălmagiu Mare (26,31% în 1880, 50,49% în 1910), Pleșcuța (9,45% în 1880, 37,29% în 1910), Rostoci (0% în 1880, 20,45% în 1910) și Vărfurile (5,02% în 1880, 23,09% în 1910)²⁵. (Tabelul 7)

Tabelul 7. Dinamica știutorilor de carte din plasa Hălmagiu la 1880–1910

Nr. crt.	Plasa Hălmagiu	Nr. populației			Nr. știutorilor de carte			% știutori carte			
		An									Diferența 1880/1910
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910	
1	Aciuța	500	560	541	33	112	192	6,6	20	35,48	+ 28,88
2	Avram Iancu	1142	1277	1366	58	89	174	5,07	6,96	12,73	+ 7,66
3	Bănești	446	519	558	17	74	42	3,81	14,25	7,52	+ 3,71
4	Bodești	326	404	443	8	11	120	2,45	2,72	27,08	+ 24,63

¹⁹ Localitatea s-a format în hotarele satelor Vânători și Zerindu Mic, iar în 1885, a devenit localitate de sine stătătoare. (Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1900. Transilvania*, 90)

²⁰ Șimandul de Jos și Șimandul de Sus au fost recenzate separat în 1800, pentru ca în intervalul 1890–1906 să devină o singură localitate (Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1900. Transilvania*, 98)

²¹ Localitatea s-a format în hotarele așezării Zărand pentru ca din 1888 să fie de sine stătătoare. (Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1900. Transilvania*, 98)

²² Felicia Aneta Oarcea, *op. cit.*, 82.

²³ Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, 26–49.

²⁴ *M.S.K.*, (1900), 334–337.

²⁵ *Ibidem*, (1910), 338–339.

Nr. crt.	Plasa Hălmaḡiu	Nr. populației			Nr. știutorilor de carte			% știutori carte			
		An									Diferența 1880/1910
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910	
5	Brusturi	772	940	1118	12	88	113	1,55	9,36	10,10	+ 8,55
6	Budești	251	291	311	1	16	29	0,39	5,49	9,32	+ 8,93
7	Cristești	174	211	248	2	11	28	1,14	5,2	11,29	+ 10,15
8	Dumbrava	325	369	368	4	79	148	1,23	21,40	40,21	+ 38,98
9	Groși	204	276	260	2	21	26	0,98	7,60	10	+ 9,02
10	Gura Văii	335	401	391	11	101	154	3,28	25,18	39,38	+ 36,1
11	Hălmaḡiu Mare	1106	1235	1325	291	479	669	26,31	38,78	50,49	+ 24,18
12	Hălmaḡel	1042	1186	1404	47	111	224	4,51	9,35	15,95	+ 11,44
13	Ionești	305	335	375	5	4	14	1,63	1,19	3,73	+ 2,1
14	Lazuri	691	877	1054	27	93	110	3,90	10,60	10,43	+ 6,53
15	Leasa	388	518	563	2	15	14	0,51	2,89	2,48	+ 1,97
16	Leștioara	168	216	256	–	3	15	–	1,38	5,85	+ 4,47
17	Luncșoara	798	750	1119	2	1	40	0,25	0,13	3,57	+ 3,32
18	Măḡulicea	551	515	530	16	45	45	2,90	8,73	8,49	+ 5,59
19	Mermestii	180	258	336	1	19	66	0,55	7,36	19,65	+ 19,1
20	Ocișor	317	391	418	15	9	36	4,73	2,30	8,61	+ 3,88
21	Ociu	392	451	542	39	8	94	9,94	1,77	17,34	+ 7,4
22	Pleșcuța	497	599	598	47	168	223	9,45	28,04	37,29	+ 27,84
23	Poiana	315	410	457	2	6	10	0,63	1,46	2,18	+ 1,55
24	Poienari	361	442	469	2	4	21	0,55	0,90	4,47	+ 3,92
25	Rostorci	293	357	352	–	34	72	–	9,52	20,45	+ 10,93
26	Sârbi	547	498	730	3	7	32	0,54	1,40	4,38	+ 3,84
27	Tălagiu	850	972	1098	6	17	63	0,70	1,74	5,73	+ 5,03
28	Tărnăvița	255	243	292	1	2	7	0,39	0,82	2,39	+ 2
29	Tisa	548	619	723	4	9	16	0,72	1,45	2,21	+ 1,49
30	Țărmure	269	317	422	6	8	29	2,23	2,52	6,87	+ 4,64
31	Țohești	261	300	365	5	1	11	1,91	0,33	3,01	+ 1,1
32	Vărfurile	776	1063	1221	39	167	282	5,02	15,71	23,09	+ 18,07
33	Vidra	636	758	777	11	85	87	1,72	11,21	11,19	+ 9,47
34	Vosdoci ²⁶	*	139	*	*	1	*	*	0,71	*	*
Total		16021	18697	21030	719	1898	3206	4,48	10,15	15,24	+ 10,76

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemények*, 1900, Budapest, 1902; *Magyar Statisztikai közlemények*, 1910, Budapest, 1912.

Comunitățile mixte ale plasei Pecica au susținut învățământul. Mai mult, copii frecventau nu numai cursurile școlii confesionale, ci și a celorlalte. Hermina Ciorogariu în memoriile sale a consemnat că „După terminarea clasei a VI-a, potrivit „uzului” comunei am urmat cursurile școlii primare maghiare din Pecica Maghiară. La examenul de admitere, ..., am fost singura primită în clasa IV”²⁷. Evoluții semnificative în rândurile populației instruite remarcăm în Bodrogu Vechi (15,21% în 1880, 52,57% în 1910), Iratoș

(17,47% în 1880, 52,88% în 1910), Pecica Veche (18,13% în 1880, 50,38% în 1910) și Variașul Mare și Mic (10,51% în 1880, 52,42% în 1910). La 1900, în toate localitățile, ei dețineau un procent de peste 30%. Cea mai mare pondere o întâlnim în localitățile Peregul Mic (68,91%), Peregul German (53,97%) și Pecica Maghiară (50,38%). Zece ani mai târziu, în plasa Pecica, procentul persoanelor care știau scrie și citi a fost peste 50%²⁸. Un spor semnificativ, +41,91%, în intervalul 1880–1910, amintim în Variașul Mare și Mic. (Tabelul 8)

²⁶ În 1910, Vosdoci a fost inclus administrativ-teritorial în Luncșoara. cf. Alexandru Roz, Kovács Géza, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Arad (1997), 269.

²⁷ *Caietele Herminei*, editare și adnotări Rodica Țabic, Adriana Popescu, București (2010), 111.

²⁸ Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, 26–49; *M.S.K.*, (1900), 336–337; *Ibidem*, (1910), 336–337.

Tabelul 8. Dinamica știutorilor de carte din plasa Pecică la 1900–1910

Nr. crt.	Plasa Pecica	Nr. populației			Nr. știutorilor de carte			% știutori carte			Diferența 1880/1910
		An									
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910	
1	Bodrogul Vechi	322	370	388	49	145	204	15,21	39,18	52,57	+ 37,36
2	Iratoș	1202	1412	1611	210	639	852	17,47	45,25	52,88	+ 35,41
3	Pecica Maghiară	7826	8284	8066	2313	4174	4936	29,55	50,38	61,19	+ 31,64
4	Pecica Veche	7369	9000	9571	1336	2832	4822	18,13	31,46	50,38	+ 32,25
5	Peregul Mic	1275	1808	1859	582	1246	1375	45,64	68,91	73,96	+ 28,32
6	Peregul German	1899	1473	1363	1081	795	824	56,92	53,97	60,45	+ 3,53
7	Semlac	5387	6058	5676	1400	2781	3017	25,98	45,90	53,15	+ 27,17
8	Variașul Mare și Mic	932	1548	1755	98	613	920	10,51	39,59	52,42	+ 41,91
Total		26212	29953	30289	7069	13225	16950	26,96	44,15	55,96	+ 29

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1900, Budapest, 1902; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1910, Budapest, 1912.

Din cele 36 de localități ale plasei Radna, în 1880, înregistrăm o populație de peste 20% școlită, în Maria Radna (24,81%), Păulișul Nou (36,5%), Săvârșin (24,98%), Seliște (25,33%) și Vinești (22,55%). În 1900, 75% dintre ele aveau peste 20% din populație instruită. Însă, semnalăm așezări în care alfabetizații întruneau sub 10%: Obârșia (3,21%), Pârnești (9,49%), Roșia Nouă (8,53%). Pe parcursul a zece ani, statisticile au consemnat că

numărul lor a sporit semnificativ. Amintim așezările, în care ei au depășit 50%: Cladova (55,73%), Păulișul Nou (60,88%), Păulișul Vechi (53,02%), Săvârșin (50,65%), Stejar (51,91%), Vărădia de Mureș (50,67%). Sporul cel mai mare, în intervalul 1880–1910, îl semnalăm la Conop (+46,75%). Sporuri negative, în același interval cronologic, am consemnat la Baia (–0,49%), Pârnești (–2,02%) și Vinești (–10,29%)²⁹. (Tabelul 9)

Tabelul 9. Dinamica știutorilor de carte din plasa Radna la 1880–1910

Nr. crt.	Plasa Radna	Numărul						% știutori carte			
		populației			știutorilor de carte						
		An									Diferența 1880–1910
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910	
1	Baia	477	585	624	91	158	116	19,07	27	18,58	– 0,49
2	Batuța	386	341	412	57	135	167	14,76	39,58	40,53	+ 25,77
3	Bărzava	1649	1732	1813	227	385	551	13,76	22,22	30,39	+ 16,63
4	Căpruța	866	799	852	123	262	320	14,20	32,79	37,55	+ 23,35
5	Cladova	746	806	830	55	100	292	7,37	12,40	35,18	+ 27,81
6	Conop	1091	1115	1116	98	280	622	8,98	25,11	55,73	+ 46,75
7	Corbești	607	704	711	19	107	184	3,13	15,19	25,87	+ 22,74
8	Cuiaș	215	235	208	14	26	42	6,51	11,06	20,19	+ 13,68
9	Dumbrăvița	1122	1131	1130	84	252	231	7,47	22,28	20,44	+ 12,93
10	Groșii Noi	788	871	867	36	223	258	4,56	25,60	29,75	+ 25,19
11	Hălăliș	378	391	376	23	62	56	6,08	15,85	14,89	+ 8,81
12	Ilteu	760	795	828	77	221	282	10,13	27,79	34,05	+ 23,92
13	Julița	983	1098	1148	111	257	442	11,29	23,40	38,50	+ 27,21
14	Lupești	792	858	884	117	129	141	14,77	15,03	15,95	+ 1,18
15	Maria-Radna	2136	2418	2858	530	1057	1501	24,81	43,71	52,51	+ 23,7
16	Milova	443	567	626	28	127	118	6,32	22,39	18,84	+ 12,52
17	Miniș	1295	1331	1370	209	447	680	16,13	33,58	49,63	+ 33,5
18	Monoroștia	364	406	423	52	70	76	14,28	17,24	17,96	+ 3,68
19	Nicolae Bălcescu	663	735	708	64	277	289	9,65	37,68	40,81	+ 31,16
20	Obârșia	372	466	447	–	15	40	–	3,21	8,94	+ 5,73

²⁹ Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, 26–49; *M.S.K.*, (1900), 336–339; *Ibidem*, (1910), 336–339.

Nr. crt.	Plasa Radna	Numărul						% știutori carte			
		populației			știutorilor de carte						
		An									Diferența 1880–1910
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910	
21	Odvoș	1090	1177	1158	210	417	486	19,26	35,42	41,96	+ 22,7
22	Păulișu Nou	400	506	496	146	268	302	36,5	52,96	60,88	+ 24,38
23	Păulișu Vechi	1975	2501	2516	281	1013	1334	14,22	40,50	53,02	+ 38,8
24	Pârnești	507	611	661	34	58	31	6,70	9,49	4,68	– 2,02
25	Petriș	1310	1388	1270	119	321	401	9,08	23,12	31,57	+ 22,49
26	Roșia Nouă	1424	1453	1516	41	124	241	2,87	8,53	15,89	+ 13,02
27	Săvârșin	1553	1707	1751	388	682	887	24,98	39,95	50,65	+ 25,67
28	Seliște	371	374	359	94	115	130	25,33	30,74	36,21	+ 10,88
29	Slatina de Mureș	436	899	561	18	343	238	4,12	38,15	42,42	+ 38,3
30	Stejar	357	470	481	47	92	217	13,16	19,57	51,91	+ 38,75
31	Șoimoș	1570	1649	1757	165	558	719	10,50	33,83	40,92	+ 30,42
32	Temeșești	310	394	400	21	108	132	6,77	27,41	33	+ 26,23
33	Toc	893	938	902	155	195	322	17,35	20,78	35,69	+ 18,34
34	Troaș	699	880	867	21	105	162	3,00	11,93	18,68	+ 15,68
35	Vărădia de Mureș	1106	1142	1103	203	273	559	18,35	23,90	50,67	+ 32,32
36	Vinești	368	430	424	83	126	52	22,55	29,30	12,26	- 10,29
Total		30502	33903	34453	4041	9388	12621	13,24	27,69	36,63	+ 23,39

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemények*, 1900, Budapest, 1902; *Magyar Statisztikai közlemények*, 1910, Budapest, 1912.

La 1900, plasa Târnova, alcătuită din 17 localități, îngloba așezări în care cei care știau scrie și citi marcau sub 10% din populație. Facem referiri la sate precum Camna (8,86%), Dud (7,12%), Drauș (8%), Minișul de Sus (6,10%), Minișel (4,90%), Nadăș (4,36%)³⁰. Fluctuații identificate pe baza comparației datelor recensămintelor din

1900 și 1910 semnalăm în satul Minișel, unde alfabetizații au scăzut cu –0,7% sau au sporit la Camna (+25,03%), Dud (+6,2%), Drauș (+11,45%), Nadăș (+3,5%). Sensibil, știutorii de carte, în 1910, s-au apropiat de 50% în localitatea Satu Mic (48,93%)³¹. (Tabelul 10)

Tabelul 10. Dinamica știutorilor de carte din plasa Târnova la 1880–1910

Nr. crt.	Plasa Târnova	Numărul						% știutori carte			
		populației			știutorilor de carte						
		An									Diferența 1880/1910
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910	
1	Agriș	2503	2935	3038	208	754	1140	8,31	25,68	37,52	+ 29,21
2	Arăneag	828	1205	1226	49	319	404	5,91	26,47	32,95	+ 27,04
3	Camna	391	474	475	12	42	161	3,06	8,86	33,89	+ 30,83
4	Chier	1697	2013	2192	31	214	486	1,82	10,63	22,17	+ 20,35
5	Cuied	1460	1424	1723	45	168	307	3,08	11,79	17,81	+ 14,73
6	Drauț	1611	2075	2179	39	166	424	2,42	8	19,45	+ 17,03
7	Dud	1253	1502	1780	18	107	235	1,43	7,12	13,20	+ 11,77
8	Hodiș	590	729	793	16	197	297	2,71	27,02	37,45	+ 34,74
9	Iercoșeni	290	436	594	8	120	141	2,75	27,52	23,73	+ 20,98
10	Luguzău	314	454	608	14	151	225	4,45	33,25	37	+ 32,55
11	Minișel	643	754	807	8	37	39	1,24	4,90	4,83	+ 3,59
12	Minișu de Sus	901	1016	1139	26	62	85	2,88	6,10	7,46	+ 4,58
13	Nadăș	2151	2587	2724	16	113	202	0,74	4,36	7,41	+ 6,67
14	Satu Mic	213	577	707	45	224	346	21,12	38,82	48,93	+ 27,81
15	Șilindia	859	1402	1537	70	495	648	8,14	35,30	42,16	+ 34,02
16	Tauț	2047	2598	2911	63	325	506	3,07	12,50	17,38	+ 14,31
17	Târnova	2259	2887	3043	120	516	936	5,31	17,87	30,75	+ 25,44
Total		20010	25068	27476	788	4010	6582	3,93	15,99	23,95	+ 20,02

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemények*, 1900, Budapest, 1902; *Magyar Statisztikai közlemények*, 1910, Budapest, 1912.

³⁰ *Ibidem*, (1900), 339.

³¹ *Ibidem*, (1910), 339.

Interesul autorităților șiriene, respectiv a familiilor nobiliare de a întreține instituția școlară și a susține elevii merituosi poate fi relevat prin sporirea știutorilor de carte de la 17,35%, în 1880, la 51,67%, în 1910. Cel mai mare număr și procent al lor, consemnat de recensămintele din 1900 și 1910, îl întâlnim în Sântana Nouă, așezare cu populație predominant germană. Dacă la 1900, recenzații reprezentau 61,97%, peste 10 ani au reunit 69,90%³². Cu excepția localităților Caporal Alexa (29,12%), Covăsânțului (21,86%), Măscăi (28%), la 1900, în celelalte așezări, persoanele care știau scrie și citi dețineau un procent de peste 30%³³. La 1910, toate așezările dețineau peste 35% instruiți. Diferența procentuală mai mare, pozitivă, între 1880–1910, de peste 30% o consemnăm în Galșa (+32,06%), Măderat (+40,93%), Șiria (+34,32%)³⁴. (Tabelul 11)

Prezentarea detaliată, pe plase și localități, a numărului persoanelor alfabetizate, recenzate în anii 1880, 1900 și 1910, oferă imaginea concludentă a fluctuațiilor sensibile sau semnificative la nivelul științei de carte. Considerăm că factorii fizico-geografici, economico-sociali, legislația școlară și, totodată, schimbările din mentalul colectiv de la sfârșitul secolului al XIX-lea și debutul veacului următor au influențat indubitabil dinamica alfabetizaților.

Totodată, urmărind structura etno-confesională a fiecărei unități teritorial-administrative,

constatăm, mai ales până spre 1900, ponderea mai ridicată a persoanelor instruite în plășile și localitățile cu populație maghiară, germană, cu precădere, și mai scăzută în cele românești. Treptat, însă, dorința intelectualității satelor românești de a pregăti o viitoare generație, care să susțină interesele naționale, și prefacerilor de la nivelul societății românești au contribuit la creșterea interesului pentru susținerea instituției școlare. Tot mai mulți elevi români frecventau școlile de stat maghiare de la Arad, Gimnaziu de Stat, sau cele românești, Preparandia și Institutul Teologic Ortodox Român.

Dorința de propășire a românilor, în speță, răzbate și din coloanele ziarelor, care prin descrierea unor modele culturale, exemplificarea națiunilor luminate ale Europei, țin aprinsă candela conștiinței românești. Într-un articol, intitulat „Un sfat”, s-a apreciat că un stat luminat stă în numărul redus de analfabeți. Rolul învățătorului român de a lumina poporul prin carte, în împrejurări vitrege, prin „muncă sublimă, dar muncă mare, muncă grea” stă, acum, la începutul secolului XX, sub semnul lamentării. Soarta viitoarelor generații era în mâna dascălilor, care, prin eforturi, aveau menirea de a răspândi știința de carte în rândul poporului. Ridicarea culturală trebuie să aibă ca model strădaniilor românilor de peste Carpați. Însă, împrejurările au obligat învățătorimea să-și creeze propria cale. Imaginea comparativă dintre învățământul maghiar din Ungaria și cel românesc din România

Tabelul 11. Dinamica știutorilor de carte din plasa Șiria la 1880–1910

Nr. crt.	Plasa Șiria	Numărul						% știutori carte			
		populației			știutorilor de carte						
		An									Diferența 1880/1910
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910	
1	Caporal Alexa	1717	1947	2026	128	567	716	7,45	29,12	35,34	+ 27,89
2	Comlăuș	4034	4833	5010	694	1599	2179	17,20	33,08	43,49	+ 26,29
3	Covăsânț	2971	3553	3848	160	777	1457	5,38	21,86	37,86	+ 32,48
4	Galșa	1597	2269	2519	285	839	1257	17,84	36,97	49,90	+ 32,06
5	Măderat	2085	2337	2415	161	771	1175	7,72	32,99	48,65	+ 40,93
6	Măsca	899	1100	1194	76	308	584	8,45	28	48,91	+ 20,83
7	Păncota	4132	5299	5607	1433	2507	2969	34,68	47,31	52,95	+ 18,27
8	Sântana Nouă	5193	5830	5814	2615	3613	4064	50,35	61,97	69,90	+ 9,65
9	Șiria	5561	6694	7315	965	2717	3780	17,35	40,58	51,67	+ 34,32
10	Vârșandu Vechi	2170	995	990	314	300	395	14,47	30,15	39,89	+ 25,42
11	Vârșandu Nou		1169	1242		603	759		51,58	61,11	+ 9,53
Total		30359	36026	37980	6831	14601	19335	22,50	40,52	50,90	+ 28,4

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1900, Budapest, 1902; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1910, Budapest, 1912.

³² *Ibidem*, (1900), 338–339; *Ibidem*, (1910), 340–341.

³³ *Ibidem*, (1900), 338–339.

³⁴ *Ibidem*, (1910), 340–341.

trebuia să servească spre un nou model, spre găsierea unor noi mijloace de propăşire³⁵. Înapoierea culturală a constituit un leit-motiv al percepţiei de sine a românilor ardeleni, crişeni. Devenea cu atât mai acută cu cât raportarea cum am subliniat s-a făcut la alte naţiuni ale Europei sau la celelalte naţiuni conlocuitoare – maghiari, saşi, sârbi³⁶, care au înţeles că prin susţinerea învăţământului, a învăţătorilor, profesorilor se putea asigura progresul cultural, economic.

LA DYNAMIQUE DES GENS LETTRÉS DANS LE COMTÉ D'ARAD À LA FIN DE XIXème SIÈCLE ET AU DÉBUT DU XXème (Résumé)

La composante finale de la corroboration entre la structure ethno-confessionnelle, en plus des facteurs physiques-géographiques, économiques, sociaux, mentaux, la législation scolaire, l'extension du réseau éducationnel, la fréquentation des écoles, l'aptitude d'être lettré représente le fruit des travaux des autorités laïques et ecclésiastiques d'éclairer la vie du peuple par la culture. L'interaction de tous ces facteurs permette des extrapolations analytiques pertinentes en ce qui concerne la dynamique du processus d'alphabétisation. À cette époque, l'institution éducative a représenté la réponse au besoin de la société et devient ainsi „un facteur générateur de civilisation”.

Dans le contexte de l'apparition de prestigieuses institutions de culture et la formation d'une conscience active qui soutient l'activité scolaire en milieu urbain et rural, l'analyse des données recensées en 1880, 1900 et 1910, crayonne l'image d'une société moderne, avec des valeurs et mentalités en changement. Ceci se produit sur le fondement d'augmentation de l'intérêt porté par les autorités austro-hongrois à la l'éducation du peuple, comme une continuation des idéals illuministes qui visaient la diminution de l'analphabétisme.

Le 24 septembre 1870 le Ministère des Cultes et Education Publique vote une „Ordonation” nr. 21.555 et dispensent des cours d'alphabétisation pour les adultes. Les principaux acteurs impliqués dans la réalisation de ce projet ont été les inspecteurs scolaires d'Etat, les prêtres, les „Antisthies” communaux – des Conseils Communaux – et les enseignants.

Un regard porté de plus près sur la population alphabétisée du comté Arad et dans ses environs, ses „plasses” (unités administrative-territoriales qu'on retrouve dans l'organisation du comté) nous indique l'existence d'un indicateur important qui se reflète directement sur le degré de préparation socioprofessionnelle qui suit au développement de la société moderne.

Les coordonnées analytiques des chiffres fournis par les statistiques magyares aident, d'un part à établir la dynamique de la population alphabétisée et, d'autre part à estimer les facteurs réducteurs de cette dynamique.

D'après les statistiques officielles magyares, dans le comté d'Arad, le nombre des lettrés en 1874 était de 5.127, soit 1,71 %. Le total de la population recensée était des 298.555 personnes, dont 48.721 (16,31%) enfants en âge d'être scolarisés. La répartition en fonction de sexe indiquait 13.958 garçons, soit 4,67% et 7.644 filles, soit 2,56% ce qui nous donne un total de 21.602 (7,23%) enfants scolarisés. Le calcul des pourcentages de la population alphabétisée en 1880, 1900 et 1910 indique les chiffres suivants : 16,19%, 31,39% et 39,64%. Dans la ville d'Arad, en 1880, 47,19% personnes savaient lire et écrire soit; en 1900, soit 63,60% et en 1910 l'indice est 69,64%.

La répartition de ce nombre en „plasses” montre une augmentation particulière à Pecica (de 26,96% en 1880 à 44,15% en 1900 et 55,96 % en 1910), ensuite à Elek (de 24,55% en 1880 à 43,67% en 1900, et à 51,07% en 1910), à Şiria (de 22,50% en 1880 à 40,52% en 1900 et 50,90% en 1910) et à Arad (de 21,21% en 1880 à 38% en 1900 et 46,30% en 1910). Le pourcentage moins élevé on le retrouve dans „la plasse” de Halmagiu (de 4, 48% en 1880 à 10,15% en 1900 et à 15,24% en 1910).

Dans les régions montagneuses, avec un potentiel économique limité, privées des tentations d'une société moderne et habitées par des gens qui ayant des possibilités matérielles plutôt modestes, on retrouve une manque prononcée des établissements scolaires et des enseignants. Au pôle opposé, la richesse de la région de la plaine d'Arad, la diversité des métiers à exercer, la modernisation des moyens de communication ont évidemment facilité la pénétration des courants culturels déjà existants en Europe, l'apparition du «nouveau» et le changement progressif des mentalités.

La démarche analytique nous oblige à mentionner que la structure ethno-confessionnelle des communautés reste importante dans l'évolution du processus d'alphabétisation. Dans les villages qui comptaient une population ethnique mixte, où chaque communauté organisait sa propre vie scolaire, culturelle et religieuse, le nombre et évidemment le pourcentage de la population instruite a été plus élevé. Toutefois, dans les régions riches, habitées en majorité par des roumains, l'institution éducationnelle a été soutenue et la population instruite a été également nombreuse.

La classe intellectuelle des villages en Roumaine avait marqué son désir pour préparer une nouvelle génération qui porte les intérêts nationaux et le changement dans la société roumaine. Ceci a fortement contribué au développement et a intérêt croissant pour l'évolution du processus d'éducation.

³⁵ *Biserica şi Şcoala*, Arad, XXIX (1905), nr. 12 din 20 martie/2 aprilie, 93–94.

³⁶ Sorin Mitu, *Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni*, Bucureşti (1997), 109–110.

VIZIUNEA LUI ATANASIE MARIAN MARIENESCU ASUPRA ISTORIEI VECHI A ROMÂNILOR

Radu Ardelean*

Cuvinte cheie: *At. M. Marienescu, istoria (stră)veche a românilor*

Keywords: *At. M. Marienescu, Pre- and ancient romanian history*

Un bănașan care s-a afirmat în câmpul folclorului, lingvisticii și istoriei de manieră a fi ales membru al Academiei Române (corespondent 1877, titular 1881)¹, Atanasie Marian Marienescu (1830–1915) venea și el, cum Bojâncă, Murgu, Maniu, Manguica (acesta din urmă fiindu-i și bun prieten) dinspre zona științelor juridice. Urmase studii de drept la Pesta trei an,

* Institutul de Studii Socio-Umane, Filiala Timișoara a Academiei Române, Bld. Mihai Viteazul, nr. 24.

¹ Vezi, pentru Atanasie Marian Marienescu, *Enciclopedia istoriografiei românești*, coord. Ștefan Ștefănescu, București 1978, 209, *sub voce* (art. de Nicolae Stoicescu); Traian Topliceanu, Dr. Atanasie Marian Marienescu, 1830–1914, în *AnB*, III, nr. 3, (1930), 1–14 (cu bibliografie parțială la 12–14); Aurel Cosma, *Bănățeni de altădată*, Timișoara (1938), 125–129 (medalion); Ioan D. Suciu, *Literatura bănățeană de la început până la Unire 1580–1918*, Timișoara (1940), 100–102 (cu bibliografie parțială); Ovidiu Bârlea, *Prefață la Atanasie Marian Marienescu, Poezii populare din Transilvania*, ed. Eugen Blăjan, București (1971), V–XXXIII; Ispas Moțiu, „Jurnalul lui Atanasie Marian Marienescu (1830–1915)”, în *Academia Română și Banatul*, coord. Ion Iliescu și Sergiu Drincu, Timișoara (1982), 108–127. Despre concepția latinistă a lui At.M.M., modul lui istoricizant de abordare în folclor și în lingvistică, lecturile istorice din studenție și proiectul unui tratat de istorie veche a românilor încă de atunci, lucrările realizate mai târziu, „meritorii” pentru că, deși cu susțineri eronate, erau motivate de nobile simțăminte naționale, în sensul cărora era valorizată istoria, vezi în studiul monografic al Doinei Radu, Atanasie Marian Marienescu (1830–1914), în *Ziridava*, IX (1978), 342, 345, 348, 354–356, 364 (textul complet la 341–367). Informațiile de acolo despre lecturile istorice din studenție și proiectele de scrieri sunt extrase din jurnalul manuscris de la Biblioteca Județeană „A. D. Xenopol” din Arad, acum de curând editat sub egida acelei instituții de un colectiv coordonat de Nicolae Nicoară-Horia: Atanasie Marian Marienescu, *Dioariu – Jurnal intim*, Arad (2008), v. 23, 33, 35–37; proiectul cărții în două tomuri, începând de la daci și mergând până la anul 1000, la care lucra deja, de o cam dată făcând „estructuri” într-o „a eda o carte afară peste 4, 5 ani, – în ea să fie adevărul, știința, – și aceasta să o fac pentru români de tesaur” la 35 (nota din 27 aprilie [1]853).

cel terminal făcându-l la Viena (1853–1856), iar doctoratul și l-a trecut la Pesta în 1861², fiind unul din primii bănașani cu acest titlu.

El și-a apropiat și interiorizat de tânăr valorile naționale, scriind în jurnalul ținut ca student despre datoria *intelligentsiei* față de popor³.

Cetea încă de atunci multă istorie, mai ales antică, transcria inscripții romane, îl preocupau legăturile dintre daci și romani și chiar proiecta o vastă istorie a geto-dacilor, respectiv a Daciei și Moesiei⁴. Era convins și mândru de originea romană a poporului său, felicitându-se pentru aceea și pentru stăruința românilor pe teritoriul și în datinile lor⁵, la ceea ce poate vor fi contribuit și „convenirile” cu Murgu la Pesta⁶. Făcea, ca student, traduceri pentru colecția Hurmuzaki și mai cetea și din istoria modernă a Principatelor⁷.

S-a întâlnit la Pesta și cu vestitul protopop Dimitrie Petrovici Stoichescu în 1854, la eliberarea aceuia, care-i venea unchi și ale cărui memorii privitoare la Revoluție le va publica în *Albina* la 1868⁸, ceea ce voi atinge la alt loc, premittând aici că avea și exemplul unchiului matern, Atanasie Șandor – mentorul și sprijinitorul său –, care scrisese și el despre întâmplările de atunci din zona Aradului (*Studiu asupra evenimentelor din 1848–49 în părțile Aradului*, mss.)⁹.

De istoria națională s-a mai apropiat pentru că trebuia să le-o predea pe aceea fraților Alexandru și Eugeniu Mocsonyi, cărora le era profesor particular

² Aurel Cosma, *loc. cit.*

³ Ispas Moțiu, *op. cit.*, 113.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, 114.

⁶ *Ibidem*, 116–117.

⁷ *Ibidem*, 114–115.

⁸ *Ibidem*, 119.

⁹ *Ibidem*, 117.

(„prefect de studii”)¹⁰. Lecțiile împărtășite acelora le-a publicat în serial la *Amicul Școalei* din Sibiu, gazeta pedagogică a lui Visarion Roman, care l-a și ajutat să le editeze în volumașul care a fost folosit și ca manual în școlile „poporale” (confesionale) românești până la 1876, când a fost interzis de Ministerul Cultelor și Învățământului din Ungaria¹¹. Era o micro-sinteză mult factologică, cu unele elemente de cronologie și geografie, auxiliare de bază ale istoriei, tratate de la anul 105 la primii dinasti din Principate în cheie pronunțat națională, istoria fiind socotită principalul instrument în această direcție, cum le dezvelea dedicanților, foștii săi pupili: „O generațiune de etatea voastră crește în idei naționale. Cel mai mare nutremânt 'i este istoria”¹².

Istoria fiind *știință*, căta a fi obiectivă, deci „în toate am cercat adevărul”, dar acela putea fi împreunat fără inconveniente cu „tendința de a nobilita sentimentele naționale” și cele apte a „consolida înfrățirea românilor”, după cum afirma aproape solemn în *Prefațiune*¹³. Acolo își arăta și sursele: „Această istorioară se poate numi de un extras sistemizat din Șincai. M-am folosit încă de la Rotteck și manuscrisele aflate la monastirile Cozia și Șerbănești (tipărite în București [la] 1858) și de istoria Domnului Treboniu Laurean”¹⁴.

Aceasta i s-a și socotit mai târziu ca un neajuns: „*Istoria Română națională* este o compilație după cronica lui Șincai, fără vreo valoare științifică”¹⁵.

Contaminarea de la modul de organizare și expunere al *Cronicii* șincaiene – o lucrare de tot remarcabilă alt fel – se resimte negativ în manualul (neoficial) al lui Marienescu, căci aceea nu era concepută pentru uz didactic, iar preluarea unei factologii amănunțite și cascada de popoare cu nume exotice putea da dureri de cap oricărui pupil!

Metoda (și concepția, s-ar subînțelege) promitea autorul să și-o expună / motiveze ulterior¹⁶.

Ne putem face idee însă din lucrarea însăși și arătările exprese pe care găsea nimerit să le exprime pentru nivelul înțelegerii adolescente, cum prin definiții:

1. Istoria și propunerea ei

Istoria e o știință care ne arată adevărul întâmplărilor trecute ce au rămas influență asupra sorții poporului român. Pentru aceasta istoria ne

propune despre faptele și luptele strămoșilor noștri – și despre cauzele desvelirii și căderii gloriei lor”¹⁷. Așadar, o *știință* – indubitabil – care își organizează materia, *selectând* faptele trecutului, după ce le stabilește, în funcție de efectele lor, *explicând* prin stabilirea cauzalităților, la scara unei etnii / națiuni ori la aceea a întregii umanități, ea putând fi națională și universală¹⁸. Ar mai reieși importanța *luptelor* și aceea că epoca de aur se afla în trecut.

Dincolo de rolul cognitiv general și poate mai presus de el, apropierea istoriei avea o finalitate etică cu specială aplicație națională:

2. Scopul și folosul acestei istorii

Scopul istoriei e de a învăța a face bine și a ne feri a face rău pentru soarta poporului român; adică: să imităm virtuțile și să urăm desbinările strămoșilor noștri. Eară folosul istoriei e desvelirea minții și fundarea existenței naționale, adică: a fi înțelepți, ca să cunoaștem starea noastră și lipsele ei, – și a fi energioși, ca să lucrăm pentru viitorul poporului român.”¹⁹ O funcție cognitivă, așadar, însă mai ales rolul de *magister vitae nationis*, analiza trecutului pentru deciziile prezentului, ceea ce frizează politologia. De fapt, *Istoria* fusese concepută inițial *ad usum delphinorum* Alexandru și Eugeniu Mocsonyi, care era de presupus că aveau să fie – cum au și fost, primul mai cu seamă – decidenți pe terenul politicii naționale românești cis-carpătine.

Disciplinele auxiliare („ajutătoare”) istoriei erau arătate a fi în linia întâi geografia și cronologia²⁰.

Drept aceea precedea la o prezentare a teritoriului vechii Dacii, cu mai multe localizări eronate (cum *Porolissum* la Dej ș.a.), cum le preluase, și localizând *Dacia Superioară* în Ardeal, iar pe cea *Inferioară* în Muntenia și Moldova (cu Basarabia și Bucovina incluse)²¹, de ceea ce a rămas mereu încredințat. Teza, de sorginte umanistă, cu prelungiri la Cantemir și Școala Ardeleană, „simplifica” problema romanizării Munteniei și mai ales Moldovei, fiind de aceea tentantă și în secolul al XIX-lea.

Marienescu are decența de a nu începe istoria „națională” *ab Urbe condita* (ca Laurian, în *Istoria Românilor*, Iași 1853), ci pornește de la anul 105 (pe care îl preferă lui 106), așa că *Periodul I* curge „Dela colonizarea strămoșilor până la invasiunile barbarilor asiatici în Dacia, adică de la 105 până la

¹⁰ *Ibidem*, 111.

¹¹ *Ibidem*, 108 și 123 (n. 3).

¹² Atanasie Marian Marienescu, *Istoria Română națională pentru tinerimea română*, Sibiu (1861), IV.

¹³ *Ibidem*, V.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Ioan D. Suciu, *op. cit.*, 100.

¹⁶ Atanasie Marian Marienescu, *op. cit.*, VI.

¹⁷ *Ibidem*, VII.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, VIII.

²¹ *Ibidem*, VIII–IX.

375 d. Chr.”, perioada ante 105 fiind atinsă doar prin arătarea războaielor lui Domițian cu dacii (după Șincai, care își începea *Hronica Românilor* cu incursiunea dacilor din anul 86), acel Împărat fiind prezentat în „tradițională” viziune negativă, în puternic contrast cu Traian și chiar Decebal/Diurpaneus, acceptându-se chiar ca firească uciderea lui într-un manual pentru tineret! Acțiunea lui Traian a fost legitimă și necesară, el vrând să scuture „jugul Dacilor” (!) impus prin pacea „rușinoasă” acceptată de Domițian, un vechi clișeu cu sorginte încă în Antichitate²². De notat că a menținut această apreciere, puțin modulată doar, și în studiile sale ulterioare dedicate problemei.

Deși dintre daci a fost „atâta popor ucis”, n-au fost chiar cu toții exterminați, cum la Ardeleni, Bojâncă, Murgu și Maniu, din cei rămași „unii fugiseră către miazănoapte (în Dania)” – după cum au vrut a crede unii umaniști după o etimologie forțată (Mangiuca îi trimitea în Rusia, poate după exemplul grănicerilor sârbi tisa-mureșani) –, „eară ceilalți se supuseră lui Traian”, nu mulți, căci „Traian văzând că – după războiul cel cumplit, puțini daci remaseră ca să lucre pământul și să locuiască prin cetăți, a adus colonii romane, mai ales din Roma, Italia și toată împărăția romană [sic!], adecă: popor roman cu familii de frunte [...] ca să aducă la înflorire”²³.

Dacă Roma și Italia prevalează ca loc de origine al coloniștilor – cum la Ardeleni –, modulează, împăciuitoare, și cu restul Imperiului, având în minte probabil sintagma celebră *ex toto Orbe Romano*, ca și Ardelenii însă vrea printre ei „familii de frunte”. Destul de contradictorii vor fi și susținerile sale ulterioare în materie, accentul rămânând pus pe Italia, dar în ecuație va fi introdusă și Iliria.

Cucerirea și colonizarea constituiau momentul de început al istoriei românilor, cari au a se mândri de originea lor: „Colonizarea aceasta e de cea mai mare însemnătate pentru noi românii de azi, deoarece din inscripțiile [de] pe mormintele romane aflate în Dacia, din documintele istorice ale mai multor națiuni [sic], din limba noastră, datinile și însușirile fizice și morale ale noastre, se adevărește prea apriat că noi românii de azi suntem strănepoții romanilor vechi, carii fură națiunea cea mai tare în toată lumea”²⁴. *Națiunea*, observăm, este un concept aplicat retroactiv și Antichității, așadar un dat imanent al societății umane.

Istoria ce urmează e mai mult una a Imperiului și Împăraților, cu scurte referiri la Dacia Romană,

când găsea vre un căpețel de informație în contextul epocii.

Aurelian a fost silit a retrage legiunile datorită în principal campaniei contra perșilor, afirmă aci, dar „agronomii [sic! = țărani] din Dacia vechiă nu lăsară pământurile și casele lor, ci numai ostașii și unele familii trecură [Dunărea] crezând a fi mai sigure de barbari în patria nouă; eară ceilalți romani rămași se susținură în naționalitatea lor până azi, deși fură adeseori supuși de barbari”²⁵. În urmă s-a apropiat ceva mai mult de teoria lui Vasile Maniu în privința retragerii aureliane, totuși fără a credita teza „revoluției”/ secesiunii romanilor din Dacia.

Sunt spuse câteva cuvinte și despre „Dacia nouă” sau „Aureliană” și macedo-români – la care autorul mai revine ocazional –, căci dedicanții erau descendenți de armâni: „Încă mai înainte [de] a trece o parte a coloniei din Dacia vechiă în Mesia mai locuia[u] romani mai demult de colonisarea în Dacia vechiă, – apoi acuma înmulțindu-se prin cei aduși de Aurelian și mai târziu de Constantin cel Mare în Tracia, formară un popor nou [...], eară acuma Românii aceștia se zic «macedo-români» și sunt de un sânge și o fire cu noi «daco-românii»”²⁶.

Lui Marienescu îi place a crede că daco-românii – care și pentru el erau deja români, practic de la colonizare – au păstrat măcar unele instituții comune cu Imperiul, cum pe cea bisericească, și așa la Sinodul de la Niceea „din Dacia vechiă aici era mitropolitul Teofil din Apulum (Belgrad) cu preotul Ulfila”, care Ulfila, nepomenit ca got și arian, ar fi fost următor în scaun aceluia Teofil²⁷.

Spre deosebire – aici! – de Vasile Maniu, autorul avut în vedere nu le întemeiază românilor „republici” ori alte stătuțe după retragerea aureliană, ci le deplânge soarta din timpul migrațiilor, pe care le cam amestecă (pentru economie de spațiu?): „hunii supuseră de tot pe strămoșii noștri și le jefuiră averile”, ei „în amândouă Daciele suspina[u] sub jugul greu al barbarilor. – În Dacia occidentală era[u] Gepizii, în cea orientală era[u] huni, bulgari și slovani, în cea nouă Teodoric cu ostrogoții”²⁸.

Acțiunile migratorilor se răsfrângeau uneori, indirect și afară de intenția aceluia, în mod benefic pentru români, consolidându-le substanța etnică: „Bulgarii nesuind să cuprindă capitala [Constantinopol] comit cruzimi neauzite în provinciile de dincolo de Em [Haemus, Balcani, R. A.], ca să peară puterea Romei nouă; și o

²² *Ibidem*, 1–7.

²³ *Ibidem*, 8.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, 26.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, 32, 42.

²⁸ *Ibidem*, 43, 52.

mulțime de Români din Dacia nouă și din coloniile lui Constantin cel Mare în Macedonia și în Tracia trec Dunărea și se așează în Dacia vechio la frații lor, pentru că domnind aci bulgarii încetară cu pradarea, nu ca și în provinciile de acum câștigând²⁹. Se accepta deci o parțială *admigrare* sub bulgari, teorie lansată de Engel, pe care au amănunțit-o într-un dirimare Maniu și Manguia.

Grecizarea Imperiului de Răsărit a avut și partea ei bună, lăsând numele onorat al întemeietorilor săi în patrimoniul exclusiv al românilor: „Din acest timp [sec. VIII] influința grecilor tot mai tare crește în curtea împărătească din Constantinopol și familiile domnitoare romane, mai ales cu moartea lui Iustinian II. (În care se stinge familia domnitoare [H]eraclea) înceată și se redică *grecii* sub nume de «Romei», adică romani noi; eară numele măreț «roman» rămâne numai pentru strămoșii noștri din amândouă *Daciele* și *Macedonia*!”³⁰

Istoria ce o propune Marienescu tineretului este foarte „politizată”, periodizarea operându-se în consecință, reperele fiind cuceririle, migrațiile, întemeierile de dinastii și domniile, cum ale Basileilor Bizanțului: „primim de cinosură cronologia împărașilor lui până când ajungem la un punct când ni se desvoaltă viața națională și politică”³¹. În fond, cu alte criterii nici nu putea opera, viața economică, socială și culturală fiind quasi-absente în lucrare.

La venirea ungarilor se redă versiunea „contrac-tului social” (politic) după *Anonymus*, prin medierea lui Șincai, și tot după acesta relatări despre domniile Regilor Ungariei, cărora li se alocă text și după fundarea „dinastiilor naționale”³².

„Frondeur” față de Ardeleni ori Vasile Maniu, autorul nostru nu-i reclamă ca români pe uzi, pecenegi și cumani, aproape surprinzător!

Fondarea Țării Românești o fixează la 1215, întemeiat pe Șincai: „Hronica după Anonimul Românesc pune pe Radu Negru la a. 1290. – Șincai, carele a scrutat mai afund istoria noastră, ’lu pune la an 1215, basându-se pe o inscripțiune de la biserica din Câmpu Lung”: «Aceasta o a zidit întâiul Domn Radu Vodă Negru în an 1215»”³³. Pisanția invocată de Șincai și preluată de Marienescu era din timpul lui Matei Basarab, de la refacerea așezământului și „protocronistă”, după tradiție, dar Marienescu va pleda pentru acel an și peste decenii, cum voi indigita mai la vale. A revenit

însă asupra afirmației din manual că la vremea Intemeierii înțeau trei Băni în Oltenia, dar toate ale Basarabilor, la Severin, Strehaia și Craiova³⁴ (de fapt centrele, în ordine cronologică ale acelei organizații administrative, ținând inițial de Regatul Ungariei, apoi de Țara Românească). Va încerca și atunci să propună o formulă proprie, nesustenabilă însă. Nu rezultă însă prea clar din manual – ca să nu spun de loc – cum au înlocuit Basarabii dinastia lui „Radu Negru”, ceea ce iarăși va încerca să clarifice ulterior; în lista de Domnitori apar și personaje inexistente, după o cronologie amestecată, inclusiv Ștefan Mailat, „ctitorul” cetății Făgărașului (voivodul ardelean capturat de Petru Rareș!), iar istoria muntească se încheia la o dată atipică, 1383³⁵.

Imprecizuni cronologice ne întâmpină de asemenea și în istoria timpurie a Moldovei (dar și acum chestiunea nu e complet clarificată!), unde la fel apar și domnitori „exotici”. Întemeietor era considerat Dragoș Vodă, iar Bogdan, schimbător de dinastie care ar fi domnit între 1358–9, era numit *Ucigătorul*! Se pomenea și un „principat independent” al Basarabiei³⁶ – amintire a presupusei stăpâniri muntești acolo?

Afară de reperele cronologice ale domniilor – preluate de la Șincai – referirile, scurte, se fac aproape exclusiv la lupte și ctitorirea de biserici / mănăstiri pentru ambele Principate.

Nu rezultă să fi avut în vedere continuarea opului – care ar fi urmat soarta interzicerii ca manual! – dar istoria aceasta se termină cam brusc și fără arătarea vreunei motivații, așa cum se prezintă (modelele sale mergeau până la anul 1613, în cazul *Hronicii*, iar volumul al III-lea al *Istoriei* lui Laurian acoperea perioada *De la căderea Konstantinopolei până în zilele noastre*).

Ea conține note educative implicite, dar și explicite, având în vedere publicul-țintă, după declarația directă a autorului.

Așa, sinuciderea lui Longinus – act condamnat de creștinism; acela era totuși păgân, dar eroizat de autor – este prezentată ca un sublim act patriotic și valorizat ca atare, căci „unui Roman mai dulce i era moartea onorifică decât viața rușinată și mai bine el să peară decât Roma să se împedece dela triumfare”³⁷.

Unitatea era un cuvânt de ordine pentru elita politică românească a vremii – dar în contextul dezbinării, dacă nu permancute, atunci endemice – și Marienescu indigitează, deplânge și blamează

²⁹ *Ibidem*, 64–65.

³⁰ *Ibidem*, 68.

³¹ *Ibidem*, 65, nota *.

³² *Ibidem*, 85–104.

³³ *Ibidem*, 165.

³⁴ *Ibidem*, 106.

³⁵ *Ibidem*, 165–172.

³⁶ *Ibidem*, 173–179.

³⁷ *Ibidem*, 7.

relele efecte ale neunirii ori, mai rău, învrăjbirii și amestecului străinilor, cauze sigure ale decăderii politice, cum a fost cazul prăbușirii Imperiului Occidental, ocazie de litanie moralizatoare: „Așa căzu Roma și imperiul dela apus după ce domni de la fundarea sa 1229 [de ani]! Așa au să cadă toate împărățiile cari se ajută cu domnitori străini! Nici un popor [nu] poate să existe, deacă se desbină înlăuntrul atunci când vine inimicul asupra patriei lui. – Nu ar fi căzut Roma cea măreață, deacă fiii ei ar fi fost înfrățiți prin amoea patriei și până în minutul din urmă ar fi ținut toți la olaltă, căci unirea lor încă ar fi fost mai tare ca invasiunea barbarilor. – A căzut Roma și cu soarta ei și soarta noastră!”³⁸

Autorul nu este numai puțin contrafactual aici, dar exclamația lui de jale și nostalgie lasă impresia că și-ar fi dorit a fi cetățeanul unui Imperiu Roman nebiruit și veșnic! Atunci n-ar fi existat o Ungarie...

Era deplănsă și dezbinarea Principilor creștini, în urma căreia Bulgaria a putut fi cucerită de turci³⁹.

Cu atât mai mult se înduioșa de soarta românilor din secolul al IX-lea, căci „sărmanii strămoși, ei servia[u] și în oastea bulgară și în cea bizantină, – și se ucideau de silă frate pe frate!”⁴⁰

Iar Gelu, Glad, Menumorut (sau „Mariot”) – a căror istoricitate nici nu imagina s-o pună la îndoială, ar fi fost un eres! – erau ținuți de rău pentru că nu alcătuiseră un front comun, prin ceea ce au ușurat cotropirea maghiară: „De ar fi fost acești trei duci români uniți între sîne, nu putea să cadă patria lor așa curînd”⁴¹. De reținut că cei trei duci aveau o „patrie” comună, care nu putea fi decât română! De altfel reiese clar că *Patria* autorului nu era Ungaria ori Austria, ci tot teritoriul locuit de români la nord, dar și la sud de Dunăre, într-o viziune pan-românească.

Era o istorie cu multe note etice, un imn închinat marilor strămoși romani – din care doar Domițian, Commodus ori cutare guvernator al Daciei care ridicase Isidei un templu „unde se făcea spurcăciune și demoralisările cele mai urite” erau de excepționat⁴², cum și evocatele lupte interne –, povestitoare / factologică și mult personalizată, pornită dintr-o bună intenție de îmbinare a instructivului, eticului și naționalului.

În manual nu se polemizează cu negaționiștii romanității românilor și continuității celor nord-dunăreni, dar accentele puse pe aceste chestiuni revelează o dispută implicită, tacită cu aceia.

Unele teme le-a aprofundat ulterior, mult amplificat, de sigur și cu mare aparat științific, tinzând spre exhaustivitate, adică epuizarea surseilor materiei. Iar asta într-o cauză nobilă, adânc, sincer – și puținel naiv! – încredințat că rezolvă *definitiv* probleme cruciale ale istoriei românești, care interesau, firește, adevărul obiectiv pe care mereu proclamă a-l urmări, dar aveau și conotații politice. Simțea de datoria lui să o facă, nemulțumit că respectivele chestiuni nu fuseseră dezlegate mulțumitor, iar el găsisese soluția – credea și o afirma ferm. A construit în timp două cicluri, unul axat pe istoria veche a românilor – incluzând geneza lor –, iar al doilea privind întemeierea Țării Românești. În primul polemiza cu „istoricii politici străini”, adică negaționiștii continuității, iar în al doilea cu cei de acasă care nu rezolvaseră mulțumitor problema, ceea ce îi inducea concomitent o stare de inconfort ca om de știință – fiind că nu se stabilise adevărul ultim – și una de ordin național, în sensul complexelor de inferioritate față de „națiunile culte”, care știuseră a-și lămuri trecutul.

Interesat și încitat de micro-toponimia satului Măidan (acum, din cine știe ce pudibonderie administrativă, *Brădișoru de sus!*), a cărei monografie o publicaseră, în serial, Sofroniu Liuba, învățătorul de acolo, și ginerele său Aureliu Iana, preotul locului, în *Foaia Diecezană*, pornește o demonstrație pe baze lingvistice a romanității – cu o anumită modulare – și continuității românilor, tot în serial⁴³.

⁴³ Idem, „Studiu despre celți și numele de localități”. *Foaia Diecezană* (Caransebeș), X, nr. 30 din 23 iulie/4 august, 1–2; nr. 31 din 30 iulie/11 august, 3–5; nr. 33 din 13/25 august, 5; nr. 34 din 20 august/1 septembrie, 2–3; nr. 35 din 27 august/8 septembrie, 1–3; nr. 36 din 3/15 septembrie, 3–5; nr. 37 din 10/22 septembrie, 4–5; nr. 38 din 17/29 septembrie, 4–5; nr. 39 din 24 septembrie/6 octombrie, 4–5; nr. 40 din 1/13 octombrie, 4–5; nr. 41 din 8/20 octombrie, 3–4; nr. 42 din 15/27 octombrie, 2–3; nr. 43 din 22 octombrie/3 noiembrie, 3–4; nr. 44 din 29 octombrie/10 noiembrie, 3–4; nr. 45 din 5/17 noiembrie, 3–4; nr. 46 din 21/24 noiembrie, 1–2; nr. 47 din 19 noiembrie/1 decembrie, 2–4; nr. 48 din 26 noiembrie/8 decembrie, 3–5; nr. 49 din 3/15 decembrie, 2–3; nr. 50 din 10/22 decembrie, 1–3; nr. 51 din 17/29 decembrie 1895, 2–3; nr. 52 din 24 decembrie 1895/5 ianuarie 1896; XI, nr. 1 din 1/13 ianuarie, 4; nr. 2 din 7/19 ianuarie, 4; nr. 3 din 14/26 ianuarie, 3–5; nr. 4 din 21 ianuarie/2 februarie, 3–4; nr. 5 din 28 ianuarie/9 februarie, 2–4; nr. 6 din 4/16 februarie, 2–4; nr. 7 din 11/23 februarie, 2–4; nr. 9 din 25 februarie/8 martie, 2–3; nr. 10 din 3/15 martie, 2–3; nr. 11 din 10/22 martie, 23; nr. 12 din 17/29 martie, 2–4; nr. 13 din 24 martie/5 aprilie, 3–4; nr. 19 din 5/17 mai,

³⁸ *Ibidem*, 52.

³⁹ *Ibidem*, 153.

⁴⁰ *Ibidem*, 76.

⁴¹ *Ibidem*, 89.

⁴² *Ibidem*, 15.

El se bătea, desigur, cu adepții teoriei imigraționiste, neprietenii românilor: „Unii scriitori străini numele de localități [în sens larg, R. A.] de pe teritoriul Daciei le deduc din limbile slavene, alții din cele germane mai ales gotice, până ce unii aserează în genere că acele purced din limbile popoarelor migratoare și mai bucuros voiesc ei ca acele nume să fie de origine americană, decât românească sau din vechime și susținute de români, căci tendința e de a face lumea să creadă că noi ne-am așezat aici mai târziu decât alte popoare”⁴⁴. Remarcăm în treacăt ironia cu „originea americană”, exotism amintind de „hotentoții” lui Murgu...

Făcând o trecere în revistă a migratorilor perindați prin Dacia de la goți la unguri, în secvențe temporale destul de scurte până la cei din urmă și urmărindu-și calea apoi – sau destinul, prin distrugere / dispariție cum hunii și avarii⁴⁵ –, conchide că „aceste popoare migratoare nu au avut timp nici să cugete ca să schimbe numele localităților [sic!] și aceste mai toate au rămas cum *le[-au] primit coloniștii romani dela popoarele anterioare* [s. m., R. A.] sau cum *le[-au] creat strămoșii noștri*”⁴⁶. Acei strămoși nu mai erau romani puri ca la Ardeleni ori Vasile Maniu, în combinație fiind introduși și celto-galii.

Autorul o ia, în maniera sa pedagogică, foarte de departe, începând cu arienii, din care deschi-linște *Celții*, apoi îi prefiră pe aceștia, respectiv *Bretonii și Valonii în Franția*, pe urmă *Celții sau Galii în Italia și Celții în Britania*⁴⁷, pentru a veni la chestie cu *Originea numelui Gallus, Wallsch (Vels) și Wallach*⁴⁸, respectiv derivarea de la celți a numelui atribuit românilor în Evul Mediu de celelalte etnii, bazându-se pe bibliografia problemei și criticându-l în treacăt pe Hasdeu. Și aci punctează: „Vecinii de bună seamă vor fi avut ceva cauză ca să ne numească Valachi, ori după limbă, având cuvinte gallice în limba noastră, ori după port. Aceasta aparițiune istorică și limbistică poate purcede numai de acolo că în coloniile romane aduse la an. 106–107 d. Cristos în Dacia au fost aduși și Galli cari vorbeau încă și limba lor, sau Gallii romanisați din Italia de sus și din alte părți ce pe baza numirilor unor populațiuni în Dacia

să poate și dovedi”⁴⁹. Își lua însă seama, dând Cezarului ce era al Cezarului: „elementul roman în coloniile aduse, fie fost și cât de mestecate, a fost precumpănitoriu și aceasta a unificat limba și în mare parte și portul; dar totuși acei gali sau galachi pe carii i-am contopit în sângele nostru, ni-au băgat multe cuvinte galice în limba noastră”, care nu se puteau explica apelând la etimologia latină⁵⁰.

Așa încât el putea lămuri etimologia toponimelor românești pe bază celtică, servindu-se și de analogii din locurile de unde aceia erau nativi⁵¹.

Ipoteza slavă nu era de luat în considerare, cel puțin pentru teritoriul intra-carpatic, căci „slavii au fost ajuns și între Prut și Carpați; și aici e întrebare, că trecut-au ei în Ardeal?”⁵² În general, în timpul migrațiilor, „mai mult a suferit teritoriul între Carpați, Nistru și Dunăre, doară până spre Olt”, căci „munții Carpaților au oprit calea popoarelor [migratoare] și au scutit pe locuitorii din Ardeal; că încât au străbătut popoare și în Ardeal, acele nu au avut timp destul ca să se așeze pentru seculi, căci le-a[u] perfulgat [alungat, R. A.] altele, noaue popoare barbare; ba popoarele aceste migratoare au stat mai mult din armații lor și ale [sic] popoarelor supuse.”⁵³

Marienescu îl ia de sus pe Roesler, care „numele Ister, Bistrița le dechiară de slavene, când numele Ister a existat cu 1000 de ani înainte de Christos [!] și când Slavii au apărut și s-au lăsat în secolul al 5-a și al 6-a după Cristos”. Așa, „străinii cu multe stupidități vreau să ne încălcească”, precum Borovszky, care și el susținea originea slavă a hidronimelor *Bistra*, *Bistrița* ș.a., pe când la slavi adjectivele nu originează numiri geografice; toate acelea, vrea el să demonstreze, erau celtice, cum caută să își încredințeze lectorii⁵⁴ (acum, cu *Ister / Istros* îl „prinsese” pe Roesler, dar cu *Bistra* și *Bistrița* argumentația lui, artificioasă, putea convinge cu dificultate până și pe un cetitor bine voitor, dacă acela cât de cât avizat).

Toponimele ungurești erau și acelea sporadice și artificiale, așa că trebuia mers la substratul lămuritor: „Noi suntem de o mie de ani cu Ungurii stăpânitori la olaltă și ei numai pe acolo pe unde s-au așezat au creat numiri nouă pentru așezemintele noaue ale lor, iară numele munților, apelor etc. în partea cea mai mare au rămas toate cele vechi și în genere identice cu numele de localități de prin Franția, Italia etc.; ba pe acolo pe unde Ungurii nu

1–2 și nr. 20 din 12/24 mai 1896, 2–3 (pentru anul 1896 pe manșetă figurează numai data corespunzătoare calendarului vechi, pe cea după calendarul nou am adăugat-o eu). Serialul monografie a fost adunat în volum, căruia i s-a atașat ca anexă studiul lui Marienescu, cf. nota 219, *infra*.

⁴⁴ Idem, *op. cit.*, în *Foaia Diecezană*, X, nr. 37, 4.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 38, 4.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 30–34.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 35.

⁴⁹ *Ibidem*, 3.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 38, 4.

⁵² *Ibidem*, nr. 37, 5.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*, XI, nr. 6, 3.

sunt așezați pe teritoriul locuit de noi, numele de locuri sunt sau vechi sau create de noi. În urmare nu e adevărat că numele localităților noastre purced din limbile popoarelor migratoare în Dacia și cum că nu e adevărat dovedesc limba celtică și numirea localităților de azi, explicându-se după adevărul lor înțeles”⁵⁵.

Purcedea, așadar, la o amplă demonstrație, folosind ca „materie primă” micro-toponimia Măidanului din monografia menționată, dar și toponimie din întreg spațiul românesc, adică *Dacia*, comparându-le cu unele analoge din spațiul european, pentru a le vădi originea, în opinia sa celtică (*Esplicări de nume locale din Măidan și din Dacia*)⁵⁶. Trebuie specificat că în accepțiunea lui, *Dacia Traiană*, aceea care-l interesa, fusese organizată pe tot spațiul etnic românesc ulterior, adică de la Tisa până la Nistru, așa cum crezuseră Cantemir, Ardelenii, Bojâncă, Murgu, Manguica, opinie menținută conform afirmațiilor anterioare: „Marginele Daciei lui Traian la răsărit a fost riul Tyras sau Danastis, azi Nistru; la amiază a fost o părticică din țărmul mării negre, dela gura Nistrului până la gurile Dunării, și Istrul sau Dunărea de jos, până unde curge Tisa în Dunăre; la apus riul Tisa, până unde intră Someșul în Tisa; eară la meazănoapte dela intrarea Someșului și încovietura lui, în linia cam dreaptă spre răsărit către riul Nistru, ce curge spre răsărit, căci de aci întoarce spre meazăzi”⁵⁷.

Românii erau băștinașii locului, socotea a proba Marienescu prin lămurirea toponimiei – pe care aci o socotea în mare măsură de sorginte celtică, fiind aceia componenți ai coloniștilor traianizi. Teoria se aplica și în cazul ungurilor, și de fapt aceasta era problema⁵⁸.

Chestiune originii românilor îi stătea la suflet și se simțea chemat s-o dezlege, pentru că aceea prezenta o importanță dublă pentru ei, de ordin științific, dar și național, însă cu toate acestea nu fusese îndeajuns studiată. Se lamenta deci că proveniența coloniștilor Daciei Traiane nu fusese lămurită de istoriografia națională, dând ansă unor interpretări străine tendențioase, pentru că și interesate: „Scriitorii români nu s-au ocupat mai din adins de întrebarea aceasta; scriitorii străini au atins materiile referitoare la întrebare, dar mai mulți au făcut combinațiuni malițioase, pentru de a întuneca istoria antică a noastră, originea și limba noastră și

fără ca combinațiunilor lor să le dea vr’o valoare de scrutare și știință serioasă”⁵⁹.

Pornea de la cunoscuta sintagmă din Eutropius, *ex toto orbe romano*, prin care el înțelege spațiul în care „s-a vorbit limba romană poporală”, acest înțeles trebuind să-l aibă și în mintea/intenția autorului, ceea ce caută a proba și cu analogii contemporane⁶⁰.

Deși se angajase a nu fi polemic, ci obiectiv și senin („eu voi pertracta întrebarea și răspunsul numai pentru ca noi Românii să ne lămurim asupra materiei, altcum de cea mai mare însemnătate pentru noi”)⁶¹, nu se poate reprima a-i blama pe nagaționiști: „Scriitorii străini din seculul trecut și de acuma, parte, fără atare studiu serios, parte din atare antipatie către noi Românii și de a face atare politică rău voitoare originii, limbii și existenței noastre, acele patru cuvinte «ex toto orbe romano» le-am explicat în felurite moduri”, ajungând unii a afirma chiar că acei coloniști fuseseră o adunătură pestriță „încătu’ și stă mintea în loc față de atâta prostie seau atâta blăstemăție”⁶².

După ce sublinia amploarea colonizării, tot cu textul lui Eutropius (cum Hadrian a revenit, din acea cauză de la hotărârea de a părăsi Dacia)⁶³, făcea o lungă incursiune în dreptul public roman⁶⁴, pentru a proba și pe baza aceluia italianitatea coloniștilor, iar pentru aceasta, firește, „limba noastră și mulțime de caracteristice pentru romanitatea noastră sunt dovezi în gradul cel mai mare!”⁶⁵, exclamă iterând un vechi truism. După ce repetă cu tărie concluzia – „*Coloniile romane aduse în Dacia au fost din Italia!*” [s.a.], promite chiar a identifica în viitoare studii zonele peninsulei din care au provenit aceia (presumabil, cu ajutorul lingvisticii)⁶⁶...

În extinsa glosă la monografia Măidanului am văzut că a introdus în ecuație și celți (gali) – oare sub influența „postumă” a lui Manguica, ori a lui Nicolae Densușeanu? – dar și aceia din Italia mai toți.

Tot de la altă scriere a plecat la compunerea unei lucrări de lingvistică, dar cu concluzii de natură istorică, pe aceeași linie a romanității (italienității!) și continuității – cazul particular al românilor bănățani⁶⁷ (pe care prin excepție îl includ la această secțiune, căci parte din „ciclu”).

⁵⁹ Idem, Din cari părți ale Imperiului Roman s-au adus coloniile romane așezate în Dacia. *Transilvania*, XXII, nr. 12 din 15 decembrie 1891, 353 (studiul întreg la 353–364).

⁶⁰ *Ibidem*, 356.

⁶¹ *Ibidem*, 353.

⁶² *Ibidem*, 355.

⁶³ *Ibidem*, 356.

⁶⁴ *Ibidem*, 357 sqq.

⁶⁵ *Ibidem*, 362–363.

⁶⁶ *Ibidem*, 363–364.

⁶⁷ Idem, *Dialectul roman bănățean* (cu subtitlul *Sudiu scris pe baza poeziilor dialectale ale lui Victor Vlad Delamarina*), Logoj (1902).

⁵⁵ *Ibidem*, X, nr. 38, 4.

⁵⁶ *Ibidem*, nr. 39–52; XI, nr. 7, 9, 11–13, 19.

⁵⁷ Idem, Crăișori români în Dacia pe timpul stăpânirii Sarmaților. *Transilvania*, XXI, nr. 11 din 15 noiembrie (1890), 389–390.

⁵⁸ Idem, *art. cit.*, în *Foaia Diecezană*, X, nr. 38, 4.

Metoda nimerită de abordare o sokoate pe cea comparativă, cu limba latină, cele romanice și dialectele italice⁶⁸, la ceea ce și purcede, identificând multe asemănări și chiar identități⁶⁹, pe când față cu macedo-româna evidențiază diferențele⁷⁰, de unde își trage apoi concluziile, în număr de trei, dar convergente.

Sunetele dialectului român bănățan existând și în dialectele italice și cele din vecinătatea geografică a peninsulei (*nota bene!*), se impunea a socoti latina rustică drept originea lor comună (*a*)⁷¹. Apoi, „că coloniile romane aduse în Dacia, anume pe teritoriul unde mai târziu s-a format Banatul, într-adevăr au fost aduse din Italia și din acea vecinătate, pe unde limbele și dialectele romanice au sistemul sunurilor din dialectul român bănățan; că sunurile dialectului român bănățan sunt așa de vechi, ca sunurile din limbele și dialectele romanice, purcese din limba latină rustică; și că sunurile dialectului nostru nu s-au dezvoltat de sine în Bănat, ci sunt aduse prin coloniile romane!”⁷² (*b*)

În fine (*c*), „că Românii bănățeni dela colonizare, adică dela 106 d. Chr. încoace nici când nu și-au părăsit pământul, patria lor; că Românii bănățeni nici când n-au fost, n-au trăit în Macedonia sau ori unde în Balcani, și că în urmăre nu au avut atingeri de împreunare ori de vecini cu elementele române din peninsula balcanică”⁷³.

Cazul particular, Banatul, era însă reprezentativ pentru întreg: „Această istorie limbistică parțială e o parte din istoria noastră!”⁷⁴

Alegațiile susținătorilor tezei imigraționiste îi creau un vădit inconfort psihic și-l îmboldeau să scrie pentru a nimici neadevărurile colportate pe seama românilor, reacție pe care o avuseseră și Bojancă, Murgu, Maniu. Și mai credea sincer că avea vocația să ajungă la adevărul ultim. Conștient, totuși, că „Pentru tot poporul e foarte greu ca să-și scrie istoria începutului său și mai ales ca să-și scrie istoria începutului originii sale, adică a naționalității și limbii sale”⁷⁵. Dar cazul românilor era oare cum special: „Și dacă noi, Macedo- și Daco-Românii [*nota bene!* R. A.] cetim azi ce au scris literaturii români și străini despre începutul naționalității

și a limbii noastre, stăm uimiți de confuziunea părților; stăm uimiți de ușurătatea combinărilor; stăm uimiți de răutatea mai multor scriitori străini față de poporul macedo- și daco-român.

Începutul originii noastre, după starea literaturii istorice și limbistice de azi, se pare a fi încă într-un chaos; dar în tot chaosul este și lumină”⁷⁶.

Era nemulțumit așadar de (mai) toată istoriografia românească de până la el – de aceea și purcedea la acest demers – dar îl amărau mai ales susținerile interesate ale „scriitorilor străini politici”, respectiv teza imigraționistă pe care o rezumă, respingând-o de sus apoi: „Fără îndoială, ast-fel de aserțiune e fantasia a celor cari n-au studiat istoria și geografia [politică a] timpului respectiv; e fantasia acelor cari n-au nici o dată istorică și geografică despre reemigrarea Daco-Românilor din peninsula balcanică îndărăt în Dacia. Și cu fantasia aceasta se poate zice că fiecare literat cu minte atâta pricepe, că fără dată istorică nu poți face istorie!”⁷⁷ Era aceasta o chestiune conceptuală formulată mușcător, de maniera „înaintașilor” săi istoriografi bănățani evocați de mine mai sus.

Dar nici aceia și nici alții nu lămuriseră problema, iar „din acest motiv am studiat și eu [At. M. M.] chestiunea de importanță pentru istoria originii, adică a naționalității și a limbii noastre macedo- și daco-române”, încredințat fiind că „prin deslușirea acestei teme [enunțate în titlu, R. A.], imediat se aduce lumină și asupra originii daco-române”⁷⁸.

Expunerea materiei avea să fie metodică – până la pedanterie! –, chiar pedagogică și sigur conducătoare la adevăr, ca bazată pe sursele filtrate de critica modernă: „Mai întâi de toate, trebuie să cunoaștem geografia Iliricului și istoria Romanilor în această țeară, apoi organizarea Iliricului și colonizarea Romanilor în Iliria și Macedonia; să cunoaștem relațiunile de drepturi popoarelor ilirice [sic]; influența împăraților romani, născuți în Iliric ori în atare țeară din vecinătate, asupra Iliricului; influența Iliricului asupra ilirisării legiunilor romane; predominarea Iliricului în imperiul roman, față de Roma și de Italia; să cunoaștem romanizarea Ilirilor și Macedonilor, căci numai din fapte împlinite, istorice vechi și susținute de istoricii cei de frunte ai timpului nostru, putem afla adevărul istoric, adică lumina conducătoare a originii noastre, a Macedo- și Daco-Românilor și numai pe această basă e ertat a face combinațiuni și deducțiuni istorice și raționale, adică după mintea

⁶⁸ *Ibidem*, 5.

⁶⁹ *Ibidem*, 5–26.

⁷⁰ *Ibidem*, 27.

⁷¹ *Ibidem*, 28.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ Idem, *Ilirii, Macedo-Românii și Albanezii. Disertațiune istorică*, București (1904) (extras din *Analele Academiei Române* (mai departe *AAR*), ser. II, tom. XXVI, nr. 5, comunicare din 27 februarie 1904, 117–168), 1.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*, 1–2.

⁷⁸ *Ibidem*, 2.

sănătoasă, ce o poartă istoria adevărată”⁷⁹. Să remarcăm, în trecere, pe vremea aceasta mai relativă și uneori sceptică, acea tare convingere a autorului nostru în raționalitatea istoriei și în puțința, tot prin aceea, de a discerne „istoria adevărată”. Să fi fost un reflex din Mommsen, pe care și l-a apropiat, indicându-l și la *Bibliografie* cu volumul V din *Römische Geschichte*?⁸⁰

După ce uneori a fost atras de teoria puristă a Ardelenilor – coloniști *romani*, eventual parte italici –, îi introdusese în ecuație pe celto-galii aflați într-un stadiu mai mult sau mai puțin avansat de romanizare. Așa crezuse că poate combate, lingvistic, aserțiunea privind originea neromană / neromână a toponimiei moderne a vechii Dacii. Pe iliri îi aduce în față tot la „provocare”, vis-à-vis de teza imigraționistă „că Daco-Romanii sub împăratul Aurelian în anii 270–275 d. Chr. cu totul au deșertat Dacia Traiană, că cu toții s-au retras peste Dunăre și peste Haemus (Balcani); că ei locuind unde-va pe aci sau în Iliria, sau în Macedonia, aci și-au format limba, și încărcând-o cu elemente albanice, în genere balcanice, în secolulu al 12–13-lea [sic], pe necunoscute s-au reîntors în Dacia”⁸¹.

Cum acceptase romanizarea – totală, dar și parțială a celto-galilor –, o face și în cazul acesta, permițând „romanizarea Ilirilor și Macedonilor”, urmată de „ilirisarea legiunilor romane” – ca loc de recrutare! Doar dacii n-au putut fi romanizați, se vede, căci era o dogmă că fuseseră exterminați (în cel mai bun caz alungați), iar argumentația lui Hasdeu⁸² nu l-a mișcat pe Marienescu.

Se așternea la o amănunțită prezentare geografică a Iliriei și Macedoniei⁸³, a peisajului etnic și desfășurărilor istorice, într-o arătare că o parte cel puțin din iliri și populațiile macedonene, sub influența coloniștilor italici, s-au făcut „servile culturii și limbii romane”⁸⁴.

Dacă năvălirile ostrogoților, hunilor și avarilor au fost „trecătoare”, slavii, în al șaptelea secol, „au cuprins teritoriile Iliricului și ale Moesiei și au străbătut mai spre amiază și s-au așezat durabil”⁸⁵.

Marșul triumfal al acelor a fost favorizat, crede anacronic Marienescu, proiectând în trecut un concept modern, de aceea că „deși împărații de viță grecească din imperiul roman de la răsărit pe

sine se numiau tot împărați romani, ei persecutau latinismul și romanismul, chiar și atunci când a început năvălirea popoarelor barbare în Iliric și în Macedonia”⁸⁶.

Pentru a se putea răspunde la întrebarea „Ce s-a făcut cu Ilirii? Ori cu Ilirii și Macedonii romanizați?” socotea că trebuie „să cercetăm istoria și natura oamenilor, respective popoarelor”⁸⁷. Să fie vreo trimiteri la Herder și chiar istorism? Dar și enciclopediștii francezi operau uneori cu astfel de concepte, *in nuce* cel puțin. Constată, la inventarul istoric, că o parte a populațiilor băștinașe se refugiază din calea acestora și alta, după caz, se supune (dacă nu exterminată!), schemă aplicabilă și la cazul în speță: „Ilirii și Macedonii romanizați parte au rămas pe loc la casele lor, parte s-au împins mai spre amiază. N-a fugit nimeni, printre năvălitori, spre nord”⁸⁸. Așa, migrarea peste Dunăre era exclusă pentru secolul al VII-lea și se stabilea că „Din coloniile romane din Macedonia, azi sunt Macedo-Români; din Ilirii vechi, azi sunt Albanesii”⁸⁹. Cum „coloniile romane din Macedonia, au stat deosebi din coloniști din Italia”, care „în partea mai mare [...] au fost așezate printre Iliri”, rezultă că „limba macedo-romană e din element italian bazat pe strat deosebit iliric, care a devenit deplin romanizat”, păstrând însă câteva reminiscențe, de unde și unele asemănări ale macedo-românei cu limba urmașilor moderni ai ilirilor, albanezii⁹⁰. Observăm că tracii, la fel ca și ramura lor nordică a geto-dacilor nu erau luați în ecuație ca substrat în ecuația romanității orientale.

Macedonia fiind cucerită cu 252 de ani înaintea Daciei, „pe timpul lui Traian, Macedo-Românii erau deja popor format (!), și astfel mai vechiu decât Daco-Românii”. Îl și tenta un studiu despre ei, poate și pentru că „din acești Macedo-Români s-au format Legio IV macedonica și Legio V macedonica”,⁹¹ iar acelea au avut rolul lor în romanizarea Daciei – de fapt, în viziunea lui Marienescu, în împoporarea ei –, dând și explicația, alături de coloniștii ilirici, pentru prezența „elementului iliric (și nu albanes)” din limba daco-română⁹².

Așadar, daco-romanii n-au avut un episod sud-dunărean, căci în acel caz ar fi creat acolo „un dialect nou, separat de cel dezvoltat prin cei rămași în Dacia, dar asemenea fenomen limbistic nu există în limba daco-română”⁹³.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*, 52.

⁸¹ *Ibidem*, 1.

⁸² V. Bogdan Petriceicu Hasdeu, Pierit-au Dacii, în idem, *Scrisori istorice*, ed. Aurelian Sacerdoțeanu, vol. I, București (1973), 78–106.

⁸³ Atanasie Marian Marienescu, *op. cit.*, 2–32.

⁸⁴ *Ibidem*, 32.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ *Ibidem*, 86–87.

⁸⁸ *Ibidem*, 33.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*, 33–34.

⁹¹ *Ibidem*, 34.

⁹² *Ibidem*, 7–39.

⁹³ *Ibidem*, 38.

Admitea o admigrare din sudul Dunării, de fapt o revenire în cursul aceleiași generații: „Eu conced că din acei Daco-Români cari prefugați de Goți, sub Aurelian s-au retras în Moesia (Dacia Aureliană), după ce Goții au trecut Dunărea și Balcanul [...], de loc [imediat; bănățenism, R.A.] cum s-au mai liniștit barbarii, cu mulțimea s-au reîntors acasă în Dacia, unde și-au căutat casele, moșiile și familiile părăsite de ei”⁹⁴.

Ca și după alte demersuri, avea conștiința datoriei împlinite, lămurise adecă problema rămasă în suspensie până la el: „După convingerea mea, ipoteza istorică, ce au născocit-o scriitorii politici străini, într’adevăr n-a avut base istorice, și cred că cestiunea am deslușit-o și am decis-o”, autocitându-și ca dovadă *Dialectul român bănățean*⁹⁵.

Ulterior comunicării la Academie, a mai anexat, „constrâns”, pentru textul publicând, un *Adaus* „pentru întregire”, cu date referitoare la Iliric și Dacia (romană), pentru a învedera „conexiunea” lor și „adevărul aserțiunii” sale, care informații, spune, „pentru mine ori pentru altul, pot fi de folos la lucrarea istoriei daco-române”⁹⁶ (adecă a românilor din Dacia, căci dacii, să fim înțeleși, au fost exterminați și n-au lăsat nici o urmă!). *Adausul*⁹⁷, cum și referințele istorico-geografice ale Iliriei⁹⁸ erau însă doar spicuiuri din antici și scoli moderne, prin care, afirmă, „se și dovedesc” aserțiunile anterioare, o dată în plus⁹⁹, iar prin aceasta avea din nou sentimentul datoriei împlinite: „Pentru scopul meu arătat și pentru îndigitare pe viitor să fie destul și atâta”¹⁰⁰. Generos ast fel, dădea de înțeles că dacă nu avea să mai aprofundeze el problema, trasase liniile pe care le puteau urma alții pentru a fi pe calea cea dreaptă.

A furnizat, după câteva luni de la comunicarea academică, un rezumat concentrat *Familiei*¹⁰¹, care-i era de suflet și unde publicase parte a ciclului probator al continuității românești. Trecea și acolo în revistă izvoarele clasice și bibliografia istoriografică modernă (Mommson, Miklosich ș.a.) despre iliri, arătați ca protavi ai albanezilor; ilirii, care aveau așezări mult mai extinse în vechime față de teritoriul lor modern, crede că sub împărați au prosperat ca „naționalitate” în condiții mai bune decât în Dalmația în provincia Macedonia, unde

alături de idiomul grec și latin era răspândit și al lor¹⁰². Apoi, examinând lexicul de bază albanez după vocabularul lui Gustav Meyer și făcând abstracție de împrumuturile târzii, slave și turcești, îi dau cam 2500 de cuvinte ilirice, după care „elementul romanic cam cu 1420 de cuvinte”, acestea fiind deci „elementele de frunte ale limbii albaneze”, cele romanice originându-se „de la coloniile romane din Iliria și din Macedonia”, cu nuanța că „nu e exclus că Albanezii și Macedo-Românii, prin vecinătate și mai târziu să-și fi făcut împrumuturi limbistice”¹⁰³. Așadar, „Ilirii vechi în parte mărișoară [...] s-au romanisat”, cum, dă exemple analoge pentru duminirea cetitorului, „mai mult sau mai puțin” au trecut prin același proces valonii și bascii (pe cei din urmă socotindu-i celtiberi, nu pelasgi)¹⁰⁴ și „astfel, Albanezii în lume nu au neam așa de aproape decât pe Macedo-Români, cari în partea mai mare sunt Iliri, dar de tot romanizați”¹⁰⁵.

În articolul acesta nu se extindea și asupra românilor nord-dunăreni, cu explicarea provenienței cuvintelor comune cu albaneza pe filieră ilirică, „cantonându-se” în sudul Dunării. În comunicarea de la Academie însă, care aducea o completare mai târzie preocupărilor anterioare în domeniu, își auto-cita un studiu care făcea parte din nucleul inițial al „ciclului”¹⁰⁶, anume cel despre așa-numita retragere Aureliană¹⁰⁷.

Își explica acolo demersul prin arătarea că „acest punct istoric e încă obscur și dubiu, deși evenimentul e de mare însemnătate nu numai pentru istoria generală, ci și pentru istoria specială a Românilor”¹⁰⁸. Cu toată ponderositatea chestiunii, anterior lui doar George Șincai și Petru Maior (îl ignora pe Vasile Maniu – voit?) „mai mult au atins, decât au pertractat evenimentul”, dar aveau justificarea că nu-l putuseră dezvolta în sinteze¹⁰⁹.

Asupra subiectului era „ceartă între scriitorii români și străini”, primii promovând teza continuității, iar cei din urmă, în mare parte, pe cea imigraționistă, dar fără argumente temeinice de nici o parte; de aceea s-a simțit chemat și dator a dezlega el chestiunea: „am cugetat ca eu să lămuresc evenimentul acesta, după putință – cât mai precis”¹¹⁰.

¹⁰² *Ibidem*, 196.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*, 196 și 198.

¹⁰⁵ *Ibidem*, 198.

¹⁰⁶ Idem, *Ilirii...*, 38, nota 1.

¹⁰⁷ Idem, Aurelian împăratul și retragerea sa din Dacia. *Transilvania*, XXI, nr. 10 din 15 octombrie [vechi] 1890, 341–365.

¹⁰⁸ *Ibidem*, 341.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Ibidem*.

⁹⁴ *Ibidem*, 39.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*, 39–42.

⁹⁸ *Ibidem*, 43–51.

⁹⁹ *Ibidem*, 38.

¹⁰⁰ *Ibidem*, 42.

¹⁰¹ Idem, „Albanezii”, în *Familia*, XL, nr. 17 din 25 aprilie/8 mai 1904, 196 și 198.

Aceasta, firește, fără preocupări extra-științifice, senin și în linia deplinei obiectivități pe care o clama tot de una, negând orice *partie-prise* de ordin național: „Eu nu dau întrebării acesteia vr'o însemnătate politică seau de interes național; eu o țin simplu de o cestiune academică; întru atâta dară, încât știința istorică și adevărul în istorie pretind lămurire, m-am ocupat de cestiune”¹¹¹.

Până la urmă se brodea însă bine, căci „adevărul în istorie”, așa cum îl discerne el era convenabil ideologiei naționale...

În maniera sa pedagogică și, să-i spun așa, „istoristă” și „serialistă” avant la lettre, consideră că „e de lipsă ca să cunoaștem epoca lui Aurelian și epoca premergătoare ca să putem judeca asupra evenimentului mare”¹¹².

Referindu-se, în contextul acesta, la cucerirea Daciei, abandonează vechiul clișeu vehiculat de istoriografia luministă și post-luministă al motivării acțiunii lui Traian pe bază de onoare, întru spălarea rușinii păcii lui Domițian și plății „tributului” către daci, întemeind-o pe considerații strategice. Adecă, pe de o parte, „șesurile între Carpați și gurile Dunării și Marea-neagră au fost drumul emigrațiunii, *poarta* popoarelor”, iar de alta „Dacii din munții Carpaților, Geții din șesurile Valachiei și Sarmatii de preste Prut – Nistru au făcut invasiunile”, așa în cât opțiunea se impunea: „Deci Traian nu a putut avea altă tendință decât să pună garnisoană romană la Nistru, să închidă aci poarta, drumul barbarilor; eară ocuparea Daciei muntoase a fost mai mult o consecință, ca să înfrâneze pe Daci, carii încercară resboaie cu Roma”¹¹³.

A fost așadar o acțiune cu caracter eminent defensiv, eventual purtară pe calea unui război preventiv și constituirea unui cap de pod, cu consecința colaterală a colonizării și romanizării Daciei, pe care Marienescu o considera – și ca provincie romană – acoperind spațiul dintre Tisa și Nistru.

Despre „scurgerea” migratorilor estici pe la Nistrul de jos în Dobrogea și Moesia mai scrisese un scurt articol privitor la sistemul defensiv roman din zonă¹¹⁴, din care se auto-cita¹¹⁵.

Prezentarea importanței personalității și domniei lui Aurelian – după Gibbon!¹¹⁶ – era „preaferată” de un adevărat imn de slavă la adresa romanilor, în stilul luminiștilor ardeleni: „Nu a fost popor în lume, ca poporul roman vechi, carele cu virtuțile

bărbătesci și familiare [sic] să-și fiă dat un caracter așa de strălucit și pe acel timp să fundeze imperiul cel mai mare din lume [...]. În caracterul unui Roman adevărat se cuprindea virtutea bărbătească și morală, demnitatea și majestatea omenească!” Asta „deosebi pe timpul republicei”, dar nici regimul monarhic, cel puțin la începuturi, „încă nu era un rău”, căci Augustus, „chiar primul împărat a dovedit că un imperiu mare se poate conduce bine și de un monarch, că liniștea publică e mai sigură și că popoarele pot fi fericite”¹¹⁷. Hotărât, Marienescu era un bun conservator dinastic, nu vre un republican iacobin! Doar decăderea moravurilor, ambițiile, luptele intestinale erau de condamnat, iar pe acest fundal „răul cel mare s-a început când atare ambițios [la tron] a luat în sold pe inimicii din afară de imperiu și când neamuri străine cu oști mari s-au rădicat ca să risipe imperiul roman”¹¹⁸.

Așa se exprimase și în *Istoria Română națională*..., dar cu referire precisă la români, pe un ton aducător a minți de cronicari...

Își exprima adâncă mirare, aproape consternarea că despre retragere nu au scris martorii evenimentului: „e de mirare că despre așa eveniment mare nu a scris nime carele să fiă fost contemporan lui Aurelian și să fiă văzut, seau cel puțin să se fiă provocat la ceia cari au luat parte la retragere”¹¹⁹. Trece apoi la arătarea izvoarelor din Imperiul târziu despre retragere, ale lui Eutropius, Sextus Aurelius Victor, Flavius Vopisus, Sextus Rufus, Paulus Orosius, dând și note biografice despre ei și analizând (foarte) critic textele, prin punerea în evidență a contradicțiilor și anacronismelor – subliniind și necesitatea acestei „critici de lipsă”¹²⁰.

A investigat și în alte părți, spre a nu-i scăpa informații, așa, se mărturisește, „am căutat mult în istoricii bizantini, ca să văd că ce scriu ei despre retragerea lui Aurelian din Dacia”; l-a găsit, în materie, doar pe Georgios Syncellos, trăitor până pe la anul 800 și autor al unei istorii universale duse până la 285 d. Cr., dar „Grecul, ca să zică ceva nou și să facă pe înțeleptul”, cum îl zeflemisește, l-a răstălmăcit doar pe Eutropius¹²¹.

Găsind în *Cronica* lui Șincai trimiteri la Calvisius și Brietius, îi cercetează și pe aceia, din probitate, dar, scriind ei în sutele 17 și 18, conchide că „nu au nici o valoare pentru evenimentul retragerii lui Aurelian din Dacia”¹²². Așa, a „esauriat materialul

¹¹¹ *Ibidem*, 341–342.

¹¹² *Ibidem*, 342.

¹¹³ *Ibidem*, 359.

¹¹⁴ Idem, „Calea lui Traian”, în *Familia*, XXVI, nr. 29 din 22 iulie/3 august 1890, 343–344.

¹¹⁵ Idem, *art. cit.*, în *Transilvania*, 361.

¹¹⁶ *Ibidem*, 343.

¹¹⁷ *Ibidem*, 342.

¹¹⁸ *Ibidem*, 342–344.

¹¹⁹ *Ibidem*, 344.

¹²⁰ *Ibidem*, 344–349.

¹²¹ *Ibidem*, 349–350.

¹²² *Ibidem*, 350.

istoric referitor la cestiune” și a ierarhizat critic sursele, concluzionând că „nu e de nici un folos de a mă estinde barem acuma la scrietorii mai târzii, carii s-au făcut pe sine istoric față de noi [românii! R.A.], – dar și ei nu au alte date [...], însă se fac măiestri în întortocarea cuvintelor lui Eutropiu”¹²³. Se impunea deci „analizarea datelor istorice” furnizate de acel text atât de invocat, dublat de critică, adică „cercetarea valorii istoriei lui referitoare la cestiune”, minată din start aceea pentru că nu a fost contemporan evenimentelor și că nu a făcut nici trimiteri la eventuale lucrări ulterior pierdute¹²⁴.

Mai erau neclarități cronologice la acel autor și „dubiositatea aceasta nu e fără de influință și asupra faptului istoric”, căci, reamintește Marienescu, „timpul e o proptă de frunte a istoriei”¹²⁵, cum arătase și tinerimii române în manual!

Mai era dubios Eutropius și pentru aceea că a crezut provincia Dacia mai mică, pe când ea, răspică din nou Marienescu, „s-a făcut din toată Dacia, – dela Nistru până la Tisa”¹²⁶.

La retragerea întregii populații din Dacia se împotriva logica istorică și însăși geografia, căci aceea pur și simplu nu ar fi încăput în Moesia¹²⁷. Apoi s-ar fi înconșiat înșiși migratorii, căci „cuceritorii păstrează, conservează popoarele învinse”, aceasta „ca să plătească porția și presteze naturali”, o spune cu vechea terminologie din Ardeal și Banat. Hotărât, „barbarii nu numai că nu lasă pe poporul învins ca să emigreze, ba răpesc și pe locuitorii din țările vecine și i aduc de sclavi”, o constantă istorică, aplicabilă deci și în cazul Daciei: „Aceste sunt repețite de mii de ori în viața popoarelor din lume și astfel în istoria universală”¹²⁸.

Aplicând psihologia individuală, conjecturează că, născut în Moesia, „poate că [...] Aurelian a avut predilecțiunea sa” pentru provincia natală, până într-atât „ca în mijlocul relelor publice să-și facă numele nemuritoriu cu: Dacia Aureliană”¹²⁹.

Dar factorul care a jucat mult împotriva exodului în masă a fost psihologia colectivă. În Dacia Traiană se perindaseră „cel puțin 5 generațiuni, și cei colonizați precum cei amalgamizați și romanizați din alte popoare” [nota bene!]¹³⁰, și la anul așa-numitei *retrageri* „Romanii nu au vrut să emigreze [s.a.]”¹³¹. Nici săracii, nici bogații n-aveau de ce

„sa meargă la cerșit”, apoi vor fi crezut că e o conjunctură temporară și că „legiunile romane ear îi vor scăpa”¹³² (și poate că a avut o intuiție corectă a mentalului colectiv din epocă!). Analogii se găseau din plin în istoria mai recentă a românilor: „Au venit turcii și i-au cucerit și i-au maltratat, dar părăsit-au ei țările lor? ba! mai curând au suferit tirănia cuceritorilor, decât să-și lase vatra familială, vatra satului și vatra țării lor. Rușii au rupt Basarabia dela Români, aceștia s-au îngrozit de despotismul slavilor, dar au rămas acasă în țara lor. În cazul din urmă un percent doară se va fi retras, dar aceasta încă nu înseamnă retragerea Românilor din Basarabia”¹³³.

Mai găsea „un exemplu bun”, analog, de tot recent („tocmai precând scriam despre aceste”, adică în august 1890) într-un jurnal care relatea despre refuzul unor săteni din Italia de a se muta din locul amenințat de alunecări de teren, pentru că aveau în apropiere țarinile. Era o trăsătură general umană – care, de sigur, s-a manifestat la fel și în 275: „Asta e așa de natural în firea fie-cărui om, că nici cu primejdie de viață nu se desparte ușor de binele ce l-a moștenit dela părinți seau l-a câștigat cu sudoare; nu se desparte ușor de satul său și de neamurile sale”¹³⁴.

Mai într-un târziu ajunge în *meritul* chestiei și își expune teza, divergentă de a istoriografiei de până la el, care propunea o retragere a armatei, administrației și a unei părți (mici) a locuitorilor, ori un fel de „revoluție de eliberare” a acelor (Vasile Maniu): „*Dacia nu a fost lăsată, părăsită de către Aurelian, el nici că a putut retrage legiunile și poporul, ci Dacia a fost ruptă de către imperiu prin oștile barbare și a fost cuprinsă de aceste*”¹³⁵.

Admițând că „șesurile între Carpați și gurile Dunării și Marea-neagră au fost *drumul* emigrațiunii, *poarta popoarelor*”¹³⁶, caută a-și demonstra teza prin apel la sursele vechi și bibliografia care înfățișa cuprinderea Daciei de goți („sarmați!”), care-i întârea convingerea: „*Părăsirea Daciei numai în acel cas s-ar fi putut întâmpla*, dacă luptele lui Aurelian erau colo sus în Dacia, în linia râului Someș și a izvoarelor râului Tisa, deacă Aurelian pe aci ar fi fost bătut cu încetul, și din luptă’n luptă s-ar fi retras cu legiunile, diregătorii și poporul, s-ar fi putut retrage până la Dunăre. În acest mod ar fi fost Dacia părăsită și lăsată de oaste și popor, și acesta s-ar fi putut coloniza în Mesia, dar aceasta

¹²³ *Ibidem*, 350–351.

¹²⁴ *Ibidem*, 351.

¹²⁵ *Ibidem*, 351–352.

¹²⁶ *Ibidem*, 352.

¹²⁷ *Ibidem*, 355–356.

¹²⁸ *Ibidem*, 356–357.

¹²⁹ *Ibidem*, 355.

¹³⁰ *Ibidem*.

¹³¹ *Ibidem*, 357.

¹³² *Ibidem*, 358.

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ *Ibidem*, 357–358.

¹³⁵ *Ibidem*, 359.

¹³⁶ *Ibidem*.

nu s-a întâmplat. Aurelian nu s-a luptat în Dacia muntoasă, ci pe țărmii de stânga ai Dunării; aci pe șesuri erau oștile gotice. Și deacă oștile împăratului nu i-a[u] putut învinge, cum va fi putut poporul să străbată cu carele, ciurdele, turmele, familiile prin aceste oști. Astfel dară, garnisoanele romane și poporul roman din Dacia muntoasă au fost rupte, despărțite de cătră imperiu, – poporul de aci a devenit supus Sarmaților, apoi Goților și apoi Hunilor și *retras în munți s-a putut conserva și înmulți*¹³⁷. Dacă teza retragerii la munte era mai veche și recurentă în istoriografia română (a împărtășit-o ulterior și Ioan Lupaș, de-o pildă), e aproape șocantă aceea a rămănerii garnizoanelor romane cărora li se tăiasă retragerea!

Dar analogiile jucau, e convins, în favorul tezei sale, căci „aceste împrejurări s-au repețit în istoria Daciei”, respectiv izolarea ei de Imperiu sub Iustinian, de către longobarzi și apoi avari¹³⁸; tot așa, în privința retragerii în munte invoca, după Gibbon, cazul briților, care s-au retras o vreme după invazia anglo-saxonă, dar au avut și vitalitatea de a coloniza Bretagne, „cum și Românii din Dacia muntoasă sub Dragoș și Radu Negru încă făcură colonii pentru locurile mai certate de bărbari pentru Moldova și Valachia”¹³⁹.

La situația Daciei în timpul migrațiilor, special la epoca hunică promitea a „reveni în alt studiu”¹⁴⁰.

În context discerneam o constantă istorică, de „durată lungă” cum ar veni: „Aci pe șesurile aceste a fost lupta pentru esistența imperiului roman-oriental, mai târziu bizantin. Aci la Dunăre s-a atacat și slăbit imperiul roman-oriental. Popoarele emigratoare singulare au încetat de a năvăli, de când pe ruinele lor s-a ridicat Rusia. Dar însăși năvălirea nu a încetat, ci și-a luat altă formă, a năvălirii unui imperiu mare și organizat, – tot cu tendința de a ajunge la șesurile Dunării, a trece Dunărea și a îmburda Bizanțul.”¹⁴¹ Dojenea de aceea „Europa [care] pare că nu a înțeles istoria și însemnătatea locurilor, când a conces ca Rusia să cuprindă Basarabia” și constata îngrijorat că „grea chemare așteaptă garnisoana lui Traian”¹⁴² – adică România!

Se înduioșa, în ton autovictimizator, de soarta strămoșilor, căci „nici o națiune nu a suferit atâta de emigrațiunea popoarelor cât Românii dela șesuri”, destinul lor fiind singular: „D-zeu a făcut minune când i-a conservat pe ei!”¹⁴³

Era mândru că – așa cum arătase Gibbon, pe care-l cita copios (în ediție germană) –, Românii rămași în Dacia [au fost] și începătorii, propagătorii civilizațiunii între barbari”, într-ale agriculturii, meșteșugurilor, comerțului și modului de viață însuși¹⁴⁴.

În concluzie, psihologia individuală și colectivă, mersul general al istoriei pledau toate în favorul tezei continuității pentru observatorul obiectiv: „E de lipsă numai puțină cunoștință despre *natura* omului și a popoarelor, – și cestiunea de față va fi chiară înaintea celor nepreocupați”; pe ceilalți, incurabili, probozindu-i românește: „eară despre cei preocupați nu pot zice decât proverbiul românesc: «Pe dracul nu-l poți face creștin»”¹⁴⁵.

Cu puține luni înaintea studiului comentat mai sus semnalase o altă probă în sprijinul continuității românești¹⁴⁶, după ce găsisse o Arabie de care făcea vorbire Ammianus Marcelinus cu referire la zona pontică¹⁴⁷, urmând prin exegeza textelor „a desvăli unele date geografice și istorice de interes pentru noi”¹⁴⁸.

În trecere, notez că, deși îi arată pe Goți în zonă încă de la începutul secolului al III-lea, totuși pune altă bornă cronologică migrațiilor: „Hunii se arătașă la anul 375 după Christos și din acest an se începe emigrarea mare a popoarelor”¹⁴⁹. Aceia, în marșul lor spre vest, în înțeleștările cu semințiile germanice, au ajuns în zona numită de Ammianus *Arabia*, cum se indigitează în textul latinesc dublat de traducerea românească¹⁵⁰.

Analiza textului, – respectiv localizarea reperelor geografice, a râurilor în principal¹⁵¹ –, îl poartă la concluzia că „Arabia aceasta a lui Marcelin a fost pe teritoriul care mai târziu s-a numit Bes-Arabia, – teritoriu ce încă s-a ținut de Dacia lui Traian, seau cea vechiă”¹⁵².

Nu era, firește, vorba de Peninsula Arabică, el găsindu-i – ca în de obște! – o etimologie celtică¹⁵³, și important era că se putea emite o (ipo)teză foarte plauzibilă: fiind că numele acesta „l aflăm la un istoric roman, carele și-a scris opul în Roma și-a murit în Roma, – deci putem deduce că Romanii vechi au botezat teritoriul între Prut și Nistru, de Arabia”¹⁵⁴.

¹⁴⁴ *Ibidem*.

¹⁴⁵ *Ibidem*, 365.

¹⁴⁶ Idem, Arabia dela gurile Dunării, *ibidem*, nr. 8 din 15 august [vechi], 225–237.

¹⁴⁷ *Ibidem*, 226 sqq.

¹⁴⁸ *Ibidem*, 225.

¹⁴⁹ *Ibidem*, 226.

¹⁵⁰ *Ibidem*, 227.

¹⁵¹ *Ibidem*, 229–230.

¹⁵² *Ibidem*, 230.

¹⁵³ *Ibidem*, 232–234.

¹⁵⁴ *Ibidem*, 232.

¹³⁷ *Ibidem*, 361–362.

¹³⁸ *Ibidem*, 360.

¹³⁹ *Ibidem*, 362–363.

¹⁴⁰ *Ibidem*, 353.

¹⁴¹ *Ibidem*, 361.

¹⁴² *Ibidem*.

¹⁴³ *Ibidem*, 364.

Așadar, „unde a fost Arabia e astăzi Basarabia. E lucru natural, că numele Basarabia provine din numele Arabia, dară cu timpul i s-a pus înaintea cuvântul *Beș*.” Explicabil, firește, tot cu un etimon celtic, de „țeară la apă mare, cu pădure”, deși nu prea rima aceasta ce ceea ce stabilise peremptoriu câteva rânduri mai sus „*Arabia* e o țeară în prejur de deșert, șes, sec, aspru, e o țeară cu pustiă”¹⁵⁵ (nici nu-l stânjenea că românii au spus *Basarabia*).

Din treaptă în treaptă ajungea să învedereze de ce „descoperirea *Arabiei* de la gurile Dunării de jos e de mare interes”¹⁵⁶ – adică descoperirea *lui*! Aceasta pentru că în *Niebelungenlied* „vine înaintea adeseori despre o Arabiă și Arabi”, ceea ce editorii și comentatorii edițiilor ce i-au „putut veni la mână în bibliotecile din B.-Pesta” nu deslușesc, ba chiar „n-au nici idee despre Arabia dela Dunărea de jos”¹⁵⁷.

Însă el lega lucrurile mulțumitor pentru ambele părți, probând vechitatea poemei germane, iar prin aceea și prezența de ea atestată a românilor: „Fiindcă Marcelin amintesc Arabia aceasta pe timpul când au venit Hunnii, și fiindcă *Niebelungenlied* descrie mai mult timpul lui Atila și pe acesta, ucis la anul 453, aceasta descoperire va contribui mult pentru anticiptatea și validitatea epopeii populare nemțesci, – și la aceasta avem și noi interes, pentru că în epopeia se numesc Valachii cu principele lor – în Dacia”¹⁵⁸. Mai avea pregătită o săgeată în tolbă, pe care o anunță cu un aer destul de misterios: „sper că la atare ocaziune vom veni cu altă descoperire în ajutorul epopeii și respective istoriei vechie a noastre”¹⁵⁹.

După așezarea acestei noi cărămizi la clădirea edificiului, respectiv a demonstrației sale a continuității românești, în final se ocupă, destul de sardonice, de execuția teoriei lui Hasdeu asupra Basarabiei¹⁶⁰ și, făcându-se a se mira că acelaia, „stându-i înaintea ochilor Arabia adevărată dela Dunărea de jos nu a văzut-o” – deși citase chiar din Ammianus – îl zeflemisește în final: „deacă ar fi văzut-o [...] ar fi aruncat o grămadă de coniecturi în Marea-neagră”¹⁶¹.

Revenind, remarc râvna și atenția cu care cetește izvoarele, pentru a găsi informații ignorate ori insuficient valorificate pentru istoria românească, reinterpretându-le pe unele în beneficiul tezei continuității, pe care pare sincer convins că o demonstrează definitiv, irefutabil, în beneficiul științei

istorice și al nației tot de o dată. Iar aceasta sistematizat, pe etape succesive și la modul pedagogic!

Așa, într-un alt studiu al ciclului „doveditor”¹⁶² se auto-cita satisfăcut: „În articolul precedent «*Aurelian împăratul și retragerea sa din Dacia*» am arătat că sub Aurelian (anul 270–275 după Christos) puțini Romani s-au putut retrage din Dacia, și că mulțimea a trebuit să rămână aci!”¹⁶³ Așadar, „ca o consecință” urma „a doua întrebare: «că deacă mulțimea de Români [*sic*] a ramas în Dacia, – află-se oare urme istorice despre Romanii remași în Dacia și după anii 270–275 după Christos?»”¹⁶⁴

La soluție, firește, ajunsese, capabil a rezolva chestiunea scurt: „Aș putea ca de-a dreptul să comunic datele referitoare și pe două pagini să închei răspunsul”, se gândea însă și la neinițiat, căci „pentru priceperea lui sunt de lipsă încă multe date geografice referitoare la Dacia și împrejurimile ei, precum date istorice referitoare la imperiul roman și în specie la stăpânirea Sarmaților, deci sunt de lipsă unele lămuriri”; acelea aveau a folosi edificiului construind, căci „vor servi de explicațiuni și pentru întrebările și răspunsurile ce le voi pertracta în temele următoare asupra remănerii Romanilor în Dacia”¹⁶⁵.

Urma deci o lungă expunere cu iz pedagogic despre Dacia și „Sarmația” cu popoarele lor, după sursele antice, împănată de tot felul de exerciții etimologice¹⁶⁶.

În treacăt amintea „tributul” plătit de Domițian dacilor, „rușine ne mai auzită”¹⁶⁷, deși va fi știut de alți regi clientelari, însă vehiculează din comoditate poate un clișeu. În orice caz, teza principală este aceea că Dacia a fost cucerită și colonizată din considerente strategice, Traian modificând teza nedepășirii graniței naturale dunărene, căci era „o necesitate imperativă ca să se apere imperiul roman în contra popoarelor sarmatice”. Il apăra astfel strălucit pe Împăratul întemeietor „față de aceia carii aserează că Traian a făcut smintă politică”¹⁶⁸...

Făcea o lungă și fastidioasă istorie a „sarmaților”, de fapt mai ales a germanicilor numiți așa în izvoare¹⁶⁹, motivând că așa „terele geografice și istorice ce mi-ar fi ramas intunecoase pentru thema de față (și cele viitoare) mai întâi le-am iluminat,

¹⁵⁵ *Ibidem*, 234.

¹⁵⁶ *Ibidem*, 235.

¹⁵⁷ *Ibidem*.

¹⁵⁸ *Ibidem*, 236.

¹⁵⁹ *Ibidem*.

¹⁶⁰ *Ibidem*, 236–237.

¹⁶¹ *Ibidem*, 237.

¹⁶² Idem, Crășori români în Dacia pe timpul stăpânirii Sarmaților, *ibidem*, nr. 11 din 15 noiembrie [vechi], 389–399 și nr. 12 din 15 decembrie [vechi], 421–439.

¹⁶³ *Ibidem*, 389.

¹⁶⁴ *Ibidem*.

¹⁶⁵ *Ibidem*.

¹⁶⁶ *Ibidem*, 390–398.

¹⁶⁷ *Ibidem*, 398.

¹⁶⁸ *Ibidem*, 398–399.

¹⁶⁹ *Ibidem*, 421–431.

ca thema să o vedem mai bine”¹⁷⁰. În context se plângea cât e de „greu de a edifica unele părți ale istoriei de interes pentru noi” datorită precarității surselor referitoare la Dacia post-aureliană mai ales¹⁷¹. A căutat informație și pe columna traiană (pentru roxolani)¹⁷², încredințându-și cetitorii că „pentru mai multe cestiune istorice referitoare la Dacia și la romani, până acuma am scrutat 41 de scriitori bizantini și 20 romani”, din care a extras orice căpețel de informație¹⁷³. Operațiune dificilă și de impreciziunea cronologică a celor vechi, pe care îi dojenește: „Puturăm observa că scriitorii romani nu prea au datină ca să spună timpul unui resboi, pânăce chronologia e factor de frunte pentru istoria”¹⁷⁴, ceea ce sublinia și la alte ocazii.

„Ammian Marcelin, carele se numără între istoricii cei mai buni”¹⁷⁵, din care traduce mai multe pasaje, îi servește de bază a demonstrației, prima teză fiind aceea că „în Sarmatia [*id est* Dacia] au fost mai multe națiuni și că aceste au avut regii lor” pe timpul lui Constantius, cum și unii *reguli*, „crăișori” cum îi traduce autorul, „carii au stat sub crai”¹⁷⁶.

Cum pe unul din cei enumerați l-ar fi chemat *Rumon*, pentru autor e limpede: „Astfel acest subregul a fost: român din Dacia, căci Sarmatii nu au putut să aibă acest nume”, care era chiar etnonimul! Dar „și ceilalți subreguli au trebuit să fiă români, dar și numele lor i arată încă de romani vechi, sunt nume romane, latine”, el căutând apoi prin niște giumbușlucuri lingvistice să demonstreze romanitatea unui *Zinafer* ori *Fragiledus*!¹⁷⁷

Și era convins că a făcut-o: „În acest mod e constatat că acești trei crăișori au nume romane și respective românesci, că ei sunt romani din Dacia unde domniau Sarmatii” la anul 358, „când trăia încă a doua generațiune dela Aurelian încoace, când încă încă erau susținute numele indatinat în Italia, și când limba a suferit încă puțină schimbare”¹⁷⁸.

Lucrurile se legau, bine înțeles, căci „acești crăișori au avut și poporul lor între turmele *națiunilor* și *regilor* cari au venit la Constanțiu” și la ei se va fi referit Ammianus ca la „*indigenii* (născuți în țară) regatului Sarmatic”, ba chiar „Marcelin parecă cu oftarea zise: Când-va *erau puternici și nobili*

indigenii acestui regat!”, care, fără îndoială, „nu au putut fi decât *cives romani* din Dacia”¹⁷⁹.

Contrafactual – cum se spune astăzi – e neconsolat că informațiile lui Ammianus despre acei crăișori nu sunt mai extinse, cu siguranță însă că „deacă Marcelin era cu Constanțiu și de față” la acel moment „ar mai fi scris ceva, ar fi văzut și auzit mai multe, nu numai acele ce i le-au referat alții”¹⁸⁰.

Dar și din cât text era, i se părea de o înaltă semnificație „deosebita favoare către Sarmatii liberi” a Împăratului Constanțiu, preferință explicabilă prin aceea că sub acel nume erau de fapt desemnați romanii / românii (diferența, la el, este foarte mică ori nici nu există)¹⁸¹.

Rezolvată mulțumitor și convingător chestiunea – era adânc convins de aceasta –, își anunța proiectele continuative: „A treia și a patra scriere va fi [*sic*] despre Romanii din Dacia pe timpul Hunnilor”¹⁸².

Găsește și pentru acea epocă o stare analogă cu cea de pe timpul „sarmaților”, cu *crăișori* și *popor*¹⁸³. Referirea la „Ramung ducele din țara Valachilor (Românilor) cu 700 de călăreți” din *Niebelungenlied* se putea „rădica la valoare istorică” numai dacă și confirmată de surse, pe care le pune în examen, iar acelea – Ammianus Marcelinus (din nou), Jordanes și Kedrenos aduc mărturie: nu numai goții și alte popoare aveau „*reguli* (regi mici) din gintea lor”, dar înșiși hunii, stare de lucruri indigată și de Gibbon pe care-l ținea de mare autoritate, citându-l relativ des¹⁸⁴.

Marienescu are și – ori mai ales! – aci o viziune modernă, să-i zicem, asupra migrațiunilor și migrațiilor, în sens că necatastrofică. Era și în interesul *cauzei*: autohtonii rămași în nordul Dunării nu au fost exterminați, ci s-au acomodat cu noii cuceritori, cu care au intrat în asociații federative, ca parteneri minori, un fel de vasali (termenul îl folosesc eu): „Attila, în butul sălbăticiei sale a arătat demnitate, serioșitate și simț de dreptate și apăru – nu numai poporului seu – ci și popoarelor străine, ca un domnitor puternic, căruia popoarele de bună voie s-au subordinat [*sic!*]”, ăst fel formându-se „o alianță puternică de popoare”, ori „un fel de sistem federativ” – ca în Germania contemporană scrierii, oferă autorul o analogie ușor de priceput, „în care pe lângă împăratul există și regi, principii”. În acest

¹⁷⁰ *Ibidem*, 431.

¹⁷¹ *Ibidem*, 421.

¹⁷² *Ibidem*, 430.

¹⁷³ *Ibidem*, 431, nr. 22.

¹⁷⁴ *Ibidem*, 425.

¹⁷⁵ *Ibidem*, 431.

¹⁷⁶ *Ibidem*, 436–437.

¹⁷⁷ *Ibidem*, 437–438.

¹⁷⁸ *Ibidem*, 438–439.

¹⁷⁹ *Ibidem*, 439.

¹⁸⁰ *Ibidem*.

¹⁸¹ *Ibidem*.

¹⁸² *Ibidem*.

¹⁸³ Idem, Sistema de guvernare a Hunnilor și deosebi a lui Attila. *Familia*, XXXIII, nr. 45 din 9/21 noiembrie 1897, 534–535.

¹⁸⁴ *Ibidem*.

sistem în care, dată fiind puținătatea numerică a hunilor, „regii, cu popoarele lor subjugate ajutau ca să subjuge alte popoare, și apoi regii supuși administrau țara lor”, sub condiția unor prestații materiale („porția”) și ajutorului militar, era loc și pentru românii organizați politicește: „Astfel pe timpul lui Atila a fost «Ramung, ducele din țara Vlachilor», iară după moartea lui Români apar la râul Oltului”, căci contra lor (și a hunilor) au ridicat apoi acolo „muri (ziduri) de apărare” (valuri!)¹⁸⁵.

În alt loc numele Oltului îl explica printr-un etimon celtic – de rigoare la el! –, proclamând de sus că modul lui de abordare „e și unicul metod de filologia numelor locale, care nu e basat pe presupuneri și combinări, ci pe baze [sic] sigure limbistice”, o pietricică aruncată în grădina lui Hasdeu, a cărui „explicare nu se nimerește într-o «istorie critică»”¹⁸⁶. Era doar o încercare a penei, pe care o va ascuți mult contra aceluia pe care pare că îl percepea ca pe un inamic personal – în cele științifice măcar.

În legătură cu epoca hunică, se simțise chemat să dezlege și chestiunea „ausonică”¹⁸⁷, mai ales că „unii explicatori străini, deosebi din timpul mai nou, neagă că Ausonii din Dacia de pe timpul lui Atila ar fi fost identici cu Români seau Valachii”¹⁸⁸. Âst fel de răutăți interesante, neadevăruri, mai ales trebuiau combătute și „fiind că din Români nime nu s-a ocupat mai din adins cu cestiunea aceasta, ininteresul adevărului istoric și al istoriei noastre speciale aveam datorința ca acestei întrebări istorice să-i aducem toate deslușirile posibile.”¹⁸⁹

Adecă el (ca de obicei!...) urma să analizeze la modul exhaustiv chestiunea, totuși atinsă de unii predecesori, cum indigitează în secțiunea „d) Studiul scriitorilor Români asupra Ausonilor din Dacia”¹⁹⁰, unde sunt arătați Petru Maior, Teodor Aaron și Vasilie [sic] Maniu ca partizani ai teoriei romanității / românității *ausonilor*, pe când însă Șincai în *Cronica...*, Laurian în *Istoria Românilor* și Hasdeu în *Istoria critică...* „nu ating nimic despre Ausonii din Dacia”. Acuma, Hasdeu avea secțiunea „Aușoniu” la articolul *Bănat* din *Etymologicum Magnum*¹⁹¹, dar n-a vrut Marienescu să i-l pună...

¹⁸⁵ *Ibidem*, 535.

¹⁸⁶ Idem, Numele râului Olt, *ibidem*, nr. 9 din 2/14 martie, 100 și 102–103.

¹⁸⁷ Idem, Ausonii în Italia, Ausonii în Dacia, *ibidem*, XXX, nr. 46 din 13/25 noiembrie, 545–546, nr. 49 din 4/16 decembrie, 582 și nr. 50 din 11/23 decembrie 1894, 594.

¹⁸⁸ *Ibidem*, nr. 46, 545.

¹⁸⁹ *Ibidem*.

¹⁹⁰ *Ibidem*, nr. 50, 594–595.

¹⁹¹ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, vol. III, București (1893), col. 3147–3163.

După maniera sa, o lua de la începutul începutului, căci „trebuie să cunoaștem pe Ausonii și țeara lor din Italia, ca în acest mod să luminez nu numai legătura de sânge, ci și de nume cu Ausonii din Dacia” – așadar *ab Urbe condita*!¹⁹²

Pe scurt, „*Ausonia* a zăcut în extensiunea *Latium*-ului, ori *Campania*”, numele vechi rămânându-i însă „în gura poporului”, dar „chiar și la poezii și istoricii romani, chiar și la cei bizantini”. Cu Velleius Paterculus dintre clasici în mână, iar din bibliografia istorică modernă bazându-se pe Grotefend (citât de patru ori!), Rotteck și Mommseu, îi identifica pe anticii *ausoni* cu *oscii*, cu mențiunea că limba oscă și latina veche se ase-mănau, mai urmând apoi și colonizarea romană printre acei ausoni, masivă¹⁹³.

Aceste premise stabilite, urmează demonstrația pe textul lui Priscus și cu citarea lui Mathias Běl în ajutor că acela prin *Scythia*, termen datorat modei clasicizante a vremii, înțelegea „Hunnia, adecă Dacia până la Istru seau Dunăre” și că âst fel Plinthus, arătat ca născut în „*Scythia*” era un roman din Dacia care își căutase fericirea în Imperiul Roman (de Apus), căci doară „putem vedea exemple și azi cum Ausonii trec în România”!¹⁹⁴

Că romanii erau numiți alternativ și *ausoni* depuneau mărturie istoricii romani târzii și cei bizantini pe care-i cita (pe unii după Grotefend), Prudentius Aurelius (sec. IV–V), Ioannes Lydos (sec. VI), Eustatius (sec. XII), Efrem (sec. XIII), cel din urmă afirmând special că grecii au uzurpat acel apelativ, iară pe adevărații Ausoni seau Romani i-au numit Valachi”¹⁹⁵. Q. e. d.: „din toate cele zise [...] se vede apriat că sub Ausoni s-au înțeles numai Romanii; că Priscu Rhetor la 448 d. Cr. în Dacia a aflat Ausoni, că Ausonii erau poporul roman respective romanii rustici, țărani și supuși Hunnilor, iară Romanii în sensul strâns erau Romanii încă domnitori în imperiul răsăritean și apusean”¹⁹⁶. Era un adevăr eclatant, care ar fi trebuit recunoscut de oricare exeget de bună credință: „Un literat străin ce poartă numai un pic de simț de onestitate în inima sa; ce are minte cât de puțină pentru de a pricepe ceva din istorie, despre Ausonii din Dacia nu poate scrie altcum, decum e însăși istoria”¹⁹⁷.

¹⁹² Atanasie Marian Marienescu, *art. cit.* în *loc. cit.*, nr. 46, 545.

¹⁹³ *Ibidem*, 545–546.

¹⁹⁴ *Ibidem*, nr. 49.

¹⁹⁵ *Ibidem*, nr. 50, 594.

¹⁹⁶ *Ibidem*.

¹⁹⁷ *Ibidem*.

Ausonii, mult invocați în sprijinul tezei continuității, fuseseră semnați în legătură cu solia Împăratului Teodosie al II-lea la Attila, ale cărei coordonate istorice și geografice se simțea dator să le clarifice într-un text structurat destul de curios, cu un preambul, traduceri din Priscus și schollii ale sale, sub numele de „Explicări” numerotate, fără a fi însă chiar clasicele note¹⁹⁸.

Se autocita mândru, ori cel puțin mulțumit de sine, cu conștiința unei datorii împăcate „că Ausonii sunt Românii seau Valachii, partea aceasta istorică am deslușit-o [...] și nu mai am să adaug ceva către acel studiu istoric”¹⁹⁹. Atâta merit avea Priscus, căci „pe lângă toate lacunele cele mari din opul său (ce le voi arăta la locul lor), totuși a rămas câte ceva și de un material prețios pentru noi. Astfel, de Ausoni în Dacia amintește de trei ori.”²⁰⁰ Alt fel, superficialitatea lui Priscus îl chiar includează: „descrierea lui e una din cele mai defectuoase; în toată descrierea nu spune, că călătorit-a vara seau iearna; nu amintește de an, lună, zi; nu dă cunoștințe precise geografice și etnice; trece pe lângă lucruri mari, dar el nu vede, nu aude, când istoria și geografia antică, dar mai ales noi Românii am fi avut mare interes ca să fie descris ceva mai bine.”²⁰¹

Păcătuia Priscus („rău face dară”) și prin maniera clasicizantă, arătându-i pe huni sub numele de sciți „cari pe timpul seu nu esistau”²⁰². Nu a menționat nici numele orașului pe lângă care a trecut Dunărea, ast fel „trebuie să urmăim unui bloj [prost, înșelător], – carele silește pe scrutatori ca să ghicească, că pe unde a fost calea soliei?”²⁰³ Nici „răurile nu le-a înșirat bine”, adevărat în ordinea în care le-a trecut, trebuind a se nevoi el, Marienescu, a face rânduială²⁰⁴. Era scandalos: „Cred că fiecare cetitor se va indigna asupra lui Priscus, pentru că nu spune numele acelor riuri [spre Curtea lui Attila] și a satului [reședința lui Attila], și că unde sunt? Mare învățat mojić a fost el. Azi, dacă un normalist ar călători pe acolo, ar ști mai bine să descrie geografia locului. Herodot, acele ce le-a văzut și auzit, cât de frumos le descrie.”²⁰⁵ Explicația o

găsise: „Se vede că Priscus în pasagele aceste nici nu descrie călătoria, ci ca un estras, îl pune pe fugă. Lipsele cele multe din descrierea lui numai așa se pot explica, că Priscus în călătoria sa nu și-a făcut notiții, și că după călătorie, târziu și numai din aducere aminte și-a lucrat opul, și atunci fără multă grije, căci altcum despre cele uitate putea să întrebe pe Maximin, Bigila și doară pe servitori, cari au fost cu solii, deoarece au dus și corturi și băgajie multe cu ei.”²⁰⁶

Priscus o mai smintea rău și prin aceea că „nu ne spune că ce fel de popoare au trăit sub stăpânirea lui Attila”, abia într-un târziu „aude limba hunnică, gothică și ausonică, și astfel Priscus și din punctul de vedere etnografic face o descriere cât de miserabilă, pentru că nu ne spune ceva, cât de puțin, despre poporul Ausonilor seau ausonic, că de unde e și ce limbă are?” Noroc că „totuș se scie (precum *am dovedit* [s.m., R. A.] în «Familia» 1894 pag. 571 etc.) că a fost limba romană rustică (adevărată țărănească, populară) seau valachică și că Ausonii au fost Românii, strămoșii noștri. Ausonii la curțile și measa lui Attila erau ca diregători, ostași și servi, căci istorice e dovedit (ce voi pertracta deosebit) că garda lui Attila era din regii și principii supuși și recunoscuți seau denumiți de el, și că aceștia urmați de ostași încungiurau pe Attila și curțile lui”²⁰⁷. „Pertractarea deosebită” avea să se materializeze în „Sistema de guvernare...” (v. nota 183, *supra*).

Priscus mai are parte de o șarja în ultima parte a „serialului” dedicat soliei pe care, totuși!, numai el a relatat-o: „Priscus nu nu spune nimic despre călătoria sa de la curțile lui Attila până ce iară trece Dunărea, doară pe la Morava. A trecut ca popa prin raiu [sic!!!]”²⁰⁸.

Iordanes este și el probozit: a rezumat pe Cassiodorus „din aducere aminte”, s-a făcut „ridicul” confundându-i pe geți cu goții; *Meyer's Conversations Lexicon* este adus martor că Iordanes este „compilatorul cel mai prost” (s. a.). Bref, „Iordanes, ca să apară că știe ceva de la sine, acele ce le-a luat de la alții le-a întors toate pe dos, și ca să îl arăt în adevărata sa figură trebuie să zic că se încălță cu căciula și nădragii îi îmbracă în loc de cămașă. [!!!] Așa s-a făcut el și Priscus”²⁰⁹. Deși pretindea a se ghida după Priscus, altera textul aceluia: „Iordanes vorbește citând pe Priscus. În acest caz a[r] fi fost îndatorat ca tecstul să-l scrie din cuvânt în cuvânt. Combinări supra tecstului apoi e iertat a face cum vrei.

¹⁹⁸ Idem, Solia împăratului Teodosie al II-lea la Attila, *ibidem*, XXXII, nr. 45 din 10/22 noiembrie, 535–536, nr. 46 din 17/29 noiembrie, 547–548, nr. 47 din 24 noiembrie/6 decembrie, 558–560, nr. 48 din 1/13 decembrie, 570–571, nr. 49 din 8/20 decembrie, 579, 582, nr. 50 din 15/27 decembrie 1896 591, 594 și nr. 51 din 22 decembrie 1896/3 ianuarie 1897, 607.

¹⁹⁹ *Ibidem*, nr. 45, 535.

²⁰⁰ *Ibidem*.

²⁰¹ *Ibidem*.

²⁰² *Ibidem*, 536.

²⁰³ *Ibidem*, nr. 46, 547.

²⁰⁴ *Ibidem*, nr. 47, 559.

²⁰⁵ *Ibidem*, nr. 49, 579.

²⁰⁶ *Ibidem*.

²⁰⁷ *Ibidem*, nr. 50, 591.

²⁰⁸ *Ibidem*, nr. 51, 607.

²⁰⁹ *Ibidem*, nr. 45, 535–536.

Și e mare deosebire în tecsturi! După Iordanes solia cam de pe la Niș va fi sburat cumva din colo de Tisa, ca apoi să treacă Tisa, Timișul și Berzava!²¹⁰

E problematic dacă lecția de metodă servită retroactiv lui Iordanes va fi avut vreun efect... Dar poate era adresată altor urechi, celor ale lui Hasdeu în speță, care este mult muștruluit în acest studiu, cum voi exemplifica ceva mai la vale.

Pentru stabilirea traiectului soliei apela la geografie (în speță a Banatului)²¹¹, pe care tot de una o recomanda istoricului. Atila se afla în Banat, unde-și avea reședința principală („curțile”), ne încredințează hotărât Marienescu²¹².

Răsfrângea aserțiunea lui Mathias Bél că reședința ar fi fost în Ungaria propriu-zisă, la Jászberény cum și cea din *Meyer's Lexicon* care o fixa lângă Tokaj²¹³. Își recunoștea – poate singura dată! – o limită: „Nici eu nu sunt în stare ca să descopăr locul satului”; *totuși*, „aceea o pot combina că satul a trebuit să fie chiar aproape de Tisa, pe un șes” din Banat²¹⁴. Se interesase pentru împrejurimile de la Tokaj și Alibunar de la cunosători ai locului, interesându-l chestiunea existenței și posibilităților de transport ale materialelor pentru construcția reședinței²¹⁵.

Cei care aduseseră mălai, verosimil de mei soliei (dar se scapă și că „a putut fi malaiu din făina de cucuruz”) au fost „de bună seamă Ausonii”²¹⁶, adică firește românii care erau singurii agricultori ai locului, câmpeni și nu retrași în munte, căci cu migratoii / sub ei se putea trăi, chiar huni să fi fost (cf. nota 207, *supra*). Ba încă hunii „și limba ausonică în Dacia au învățat-o de la Ausoni seu Românii din Dacia. Aceea că cuceritorii au învățat limba supușilor se dovedește din mulți seculi și multe țări”; Mathias Bél și alții erau în rătăcire afirmând că hunii au învățat eventual limba ausonică în Italia, căci aceea nu a putut-o permite cronologia mișcărilor lor, expusă succint; bine că măcar se recunoștea că *ausonica* era limbă romanică, se consolează cu acest punct câștigat²¹⁷.

Ca (mai) toate studiile sale despre epoca veche, și acesta conține exerciții etimologice fastidioase, cum cele despre numele râurilor din Banat²¹⁸.

Pe etimologii și chestiuni istorice se răfuiește în repetate ocazii cu Hasdeu. Era o ripostă pe

care o anunțase cu un an înainte: „B. P. Hasdeu în «Cuvintele din bătrâni» în «Istoria critică a Românilor» și în «Magnum Etimologicum» explică multe nume de localități de pe teritoarele pe unde locuiesc Românii, și din acele mai multe le-am studiat și eu, dar află că fără de bază adeseori le-a încălțit în slavism. De voi avea viață, voi pertracta despre acele explicări.”²¹⁹

În „Solia...”, după ce evidențiază lacunele, confuziunile și inadverdențele textelor lui Priscus și Iordanes, îl ia la rând, cu delicii, pe Hasdeu, care a atacat problema, „precum îl arată scrierea [„Românii bănățeni...”] fără ca să fie cetit opul întreg al lui Priscus și fără ca să fie cercetat valoarea critică a scrierii lui Iordanes, – chiar aceea, ce Iordanes a schimonosit din Priscus, Hasdeu schimonosește în altă formă, o apucă de basa scrierii sale și ne cauzează o nouă încurcătură în date istorice și geografice”, iar după ce unii cercetători unguri „mai adeseori toate le-au încălțit mai tare, apoi Hasdeu a adaus o teorie și confuziune nouă”²²⁰.

Pe Marienescu pur și simplu îl „prinde groaza” analizând textul lui Hasdeu, „care ce face cu Priscus? îl dărăburește [îmbucătățește, R.A.] în nenumerate părți și apoi schimbând părțile de la locul lor, își construiește o altă figură; adică datele din Priscus le mestecă, ca pe niște cărți de joc, și precum se sfetesc [amestecă, R. A.] așa le înșiră și explică”. Ast fel pune reședința lui Attila pe lângă Vârșat – pe când el, Marienescu, dovedise că nu acela era locul, urmând pas de pas solia. Deci „așa se vede că Hasdeu din principiul seu adoptat nu ar avea voie ca să călătorească cu Priscus și cu noi mai de parte, și ca să nu se urească singur să-l lăsăm în reședința aceea de lângă Vârșet a lui Attila, seu ca pe strateg să-l lăsăm pe Culă, ca să privască în imperiile de la apus și de la resărit, și noi să călătorim cu Priscus mai departe” – zeflemisește Marienescu²²¹.

²¹⁹ Idem, *Scrisoare* către Sofroniu Liuba și Aureliu Iana, similă *Prefață* la iidem, *Topografia satului și hotarului Măidan*, Caransebeș 1895, X; monografia comportă ca *appendix* la 135–321 materialul lui Atanasie Marian Marienescu *Studiu despre celți și numele de localități*, iar la 322–324 un *Epilog* al aceluiași. Exemplarul de la Biblioteca Județeană „A. D. Xenopol” Arad poartă dedicația autografă „Stimatului coleg/ Xenopol/ [ss] Dr At. Marienescu”.

²²⁰ Idem, „Solia...”, în *loc. cit.*, nr. 45, 536. Trimiterea se face la Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Românii bănățeni* din punct de vedere al conservatorismului dialectal și teritorial. *AAR, Memoriile Secțiunii Litera [MSL]*, ser. II, tom. XVII, 1895–1896 și în extras, București 1896, vezi și în *Scrieri istorice*, *ed. cit.*, vol. II, 158–226 (secțiunea disputată „Aușoniu” la 193–206).

²²¹ Atanasie Marian Marienescu, *op. cit.* în *loc. cit.*, nr. 46, 548.

²¹⁰ *Ibidem*, nr. 47, 559.

²¹¹ *Ibidem*, 558.

²¹² *Ibidem*, nr. 46, 547.

²¹³ *Ibidem*, nr. 49, 579.

²¹⁴ *Ibidem*, 582.

²¹⁵ *Ibidem*, 579, 582.

²¹⁶ *Ibidem*, nr. 47, 560.

²¹⁷ *Ibidem*, nr. 50, 594.

²¹⁸ *Ibidem*, nr. 47, 559.

Hasdeu a învălămașit ordinea râurilor traversate de solie – restabilită de el, Marienescu! – pentru că „și-a băgat în cap că reședința lui Attila a fost pe la Alibunar, și pentru aceasta a trebuit toate să le incovîiă, macar-să se rupă”²²².

Se face un inventar al „minunilor scrierii” lui Hasdeu privitoare la traiectul soliei, harta lui fiind desființată și era de-a dreptul „superfluu a mai face observațiunea că combinațiile lui H[asdeu] n-au basă reală”²²³.

Alte contre și zeflemele încasa Hasdeu pentru a fi făcut, din substantivul *Auson*, adjectivul *Aușoniu*, o invenție a lui, atribuindu-i și o etimologie fantezistă și prezentându-și conjecturile neverosimile asupra relațiilor lui Priscus cu *ausonii* drept certitudini²²⁴.

Criticile lui Hasdeu la adresa lui Petru Maior, Treboniu Laurian și Otrocotsius (favorabil tezei românești) erau excesive, nedrepte și nefundamentate. Așa în cât, deși acela „are minte mai ageră, capul mai plin de știință decât foarte mulți literați [români]”, i se servește o lecție de concepție și metodă, sub numele de „critică scurtă”, anume: „cetind studiile sale, vedem că în scrierile sale îi lipsește o sistemă organizatoare de materiile ce stau strîns în legătură și are o manieră nepracticabilă. Anume *tema* studiului nu o determinează precis, așa precum se află ea în autorii vechi, ci împletește în ea combinațiunile sale proprii, cu sine însuș întregesc pe autorii vechi atunci când dănsul, ca scrutător și comentator trebuie să se retragă în linia a doua, și de aci să vorbească despre tema din autorii vechi. Un *ego* al seu predominază în toate lucrările, iară combinațiunile sale prea adeseori sunt ipoteze și nu explicări, când ipotezele mai mult încălesc și lucrarea și priceperea cetitorilor, mai ales amestecând și materii, ce nu se țin de temă”²²⁵.

Frumoasă profesiune de credință, de atașament față de o istorie impersonală, aproape pozitivistă, explicativă și mai că „serială” (vezi *tema*!), asemenea oareșce adevăr în ce privește metoda hasdeeană. Dar atitudinea nu era cu totul olimpiacă, căci mai sus se scăpase când lua apărarea înaintașilor: „Maior și Laurian sunt literați de frunte, și nici nu se cade ca fără sfială să-i punem la pământ. Așa a făcut H[asdeu] cu mine și cu alții”²²⁶.

Inițial relațiile dintre Marienescu și Hasdeu au fost amiabile. La dezbaterile din 1883 privind publicarea manuscrisului volumului I din *Mitologia română*, Hasdeu a propus editarea textului depus

la Academie în 1880 sub egida acesteia, eventual în *Anale*²²⁷ (a apărut în 1884 cu titlul *Cultul păgân și creștin*, tomul I, *Serbătorile și datinele romane vechie*²²⁸).

Tot Hasdeu îl propusese membru al comisiei didactice, în care a și fost ales. Dar și-a agonisit, probabil, prima bilă neagră de la Marienescu atunci când, prezentând cele 30 de balade din ciclul *Novăceștilor* trimise de acela spre avizare, a propus publicarea în *Anale*, însă fără notele însoțitoare²²⁹. Le socotea „adevărat poporane”, chiar dacă autorul și-a permis unele remanieri, dar din comentarii „multe nu pot susține o critică severă”, respectiv – la altă ocazie – că „introducerea care preceda colecțiunea și notele cari o urmează traktează mitologie și filologie în mod cu totul necorespunzător”; Alecsandri, și mai drastic, se opunea cu totul publicării, socotind baladele doar „basate pe poezia populară”, însă „desfigurate”, o „lucrare de fantasia” și secția decide în final, unanim, nepublicarea ciclului, pe când plenul îl accepta, însă fără notele la care Marienescu ținea, pledând pentru ele într-un memoriu și verbal lui Vichentie Babeș²³⁰.

Hasdeu a recidivat când Marienescu a așternut Academiei studiul „De patria veche a Dacilor în Asia și de însemnătatea numelui *Dac*”, exprimându-și prin scrisoare dorința de a-l ceti în ședința publică, ceea ce inițial i s-a aprobat²³¹. Dar la ședința din 18 ianuarie 1884 Hasdeu se opune prezentării în ședința Academiei și tipăririi pentru că „acest memoriu păcătuiesc prin aceia că se bazează pe învățații din secolii trecuți, a căror valoare este redusă la zero în știința modernă”, dând exemple convingătoare se vede, de vreme ce „Academia aprobă în unanimitate concludiunea D-lui Hasdeu”²³².

²²⁷ *AAR*, ser. II, tom. V, secț. I, Partea administrativă și dezbateri, 1882–1883, ședința din 23 martie 1883 a secțiunilor istorică și literară, Anexa C, 71–72.

²²⁸ *Ibidem*, 50 (ședința ordinară din 21 martie 1883).

²²⁹ *Ibidem*, 69 (ședința din 2 aprilie 1883).

²³⁰ *Ibidem*, tom. VII, 1884–1885, 13, 76–78, 145 (ședințele din 12 octombrie 1884, 28 februarie și 1 martie 1885). Pentru atitudinea inițial favorabilă, apoi negativă a lui Hasdeu față de *Novăcești* vezi Doina Babeu, *Pagini lingvistice*, Timișoara (1999), 155–157 (studiul *Bogdan Petriceicu Hasdeu și contemporanii săi bănățeni*).

²³¹ *AAR*, tom. VI, 1883–1884, 76 și 131 (ședința ordinară din 27 martie 1884 și ședința secțiunii istorice din 31 martie 1884).

²³² *Ibidem*, tom. VII, 1884–1885, 17 (ședința din 18 ianuarie 1885). De notat că – din solidaritate bănățeană! – Vasile Maniu se oferise anterior să cetească studiul în locul autorului în ședința publică (*ibidem*, 152, „Raportul secretarului Secțiunii istorice”).

²²² *Ibidem*, nr. 47, 559.

²²³ *Ibidem*, nr. 48, 570–571.

²²⁴ *Ibidem*, nr. 50, 594.

²²⁵ *Ibidem*, nr. 51, 607.

²²⁶ *Ibidem*.

Nu știu să-și fi publicat în altă parte acel studiu, deci ignor ce „patrie asiatică” le-a atribuit dacilor și ce combinații etimologice făcea pe seama numelui lor (manuscrisul s-ar putea afla în arhiva Academiei). În alt loc le stabilea apartenența în cadrul neamurilor arice, din Europa însă: „Dacii și Geții au fost popoare din cracul thracic”, iar la rândul lor „Thracii [...] se consideră de un crac al neamului illiric” – credea! Din „Thraci nu a rămas nici o populațiune, ci s-au slavizat”²³³. Pentru procesul romanizării nu opera decât cu celți și iliri, nu i-a implicat în ea nici pe tracii balcanici, nici pe cei nord-dunăreni, geto-dacii –, iar Hasdeu era de părere opusă (cea preluată și de istoriografia actuală).

Am făcut această digresiune pentru a evidenția „etiologia” ostilității lui Marienescu față de Hasdeu. Omul s-a simțit profund lezat și, dacă până atunci nu prea dăduse pe la Academie, cu atât mai puțin a făcut-o în anii următori incidentelor mai sus pomenite.

Amarul pentru refuzul tipăririi *Novăceștilor* l-a vărsat într-o serie de articole la *Luminatorul*, vituperante la adresa lui Alecsandri și mai ales Hasdeu, dar dojenind și înaltul for, pe care le-a strâns în broșura *Novăcescii cinci ani înaintea Academiei Române* (Timișoara 1886).

A mai revenit, într-un articol aparte, la *Nibelungenlied*, pentru Ramung, firește, spre a documenta / demonstra o dată în plus prezența nord-dunăreană a românilor în timpul lui Attila, și încă organizații politicește²³⁴ (autocitându-și studiile anterioare, „Ausonii...”, „Solia...” și „Sistema...”)²³⁵.

Era aceeași conștiință națională care-l motiva, căci „toți avem datorința de a scruta datele istorice ce se referă la istoria noastră vechiă, ca să o lămurim”, iar tema abordată răspundea cerinței, fiind „apriat că aceasta epopeia germană ne interesează”, datorită amintirii acolo a Țării Valahilor și principelui Ramung²³⁶.

S-a documentat mulțumitor, socotea, în bibliografia germană a temei, înșirând patru titluri, dintre care unul era *Meyer's Lexicon* pe carel invoca adesea²³⁷.

Cam (foarte) afară de subiect, nu se poate abține a deduce, și cu ajutorul lui Obermüller, numele *Nibelung* pe filieră celtică, mai adăugând și el cam în genul etimologiilor populare, iar *en passant* le dă peste nas unora pe care nu-i agreea: „slavii cari pe

timpul Hunnilor încă nu se arătaseră în Europa, încă și-au băgat nasul în chestiunea filologică”²³⁸.

Ramung (sau *Ramunc*) se origina, firește, în *Roman*, forma respectivă explicându-se prin aceea că „și în epopeia și în istorie se află și alte nume personale cu forma: unc ori ung”, cum „și în cuvintele comune” specifice idiomurilor germane²³⁹.

După ce reproduce și traduce „din epopeia datele ce ne interesează, anume: șapte versuri din cântecul al XII-lea”, cele în care apare ducele Ramung din Țara Valachilor cu cei 700 de oameni (călăreți) ai săi, concluzia e îmbucurătoare și pentru germani și pentru români: „Din mult am comunicat pe scurt aceea ce a trebuit ca să putem cunoaște esența și natura epopeiei Nibelungenlied; și ca și noi cu Germanii să ne convingem că epopeia peste tot e basată pe istoria și pe geografia și că pentru aceasta cuprinde în sine și un dat de mare preț istoric, anume că pe timpul lui Attila erau Români adevărați Valachi în Dacia, că au avut ducele lor și acesta cu Valachii sei a luat parte în suita lui Attila”²⁴⁰.

Marienescu avea o înaltă idee despre contribuțiile sale istorice, autocitându-și unele studii în cele următoare, cum văzurăm chiar mai sus (cf. nota 235, *supra*), dar și recomandându-le cu alte ocazii, ori reproșând că nu au fost consultate, ca în cazul unei cărți prezentate pentru premiere la Academie, pentru care a dresat referatul (negativ). Concedea acolo să și-l alătore pe Hasdeu (!): „Autorul trebuia să cerceteze, că oare alți Români scris-au ce-va despre această materie, și dacă au scris, să-i întrecă în descoperirile istorice. Așa d.e.: B. P. Hasdeu în *Istoria critică a Românilor*, la pag. 100: Arabizarea Românilor în Nibelungenlied. Dr. At. Marienescu: *Românii în Nibelungenlied* (*Familia*, an. 1898, pag. 339); *Ausonii în Italia*, *Ausonii în Dacia* (*Familia*, an. 1894, pag. 545), pentru că într’adevăr pe timpul lui Attila erau Valachi în Dacia”²⁴¹. A contat aceasta, nu mă îndoiesc, pentru concluzie: „Autorul pentru năzuința sa și pentru unele lucrări și explicări nemerite merită toată lauda, dar opul său insinuat la premiu nu se poate recomanda”²⁴².

Tipul de discurs istoric al lui Atanasie Marian Marienescu este, firește, datat, inclusiv ca articulare, sintaxă, vocabular, și era revolut încă la epoca formulării sale.

Este însă o mostră interesantă de persistență a concepției post-luministe, venită din partea unui

²³³ Atanasie Marian Marienescu, *Studiu despre celți și numele de localități*, 139.

²³⁴ Idem, *Românii în Nibelungenlied de pe timpul Hunnilor. Familia*, XXXIV, nr. 29 din 19/31 iulie 1898, 339–340, 342.

²³⁵ *Ibidem*, 339.

²³⁶ *Ibidem*.

²³⁷ *Ibidem*, 340 (și notele 1–3 la col.I).

²³⁸ *Ibidem*.

²³⁹ *Ibidem*, 342.

²⁴⁰ *Ibidem*.

²⁴¹ Idem, Raport [pentru concursul de premiere] la E. Grigorovitz, *Românii în monumentele literare germane medievale*, în *AAR*, ser. II, tom. IV, (1901–1902), 493.

²⁴² *Ibidem*, 495.

autodidact cu deschidere spre folclor (poate și sub influența climatului romantic), lingvistică, istorie, unde a încercat să documenteze teza continuității românești, în materie de etno-geneză negând însă aportul substratului dacic, pe care îl substituia prin celți și iliri, cei din urmă cu procent mai mare în cadrul romanității sudice. Însă, mai nou, celții, „preferații” lui Marienescu, care pleda **românitatea** daco- și macedo-românilor și deci **unitatea** lor de esență, sunt instrumentați după dispariția lor din zonă, de mult, pentru a nega con-substanțialitatea celor două ramuri ale romanității, de la nord și sud de Dunăre.

Iată ce scrie un istoric sârb, mai mult sau mai puțin improvizat: „vlahii nu sunt români, ci o etnie aparte, în pofda faptului că limba lor este aproape identică”, și aceasta pentru că vlahii – adică romanicii sudici, totuși! – „sunt urmașii tracilor, **celților** [s.m., R.A.] și ai slavilor de sud, în timp ce românii sunt urmașii dacilor și daco-geților, astfel că este absolut clar că vlahii nu sunt români, ci o etnie separată”; și tot așa „originea elementelor romane în mentalitatea, limba și obiceiurile vlahilor trebuie căutată în **rădăcinile lor celte** [s.m., R.A.] și nu în romanizarea Balcanilor, pe care cotropitorii romani au încercat să o finalizeze fără prea mare succes și fără consecințe durabile”. Rămâne deci stabilit că „prin simbioza moesilor, a triballilor și a celților apar vlahii”²⁴³. Numai la ăst fel de sucire nu cred că s-ar fi putut aștepta Marienescu!

De altfel, posteritatea a fost dese ori aspră cu el, Ioan Dimitrie Suciuc socotindu-l un continuator al lui Bojâncă în ale istoriei, „care în cercetările lui fără metodă și fără o cultură de specialitate, ajunge la rezultate bizare”, fiind totuși „unul din acei «diletanți folositori», cari la sfârșitul veacului trecut [al XIX-lea] erau în număr destul de mare în Ardeal [...]”, care „a atins toate genurile literare și de aceea n-a reușit în nici unul.” Acest exeget trece peste „ciclul” continuității, cum l-am numit eu convențional, și negând vre o valoare studiilor din „ciclul al doilea”, al Întemeierii Țării Românești se oprește la *Istoria Română națională*, o biată „compilație după cronică lui Șincai, fără vreo valoare științifică”; tot așa, „ca filolog a atins o mulțime de chestiuni [...] ajungând la rezultate bizare cari nu mai pot sta azi în fața criticii”²⁴⁴. O execuție în toată regula! Fie spus în treacăt, Șincai era mult pozitiv valorizat de amicul și colegul academician

al lui Marienescu, bănașul Vichentie Babeș, care îi dedicase chiar, în 1841, oda *Lauda divului hronic român Gheorghe Șincai și tânguirea românimei după dânsul!*

La trecerea în veșnicie a lui Marienescu, organul *Astrei*, în al cărui Comitet central a activat o vreme, i-a dedicat un cumpănit necrolog:

„În partea primă a acestui an au dispărut dintre noi doi bărbați vrednici: octogenarul Dr. At. M. Marienescu, jude de tablă în pensune și membru activ al Academiei Române și publicistul Silvestru Moldovan. – Dr. At. M. Marienescu făcea parte din acea pleiadă de bărbați, cari pela mijlocul veacului trecut căutau prin toate mijloace să contribuie la luminarea și înaintarea poporului nostru. Prin scrieri populare, prin lucrări beletristice în versuri și în proză, prin manuale școlare el caută să sprijinească năzuințele spre progres ale neamului nostru din această țară. Lucrările sale de căpetenie însă sunt colecțiile sale folcloristice (Balade și Colinde, tipărite în Pesta, 1859; Balade populare, istorice și mitologice, Viena 1867; «Descoperiri mari», 14 povești publicate și explicate, între anii 1870–79, în foile: Albina, Familia și Foișoara Telegrafului Român), și studiile sale istorice și lingvistice, cu care s-a ocupat în partea din urmă a vieții sale și care i-au deschis porțile «Academiei Române» («Vieța și operele lui P. Maior», discurs de recepțiune ca membru activ al Academiei Române, 1883; «Cultul păgân și creștin», 1884; «Studiu despre Celți și numele de localități», 1895; «Dialectul român-bănățean», 1902; «Despre articol și declinațiune», 1903; «Luteranismul, calvinismul și introducerea limbii române și bisericile din Ardeal», 1902; «Ilirii, Macedo-Românii și Albanezii», 1904 etc. – De bună seamă nu toate aceste lucrări vor rămânea pe vecie; ceeace va rămâne însă pururea din ființa sufletească a răposatului At. M. Marienescu, va fi amintirea unui om activ și cinstit și a unui Român vrednic, care a făcut tot ce i-a stat în putință pentru înaintarea neamului său»²⁴⁵.

Din micro-bibliografie observăm că lipsește mai toată opera istorică, respectiv cele două „cicluri”, cel al continuității și cel „muntenesc”, iar apoi că sunt considerate mai mult eforturile și bunele intenții, decât realizările...

²⁴³ Dușan Vojislav, *Etnogeneza apariției vlahilor: Vlahii și popoarele balcanice*, Negotin (2004), *passim*, apud George Damian, „Teorii antiromânești: vlahismul și moldovenismul”, în *Ziua*, XIV, nr. 4172 din 1–2 martie 2008, 13.

²⁴⁴ Ioan Dimitrie Suciuc, *op. cit.*, 100–101, 372.

²⁴⁵ [Horia Petra-Petrescu?], Dr. Atanasie Marian Marienescu și Silvestru Moldovan. *Transilvania*, XLVI, nr. 1–6 din 1 iulie vechi 1915, 78.

THE VISIONS OF ATANASIE MARIAN MARIENESCU UPON THE OLD HISTORY OF THE ROMANIAN PEOPLE

(Abstract)

Atanasie Marian Marienescu (1830–1915) was born in Lipova, a region of Banat, at that time province of Habsburg Hungary, in the family of a lower middle class craftsman. He studied law in Pest and after which he exercised the profession of lawyer but especially that of judge, for a while, making himself well known as publicist or in some other fields, especially in folklore and history, reason for what he was chosen member of the Romanian Academy.

As a self-educated historian, he dealt in a series of articles with the matter of the formation of the Romanian people, based on the colonisation of Dacia, subsequent the conquest of 106 after Christ, in his own conception, with Italic, Illyric and Celtic elements, what he tried to prove on linguistic bases. Just like the

representatives of the enlightenment of Transilvania who greatly influenced him (Petru Maior, Gheorghe Șincai, Samuel Micu) he thought that the Dacians had been exterminated in the war so they had not their own part in the ethnic-genesis of the Romanian people.

Further he tried to plead the continuity of the roman element at the North of the river Danube, until the V-th century based on all the known historical sources, entering into polemics with the stranger historians who sustained the contrary, but also with the contemporary Romanian historians who interpreted in a different way some of the sources.

He was very categorical and self-possessed, considering that he solved the questions he was dealt with, for good.

His conception, a mixture of post-enlightenment and romanticism is well dated just like his writings which remains very interesting for that period, being distributed in many prestigious reviews of the epoch.

AUGUSTIN WEBER (1833–1909)*

Nicoleta Toma-Demian**

Cuvinte cheie: *Augustin Weber, capelan, împăratul Maximilian I, Mexic (Al doilea Imperiu), Ordinul imperial „Maria de Guadalupe”, decorații și monede mexicane, colecția Muzeului Banatului Timișoara*

Keywords: *Augustin Weber, chaplain, Emperor Maximilian I, Mexico (The Second Empire), mexican imperial order „Our Lady of Guadalupe”, mexican decorations and coins, collection of the Banat Museum in Timișoara*

Cel care avea să fie cunoscut de către contemporani drept „capelan al împăratului Maximilian I al Mexicului”, Augustin Weber¹ (sau Véber Ágoston în forma maghiară) s-a născut în 6 septembrie 1833 în Banat, la Sânpetru German (Deutschsanktpeter), în familia lui Weber Peter și Berenc Katalin. După cursurile gimnaziale dintre anii 1845–1853, au urmat între 1853–1857 studiile teologice la Timișoara, la 27 aprilie 1857 Weber fiind hirotonisit preot romano-catolic.

În același an și-a început activitatea la Jimbolia (Hatzfeld), unde a rămas până în 1860, când a intrat ca preot militar (capelan de front) în armata austriacă. Inițial a fost capelan în Regimentul nr. 43 (de la 1 martie 1860), deplasându-se odată cu acesta pe coasta Dalmației, la Split (Spalato)², Dubrovnik (Ragusa), Kotor (Cattaro), Šibenik (Sebenico) și Zadar (Zara), iar ulterior în Regimentul nr. 29, staționat la Veneția, apoi la Padova.

Avea 31 de ani când în 1864 a fost numit de către Maximilian de Habsburg³, fratele mai tânăr

Interesat de navigație, a intrat în 1851 în marină ca locotenent pe fregata Novara, urcând rapid în ierarhie: în 1854 era contraamiral, iar în 1856 viceamiral. Intelligent, ambițios, cultivat, pasionat de artă, literatură și știință, colecționar, a călătorit mult: în Grecia, Asia Mică, Palestina, Egipt, Algeria, Spania, Brazilia. A fost inițiatorul expediției științifice de mare succes în decursul căreia fregata Novara a navigat în jurul lumii între 1857–1859. În 27 iulie 1857 s-a căsătorit cu prințesa Marie Charlotte (1840–1927), unica fiică a regelui Leopold I al Belgiei (cunoscută apoi ca împărăteasa Carlota a Mexicului), stabilindu-se inițial la Milano, apoi la Castelul Miramar lângă Trieste, construit pentru ei între 1856–1860.

Propunerea împăratului Franței, Napoleon al III-lea, de a fi împăratul Mexicului avea să-i schimbe viața. Între 1857–1860 în Mexic se desfășurase un război civil între conservatori și liberali, iar în 1858 președintele țării fusese ales liberalul Benito Juárez. În conflict au intervenit și unele state europene, ca Franța, Spania și Marea Britanie, care au trimis trupe în Mexic, interesate în recuperarea unor mari datorii. În urma intrării trupelor franceze în capitala Mexicului în iunie 1863, președintele Juárez se retrăsese în nordul țării, iar Napoleon al III-lea vroia să-l înlocuiască cu un monarh pro-francez. Maximilian a refuzat inițial și abia în 3 octombrie 1863, când o delegație mexicană a venit la Miramar și i-a oferit personal coroana Mexicului, a acceptat-o, însă doar cu condiția organizării unui referendum, care să-l confirme ca împărat.

La 10 aprilie 1864 Maximilian era proclamat împărat al Mexicului, după ce renunțase cu o zi înainte la dreptul de succesiune la tronul Austriei. Era recunoscut de statele europene, dar nu și de S.U.A., care îl susțineau pe președintele Juárez. Ajuns în Mexic, Maximilian nu s-a bucurat de largă susținere la care se aștepta și a fost instalat doar cu sprijinul numeroaselor trupe franceze. Confruntat cu numeroase probleme, îndeosebi financiare, cu ostilitatea populației, cu un război de gherilă, cu pierderea sprijinului conservatorilor datorită ideilor sale liberale, cu retragerea trupelor franceze din Mexic în 1866 (Spania și Marea Britanie își retrăseseră trupele încă din 1862), Maximilian a refuzat să părăsească Mexicul și și-a mobilizat puținele trupe rămase.

În iulie 1866, Carlota a călătorit în Europa pentru a cere sprijin pentru soțul ei, dar a fost refuzată pe rând de Napoleon al III-lea, de Franz Joseph I și de papa Pius al IX-lea. Problemele ei psihice, apărute în urma acestei misiuni nereușite, s-au agravat și nu și-a mai revenit vreodată. Nu

* O variantă a acestui articol a fost prezentată la Sesiunea științifică anuală de istorie, ediția a XV-a, Timișoara, 30 noiembrie 2005.

** Muzeul Banatului Timișoara, P-ța Huniade nr. 1, 300 002; e-mail: nicoledemian@gmail.com.

¹ Date biografice despre Augustin Weber se găsesc în *Schematismus* 1892, 290; *Schematismus* 1894, 18, 99; Szentkláray 1898, 521 și nota 3; *Schematismus* 1907, 12, 239; *Matrikelbuch* ..., 115, nr. 9; *Temesvári Hírlap*, an 7, nr. 27 (4 februarie 1909), 4; *Temesvárer Zeitung*, an 58, nr. 27 (4 februarie 1909), 4; Petri 1983, 6; Petri 1991, 345, 346; Petri 1992, 2042; Pitzer 1998, XX, XXI (lb. germană), LI–LII (lb. engleză); *Brucknau* 1999, 137, 138–139.

² Alături de denumirea actuală a unor localități, menționăm în paranteză și alte denumiri cunoscute ale acestora, întâlnite în bibliografia consultată.

³ Ferdinand Maximilian Joseph von Habsburg (6 iulie 1832, Schönbunn, Viena – 19 iunie 1867, Querétaro, Mexic), arhiduce de Austria, împărat al Mexicului între 1864–1867.

al împăratului Franz Joseph I, capelan de front al Corpului austriac de voluntari pentru Mexic și prezentat personal papei Pius al IX-lea⁴. A activat inițial la Ljubljana (Laibach), apoi la Trieste, iar după proclamarea lui Maximilian împărat în 10 aprilie 1864, Weber l-a însoțit în Mexic⁵ împreună cu Corpul de voluntari, trecând prin orașele Veracruz⁶, Orizaba, Cordoba, Puebla și Mexico, în așa-numita „aventură mexicană”⁷ terminată tragic pentru Maximilian. Numele lui Weber apare într-o listă de ranguri a ofițerilor din Corpul austriac de voluntari, publicată la Puebla în 1866, fiind menționat capelan de rangul I (din 1 ianuarie 1865)⁸.

S-a întors în Europa în 24 februarie 1867⁹, printre ultimii din Corpul de voluntari, când situația în Mexic devenise complet nesigură și timp de trei ani a continuat să fie capelan de front în

s-a mai întors în Mexic, petrecându-și restul vieții în diverse castele din Belgia.

În Mexic situația era disperată, trupele republicane cucereau oraș după oraș, iar Maximilian se retrăsese la Querétaro. Asediat de republicani timp de 72 zile, orașul a fost cucerit în urma unei trădări în 15 mai 1867, iar Maximilian a fost arestat, judecat de către o curte marțială și condamnat la moarte. Deși au existat numeroase intervenții pentru grațierea lui, a fost executat prin împușcare în 19 iunie 1867, împreună cu doi generali de-ai săi, pe un deal aflat lângă Querétaro, numit Cerro de las Campanas. În toamna aceluiași an, corpul său neînsușit a fost transportat cu fregata Novara de către viceamiralul Wilhelm von Tegetthoff din Mexic la Trieste, de unde a fost dus la Viena. Depus inițial în Biserica Minorităților, a fost mutat apoi în cripta imperială din Biserica Capucinilor din Viena. Relațiile diplomatice între Austro-Ungaria și Mexic, suspendate timp de 33 ani, au fost reluate abia în septembrie 1901. În același an, pe locul execuției împăratului Maximilian s-a ridicat o capelă memorială. Kahl 2007, 1067–1090 (http://www.bautz.de/bbk1/m/maximilian_v_me.shtml, accesat în ianuarie 2009), cu o excelentă prezentare a vastei bibliografii existente despre Maximilian până în anul 2007.

⁴ Szentkláray 1898, 521, nota 3.

⁵ Se spune că însemnările sale de călătorie publicate în paginile ziarului *Idők Tanuja* din Pesta au fost cele mai interesante articole ale anului 1864. Szentkláray 1898, 521, nota 3.

⁶ Împăratul Maximilian și împărăteasa Carlota au părăsit castelul Miramar în 14 aprilie 1864 și au plecat spre Mexic la bordul fregatei Novara, sosind în 28 mai 1864 în portul Veracruz.

⁷ <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/mexican/mxmain.htm> (accesat în noiembrie 2005 și ianuarie 2009).

⁸ *Rangs- und Eintheilungsliste sämtlicher Herrn Stabs- und Ober-Offiziere und Parteien des kais. mexicanischen Corps österreichischer Freiwilliger*, Puebla, 1866; vezi <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/mexican/mxranklist.htm> (accesat în noiembrie 2005 și ianuarie 2009).

⁹ Data întoarcerii lui Weber în Europa este ambiguă. Anton Peter Petri afirmă că Weber s-a întors în 24 februarie 1867 (Petri 1992, 2042), dar conform altor surse bibliografice, Weber ar fi părăsit Mexicul doar după moartea lui Maximilian.

diverse orașe: Zagreb (Agram), Petrovaradin (azi parte a orașului Novi Sad), Linz și Cracovia.

După zece ani de peregrinări prin Europa și dincolo de Oceanul Atlantic, Augustin Weber s-a întors definitiv în Banat în anul 1870. După o scurtă perioadă petrecută la Sântana Nouă (Neusanktanna) ca preot administrator (septembrie 1870 – aprilie 1871), de la 1 mai 1871 Weber a fost timp de unsprezece ani preot în Pișchia (Bruckenaue). Date fiind amintirea încă recentă a evenimentelor din Mexic, destinul tragic al împăratului Maximilian, dar mai ales statutul de fost capelan al acestuia, Weber se bucura deja de o anume recunoaștere în rândul contemporanilor. Fapt sesizabil atât în volumul publicat de Szentkláray Jenő în 1898 despre istoria parohiilor din dieceza Cenadului, în care, scriind despre parohia din Pișchia (Bruckenaue), îl evidențiază pe Augustin Weber¹⁰, cât și în formularul de răspuns la chestionarul istorico-arheologic al Muzeului Bănățean, unde învățătorul Petru Weber din Pișchia nota în 1928, pe baza informațiilor lui Szentkláray, următoarele: „... însemnat este Weber Augustin (1871–1882)¹¹, care era și în Mexico cu împăratul Maximilian și a fost lângă el până la omorârea lui”¹².

În 18 ianuarie 1882 Weber ajungea la Săcălaz (Sackelhausen), parohie în care a rămas până la sfârșitul vieții, în 1909. Însemnările sale despre anumite subiecte legate de istoria comunității locale, ca de exemplu despre școala din sat sau despre situația economică de aici la sfârșitul sec. al XIX-lea, redactate în cei 27 de ani cât a stat la Săcălaz, rămân importante, fiind cuprinse în diferitele monografii ale comunei¹³.

În 1896 (sau 1906) a primit titlul de „Ehrendomherr”¹⁴, iar în aprilie 1907 a serbat jubileul de aur: 50 de ani de activitate ca preot. În același an, în 19 iunie, la comemorarea a 40 de ani de la moartea împăratului Maximilian, a oficiat un recviem solemn în Biserica Capucinilor din Viena.

Decorat cu Ordinul mexican imperial „Maria de Guadalupe” (rang de cavaler) și cu medalia comemorativă franceză a expediției din Mexic (1862–1863),

¹⁰ Szentkláray 1898, 521 și nota 3.

¹¹ Se referă la perioada în care Weber a fost preot în Pișchia.

¹² „Răspuns la chestionarul istorico-arheologic al Muzeului Bănățean. Comuna Pișchia, jud. Timiș-Torontal”, rubrica referitoare la biserica din sat, 4 (MBT, col. Istorie, nr. inv. 21.823/566).

¹³ Pitzer 1998, LII, LIII.

¹⁴ Ehrendomherr – titlu onorific în cadrul Bisericii romano-catolice însemnând „membru de onoare al capitlului domului”. Era acordat de către episcopul unei dieceze pentru merite deosebite în cadrul diecezei, dar se putea acorda și membrilor altor dieceze. Din nou, sursele bibliografice sunt contradictorii în ceea ce privește anul acordării acestui titlu lui Weber.

a fost totodată membru al Academiei „Quirritum” din Roma. Cele două decorații, pe care le vom prezenta în detaliu în rândurile de mai jos, se pot observa într-o fotografie¹⁵ a lui Augustin Weber anexată acestui studiu (Pl. I). De altfel, în 1891, în timpul vizitei împăratului Franz Joseph în Timișoara, Weber a fost remarcat de acesta datorită decorațiilor sale. Întrebat de Franz Joseph de unde are decorațiile, Weber a răspuns că de la împăratul Maximilian, pe care l-a însoțit în Mexic, iar împăratul, amintindu-și de soarta tragică a fratelui său, s-a întristat.

S-a stins din viață în 1 februarie 1909¹⁶ la Săcălaz, la vârsta de 76 de ani, după o lungă suferință, în urma unei pneumonii. A fost înmormântat cu mare fast în 4 februarie 1909 în cimitirul de acolo, în prezența a numeroși oameni care l-au cunoscut și respectat¹⁷.

A fost membru al Societății Muzeale de Istorie și Arheologie din Banat timp de 37 ani, de la înființarea acesteia în 1872¹⁸ până la sfârșitul vieții sale, în februarie 1909¹⁹. Îl regăsim printre cei prezenți în 25 iulie 1872 în sala de festivități a Prefecturii comitatului Timiș (personalități ale orașului invitate de prefectul Ormós Zsigmond), la ședința de constituire a Societății de Istorie și Arheologie

din Banat (devenită din 1885 Societatea Muzeală de Istorie și Arheologie din Banat)²⁰. A devenit membru al Societății nou înființate încă de atunci, numele lui apărând deja pe lista oficială a membrilor prezentată în adunarea generală de organizare a SIA din 7 septembrie 1872²¹.

Prezență constantă, dar extrem de discretă, între membrii SIA (apoi SMIA), Weber a donat în câteva rânduri obiecte, medalii și monede muzeului timișorean. Prima sa donație importantă a constat în obiecte aduse de el din Mexic, care, prezentate în adunarea generală anuală a SIA din 1 iunie 1881, au reprezentat o adevărată “surpriză plăcută” pentru cei prezenți²². Prezentate de către secretarul SIA la modul general, piesele urmau să fie descrise amănunțit în următoarele adunări lunare ale Societății. Se spunea că Weber, capelan al curții imperiale și preot în Pișchia, a donat mai multe medalii mari, monede mici din argint cu panglici, transformate în mărturii de botez, tocul de scris din argint al fostului secretar al împăratului Maximilian, precum și alte rarități²³.

Dar abia în adunarea lunară SIA din 25 octombrie 1882, piesele donate de Augustin Weber, ajuns între timp preot în Săcălaz, au fost prezentate ceva mai detaliat. Era vorba de tocul de scris al fostului secretar al împăratului Maximilian, pater Augustin Fischer, primit ca amintire de Weber de la acesta, apoi de trei monede mexicane mici din argint, din Puebla, transformate în mărturii de botez²⁴ și de o țigară de foi „puros”²⁵ din anul 1866 din Mexic²⁶.

¹⁵ Fotografia originală se află în colecția Episcopiei romano-catolice din Timișoara, în *Cronica Episcopiei*. Mulțumim în mod deosebit Excelenței Sale, dr. Martin Roos, episcop romano-catolic de Timișoara, pentru copia acestei fotografii și pentru informațiile legate de Augustin Weber și vizita împăratului Franz Joseph în Timișoara în 1891, consemnate de asemenea în *Cronica Episcopiei*.

¹⁶ *Matrikelbuch* ..., 115, nr. 9. Am putut consulta registrele decedaților din Săcălaz, aflate în arhiva Parohiei romano-catolice din Timișoara-Mehala, datorită amabilității d-lui preot Gheorghe Augustinov, căruia îi adresăm mulțumiri.

Decesul a survenit în data de 1 februarie 1909, la ora 23 și 15 minute (necrologul lui Augustin Weber, DJTAN, fond *Colecția de documente a MBT*, d. 856/1909, f. 9), fapt ce a generat confuzii în bibliografie: AIMBT, fond *SMIA*, Registrul membrilor SMIA (f.a.): “Weber A., decedat în 4 februarie 1909”; *TRÉT S.N.*, XXV (1909), III–IV, 163 (4 februarie 1909); Petri 1992, 2042 (2 februarie 1909); Pitzer 1998, 795, nr. 147 (1 pe 2 februarie 1909).

Alte referiri succinte la decesul lui Weber în: AIMBT, fond *SMIA*, d. mai/1909 (actele adunării generale anuale din 2 mai 1909), f. 12; *TRÉT S.N.*, XXV (1909), III–IV, 182, 185; *TRÉT S.N.*, XXVI (1910), I–IV, 172.

¹⁷ *Matrikelbuch* ..., 115, nr. 9; *Temesvári Hirlap*, an 7, nr. 28 (5 februarie 1909), 3; *Temesvárer Zeitung*, an 58, nr. 28 (5 februarie 1909), 4. Slujba de înmormântare a fost oficiată de preotul Bauer György, ajutat de alți patru preoți.

¹⁸ AIMBT, fond *SMIA*, Registrul membrilor SMIA (f.a.): Weber Ágoston.

¹⁹ Numele lui se afla încă pe lista membrilor SMIA la jumătatea anului 1908: Véber Ágoston, preot în Săcălaz. *TRÉT S.N.*, XXIV (1908), I–II, 183.

²⁰ AIMBT, fond *SIA*, d. 1/1872 (procesul-verbal al adunării de constituire SIA din 25 iulie 1872), f. 9: Weber Ágoston, preot în Pișchia, cavaler al Ordinului Guadalupe. Pentru constituirea SIA vezi Toma 1996, 217–227 și Medeleț-Toma 1997, 13–14.

²¹ AIMBT, fond *SIA*, d. 2/1872 (procesul-verbal al adunării generale de organizare SIA din 7 septembrie 1872), f. 7 v.: Weber Ágoston, preot în Pișchia, capelan onorific al curții imperiale. În același dosar se află și varianta tipărită a acestui proces-verbal, unde numele lui Weber apare la p. 11 (lb. maghiară) și la p. 22 (lb. germană) cu aceeași titulatură.

²² Medeleț-Toma 1997, 29.

²³ AIMBT, fond *SIA*, d. 5/1881 (actele adunării generale anuale din 1 iunie 1881), f. 36 v.; *TRÉT*, VII (1881), III, 150; *Délmagyarországi Lapok*, an II–X, nr. 138 (18 iunie 1881), 1.

²⁴ Exista obiceiul ca unor monede perforate să li se atașeze panglici de mătase pentru a fi oferite în dar participanților la botezul unui copil. În general, erau comandate de nașii de botez. Pe panglică se scria numele nașilor, numele copilului botezat, data nașterii și cea a botezului.

²⁵ Denumire generică în lb. spaniolă pentru țigările de foi; poate avea și sensul de țigări produse din tutunul provenit dintr-o singură țară.

²⁶ Registrul de inventar I al MBT, 40, nr. vechi inv. 473–478; *Délmagyarországi Lapok*, an III–XI, nr. 249 (29 octombrie 1882), 1; *TRÉT*, IX (1883), I, 29.

Fiecare dintre cele trei monede era perforată, având atașată câte o panglică de mătase: prima monedă (de 5 cent.) avea o panglică roșie, a doua monedă, o panglică galbenă, iar a treia monedă (încadrată într-o ramă din sârmă fină aurită), o panglică albastră. Faptul că piesele mexicane donate de Weber au stârnit senzație o demonstrează și știrea apărută în *Délmagyarországi Lapok* cu unele detalii în plus: tocul de scris era din os și avea penița detașabilă din aur (?), iar țigara de foi era „uriașă”²⁷.

Tot din seria pieselor aduse de Weber din Mexic făceau parte și două monede: 1 peso din argint și ¼ dolar (quarter dollar) S.U.A. din argint, pe care acesta le-a donat muzeului împreună cu o monedă de 20 krajczár din 1848 din argint și cu două bancnote turcești, fără alte detalii²⁸. În schimb, medaliile donate de el se refereau la personalități din Imperiul austro-ungar: medalia logodnei prințului moștenitor Rudolf cu Stefania (cu calendarul anului 1881 pe revers), o medalie cu toartă în amintirea căsătoriei celor doi în 10 mai 1881 (cu legenda în lb. maghiară) și o medalie din bronz emisă de Academia Maghiară de Științe în 1880 în amintirea contelui Széchenyi István (1791–1860), fondatorul Academiei²⁹.

În următorii ani, stabilit deja la Săcălaz, Weber a mai donat muzeului timișorean monede descoperite de el în zona Pișchiei, pe vremea când era preot acolo: o monedă mică din argint din 1571 a lui Maximilian al II-lea (1564–1576), trei monede din argint a câte 3 groși ale regelui polonez Sigismund al III-lea din anii 1594, 1597 și 1599³⁰; o poltura emisă de Iosif I în anul 1710³¹ și o monedă turcească, fără alte detalii³².

Chiar și spre sfârșitul vieții s-a gândit la Muzeul de Istorie și Arheologie din Timișoara, incluzându-l în testamentul său alături de alte 25 de persoane și instituții diverse (biserici, școli, societăți)³³.

La două luni după decesul lui Weber, secretarul Berkeszi István, care era și custodele muzeului, anunța în adunarea lunară SMIA din 2 aprilie 1909 că muzeul era menționat în testamentul lui Augustin Weber, fost preot în Săcălaz, iar cei prezenți îl delegau să participe la discuțiile oficiale legate de lăsamântul acestuia³⁴. O primă înfățișare urma să aibă loc în data de 7 iunie 1909 la biroul notarului public dr. Telbisz Imre din str. Huniade nr. 6, et. I, din cartierul Cetate, după cum reiese dintr-o înștiințare sosită pe adresa muzeului³⁵.

Situația – care inițial părea simplă – s-a complicat datorită revendicării a două acțiuni, de 200 coroane fiecare, cuprinse în mod greșit în averea defunctului supusă succesiunii³⁶. Nu cunoaștem toate detaliile, dar procesul de clarificare a moștenirii Weber a durat trei ani, deoarece abia în aprilie 1912 a fost emisă hotărârea definitivă prin care toate decorațiile lui Weber, precum și „cele 21 de monede vechi din argint și bronz, fără valoare”, păstrate până atunci în custodie judiciară, se dădeau Muzeului de Istorie și Arheologie din Timișoara³⁷.

Astfel, în adunarea lunară din 15 noiembrie 1912, piesele din moștenirea Weber intrate în colecția muzeului erau prezentate destul de concis de către Berkeszi (probabil ușor frustrat de așteptarea îndelungată!), care afirma că cele mai valoroase piese erau: „talerul de argint” (1 peso) emis de împăratul Maximilian în 1866 și o monedă de ½ dolar (half dollar) american din 1857³⁸.

Despre decorațiile lui Weber nu se spunea nimic, iar o informație mai târzie a lui Berkeszi, potrivit căreia din moștenirea Weber au mai intrat în colecția muzeului patru monede și decorații mexicane în anul 1914³⁹, este de natură să încurce

Este interesant faptul că pe această listă figurează și două persoane din Sânpetru German, Weber Anna și Weber István, fără a putea însă stabili gradul lor de rudenie cu Augustin Weber. AIMBT, fond SMIA, d. martie/1909 (filele dosarului nu sunt numerotate).

³⁴ *Ibidem*, d. aprilie/1909, f. 1 v.

³⁵ *Ibidem*, d. mai/1909: înștiințarea din 29 mai 1909 emisă de biroul notarial dr. Telbisz Imre.

³⁶ Cele două acțiuni, emise de Banca Economică a Ungariei de Sud pe numele lui A. Weber, au fost donate de către acesta în 1901 minorelor Szentpéteri Mariska și Luiza, fiicele lui Szentpéteri Antal din Timișoara, un nepot al lui Weber. În final, acesta a avut câștig de cauză, obținând cele două acțiuni în valoare totală de 400 de coroane. DJTAN, fond *Colecția de documente a MBT*, d. 602/1912, f. 3–3 v.

³⁷ *Ibidem*, f. 1–1 v: Hotărârea Judecătoriei din Timișoara privind lăsamântul defunctului Weber Ágoston din Săcălaz din 20 aprilie 1912.

³⁸ AIMBT, fond SMIA, d. noiembrie/1912, f. 8.

³⁹ *TRÉT S.N.*, XXXI (1915), I–IV, 126 (adunarea generală SMIA din 16 mai 1915, raportul secretarului-șef Berkeszi despre activitatea SMIA în anul 1914).

²⁷ *Délmagyarországi Lapok*, an III–XI, nr. 249 (29 octombrie 1882), 2.

²⁸ *Délmagyarországi Lapok*, an III–XI, nr. 250 (31 octombrie 1882), 1–2; *TRÉT*, IX (1883), I, 30, 31.

²⁹ *TRÉT*, IX (1883), I, 30. În prezent, în colecția de medalii a MBT există mai multe exemplare ale celor trei medalii (nr. inv. 36, 64 și 140), astfel încât nu se poate stabili exact care sunt medaliile donate de Weber.

³⁰ *TRÉT*, X (1884), II, 89 (adunarea lunară SIA din 30 ianuarie 1884).

³¹ *TRÉT*, X (1884), II, 97 (adunarea lunară SIA din 26 martie 1884).

³² *TRÉT S.N.*, II (1886), I, 44 (adunarea lunară SMIA din 30 decembrie 1885).

³³ Nu am avut la dispoziție testamentul lui Weber, ci doar Hotărârea Judecătoriei din Timișoara, departamentul Moșteniri, din 10 martie 1909, prin care cele 26 de persoane și instituții erau anunțate că sunt moștenitori ai lui Weber.

și mai mult lucrurile. În final, nu știm exact când au ajuns decorațiile lui Weber în colecția muzeului (în 1912 sau în 1914), dar am aflat despre ce decorații era vorba. Într-un catalog al pieselor expuse în vitrinele numismatice ale muzeului, întocmit de Berkeszi între 1905–1909, dar completat și ulterior acestei date, acesta a notat în dreptul a patru piese că au aparținut răposatului Augustin Weber, preot în Săcălaz: „ordinul mexican «Guadaloup» (nr. vechi inv. 1053); medalia expediției franceze în Mexic, cu portretul lui Napoleon al III-lea, cu panglică (nr. vechi inv. 1054); medalie papală, cu portretul papei Leo XIII (nr. vechi inv. 1055) și medalia de bronz – jubileul de 50 de ani al împăratului Franz Joseph I (nr. vechi inv. 1056)”⁴⁰.

Pornind de la aceste informații, am reușit să identificăm cele patru piese în colecția de medalii a MBT. Dacă identificarea primelor două piese a fost simplă, nu același lucru se poate spune despre ultimele două, în colecția MBT existând două medalii ale papei Leo al XIII-lea (1878–1903) și mai multe exemplare ale medaliei austriece „Signum Memoriae” (1898)⁴¹. Din nefericire, nu cunoaștem împrejurările în care i-au fost acordate lui Weber aceste două medalii.

În aceeași vitrină numismatică (nr. II), în care erau expuse decorațiile din colecția muzeului, pe rândul al IV-lea se aflau medalioanele religioase. Printre ele se găseau și cele trei monede mexicane mici, mărturii de botez, donate de Weber în iunie 1881 și prezentate în adunarea SLA din 25 octombrie 1882. După aproape trei decenii, încă se știa că au fost aduse din Mexic de Augustin Weber, care a fost „secretarul” (*sic!*) lui Maximilian în anii '60 ai secolului al XIX-lea. Se pare că două dintre cele trei monede erau de „5 cent. 1864”, conform însemnărilor lui Berkeszi,

care mai nota că la două piese se păstra panglica, dar la a treia lipsea⁴².

În prezent, dintre piesele mexicane donate sau lăsate moștenire de Weber, în colecția MBT se mai păstrează o singură monedă de 5 centavos din argint, emisă de împăratul Maximilian în 1864 în atelierul monetar din Mexico. Lipsește panglica, dar faptul că este perforată, iar descrierea corespunde sunt argumente care ne îndreptătesc să afirmăm că este una dintre cele trei monede mexicane de mai sus donate de Weber în 1881. La aceasta se adaugă cele două decorații ale lui Weber legate de Mexic, pe care le vom prezenta în cele ce urmează.

Ne-am oprit atenția doar asupra pieselor mexicane, atât datorită rarității lor în colecțiile muzeale din România, cât mai ales datorită faptului că le considerăm definitorii pentru perioada mexicană (1864–1867) a vieții lui Augustin Weber, când a fost capelan al împăratului Maximilian, în timpul efemerei existențe a celui de-al doilea Imperiu mexican.

Ordinul imperial „Maria de Guadalupe” (*El Orden Imperial de Nuestra Señora de Guadalupe*)⁴³

A fost înființat în 9 noiembrie 1821 cu titlul de *Imperial Orden de Guadalupe* de către Agustín de Iturbide, cel care avea să fie primul împărat al Mexicului în 1822, pentru a-i recompensa pe cei care au adus servicii deosebite statului, dar statutele s-au publicat abia în 20 februarie 1822. Cuprindea inițial o clasă superioară: „Gran Cruce” (Mare Cruce), care se acorda doar membrilor seniori ai familiei imperiale și unor clerici seniori și trei clase ordinare: 1. „Caballero de la Gran Cruce” – 50 buc.; 2. „Caballero de Numero” – 100 buc. și 3. „Caballero de Supernumerario” – nelimitat. Ordinul a dispărut în 1823, după abdicarea lui Agustín de Iturbide.

A fost reînființat de către generalul Antonio López de Santa Anna în 19 noiembrie 1853 cu

⁴⁰ Berkeszi 1905–1909: piesele erau expuse în vitrina numismatică nr. II, pe rândul al III-lea, la nr. 26–29 (4 buc.).

⁴¹ Medalia papei Leo al XIII-lea a fost emisă la aniversarea jubileului de aur (50 ani) al episcopatului său (în 1893, deși nu este datată explicit), fiind opera gravorului italian Francesco Bianchi (1842–1917). Medalia este argintată, de formă rotundă (diam. 31 mm), cu toartă și inel de prindere, dar lipsește panglica (care era jumătate galbenă, jumătate albă). În prezent se păstrează la nr. de inv. 1056. Este considerată o medalie papală rară.

Medalia „Signum Memoriae”, cum mai este cunoscută medalia jubileului de 50 ani a încoronării împăratului Franz Joseph (1898), este din bronz, de formă rotundă (diam. 34 mm), cu panglică triunghiulară roșie (variante pentru militari). Piesa este foarte bine păstrată (nr. inv. 295). Pe panglica roșie este scris cu cerneală neagră nr. vechi de inventar „1056”, acesta fiind principalul element de identificare că decorația a aparținut lui Augustin Weber.

⁴² Berkeszi 1905–1909: vitrina numismatică nr. II, rândul al IV-lea, nr. 11 (3 buc., nr. vechi inv. 474 și 475).

⁴³ O documentată și amănunțită prezentare a Ordinului imperial de Guadalupe, înființat în 1821, la Zárate Tescano 1995, 191–220, care tratează pe rând originile ordinului, înființarea acestuia în 1821, caracteristici, membri, ceremonii și ritualuri în cadrul ordinului, însă doar în timpul lui Agustín de Iturbide. Vezi și <http://www.royalark.net/Mexico/mexico6.htm> (accesat în iunie 2009) pentru informații despre Ordinul de Guadalupe în cele trei perioade de existență ale sale. Informații succinte despre Ordinul de Guadalupe în timpul împăratului Maximilian mai apar la Martin 1914, 171 (<http://www.archive.org/details/texts>, accesat în ianuarie 2009).

titlul de *Nacional y Distinguida Orden Mexicana de Guadalupe*, cuprinzând trei clase: 1. „Gran Cruce” (Mare Cruce); 2. „Comendador” (Comandor) și 3. „Caballero” (Cavaler), dar a dispărut în august 1855, după înlăturarea lui Santa Anna de la putere.

Reînființat în 30 iunie sau 1 iulie 1863 prin decret de către guvernul imperial provizoriu, la 10 aprilie 1865 a fost modificat pentru ultima oară de către împăratul Maximilian. Ordinul, devenit *El Orden Imperial de Nuestra Señora de Guadalupe*, se acorda – pentru servicii deosebite aduse statului – în două variante, militară și civilă, fiind împărțit în cinci clase: 1. „Gran Cruce” (Mare Cruce) – 30 buc.; 2. „Grande Oficial” (Mare Ofițer) – 100 buc.; 3. „Comendador” (Comandor) – 200 buc.; 4. „Oficial” (Ofițer) – 500 buc. și 5. „Caballero” (Cavaler) – nelimitat. Însemnul ordinului în varianta militară avea pe revers inscripția „Al patriotismo heroico”, în timp ce varianta civilă purta inscripția „Al merito i virtudes”.

Ordinul a dispărut definitiv în 1867, după moartea împăratului Maximilian și căderea celui de-al doilea Imperiu mexican.

Exemplarul Ordinului de Guadalupe din colecția MBT datează din ultima perioadă de existență a acestui ordin (1865–1867), fiind vorba de varianta pentru civili, datorită inscripției de pe revers.

Însemnul se prezintă sub forma unei cruci cu patru brațe puternic evazate, din argint aurit și email verde, alb și roșu, cruce ce suprapune o cunună formată dintr-o ramură de măsline în stg. și una de palmier în dr., legată în partea inferioară. Între brațele crucii se află câte un manunchi de cinci raze aurite, iar la capetele brațelor crucii sunt plasate opt sfere mici din argint aurit. Însemnul este surmontat de vulturul mexican imperial, încoronat, cu aripile desfăcute, ținând șarpele în cioc.

În medalionul central oval de pe avers se află imaginea în relief din email colorat a S. Maria de Guadalupe, ocrotitoarea Mexicului⁴⁴, pe fond de email alb, înconjurată circular de inscripția în lb. spaniolă: **RELIGION INDEPENDENCIA UNION ***, cu litere aurii pe fond de email verde. Pe medalionul central de pe revers se află inscripția în lb. spaniolă, pe 4 rânduri, cu litere aurii pe fond de email alb: **AL / MERITO / Y / VIRTUDES**.

⁴⁴ Considerată de la mijlocul sec. al XVIII-lea ocrotitoarea Mexicului, Santa Maria de Guadalupe este sărbătorită anual în 12 decembrie. Imaginea ei, păstrată în prezent în noua Bazilică din capitala Mexicului, este poate cea mai cunoscută imagine religioasă și culturală a Mexicului, având o valoare excepțională pentru catolicii mexicani și nu numai. Mai este considerată și ocrotitoarea copiilor nenăscuți.

Însemnul surmontat de vultur este atașat de panglică printr-un inel de prindere cu diametrul de 12,4 mm. Panglica originală, lată de 37 mm, este albastră cu câte o bandă lila de 6,5 mm pe fiecare margine și are aplicată o rozetă cu dimensiunile de 26 × 28 mm, având aceleași culori ca și panglica. Se purta pe partea stângă a pieptului, după cum se poate observa din fotografia lui Augustin Weber (Pl. I).

AR aurit și email colorat; L – 60 mm (incluând și vulturul); l – 35,5 mm; panglică originală cu rozetă;

Proveniență: lăsamântul Augustin Weber; piesa a intrat în col. MBT în 1912 sau 1914 (nr. vechi de inv. 1053);

MBT, col. de medalii, nr. inv. 1316; stare de conservare foarte bună (Pl. II).

Medalia comemorativă franceză a expediției din Mexic (*Médaille commémorative de l'expédition du Mexique*)⁴⁵

Instituită de împăratul francez Napoleon al III-lea prin decret imperial în 29 august 1863 pentru a-i onora pe cei care au luptat în Mexic, această medalie s-a acordat împreună cu o diplomă tuturor participanților la operațiunile militare din Mexic⁴⁶. Deși inițial medalia era destinată să acopere doar perioada preconizată a campaniei militare (anii 1862–1865), din cauza prelungirii operațiunilor până în 1867, în final s-a bătut pentru întreaga perioadă 1862–1867. Realizată de gravorul general al Monetăriei din Paris, Albert-Désiré Barre⁴⁷, medalia prezintă trăsăturile generale ale medaliei comemorative a campaniei din Italia, realizată în 1859. În afară de varianta oficială a medaliei, semnată Barre, mai există cinci variante emise în diverse scopuri⁴⁸.

⁴⁵ <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/mexican/mxfrench.htm> (accesat în noiembrie 2005 și ianuarie 2009); <http://www.france-phaleristique.com/mexique.htm> (accesat în ianuarie 2009).

⁴⁶ Numărul celor care au luat parte la campania din Mexic este estimat la circa 38 000 de oameni.

⁴⁷ Albert-Désiré Barre (6 mai 1818 – 29 decembrie 1878), pictor de scene istorice și medalist francez. Elev al lui P. Delaroche și al Școlii de Arte Frumoase, i-a urmat tatălui său, Jean-Jacques Barre, în funcția de gravor general al Monetăriei Statului în anul 1855, îndeplinind această funcție până în 1878. I se atribuie realizarea monedelor celui de-al doilea Imperiu cu efigia laureată a lui Napoleon al III-lea. Bénézit 1999, 780.

⁴⁸ Există trei variante semnate: SACRISTAIN; E. FALOT; E.F. (Eugene Farochon) și una nesemnată, realizată de obicei în afara Franței. În general, aceste variante erau realizate pentru a fi vândute veteranilor la retragerea din armată. În fine, mai

Exemplarul păstrat în colecția MBT face parte chiar din prima serie, cea datată între anii 1862–1863, fiind vorba de varianta oficială a medaliei, realizată de Barre.

Av.: Capul laureat al lui Napoleon al III-lea, în profil spre stg., înconjurat de legenda în lb. franceză: **NAPOLEON III** (în stg.), **EMPEREUR** (în dr.). Sub efigie, numele gravorului: **BARRE**⁴⁹. Totul într-o cunună de lauri, legată în patru locuri cu câte o panglică încrucișată.

Rv.: Legendă centrală pe 5 rânduri, într-un medalion delimitat de un cerc liniar, indicând numele principalelor bătălii: **CUMBRES / CERRO • BORREGO / SAN – LORENZO / PUEBLA / MEXICO** (dedesubt o ancoră⁵⁰). Medalionul central este înconjurat de legenda circulară în lb. franceză: * **EXPEDITION DU MEXIQUE** * în partea de sus și anii: **1862 • 1863** în partea de jos. Totul este încadrat într-o cunună de lauri identică cu cea de pe avers. Pe panglica încrucișată din partea de jos a cununii se află o contramarcă dreptunghiulară cu un cap de vultur, reprezentând marcajul pentru titlul argintului.

Medalia era atașată de panglică printr-un inel de prindere cu diametrul de 15,4 mm. Pe panglica medaliei de culoarea fildeșului, lată de 35–36 mm, este reprezentat un vultur maro, cu aripile desfăcute, privit din față, cu capul întors spre dr. (privitorului), care ține un șarpe verde în cioc și în gheare, având în spate o cruce a Sf. Andrei, cu un braț de culoare roșie și unul de culoare verde, late de câte 5 mm. Panglica medaliei din colecția MBT era bine păstrată, dar fragmentară, lipsind partea din spate a acesteia, cu aceeași reprezentare a vulturului.

AR; formă rotundă; 30,4 mm; muchie netedă; panglică originală fragmentară, restaurată⁵¹;

există o variantă a acestei medalii, din bronz argintat, bătută în 1963 pentru comemorarea luptei de la Camerone (30 aprilie 1863), considerată momentul nașterii gloriei eterne a Legiunii Străine Franceze. <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/mexican/mxfrench.htm>.

⁴⁹ Au existat trei gravori francezi cu numele de Barre: Jean-Jacques Barre (1793–1855), care a avut doi fii, Jean-Auguste Barre (1811–1896) și Albert-Désiré Barre (1818–1878). Thieme-Becker 1908, 528–529; Zádor-Genthon 1965, 167; Bénézit 1999, 780, 781. Bibliografia consultată îl desemnează pe Albert-Désiré Barre ca gravor al acestei medalii, vezi și *supra*, nota 47.

⁵⁰ Între 1855–1879 marca gravorului general al Monetăriei Franței era ancora (Krause-Mishler 2001, 321), în acest caz fiind vorba de marca lui Albert-Désiré Barre.

⁵¹ Panglica a fost restaurată de către d-na dr. Hedy M-Kiss, expert restaurator-textile în cadrul Laboratorului zonal de restaurare-conservare al MBT, care a conservat și panglica Ordinului de Guadalupe, pentru care îi mulțumim în mod deosebit.

Proveniență: lăsamântul Augustin Weber; piesa a intrat în col. MBT în 1912 sau 1914 (nr. vechi de inv. 1054);

MBT, col. de medalii, nr. inv. 1283; stare de conservare bună (Pl. III).

Monedă 5 centavos, Mexic (Al doilea Imperiu, 1864–1867), Maximilian⁵²

Av.: Vultur încoronat cu aripile desfăcute, privit din față, capul întors spre dr. (privitorului), stă pe un cactus, ținând un șarpe în cioc și în gheare. În partea de sus, legendă semicirculară în lb. spaniolă: **IMPERIO – MEXICANO**, în partea de jos, două ramuri legate cu o panglică.

Rv.: **5 / CENT.** (abrevierea de la CENTAVOS) / **1864** (anul emiterii) / **M** (marca atelierului monetar Mexico), totul într-o cunună de lauri.

AR 903 ‰; Av/Rv ↓; 1,33 g; 14,4 mm; muchie zimțată;

Krause-Mishler 2001, 863, nr. 385.1;

Proveniență: donația preotului Augustin Weber din 1 iunie 1881; prezentată în 25 octombrie 1882 (nr. vechi de inv. 474 sau 475);

Col. numismatică MBT, nr. inv. 128/1; monedă transformată în mărturie de botez: perforată, panglica lipsă (Pl. IV)⁵³.

În februarie 2009 s-au împlinit o sută de ani de la moartea lui Augustin Weber. Am încercat să reconstituim, ca într-un puzzle, pe baza a numeroase și disparate informații, a pieselor donate sau lăsate prin testament muzeului nostru, cât mai multe aspecte din biografia aparte a acestui om, martor al unor evenimente istorice deosebite din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Piese

⁵² Moneda de 5 centavos din argint s-a bătut între 1864–1866 în toate cele patru monetării care lucrau pentru împăratul Maximilian: Mexico, Guanajuato, San Luís Potosí și Zacatecas. Denk 1997, 10–11; Krause-Mishler 2001, 863.

Chiar dacă aveau titlul argintului și greutatea identice cu monedele republicane și se remarcă prin frumusețea designului, monedele imperiale au fost acceptate într-o mică măsură în circulație, deoarece nu aveau gravat titlul argintului și erau bătute cu un diametru mai mic decât cel obișnuit, dar și din cauza unor sentimente ostile ale populației față de monarhie. <http://www.cmm.gob.mx/imperios.html> (accesat în februarie 2009).

⁵³ În încheiere, dorim să mai adresăm mulțumiri d-nei Maria Mițu, expert restaurator ceramică-metal în cadrul Laboratorului zonal de restaurare-conservare al MBT, pentru curățarea medaliei franceze și a monedei mexicane; d-lui Milan Șepeșan, fotograf la MBT, pentru fotografierea digitală a pieselor și realizarea planșelor care ilustrează acest studiu; colegului Raoul M. Șeptilici pentru fotografierea monedei de 5 centavos și colegului Valentin Cedică pentru traducerea în lb. engleză a rezumatului.

mexicane păstrate în colecția Muzeului Banatului din Timișoara amintesc de episodul mexican al vieții lui Augustin Weber, episod care, prin exotismul, efemerul și tragismul său, fascinează și azi în aceeași măsură ca în trecut.

septembrie 2009

Abrevieri

AIMBT – Arhiva istorică a Muzeului Banatului din Timișoara

DJTAN – Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale

MBT – Muzeul Banatului din Timișoara

SIA – Societatea de Istorie și Arheologie din Banat

SMIA – Societatea Muzeală de Istorie și Arheologie din Banat

AR – argint

Av. – avers

col. – colecție

d. – dosar

dr. – dreapta

f. – filă

f.a. – fără an

g – grame

inv. – inventar

L – lungime

l – lățime

mm – milimetri

nr. – număr

Rv. – revers

SN – serie nouă

st. – stânga

v. – verso

BIBLIOGRAFIE

Bénézit 1999

É. Bénézit, *Dictionnaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs*, vol. I, Paris (1999).

Berkeszi 1905–1909

Berkeszi I., [A] II számú középéremtárló [katalogusa]. Tartalmazza az osztrák emlékérmeket, érdemjeleket és kegyérmeket. Manuscris, AIMBT, Timișoara (1905–1909).

Bruckenaus 1999

Bruckenaus eine Banater Hecken-Gemeinde an der Bergsau, München (1999).

Denk 1997

R. Denk, Die Münzprägung Maximilians von Mexiko. *Die Münze*, 8/5, Viena (nov.-dec. 1997), 10–11.

Kahl 2007

Ch. Kahl, Maximilian von Mexiko. Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, XXVIII (2007), 1067–1090 (http://www.bautz.de/bbkl/m/maximilian_v_me.shtml).

Krause-Mishler 2001

Ch. L. Krause, C. Mishler, *Standard Catalog of World Coins. 1801–1900*, 3rd ed., Iola (2001).

Martin 1914

P. F. Martin, *Maximilian in Mexico. The story of the French intervention (1861–1867)*, Londra (1914), (<http://www.archive.org/details/texts>).

Matrikelbuch ...

Matrikelbuch der Verrstorbenen in Sackelhausen, 1895–1934, band VI B. Arhiva Parohiei romano-cato-lice din Timișoara-Mehala.

Medeleț-Toma 1997

F. Medeleț, N. Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică, 1872–1918*, vol. I, seria BHAB, VII, Timișoara (1997).

Petri 1983

A. P. Petri, Bischöfe, Domherrn und Ehrendomherrn der nachtürkischen Tschanader bzw Temeschburger Diözese, Mühldorf/Inn (1983).

Petri 1991

A. P. Petri, Kapläne in Hatzfeld (1766–1963). A. P. Petri (red.), *Heimatbuch des Heidestädchens Hatzfeld im Banat*, Marquartstein (1991).

Petri 1992

A. P. Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquartstein (1992).

Pitzer 1998

J. Pitzer, Die Geschichte der Gemeinde Sackelhausen. J. Kühn, *Familienbuch der katholischen Pfarrgemeinde Sackelhausen im Banat. 1766–1844*, Reutlingen/ Sindelfingen (1998), VIII–XXXIII (lb. germană), XXXIV–LXXII (lb. engleză).

Schematismus

Schematismus cleri dioecesis Csanádiensis pro anno domini..., Timișoara.

Szentkláray 1898

Szentkláray J., *A Csanád-egyházmegyei plebániák története*, vol. I, Timișoara (1898).

Thieme-Becker 1908

U. Thieme, F. Becker, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, vol. II, Leipzig (1908).

Toma 1996

N. Toma, Constituirea Societății de Istorie și Arheologie din Banat. *AnB S.N.*, IV/2 (1996), 217–227.

Zádor-Genthon 1965

Zádor A., Genthon I. (red.), *Művészeti Lexikon*, vol. I, Budapesta (1965).

Zárate Toscano 1995

V. Zárate Toscano, Tradición y modernidad: La Orden Imperial de Guadalupe. Su organización y sus rituales. *Historia Mexicana*, XLV (1995), 2, 191–220

(http://historiamexicana.colmex.mx/pdf/13/art_13_1937_16325.pdf).

www.austro-hungarian-army.co.uk – G. Jewison, J. C. Steiner, Austro-Hungarian Land Forces 1848–1918 (2001–2009)

www.cmm.gob.mx – Casa de Moneda de México (2009)

www.france-phaleristique.com – M. Champenois, Le site des ordres, décorations et médailles officielles de France (2004–2009)

AUGUSTIN WEBER (1833–1909)

(Abstract)

The author attempts to gather as many data as possible in order to reconstitute the peculiar biography of Augustin Weber (Pl. I), the one known by his contemporaries as “chaplain of Maximilian I, Emperor of Mexico”. He was born on September 6, 1833 in Deutschsanktpeter (Banat, nowadays Sânpetru German). Following the secondary school education between 1845 and 1853, he studied Theology in Timișoara (1853–1857) and, on April 27, 1857, he was ordained as Roman Catholic priest. Between 1857 and 1860 he served in Hatzfeld (nowadays Jimbolia). In 1860 he joined the Austrian army as field chaplain, serving initially in the 43rd Regiment, along the Dalmatian coast, in Spalato (Split), Ragusa (Dubrovnik), Cattaro (Kotor), Sebenico (Šibenik) and Zara (Zadar). Subsequently he served in the 29th Regiment, stationed in Venice and Padua.

In 1864 he was appointed field chaplain of the Austrian Volunteers Corps for Mexico by Maximilian von Habsburg (1832–1867), younger brother of Emperor Francis Joseph I, and introduced to Pope Pius IX. He initially served in Laibach (Ljubljana) and in Trieste. Following the proclamation of Maximilian as Emperor on April 10, 1864, he joined his expedition to Mexico, together with the Volunteers Corps, through the cities of Veracruz, Orizaba, Cordoba, Puebla and Mexico. The so-called “Mexican adventure” ended tragically for Maximilian.

He came back to Europe in 1867, when situation in Mexico became completely unsafe, among the last of the volunteers. For three years he continued to serve as field chaplain in several cities: Agram (Zagreb), Petrovaradin (Novi Sad), Linz and Kraków. In 1870 he definitively returned to Banat. In 1870 and 1871 he served as administrative priest in Neusanktanna (nowadays Sântana Nouă). Between 1871 and 1882 Augustin

Weber functioned as priest in Bruckena (nowadays Pișchia), and from 1882 until 1909, when he passed away, in Sackelhausen (nowadays Săcălaz).

In 1896 (or 1906) he was entitled to “Ehrendomherr”; in April 1907 he celebrated the golden jubilee: fifty years of priesthood. On June 19, 1907 he celebrated a Solemn Requiem in the Capuchin Church from Vienna, in commemoration of the death of Emperor Maximilian (1867). He was awarded the Imperial Mexican Order “Maria de Guadalupe” (knight rank) and the French commemorative medal of the Mexico expedition (1862–1863). He was also a member of the “Quiritum” Academy from Rome.

He died of pneumonia, aged 76, on February 1, 1909, in Săcălaz. Augustin Weber had been interred in the local cemetery on February 4, 1909, in the presence of a large attendance, persons who knew and respected him.

For 37 years he had been member of the Society of History and Archaeology Museum, since its foundation on July 25, 1872 until his death in 1909.

His presence at the meetings of the society was one extremely discrete, but constant. Along the years he made several donations to the museum from Timișoara. His first significant donation consisted in objects brought from Mexico, which were displayed at the yearly general assembly of the society on June 1, 1881 and caused sensation. It comprised a silver pen, gift of pater Augustin Fischer, former secretary of Emperor Maximilian, three small Mexican silver coins from Puebla used as baptizing tokens, a huge 1866 “puros” cigar, a silver one peso coin and an US quarter dollar.

On several other occasions, Weber had donated the museum in Timișoara 19th century coins, bank notes and medals, together with medieval coins found by him in the area of Pișchia when serving as a priest there. He included the History and Archaeology Museum from Timișoara in his last will, but it took three years (1909–1912) for his legacy to be clarified. His decorations, together with other “21 old silver and bronze coins” had entered the museum’s collection successively, in 1912 and 1914. The curator of the museum at that time, Berkeszi István, affirmed that the most valuable pieces were “the silver taler” (one peso coin) issued by Maximilian in 1866 and an US half dollar from 1857.

On the basis of archive information and old museum inventories, the author had succeed in identifying all the four decoration of Augustin Weber, kept in the collection of the Banat Museum in Timișoara. The analysis is focused on the decorations connected with Mexico, namely the Imperial Order „Our Lady of Guadalupe” and the French commemorative medal of the Mexico expedition (1862–1863), which can be identified also in the photograph of Augustin Weber.

The Imperial Order “Our Lady of Guadalupe” (*El Orden Imperial de Nuestra Señora de Guadalupe*). The order was established on November 9, 1821, as the *Imperial Orden de Guadalupe* by the first emperor of Mexico, Agustín I (Agustín Cosme Damián de Iturbide

y Aramburu, 1783–1824) and recorded several stages of evolution. During Maximilian's reign, in 1865, it became *El Orden Imperial de Nuestra Señora de Guadalupe*, being awarded for distinctive services brought to the state, in military or civil variants. The military badge of the order bear on the reverse the inscription "Al patriotismo heroico", while the civil one read "Al merito i virtudes". It comprised five ranks: 1. "Gran Cruce" – 30 specimens issued; 2. "Grande Oficial" – 100 specimens; 3. "Comendador" – 200 specimens; 4. "Oficial" – 500 specimens and 5. "Caballero" – unlimited number. The order had definitely disappeared in 1867, after the death of Emperor Maximilian and the fall of the second Mexican Empire.

The specimen of the Imperial Order „Our Lady of Guadalupe” from the collection of the Banat Museum in Timișoara dates from the last period of existence of this order (1865–1867), being a civil variant. The piece, with its original ribbon and rosette kept, is one of the most beautiful from the decorations collection of the museum (inventory no. 1316). It can also be considered as a rare specimen of the kind in the museums from Romania (Pl. II).

The French commemorative medal of the Mexico expedition (1862–1863). It was established by the French emperor Napoleon III by imperial decree on August 29, 1863, to honor those who had fought in Mexico. The medal was awarded along with a diploma to all the participants in the military operations from Mexico. The silver medal from the collection of the Banat Museum in Timișoara is part of the very first series (1862–1863), representing the official variant signed by

the French engraver Albert-Désiré Barre (1818–1878), *Graveur General* at the Paris Mint starting with 1855. The specimen is well preserved (inventory no. 1283). The ribbon is fragmentary, as its back part is missing, but it has been restored. It is an interesting piece, even spectacular considering its ribbon (Pl. III).

One of the other two medals that belonged to Augustin Weber is a medal of Pope Leo XIII, issued in 1893 to commemorate the golden jubilee – 50th anniversary of its bishopric, engraved by Francesco Bianchi (1842–1917), lacking ribbon (inventory no. 1056), considered as a rare papal medal. The other one is a "Signum Memoriae", as it is known the medal of the jubilee celebrating the 50 years from the coronation of Emperor Francis Joseph I (1898), with a red triangular ribbon (military variant), very well preserved (inventory no. 295). Unfortunately, the circumstances in which these medals were awarded to Weber are not known.

Today, from the Mexican pieces donated or bequeathed by Augustin Weber, only one coin it is kept in the museum. It is a silver five centavos coin, issued by Emperor Maximilian in 1864 in the mint of Mexico (inventory no. 128/1), one of the three Mexican coins transformed into baptizing tokens, donated by Weber in 1881. It is perforated and the ribbon is lacking (Pl. IV).

The paper deals mainly with the Mexican pieces kept today in the collection of the Banat Museum in Timișoara, as the author considers them representative of the Mexican episode (1864–1867) in the life of Augustin Weber, as chaplain of Emperor Maximilian, an exotic, ephemeral and tragic episode that still fascinates today as it did in the past.

Translated by Valentin Cedică

Pl. I. Augustin Weber (1833–1909).

1

2

Pl. II. Ordinul mexican imperial „Maria de Guadalupe”
(*El Orden Imperial de Nuestra Señora de Guadalupe*), col. MBT: 1. avers; 2. revers.

The Mexican Imperial order “Our Lady of Guadalupe”
(collection of Banat Museum in Timișoara): 1. obverse; 2. reverse.

1

2

Pl. III. Medalia comemorativă franceză a expediției din Mexic, 1862–1863 (col. MBT):
1. avers; 2. revers.

French commemorative medal of the Mexico expedition, 1862–1863
(collection of Banat Museum in Timișoara): 1. obverse; 2. reverse.

1

2

Pl. IV. Monedă 5 centavos, Mexic, 1864 (col. MBT): 1. avers; 2. revers.
5 centavos coin, Mexico, 1864 (collection of Banat Museum in Timișoara):
1. obverse; 2. reverse.

BANATUL ÎN AȘTEPTAREA PĂCII. PREMISELE UNEI MISIUNI FRANCEZE

Ionela Moscovici*

Cuvinte cheie: *Banat, sfârșitul războiului mondial, misiunea militară franceză, ocupația sârbească*

Mots-clé: *Banat, fin de la Grande Guerre, mission militaire française, occupation serbe*

Marele Război, înfruntare cu manifestare mondială, atât din punct de vedere al resurselor și al spațiilor, cât și al populațiilor antrenate în vârtejul său, continuă să fie subiectul unor necesare restituiri. Amploarea și intensitatea unui astfel de eveniment, repercusiunile cu care s-a înzestrat lumea postbelică, vor propulsa în centrul interesului nostru o anchetă asupra începuturilor misiunii militare franceze. Cum spațiul și timpul sunt variabile fundamentale ale cercetării istorice, delimitarea areală va privi Banatul¹, iar cea cronologică, perioada de ieșire din război, a celui „război după război”², respectiv noiembrie 1918 – februarie 1919.

Fundalul, pe care vor fi expuse și integrate rezultatele coroborării materialului arhivistic cu producțiile memorialistice, lucrările sau studiile de specialitate, îl reprezintă profilul provinciei bănățene. Astfel Banatul a fost o realitate administrativă și economică integrantă a Imperiului Austro-Ungar, cu funcție de polarizare, de structurare și de organizare a numeroase câmpuri de activitate. El devine pe parcursul războiului un teritoriu cu miză politică și strategică, revendicat simultan de

români, sârbi, unguri, întruchipând de asemenea o entitate sociologică, prin sentimentul de apartenență al acestei populații față de o comunitate cosmopolită din punct de vedere etnico-religios³. Acestui fapt i se conjugă și complicata situație a regiunii, ca urmare a Armistițiului de la Belgrad, din 13 noiembrie 1918, când Banatul va fi suspus unor experiențe străni, congruente conflictului, invazia din partea aliatului sârb și, mai apoi, ocupația din partea celui francez.

Obiectivul acestui studiu este acela de a identifica și de a înțelege evoluția și dinamica unui gen inedit în relațiile internaționale: misiunea militară de mediere. Aceasta va sta sub semnul continuei metamorfozări, întrucât are la bază elemente variabile⁴:

- durata – se conturează două perioade distincte: noiembrie – decembrie 1918 și ianuarie – februarie 1919 (antonimice și ca reprezentare: sfârșitul războiului pentru prima etapă și începutul păcii pentru cea de a doua).
- locul – luarea aparentă în stăpânire a unor puncte aleatorii și disparate din regiune; conturarea unui interstițiu estic între români și sârbi.
- actorii – generalul Franchet d'Esperey, în calitate de comandant al Armatei Aliate din Orient – cartierul general la Salonic; generalul Henri-Mathias Berthelot, comandantul Armatei Dunării – cartierul general la București; generalul Paul-Prosper Henrys, în calitate de comandant al Armatei franceze din

* Masterandă a Universității Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, Str. Mihail Kogălniceanu, nr. 1, e-mail: ionela_moscovici@yahoo.fr.

¹ „Pe plan strategic, Banatul forma un fel de promotoriu ungar strecurat între Serbia și România pe axa Dunării...”, cf. Traian Sandu, *Les relations roumano-serbes et la question du Banat durant la Première Guerre mondiale. Balcanica, Annuaire de l'Institut des Études Balkaniques*, XXXVII (2006), 241.

² Bruno Cabanes, Guillaume Piketty, *Sortir de la guerre: jalons pour une histoire en chantier. Histoire@Politique, Politique, culture, société, Revue électronique du Centre d'histoire de Sciences Po, Sorties de guerre au XXe siècle*, 3, novembre-décembre 2007, <http://www.histoire-politique.fr/index.php?numero=03&rub=dossier&item=22>, Consultat: 09.12.2008.

³ Adriana Babeți, *Le Banat: un Paradis aux confins*. Adriana Babeți, Cécile Kovacsazy (coord.), *Le Banat: un Eldorado aux confins, Culture d'Europe Centrale*, Hors série n° 4–(2007), 18.

⁴ Olivier Forcade, *Les missions humanitaires et d'interposition devant l'histoire. La Revue Tocqueville/The Tocqueville Review*, vol. XVII, 1 (1996), 45.

Orient – cartierul general la Belgrad, nu fără a uita de diferitele personaje episodice, generali și ofițeri, care au staționat în Banat.

- caracterul – ariergardă a armatei sârbe, misiune de restabilire și menținere a ordinii, poliție internațională de supraveghere a evacuării de armate și înlocuirii de autorități.
- condițiile diplomatice și politice ale îndeplinirii misiunii de respectare a armistițiului de la Belgrad, de asigurarea a unui bun climat desfășurării tratatelor Conferinței de Pace de la Paris, de evacuare a unei importante părți a Banatului de către trupele sârbe și de transfer sau restabilire a autorității.

Acest gen de intervenție/misiune nu era apanajul unei doctrine sau al unui set de reguli definit în prealabil, astfel că transferul de sens se realizează dinspre pragmatic spre conceptual, mai exact practica precede teoria. O definiție a conceptului prinde contur și se nuanțează în ritm cu permanentele transformări și cu constantele adaptări ale variabilelor enunțate mai sus.⁵

Analizând și suprapunând diferitele unghiuri și planuri ale acestei intervenții militare franceze vom lua ca principal reper în conturarea argumentării noastre criteriul cronologic.

Contextul instalării

Astfel luna noiembrie s-a înscris sub o zodie a armistițiului⁶, unul însă atipic, întrucât nu a detensionat zona, nu a demobilizat și nu a pacificat ținutul bănățean, ci, în mod paradoxal, s-a concretizat prin invazia și ocuparea lui de către aliatul sârb. Având garanția negocierilor, aflate atunci în plină desfășurare în propria sa capitală, dar fără a se justifica printr-un acord ferm din partea generalului francez Franchet d'Esperey, Comandamentul militar al Serbiei a ordonat ocuparea Banatului⁷. Se dorea ocuparea unei zone cât mai vaste posibil, urmând ca, în momentul încetării ostilităților, sârbii să fie stăpânitori, dacă nu de drept, măcar de facto⁸. Îndeplinirea unei astfel de decizii și-a găsit substanța în resursele umane de care dispuneau: staționarea de a lungul Dunării, pe o distanță de o

sută de kilometri, a trupelor sârbe care au participat alături de Armatele Aliate la eliberarea Balcanilor⁹. Unitățile sârbe au urmat două direcții: prima pe la Porțile de Fier, a doua pe la gurile Moravei.

Acești aliați, nu doar ai francezilor, ci și ai românilor (cel puțin declarativ), vor împânzi Banatul. Două coordonate sunt de reținut: cea temporală, intervalul 12–20 noiembrie¹⁰, și cea spațială, linia Mureșului (Lipova – Seghedin: „linia Clemenceau”¹¹), având ca jaloane estice Orșova, Caransebeș.

Un principal aspect al siajului postbelic îl reprezintă autoritatea asupra Banatului, semnificativ fiind faptul că, în mod simultan, la 1 decembrie 1918 s-a proclamat atât Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, cât și România Mare, ambele tinere state cu pretenții în privința regiunii¹².

Astfel, la sfârșitul anului 1918, soarta ținutului poate fi redusă la o expresie cu trei termeni¹³. Primul are ca determinant armistițiul de la Belgrad, cu efectul său imediat, ocupația militară sârbească. Următorul termen al expresiei este cel ungar, cu strădania de a păstra Banatul în sfera sa de interese. Astfel a fost proclamată Republica autonomă bănățeană la 17/31 octombrie 1918, sub conducerea celor doi comisari, unul civil, avocatul Otto Roth și unul militar, locotinent-colonelul Albert Bartha, fiind reprezentată de Sfatul poporului¹⁴. Pentru a se asigura recunoașterea noului organism de către Aliați, s-a cerut protecția trupelor franceze din Belgrad. În momentul în care primii doi termeni ajung să relaționeze, se pun bazele compromisului:

⁹ Armatele Aliate din Orient, sub comanda generalului Franchet d'Esperey, au pornit ofensiva generală pe frontul balcanic în 14 septembrie 1918, având un dublu scop: unul militar, acela de a provoca prăbușirea frontului bulgar și turc, implicit și dezorganizarea armatelor lor, și un altul politic, de a reabilita statele aliite din regiune și de a le recupera teritoriile pierdute. Campania a fost una fulger, astfel că Bulgaria a semnat armistițiul de la Salonic pe 29 septembrie, iar Imperiul Otoman a capitulat la 31 octombrie, la Moudros. La 1 noiembrie, Belgradul era deja eliberat. cf. Bruno Hamard, Quand la victoire s'est gagnée dans les Balkans: l'assaut de l'armée d'Orient de septembre à novembre 1918. *Guerres mondiales et conflits contemporains*, 184, (1996), 33.

¹⁰ Aurel Galea, *Formarea și activitatea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria (2 decembrie 1918 – 10 aprilie 1919)*, Târgu-Mureș (1996), 281.

¹¹ Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (D.J.T.A.N.), *fond Aurel Cosma*, dosar 7, 16.

¹² Traian Sandu, *op. cit.*, 249.

¹³ Vasile Dudaș, Spațiul bănățean în dezbaterile Conferinței de Pace de la Paris. Instituirea administrației românești în județele Caraș-Severin și Timiș-Torontal. *An B, S.N., Arheologie-Istorie*, XIV, 2 (2006), 211.

¹⁴ Tatiana Dușu, Situația Banatului la sfârșitul primului război mondial 1918–1920. *Revista istorică*, tom VII, 3–4 (1996), 192–193.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Pentru desfășurarea tratatelor și prevederile Armistițiului de la Belgrad, vezi Ioan Tepelea, 1919, *O campanie pentru liniștea Europei*, Cluj (1995), 31–38; Lt-Colonel Paul Azan, L'Armistice avec la Hongrie. *Illustration*, 4105, din 5 novembre 1921, http://www.greatwardifferent.com/Great_War/1919/Orient_01.htm, Consultat: 10.12. 2007.

⁷ Ioan Munteanu, Situația Banatului la sfârșitul primului războiului mondial. *Apulum*, XXXIV (1997), 568.

⁸ Gheorghe Iancu, George Cipăianu, *La consolidation de l'union de la Transylvanie et de la Roumanie (1918–1919). Témoignages français*, Bucarest (1990), 22.

puterea militară sârbilor, puterea civilă Sfatului popular și lui Otto Roth, numit guvernator pentru întregul Banat, de către guvernul maghiar pe 20 noiembrie 1918¹⁵. Cel de al treilea termen își face loc în expresie, cel puțin teoretic, o dată cu constituirea Consiliului Dirigent din 2 decembrie. În atribuția sa, Marea Adunare de la Alba-Iulia a lăsat administrarea teritoriilor reîntregite, în cazul Banatului aceasta realizându-se mult mai târziu.

O „prezență absentă” a trupelor franceze

Primul interval menționat, noiembrie – decembrie, este o acumulare de momente de criză, de dezechilibre, de tatonări, este o încercare de redimensionare a lumii prin starea de lucruri creată.

Pe lângă trupele sârbești, primite cu entuziasm în primă fază, erau așteptate și cele franceze. Însă acestea continuau să rămână o ariergarda latentă, pasibilă. Situația apăsătoare drept previzibilă: „Era de așteptat ca între tovarășii de suferință să se creeze raporturi, dacă nu frățești, cel puțin tolerabile¹⁶”.

Ecourile prezenței militare franceze din această perioadă au străbatut timpul cu dificultate. Este cunoscut faptul că trupe franceze, avându-l în frunte pe generalul Jouinot-Gambetta, au intrat în Timișoara pe 2 decembrie 1918¹⁷, dată la care, din punctul de vedere al românilor, Banatul era o provincie integrată României. Înainte de a li se deschide porțile urbei timișorene, aceste trupe au staționat pe malurile Dunării, încă din luna noiembrie¹⁸. Sunt menționate răzlețe patrulare franceze în diferite comune din Banat, mai ales în cele de câmpie. Astfel la Igrăș, pe 12 noiembrie, de dimineață, și-au făcut apariția „călăreți negri” din trupele coloniale¹⁹. Pe fondul incidentului de la Jam, unde țărani și soldații din localitățile Voievodinț, Jam și Ciortea au atacat și incendiat castelul grofului Bissingen, împărțind din alimentele rechiziționate nevoiașilor, armata franceză, cantonată la Coștei, a intervenit și a potolit spiritele²⁰.

Un alt exemplu de implicare, favorabil românilor, s-a petrecut în perioada premergătoare Marii

Adunări Naționale de la Alba-Iulia. Deoarece în Vârșeț, autoritățile sârbești refuzau acordarea legitimațiilor de călătorie celor cu mandat (credențional)²¹, pentru românii din partea de vest a Banatului a fost dificil să ajungă în cetatea unirii. Fără intervenția trupelor franceze, cu siguranță, numărul participanților ar fi fost mult mai mic²².

Trupele coloniale pun în contact populația bănățeană cu spațiul nord-african, cu soldații marocani, algerieni, ce la rândul lor se vor bucura de ospitalitatea locului. „Sunt spahii și vânători ai regimentului de suavi, trupe recrutate în Franța pentru colonii, în portul lor pitoresc cu turban și fesuri înalte roșii. Prezentarea lor a produs senzație în Timișoara, unde nu se cunoaștea această uniformă exotică franceză, decât numai din ilustrațiuni²³. Descrierea scurtă, dar sugestivă și-a găsit locul în paginile ziarului „Drapelul” din Lugoj.

Generalul François-Léon Jouinot-Gambetta nu era deloc un personaj fad. Era nepotul lui Gambetta, fostul președinte al Consiliului de Miniștri din timpul celei de a III-a Republici, era exponentul strălucit al cavaleriei franceze (ultima manifestare glorioasă a acestei arme în timpul unui război), era eliberatorul Uskub-ului (Skopje) în fruntea regimentului I de marș al spahiilor marocani²⁴.

Însă atitudinea de moment²⁵, considerată de către românii bănățeni neprietenosă, coroborată cu samavolnica ocupație sârbească, au aruncat un con de umbră asupra succeselor sale militare. În memoriile liderului liberal I. G. Duca, care a trăit acele timpuri și care a consemnat evenimente, fărâme de actualitate, găsim un astfel de portret al generalului Jouinot-Gambetta: „Știam de asemenea că în Banat era o situație intolerabilă, că sârbii ocupau în mare parte teritoriile ce incontestabil ne reveneau, că se purtau pretutindeni ca niște cuceritori trufași, nu ca niște aliați. Că trupele franceze de acolo aveau un comandant, generalul Gambetta, un nepot al marelui Gambetta, care avea față de noi o atitudine inadmisibilă. Făcea pe față pe maghiarofilul și ducea în tovarășia unei unguroaice o viață care constituia, chiar

¹⁵ Ioan Munteanu, *op. cit.*, 569.

¹⁶ Ion Clopoșel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, 160; vezi de asemenea Alexis Troude, *Les Relations franco-serbes au sein de l'Armée d'Orient. Balcanica*, Annuaire de l'Institut des Études Balkaniques, XXXVII (2006), 236.

¹⁷ Gheorghe Iancu, George Cipăianu, *Prezența militară franceză și administrația Banatului (noiembrie 1918 – august 1919)*, p. 394; Cornel Grad, Vasile Ciubotă (coord.), *1918. Sfârșit și început de epocă*, Zalău, Satu-Mare (1998).

¹⁸ Vezi nota 9.

¹⁹ Muzeul Banatului din Timișoara, *fond Nicolae Ilieșiu*, caiet Timiș, 370.

²⁰ Vasile Mircea Zaberca, *Românii din Banatul iugoslav și Marea Unire*, Timișoara (1995), 9.

²¹ *Ibidem*, 124.

²² Valeriu Leu, Carmen Albert, Banatul în memorialistica măruntă (1914–1919). *Banatica*, XIII, tom II (1995), 319.

²³ *Drapelul*, XVIII, nr. 125, din 22 noiembrie/5 decembrie 1918, 3.

²⁴ Pierre Chavot, Jean-Denis Morenne, *L'ABCdaire de la Première Guerre Mondiale* (2001), 89.

²⁵ Într-un articol publicat în *Revista Fundațiilor Regale*, IX, nr. 2 din 1 februarie 1942, despre problema românilor din Timoc, I. D. Suciu îl înscrie pe generalul Gambetta pe lista personalităților care au susținut anexarea Timocului la România. Direcția județeană Timiș a Arhivelor Naționale, *Fond familial I. D. Suciu*, dosar 84, f. 25/2.

în acele vremuri de nevroză generală, un scandal public”²⁶.

Exemple ale apropierei maghiarilor (învinși) de trupele franceze (învingătoare) sunt surprinse și într-un articol din ziarul lugojan: „Pe străzi, pretutindeni, auziam limba franceză (drept, că nu limba lui Voltaire), în vitrinele comercianților inscripții: «Ici on parle français», în vitrinele librăriilor aproape exclusiv cărți franțuzești, apoi sute de plăcuțe: «Franczia nyelvű tanfolyam» (curs de limba franceză), în teatrul orășenesc se reprezintă „Aiglon” a lui Edm. Rostand, iar vitejii generalului Gambetta, permanent încurajați și curținați de dame și cocoane franceze!!!”²⁷ Fragmentul face referire cu precădere la atitudinea maghiarilor, însă interesul vital al momentului prezent, pentru toate naționalitățile din Banat, era câștigarea bunăvoinței francezilor, în dubla lor calitate de învingători și de negociatori.

Jurnalele publică articole de fond în limba franceză, se organizează petreceri în cinstea soldaților francezi (exemplul banchetului de la Biled din 23 decembrie, organizat în onoarea generalului Gambetta, care a petrecut alături de conaționali săi alsacieni²⁸), localitățile în care aceștia pătrundeau, respirau de un puternic aer francofil.

Prin ocuparea de către francezi a unui spațiu între Banat și Transilvania, spațiu în care spiritele erau încinse la maximum, s-a dorit în principal preîntâmpinarea conflictelor între sârbi și români. Ordinul a fost emis de președintele Consiliului de Miniștri și ministru de război francez, Georges Clemenceau, și semnat de generalul Alby, șeful Statului Major General, fiind adresat Direcției Afacerilor Politice²⁹. Generalul Jouinot-Gambetta nu se afla sub autoritatea Comandantului Armatei de la Dunăre, generalul Berthelot, ci sub cea a generalului Henrys, comandantul Armatei franceze din Orient, cu cartierul general la Belgrad.

În timpul scurtei sale vizite în Banat, generalul Berthelot l-a întâlnit pe emisarul Franței în Timișoara de două ori. Referirile la aceste întâlniri sunt succinte, astfel Berthelot notează pe 27 decembrie 1918 că l-a văzut pe generalul Jouinot-Gambetta și pe șeful sau de Stat Major³⁰. În ziua următoare, la revenirea în Timișoara, l-a avut ca

invitat, alături de generalul sârb Djordjević, la masa de prânz în trenul său special³¹.

La cumpăna dintre ani trupele franceze cantonate la Timișoara s-au văzut implicate într-o misiune specială: executarea unei prevederi din armistițiul de la Belgrad. Încetarea ostilităților din luna noiembrie au surprins armatele germane, sub conducerea mareșalului Mackensen, pe teritoriul României. Astfel potrivit amintitului armistițiu, orice armată germană din spațiul românesc, în frunte cu șeful său, trebuia dezarmată și internată în Ungaria³².

Prevederea nu a fost acceptată de Mackensen, și cu ajutorul tacit maghiar, trupele germane au putut să se retragă în marș forțat spre Germania, lăsând în urma lor materialul de război. Pe parcursul desfășurării acestor evenimente și în virtutea promisiunii făcute³³, mareșalul Mackensen rezida în apropiere de Budapesta, la castelul Fót (Foth)³⁴, proprietate a contelui Károlyi, fratele prim-ministrului maghiar. Ziarul „Drapelul” din Lugoj face referiri la acest eveniment în articolul Internarea mareșalului Mackensen³⁵.

Evenimentele se succed cu repeziciune din momentul în care locotenent-colonelul Vix, cel care supraveghea respectarea clauzelor armistițiului, află de plănuita plecare a mareșalului german. În situația creată, generalul Henrys îi solicită lui Jouinot-Gambetta trimiterea în misiunea de reținere a lui Mackensen a patru escadrioane de spahii. Conducerea acestei operațiuni îi este încredințată

³¹ *Ibidem*.

³² *Illustration* nr. 3961 din 1 februarie 1919, http://www.greatwardifferent.com/Great_War/German_Portraits/Mackensen_01.htm, Consultat: 18.12.2007.

³³ *Ibidem*, „Îmi dau cuvîntul că nu voi pleca, atît timp cît un soldat german din armata mea va mai fi pe teritoriul unguresc.”

³⁴ Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918–1919*, București (1994), 131.

³⁵ „Pe mărșul comandant al trupelor germane, care au încălcat timp de doi ani de zile pămîntul românesc și a comis cele mai mari voinicii și fărâdelegi l-a ajuns bătaia lui Dumnezeu. Ajungând Mackensen cu trenul la Budapesta, a fost chemat la Ministeriul de Război maghiar, unde i s-a comunicat că în sensul instrumentului de armistițiu va fi împreună cu întreaga sa armată internat. Comandantul la auzul acestei sentințe, a făcut gestul caracteristic al grandomaniei prusiace și dînd cu mîna pe sabie, a erupt în reproșuri la adresa guvernului maghiar, zicînd că aceasta e răsplata pentru sîngele vărsat în Carpați și Ardeal pentru integritatea Ungariei. I s-a răspuns că (sic!) comandamentul Ententei pretinde internarea, deci nu există apelare. Lui Mackensen și Statului său major i s-a pus la dispoziție o vilă în apropierea Budapestei, iar armata va fi dezarmată și internată în taberile de prizonieri de pe pusta ungurească”, cf. *Drapelul*, XVIII, nr. 131, din 8/21 decembrie 1918, 3; *Ibidem*, nr. 135, din 20 decembrie/2 ianuarie 1918, 3.

²⁶ Ion Gheorghe Duca, *Memorii, Războiul*, partea a II-a (1917–1919), vol. IV, București (1994), 214.

²⁷ *Drapelul*, XVIII, nr. 132, din 11/24 decembrie 1918, 3.

²⁸ Nicolae Ilieșiu, *Timișoara. Monografie istorică*, Timișoara, 2003, 114.

²⁹ ***, *Documente din arhivele franceze referitoare la primul război mondial*, București, 1983, 310.

³⁰ General Henri Berthelot, *Jurnal și corespondență. 1916–1919*, Cluj, 2000, 334.

colonelului Edmond Guespereau, punându-i-se la dispoziție trenuri speciale³⁶.

S-a luat decizia transferării mareșalului german în castelul contelui Chotek, aflat în împrejurimile Timișoarei, pentru a respecta termenii armistițiului (reținerea lui doar pe teritoriu ungar). Operațiunea a fost încheiată cu succes la 6 ianuarie, Mackensen mulțumind gărzilor franceze, ce l-au escortat, pentru tratamentul de care a avut parte în timpul călătoriei³⁷. Această misiune cu caracter special, aceea de împiedicare a sustragerii unui general învins, considerat responsabil pentru turnura războiului, și de supraveghere a evacuării armatelor germane, respectând clauzele unui document de încetare a ostilităților, aducea trupelor franceze staționate în Banat competențele unei poliții internaționale.

Implorarea intervenției franceze

Bănățenii nu dispuneau de mijloacele și resursele necesare pentru a se împotrivi ocupației străine, dar nici nu puteau fi martori pasivi și împăcați cu unele excesele ale sârbilor. Atitudinile protestatare, suspiciunile unor încercări de rezistență românești trebuiau ispășite cu noi umilințe, ostracizări, chiar pierderi de vieți omenești.

Cum situația cerea măsuri urgente, aceștia și-au reconsiderat planul de acțiune și au așternut pe hârtie doleanțele, în spiritul bogatei lor experiențe condeiere. Astfel memoriile, petițiile, adresele intelectualilor bănățeni au fost prezentate în diversele audiențe, au fost înaintate diferitelor foruri decizionale sau persoanelor influente. Unele dintre ele au depășit cadrul acesta protocolar, apărând în presa vremii, astfel că publicul cititor a devenit părtaș la problemele bănățenilor. De asemenea, acest ansamblu de acțiuni a fost rezultatul unui efort colectiv, fără a fi tutelat de vreo figură preeminentă. Activitatea celor refugiați/autoexilați a fost complementară celor rămași în Banat.

Indiferent de formă, în privința conținutului pot fi identificate două elemente: o etică a refuzului ocupației sârbești și o argumentare în favoarea intervenției trupelor franceze.

Se cuvine a fi evocate o serie din aceste luări de poziție. Astfel în preziua Marii Adunări, bănățenii au fost convocați de Aurel Cosma la o reuniune în restaurantul hotelului Hungaria din Alba-Iulia. Aici, numeroasele plângeri ale bănățenilor au luat forma unei rezoluții, un vehement protest împotriva regimului sârbesc³⁸. O cronică a celor discu-

tate acolo va apărea în ziarul Românul, numărul 20 din 20 noiembrie/3 decembrie: „Anume, bănățenii – acești inimoși fii ai neamului românesc – au fost împiedecați în manifestarea demnă a sentimentului lor românesc. [...]. Și deoarece în astfel de condiții nu se pot manifesta, cum ar dori, cer de urgență intervenție pentru înlocuirea trupelor sârbești de ocupație cu trupe franceze ori engleze”³⁹.

În decembrie, Caius Brediceanu, prezent la București din însărcinarea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și părților românești din Ungaria, pentru a înmăna regelui actul Unirii, îl roagă pe generalul Berthelot să medieze înlocuirea trupelor sârbești cu cele franceze⁴⁰. „Am fost însărcinat imediat să întâmpin pe generalul Berthelot, care trecea chiar atunci Dunărea la Giurgiu și să îl invit ca să ocupe cu trupe franceze Ardealul și Banatul și să intervin ca să schimbe linia de demarcațiune trasă, ... pe valea Mureșului.”⁴¹ Colonelul Radu R. Rosetti propune, în urma memoriului ace-luiași Caius Brediceanu, două perspective: ca șvabii să opteze pentru un Banat românesc, iar modificarea frontierei pe Mureș să fie solicitată de Consiliul dirigent ca autoritate investită⁴². Bănățenii refugiați la Sibiu, în frunte cu liderul lor, Ion Sârbu, au adresat un mesaj similar guvernului francez⁴³.

Aceleași cauze, de ocupare a Banatului de către aliații francezi, se raliază și șvabii, aflați în jurul societății „Kultur der Schwaben”, întemeiată de poetul Victor Orendi Hommenau⁴⁴. În memoriul înmănat generalului Berthelot, la Arad, surprindem hotărârea lor: „De aceea națiunea șvabă are via dorință ca stăpânirea asupra Banatului să fie luată de națiunea română, tot așa de simpatizată ca aceea franceză, în care avem încredere întru tot ce privește drepturile noastre. Până ce va fi cu puțință aceasta, dorim ca trupele de cavalerie franceze să ocupe Banatul”⁴⁵.

Situația nu s-a îmbunătățit deloc după vizita generalului Berthelot, așa cum era de așteptat. Istoricul Nicoale Iorga notează în jurnalul său, pe baza veștilor primite de la bănățeni, printre care Cassian Munteanu, că: „S-a promis evacuarea

Zaberca, Mariana Sârbu, *Banatul și Marea Unire 1918, Timișoara, 1992, 396–397.*

³⁹ Ioan Munteanu et alii, *Făurirea statului național unitar român. Contribuții documentare bănățene (1918–1919)*, București (1983), 179.

⁴⁰ Aurel Gale, *op. cit.*, 281.

⁴¹ Caius Brediceanu, *Amintiri din viața mea*, Lugoj (1936), 16.

⁴² General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri*, București (1997), 297.

⁴³ Gheorghe Luchescu, *Lugojul, vatră a unității naționale*, București (1994), 162.

⁴⁴ Serviciul județean Timiș al Arhivelor Naționale, *fond Aurel Cosma*, dosar 4, f. 12.

⁴⁵ *Ibidem*, dosar 156, f. 4.

³⁶ Vezi nota 32.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Serviciul județean Timiș al Arhivelor Naționale, *fond Aurel Cosma*, dosar 158, 15; Ioan Munteanu, Vasile Mircea

dar fără rezultat. Dimpotrivă după plecarea lui Berthelot, trupele sârbești se întăresc până la Lugoj, la Caransebeș, amenințând pe episcopii Miron Cristea și Frențiu, până la Orșova⁴⁶.

Veștile din Banat ajungeau în contratimp și mai ales riscuau să fie distorsionate de cenzură. Prezentarea situației concrete, a adevărului, era nu numai o datorie morală ci și o urgență. Urmând aceste principii, din 24 ianuarie a apărut „ziarul de luptă al pribegilor bănățeni”, intitulat mai mult decât sugestiv „Banatul”⁴⁷. În această primă etapă, colegiul redacțional a fost condus de scriitorul Cassian Munteanu. În „Rostul nostru”, articolul inaugural al acestei comunități care și-a regăsit vocea, este justificată misiunea asumată:

„Nenorocirea a făcut ca până astăzi să fim tot pribegi, deoarece la Timișoara este instalat comandamentul armatei sârbe de ocupație, care înăbușă orice manifestație românească.

De aceea ne-am hotărât cu modestele noastre mijloace, în mod provizoriu să apărăm săptămânal la București ca să arătăm situația disperată în care se găsește de aproape 3 luni Banatul nostru, cu populația terorizată și deportată, cu averile stoarse, amenințat chiar în ființa sa. Poate că astfel, dacă nu guvernul care este bine informat, atunci opinia publică va cere cu insistență plecarea armatei sârbe din Banat...”⁴⁸. În același prim număr este prezentată într-o formă succintă, cu titlu de exemplu, activitatea „Reuniunii bănățenilor”, condusă de E. M. Brancovici. Întemeiată în luna decembrie, la București, a avut menirea de a promova Banatul în cercuri cât mai largi. De asemenea, a redactat un protest împotriva regimului de ocupație sârbească, pe care l-a prezentat guvernului român și legațiilor străine aliate⁴⁹. Acesta nu este decât o altă mostră a eforturilor depuse pentru remedierea situației românilor bănățeni. Fără a lua în calcul legitimitatea ocupării teritoriului de către sârbi și dorindu-se a fi evitate resentimentele între cele două națiuni implicate, este deplâns doar tratamentul neuman aplicat conaționalilor români: „Nu voim să discutăm aici dacă dreptul pretins de sârbi de a ocupa Banatul este întemeiat sau nu și nu avem pretenția de a vroi noi să impunem sau măcar să influențăm hotărârea definitivă ce va trebui luată în curând în privința destinului viitoare ale acestei provincii”⁵⁰.

Așa cum am văzut deja, trupele franceze, deși existente în Banat, erau rezervate din punct de

vedere al atitudinii, al intervenției. Însă la nivelul decizional, cel al comandamentelor, al ministerului de război și al reprezentanților diplomați francezi, se poartă un amplu și real dialog pe marginea situației din Banat. Dorința generalului Berthelot de a veni în sprijinul bănățenilor s-a manifestat încă din luna noiembrie 1918. Cu ocazia întâlnirii de la Giurgiu, de pe 26 noiembrie, cu generalul Prezan, șeful Statului Major Român, Berthelot a propus ca Banatul să fie ocupat numai de trupe franceze. „Pentru evitarea unei tensiuni a relațiilor dintre noi și sârbi aprecia Prezan consider că soluția e acceptabilă”⁵¹. Așa cum am văzut, chiar dacă trupele franceze au intrat în Banat, cele sârbești și-au menținut pozițiile.

Generalul Franchet d'Esperey, aflat în vizită la București între 10 și 13 decembrie, lasă Banatul în aria de competență a generalului Henrys⁵². După aproximativ o săptămână, în drumul său spre Budapesta, generalul Armatei franceze din Orient se oprește la Timișoara. Din discuțiile purtate la nivelul comandamentelor militare, franceze și sârbești, dar și cu responsabilii administrativi se desprinde interesul autorității tutelare pentru situația zonei, mai ales în privința aprovizionării⁵³.

Din telegrama trimisă pe 21 decembrie, de cartierul generalului Berthelot către ministrul Franței la București, contele de Saint-Aulaire, aflăm că generalului d'Esperey i-a fost adus la cunoștiință, cu titlu secret, conținutul convenției pe care România a încheiat-o în 1916⁵⁴. Faptul că nu a cunoscut întru totul realitățile românești și că Banatul fusese promis României odată cu terminarea războiului, au fost justificate ulterior de biograful său Paul Azan⁵⁵.

Întrucât purta responsabilitatea încheierii armistițiului de la Belgrad, și deci a situației ce a decurs din hotărârile luate acolo, generalul d'Esperey se oferă să „repare greșeala involuntară pe care o făcuse în dauna noastră”⁵⁶. Discuția a avut loc în cabinetul lui Ionel I. C. Brătianu și în prezența lui I. G. Duca⁵⁷.

Astfel în baza a ceea ce promisese, generalul Franchet d'Esperey a luat pe 28 decembrie 1918

⁵¹ Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *op. cit.*, 131.

⁵² Vasile Vesa, Les rapports entre les généraux Henri Mathias Berthelot et Louis Franchet d'Esperey durant l'hiver 1918–1919. George Cipăianu, Vasile Vesa (éditeurs), *La présence française en Roumanie pendant la Grande Guerre (1914–1918)*, Cluj-Napoca (1997), 167.

⁵³ *Drapelul*, XVIII, nr. 135, din 20 decembrie/2 ianuarie 1918, 3.

⁵⁴ Gheorghe Iancu, George Cipăianu, *La consolidation...*, doc. XVI, 135.

⁵⁵ *Ibidem*, 23.

⁵⁶ Ion Gheorghe Duca, *op. cit.*, 213–214.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁴⁶ Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. II, 1939, f. 139–140.

⁴⁷ Serviciul județean Timiș al Arhivelor Naționale, *fond Aurel Cosma*, dosar 62, f. 18.

⁴⁸ *Ibidem*, dosar 156, f. 2.

⁴⁹ *Ibidem*, 3.

⁵⁰ *Ibidem*, 5–6.

decizia ca în estul Banatului, trupele sârbe să fie înlocuite de cele franceze, pentru crearea unei zone neutre⁵⁸. Însă va mai dura aproximativ o lună până să înceapă punerea în aplicare a acestei hotărâri. Această atitudine fermă în privința Banatului s-a conturat și în urma Adunării Armatei Franceze din Orient, ce a avut loc la Belgrad pe 27 decembrie 1918. Discutându-se situația din Ungaria, în raportul cu numărul 5 284 nu a fost omisă zona de încheștare a intereselor româno-sârbe, interese ce au provocat deja incidente de frontieră. A fost propusă drept soluție temporară ocuparea Banatului de trupele franceze, spre satisfacția românilor, dar stârnind îngrijorarea sârbilor⁵⁹.

Revenit la București, Berthelot a aflat de înrăutățirea situației din Banat, că abuzurile sârbilor nu au conținut⁶⁰. Încă din primele zile ale noului an, i-a fost înmănat raportul locotenent-colonelului Landrot, în urma vizitei acestuia în teritoriile fostei Monarhii austro-ungare. Observațiile lui referitoare la necesitatea anulării armistițiului sunt pertinente, mai ales că sârbii au izolat Banatul din punct de vedere economic față de Transilvania⁶¹. Pe 5 ianuarie, Berthelot redactează raportul călătoriei efectuate în Banat și Transilvania⁶². De asemenea este înștiințat de George G. Mârzescu, în calitate de ministru al internelor, că bănărenii erau în continuare victime ale șicanelor sârbești⁶³.

Aflându-se în posesia unor date veridice privind tensionata situație a regiunii, comandantul Armatei Dunării a trimis superiorului său, generalul Franchet d'Esperey o telegramă: „Este necesar pentru a evita orice dezordine ca a 11 Divizie de Infanterie Colonială să ocupe cât mai repede posibil regiunea care i-a fost atribuită prin telegrama din 4 ianuarie. Această ocupare trebuie să se realizeze înaintea replierii sârbilor, care se vor retrage puțin câte puțin după sosirea trupelor franceze.”⁶⁴ Din textul acesteia putem desprinde rolul pe care și l-a asumat armata franceză, acela de a asista la evacuarea trupelor sârbești și de a prelua teritoriile distribuite. Totuși, operațiunea nu a fost foarte clar trasată, aceasta s-a conturat în urma schimbului de

sugestii și dispoziții, de telegrame, rămânând pe mai departe deschisă și sub amprenta unui efort de inventare sau mai bine zis de adaptare cu un spațiu și un timp tulbure.

Câteva zile mai târziu, într-o scrisoare către fiul său Georges, Berthelot critică „politica fără noimă a Parisului”⁶⁵, lucru pe care îl reia, dar într-o manieră mai atenuată, datorită uzanțelor, și în telegrama adresată Președintelui Consiliului de Miniștri și ministrul al războiului, Georges Clemenceau. „Am impresia că în aceste momente Alianții nu vorbesc sincer României. [...] în Banat făcându-se tabula rasa din Tratatul din 1916, între România, Franța și Anglia, sârbii au fost lăsați să ocupe Banatul, să brutalizeze, să jefuiască, să-i închidă pe locuitorii de naționalitate românească și să-i împiedice să-și manifeste dorința de a se uni cu România”⁶⁶.

Răspunsul de la Paris nu a întârziat, dându-se asigurări că soarta românilor de acolo nu este ignorată, că se ține cont de cererea de retragere a trupelor sârbești, care să fie înlocuite „în partea centrală a teritoriului, cu trupele generalului Henrys”. Însă decizia finală, fiind vorba de un teritoriu în litigiu, a fost lăsată Conferinței de Pace⁶⁷.

O experiență inedită

Pentru anul 1918, atitudinea trupelor de ocupație a fost caracterizată drept una stranie pentru niște Alianți. Rolul jucat în sfera publică și privată nu a fost unul anodin, urmele lăsate fiind vizibile peste tot. Însă începând cu ianuarie 1919, ocupația militară sârbească a avut o pondere tot mai grea, înregistrându-se o degradare a comportamentului.

Conform definiției, armatele străine exercită explicit sau implicit, rolul de forțe de ocupație, fie prin administrarea directă a teritoriului, fie prin sprijinul efectiv și controlul asupra unei administrații naționale acceptate⁶⁸. Pentru Banat s-a aplicat încă din luna noiembrie o formă de administrare hibridă: cea militară sârbească cu cea civilă ungurească, elementul românesc fiind îndepărtat.

Printre cele mai restrictive măsuri este cea a interzicerii manifestărilor naționale publice și partiale. Erau permise doar reuniunile culturale, cele corale, cele ale fanfarelor. În ceea ce privește învățământul au fost luate multe măsuri scandaloase, față de care episcopul Miron Cristea a protestat prin

⁵⁸ Gheorghe Iancu, George Cipăianu, *Prezența militară...*, 389.

⁵⁹ Tatiana Dușu, *op. cit.*, 195.

⁶⁰ General Henri Berthelot, *op. cit.*, 338.

⁶¹ Gheorghe Iancu, *Officiers supérieurs français en mission dans la Transylvanie des années 1918–1919*. George Cipăianu, Vasile Vesa (éditeurs) *La présence française en Roumanie pendant la Grande Guerre (1914–1918)*, Cluj-Napoca (1997), 160.

⁶² Vasile Vesa, *op. cit.*, 169.

⁶³ General Henri Berthelot, *op. cit.*, 339.

⁶⁴ Arhivele Naționale București (A.N.B.), *Microfilme, Franța*, rola 99, 158.

⁶⁵ General Henri Berthelot, *op. cit.*, 339.

⁶⁶ Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *op. cit.*, 123.

⁶⁷ ***, *Desăvârșirea unității național-statale...*, doc. 500, 158–160.

⁶⁸ Colonel (r.) Alexandru Oșca, *O experiență inedită. Administrarea teritoriilor ocupate. Document*, 1–4 (31–34), 2006, 45.

nota oficială trimisă ziarului „Foaia Diecezană” din Caransebeș. Astfel a fost semnalat faptul că unele școli au fost închise în urma încarcerării învățătorilor, că autoritățile maghiare și inspectorii școlari impuneau chiar și cadrelor didactice din școlile confesionale românești depunerea jurământului de fidelitate față de Narodno Uprave din Novi Sad⁶⁹.

Cum promisa normalizare a situației nu s-a realizat, intervenția reală a trupelor franceze nu mai putea fi amânată. Cu temeiurile unei oarecare superiorități, cu hotărârea de a-i supraveghea îndeaproape pe bănățeni și de a menține Banatul ocupat, într-o epocă a tratatelor de pace, sârbii au acceptat cu greu decizia de evacuare. A fost nevoie ca generalul Franchet d'Esperey să dea numeroase dispoziții, mai ales către Voievodul Mișic, pentru a fi aplicată hotărârea luată încă din 28 decembrie⁷⁰.

Consimțământul sârbilor în privința schimbărilor de trupe va fi dat la sfârșitul lunii ianuarie și va sta sub semnul unei repieri din partea estică a Banatului. Aici, pe teritoriul comitatului Caraș-Severin, începând din 25 ianuarie, se va instala a 11-a Divizie Colonială de Infanterie, aflată sub comanda generalului Léon Gaston Jean-Baptiste Farret. Puncte de interes, pe linia urmată de trupele franceze, au fost Orșova, Caransebeș, Lugoj, Lipova⁷¹.

Pe 27 ianuarie, la Lugoj și-au făcut intrarea primele detașamente franceze aflate sub conducerea colonelului Henry Lemoigne. Astfel, un moment ca acesta, atât de așteptat, avea să rețină, timp de mai bine de o săptămână, atenția întregii urbe. În numărul din 28 ianuarie al ziarului „Drapelul” găsim dovada întâmpinării entuziaste: „Sozey les bienvenus chez nous, héros de la France générale...”⁷². Colonelul Lemoigne, găzduit în casa Sidoniei Dr. Maior, a fost delectat pe 2 februarie cu o serenadă interpretată de corul „Lira” și de „Reuniunea Română de cântări și muzică”. Printre auditori s-a numărat și Valeriu Traian Frențiu, episcopul unit⁷³. Peste câteva zile, militarii francezi aveau să se bucure, la rândul lor, de virtuozitatea corurilor lugojene, cărora li se adăugaseră și cele din Herendești și Hodoș⁷⁴. Judecând după atmosfera creată, apare drept întemeiată afirmația publicistului Ion Clopoțel potrivit căreia: „Orașul în care francezii s-au simțit mai bine a fost fără îndoială Lugojul. [...]. Lugojul întrunea condițiile, pentru

ca toți francezii care treceau pe aici să fie încântați și să se despartă cu greu de acest oraș.”⁷⁵

Un entuziasm similar ca amplitudine s-a înregistrat și în Caransebeș și Vârșeț. Pentru primul avem următoarea consemnare: „Și tot așa de bucuroși au primit caransebeșenii și primii soldați francezi care ne veneau în locul sârbilor, înlocuiți prin surprindere, fără să aibă timpul să ia ceva, așa cum făcuseră în alte părți”⁷⁶. Ziarul „Opinca”, numărul 4, II, 29 ianuarie/9 februarie 1919, din Vârșeț reținea în rândurile sale următoarele: „Săptămâna aceasta ne-a adus o foarte mare și plăcută surprindere, căci au sosit trupe de ocupație franceză sub comanda domnului colonel Blanchin (Blanchère)... Sunt frații noștri, poporul cel mai luminat din întreaga lume, care au luptat și au adus cele mai mari jertfe pentru eliberarea tuturor națiunilor asuprite. [...] Lumea noastră e încântată de prezența lor și pășirea lor face cea mai bună impresie. Dumnezeu să ne trăiască oaspeții și noi le dorim să se simtă bine în mijlocul nostru”⁷⁷. Aceași sursă menționează și efectivele franceze approximate la o mie de oameni, restul urmând a sosi o dată cu încetarea capriciilor iernii⁷⁸.

Arborarea steagurilor tricolore la Lugoj, Caransebeș sau Teregova, cu ocazia primirii soldaților francezi a fost un act simbolic, a transfigurat onoarea acordată unui astfel de moment⁷⁹. Tricolorul era/este un simbol al independenței și unității tuturor românilor, deci unul al celor mai importante momente ale românismului, pentru care Franța a fost sursă de inspirație, o forță a exemplului, un sprijin și un garant. Momentul a fost o manifestare a bucuriei, a satisfacției, a entuziasmului și a încrederii, toate în aură de sărbătoare.

Astfel odată cu venirea soldaților francezi, bănățenii sperau în dobândirea libertății de expresie, a posibilității de a-și manifesta public sentimentele de apartenență la România. Francezii au mai îngăduit înălțarea steagului național cu ocazia zilei Unirii Principatelor din 24 ianuarie/6 februarie, după care s-a lansat propunerea de realizare a acestui gest doar în timpul sărbătorilor religioase⁸⁰.

Instalarea armatei franceze în departamentul Caraș-Severin era pentru Consiliul Dirigent o garanție a păstrării ordinii, astfel că încă din 14 februarie a fost luată în calcul instituirea administrației românești. A fost agreată ideea numirii

⁶⁹ Vasile Mircea Zaberca, *op. cit.*, 134.

⁷⁰ Gheorghe Iancu, George Cipăianu, *Prezența militară...*, 389.

⁷¹ General Henri Berthelot, *op. cit.*, 344.

⁷² Gheorghe Iancu, George Cipăianu, *Prezența militară...*, 389.

⁷³ Constantin Tufan Stan, *Societatea corală „Lira” din Lugoj*, Timișoara (2005), 38.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ Ion Clopoțel, *op. cit.*, 162.

⁷⁶ Gheorghe Neamțu, *Activitatea Consiliului Național Român din Caransebeș, noiembrie 1918 – august 1919. Amintiri și documente caransebeșene*, 1927, 94, apud Radu Păiușan, *Miscarea națională din Banat și Marea Unire*, Timișoara, 146.

⁷⁷ A.N.B., *Franța*, 99, 148.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ Aurel Gale, *op. cit.*, 281.

⁸⁰ *Ibidem*.

ca prefect a lui Caius Brediceanu, însă datorită misiunii acestuia în cadrul Delegației române la Conferința de Pace, a mai fost vehiculat și numele lui Ioan Băltescu, primar al Lugojului⁸¹. Altele vor fi însă circumstanțele care vor permite asumarea îndatoririlor publice.

În acele zile de februarie, Timișoara a cunoscut o desfășurare evenimențială diferită de cea a orașelor din estul Banatului, atmosfera fiind deosebit de tensionată. Dacă Lugojul și Caransebeșul au înregistrat o dislocare a autorității militare sârbești, urbea de pe Bega s-a confruntat cu o intensificare atât a influenței sârbești, cât și a autorității militare. Astfel, pe 19 februarie și-a făcut intrarea generalul sârb de divizie Gruici, acompaniat de Statul Major al Diviziei de Morava. Acesta a avut nevoie de doar 2 zile pentru a instala administrația civilă sârbească în comitatul Timiș, în baza mandatului guvernului din Belgrad⁸². Prin dizolvarea Consiliului Popular Republican maghiar, condus de Otto Roth, s-a pus capăt funcționării administrației duale sârbo-maghiare. Guvernul belgradean i-a numit pe Martin Filipon, sârb originar din Alibunar, ca prefect al comitatului, și pe Reinhold Hecgn, ca prefect al orașului Timișoara. Acesta din urmă era de naționalitate germană, urmărindu-se astfel câștigarea de partea cauzei sârbești a minorității șvabești⁸³.

Având în mâini toate pârghiile, cele militare, civile, sârbi au dat dovadă de intoleranță, una sub formă malignă. Atmosfera de insecuritate din Timișoara a fost semnalată într-o telegramă transmisă autorităților americane pe 26 februarie, de către proprii reprezentanți diplomatici din spațiul românesc. Din surse primare sau secundare franceze, telegrama menționează jafurile la care s-au dedat chiar cei însărcinați cu menținerea ordinii⁸⁴. Același document consemnează asasinarea de către sârbi a unui militar francez din trupele lui Farret⁸⁵. În aceste condiții a devenit imperativă intrarea trupelor franceze în oraș. Imediat a sosit a 17-a Divizie colonială franceză sub comanda generalului Ernest Pruneau⁸⁶. Generalul Farret, aflat la momentul respectiv la Lugoj, a considerat ca fiind necesară

chiar preluarea de către francezi a administrației, insistând în acest sens pe lângă Belgrad⁸⁷.

O altă situație delicată a fost creată de tentativele disperate ale maghiarilor de reinstaurare a administrației. Un astfel de punct nevralgic a fost Făgetul. Starea de fapt este prezentată de George Gârdea, avocat în localitate, într-o scrisoare din 12 februarie. Destinatarul acesteia era Valeriu Braniște, marcantă personalitate lugojeană, pe atunci șeful Resortului Culte din cadrul Consiliului Dirigent. „Suntem într-un hal nemai-pomenit. În România Mare fără români, sub ocupație franceză fără francezi. Ordine nu primim de nici unde”⁸⁸. Avocatul Gârdea a solicitat trimiterea unui pluton francez pentru a fi ocrotiți cetățenii și bunurile lor⁸⁹.

Orizontul vestit al Banatului continua să facă parte cu desăvârșire din sfera sârbească. În absența unei forțe franceze considerabile, sârbi dețineau controlul asupra Vârșetului, Becicherecului Mare și a orașului Pančevo⁹⁰. Pe 28 februarie 1919, primarul din Vârșet a redactat un memoriu adresat Conferinței Păcii. Distingem două tipuri de solicitanți: una ce ține de domeniul socialului:

- ajutorarea femeilor ai căror soți sunt prizonieri;
- plătirea ajutoarelor invalizilor de război.

Cealalt tip aparține registrului siguranței:

- încetarea violențelor;
- asupra orașului să vegheze o comisie internațională.

Intervalul 27 ianuarie – 27 februarie a coincis cu instalarea reală a trupelor franceze în Banat, cu precădere în partea estică. A fost atât pentru aceștia, cât și pentru bănățeni, o perioadă de adaptare. Cel puțin la început misiunea francezilor a derivat dintr-un exercițiu al improvizației: a fost solicitată intervenția lor în principal pentru că erau în zonă, s-a mizat mult pe relația afectivă a generalului Berthelot cu România, deși Banatul va fi scos din jurisdicția sa, nu au avut un teritoriu clar delimitat. Unitățile franceze hoinăreau în așteptarea demobilizării, implicarea lor fiind sporadică și sprijinindu-se doar pe un concept al înlăturării conflictelor locale.

Cercurilor de decizie și de intervenție din interiorul și din afara Banatului au fost sub influența a ceea ce Pierre Renouvin și Jean-Baptiste Duroselle au definit ca fiind, pe de o parte, interese

⁸¹ George Cipăianu, Gheorghe Iancu, *Nouvelles contributions concernant l'institution de l'administration roumaine dans le Banat. Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, XXXV (1996), 458.

⁸² Radu Păiușan, *op. cit.*, 147.

⁸³ Serviciul județean Timiș al Arhivelor Naționale, *fond Aurel Cosma*, dosar 156, f. 18.

⁸⁴ Viorel Screciu, Documente privind situația Banatului în prima jumătate a anului 1919. *Banatica*, XIII, tome II (1995), 377.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ Nicolae Ilieșiu, *op. cit.*, 118.

⁸⁷ Viorel Screciu, *op. cit.*, 377.

⁸⁸ Dumitru Tomoni, *Monografia orașului Făget*, Timișoara (1994), 35.

⁸⁹ Idem, *Nord-Estul Banatului și Marea Unire. Contribuții documentare*, Timișoara (2004), 23–24.

⁹⁰ Viorel Screciu, *op. cit.*, 378.

economice și financiare (mai ales maghiare), iar pe de altă parte sentimente naționale ale opiniilor publice (românești și sârbești)⁹¹.

Misiunea inițială și-a găsit și rezervat astfel, pe parcurs, competențe în evacuarea și asistența populației civile și militare refugiate, evoluția din teritoriu asigurându-i multiplicarea centrelor de acțiune și de decizie. Totuși aceasta se va confrunta cu încetiniri ale ritmului sau frământări datorate de interferarea instanțelor naționale sau internaționale⁹².

Conduita acestei misiuni sau intervenții, supusă unei sumedenii de constrângeri sau inerții, evoluția sa de la o simplă prezență (trupe staționare), la o implicare în medierea a două entități revendicative, la o luare concretă de poziție în asigurarea unui climat de siguranță și de pace, demonstrează complexitatea procesului decizional în contextul regiunii și a controverselor luni postbelice.

LE BANAT EN ATTENDANT LA PAIX, LES PRÉMICES D'UNE MISSION FRANÇAISE

(Résumé)

S'interroger sur le caractère de la présence militaire française en Banat, à la fin de la Grande Guerre, porte sur l'effort d'identification et de compréhension des évolutions et des dynamiques d'une intervention inédite dans l'histoire militaire.

La mission française a été influencée par la situation particulière de Banat, congruente du conflit: l'invasion militaire du territoire de la part d'un « soi-disant » allié serbe, le maintien de l'administration civile hongroise et les revendications nationales roumaines suite à la Grande Assemblée Nationale d'Alba-Iulia. En ce qui concerne la durée, on distingue deux périodes différentes, antonymiques comme représentation: novembre – décembre 1918, représentant la fin de la guerre, et janvier – février 1919, équivalant avec le début de la paix. Le premier intervalle correspond à une simple présence des troupes stationnaires françaises en attendant l'ordre de démobilisation. En ce qui concerne la distribution des rôles français, on retient la prestation de trois acteurs: le général Louis Franchet d'Espèrey, le commandant des Armées Alliées d'Orient de son quartier général de Salonique, le général Paul Prosper Henrys, commandant de l'Armée française d'Orient de son quartier de Belgrade et le général Henri

Mathias Berthelot de son centre de commandement de Bucarest. Les notes diplomatiques et les journaux ont à plusieurs reprises mis en exergue des contradictions, des conséquences et des frictions décisionnels au sujet de l'installation et du rôle des troupes françaises.

Suite aux différentes demandes roumaines (audiences, revendications, pétitions, mémoires), et à cause de l'attitude des serbes, la présence française a été peu à peu investie avec des compétences de police internationale, de maintien de la paix et de mission d'interposition entre deux populations enflammées. Il s'agissait en fait d'une solution diplomatique pour régler le différend roumano-serbe, issu après l'Armistice de Belgrade de 13 novembre 1918. Le but déclaré de la mission française a été celui d'assurer un bon climat pour l'acheminement de la Conférence de Paix de Paris.

Les troupes françaises se sont installées à partir de premiers jours du mois décembre 1918. Elles ont occupées quelques points aléatoires et dispersés de la région. L'implication des français pour apaiser les conflits locaux ont peu à peu délimité un interstice entre les roumains et les serbes. La réussite a été due au corps de cavalerie de Jouinot-Gambetta, qui a participé à l'opération d'internement du maréchal allemand Mackensen, à la 11e Division d'Infanterie Coloniale (11e D.I.C.), composée de spahis, sous la commande du général Léon Gaston Jean-Baptiste Farret. Le gros de cette division a été arrivé à la fin du janvier 1919 et s'est installé dans les villes comme: Orșova, Caransebeș, Lugoj, Lipova. En février 1919, l'atmosphère terrible d'insécurité de Timișoara a eu comme effet l'installation de la 17e Division d'Infanterie Coloniale (17e D.I.C.), sous les ordres du général Ernest Pruneau.

Les chœurs et les fanfares du Banat ont fait du stationnement français une expérience mémorable. Pour les habitants roumains, l'arrivée des soldats français a représenté l'espérance d'acquiescer de la liberté d'expression, de la possibilité de pouvoir manifester publiquement les sentiments d'appartenance à la Roumanie. Pour le Conseil Dirigeant l'armée française a été un gage pour le maintien de l'ordre et un soutien pour les démarches du transfert d'autorité administrative.

Ce qui au début semblait être le résultat d'un exercice d'improvisations, se prouve finalement, en tenant compte des conditions difficiles d'exécution, comme une mission préventive et d'assistance à la population civile. La conduite de cette mission ou de cette intervention, soumise à une multitude de contraintes ou inerties, son parcours d'une simple présence et arrière-garde serbe (troupes stationnaires) à une implication pour assurer la sécurité et la paix, prouve la complexité de l'après-guerre au Banat.

⁹¹ Pierre Renouvin, Jean-Baptiste Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris (1991), 27.

⁹² Olivier Forcade, Les nouvelles missions sont-elles aussi nouvelles qu'on le dit? Métamorphose des missions? Le soldat et les armées dans les nouveaux contextes d'interventions, *Actes du colloque de 14, 15 et 16 juin 1994 sous la direction de Thomas Hubert Jean-Pierre*, avril 2000, 25–26.

DOTAREA AERONAUTICII ROMÂNE ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Adrian Deheleanu*

Cuvinte cheie: *aviație, armă, escadrilă, bombardament, unitate aviatică*

Schlusselformen: *Luftwaffe, Waffe, Geschwader, Bombardierung, Luftfahrt Einheit*

Problemele înzestrării aviației, ale fabricării în țară a mijloacelor necesare apărării au stat în atenția factorilor de decizie din primii ani ai perioadei interbelice¹. În perioada 1919–1923, aviația militară va continua să aibă în dotare aceleași tipuri de avioane care au fost folosite și în timpul conflagrației mondiale, la care se vor adăuga alte tipuri cu calități tehnice superioare².

Avioanele de tip Brandenburg cu motoare NAG și Austro-Deimler de 100–160 CP și cu viteză de 130 km/h au fost folosite pentru pregătirea și antrenarea personalului navigant. Pentru grupurile de recunoaștere și bombardament s-au folosit avioanele Breguet 14 cu motoare Renault de 300 CP și cu viteza de 140 km/h, precum și U.C.I. cu motoare Deimler-Benz de 220 CP și viteza de 160 km/h. În cazul escadrilelor din grupul de vânătoare, acestea au avut în dotare avioane Nieuport BB cu motoare Gnome-Rhone de 80 CP și viteză de 140 km/h, Spad 61 cu motoare Hispano-Suiza de 180 și 220 CP și viteză de 180 km/h și Fokker D–11 cu motoare Mercedes Benz de 200 CP și viteză de 175 km/h.

În toamna anului 1921 s-au comandat din Franța, cu scopul de a dota aviația militară cu noi avioane, avioane de recunoaștere de tip Breguet 14 B.2 echipate cu motoare Renault de 300 CP precum și materialele necesare pentru realizarea unui laborator de încercări materiale aero al aviației la București. Aceste avioane au fost livrate din stocul de război al aviației militare franceze și au

intrat în dotarea unităților române chiar în cursul anului 1921.

Ministerul de Război a fost autorizat de Consiliul de Miniștri la data de 22 iulie 1921 pentru a negocia cu Taylor și Wryght să cumpere 60 de avioane și piese de schimb în sumă totală de 120 750 £, din care 30 750 £ plătile din creditele extraordinare ale exercițiului 1921–1922, iar restul de 90.000 £ din exercițiul viitor, plata fiind garantată prin bonuri de tezaur nominative și negociabile.

În urma furnizării articolelor de către agent, Departamentul Aeronautic din Ministerul de Război român s-a ales cu: 40 avioane tip D.H. 9, motor Siddeley Puma cu două mitraliere la prețul de 1330 £ fiecare (53 200 lire sterline) și 20 avioane tip Bristol Fighter cu motor Rolls Royce sau Siddeley Puma în funcție de preferință cu două mitraliere la prețul de 1330 £ fiecare (26600 lire sterline), precum și piese de schimb pentru suma de 40950 £. În prețul global este inclusă taxa de asigurare și de transport până în portul românesc Constanța. Plata se va face prin The Bank of România Ltd. către National Provincial and Union Bank of England domnului Sidney Alexander Taylor.

Respectivul contract a fost semnat la data de 10 august 1921³ și va avea o istorie cât se poate de sinuoasă. Până în ianuarie 1922 nu au sosit în țară decât două avioane deși guvernul român plătitise 7 875 £ (1 £ = 288 lei). Cele două avioane trimise nu erau în stare nouă (etat neuf), conform contractului și prezentau semne de uzură accentuată a corpului și a aripilor.

Pentru a rezolva problema apărută Guvernul român decide să îl trimită în Anglia pe căpitanul Burduloiu, el fiind însărcinat să constate dacă, la

* Muzeul Banatului Timișoara, Piața Huniade, nr. 1, e-mail: adideheleanu@yahoo.com.

¹ *** *Istoria militară a poporului român – Evoluția sistemului militar național în anii 1919–1944*, vol. VI, Ed. Militară, București, 1989, p. 166.

² *** *Istoria Aviației Române*, vol. IV, Ed. Militară, București, 1989, p. 132.

³ A.M.R., *fond Direcția Aeronautică*, dosar nr. crt. 416/1962, f. 2.

plecare, materialul de luptă este cum prevede contractul în stare nouă, iar în urma avizului său va începe executarea contractului. Recepția urma să se facă în fața Comisiei de la Paris sub președinția maiorului Negrescu și a colonelului Rujinski.

Însă această hotărâre cade, locotenent colonelul Andrei Popovici (directorul Aeronauticii) trimițând o telegramă de la Paris prin care cere ca domnul căpitan Burduloiu să nu mai fie trimis⁴. La 27 mai 1922 sosesc la Constanța, cu vaporul „Maid of Athens”, 12 lăzi cu 8 avioane și alte materiale de aviație. Aceste lăzi au fost transportate în hangarul central de la Pipera spre a fi păstrate.

Potrivit raportului trimis de maiorul Negrescu la 18 august 1922 Direcției Aeronautice cu privire la situația contractului din Anglia cu „Aircraft Disposals” se arată că această Casă – Aircraft Disposals, „va fi dizolvată imediat ce stocul de avioane de război se va termina” și că „pentru continuarea contractului delegația casei propune plata de 15 000 £ în numerar (cash) și micșorarea cu 10 a numărului avioanelor ce se vor livra”, delegații englezi motivând că prin aceste măsuri pot să-și reducă pierderile. Maiorul Negrescu le-a replicat faptul că avioanele trimise nu au răspuns condițiilor din contractul inițial (800 kg încărcătură și atingerea altitudinii de 3000 m. în 15 minute). Avionul trimis face abia o medie de 25 minute până la 3000 și nu are bombe exterioare, așa cum a prevăzut condițiile contractului englez.

În urma sesizărilor maiorului Negrescu, Guvernul român a dispus încetarea plăților, provocând la 2 noiembrie 1922 o reacție din partea colonelului Barrett Lennard, reprezentantul Companiei Aircraft Disposal⁵. În scrisoarea acestuia se menționează că „această Casă este cel mai mare furnizor de aeroplanе din lume” și că „în tranzacțiile cu toate guvernele din lume nu s-a întâlnit un asemenea caz” și „cu siguranță vor fi comentarii întinse în presă”. Au mai fost luate măsuri și de către Directorul Superior al Aeronauticii, colonelul Rujinski, acesta sugerând Marele Stat Major să nu se facă noi plăți, în timp ce ministrul de finanțe Vintilă Brătianu declară despre acest contract: „Dl. Taylor n-a predat mașinile la timp iar cele predate sunt de proastă calitate; nu s-a ținut de angajament și deci să nu se mai plătească nici o sumă până când nu se tranșează litigiu”⁶.

Într-un memoriu din 28 aprilie 1922 asupra acestui contract trimis de Inspectoratul Tehnic al Aeronauticii se confirmă că cele două avioane trimise

au fost recepționate în decembrie 1921 de către o comisie formată din: maior aviator Protopopescu Ștefan (președinte), inginerul Șeșefski Ștefan, căpitani Macavei și Constantinescu și de către șeful fabricii Arsenalului Silișteanu. În acest memoriu se afirmă că banii statului trebuie economisiți și că s-a căutat punerea în valoare a materialelor care se găsesc în țară. Astfel „cu suma de 3 500 000 lei se construiesc la Arsenalul Aeronauticii actualmente 52 de avioane din care 10 sunt deja gata și vor fi trimise comandamentului trupelor din Basarabia.

Din bugetul în curs și cu materialul disponibil vom mai putea construi încă 40, ceea ce față de comenzile din străinătate a căror valoare minimă de avion este de 1 500 000 lei (valuta actuală) se realizează o economie la aceste 100 avioane de aproape 100 000 000 lei față de cele din străinătate”.

Casa Aircraft Disposal propune, printr-o scrisoare tradusă la 21 martie 1923 de colonelul Ion Antonescu – atașat militar la Paris, un nou angajament ca o continuare la contractul din 1921 de cumpărare a 5 avioane. Factorii de decizie de la București nu vor mai lua în seamă această propunere. Atașatul militar român la Londra⁷ primește la 15 martie 1924 o înștiințare de la colonelul Rujinski, prin care i se aducea la cunoștință că trebuie să ia contact cu Casa și să lichideze contractul spunându-i că dosarul chestiunii se află la el, întrucât a fost trimis la 15 iunie 1923 pe când se afla la Paris. Ministerul de Război⁸ primește o notă de la colonelul Rujinski la data de 31 martie 1924 prin care se cerea „soluționarea chestiunii avioanelor D.H. 9” și lichidarea contractului care durează de patru ani. Direcția propune ca cele 10 avioane deja plătite să fie puse în stare de zbor întrucât stocarea lor îndelungată le deteriorează. Asupra acestui fapt a atras atenția și maiorul aviator, Pleniceanu, comandantul Grupului 2 aviație – bombardament, la 22 martie 1923: „avioanele De Havilland se uzează stând în hangar. Cablurile sunt pline de rugină și placajul este scorjit și deformat de la umezeală, iar aparatele de bord au început să dispară. Vă rog a lua măsuri pentru soluționarea acestei chestiuni (...). Pentru a nu se ajunge a le scoate din serviciu fără să fi făcut măcar un zbor”⁹.

Pentru a evita această problemă care putea să apară datorită nefolosirii lor, la 1 aprilie 1924, ministrul hotărăște punerea avioanelor în serviciu¹⁰, iar la 19 februarie 1925, directorul superior al Aeronauticii care acum este locotenent colonel

⁴ *Ibidem*, f. 16.

⁵ *Ibidem*, d. 311/1933, f. 170.

⁶ *Ibidem*, f. 97.

⁷ *Ibidem*, d. 311/1933 f. 548.

⁸ *Ibidem*, f. 562.

⁹ *Ibidem*, f. 54.

¹⁰ *Ibidem*, d. 311/1933, f. 566.

Beroniady, concluziona într-un referat¹¹ că „avioanele De Havilland erau de actualitate atunci când au fost comandate, iar azi, față de progresele foarte mari în domeniul aviației nu ar mai fi un material de război la înălțimea cerințelor moderne, chiar construite din nou”.

Într-un referat de 20 de pagini întocmit de colonelul Ion Antonescu, în urma unor investigații efectuate la Londra cu privire la Casa Aircraft Disposals, și trimis Direcției Aeronautice, se detaliază aspectele negative ale acestui contract pentru statul român, precum și faptul că ofițerii trimiși la Paris pentru recepționarea avioanelor nu și-au făcut datoria. Răspunsul vine de la Directorul Aeronauticii printr-un referat la data de 2 noiembrie 1925: „mai mulți ofițeri s-au făcut vinovați, unii de nesocotirea intereselor aviației, alții de calomnie. Trebuiește numită o comisie de anchetă pentru a stabili vina celor vizați. Interesele de apărare a țării, viața aviatorilor și progresul armiei au fost la un moment dat compromise, iar banul statului a fost risipit”¹².

În urma celor întâmplate, în ianuarie 1926 Direcția Aeronautică a demarat o anchetă internă și au fost luate declarații locotenent colonelului Popovici, căpitanului Macavei și altora. În vederea începerii procedurilor judiciare¹³ pentru lichidarea acestui contract care dura deja de prea mult timp, a fost contactat avocatul Rosental.

Condițiile principale pentru dotarea aviației militare au fost sintetizate de către directorul Aeronauticii¹⁴ într-un memoriu trimis Marele Stat Major: „Una din condițiunile principale a unei bune dotări este de a avea cât mai puține tipuri de avioane și pe cât se poate mai uniforme (un tip de luptă și recunoaștere și un tip de bombardament). Odată tipurile de avioane stabilite să se înceapă tratativele pentru crearea unei fabrici de avioane în țară căreia i se va pune condițiunea să poată fabrica orice tip de avion pe care Direcția Aeronautică îl va cere.

Pentru țara noastră este foarte avantajos a avea avioane cu fuselaj de lemn fiind mai ușor reparabile și având în țară materia primă (lemnul). Prin urmare, primul pas spre realizarea dotării aviației noastre cu avioane și realizarea unei industrii de avioane este de a se stabili tipurile cele mai moderne de avioane ce trebuie adoptate. Zic cele mai moderne, căci noi fiind o țară cu resurse mici, nu putem schimba tipul de avion decât la intervale mai mari de timp.

Cum aeronautica noastră, pot spune, nu este dotată cu nici un tip de avion, căci avem în total în serviciu peste 10 tipuri (diferite unul de altul) care toate sunt vechi, iar numărul lor foarte mic. Este ocazia unică să adoptăm tipurile de avioane cele mai moderne, să realizăm cât de curând o industrie care să poată fabrica aceste tipuri imediat, avantaj mare și din punct de vedere financiar, căci fabricantul căruia i se va comanda anul acesta 10 escadrile, va veni cu aportul său de experiență și capabil chiar pentru a-l pune la dispoziția unei persoane sau societăți române care să creeze o fabrică.

Prin referatul din 27 noiembrie 1920, am arătat că prețul pentru un avion Breguet (118 000 FF) este enorm de mare, revine la 475 000 lei după valuta actuală și am avut onoarea a propune să nu se accepte cumpărându-se acum numai 3 escadrile Breguet care se comandaseră deja, iar pentru restul 7 escadrile să se trateze a se lua tipul de avion modern ce este necesar țării noastre și care va putea fi fabricat și la noi. Acest aparat se poate lua cu un preț de 80 000 FF maxim sau chiar la un preț mai mic”. În acest memoriu se mai specifică și dorința realizării unui Atelier Central (Arsenal) „ce poate repara materialul uzat și chiar de a construi avioane”. Suma de 900 000 de lire italiene este necesară pentru cumpărarea și aducerea în țară a 29 avioane Breguet. Prețul acestora revenea la 80 000 bucata, preț enorm de avantajos față de 475 000 lei din Franța.

Datorită lipsei de monedă¹⁵ cele 29 de avioane Breguet comandate în Italia ce trebuiau aduse în țară potrivit aprobării Jurnalului Consiliului de Miniștri din 13 august 1920, nu au mai ajuns. În schimb, la 6 octombrie 1921 s-a format la Paris o Comisiune Militară de Aeronautică¹⁶ pentru aducerea în țară a avioanelor comandate în Franța. Președintele acestei comisii era maiorul Negrescu, iar membri erau căpitanii Burduloiu și Macavei și inginerul Zamfirescu.

Maiorul Negrescu, întors în țară după călătoriile în interes de serviciu pe care le-a întreprins în Franța și Anglia, raportează Direcției Aeronautice situația contractelor de aviație¹⁷ la 18 august 1922: „Contractul Petrol. Valoarea totală a contractului a fost echipament și mitraliere 20 000 000 de franci, materiale de aviație (10 escadrile Breguet din care o escadrilă 14 A 2 și patru escadrile 14 B 2 cu dotațiile reglementare franceze) 34 700 000 FF s-au plătit de către guvernul nostru prin acordul petrol 25 000 000. S-au expedit în țară următoarele

¹¹ *Ibidem*, f. 614.

¹² *Ibidem*, f. 621.

¹³ *Ibidem*, f. 679.

¹⁴ *Ibidem*, d. 27/1928, f. 394.

¹⁵ *Ibidem*, f. 417.

¹⁶ *Ibidem*, d. 416/1962, f. 16.

¹⁷ *Ibidem*, d. 311/1933 f. 157.

materiale: echipament și puști militare 13 250 000 FF, trei escadrile Breguet în patru transporturi 9 180 586. Au fost comandate următoarele materiale: 20 motoare Renault de 300 CP în construcție și gata în octombrie anul curent, tuburi dur aluminiu 46 000 FF”.

De asemenea, maiorul Negrescu a avut ceva de spus și despre contractele de aviație încheiate între guverne¹⁸: „Din lunga experiență de aproape doi ani de zile cât a durat misiunea ce am avut, am ajuns la convingerea că în materie de aviație sistemul contractelor între guverne este și greoi și desavantajos prin complecta lipsă de libertate ce am avut atât în alegerea materialului cât și în obținerea de prețuri avantajoase. Sunt de preferat comenzile directe!”.

Dotarea în domeniul aviației a țărilor din jur, în special a Rusiei, a fost una din principalele preocupări ale Marelui Stat Major, cu scopul de a vedea ce forță se va opune aviației noastre în caz de atac de la est. Într-o notă confidențială¹⁹ trimisă Marele Stat Major de către Secția Informațiilor se detaliază dotarea aviației bolșevice:

„1) Forța aviației bolșevice se ridică cam la 110 avioane, grupate la nord și sud de Pripet.

2) Fiecare escadrilă de 6–7 aparate a câte 63 CP; a) grupa de la nord de Pripet, cam 26 escadrile; b) la sud, 4–5 escadrile.

3) Aparatele întrebuințate: Nieuport, Farman, Sapvis sistem vechi, Breguet, Spad și câteva Dekavslan.

Primele sunt ale vechii armate ruse procurate de Franța și din cele destinate nouă, celelalte capturate de bolșevici de la armatele lui Colceag și Denikin.

4) După modul cum lucrează se împart în jumătate de observat și bombardament și jumătate de vânătoare; nu au de recunoaștere.

5) Efectele în genere slabe. Observațiile din urmă făcute pe front arată că sunt instruite de ofițeri germani și că au adoptat tactica de pe frontul apusean, operând câte 2–3 aparate în grup. Nu execută sboruri înapoia frontului inamic spre interior. Nu bombardează măștile individuale ale trupe, nu urmăresc și nu fac legătură cu infanteria și artileria.

6) Moralul aviatorului bolșevic este mult inferior celui polonez.

Diverse:

Informațiunii de curând arată că germanii le-ar fi trimis 50 de aparate Fokker, cari încă nu au apărut pe frontul polonez”.

Într-un raport secret, întocmit de directorul superior al Aeronauticii la data de 9 decembrie 1920, a fost expusă situația completă a aviației²⁰: „situația pe frontul de est și nord-est rămâne alarmantă; știrile sosite la Marele Stat Major. indică precis o concentrare simțită de trupe bolșevice împotriva noastră cari ne îndeamnă a crede că pe acolo vom fi atacați. Conștienți de greutatea momentului prin care trece Țara, ne permitem a reaminti aci odată mai mult că față de un inamic ca bolșevicul, salvarea Patriei va veni și trebuie să vină de la aviație mai mult decât de la celelalte arme pentru că bolșevicul, fiind ostaș fără moral, trebuie lucrat asupra moralului său ori asupra moralului nici o armă nu lucrează ca aviațiunea. Presupunând că nevoia unei operațiuni în acea parte este iminentă, așa precum se pare, în acest moment Aeronautica noastră nu va putea pune în picioare decât 3 escadrile de recunoaștere, 3 escadrile de luptă, o escadrilă de bombardament și 3 companii de aerostație. Pentru companiile de aerostație reamintim că ele nu pot fi întrebuințate din cauza lipsei de siliciu necesar producției hidrogenului; sunt 5 luni de când am obținut aprobarea prin jurnal la Consiliul de Miniștrii și din cauza lipsei de monedă nu am putut ridica materialul angajat în Italia. Nu se poate deci conta pe nici o companie de aerostație. Dat fiind lipsa de avioane de rezervă, lipsa de piese de schimb pentru avioane și motoare, lipsa de uleiuri, lipsa de hangare, toate lucruri semnate dumneavoastră în nenumărate rânduri, afirmăm cu toată convingerea că în caz de începere a operațiunilor, cele 7 escadrile nu vor avea o viață mai lungă de 2–3 săptămâni, termen peste care vom rămâne complet lipsiți de aviațiune. Propuneri situația gravă a momentului cere luarea de măsuri decisive. Sugerăm ideea de a lua toate măsurile pentru ca materialul aviației comandat în Franța să vină imediat. În loc de 3 escadrile să se aducă minimum 10, dar complete cu rezerve în avion, motoare, piese, aparate fotografice și T.F.F., hangare, uleiuri, material rulant etc. Maiorul francez Couret să fie trimis o dată cu maiorul Negrescu pentru ca să se accelereze cât mai mult atât primirea cât și expedierea materialului. A se face interveniri necesare pe lângă domnul general Petain și acesta pe lângă furnizorul francez pentru a ni se da imediat materialul cerut; trebuie a se aprecia faptul că această cauză a românismului este și cauza aliaților. Pentru aducerea materialului a nu se profita de cursele vapoarelor Statului Major Român ci a se organiza urgent curse speciale. În cele din urmă să intre în convingerea tuturor ca

¹⁸ *Ibidem*, f. 157.

¹⁹ *Ibidem*, d. 27/1958, f. 5.

²⁰ *Ibidem*, f. 348.

având aviație salvând țara aflată în grele momente. Acesta să fie nu crez ci o convingere ce trebuie să pornească de la marii șefi ai Armatei cărura le incumbă salvarea neamului”²¹.

În urma aprobării primite de la Ministerul de război, atelierele Arsenalului aeronautic de la Cotroceni aveau dreptul să construiască un important număr de avioane de tip Brandenburg. De altfel acest lucru se și realizează, arsenalul construind într-un interval de numai doi ani, 1922–1923, 120 de avioane. Flotila de aerostație avea în dotare baloane captive de tip Caquot, cu capacitatea de 300 m³. În ce privește construcțiile pentru îmbunătățirea infrastructurii aerodromurilor, în perioada 1924–1930 s-au ridicat numeroase hangare pe principalele aerodromuri militare, au fost balizate toate terenurile de zbor și au fost efectuate ample lucrări de drenaj a terenului de la Pipera. În aceeași perioadă au fost construite clădiri pentru personalul flotilelor de aviație, iar în anul 1927 au fost complet terminate clădirile destinate atelierelor Arsenalului aeronautic militar și localul laboratorului aeronautic, situate la Cotroceni. Pentru serviciile tehnice ale flotilelor, în anul 1927 a început construcția atelierelor de reparat avioane la Iași, Cluj și Galați.

Se poate spune că Marele Stat Major și Direcția Aeronautică au făcut tot posibilul pentru a putea dota aviația românească cu cele mai noi tipuri de avioane, Ministerul de Finanțe recurgând deseori la împrumuturi garantate de Stat pentru a putea acoperi comenzile de avioane efectuate în străinătate. În a doua parte a deceniului, însă, s-au contractat avioane de la fabricile din țară. Acest fapt va ușura povara bugetară și va contribui la crearea unei Industrii Aeronautice autohtone (I.A.R. – Brașov).

Cerința dezvoltării aeronauticii militare a impus inspectoratului general de profil să întocmească un

plan de înzestrare pentru perioada 1925–1929²². Pe categorii, situația existentului de avioane era următoarea: 20 aparate de recunoaștere în serviciu; 10 avioane de bombardament; 19 de luptă și 15 avioane-școală. Necesarul estimat se cifra la 1.130 avioane, 27 baloane, 54 baterii antiaeriene (din care jumătate mobile și jumătate fixe), costul total al acestora ridicându-se la suma de 4.605.245 000 lei.

Între noiembrie 1925 și noiembrie 1929, Ministerul de Război a comandat societății I.A.R. 260 avioane și 362 motoare în valoare totală de 737.494.912 lei, uzina reușind să livreze doar materiale în valoare de 409.610.179 lei²³. Numărul de avioane militare se ridica în noiembrie 1928 – în urma comenzilor lansate în țară sau peste hotare – la 401 aparate, dintre care numai 2/3 erau destinate unor misiuni de luptă (tabelul nr. 3.1).

În anul următor, când se încheia programul pe cinci ani de modernizare a aeronauticii militare, existau în serviciu 444 aparate, în care erau incluse și cele de transport, școală și antrenament. A fost elaborat un nou plan de înzestrare pe 5 ani, care prevedea, în final, dotarea aviației cu 922 aparate. Materializarea programului a fost afectată radical de declanșarea crizei economice. Existentul de avioane de luptă se cifra în 1932 doar la 278 aparate, cu 17 mai multe decât în 1928²⁴.

Aviația militară se afla într-o situație dificilă la începutul anului 1934, dispunând doar de 9 avioane de recunoaștere, 101 de observație, 20 de legătură, 35 de vânătoare și 39 de bombardament²⁵. Un rol important s-a acordat dezvoltării industriei aeronautice românești, care a început fabricarea mai multor tipuri de avioane. La Industria Aeronautică Română (I.A.R.), Societatea pentru Exploatare Tehnice (S.E.T.) au fost realizate aparate militare de antrenament, recunoaștere, vânătoare

Tabelul nr. 3.1

Categorii de forțe aeriene	Mijloace	Total aparate	Din care:		
			de luptă	de antrenament și școală	de transport
Aviație		395	257, din care: – 104 de informație – 145 de recunoaștere – 8 de bombardament	115	23
Hidroaviație		6	4	2	–
Total		401	261	117	23

Sursa: ****Istoria militară a poporului român – vol. VI – Evoluția sistemului militar național, în anii 1919–1944*, Ed. Militară, București, 1989, p. 170.

²² *** *Istoria militară a poporului român – Evoluția ...*, 169.

²³ Arh. M.Ap.N., *fond Cabinetul ministrului*, dosar nr. 605/1944, f. 232–244.

²⁴ Arh. St. Buc, *fond Casa regală*, dosar nr. 37/1931, f. 1.

²⁵ Arh. M.Ap.N., *fond 332*, dosar nr. 29/1938, f. 240.

²¹ *Ibidem*, f. 350.

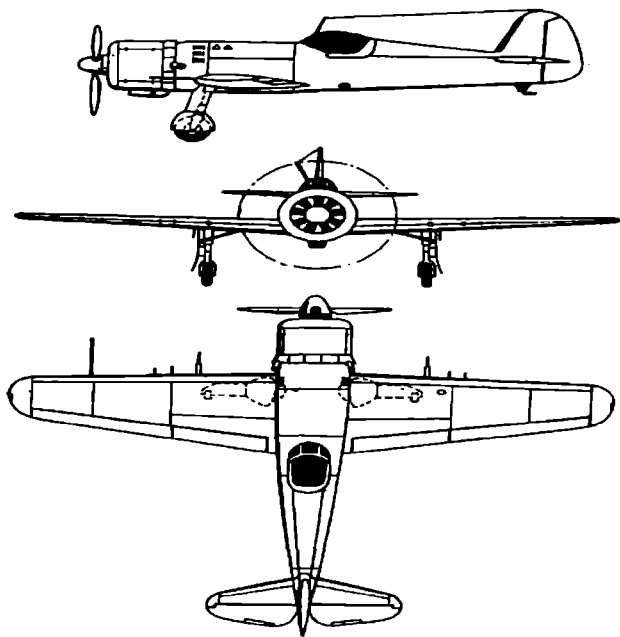

Fig. nr. 3.1 – I.A.R.-80.

Sursa: *** *Construcții aeronautice românești. 1905–1970.* București, Ed. Militară, 1970, p. 205.

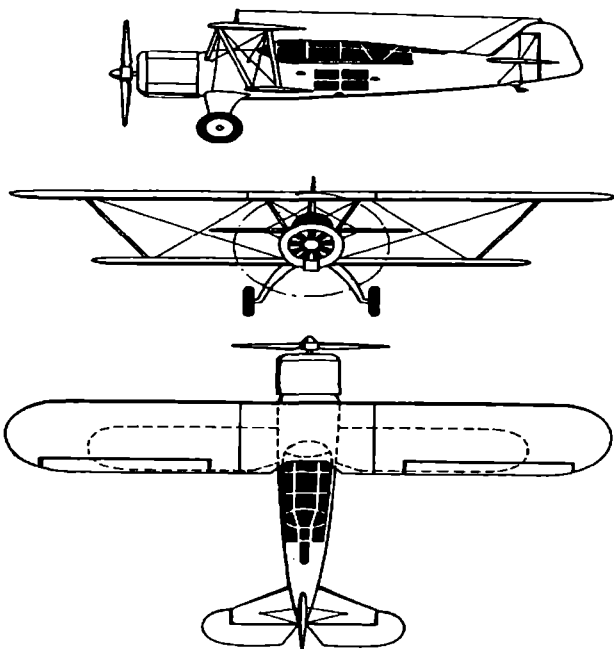

Fig. nr. 3.2 I.A.R.-37

Sursa: *** *Construcții aeronautice românești. 1905–1970.* București, Ed. Militară, 1970, p. 195.

și de bombardament, accentul punându-se în principal pe construirea avioanelor de vânătoare și recunoaștere²⁶. Din 1934 până la 1 septembrie 1939, Industria Aeronautică Romană a, introdus în producție de serie următoarele tipuri de avioane

de concepție proprie: „I.A.R.-14”, „I.A.R.-16” și „I.A.R.-80” (figura nr. 3.1), ultimul fiind depășit ca performanțe, în anul 1939, doar de „Messerschmitt B.F.W.Me-109” (Germania), „Hawker Hurricane” (Marea Britanie) și „Curtiss P-37” (S.U.A.)²⁷. Pe baza licenței obținute de la societatea poloneză „Panstwowe Zakłady Lotnicze”, au fost realizate aparatele „P.Z.L.-11 F” (versiunea produsă de I.A.R. avea motorul de construcție românească K.9) și „P.Z.L.-24 E” (cu motor K. 14). Din anul 1937 au fost introduse în producție avioane de recunoaștere și bombardament „I.A.R.-37”, „I.A.R.-38” și „I.A.R.-39”.

La fabrica S.E.T., cea de-a doua întreprindere ca mărime din țară, au fost lansate comenzi pentru avioane de recunoaștere tipul „S.E.T.-7 K”, de recunoaștere și legătură „S.E.T.-7 KB” și „S.E.T.-7 K.D.”, motoarele necesare fiind produse la I.A.R. Ritmul rapid de uzură morală și fizică a materialului de aviație a făcut ca aeronautica română să se afile într-un continuu deficit de mijloace de luptă, care nu a putut fi suplinit nici prin lansarea de comenzi în Franța, Marea Britanie și Italia. În aprilie 1939 aeronautica, armă căreia i se destinasera misiuni importante de apărare, dispunea de următoarele tipuri de avioane: 40 aparate „I.A.R.-37” (figura nr. 3.2) de recunoaștere; 20 avioane „S.E.T.-K7” și 30 de tip „Potez XXV” pentru observație; 40 aparate „Fleet” de legătură; 96 avioane „P.Z.L.” de vânătoare; 6 avioane „Savoia 79”, 6 „Potez 54” și 7 „Bloch 210” pentru aviația de bombardament; 5 hidroavioane „Savoia 55” și 12 „Savoia 62 B”²⁸.

Deși cadrul organizatoric asigura structurile unei armate moderne, posibilitățile materiale reduse și-au pus amprenta asupra înzestrării corespunzătoare a organismului militar românesc, căruia îi lipseau în primul rând tehnica de aviație. Imposibilitatea destinării unor sume care să satisfacă nevoile de dotare s-a repercutat negativ asupra pregătirii echipajelor.

Marile deficite bugetare privind înzestrarea aviației cu aparate și tehnică modernă și în general cele privind dotarea ei cu mijloacele necesare cazării, echipării și instruirii, deși au constituit subiectul nenumăratelor dezbateri parlamentare, n-au fost acoperite decât parțial. Și aceasta deoarece alocările bugetare s-au situat sistematic sub nevoile reale ale imperativelor apărării țării. Comenzile făcute în străinătate și livrările provenite din producția autohtonă de aviație – și acestea situate mult sub

²⁷ *** *Construcții aeronautice românești. 1905–1970*, vol I, Ed. Militară, București, 1989, 206.

²⁸ Arh. M.Ap.N., *fond Marele Stat Major, Secția I*, dosar nr. 1 786/1934, f. 7.

²⁶ *** *Istoria militară a poporului român – Evoluția ...*, 225.

necesarul pe care-l impunea situația nesatisfăcătoare a dotării aeronauticii – erau reclamate imponderabil de uzura fizică și morală pronunțată a mijloacelor din dotarea aviației, de faptul că mecanizarea unităților se realiza în ritmuri necorespunzătoare.

DIE AUSSTATTUNG DER RUMÄNISCHEN AERONAUTIK WÄHREND DER ZWISCHENKRIEGSZEIT

(Zusammenfassung)

Obwohl zu Beginn der 1920-er Jahre die verfassten Pläne der rumänischen Verantwortlichen für die Entwicklung der Aeronautik den Ankauf von 2000 Geräten als Luftwaffen voraussahen, beginnend mit den ungefähr 50 Geräten, bis im Jahr 1925 (der Höhepunkt im ersten Jahrzehnt der Zwischenkriegszeit bis wann man Luftzeuge angekauft hat) war nur der Ankauf von einer Anzahl von 300 Flugzeugen, von den verschiedensten Arten, möglich. In derselben Zeitspanne wurde auch das Bedienungssystem der neuen Waffe aus dem Luftwesen gegründet, die Hauptstrukturen wurden von dem Oberdienst der Aeronautik, dem

Generalinspekteur der Aeronautik und dem Kommando der Schulen und Schulungszentren für Aeronautik dargestellt. Städte wie: Iași, București, Brașov, Galați oder Constanța haben wichtige Rollen in dem Aeronautiksystem erhalten, dadurch, dass sie wichtige Kategorie des Luftwesens hatten: Bombardierung, Jagd, Anerkennung, Hydroluftwesen, oder Flugzeugbau.

Die Verbesserung der Strukturen welche in der Militäraeronautik im ersten Jahrzehnt der Zwischenkriegszeit stattgefunden hat, hat am Ende zu einer entsprechenden Organisation der Verteidigung des nationalen Luftraums geführt. Das navigierende und technische Personal wurde gut in individuellen Flügen sowie in Formationsflug trainiert. In dieser Zeitspanne haben die Militärflugzeugflieger mehrere Luftangriffe durchgeführt, welche die rumänische Militäraeronautik auf den Höhepunkt des Ruhms angebracht haben. Man kann sicher sagen, dass die Zwischenkriegszeit für das rumänische Flugwesen sein wahrer Wegbereiter dargestellt hat, die Jahre in welchen die meisterhaften Flugtechniken experimentiert wurden und welche den Rumänen das Vertrauen gegeben haben, dass sie eine wichtige Rolle in diesem Bereich im Rahmen der großen Szene der Geschichte spielen werden.

ACTIVITATEA PRIMĂRIEI TIMIȘOARA ÎN ANUL 1933

Vasile Rămneanțu*

Cuvinte cheie: *activitatea Primăriei, Timișoara, 1933*

Keywords: *activity hall, Timișoara, 1933*

Orașul Timișoara a cunoscut o perioadă „de înflorire... pe toate terenurile” între anii 1920–1940¹. În studiul de față ne propunem să analizăm principalele preocupări ale conducerii Primăriei municipiului de pe Bega în anul 1933, rezultate din ședințele și deciziile pe care le-au luat Delegația Consiliului Municipal și respectiv Consiliul Municipal.

În anul 1933 proiectul de buget întocmit de către Primăria Timișoarei se prezenta astfel: încasări ordinare: 90.489.734 lei, încasări extraordinare: 1.004.000 lei, încasări speciale: 14.655.540 lei, alte încasări: 11.369.918 lei, întreprinderi: 205.965.684 lei, total lei: 323.484.840 lei. La capitolul cheltuieli erau prevăzute: cheltuieli ordinare: 88.256.492 lei, cheltuieli extraordinare: 1.044.000 lei; cheltuieli speciale: 16.369.819 lei, întreprinderi comunale: 205.965.489 lei, total general: 323.484.840 lei². La sfârșitul lunii aprilie, guvernul a aprobat, cu mici modificări, bugetul municipiului Timișoara³.

În cadrul ședinței din 14 februarie 1933 a Consiliului Municipal a fost ales, prin vot secret primarul municipiului. 44 dintre votanți s-au

pronunțat pentru doctorul Liviu Gabor (doar un vot fiind împotrivă), iar în funcțiile de ajutor de primar au fost aleși Pavel Nicolaevici, Francisc Schmitz și Adolf Ungar⁴.

La 2 martie 1933 a fost primită confirmarea, din partea Ministerului de Interne, Direcția Administrației Locale, numirii lui Liviu Gabor ca primar și a ajutorilor de primari, hotărându-se ca Delegația Consiliului Municipal să își desfășoare ședințele de trei ori pe săptămână, în zilele de luni, miercuri și vineri⁵.

Una dintre problemele complexe pe care conducerea Primăriei trebuia să o rezolve în cursul anului 1933 a constituit-o preluarea în administrație a unor spitale din oraș. Astfel în ședința din 3 aprilie 1933 a Delegației Consiliului Municipal s-a decis punerea în funcțiune a Spitalului de izolare „Regele Ferdinand”, care intra în proprietatea Primăriei, care mai prelua în administrație și Spitalul de copii „Principele Mircea”, precum și cel obstetric. Primăria urma să aibă dreptul de a numi, concedia și a se îngriji de disciplina întregului personal al acestor spitale, cu excepția celui medical.

Se solicita ca pentru susținerea acestor spitale statul să contribuie cu o subvenție mai mare din veniturile speciale ale Ministerului Sănătății și Ocrotirilor Sociale. Averea mobilă din administrația spitalelor urma să treacă în patrimoniul Primăriei, iar veniturile acestor instituții să fie încasate în favoarea municipiului. Delegația Consiliului

* Universitatea de Vest Timișoara, Facultatea de Litere, Teologie și Istorie, Bd. Vasile Pârvan, nr. 4, e-mail: vasileramneantu@yahoo.com.

¹ Nicolae Ilieșiu, *Timișoara. Monografie istorică*, vol. I, Timișoara, 1943, 128, Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timișoara. Monografie*, Timișoara (2002), 98–113.

² *Vestul*, 4 aprilie 1933, 4. Vezi și dosarul 12/1933 din fondul Primăriei municipiului Timișoara, p. 127, unde primarul Liviu Gabor atrăgea atenția asupra necesității comprimării bugetului în conformitate cu ordinele Ministerului de Interne. Acesta sublinia faptul că a fost realizată o considerabilă reducere a cheltuielilor, reușindu-se punerea în concordanță a cheltuielilor strict necesare cu veniturile reduse care urmau să se realizeze.

³ *Ibidem*, 29 aprilie 1933, 4.

⁴ Serviciul județean Timiș al Arhivelor Naționale, *fond Primăria municipiului Timișoara*, d. 13/1933, p. 1, 4. Doctorul Liviu Gabor a fost un reprezentant de frunte al organizației județene Timiș-Torontal a Partidului Național Țărănesc. A deținut funcția de primar al orașului Timișoara în perioada 17 decembrie 1932 – 26 noiembrie 1933.

⁵ *Ibidem*, d. 12/1933, p. 50, 52.

Municipal refuza să ia în administrație Laboratorul de Igienă, să retribuiască personalul sanitar auxiliar administrativ și de serviciu al Centrului pentru ocrotirea copiilor din Timișoara, precum și să suporte cheltuielile pentru încălzitul, iluminatul, de apă, canal, gaz și hornărit ale Institutului orbilor și surdo-mușilor din oraș, deoarece pentru toate aceste cheltuieli nu exista nici o acoperire în bugetul pe 1933–1934.

A fost aprobată ordonanțarea cheltuielilor indispensabile pentru susținerea Spitalului epidemic și a Spitalului de copii deoarece cu data de 1 aprilie 1933 statul a sistat îngrijirea acestor instituții medicale cu orice fel de material⁶.

În privința trecutului acestor spitale, Spitalul de copii „Principele Mihai” aflat în Cetate numărul 245, a fost zidit în anul 1904, de către „Societatea pentru protecția copiilor”, din donația Anton Sailer. Din anul 1921 a trecut în administrația statului român, iar din 1 ianuarie 1930 în administrația și la bugetul Primăriei Timișoara. Cu 1 aprilie 1933 a trecut în patrimoniul aceleiași Primării. Institutul obstetric a fost instalat și susținut de către Societatea „Crucea Albă” pentru protecția mamelor, asociație subvenționată și patronată de către Primăria Timișoarei, fiind plasat într-o casă particulară. În anul 1921 a trecut în administrația statului român, iar cu data de 1 aprilie 1933 în administrația și patrimoniul Primăriei municipiului Timișoara.

Ambulatoriul Policlinic și cel dentistic înființate de stat în 1921 a fost susținut de acesta până în 1927, când susținerea și administrarea ambulatoriilor au revenit în sarcina municipiului, iar de la 1 aprilie 1933 au trecut în patrimoniul Primăriei.

Laboratorul de Igienă înființat de către stat, a fost adăpostit într-un edificiu al Primăriei, în cartierul Elisabetin. Până la 1 aprilie 1933 Laboratorul a fost susținut de către Ministerul Sănătății (care plătea chiria aferentă pentru clădire), iar din data respectivă a fost administrat de către Primărie.

Toate aceste instituții medicale prin trecerea lor în administrația municipală deveneau instituții comunale, de la 1 aprilie 1933 schimbându-se și denumirea lor⁷.

⁶ *Ibidem*, p. 137–138. Referindu-se la acest subiect ziarul *Vestul* din 6 aprilie 1933, la pagina 4, sublinia că pentru cele trei spitale sarcina bugetară a Primăriei urma până la suma de 8 milioane de lei. Totodată Municipiul se obliga, ca și în trecut, să „providă” cu apă, lumină, combustibil și scutire de toate speșele comunale toate instituțiile sanitare locale, iar Spitalul Central din cartierul Cetate și Spitalul Bega primeau din partea Primăriei orașului suma de 1.800.000 de lei.

⁷ *Ibidem*, p. 231–233. În lucrarea lui Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timișoara. Monografie*, Ambulatoriul Policlinic este datat că a luat ființă în 1919, iar Laboratorul de Igienă în 1920, 351.

În ședința din 17 noiembrie 1933 Delegația Consiliului Municipal a luat în discuție o altă chestiune importantă cu care se confrunta de mulți ani Primăria Timișoarei: construirea unui Palat de Justiție. Participând la ședință, Alexandru Marta, prim președinte al Curții de Apel a arătat că Primăria și-a luat obligația cu 30 de ani în urmă să construiască edificiul respectiv. În baza legii privind organizarea corpului judecătoresc, sublinia în continuare cunoscuta personalitate băănățeană, Primăria era obligată să întrețină judecătoriile urbane, deci în condițiile construirii unui palat pentru nevoile Curții și ale judecătorilor ar fi echitabil ca în clădirea respectivă să fie plasat și Tribunalul local, aceasta cu atât mai mult cu cât majoritatea proceselor interesau locuitorii orașului.

Prim președintele Tribunalului Timiș-Torontal a prezentat un memoriu în care solicita acordarea unui teren pe care urma să se construiască Palatul Justiției. Delegația Consiliului era chemată să avizeze favorabil proiectul de lege întocmit de către Eforia instanțelor judecătorești din Timișoara cu privire la stabilirea cotei adiționale în scopul acoperirii cheltuielilor necesare construirii Palatului. Se solicita ca Primăria să se constituie organ central de construcție în vederea realizării edificiului.

În expunerea sa, primarul municipiului a arătat că edilii orașului erau pătrunși de cele mai bune intenții în vederea construirii palatului, dar nu puteau să-și asume obligații decât în limita posibilităților. Liviu Gabor credea că era necesar ca și județul Timiș-Torontal să contribuie în mod egal cu Primăria Timișoarei pentru construirea clădirii. În același timp el a propus ca Primăria să-și asume sarcina de organ central de construcție numai cu condiția de a i se asigura prin lege fondurile necesare construcției, prin contribuția contribuabililor din oraș și din județ.

S-a hotărât a se propune Consiliului Municipal pentru construcția Palatului de Justiție, porțiunea înscrisă în cartea funciară Timișoara – Cetate, în întindere de 3 jugăre, 811 stj. pătr. situată între Bulevardul Loga-Cinematograf-Autoclubul R.R., iar Consiliul Municipal să avizeze favorabil proiectul de lege privind înființarea unor cote adiționale asupra veniturilor agricole, clădiri, comerciale, industriale și profesionale, incasabile timp de mai mulți ani de la contribuabilii din municipiu și județul Timiș-Torontal până la concurența sumei cu care se va acoperi toate cheltuielile necesare construirii palatului, dar în așa fel ca această cotă adițională să nu poată fi mai mare de 0,25%. Delegația a acceptat a se constitui ca autoritate centrală de construcție numai în cazul în care și județul

Timiș-Torontal va contribui în măsură egală la sarcini. Se solicita a se interveni la Ministerul de Justiție ca în schimbul contribuției Municipiului la construirea Palatului de Justiție, acesta să cedeze gratuit Primăriei edificiul în care se găseau în acel moment Ministerul Public precum și penitenciarul județului, din Piața Balaș⁸.

Problema în cauză a fost analizată și în cadrul Consiliului Municipal din Timișoara. Liviu Gabor reamintea și în acest for că de mai bine de 33 de ani Primăria și-a luat angajamentul scris de a construi un Palat de Justiție pentru ca reședința Curții de Apel să fie stabilită la Timișoara și nu la Arad. Din această cauză celorlalte județe și municipii din cadrul circumscripției Curții de Apel nu li se puteau impune sarcini egale cu contribuabilii timișoreni în vederea realizării proiectului în cauză.

Cea mai recentă legislație a muncii a impus Municipiului obligația de a se îngriji și de instanțele jurisdicționale ale muncii. Primarul a avut întrevederi și cu reprezentanții celorlalte județe care au arătat că nu aveau nici o obligație legală pentru a contribui la construcția edificiului, înțelegând să participe la realizarea acestuia cu subvenții mici și în măsura posibilităților.

S-a adoptat cota de maxim 0,25% drept cotizațiuni adiționale obligatorii asupra veniturilor agricole, clădiri, comerciale, industriale și profesionale, încasabile timp de mai mulți ani de la locuitorii municipiului, dar doar cu condiția dacă în aceeași măsură vor contribui și contribuabilii județului Timiș-Torontal, până la acoperirea tuturor cheltuielilor legate de construcție. S-a decis să nu se aloce nici un ban din bugetul comunei direct ca subvenție.

Consiliul municipal a aprobat celelalte propuneri ale Delegației Consiliului Municipal privitoare la construirea palatului de justiție⁹.

În primăvara anului 1933 au apărut probleme datorate căderilor de tencuială de pe edificiul Teatrului comunal. Delegația Consiliului Municipal l-a invitat pe arhitectul Duiliu Marcu să pună la dispoziția municipiului planurile pentru refacerea fațadei Teatrului¹⁰. În același timp s-a aprobat referatul Serviciului Tehnic comunal pentru închiderea Teatrului comunal pe perioada 5 iulie–5 septembrie 1933 în vederea executării lucrărilor necesare conservării și salubrității instituției de cultură¹¹.

Un nou raport al Serviciului Tehnic privind problema reparării fațadei Teatrului comunal a

fost discutat în ședința din 29 august a Delegației Consiliului Municipal, stăruindu-se a se începe lucrările respective încă în campania de lucru aflată în curs, cel puțin pentru cele de acoperiș și de tinichigerie¹².

A urmat în septembrie prezentarea raportului Serviciului Tehnic în legătură cu întocmirea planurilor pentru fațada Teatrului comunal, hotărându-se a fi înștiințat Duiliu Marcu că i s-a aprobat un onorariu pentru executarea planurilor de 5% din valoarea lucrării¹³. Arhitectul solicita Primăriei acordarea unui onorariu de 100.000 de lei pentru planurile privind fațada Teatrului, Delegația Consiliului aprobând plata sumei de 95.000 de lei drept onorariu¹⁴.

Lucrările nu au putut fi realizate în cursul anului 1933, la ședința Delegației Consiliului Municipal din 21 noiembrie hotărându-se să se supună aprobării Consiliului Municipal modificarea articolului din buget care prevedea suma de 1.500.000 de lei pentru construirea fațadei Teatrului municipal, sumă din care nu s-a cheltuit nimic, deoarece planurile nu au fost încă aprobate, iar în condițiile în care timpul era înaintat, lucrările de zidărie și de ornamentație nu mai puteau fi executate iarna. În consecință se urmărea ca banii alocați în acest scop să poată fi transferați pentru cumpărarea Căminului Muncitoresc din Cetate (str. Galați), subiect despre care vom mai vorbi¹⁵.

În cadrul ședinței Delegației Consiliului Municipal din ziua de 14 iulie 1933 s-a analizat referatul comisiei pentru stabilirea condițiilor privitoare la cererea Societății Academiei de Arte Frumoase din Timișoara pentru donarea unui teren gratuit, propunându-se Consiliului Comunal donarea lotului de casă situat în colțul Bulevardului Regina Maria și Carmen Sylva, între palatul P. T. T. și Sanatoriul Eschler, cu o suprafață de 208 stj. pătrați, evaluat la prețul de 2000 de lei / stj. pătr., cu următoarele condiții: Societatea Academică de Arte Frumoase să-și modifice statutele sale, votate în adunarea generală din 21–22 decembrie 1929 astfel: să introducă un articol nou în care Primăria devenea pe vecie membru fondator al Societății, fiind reprezentată prin primarul sau substitutul său și care devenea membru de drept în Comitetul de conducere, având în vedere donația importantă făcută pentru construirea Palatului. Articolul respectiv nu putea fi modificat niciodată. Șeful serviciului financiar al Primăriei

⁸ *Ibidem*, d. 15/1933, p. 55–59.

⁹ *Ibidem*, d. 10/1933, p. 114–117.

¹⁰ *Ibidem*, d. 12/1933, p. 274.

¹¹ *Ibidem*, p. 367.

¹² *Ibidem*, d. 14/1933 p. 143.

¹³ *Ibidem*, p. 253–254.

¹⁴ *Ibidem*, p. 287–288.

¹⁵ *Ibidem*, d. 15/1933, p. 69.

devenea membru de drept al Comitetului de cenzori al Academiei. În cazul dizolvării Societății, averea imobiliară trecea în proprietatea exclusivă a municipiului. În cazul în care Societatea se va abate de la prevederile statutare privind scopul și activitatea sa, va fi considerată ca fiind dizolvată.

Era impusă și interdicția de înstrăinare și grevare a imobilului. În cazul în care în cadrul Societății va activa și Academia de Arte Frumoase transferată de la Cluj, Primăria își rezerva dreptul de a plasa la această Academie cel puțin trei bursieri din Timișoara, iar în lipsa acestora, bursieri bănățeni, talentați și merituosi¹⁶.

La data de 18 iulie, Consiliul Municipiului Timișoara a aprobat donarea pe seama Societății Academia de Arte Frumoase din Timișoara lotul de casă propus de către Delegația Consiliului. Societatea era obligată să adăpostească gratuit Academia de Arte transferată de la Cluj la Timișoara „atâta vreme cât Academia menționată va reflecta la aceasta”¹⁷.

În ședința din 25 august s-a decis înaintarea apelului Societății Academia Artelor Frumoase împotriva hotărârii Consiliului Comunal, cuprins la punctul 5 al procesului verbal din ședința din 18 iulie, Comitetului local de revizuire, cu mențiunea că hotărârea atacată a fost afișată din data de 28 VII – 7 VIII, iar apelul către Primărie a intrat tardiv¹⁸.

În același timp s-a aprobat cererea Școlii de Arte Frumoase de a i se acorda un ajutor de 30.000 de lei pentru mutarea mobilierului și materialului didactic de la Cluj la Timișoara¹⁹, decidându-se și închirierea localurilor solicitate de către Școala de Arte Frumoase (din cadrul edificiilor Auto-clubului) pe o perioadă de 10 luni²⁰.

La 18 noiembrie Delegația Consiliului Municipal dezbătea cererea Societății Academice de Arte Frumoase de a se admite grevarea imobilului cu un împrumut de 2000.000 de lei, în vederea terminării construcției Palatului Academiei. S-a decis a se propune în viitoarea ședință a Consiliului Municipal admiterea cererii dacă Societatea consimțea la îndeplinirea condițiilor impuse de Primărie în ședința din 18 iulie²¹.

La 21 noiembrie s-a discutat cererea Academiei Artelor Frumoase prin care solicita revenirea asupra clauzei din statutele Societății prin care s-a decis interdicția de grevare a imobilului c. f. S-a hotărât să se propună Consiliului Municipal de a

se admite, în mod excepțional, grevarea imobilului cu o sumă de maxim 2000.000 de lei ce urma a se contracta ca împrumut pentru terminarea construcției Palatului Artelor Frumoase²².

Consiliul Municipal a aprobat cererea Academiei de Arte Frumoase, primarul și șeful Serviciului Financiar urmând a deține dreptul de a controla întrebuințarea sumei împrumutate exclusiv pentru terminarea construcției începute²³.

În cursul ședinței din 24 februarie 1933, Delegația Consiliului Municipal a hotărât executarea lucrărilor de reparare a Abatorului municipal²⁴. Serviciul Tehnic avea atribuția de a executa lucrările la acest obiectiv aflat în subordinea Primăriei²⁵.

Problema reparării Abatorului a fost analizată și de către Consiliul Municipal în toamna anului, constatându-se că lucrările de reparare și de amplificare ale acestuia erau în întârziere, în parte datorită procedurilor administrative prea lungi, în parte unor licitații nereușite. Procedura de aprobare a planurilor de reparație și de amplificare, precum și a caietelor de sarcini la Consiliul tehnic superior a durat din mai până în luna august.

La 29 august a avut loc licitația, dar o parte a ofertanților s-au retras nevoind să concureze cu o cooperativă. Ofertanții rămași au oferit prețuri prea mari, iar în aceste condiții Delegația Consiliului a anulat licitația.

Datorită venirii toamnei, timpul fiind ploios, lucrările de zidărie urmau să fie executate în primăvara lui 1934, iar lucrările mai urgente au fost planificate să fie realizate în toamna respectivă, în regie. Liviu Gabor arăta necesitate ca în cursul iernii să fie îndeplinite toate formele legale, astfel încât în primăvară să se înceapă lucrările principale.

Consiliul a sesizat existența unei birocrății stufoase care întârzia realizarea unor proiecte importante ale Primăriei, propunându-se să se facă o întâmpinare către autoritățile superioare pentru simplificarea procedurilor administrative²⁶. Era cea de-a doua inițiativă în acest sens, după ce la 18 iulie Consiliul Municipal a invitat Delegația Consiliului Municipal să întocmească și să înainteze Ministerului de Interne un memoriu cuprinzând propuneri concrete cu privire la simplificarea administrației municipiilor²⁷.

Dorința Primăriei de a cumpăra Căminul muncitoresc pentru a plasa în acesta instituții sanitare

¹⁶ *Ibidem*, d. 14/1933, p. 13–15.

¹⁷ *Ibidem*, d. 13/1933, p. 112, 115.

¹⁸ *Ibidem*, d. 14/1933, p. 132.

¹⁹ *Ibidem*, p. 247.

²⁰ *Ibidem*, p. 286.

²¹ *Ibidem*, d. 15/1933, p. 66.

²² *Ibidem*, p. 68.

²³ *Ibidem*, d. 10/1933, p. 106–107.

²⁴ *Ibidem*, d. 12/1933, p. 25.

²⁵ *Ibidem*, p. 288.

²⁶ *Ibidem*, d. 10/1933, p. 80–81.

²⁷ *Ibidem*, d. 13/1933, p. 129.

sau de ocrotire socială a fost discutată în întrunirile celor două foruri decizionale. Delegația Consiliului Municipal a decis să se propună Băncii ofertante suma de 1.600.000 de lei drept preț de cumpărare a imobilului respectiv²⁸.

În urma tratativelor cu banca în cauză, Banca Societăților Imobiliare și Întreprinderilor de construcție, aceasta a făcut o ultimă reducere, ajungându-se la suma de 1.750.000 de lei. S-a decis a se propune Consiliului Municipal cumpărarea imobilului cu suma respectivă, iar în acest scop Serviciul financiar trebuia să facă propunerea pentru rectificarea bugetului²⁹.

Căminul Muncitoresc, cu mici cheltuieli, putea fi transformat în Institut Obstetric. Clădirea a fost evaluată de către Comisia de evaluări la suma de 3.181.700 de lei, o parte din sumă putând fi transferată din articolul bugetar privind repararea Teatrului comunal³⁰.

În ședința din 21 noiembrie 1933 a Consiliului Municipal s-a subliniat necesitatea cumpărării Căminului muncitoresc deoarece Institutul obstetric era plasat în acel moment într-o casă particulară necorespunzătoare, aceasta fiind potrivită pentru alte scopuri ca plasarea Bibliotecii municipale, a unei școli de ucenici sau a unui azil împreună cu bucătăriile populare. În final Consiliul Municipal a aprobat cumpărarea imobilului³¹.

Într-un an de criză economică, Primăria municipiului Timișoara a fost nevoită să se ocupe de ajutorarea celor săraci și în primul rând a șomerilor. Dintr-un raport înaintat Consiliului Municipiului, numărul șomerilor din Timișoara în luna aprilie a fost de 10.214 persoane, dintre care 1914 muncitori calificați, 1.072 necalificați, 432 de intelectuali, funcționari și comercianți, număr la care se adăugau membrii de familie, atingând în totalitate cifra de 6.802³².

²⁸ *Ibidem*, d. 15/1933, p. 59.

²⁹ *Ibidem*, p. 65.

³⁰ *Ibidem*, p. 69.

³¹ *Ibidem*, d. 10/1933, p. 83, 97, 104. În cadrul ședinței, consilierul municipal Sechei Alexandru a arătat că înălțarea edificiului respectiv a costat diferite organizații muncitorești și profesionale suma de 5.500.000 de lei, care la terminarea construcției mai aveau nevoie de 1000.000 de lei. În consecință acestea s-au adresat Băncii Timișoarei să le acorde împrumutul necesar, aceasta acordând 500.000 sub titlu de împrumut, iar restul de 500.000 de lei cu condiția ca muncitorii să înceteze acțiunile contra marii industrie. Dar între timp Căminul muncitoresc a fost desființat, iar banca a intentat acțiunea pentru restituirea sumei de 1000.000 de lei. Conducerea căminului neputând plăti datoria, s-a trecut la procedura de execuție, căminul fiind cumpărat de bancă cu circa 460.000 de lei.

³² *Ibidem*, p. 21.

Pe fondul crizei economice, la 24 februarie 1933 Delegația Consiliului Municipal a decis sistarea eliberării bonurilor pentru slănină și făină acordate șomerilor, distribuindu-se în continuare bonurile pentru cartofi și prânzurile gratuite în cantinele populare. Pentru o echilibrare a fondurilor se reducea, până la 1 martie, numărul prânzurilor gratuite servite în cantinele populare precum și numărul bonurilor pentru cartofi cu 15%. Primăria urma să susțină ajutorarea copiilor săraci cu lapte, prin intermediul cantinelor, acordându-le ajutoare în școlile primare și în azilele de zi. Se mențineau și se susțineau cele două azile de noapte din oraș pe mai departe, dar cina distribuită în aceste azile urma să fie micșorată la jumătate, tot din lipsă de fonduri³³.

Într-o altă ședință a fost aprobată construirea Azilului de zi pentru copii muncitorilor din circumscripția II³⁴.

La 20 aprilie a fost fixat termenul la care urmau să se închidă cantinele populare, Azilul de noapte și cantina șomerilor. Se respingea totodată cererea șomerilor intelectuali de a li se pune la dispoziție, în mod gratuit, inventarul cantinei șomerilor intelectuali câtă vreme aceasta nu funcționa, deoarece Primăria avea nevoie de acest inventar la colonia de vară de la Balcic³⁵.

La 10 aprilie s-a aprobat distribuirea din fondul șomerilor a circa 30.000 de lei celor mai sărace familii de pe raza municipiului, cu ocazia sărbătorilor de Paști³⁶.

O altă problemă analizată de către Delegația Consiliului Municipal a fost cea privind construirea unui pavilion pentru bătrânii incurabili din cadrul Azilului de bătrâni. Serviciul Tehnic a fost însărcinat să înainteze Delegației planurile și devizele necesare acestei construcții, în limitele sumei de 800.000 de lei³⁷.

Consiliul Municipal a aprobat în luna iulie construirea pavilionului respectiv, invitând Delegația Consiliului ca după 1 august să întocmească formele legale necesare deschiderii unui credit extraordinar de 800.000 de lei în acest scop. În privința pavilionului pentru tuberculoși o decizie urma să fie luată mai târziu³⁸.

La 10 octombrie 1933 a fost discutat referatul Serviciului Ocrotirilor Sociale privind construirea

³³ *Ibidem*, d. 12/1933, p. 23–24.

³⁴ *Ibidem*, p. 103.

³⁵ *Ibidem*, p. 110.

³⁶ *Ibidem*, p. 159.

³⁷ *Ibidem*, d. 14/1933, p. 19.

³⁸ *Ibidem*, d. 13/1933, p. 131. În cele din urmă s-a hotărât că ridicarea unui pavilion la spitalul de tuberculoși ne se putea realiza în 1933, din motive bugetare, proiectul urmând a fi prevăzut în bugetul din 1934, vezi d. 10/1933, p. 37.

unui pavilion nou al Azilului de bătrâni, hotărându-se înaintarea planurilor spre aprobarea Consiliului Tehnic Superior, Serviciul Tehnic comunal urmând să întocmească o altă alternativă, mai ieftină, privind ridicarea acestui pavilion, în cadrul fondurilor existente³⁹.

La rândul ei și Direcțiunea așezămintelor de asistență a orbilor a fost solicitată să înainteze Primăriei un deviz privitor la construirea unui nou dormitor, pentru care a cerut acordarea unui ajutor din partea Primăriei⁴⁰.

Ajutorarea șomerilor a redevenit o sarcină prioritară pentru Primărie în condițiile apropiării iernii. Astfel la sfârșitul lunii octombrie a fost prezentat referatul Serviciului Ocrotirilor Sociale pentru ajutorarea șomerilor în sezonul de iarnă 1933–1934, hotărându-se începerea lucrărilor pregătitoare pentru conscrierea acelor șomeri care din motive independente de voința lor nu aveau posibilitatea să lucreze⁴¹.

Problema ajutorării șomerilor s-a aflat și în atenția Consiliului Municipiului. Ajutorul de primar Pavel Nicolaevici declara că Primăria se va achita și pe viitor de sarcinile pe care le avea în acest sens în măsura posibilităților. La sfârșitul lunii septembrie peste 100 de șomeri intelectuali erau angajați ca supraveghetori la diferite lucrări care erau executate de către Primărie. S-a decis transmiterea propunerilor privind deschiderea cantinelor publice Serviciului Ocrotirilor Sociale pentru ca acesta să întocmească din timp sugestiile sale privind începerea acțiunii de ajutorare a șomerilor⁴².

Reînființarea bucătăriilor populare pentru șomeri a fost discutată într-o nouă întrunire a Consiliului Municipal, Liviu Gabor precizând că în data de 2 noiembrie urma să fie convocată Comisia pentru combaterea șomajului, care avea ca atribuțiune și soluționarea problemei respective. Primarul municipiului arăta că în ultima vreme în oraș s-au realizat construcții noi în valoare de circa 180.000 de lei precum și lucrări edilitare de circa 70.000 de lei, acordându-se astfel posibilitatea unui număr însemnat de șomeri să muncească. Astfel șomajul în Timișoara a scăzut, însă erau destul de mulți șomeri din rândul intelectualilor⁴³.

Primăria intenționa și concentrarea celor două azile de noapte într-unul singur, cu o capacitate

de 200 de persoane în circumscripția II, strada Dorobanților, instalând în local și apaduct⁴⁴.

Tot în favoarea celor nevoiași Delegația Consiliului urma să studieze și să propună ca în cartierele Ronaț și Mehala să fie construite câte o baie populară cu aburi pentru oamenii nevoiași⁴⁵.

O altă sarcină a Primăriei municipiului Timișoara în anul 1933 era de a asigura buna funcționare a instituțiilor culturale aflate în subordinea sa. La 21 noiembrie consiliera Elena Bogdan a prezentat situația dezastruoasă în care erau plasate Muzeul Bănățean și Biblioteca. Răspunzând la această interpelare primarul dr. Liviu Gabor preciza că o mai bună plasare a celor două instituții culturale rămânea o problemă deschisă, fiind strâns legată de chestiunea Palatului Cultural. El a propus Consiliului să stabilească din nou necesitatea înființării Palatului Cultural, făcând în acest sens demersurile necesare⁴⁶.

Se propunea și înființarea de biblioteci populare pe cartiere, astfel ca cei care locuiau la periferia orașului să nu mai fie nevoiți să vină până în cartierul Cetate, mai ales că Biblioteca aflată aici era deschisă doar dimineața. În consecință consilierii solicitau înființarea de sucursale pe cartiere ale Bibliotecii comunale. Răspunzând la interpelare, primarul municipiului Liviu Gabor sublinia că înființarea de biblioteci în cartiere era o chestiune dificilă deoarece Biblioteca trebuia să rămână centralizată. Dar în Bibliotecă existau o serie de cărți în mai multe exemplare, cu care s-ar putea înființa mici biblioteci, în special în cartierul Principele Mihai, situat la distanță de centru.

Consiliul a fost de acord cu această propunere, pentru luarea măsurilor cuvenite în acest scop fiind însărcinată Delegația Consiliului⁴⁷.

Delegația Consiliului Municipal a decis înființarea unei comisii care să studieze posibilitatea înființării orchestrei municipale⁴⁸.

În privința învățământului școlar și profesional, la 12 mai 1933 s-a decis desființarea Căminului de ucenici nr. III⁴⁹, hotărâre aprobată și de către Consiliul Municipal⁵⁰. Liviu Gabor a propus, Consiliul Municipal fiind de acord, ca fostul

⁴⁴ *Ibidem*, p. 81.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 71.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 119. Despre situația Muzeului Bănățean în perioada 1919–1940, precum și despre problema Palatului Cultural vezi pe larg Florin Medeleț, Vasile Rămneanțu, *Muzeul Banatului. File de cronică. II. 1918–1948*, Timișoara (2003).

⁴⁷ *Ibidem*, d. 10/1933, p. 72–73.

⁴⁸ *Ibidem*, d. 12/1933, p. 210.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 238.

⁵⁰ *Ibidem*, d. 13/1933, p. 69.

³⁹ *Ibidem*, d. 14/1933, p. 312.

⁴⁰ *Ibidem*, d. 15/1933, p. 9.

⁴¹ *Ibidem*, d. 14/1933, p. 357.

⁴² *Ibidem*, d. 10/1933, p. 25.

⁴³ *Ibidem*, p. 79.

edificiu al Căminului de ucenici nr. 3 să fie destinat pentru amplificarea școlilor primare din cartierul Elisabetin⁵¹. În același timp, începând cu data de 30 iunie 1933 se desființa Internatul municipal⁵². Pe de altă parte, Serviciul Tehnic a fost delegat să execute lucrările de întreținere la edificiul comunal Școala de surdo-muți aflată în strada Gheorghe Doja⁵³.

La 31 octombrie Consiliul Municipal a analizat proiectul de regulament pentru Școala de ucenici a Tramvaielor comunale. Se sublinia că școala era necesară pentru a putea înzestra ucenicii, viitorii angajați ai întreprinderilor comunale, cu cunoștințele tehnice speciale pe care nu și le-ar putea însuși în școlile industriale de ucenici ale comunei, care nu erau întocmite pe specialități. Extinderea studiilor practice și teoretice pe durata a patru ani era necesară în special pentru specialități ca sudura, instalații electrice, mecanică fină, mai ales că în țară lipseau specialiștii care să cunoască bine aceste meserii. Aceasta cu atât mai mult cu cât ele reclamau o perfecționare prealabilă în lăcătușerie. Proiectul prevedea ca absolvenților să li se acorde dreptul la stagiul militar cu termen redus, iar cei care nu puteau absolvi cu succes cursurile teoretice primeau brevet de calfă. Documentul a fost votat de către Consiliul Municipal⁵⁴. Prin hotărârea luată, factorii de decizie ai orașului au fost conștienți de importanța formării de muncitori bine pregătiți profesional care să servească municipiul.

Un număr de zece elevi timoceni erau subvenționați de către Primărie, hotărându-se deschiderea unui credit de 94.100 de lei necesar întreținerii acestora (aceștia urmau să fie plasați la Căminul de calfe)⁵⁵.

A fost aprobată solicitarea Școlii de Arte Frumoase de a i se acorda gratuit 10 metri cubi de lemne pentru încălzitul localului⁵⁶.

Serviciul local de învățământ din Timișoara solicita Primăriei acordarea în mod gratuit a unui teren pentru Muzeul școlar și Casa Corpului Didactic. Delegația Consiliului a amânat decizia pentru o ședință viitoare, dar cerea Serviciului local de învățământ să precizeze dacă Muzeul școlar al Regiunii I Timișoara era constituit ca persoană juridică și să înainteze un plan al viitorului edificiu.⁵⁷

În resortul Primăriei intrau și cinematografele comunale din oraș. Referatul serviciului tehnic prezentat la ședința din 22 februarie a Delegației

Consiliului prevedea decontarea definitivă a lucrărilor de construcție care au fost executate la cinematograful comunal Capitol, hotărându-se achitarea sumei de 1.337.157 de lei care i se mai cuvenea firmei constructoare⁵⁸.

În primăvara anului 1933 s-a decis reducerea prețurilor de intrare la cinematografele Capitol și Apollo, deoarece în urma aplicării noii legi a impozitelor pe spectacole, numărul spectatorilor a scăzut⁵⁹.

În ședința din 7 iulie Delegația Consiliului Municipal a analizat situația financiară a cinematografelor din oraș, aparținătoare de Primărie, care era pozitivă. Veniturile realizate de către cinematograful Concordia din Mehală în perioada octombrie 1932 – mai 1933 au determinat factorii decizionali municipali să-l redeschidă în sezonul de toamnă⁶⁰.

În ciuda crizei economice, Primăria a acordat o serie de subvenții unor instituții sau societăți culturale. Astfel s-a acordat Reuniunii Culturale Germane suma de 50.000 de lei din subvenția de 100.000 de lei repartizată Teatrelor germane⁶¹, iar Sindicatului ziariștilor profesioniști din Timișoara un ajutor de 10.000 de lei pentru organizarea congresului acestora⁶².

A fost admisă, în parte, cererea Societății Femeilor Izraelite din Timișoara privind reducerea arendei pentru 11/2 jughăre de pământ arendat acestei societăți filantropice și s-a stabilit suma arendei la 100 de lei anual⁶³.

În urma cererii întocmite de către mai mulți părinți de etnie germană, prin intermediul Reuniunii Culturale Germane din Banat, de a li se pune la dispoziție sala de studiu din fosta grădiniță de copii situată în edificiul Primăriei din circumscripția III, str. Doja, s-a decis ca sala respectivă să fie pusă la dispoziția asociației germane pentru anul școlar 1933/1934, în mod gratuit⁶⁴.

Primăria a fost solicitată și de către Asociația corurilor și fanfarelor din Banat pentru a acorda sprijin în vederea organizării unui curs pentru dirijori. În acest sens se solicita acordarea localului necesar în clădirea Conservatorului comunal, precum și adăpostirea, cu plată, a cursanților în Căminele comunale. Delegația Consiliului

⁵¹ *Ibidem*, d. 10/1933, p. 105.

⁵² *Ibidem*, d. 13/1933, p. 30.

⁵³ *Ibidem*, d. 12/1933, p. 278.

⁵⁴ *Ibidem*, d. 10/1933, p. 47–57.

⁵⁵ *Ibidem*, d. 14/1933, p. 113.

⁵⁶ *Ibidem*, d. 15/1933, p. 13.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 38.

⁵⁸ *Ibidem*, d. 12/1933, p. 13–14. Pentru situația cinematografelor timișorene din perioada interbelică, vezi Nicolae Ilieșiu, *op. cit.*, 259–260.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 235.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 382.

⁶¹ *Ibidem*, p. 260.

⁶² *Ibidem*, p. 33.

⁶³ *Ibidem*, d. 14/1933, p. 148.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 162.

Municipal a hotărât aprobarea întreținerii curșanșilor în căminele comunale, fiecare participant urmând să-și plătească întreținerea. Pe durata cursului era pusă la dispoziție o sală la Conservatorul comunal, aprobându-se iluminatul și încălzitul ei pe timp de iarnă. Totodată profesorii de la Conservator erau autorizați să predea la cursul respectiv⁶⁵.

De atenția Primăriei s-a bucurat și Orchestra simfonică, care a primit în mod gratuit localul Teatrului, iluminatul și încălzitul spațiului în care își desfășura activitatea⁶⁶.

Au fost aprobate cererile Societății corale Doina Banatului și a Reuniunii Femeilor Române de a beneficia de curent electric gratuit pentru acțiunile culturale organizate de către acestea⁶⁷.

Sprijin au primit și cultele religioase din Timișoara și chiar din județul Timiș-Torontal. Primăria a continuat să sprijine ridicarea marelui obiectiv religios al românilor ortodoxi din Banat, Catedrala episcopală. În acest sens s-a hotărât donarea cantității necesare de cărămidă pe seama Episcopiei ortodoxe române din Timișoara la data când urma să se înceapă construcția sfântului lăcaș⁶⁸. Totodată Consiliul parohial din localitatea Urseni a primit gratuit, cu titlu de ajutor, o cantitate de maxim 100.000 de bucăți de cărămizi, cu condiția ca acestea să fie trimise doar după începerea lucrării de construcție a bisericii⁶⁹.

A fost creată o comisie pentru a stabili cantitatea de cărămidă necesară pentru școala confesională aflată în subordinea Comunității Bisericești romano-catolice din circumscripția IV⁷⁰. Tot gratuit au fost date 35.000 de cărămizi Școlii confesionale romano-catolice din circumscripția IV, Bulevard Berthelot, pentru terminarea clădirii începute⁷¹.

La 17 octombrie a fost prezentat referatul Serviciului Financiar cu privire la cererea Episcopiei romano-catolice prin care solicita un ajutor de 700.000 de lei necesar terminării lucrărilor de la Școala primară romano-catolică din cartierul Principele Carol, Delegația Consiliului municipal decizând a se înainta Ministerului de Interne un raport documentat prin care se cerea aprobarea de a fi acordată suma, cu titlu de împrumut⁷².

Era de asemenea achitată parohiei ortodoxe române din Mehala suma de 3000 de lei drept

acout asupra chiriei datorate de către aceasta pe lunile ianuarie-martie 1933⁷³.

Delegația Consiliului Municipal a aprobat adjudecarea comisiei de licitații pentru lucrările necesare construirii unui gard împrejmuitor la monumentul lui Dimitrie Țichindeal din Becicherecul Mic, precum și pentru completarea inscripției gravurii monumentului⁷⁴. Totodată Delegația a decis să fie plătite lucrările de lăcătușerie executate la același monument⁷⁵.

La 8 mai 1955, Delegația Consiliului Municipal a luat la cunoștiință referatul directorului Uzinei de gaz, care a fost întocmit împreună cu comisia de supraveghere și rectorul Politehnicii Victor Blașianu, hotărându-se cu unanimitate de voturi propunerea privind trecerea Uzinei de gaz la fabricarea cocsului. Urma realizarea de experiențe pentru a se stabili dacă, cocsul fabricat din cărbunele indigen de la Anina și Secu corespunde acestui proces tehnologic, precum și asupra rentabilității fabricării cocsului⁷⁶. Luând în discuție această problemă Consiliul Municipal a aprobat propunerea Delegației de a se decide, în principiu, trecerea uzinei de gaz la fabricarea cocsului⁷⁷.

O preocupare importantă a Primăriei a constituit-o repararea străzilor municipiului, desecarea terenurilor mlăștinoase, reabilitarea unor poduri din oraș. Referatul Serviciului Tehnic comunal în privința avizului Oficiului Central de licitații prevedea reconstruirea și repararea a 5550 de metri pătrați de trotuare de asfalt⁷⁸. Un alt referat al aceluiași serviciu avea planificată construirea trotuarelor noi de asfalt pe o suprafață de 400 de metri pătrați, Serviciul Economic fiind însărcinat să publice licitația pentru executarea acestei lucrări⁷⁹.

La 3 mai Delegația Consiliului a aprobat programul de muncă pe anul 1933 al Serviciului Tehnic comunal cu privire la construirea și pavarea străzilor, costul lucrărilor prevăzut în buget încadrându-se în limita sumei de 6.052.804 de lei, suprafața prevăzută pentru pavajul străzilor fiind de 22.000 de metri pătrați, cea pentru baza străzilor fiind de 34.000 de metri pătrați, iar cea pentru reconstrucția pavajului fără bază fiind de 10.000 de metri pătrați⁸⁰.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 236.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 313.

⁶⁷ *Ibidem*, d. 12/1933, p. 33.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 343.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 81.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 296.

⁷¹ *Ibidem*, p. 364.

⁷² *Ibidem*, d. 14/1933, p. 336.

⁷³ *Ibidem*, d. 15/1933, p. 83.

⁷⁴ *Ibidem*, d. 12/1933, p. 47.

⁷⁵ *Ibidem*, d. 14/1933, p. 353.

⁷⁶ *Ibidem*, d. 12/1933, p. 217.

⁷⁷ *Ibidem*, d. 13/1933, p. 53.

⁷⁸ *Ibidem*, d. 12/1933, p. 185. Vezi și d. 14/1933, p. 30.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 227.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 202.

În același timp autoritățile municipale au hotărât drenarea terenurilor inundate⁸¹.

De fapt refacerea străzilor orașului a început înaintea adoptării acestor hotărâri. Astfel la 1 martie Delegația Consiliului a aprobat executarea lucrărilor de reparații a Căii Buziașului și a străzii Braniște, însumând suma de 100.000 de lei, lucrările fiind executate de către Serviciul Tehnic comunal. Direcția T.C.T. a prezentat referatul privind pavarea străzii Doja, precum și refacerea liniei de tramvai de pe aceeași stradă, direcția respectivă urmând a se ocupa cu această ultimă lucrare⁸².

Au fost aprobate și planurile înaintate de către Direcțiunea U.R.E.E.T. privind construirea liniei lor de înaltă tensiune de 10.000 de volți⁸³.

Cererea locuitorilor din cartierul Iosefin pentru construirea unui pod pentru pietoni peste Bega în dreptul Fabricii de chibrituri a fost transferată Serviciului Tehnic pentru analiză, propunându-se executarea lucrării în anul 1934⁸⁴.

Primarul Liviu Gabor a fost însărcinat să pertraceteze cu Ordinul Misericordienilor în privința cedării de către aceștia a unei fâșii de teren, în prelungirea străzii Torino, pentru deschiderea unei alei pentru pietoni care să facă legătura între străzile Milano, Torino și Paris cu cartierul Cetate⁸⁵.

Serviciul Tehnic comunal trebuia să execute lucrările de reparație a aleii spre Ghiroda Nouă în cadrele lucrărilor de întreținere a șoselelor. Se aproba și cererea locuitorilor din strada Severinului de a se executa de către același serviciu lucrări de pavare în lungime de 16 metri în strada 1 Decembrie, începând de la fântâna publică, ca și pentru construirea unei alei pietonale. Se prevedea și nivelarea corpului drumului între strada Cluj, respectiv bulevardul Eroilor de la Tisa și strada 1 Decembrie. Serviciul Tehnic trebuia să execute și reparația trotuarelor de asfalt în străzile Dacilor, Ștefan cel Mare, Buziașului, reparația pavajului din splaiul Muller Guttenbrun, lucrare efectuată cu ocazia reparației generale a pavajului. Deasemenea trebuia să ia în considerare cererea locuitorilor din strada Basarabiei de a fi apărați de inundații, măsurile urmând a fi luate cu ocazia desecării apelor din cartierul Principele Mihai. Urma să fie desecată și așa-numita Balta Verde⁸⁶.

Se aproba și construirea unei conducte de apă, după strada Seleuș până la Bulevardul Mihai

Viteazu, în lungime de circa 90 de metri, în valoare de 50.000 de lei⁸⁷.

Delegația Consiliului Municipal a aprobat cererea Serviciului Tehnic referitoare la repararea aleilor și pasajelor de pe teritoriul municipiului în limitele sumei de 135.000 de lei. Era aprobată și solicitarea Serviciului Tehnic privind repararea drumurilor nepavate din Timișoara, suma alocată fiind de 135.000 de lei. În cadrul acțiunii de reparație a pavajelor, Serviciul Tehnic urma să execute reparația pavajelor în străzile: Gheorghe Pop de Băsești, Gh. Bolintineanu, Prayer, Mocioni, Vespasian; Gării de la moara Bega până la Fabrica de gaz, de la podul Eroilor până la Fabrica de chibrituri⁸⁸.

Se aproba și deschiderea străzii Ranetti⁸⁹, iar la 12 iunie Serviciul Tehnic era însărcinat să reconstruiască podul de lemn peste pârâul Behela de lângă Pădurea Verde⁹⁰, executându-se și desecări în cartierul Ronaș⁹¹.

O lucrare importantă aflată în atenția forurilor de decizie ale Primăriei în anul 1933 a fost cea privind terminarea lucrărilor de construcție a podului Traian, hotărându-se înaintarea caietului de sarcini, devizului și planurilor Oficiului Central de licitații pentru avizare⁹². În vederea executării lucrărilor de arhitectură a podului Traian, la 16 iunie Delegația Consiliului a hotărât ținerea unei licitații în acest sens⁹³. În luna august a fost adjudecată definitiv oferta firmei „Cooperativa Construcția și Mobila Modernă” din Timișoara pentru executarea lucrărilor arhitectonice la podul Traian⁹⁴. Totodată s-a decis executarea unor lucrări de izolare de beton și de asfalt la podurile Dacilor, Decebal, și la cel metalic între străzile Mureșan și Joffre⁹⁵.

În vara anului 1933 s-a decis refacerea asfaltului pe străzile Gheorghe Lazăr și turnarea de asfalt nou pe strada Paris, reparația pavajului în circumscripția III, Vlasici. Totodată Serviciul Tehnic executa o campanie generală de desecare a străzilor orașului⁹⁶.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 290.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 291–292.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 299. Și Consiliul Municipal a aprobat deschiderea străzii Ranetti, vezi d. 13/1933, p. 84.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 328.

⁹¹ *Ibidem*, 330.

⁹² *Ibidem*, p. 89.

⁹³ *Ibidem*, p. 333.

⁹⁴ *Ibidem*, d. 14/1933, p. 87.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 236.

⁹⁶ *Ibidem*, d. 12/1933, p. 345–346. Vezi și d. 14/1933, p. 53, unde Serviciul Tehnic avea atribuția de a întocmi planurile și devizul pentru desecarea terenurilor între Calea Circumvalațiunii, gara Domniței Elena, Bulevardul Cetății și Gheorghe Lazăr.

⁸¹ *Ibidem*, p. 225.

⁸² *Ibidem*, p. 39–40.

⁸³ *Ibidem*, p. 44.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 243.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 256.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 271–272.

Același serviciu executa lucrări de pavare a străzii General Foch⁹⁷.

A fost aprobată cererea locuitorilor din jurul pieței Asănești pentru deschiderea parcului din fața cafenelei „Elite”⁹⁸.

O altă hotărâre importantă luată de către Delegația Consiliului municipal a fost realizarea unui depozit de gunoi la Balta Verde, ocazie cu care erau umplute bălțile din zonă. Măsura a fost adoptată deoarece depozitul de gunoi din acel moment, aflat în hotarul comunei Freidorf, trebuia închis din motive sanitare⁹⁹.

Consiliul Municipal a analizat efectuarea unui schimb de terenuri între Primărie și Societatea de pășune „Concordia” din Cartierul Mehala, deoarece Primăria urmărea să intre în posesia terenului „Balta Verde”, situat la capătul Căii Bogdăneștilor, care trebuia umplut și nivelat în vederea prelungirii acestei căi, ce urma să ocolească Ronașul până la barieră, aceste modificări fiind necesare datorită planurilor edilitare avute în vedere, cât și din interese sanitare și de igienă ale orașului. S-a aprobat realizarea unui schimb de terenuri, Primăria primind terenul „Balta Verde” în mărime de 14 jugăre 59 st. pătrați și cedând în proprietatea societății „Concordia” terenul „Totosi” cu o suprafață de 22 jugăre 432 st. pătrați¹⁰⁰.

A fost prezentat și referatul Serviciului Tehnic pentru reconstruirea și repararea trotuarelor de asfalt ale municipiului, acesta fiind înaintat Oficiului Central de licitații pentru obținerea avizului. Delegația a decis și construirea străzii Bursei¹⁰¹.

Se aproba ca Uzina Electrică comunală să execute lucrările de înălțare a digurilor Begheiului, între Uzina Hidroelectrică și podul din Ghiroda, în conformitate cu proiectul realizat de către Serviciul Apelor, ridicându-se pământul necesar astfel încât de-a lungul Begheiului să se formeze șanțuri folosibile drept canale de scurgere, proiectate de comuna Ghiroda, în vederea desecării pământurilor mlăștinoase din hotarul acesteia. Având în vedere că prin înălțarea digurilor și săparea canalelor nu se putea realiza decât o parte a lucrărilor de desecare intenționate de către autoritățile din Ghiroda, Delegația Consiliului recomandă soluționarea chestiunii Prefecturii Timiș-Torontal, aceasta urmând să contribuie și ea la lucrările de ameliorare respective¹⁰².

Direcția A.C.O.T. trebuia să continue sau să înceapă construcția conductelor de apă în circumscriptiile I, II, III și V ale orașului¹⁰³.

La 24 iulie Delegația Consiliului aproba cererea lui Petru Tudoran de a i se permite construirea și punerea în funcțiune a unui pod plutitor peste canalul Bega la punctul situat la continuarea străzii Cluj, colțul grădinii Horticulturii, pe timp de trei ani¹⁰⁴.

La 4 august 1933 Delegația Consiliului a discutat referatul Consiliului Tehnic privind deschiderea de credite extraordinare pentru executarea următoarelor lucrări „extraordinare”: reconstruirea străzii Telbisz (Bursei) în întregime de la Teatrul comunal până la Gară în lungime de 1360 de metri și în valoare de 12.500.000 de lei, terminarea construcției Grădinei de copii din cartierul Mehala – 1.500.000 de lei, sistematizarea terenului pe malul stâng al Begheiului, de la podul Mitropolit Șaguna până la podul Traian și o porțiune de la parcul Scudier spre Cetate, strada Telbisz – 500.000 de lei, pentru asfaltarea Pieței Lahovari și prevederea ei cu grilaj se alocă suma de 300.000 de lei, pentru construirea trotuarului cu asfalt între podul Traian și palatul Szechenyi și a celui dintre Fabrica de pălării și palatul Dornhelm (str. Telbisz) – 250.000 de lei, pentru construirea de canale la suprafață în scopul desecării coloniei muncitorești Ronaș și Schnapp – 500.000 de lei, pentru bituminarea rosturilor la pavaje cu piatră în fața liceelor din bulevardul Loga – 100.000 de lei. În scopul executării acestor lucrări Delegația a aprobat și a supus Consiliului Municipal spre votare sporirea articolului 69 „Excedente din exerciții închise” cu suma de 12.500.000 de lei, (sumă disponibilă în casieria municipiului), precum și sporirea articolului 86 „venituri întâmplătoare” cu suma de 6.143.479 de lei. Față de aceste venituri delegația propunea înscrierea la cheltuieli a articolului 118 cu 12.500.000 de lei. S-a decis totodată că executarea lucrărilor edilitare din străzile Simion Bărnuțiu, General Foch și Preyer să fie incluse în programul de lucru din 1934¹⁰⁵.

La rândul său Consiliul Municipal a aprobat rectificarea bugetară, totalul lucrărilor noi de îmbunătățire ridicându-se la suma de 18.500.000 de lei, documentul fiind înaintat spre aprobare ministrului de interne. S-a hotărât și construirea unui vespasian public în cartierul Cetate în valoare de 500.000 de lei¹⁰⁶.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 368.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 390.

⁹⁹ *Ibidem*, d. 14/1933, p. 5.

¹⁰⁰ *Ibidem*, d. 13/1933, p. 106–107.

¹⁰¹ *Ibidem*, d. 14/1933, p. 8.

¹⁰² *Ibidem*, p. 22–23.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 24.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 28.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 61–62.

¹⁰⁶ *Ibidem*, d. 13/1933, p. 135, 137.

Pentru refacerea străzii Telbisz de la gara Domnița Elena la Teatrul comunal s-au aprobat planul, devizele și caietul de sarcini, lucrările prevăzând realizarea unei baze sistem macadam pe sol comprimat, de o grosime de 30 de centimetri piatră brută și pietriș, iar deasupra acesteia un strat de „beton” de 12 centimetri grosime, pe care apoi se va așeza piatră cheramită în limita sumei de 14.500.000 de lei. A fost luată decizia privind înaintarea caietului de sarcini Oficiului Central de licitații, împreună cu planurile, devizele necesare, tablourile comparative și de întreținere, iar după aprobarea documentelor respective urma să fie organizată licitația. Se sublinia că pavarea cu cheramită era mai avantajoasă, luându-se în considerare și întreținerea străzii într-un interval de 14 ani¹⁰⁷.

În conformitate cu avizul Oficiului Central de licitații și al regulamentului în vigoare, la 11 august s-a aprobat începerea urgentă a tranșei I a lucrărilor de reparații și reconstruire a trotuarelor de asfalt în străzile Ștefan cel Mare, Dacilor, Calea Buziașului, Piața Traian, restul lucrărilor pentru celelalte circumscripții urmând a fi discutate în următoarea ședință a Delegației Consiliului Municipal¹⁰⁸.

S-a hotărât și împrejmuirea la colțuri cu grilaj a parcului din Piața Libertății, precum și cel din Piața Coronini, din fața Gării Domnița Elena, Parcul triunghiular din fața Sanatoriului și cel din fața Spitalului de copii. În cazul în care mai rămânea grilaj disponibil urma să se împrejmuiască și Piața din fața Bisericii romano-catolice din circumscripția III¹⁰⁹.

În ședința din 29 august a Delegației Consiliului Municipal a fost audiat raportul Serviciului Tehnic privind podul plutitor peste Bega din cartierul Principele Carol și s-a decis ca același serviciu să fie invitat să facă propunerea privind mutarea podului metalic situat între strada Mureș și General Joffre ca și pentru folosirea în viitor a pilonilor așezați la acel punct¹¹⁰. Concomitent se avea în vedere lucrări pentru amplificarea parcului Scudier, Serviciul Tehnic întocmind un referat în acest sens¹¹¹.

În altă ordine de idei a fost aprobat referatul Uzinei de gaz privind lucrările de așezare și de aliniere a conductelor de gaz în strada Doja și respectiv Piața Lahovary, în lungime de 460 de metri în cadrul sumei de 50.000 de lei¹¹². A fost alcătuită și o comisie pentru a studia posibilitatea introdu-

cerii iluminatului public și particular în cartierul Ronaț¹¹³. A fost luată măsura privind prelungirea rețelei electrice din Calea Lipovei până la Vamă, pe o distanță de circa 400 de metri¹¹⁴.

La 12 septembrie Delegația Consiliului a decis aprobarea schimbării repartizării cheltuielilor fixate în cadrul bugetului anului 1933, urmând a fi executate următoarele lucrări de pavaj: construirea bazei drumului împreună cu pavarea străzii cu piatră semicubică în bulevardul Loga (circa 691.000 de lei), Piața Lahovary (666.000 de lei), strada Gării, Domnița Balașa, Tudor Vladimirescu, Romulus, pavarea străzii pe o bază existentă în Remus, Seleuș, Mitropolitul Varlam, construirea bazei drumului în Marghiloman, Peleş, Samuil Micu, Carmen Sylva, Milano, Mircea cel Bătrân, Horia, Cloșca, Crișan, Basarabiei, Geml, Cassian Munteanu, construirea bordurilor duble ale carosabilului în Marghiloman, Peleş, Samuil Micu, Braniște, Brutus, Milano, Carmen Sylva, reconstruirea Bulevardului Regele Ferdinand – strada Doja, suma totală alocată acestor lucrări fiind de 5.891.942 de lei¹¹⁵.

Se aproba și raportul Serviciului Tehnic privind executarea de către Horticultura a lucrărilor de nivelare și sistematizare a străzii Bursei, a malului Begheiului și al parcului din Cetate. Prezentându-se referatul aceluiași serviciu referitor la programul de lucru pentru executarea lucrărilor de asfaltare pe o suprafață de 5.500 de metri pătrați, s-a decis ca aceste lucrări să fie realizate numai în cartierul Fabric deoarece doar în zona respectivă era nevoie de cel puțin 6000 de metri pătrați de asfalt nou, în cartierul respectiv trotuarele de asfalt fiind cele mai impracticabile¹¹⁶.

În toamna anului 1933 se efectua completarea rețelilor conductelor de apă în plin centru orașului¹¹⁷. S-a aprobat și prelungirea conductelor de apă în circumscripțiile III și V¹¹⁸.

La 3 noiembrie Delegația Consiliului a discutat posibilitatea prelungirii liniei de tramvai până la colonia Bessenyei, urmând ca după terminarea studiului să fie întocmit un proiect în acest sens¹¹⁹. Același for a mai decis pavarea locului destinat pentru piața săptămânală în Piața Avram

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 139–140.

¹⁰⁸ *Ibidem*, d. 14/1933, p. 84.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 130–131.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 135.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 166.

¹¹² *Ibidem*, p. 189.

¹¹³ *Ibidem*, p. 193.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 238.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 201, 203.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 208. A fost aprobată suma de 25.000 de lei pentru executarea trotuarului de asfalt în colțul Bulevardului Regele Ferdinand până la carosabilul din strada Napoleon, vezi p. 333.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 231.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 369–370.

¹¹⁹ *Ibidem*, d. 15/1933, p. 5.

Iancu, pavarea de la strada Doja până la Onițiu, construirea drumului cu macadam în strada Verde (circ. II) și în strada M. Ciordaș (circ. III), repararea pavajului în Piața Traian, precum și repararea pavajului vechi în diferite străzi (în primul rând din strada Gloria)¹²⁰.

Consiliul Municipal a propus în ședința din 13 iunie să arendeze o porțiune de 100 de jugăre din pădurea statului numită „Casa Verde”, pe un termen de 100 de ani, cu dreptul de a înființa un restaurant, spații de joacă pentru copii, locuri de relaxare. Propunerea a fost aprobată, Delegația Consiliului urmând să facă demersurile necesare pe lângă Ministerul Agriculturii și Domeniilor pentru arendarea terenului respectiv¹²¹.

Consiliul Comunal a înaintat Serviciului Tehnic pentru a fi studiată propunerea privind construirea trotuarelor și trecătorilor de lemn din cartierul Principele Mihai, precum și a pavării pieții săptămânale din cartierul V¹²².

În privința cererii locuitorilor din cartierul Principesa Elisabeta în vederea construirii unei linii de tramvai care să facă circuitul între cartierele I–II–III, precum în alte orașe, mai ales că în cartierul respectiv se construiau încontinuu case noi, primarul Liviu Gabor informa Consiliul Municipal că Delegația Consiliului era preocupată de chestiunea respectivă, existând o comisie care studia rezolvarea problemei și care urma să facă propuneri Delegației. În ceea ce privește construirea unui pod pentru pietoni peste Bega în străzile Gelu și Cameliei, chestiunea era în curs de rezolvare, planurile fiind trimise Consiliului Superior Tehnic de la București, neprimindu-se încă nici un răspuns. Potrivit declarației lui Liviu Gabor, în cursul verii anului 1933 „S-au executat lucrări edilitare mai mult ca în 15 ani”, urmând ca în 1934 lucrările să se extindă și în cartierele Iosefin și Fabric, șefului Serviciului Financiar al Primăriei arătând că pentru anul în curs nu mai existau bani suficienți în acest scop¹²³.

Luându-se în discuție și problema construirii de case în oraș, Liviu Gabor atrăgea atenția că nu era în interesul general ca locuitorii orașului să fie încurajați să mai construiască la periferii deoarece orașul era așezat pe un teritoriu și așa prea mare, unde ar putea locui 450.000 de oameni și nu 100.000 câți locuiau în acel moment. Marea întindere a teritoriului Timișoarei reclama cheltuieli edilitare și taxe enorme, care ar trebui în mod normal

să fie suportate de aproape jumătate de milion de oameni, conchidea primarul municipiului¹²⁴.

Tot în cursul anului 1933 au fost executate reparațiile necesare pavilionul principal al ștrandului comunal¹²⁵, precum și la Baia și plaja comunală¹²⁶. La 28 aprilie Delegația Consiliului a hotărât demolarea edificiului Băii „Ileana” deoarece nu mai era în stare de funcționare¹²⁷.

Delegația Consiliului a hotărât formarea unei comisii care să stabilească posibilitatea înființării unei bănci a orașului¹²⁸. Referatul comisiei a stabilit că proiectul era irealizabil¹²⁹.

Au fost luate și măsuri pentru ameliorarea situației piețelor din oraș¹³⁰.

Primăria avea în vedere și cumpărarea unui imobil în localitatea Bocșa Montană pentru scopurile municipiului, propunându-se Consiliului Comunal înființarea unei colonii de vară în localitatea respectivă¹³¹.

La 23 septembrie Delegația Consiliului aproba proiectul prezentat de către Serviciul Tehnic privind la repararea fațadei Primăriei¹³².

În altă ordine de idei, Liviu Gabor era autorizat de către Delegația Consiliului să solicite o cotă de 3000 de porci săptămânal de la Ministerul Agriculturii și Domeniilor precum și de la cel al Industriei și Comerțului, din cota aprobată la export în Anglia, necesară înființării unei fabrici de cârnuri bacon. Delegația a decis să facă toate înlesnirile legal admise acestei noi fabrici pentru a ajuta la dezvoltarea industriei în Timișoara¹³³. Directorul Abatorului comunal trebuia să pună la dispoziția Primăriei toate planurile abatorului solicitate de către inițiatorii înființării fabricii de carne „Bachon”¹³⁴.

A fost aprobată cererea Societății U.D.R. de a se face o nouă încercare „de consum” cu turboalternatorul de 3570 de kw, proba urmând a avea loc în perioada octombrie – februarie când energia

¹²⁴ *Ibidem*, p. 63.

¹²⁵ *Ibidem*, d. 12/1933, p. 53.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 147. Au mai fost hotărâte lucrări de reparații la Baia și plaja din Iosefin în limita sumei de 4. 950 de lei și reparații la Baia din parcul Scudier în limita sumei de 23. 815 de lei, vezi p. 160.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 192.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 108–109.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 308.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 150.

¹³¹ *Ibidem*, p. 219.

¹³² *Ibidem*, d. 14/1933, p. 254.

¹³³ *Ibidem*, d. 12/1933, p. 302. Despre proiectul respectiv vezi și Coriolan Băran, *Repruvire asupra vieții. Memorii*, Arad, 2009, 288/289; *Vestul* 16 aprilie 1933, 1, interviul luat prefectului județului Timiș-Torontal, Coriolan Băran.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 351.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 27–28.

¹²¹ *Ibidem*, d. 13/1933, p. 97.

¹²² *Ibidem*, d. 10/1933, p. 25.

¹²³ *Ibidem*, p. 74–75.

produsă de către turbo-alternator se putea utiliza de către U.E.E.T.¹³⁵.

Pe de altă parte Serviciul Tehnic a fost delegat să trateze cu următoarele cultele religioase: romano-catolic, ortodox-sârb și evreiesc în scopul înființării unui cimitir comunal¹³⁶. S-a decis în principiu înființarea unui cimitir comunal în circumscripția V, Principele Mihai, Serviciul contencios urmând să pertraceteze cu proprietarii de terenuri de la care trebuiau obținute fâșiile de teren pentru înființarea cimitirului¹³⁷.

Luând în discuție situația Lăptăriei comunale, Delegația Consiliului a decis ca pentru a asigura și ridica rentabilitatea acestei întreprinderi, directorul acesteia era autorizat să intensifice „propaganda” și reclama, folosindu-se de orice mijloc uzual din viața comercială¹³⁸.

A fost luată și decizia de a se interveni la Ministerul de Justiție pentru a aviza dacă filiala Crucii Roșii Române din Timișoara era succesoarea de drept a Societății Crucii Roșii maghiare din Timișoara pentru a i se putea preda averea solicitată. În acel moment efectele și numerarul Societății Crucii Roșii maghiare erau administrate de către Primărie¹³⁹.

A fost aprobată cererea „Uniunii Amicii Rozelor” pentru amplificarea pavilionului Societății, construcția care urma să fie executată devenind proprietatea Primăriei¹⁴⁰.

Delegația Consiliului a discutat la 23 septembrie proiectul de regulament pentru reglementarea prostituției, și combaterea prostituției clandestine pe teritoriul municipiului¹⁴¹, aprobat apoi de către Consiliul Municipal.

La cererea Prefecturii Timiș-Torontal de a fi puse la dispoziție, localurile necesare instalării Laboratorului de microbiologie și patologie veterinară, Delegația Consiliului a însărcinat Serviciul Financiar să aibă în vedere această necesitate la întocmirea bugetului pe anul 1934¹⁴².

Analizând referatul Serviciului cultural pentru închirierea unui local necesar organizării unui studiu al Societății de Radiodifuziune București, s-a decis să se facă o ofertă Vicariatului ortodox sârb pentru închirierea reședinței de vară în acest scop, Vicariatul urmând să pună la punct încăperile care urmau să fie destinate acestui obiectiv¹⁴³.

În ședința Delegației Consiliului din 10 noiembrie s-a hotărât încunoștiințarea Subsecretariatului de Stat al Aerului că Primăria Timișoarei era dispusă să stabilească împreună cu reprezentantul Subsecretariatului, terenul destinat aeroportului local atunci când va fi realizată aerostația din oraș¹⁴⁴.

Delegația Consiliului propunea Consiliului Comunal să aprobe oferta Băncii „Victoria” privind răscumpărarea creanței municipiului de 21.030.313 lei, cu o cotă de 30%, adică cu suma de 6.309.093 lei, plata urmând a se efectua imediat. Banca va fi obligată să asigure municipiului, prin carte funciară, dreptul de locație, pe timp de 10 ani în imobilul proprietate a băncii, necesar Direcției regionale C.F.R.¹⁴⁵.

Consiliul Comunal a discutat plângerea comercianților din cartierul Cetate față de iluminarea insuficientă a străzilor și piețelor mai importante din cartier. Aceștia arătau că dacă autoritățile municipale nu luau măsurile pentru remedierea situației, erau hotărâți să renunțe la luminatul vitrinelor magazinelor pe care le dețineau. Răspunzând, Cornel Miklosi sublinia că iluminatul orașului se făcea în baza unui plan stabilit înainte și care era aprobat de Consiliul Municipal, iar cheltuielile privind iluminatul electric costa anual circa 3000.000 de lei. Liviu Gabor s-a pronunțat pentru a se întreprinde toate eforturile în vederea ameliorării chestiunii iluminării cartierului respectiv¹⁴⁶.

Forurile de conducere ale Primăriei Timișoarei au soluționat în cursul anului 1933 și o serie de probleme cu care se confruntau asociațiile sportive din oraș. Astfel, în urma memoriului Societăților sportive, Serviciul contencios era însărcinat de către Delegația Consiliului să realizeze un studiu amănunțit referitor la situația juridică a arenelor „Banatul” și a stadionului, precum și la posibilitatea rezilierii contractelor respective. După analizarea situației, în condițiile în care contractele de arendare a terenurilor societății sportive F.S.S.R. și „Banatul” erau lovite de nulitate, Delegația Consiliului a decis ca societățile amintite să predea Primăriei terenul stadionului¹⁴⁷.

La 18 august, după prezentarea procesului verbal al Comisiei sportive cu privire la terenul Clubului Sportiv „Banatul”, s-a decis pentru

¹³⁵ *Ibidem*, p. 318.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 355.

¹³⁷ *Ibidem*, d. 14/1933, p. 17.

¹³⁸ *Ibidem*, d. 12/1933, p. 386.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 395.

¹⁴⁰ *Ibidem*, d. 14/1933, p. 237.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 249.

¹⁴² *Ibidem*, d. 15/1933, p. 8.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 9.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 36. În aceeași ședință au fost deschise următoarele credite suplimentare: subvenții pentru învățământ, ajutorarea elevilor săraci: 50.000 de lei; extraordinare: subvenții pentru Școala de arte frumoase: 149.082 de lei; pentru repararea Bisericii romano-catolice din circumscripțiile I și V suma de 45.000 de lei, vezi p. 38.

¹⁴⁵ *Ibidem*, d. 12/1933, p. 287.

¹⁴⁶ *Ibidem*, d. 10/1933, p. 75-76.

¹⁴⁷ *Ibidem*, d. 12/1933, p. 313.

aplanarea pașnică și prin bună înțelegere a litigiului existent între clubul respectiv și Primărie ca aceasta din urmă să acorde următoarele beneficii: clubul să posede în viitor o garderobă pe timp de doi ani gratuit, se asigura clubului o zi pe săptămână de antrenament în mod gratuit, timp de doi ani, Primăria ceda clubului din încasări suma de 80.000 de lei. În urma acestor beneficii, arena sportivă și toate construcțiile existente pe acest teren, treceau în deplina și exclusivă proprietate a Primăriei, administrația financiară cât și cea sportivă fiind efectuate de către aceasta. Urma să fie elaborat un regulament privitor la arenă, iar Serviciul Tehnic trebuia să întocmească un deviz pentru lucrările de amenajare ale arenei¹⁴⁸.

În același timp, edificiul „Diorama” era pus la dispoziția Ligii de Vest, gratuit, iar în cazul în care nu întrunea condițiile, Serviciul Economic urma să pună la dispoziție un alt local¹⁴⁹. La 23 mai serviciul respectiv era invitat, ca în termen de 8 zile, să caute un local corespunzător Ligii de Vest în locul edificiului „Diorama” din parcul Scudier¹⁵⁰. S-a hotărât și intervenția la Ministerul Instrucțiunii, Cultelor și Artelor, pentru a fi puse la dispoziția sportivilor sălile de gimnastică de la școlile secundare din oraș¹⁵¹. A fost aprobată cererea arenei sportive „Electrica” de a se mări terenul sportiv dat în folosința asociației cu 60 de metri spre Pădurea Verde, 60 de metri spre gara Fabric și 456 de metri spre Spitalul Epidemic¹⁵².

Delegația Consiliului aproba și arendarea unei fâșii de teren situat lângă Grădina Rozelor, în mod provizoriu, Societății sportive „Radmina”¹⁵³. A fost satisfăcută și cererea Reuniunii de gimnastică a muncitorilor din Timișoara pentru repararea tribunei la arena sportivă, aprobându-se ca Serviciul Tehnic să pună la dispoziția Reuniunii, gratuit, și după posibilități cărămida necesară¹⁵⁴.

În vederea concursului hipic ce urma să se desfășoare la Timișoara, s-a decis a se fixa un premiu al municipiului în valoare de 12.000 de lei¹⁵⁵.

La 4 iulie a fost respinsă cererea Clubului Sportiv „Banatul” pentru repararea arenei sportive deoarece nu exista acoperire bugetară în acest scop¹⁵⁶.

La 1 august a fost aprobată o reducere cu 50% din restanțele de chirie ale Societății sportive

„Rapid”, cu condiția ca societatea să achite restanța redusă în termen de 15 zile. Totodată se reducea chiria cu 50% începând cu 1 august 1933¹⁵⁷. A fost aprobată și cererea Societății Sportive „Dacia” de a i se mai pune la dispoziție încă 400 stânjani pătrați din proprietatea municipiului¹⁵⁸.

La sfârșitul verii anului 1933 se aproba cererea Societății sportive „Chinezul” de a i se arenda lotul liber situat pe malul drept al Begheiului, de lângă Societatea „Înainte” în suprafață de circa 350 de stânjani pătrați cu o arendă anuală de 100 de lei. Societatea nu putea construi pe terenul respectiv decât edificii provizorii, cu aprobarea Delegației Consiliului și pe baza avizului Serviciului Tehnic¹⁵⁹.

Având în fruntea sa o personalitate de seamă a orașului, dr. Liviu Gabor, Primăria Timișoarei a fost nevoită și în cursul anului 1933 să se confrunte cu puternica recesiune economică ce a cuprins întreaga lume. În aceste condiții instituțiile conducătoare ale primăriei au acordat sprijin șomerilor, cât și populației nevoiașă din municipiu, oferind, în ciuda restrângerilor financiare, bonuri pentru alimente, prânzuri și cine gratuite în cantinele populare, găzduire în cele două azile de noapte. Șomerii au fost deasemenea angajați la lucrările edilitare pe care le executa Primăria.

A fost aprobată și construirea unui azil de zi pentru copii muncitorilor, precum și a unui pavilion pentru bolnavii incurabili aflați la Azilul de bătrâni.

Primăria municipiului a fost nevoită în cursul anului 1933 să preia în administrație o serie de spitale din Timișoara.

Discuții ample s-au purtat pe seama construirii unui Palat de Justiție, o chestiune rămasă în suspensie de 33 de ani, Delegația Consiliului Municipal și Consiliul Municipal stabilind terenul pe care urma să se construiască edificiul respectiv, condițiile angajării Primăriei la realizarea proiectului, precum și cuantumul contribuției locuitorilor orașului pentru realizarea acestuia. O altă cerere similară (înălțarea unui Palat al Artelor Frumoase) a venit din partea Societății Academice de Arte Frumoase, Primăria municipiului distribuind un teren în acest sens.

A fost acordat sprijin financiar pentru transferul de la Cluj-Napoca la Timișoara, a materialului didactic și a mobilierului aparținând Academiei de Arte Frumoase, care începând cu anul 1933 și-a desfășurat activitatea în orașul de pe Bega.

¹⁴⁸ *Ibidem*, d. 14/1933, p. 103–104.

¹⁴⁹ *Ibidem*, d. 12/1933, p. 174–175.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 268.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 174–175.

¹⁵² *Ibidem*, p. 176.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 196.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 256.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 293.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 378.

¹⁵⁷ *Ibidem*, d. 14/1933, p. 46.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 92.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 131–132.

Alte două planuri importante pentru conducerea oraşului, refacerea faţadei Teatrului comunal şi repararea şi amplificarea Abatorului comunal, nu au putut fi realizate în anul pe care îl analizăm din motive birocratice (întârzieri privind aprobarea documentaţiei de către forurile de la Bucureşti). A fost motivul pentru care Primăria a înaintat instituţiilor centrale competente două memorii în vederea simplificării procedurilor birocratice.

În 1933 a fost cumpărat edificiul Căminului muncitorilor pentru transformarea lui în Institut obstetric.

În şedinţele Consiliului Municipal a fost discutată şi situaţia instituţiilor culturale care erau subordonate Primăriei, respectiv starea precară în care se aflau Muzeul Bănăţean şi Biblioteca oraşului. Primarul Liviu Gabor sublinia că lucrurile ar intra pe făgaşul normal în momentul realizării Palatului Cultural (un vis vechi al fruntaşilor oraşului), în care urmau să funcţioneze şi cele două instituţii. S-a propus şi înfiinţarea unor mici biblioteci pentru locuitorii cartierelor de la periferia municipiului.

Conducerea Primăriei s-a ocupat şi de întreţinerea şcolilor, ca şi de asigurarea unei pregătiri profesionale de calitate pentru tinerii care urmau cursurile Şcolii de ucenici a Tramvaielor comunale. Se avea astfel în vedere formarea de meseriaşi bine pregătiţi profesional, care urmau să muncească în întreprinderile aparţinând Primăriei.

În ciuda dificultăţilor economice au fost acordate subvenţii unor instituţii sau societăţi culturale precum şi cultelor religioase din Timişoara.

Primăria a sprijinit unele iniţiative tehnice, cum a fost cea care urmărea trecerea Uzinei de gaz la fabricarea cocsului, proiect în realizarea căruia a fost implicată şi Politehnica timişoreană.

O atenţie deosebită a fost acordată refacerii trotuarelor şi străzilor din oraş (s-a prevăzut reconstruirea în întregime a străzii Telbisz între Teatrul comunal şi Gara Domniţa Elena), reabilitarea unor poduri, prelungirea reţelelor de curent electric, completarea reţelei de conducte de apă, construirea unor linii de înaltă tensiune, desecarea terenurilor mlăştinoase, precum şi mutarea depozitului de gunoi al oraşului.

Primarul Liviu Gabor analizând problema extinderii construcţiilor de locuinţe, sublinia că nu era în interesul general ca locuitorii să fie încurajaţi să construiască la periferii deoarece oraşul era aşezat pe un teritoriu şi aşa prea mare, fapt ce reclama cheltuieli edilitare şi taxe enorme care ar trebui să fie suportate în mod normal de aproximativ jumătate de milion de oameni.

A fost discutată în cursul anului 1933 şi problema construirii unui aeroport la Timişoara, ca şi cererea Societăţii de Radiodifuziune Bucureşti pentru realizarea unui studiou în Timişoara, conducerea municipiului fiind receptivă faţă de cele două iniţiative.

Asociaţiile sportive din oraş s-au bucurat de sprijinul Primăriei, care le-a acordat o serie de facilităţi (arendarea unor terenuri, reducerea chiriilor, aprobarea pentru extinderea unor arene sportive etc.).

Toate aceste hotărâri pe care le-au adoptat Delegaţia Consiliului Municipal şi respectiv Consiliul Municipal în anul 1933 au avut darul să ducă la continuarea procesului de modernizare a oraşului Timişoara, la transformarea acestuia într-un oraş european, în ciuda crizei economice.

THE MAIN ACTIVITIES DEVELOPED BY THE TOWNHALL OF THE MUNICIPE OF TIMIŞOARA IN 1933

(Abstract)

Being led by a remarkable personality of the town, dr. Liviu Gabor, the Townhall of Timişoara was obliged, also in 1933, to confront the hard economic recession that had covered the whole world. On these terms, the leading institutions of the townhall offered support both to the unemployed and to poor population of the town. They offered, despite the financial restrictions, food tickets, free lunches and dinners in the popular canteens, housing in the two night shelters. The unemployed were also hired at town works accomplished by the Townhall.

The building of a day shelter for workers' children, as well as of a pavilion for incurable patients of the old men Asylum were also ratified.

The Townhall was bound to take over in administration a series of hospitals in Timişoara in 1933.

Ample discussions were led concerning the construction of a Justice Palace, that had been a vague matter for 33 years. The Delegation of the Town Council and the Town Council established the ground on which the edifice was to be built, the conditions of employment of the Townhall in the project accomplishment, as well as the amount of contribution of the town inhabitants to this project. A similar demand (the building of a Palace of Fine Arts) came from the Academic Society of Fine Arts. The Townhall allotted a land for this matter.

Financial support was offered to transfer the didactic material and the furniture belonging to the Academy of Fine Arts from Cluj-Napoca to Timişoara where it had developed its activity since 1933.

Another two important plans for leading the town, restoration of the facade of the communal Theater and reparation and enlargement of the communal

Slaughterhouse could not be achieved in the year we are analyzing from bureaucratic reasons (delays regarding the approval of documentation by the forums from Bucharest). That was the reason for which the Townhall presented two memorials to the competent central institutions in view of simplification of the bureaucratic procedures.

In 1933, the edifice of the Workers' House was purchased to transform it in an Obstetric Institute.

In the meeting of the Town Council it was also discussed the situation of the cultural institutions subordinated to the Townhall, respectively the precarious state in which the Museum of Banat and the Town Library were. The mayor Liviu Gabor emphasized that things would get into a rut in the moment of building of the Cultural Palace (an old dream of the town leaders), where the two institutions were to function. It was also proposed setting up some small libraries for inhabitants of the parishes from the town outskirts.

The Townhall leading team was also concerned with maintenance of school, as well as with quality professional training of the young who were following the courses of the communal Tramways Apprentice School. It was pursued to train professionally well qualified workers who were to work in the enterprises belonging to the Townhall.

Despite economic difficulties, subsidies were granted to cultural institutions and societies, as well as to religious cults from Timișoara.

The Townhall supported some technical initiatives as that one that was following producing coals

by the Gasworks, project in whose achievement the Polytechnic University was also involved.

A special attention was paid to restoration of pavements and streets of the town (it was provided entire reconstruction of the Telbisz street between the communal Theater and the Domnița Elena Station), rehabilitation of some bridges, elongation of electric networks, completion of water pipe network, construction of high voltage lines, draining of moors, as well as removal of the garbage deposit of the town.

The mayor Liviu Gabor analyzed the problem of extension of dwelling construction and he emphasized the fact that inhabitants should not have been encouraged to build in the suburbs because the town was settled on a too large area that required town expenses and huge taxes that should have been paid by half of million of inhabitants.

The problem of building an airport at Timișoara, as well as the proposal of the Society of Radio System Bucharest to have a studio in Timișoara were also discussed in 1933. The leaders of the town were very receptive to the two proposals.

The sports associations of Timișoara enjoyed the support of the Townhall that offered them a series of facilities (leasing of grounds, rent cuts, approval of extension of sportive arenas etc.)

All these decisions adopted by the Delegation of the Town Council and, respectively by the Town Council in 1933 carried on the process of modernization of Timișoara, its transformation in an European town despite the economical crisis.

ADUNĂRILE GENERALE ALE REGIONALEI „ASTRA BĂNĂȚEANĂ” (1937–1948)

*Dumitru Tomoni**

Cuvinte cheie: *Regionala „Astra Bănățeană”, Banat, viața culturală bănățeană*
Mots-clés: *La Regionale «Astra Bănățeană», le Banat, la vie culturelle du Banat*

Continuând tradiția „Astrei” și Regionala Bănățeană s-a preocupat încă din primul an de activitate să-și organizeze adunările generale. Acestea se convoacă anual, iar în cazuri excepționale de mai multe ori pe an. Participau la aceste adunări toți membrii Regionalei, dar drept de vor decisiv aveau doar membrii fondatori, pe viață și activi confirmați în anul precedent și având cotizația achitată. Ceilalți membri – onorari, corespondenți și ajutători – aveau doar drept de vot consultativ. Locul adunării viitoare se stabilea în ultima adunare generală de către aceasta, iar data desfășurării era stabilită de către Comitetul Regionalei. Adunarea era convocată cu cel puțin 15 zile libere înaintea datei stabilite printr-un convocator publicat în presă.

Adunarea generală alegea pe o perioadă de cinci ani președintele și comitetul Regionalei din rândul președinților despărțămintelor județene și ai secțiilor Regionalei, stabilea programul de activitate, aproba execuția bugetară și bugetul pentru anul viitor, acorda premii și stipendii, hotăra primirea de noi membri corespondenți, numea membrii activi ai secțiilor etc.¹. După ținerea adunării, președintele Regionalei înainta Comitetului Central al „Astrei” raportul anual de activitate împreună cu procesul verbal al adunării generale. Hotărârile adunării erau trimise Comitetului Central al „Astrei”, iar cele ce depășeau interesele Regionalei se puteau plica numai după ce primeau aprobarea conducerii de la Sibiu.

Programul adunării generale se anunța cu cel puțin două săptămâni, prin publicarea lui în periodicele din Banat, iar ordinea de zi diferea în funcție

de problemele abordate. După modelul „Astrei”, seara de cunoștință era un prilej de reîntâlniri și discuții amiabile la cel mai important hotel din oraș. Programul primei zile începea prin participarea la serviciul religios. După oficierea serviciului religios urmează prima ședință deschisă de președintele Regionalei, care evidențiază momentele cele mai importante din activitatea acestei. Raportul de activitate este prezentat de secretarul Regionalei, fiind urmat de alegerea comisiilor de lucru pentru examinarea raportului general de activitate, aprobarea execuției financiare pe anul încheiat și a bugetului anului următor și pentru înscrierea de noi membri. În după-masa zilei se desfășura conductul etnografic și alegoric, care își propunea să înfățișeze bogățiile spirituale și materiale specifice zonei și concursul de coruri, fanfare și jocuri populare. Seara, se organiza un program artistic. A doua zi avea loc o ședință administrativă în care se citeau rapoartele comisiilor și se vota proiectul de buget².

Primele două adunări generale ale Regionalei, cea de la Oravița (26–27 iunie 1938) și Lugoj (24–25 iunie 1939) s-au desfășurat după acest program, fiind adevărate sărbători naționale pentru românii din aceste zone ale Banatului. Ele s-au bucurat de participarea unor personalități de seamă ale Banatului, de numeroase coruri și fanfare, dar și de un public entuziast. Datorită evenimentelor internaționale, adunările generale din 1940, 1941 și 1942 s-au desfășurat la Timișoara, în sala festivă a Liceului Comercial din Timișoara, având doar un caracter administrativ.

Adunarea generală de la Bocșa (27 iunie 1943), deși s-a desfășurat doar într-o zi, a reușit, prin numărul mare de participanți și manifestările

* Inspectoratul Școlar Județean Timiș, Bulevardul C.D. Loga, nr. 3, Timișoara, e-mail: dtomoni@yahoo.com.

¹ *Regulamentul intern pentru Regionala bănățeană a „Astrei”, Luceafărul*, (Timișoara), an III, nr. 3–4, martie-aprilie 1937, 119.

² Ilie Rusmir, *Îndemnuri pentru munca cercului cultural al „Astrei”*, Timișoara, Edit. „Astra Bănățeană”, 1944, 60–62.

cultural artistice organizate, să reprezinte o adevărată sărbătoare pentru sudul Banatului.

Adunarea generală de la Oravița (26–27 iunie 1938)

Dorința conducerii Regionalei de a-și ține prima adunare generală la Oravița, oraș cu puternice tradiții spirituale și în același timp reședință a despărțământului județean Caraș, a fost primită cu satisfacție de către reprezentanții despărțământului. În ședința comitetului despărțământului Caraș din 5 martie 1938, la propunerea protopopului Virgil Musta, s-a hotărât contactarea conducerii „Casinoului” din Oravița pentru ca sărbătorirea a 120 de ani de la înființarea „Casinoului” să se facă împreună cu adunările generale³. În aceeași ședință s-a desemnat un comitet de organizare format din Ilie Rusmir, V. Vărădean, Gheorghe Fara și A. Mălăescu și s-a propus un proiect de program, din care nu trebuiau să lipsească conductul etnografic și alegoric, concursul de coruri și fanfare și petrecerea cu dans. Pentru că răspunsul conducerii „Casinoului” a fost favorabil organizării simultane a celor două manifestări culturale, în ședința comitetului despărțământului din 7 mai 1938 s-a definitivat modul de organizare a conductului etnografic și alegoric, ce trebuia să prezinte bogățiile spirituale și materiale specifice Carașului⁴: o nuntă țărănească cu toate obiceiurile ei; un grup mare de copii, îmbrăcați în costumul național; un grup reprezentând sfințenia muncii și hărnicia țărăncii cărășene; războiul de țesut și cilimul (scoarța) cărășeană; o șezătoare; grupul absolvenților școlii țărănești organizate de „Astra”; un grup al cântăreților cărășeni, prezentarea satului Berliște, model de organizare culturală, socială, sanitară și economică, grupul țăranilor cărășeni inventatori; grupuri de săteni și sâtence înfățișând evoluția și specificul portului cărășan și jocurilor regionale din Valea Almăjului, Valea Bârzavei, Valea Carașului și Bufenii; prezentarea principalelor ocupații ale locuitorilor Carașului: exploatarea și prelucrarea bogățiilor subsolului, valorificarea lemnului, olăritului, creșterea vitelor și agricultura⁵.

Problema organizării Adunării generale a Regionalei „Astra Bănățeană” se discută și în adunarea generală a despărțământului Oravița din 15 mai 1938, hotărându-se și definitivarea programului⁶.

Potrivit acestuia, invitații se întâlneau sâmbătă, 25 iunie 1938, la restaurantul „Corona” din Oravița, unde va avea loc „seara de cunoștință”. Prima zi a adunării debuta cu oficierea serviciului religios, urmată de ședința festivă, conductul etnografic și alegoric, concursul de coruri și fanfare și se încheia cu o petrecere organizată în „Grădina de Tîr”. În ziua a doua se prezentau darea de seamă asupra rapoartelor înaintate de conducerea Regionalei, proiectul de buget și o conferință susținută de Ilie Rusmir⁷.

Pentru buna organizare a adunării, conducerea despărțământului Caraș a lansat un apel de sprijinire a celei dintâi adunări organizate de Regionala „Astra Bănățeană”, la care „va lua parte întreg Banatul, în frunte cu prea sfințiile lor, episcopii Caransebeșului, Aradului și Lugojului”. Cu prilejul acestui eveniment atât de însemnat pentru cărășeni – se consemna în apel – se vor organiza mari manifestări de afirmare a originalității noastre regionale și specificului nostru spiritual. În cadrul sărbătoresc al acestor manifestări, se va alcătui și un conduct alegoric și etnografic, care va înfățișa tot ceea ce are Carașul mai caracteristic și specific sub raportul bogățiilor sale materiale și a darurilor sale sufletești⁸.

În zilele de 26–27 iunie 1938 „Oravița, orașul de veche tradiție culturală românească a luat o înfățișare de sărbătoare, dovedind încă o dată pulsația sufletului românesc al ținutului Caraș spre orizonturi de lumină⁹. În ciuda faptului că cei peste cinci mii de participanți „la acest mare praznic al sufletului românesc”¹⁰ nu au fost convocați de autorități, „nu li s-au pus trenuri gratuite la îndemână, nu i-au chemat politicienii atât de darnici în promisiuni”, ei au venit în număr așa de mare pentru că „așa le-au poruncit sufletele lor de români în care s-au trezit conștiințele de altădată, când <Astra> îi chema” pentru a sublinia „virtuțile neamului românesc”¹¹.

Prima zi a adunării a început prin participarea la serviciul religios oficiat atât la Biserica Ortodoxă cât și la cea Greco-Catolică de către episcopii Vasile al Caransebeșului și Ioan al Lugojului. După oficierea serviciului religios a început ședința festivă în sala „Casinoului” în prezența unui număr mare de intelectuali, dar și de țărani. „Această mulțime

⁷ *Ibidem*, f. 12.

⁸ *Ibidem*, f. 5.

⁹ Aspecte de la Adunarea Generală a Regionalei bănățene a „Astrei”. *Lucașfăruș*, an. IV, seria a II-a, nr. 7–9, iulie-august, 1938, 36.

¹⁰ Serbările „Astrei” la Oravița. *Acțiunea*, an. V, nr. 25, din 8 iulie 1938.

¹¹ *Lucașfăruș*, an. IV, seria a II-ea, nr. 7–8, iulie-august, 1938, 36.

³ Serviciul județean Caraș-Severin al Arhivelor Naționale, *Fond Astra, despărțământul județean Caraș*, dosar 21/1936–1947, f. 24–28, în continuare S.J.C.S.A.N.).

⁴ *Ibidem*, f. 28–29.

⁵ *Ibidem*

⁶ *Ibidem*, dosar 25/1938, f. 9.

– consemna revista <Luceafărul> – adunată numai din interes pentru promovarea culturii etnice românești în această parte de apus a României, oferea ochiului înțelegător de rosturi noi o impresionantă unitate. Preoții, în frunte cu prea sfinții episcopi, profesori, învățători numeroși, avocați, medici, ofițeri, ingineri, funcționari de tot felul, toți alături de țărani, au reconstituit, prin <Astra Bănățeană> o legătură sufletească ruptă la un moment dat prin sterpele frământări politice”¹². În cuvântul de deschidere a ședinței, președintele Regionalei, inspectorul școlar general Sabin Evuțianu, face o prezentare istorică a sudului Banatului, punctând o serie de realizări ce justifică mândria locurilor din această zonă: o școală montanistică (1729), un gimnaziu (1793), o monetărie (1815), primul teatru zidit din România (1817), primul ziar bănățean (1818), prima cale ferată din România (1846) etc. Sudul Banatului s-a remarcat și prin activitatea unor mari personalități culturale și politice: Paul Iorgovici de la Vărădia, „poliglot, cunoscător a opt limbi, om de multă carte și apreciat pedagog bănățean”, Damaschin Bojincă din Gărlîște, profesor la Academia Mihăileană din Iași și ministru de justiție, profesorul și revoluționarul Eftimie Murgu, generalul Traian Doda, cărturarul Simion Magiunca, istoricul Ioan Sârbu etc.¹³. Pentru a desăvârși opera înaintașilor, Regionala bănățeană, „într-o supremă disciplină sufletească și solidaritate de sentimente” era chemată să unească toate forțele culturale ale Banatului. Cu acest mesaj, Evuțianu a deschis prima adunare generală a Regionalei. Mesaje asemănătoare, consemnate în cea mai mare parte în paginile revistei „Luceafărul”¹⁴, au transmis toți cei care au luat cuvântul: episcopul Caransebeșului, Vasile Lăzărescu, în numele Bisericii Ortodoxe Române, episcopul Lugojului, Ioan Bălan, în numele Bisericii Greco Catolice, inspectorul școlar Silvestru Cioflec, în numele Ministerului Educației Naționale, Sever Bocu, în numele „foștilor luptători naționali ai Banatului”, Petru Corneanu, în numele Frăției Ortodoxe Române, Ion Breazu, în numele Comitetului Central al „Astrei”, Ion Doboșan, în numele Institutului Social Banat-Crișana, Melentie Șora, în numele Asociației Scriitorilor Români din Banat „Altarul Cărții”, Ioachim Perian, în numele „Asociației corurilor și fanfarelor din Banat”, Ștefan Vlădescu, în numele Asociației presei din provincie, Cornel Mircea, în numele învățătorilor din județul Severin, Trandafir Lugojănel, în numele învățătorilor din județul

Caraș, protopopul Virgil Musta, în numele protopopiatului Oravița, Ilie Rusmir, în numele despărțământului Oravița, I. Țeicu, în numele „Casinoului” Oravița etc.

După masa de prânz s-a desfășurat conductul etnografic și alegoric, ce-și propunea să prezinte bogățiile spirituale și materiale specifice Carașului. Manifestarea se dorea a fi „o icoană vie a pământului și sufletului cărașan, cuprinzând specificul industriei, agriculturii și zootehniei noastre, tăria credinței, iscusința jocurilor, frumusețea portului, farmecul cântecului precum și al tuturor celorlalte bogății specifice Carașului”¹⁵. Deschiderea conductului a făcut-o grupul de feciori călare, urmat de grupul copiilor încadrat de învățători. După copii a trecut un cor cântând „Imnul Astrei” și alte cântece populare din zona Carașului, apoi femei cu leagăne în spate, furca în brâu și traista pe umăr și bărbați cu coasele pe umăr, toți din Valea Almăjului. Prin fața miilor de participanți la această defilare au trecut zeci de care alegorice înfățișând obiceiurile, tradițiile și principalele ocupații și realizări. Se puteau vedea în aceste care pluguri, mașini agricole, cel dintâi tip de locomotivă construită la Reșița, diferite roți dințate etc.¹⁶. Prin această manifestare se înfățișa „individualitatea realității cărașene, vrednicia gospodărească a cărașanului, distincția lui sufletească și delicatețea inimii lui de iubitor de bine și frumos”¹⁷.

Programul primei zile a continuat cu un concurs de coruri și fanfare organizat în „Grădina de Tîr” la care au participat 25 de formații. Juriul format din profesorii Ioachim Perian, Nicolae Ursu, Aurel E. Peteanu și Vărădeanu a premiat corul bărbătesc din Ciacova și corurile din Bocșa română¹⁸. Seara s-a organizat o petrecere tradițională în cinstea participanților la adunare.

A doua ziua, în 27 iunie 1938 a avut loc ședința administrativă prezidată de președintele Sabin Evuțianu. Inginerul C. Cinghiță a prezentat raportul privind activitatea Regionalei din momentul înființării, raport ce evidențiază principalele direcții de activitate: susținerea de conferințe, organizarea de școli țărănești, editarea revistei „Luceafărul”, tipărirea unor lucrări a scriitorilor bănățeni etc. Continuarea acestor inițiative, diversificarea programului cultural și social, intensificarea legăturii cu celelalte asociații culturale din

¹² *Ibidem*, 37.

¹³ *Ibidem*, 51.

¹⁴ *Ibidem*, 56–68.

¹⁵ S.J.C.S.A.N., *Fond Astra, despărțământul județean Caraș*, dosar 25/1938, f. 5.

¹⁶ *Luceafărul*, an. IV, seria a II-a, nr. 7–8, iulie-august, 1938, p. 38.

¹⁷ S.J.C.S.A.N., *Fond Astra, despărțământul județean Caraș*, dosar 25/1938, f. 5.

¹⁸ *Reșița*, an. IV, nr. 25 din 10 iulie 1938.

Banat, au constituit principalele probleme ridicate de Romulus Boldea, Tiberiu Mitâr, Sever Bocu și C. Miu-Lerca. Directorul ziarului „Vestul” din Timișoara, C. Miu-Lerca a subliniat necesitatea strângerii legăturilor dintre Regionala bănățeană și celelalte asociații culturale din Banat și în special cu Asociația corurilor și fanfarelor române din Banat și Institutul Social Banat-Crișana. Adunarea s-a încheiat prin conferința președintelui despărțământului Caraș, profesorul Ilie Rusmir, intitulată „Organizarea și activitatea cercului cultural”¹⁹.

Comitetul Central al „Astrei” a considerat adunarea de la Oravița drept „cea mai frumoasă manifestare a Regionalei” de la înființare. „Ea a avut toate caracterele unei mari serbări a <Astrei>: mii de țărani în haine de sărbătoare, toți fruntașii intelectuali ai Banatului, în frunte cu cei doi arhieri de la Caransebeș și Lugoj; Banatul cu neîntrecutele lui podoabe a trecut, în acea zi însoțită, prin fața noastră”²⁰, consemna raportul Comitetului Central privind activitatea „Astrei” în anul 1937/1938.

Într-adevăr, prima adunare generală organizată de Regionala „Astra Bănățeană” a fost o reușită, reînviind atmosfera de sărbătoare specifică adunările generale ale „Astrei”.

Adunarea generală de la Lugoj (24–25 iunie 1939)

Cea de-a doua adunare generală a Regionalei bănățene a avut loc la Lugoj, în zilele de 24 și 25 iunie 1939. Pentru organizarea adunării s-a constituit un comitete local condus de Aurel E. Peteanu, președintele despărțământului județean Severin din care făceau parte reprezentanții tuturor școlilor și societăților culturale din Lugoj²¹. Prezentând programul manifestărilor și febra pregătirilor, gazeta locală „Răsunetul” consemna: vechea vatră de lumină românească a Banatului, care din 1896 n-a mai avut fericirea să ocrotească la sânul ei iubitor venerabilă <Astra>, se străduiește să concentreze, într-o armonie desăvârșită de cugete și simțăminte, pe lângă înalții reprezentanți ai guvernului și clerului nostru ortodox și unit, ai autorităților civile și militare și ai tuturor societăților culturale, muzicale, industriale și comerciale, tot ceea ce energia și spiritul românesc de pretutindeni are mai bun și mai select”²².

În dimineața zilei de 24 iunie 1939, Lugojul era în sărbătoare: „Zi senină de vară. Pâlcuri albe

de țărani și țărănci, în pitorescul costum național, împodobeau străzile curate ale orașului pavozat cu drapele naționale. În adierea înmiresmată, tricolorul fâlfâia triumfător. Fețele tuturor erau luminate de o sărbătorească bucurie”, consemna revista „Luceafărul”²³. Mulțimea țăranilor coriști și frumusețea costumelor populare au atras atenția și corespondentului gazetei „Luminătorul”: „Orașul frumos împodobit cu frunze de stejar și flamuri tricolore a fost împânzit de mii de săteni în minunate costume bănățene, membri ai corurilor și fanfarelor, care au făcut fala acestei regiuni”²⁴. Delegații s-au întâlnit în curtea Liceului „Coriolan Brediceanu”, de unde, împreună cu preoții și învățătorii s-au îndreptat spre cele două biserici. La biserica ortodoxă serviciul religios a fost oficiat de către episcopul Caransebeșului, Vasile Lăzărescu, iar răspunsurile liturgice au fost date de corul „Vidu”, condus de învățătorul Gheorghe Onae. La biserica greco-catolică serviciul religios l-a oficiat episcopul Lugojului, Ion Bălan, iar răspunsurile liturgice le-a dat corul „Lira”, dirijat de profesorul Ioan Băcău²⁵.

După oficierea serviciului religios a urmat deschiderea adunării generale în sala Teatrului „Traian Grozăvescu”, în prezența unor personalități apreciate în Banat: episcopii Vasile Lăzărescu și Ioan Bălan, rezidentul regal Alexandru Marta, prefectul județului Severin, Panait Boitan, prefectul județului Caraș, Pavel Seracin, primarul municipiului Timișoara, Emil Țieranu, primarul Lugojului, Ionel Dobrin, Sabin Evuțianu, Caius și Tiberiu Brediceanu, Ioachim Miloia, Traian Topliceanu, Cornel Corneanu, Aurel Cosma, Aurel E. Peteanu, Constantin Nedelcu, Ioachim Perian, Virgil Simonescu, Pavel Jumanca, Iancu Călțun, Romulus Boldea, Nicolae Brânzeu, Traian Cibian etc.²⁶.

Deschizând adunarea, președintele Sabin Evuțianu a făcut un istoric al asociației, oprindu-se asupra obiectivelor și inițiativelor culturale și sociale și a rațiunilor care au stat la baza constituirii Regionalei bănățene. „Regionala bănățeană a Astrei – opina vorbitorul – a luat ființă dintr-o dorință de destindere, de solidarizare și de sinceră colaborare a energiilor creatoare din acest colț de țară, pentru a putea reconstitui patrimoniul bănățean în forma sa cea mai curată și a-l integra astfel, cu cinste și cu vrednicie în patrimoniul neamului

¹⁹ *Luceafărul*, an. IV, seria a II-a, nr. 7–8, iulie-august 1938, 29.

²⁰ *Transilvania*, (Sibiu), an. LXIX, nr. 3–4, mai-august 1938, 158.

²¹ *Voința Banatului*, (Timișoara), an. XIX, nr. 24, din 18 iunie 1939.

²² *Răsunetul*, (Lugoj), an. XVIII, nr. 23, din 4 iunie 1939.

²³ Adunarea Generală a Astrei Bănățene. *Luceafărul*, an. V, seria a II-a, nr. 7–9, iulie-septembrie 1939, 74.

²⁴ *Luminătorul*, (Timișoara), an. I, nr. 26, din 2 iulie 1939.

²⁵ *Luceafărul*, an. V, seria a II-a, nr. 7–9, iulie-septembrie 1939, 74–75.

²⁶ *Răsunetul*, an. XVIII, nr. 27 din 2 iulie 1939, vezi și *Acțiunea*, (Lugoj), an. VI, nr. 26, din 2 iulie 1939, *Cuvântul satelor*, (Timișoara), an. XIII, nr. 26, din 9 iulie 1939.

românesc²⁷. Evuțianu a simțit nevoia de a omagia personalitățile bănățene născute în Lugoj, ce au avut un rol important atât în susținerea mișcării naționale române cât și în promovarea specificului bănățean. „Dacă Timișoara este capitale provinciei, Lugojul este sufletul ei”, afirma Evuțianu în cuvântul inaugural, dovedind că era „un bun cunoscător al trecutului și ceea ce s-ar putea numi geografia spirituală a Banatului”²⁸. Prioritățile Regionalei continuau să fie deschiderea de cursuri și școli țărănești, susținerea teatrului românesc, încurajarea creatorilor bănățeni. Discursuri au rostit și episcopii Vasile Lăzărescu și Ioan Bălan, protopopul ortodox al Lipovei, Traian Cibian, prefectul Panait Boitan, senatorul Tiberiu Brediceanu, profesorii Constantin Nedelcu, Ioachim Perian și Aurel E. Peteanu. Primarul Ionel Dobrin a transmis bucuria lugojenilor de a organiza, după 43 de ani de la prima adunare generală a „Astrei” în Banat o altă manifestare culturală reprezentativă²⁹. S-au citit și telegrame de felicitare adresate regelui Carol al II-lea, primului ministru, Armand Călinescu, ministrului Educației Naționale, Petre Andrei și președintelui „Astrei”, Iuliu Moldovan.

În continuarea programului, participanții la adunare au vizitat expoziția organizată în sala de gimnastică a Liceului „Coriolan Brediceanu” din Lugoj și în mai multe săli de clasă. Expoziția cuprindea lucrări reprezentative ale unor cunoscuți scriitori și publiciști bănățeni. Aurel C. Popovici, Ion Popovici-Bănățeanul, Victor Vlad Delamarina, Grigore Bugarin, Aurel E. Peteanu, Mia Cerna, George Popovici, George Gârda, Lucian Costin etc.. Alături de lucrările acestor scriitori erau expuse mai multe numere din revistele bănățene „Semenicul”, „Luceafărul” și „Fruncea”. Expoziția organizată de Camera Agricolă Severin și prezentată de Mia Cerna cuprindea și documente vechi, țesături și cusături originale, produse ale agricultorilor, meseriașilor și comercianților bănățeni și în special lugojeni³⁰.

După masa comună, servită în restaurantul „Dacia” a urmat conductul etnografic și de care alegoric „care a oglindit minunat toată bogăția, tot pitorescul și specificul bănățean”³¹. Prin eforturile „preoților, învățătorilor și notarilor de la sate, după directivele date de pretorii plaselor,

în frunte cu inimosul pretor dl. Bujor Barbu, au defilat prin fața tribunei înalților oaspeți și a oficialităților, precum și a unei numeroase mulțimi, orașeni, săteni și sătence de prin unele sate din județul nostru, coruri și fanfare în frumosul lor port țărănesc, prezentând și unele obiceiuri tradiționale de pe la nunțile lor”³². Cortegiul a trecut prin fața tribunei oficiale, situată în piața Unirii, unde se aflau conducătorii regionalei, episcopii ortodocși și greco-catolici, rezidentul regal, șefii autorităților locale și alte personalități locale. După muzica militară a urmat defilarea reprezentanților localităților: Bătești, Gruni, Sălha, Obreja, Borlova, Iablanița, Satu Mic, Cliciova, Boldur, Târgoviște, Susani, Sintești, Făget și Coștei. Atât comuna Cliciova cât și Coștei au prezentat câte o nuntă țărănească, cu obiceiuri străvechi și dansuri naționale specifice acestui ceremonial. Industria lugojeană a fost reprezentată prin carul alegoric al fabricii „Textila”, iar tehnica agricolă de Școala de agricultură din Lugoj. Gimnaziul de fete din Lugoj a prezentat tablouri ce evidențiau cele mai semnificative momente din istoria românilor, de la răscoala lui Horea și până la Unire. Ultimul car alegoric, reprezentând o nuntă țărănească a fost prezentat de comuna Birchiș, atrăgând în mod special atenția prin frumusețea portului românesc din nordul județului Severin. După defilarea carelor alegorice, tinerii din mai multe comune au executat dansuri populare tradiționale și exerciții de gimnastică ritmică³³.

Seara, în sala Teatrului „Traian Grozăvescu” s-a desfășurat serbarea corurilor și dansurilor vechi din Banat. Au urmat corurile: „Lira” din Lugoj, dirijat de profesorul Ion Bacău, cu „Imnul Astrei” și „Imnul Transilvaniei”, „Progresul” din Lugoj, dirijat de Ion Lăzărescu cu „Marșul Libertății” și „Banatul”, „Doina” din Făget, dirijat de învățătorul Axente Brașovan, „Corul bărbătesc” din Gruni, dirijat de țăranul Dimitrie Moise, „Corul țăranilor” din Târgoviște, dirijat de țăranii Gheorghe Căteănescu și Dimitrie Sârbu, „Corul țăranilor” din Târgoviște, dirijat de țăranul Laichici, „Corul mixt” din Susani, dirijat de țăranul Iosif Berzovan, „Corul mixt” din Sălha, dirijat de țăranul Cornel Pau, „Corul mixt” din Lugojel, dirijat de țăranul Lazăr Vântu, „Corul mixt” și „Fanfara plugarilor” din Sintești, dirijate de țăranul Vasile Lăzărescu.

Programul artistic a fost încheiat de echipele de dansatori din Birchiș, Coștei, Lugoj, Obreja, Iablanița și Borlova, sub coregrafia prim-pretorului Bujor Barbu. Îmbrăcați în originale costume

²⁷ *Luceafărul*, an. V, seria a II-a, nr. 7–9, iulie-septembrie 1939, 81.

²⁸ *Transilvania*, an. LXX, nr. 3, mai-iunie, 1939, 179.

²⁹ *Ibidem*, 80–92.

³⁰ *Răsunetul*, an. XVIII, nr. 23, din 4 iunie 1939, vezi și *Acțiunea*, an. VI, nr. 26, din 2 iulie 1939; *Luceafărul*, an. V, seria a II-a, nr. 7–9, iulie-septembrie 1939, 76.

³¹ *Acțiunea*, an. VI, nr. 26, din 2 iulie 1939.

³² *Răsunetul*, an. XVIII, nr. 27, din 2 iulie 1939.

³³ *Ibidem*, nr. 23, din 4 iunie 1939.

naționale, „dansatorii au încântat asistența prin executarea unor jocuri populare autentice: „Pe loc”, „Lugojana veche”, „Călușerul”, „Bătuta bănațeană”, „Brăul”, „De doi”, „Ardeleana” și „Poșovăicile”³⁴. Fascinat de evoluția dansatorilor, corespondentul revistei „Transilvania” consemna: „Birchișul, Coșteiul, Lugojul, dar mai ales Obreja, Iablanita și Borlova au dansat cu atâta gust și pasiune vechile jocuri bănațenești, încât aveam impresia că asistăm la un concurs internațional, pregătit luni de zile. Și ce mândrețe de flăcăi și fete sprintene!”³⁵.

A doua zi, în sala Teatrului „Traian Grozăvescu” s-a ținut ședința administrativă a Regionalei bănațene, condusă de președintele Sabin Evuțianu. S-au discutat rapoartele privind activitatea Regionalei în anul 1938/1939, rapoarte publicate integral în revista „Luceafărul” și s-a aprobat programul de activitate și bugetul anului următor. După încheierea ședinței, participanții la adunare au asistat la dezvelirea monumentului de comemorare a luptelor dintre daci și romani, ridicat în comuna Tapia.

Cea de-a doua adunare generală a Regionalei bănațene, prin varietatea programului și numărului mare al participanților, a reprezentat un moment important în activitatea Regionalei, fiind, în același timp și o adevărată sărbătoare culturală pentru capitala spirituală a Banatului.

Adunarea generală de la Timișoara (7 iulie 1940)

Desfășurată într-o perioadă frământată datorită evenimentelor interne și internaționale – pierderea Basarabiei și Bucovinei de Nord și declanșarea celui de-al doilea război mondial – Adunarea s-a organizat fără fastul de altădată, având un caracter administrativ.

Deși inițial s-a dorit ținerea adunării în Ciacova și organizarea unor atractive manifestări culturale artistice, evenimentele interne au făcut să se abandoneze acest proiect. Adunarea s-a organizat în sala festivă a Liceului Comercial din Timișoara, în prezența președinților despărțămintelor și a altor intelectuali din oraș, în frunte cu rezidentul regal Alexandru Marta³⁶.

În cuvântul de deschidere, președintele Sabin Evuțianu a precizat scopul acesteia: de a verifica activitatea și gestiunea Regionalei în anul expirat și a aproba programul de activitate și bugetul anului în curs. Cu o emoție evidentă vorbește atât

de pierderea Basarabiei și Bucovinei de Nord, cât și de pierderea suferită de Regională prin moartea prematură a eruditului cărturar, Ioachim Miloia, director al Muzeului Banatului și Arhivelor Banatului, istoric și critic de artă, pictor, arheolog și publicist³⁷.

Raportul de activitate prezentat de Traian Topliceanu a evidențiat rolul Regionalei în predarea programului Serviciului Social și în organizarea școlilor țărănești și stagiunilor teatrale. În același timp s-a subliniat consistentul efort financiar depus pentru editarea cotidianului „Dacia” în 7000 de exemplare, gazetei „Luminătorul” în 10 000 de exemplare, revistei culturale „Luceafărul” și a editurii „Astra Bănățeană”. Banii obținuți în urma susținerii a peste 1000 de conferințe și șezători culturale au fost depuși în Fondul de Înzestrare a Armatei³⁸.

După propunerile și interpelările făcute de Ilie Groșșianu, Coriolan Balta, Ilie Rusmir, Ion Pleșa etc. și răspunsurile date de Sabin Evuțianu, a urmat discursul de închidere a adunării, rostit de Alexandru Marta. Rezidentul regal „a lăudat frumoasa activitate desfășurată de <Astra Bănățeană>, în aceste vremuri de grele încercări pentru toată Europa, deci și pentru neamul nostru”³⁹. Vorbind despre colaborarea intelectualilor care editează publicațiile Regionalei, Evuțianu a făcut un apel la unitate, „chemându-i să contribuie cu lumina minții lor, la luminarea minții poporului”.

Criza internă și internațională prin care trecea România în vara anului 1940 și-a pus amprenta și asupra adunării de la Timișoara, limitând-o doar la o întâlnire a conducătorilor Regionalei și despărțămintelor pentru a discuta numai probleme de ordin administrativ.

Adunarea generală de la Timișoara (19 octombrie 1941)

Chiar și în condițiile dificile ale participării României la război, când „Astra” și-a sistat aproape întreaga activitate, Regionala bănațeană a reușit să-și țină adunarea generală în 19 octombrie 1941.

Organizată în sala festivă a Liceului Comercial din Timișoara, adunarea s-a mărginit doar la probleme administrative. Pe lângă conducerea Regionalei au mai participat la această adunare și episcopul ortodox Vasile Lăzărescu, Antoniu Mocioni, prefectul Alexandru Nasta, primarul

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Transilvania*, an. LXX, nr. 3, mai-iunie 1939, 181.

³⁶ Adunarea Generală a Astei Bănățene. *Dacia*, (Timișoara), an. II, nr. 151, din 10 iulie 1940.

³⁷ Mircea Miloia, Aurel Turcuș, Gheorghe Mudura, Nicolae Săcară, *Un erudit cărturar Ioachim Miloia*, (1897–1940), Timișoara, Edit. Mirton, 1997, 7–117.

³⁸ *Dacia*, an. II, nr. 151, din 10 iulie 1940; vezi și *Luminătorul*, an. II, nr. 27 din 14 iulie 1940.

³⁹ *Ibidem*.

Eugen Pop, inspectorul școlar Silvestru Cioflec, Ilie Gropșianu, Nicolae Jucu, Vichente Ardeleanu, Ilie Rusmir, Nicolae Ilieșiu, Nicolae Peia etc.⁴⁰.

În cuvântul de deschidere a adunării, președintele Sabin Evuțianu a precizat caracterul administrativ și a transmis un mesaj de solidaritate și prețuire armatei române pentru spiritul de jertfă și vitejia dovedită pe câmpul de luptă. A urmat prezentarea unui scurt raport de activitate a Regionalei de către secretarul Nicolae Jucu. Potrivit acestui raport, în ciuda condițiilor grele de activitate conducerea regionalei a reușit să continue editarea revistei „Luceafărul”, a gazetei sătești „Luminătorul”, a cotidianului „Dacia” și să publice două lucrări în editura proprie. În același timp s-au răpândit mii de broșuri de propagandă, s-au ținut conferințe, s-a menținut legătura cu românii din Iugoslavia, iar după intrarea României în război s-au făcut donații în cărți, alimente și haine atât soldaților de pe front cât și celor aflați în spitalele militare. După raportul privind activitatea social-economică a urmat cel financiar prezentat de către Ștefan Gherman, ambele fiind verificate de către două comisii și votate în unanimitate⁴¹.

Deși adunarea trebuia să aleagă o nouă conducere a Regionalei, această problemă s-a amânat până când „Astra” de la Sibiu își va putea ține adunarea generală care să aleagă noul comitet central.

La propunerea lui Ilie Gropșianu, adunarea a hotărât să sărbătorească 100 de ani de la nașterea lui Alexandru Mocioni, figură emblematică a mișcării naționale românești din Banat și Transilvania, fost președinte de onoare a „Astrei”. În același timp, conducerea Regionalei a hotărât să contribuie, în limita posibilităților, la programul cultural și social.

Desfășurată la scurt timp după intrarea României în război, adunarea generală din 19 octombrie 1941 s-a limitat la audierea rapoartelor de activitate și la adoptarea programului de activitate pentru anul în curs.

Adunarea generală de la Timișoara (1 octombrie 1942)

Datorită consecințelor războiului și în anul 1942 Regionala bănățeană a fost obligată să-și țină adunarea generală tot în Timișoara. Și de această dată adunarea s-a ținut în sala de ședințe a Liceului Comercial din Timișoara și a avut un caracter pur administrativ. Au participat la această adunare o parte dintre conducătorii Regionalei

și ai despărțămintelor, dar și alți intelectuali: Sabin Evuțianu, Nicolae Jucu, Alexandru Marta, Nicolae Ilieșiu, Ilie Rusmir, Iancu Călțun, Aurel Cosma, Coriolan Băran, Iuliu Coste, Vichente Ardeleanu, Cornel Grofșoreanu, Ilie Gropșianu, Pompiliu Ciobanu etc.⁴²

În cuvântul de deschidere, președintele Sabin Evuțianu a arătat greutățile cu care se confruntă Regionala datorită consecințelor războiului și a adus un pios omagiu eroilor căzuți pe câmpul de luptă.

După discutarea raportului privind activitatea Regionalei în cursul anului 1941/1942 și citirea, verificarea și aprobarea execuției bugetare și a bugetului pe anul în curs s-a dezbătut adresa Ministerului Propagandei Naționale, prin care se aducea „mulțumire și recunoștință Regionalei bănățene” și se solicita renunțarea la patronajul Regionalei asupra cotidianului „Dacia”. La propunerea lui I. Doboșan, susținută și de Alexandru Marta, adunarea a decis ca ziarul „Dacia” să nu mai apară sub egida „Astrei”⁴³.

Adunarea a hotărât, la propunerea președintelui Evuțianu, cooptarea în comitetul de conducere a noi membri, în cea mai mare parte profesori universitari refugiați din Cluj în Timișoara: Mihai Șerban, Victor Stanciu, Alexandru Borza, Emil Pop, Augustin Cosma, Atanasie Popa și Aurel Baci. Noul comitet s-a întrunit imediat după terminarea adunării într-o ședință administrativă adoptând mai multe hotărâri: acceptarea demisiei secretarului Nicolae Jucu, desemnarea vicepreședinților Nicolae Buteanu pentru controlul și organizarea despărțămintelor și a lui Aurel Cosma pentru îndrumarea revistei „Luceafărul”, instituirea unei comisii pentru examinarea ofertei lui Vichente Ardeleanu privind administrarea și redactarea revistei „Luceafărul”.

Desfășurată în aceeași notă de sobrietate, ultima adunare generală organizată de Regionala bănățeană în Timișoara s-a limitat doar la rezolvarea unor probleme administrative.

Adunarea generală de la Bocșa Montană (27 iunie 1943)

Ultima adunare generală a Regionalei bănățene s-a desfășurat în pitoreasca localitate Bocșa Montană, în 27 iunie 1943, într-o atmosferă de sărbătoare, descrisă de cotidianul „Dacia”: „Din toate părțile vine lume nenumărată la sărbătoarea Astrei Bănățene. Plugari din satele vecine îmbrăcați în pitorescul lor costum național cu nuanțele variate ale fiecărei comune, împodobesc

⁴⁰ Adunarea generală a „Astrei Bănățene”. *Dacia*, an. III, nr. 204, din 21 octombrie 1941.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Dacia*, an. IV, nr. 246, din 5 noiembrie 1942.

⁴³ *Luceafărul*, an. VIII, 1942, 176.

localitatea aceasta, așezată de Dumnezeu într-o regiune binecuvântată cu toate darurile: frumusețe naturală deosebită, valoare turistică și climaterică excepțională⁴⁴.

Din Timișoara au sosit cu trenul Sabin Evuțianu, președintele Regionalei bănățene, inspectorul școlar Silvestru Cioflec, profesorul universitar Victor Stanciu cu 60 de studenți, profesorul Vasile Mihoc, directorul Liceului „Constantin Diaconovici Loga” cu 50 de elevi ai acestui liceu, Traian Topliceanu, Ștefan Gherman, Iancu Călțun, Nicolae Roșu, Nicolae Ilieșiu, Patrichie Râmneanțu, Nicolae Grivu etc. Oaspeții au fost întâmpinați de pretorul Gheorghe Stoianovici, președintele despărțământului Bocșa, protopopii Emil Sasu și Nicolae Iorgovan, doctorul Cornel Dăneț, președintele „Crucii Roșii”, primarul Coriolan Roșcovan și alte oficialități locale⁴⁵. Corurile „Mihai Gașpar” și „Doina” din Bocșa Montană și fanfara Uzinelor și Domeniilor Reșița au întregit atmosfera de sărbătoare și au însoțit asistența spre biserica ortodoxă din localitate. În timpul serviciului religios oficiat de un sobor de 11 preoți a sosit și episcopul Timișoarei, Vasile Lăzărescu.

După oficierea serviciului religios s-a desfășurat în curtea bisericii, adunarea generală a Regionalei bănățene. Cuvântul de deschidere a fost rostit de către Sabin Evuțianu în fața unei asistențe numeroase în frunte cu episcopul Vasile Lăzărescu, canonicul Nicolae Brânzeu, prefectul Teodor Teodorian, Grigore Bugarin, reprezentantul Asociației scriitorilor români din Banat, Aurel E. Peteanu, Cornel Corneanu, Ștefan Gherman, Traian Topliceanu etc. Mesajul de salut din partea bisericii ortodoxe a fost rostit de episcopul Vasile Lăzărescu, care a mulțumit conducerii Regionalei pentru atenția acordată bisericii; „fixând adunarea generală în ziua când se dezvelește bustul unui vrednic reprezentant al altarului, aducând prin aceasta o cinste bisericii”. Alte mesaje au fost rostite de Nicolae Brânzeu, Teodor Teodorian, Victor Stanciu, Silvestru Cioflec, Grigore Bugarin și Cornel Cinghiță. Raportul privind activitatea Regionalei în anul 1942/1943 și execuția bugetară, programul și proiectul de buget pentru anul 1943/1944 au fost prezentate de Traian Topliceanu.

Conform programului stabilit, a urmat dezvelirea bustului fostului protopop Mihail Gașpar. În fața a peste 2000 de participanți, Cornel Corneanu, președintele despărțământului Caransebeș a rostit conferința comemorativă scoțând în relief personalitatea scriitorului, gazetarului, militantului

național și preotului Mihail Gașpar⁴⁶. Cuvinte elogioase au mai rostit și Victor Stanciu, în numele Universității Cluj, Aurel E. Peteanu, în numele orașului Lugoj, Victor Ioviția, în numele județului Severin, Octavian Furlugeanu, în numele cercului bănățenilor din București, Grigore Bugarin, în numele Asociației scriitorilor români din Banat, Mihai Velceleanu, în numele Federației presei din provincie, Nicolae Peia, în numele comunei Șoșdea, Cornel Dăneț, președintele comitetului de inițiativă pentru ridicarea monumentului și protopopul Nicolae Iorgovan⁴⁷.

După masa de prânz, s-a desfășurat concursul de coruri, port și dans național, în fața unei tribune amenajate pe arena sportivă din Bocșa Montană. Atmosfera de sărbătoare și emulație este consemnată de cotidianul „Dacia”: „Pălcuri de țărani, în frunte cu preoții, învățătorii și intelectualii ceilalți din sate, adunați în jurul steagului falnic al corurilor lor, tineretului universitar din Timișoara, în frunte cu profesorii delegați, elevii Liceului „Diaconovici Loga”, tinerii premilitari și extrașcolari, organizațiile „Muncă și lumină” a satelor din Bocșa Montană, dau aspectul unei impozante manifestări a solidarității tuturor generațiilor în jurul Astei Bănățene⁴⁸. Au defilat prin fața tribunei corurile din Reșița, Oravița, Bocșa Română, Bocșa-Vasiova, Forotic, Ocna de Fier și Ramna; fanfara Uzinelor și Domeniilor Reșița și fanfara din Valea-Pai, echipele de jocuri populare din Forotic, Biniș, Văliug, Vasiova și Călnic; cercurile culturale din Călnic, Biniș, Bocșa Română, Berzovia, Ezeriș, Doclin, Ramna, Surducu Mare, Valea-Pai, Bărbosu, Dulău și Vermeș; elevii școlilor primare din zonă, cursanții școlilor țărănești etc. După intonarea „Imnului regal” s-au prezentat exerciții de gimnastică de către premilitari, după care a urmat concursul de jocuri, cântece și port popular. Un juriu format din profesorii Filaret Barbu și Lighezan, compozitorul Zeno-Vancea și scriitorii Virgil Birou, Mia Marian Jaleș, Grigore Bugarin și Bujor Barbu a premiat cele mai bune formații. Premiul I a fost acordat corului „Astra” din Bocșa Română și corului din Vasiova. Corurile „Muncă și lumină” din Bocșa Montană și Reșița și corul plugarilor din Reșița au obținut premiul II, iar corurile din Ramna, Ocna de Fier și Forotic, premiul III. Premiul de onoare a fost acordat corului „Mihail Gașpar” din Bocșa Montană,

⁴⁶ *Revista Banatului*, (Timișoara), an. IX, nr. 7–9, 1943, 1–20.

⁴⁷ *Dacia*, an. V, nr. 143 din 1 iulie 1943; vezi și *Cuvântul satelor*, an. XVII, nr. 26 din 4 iulie 1943.

⁴⁸ *Dacia*, an. V, nr. 143, din 1 iulie 1943.

⁴⁴ *Dacia*, an. V, nr. 143, din iulie 1943.

⁴⁵ *Ibidem*.

iar mențiuni formațiilor de dansuri din Călnic, Forotic, Văliug, Biniș și Vasiova. Au mai fost premiate și costumele populare din comunele Călnic, Forotic și Văliug⁴⁹.

Seara s-a organizat o șezătoare literar artistică de către Asociația scriitorilor români din Banat și un program artistic cu participarea Teatrului Național Timișoara.

Spre deosebire de celelalte adunări generale ale Regionalei bănățene organizate în anii războiului, adunarea de la Bocșa Montană a depășit caracterul pur administrativ, reușind, prin numărul mare de participanți și manifestările cultural-artistice organizate, să reprezinte o sărbătoare pentru sudul Banatului și să reînvie atmosfera adunărilor organizate înaintea intrării României în război. Din păcate, datorită evoluției evenimentelor politice va fi și ultima adunare generală a Regionalei bănățene.

LES RÉUNIONS GÉNÉRALES DE LA RÉGIONALE „ASTRA BĂNĂȚEANĂ”

(1937–1948)

(Résumé)

En continuant la tradition de l'Association «Astra», la Régionale «Astra Bănățeană» a été intéressée par l'organisation des réunions générales. Celles-ci ont été convoquées chaque année et, exceptionnellement, plusieurs fois par an. Tous les membres de la Régionale y participaient mais seulement les membres fondateurs, pour toute leur vie et les membres actifs confirmés l'année précédente, ayant la cotisation payée, avaient le droit de vote décisif. Les autres membres-honorifiques, correspondants et suppléants, avaient seulement le droit de vote consultatif. Le lieu de la réunion suivante était précisé par la dernière réunion générale et la date était établie par le Comité de la Régionale. La réunion était convoquée 15 jours libres avant la date établie par une convocation publiée dans la presse.

La réunion générale choisissait pour une période de 5 ans le Comité et le président de la Régionale parmi les présidents des séparations départementales et des sections de la Régionale, établissait le programme d'activité, approuvait l'exécution budgétaire et le budget pour l'année suivante, accordait des prix et des subventions, décidait

l'admission de nouveaux membres correspondants, nommait les membres actifs des sections etc. Les décisions de la réunion étaient envoyées au Comité Central de l'Astra, mais celles qui dépassaient les intérêts de la Régionale pouvaient être appliquées après avoir obtenu l'approbation du commandement de Sibiu.

Le programme de la réunion générale était annoncé au moins deux semaines auparavant par sa publication dans les périodiques du Banat et l'ordre du jour était différent en fonction des problèmes abordés. Selon le modèle de l'Astra, la veille était l'occasion de se rencontrer à l'hôtel le plus important de la ville et de discuter sans réserve. Le programme du premier jour commençait par la participation au service religieux. Après la messe, il y avait la première séance ouverte par le président de la Régionale qui mettait en évidence les moments les plus importants de l'activité. Le rapport d'activité est présenté par le secrétaire de la Régionale, étant suivi par l'élection des commissions de travail dont le rôle est celui d'examiner le rapport général d'activité, la passation de l'exécution financière pour l'année précédente et du budget de l'année suivante et l'inscription de nouveaux membres. L'après-midi, on présentait la partie ethnographique et allégorique, qui se proposait de mettre en évidence la richesse spirituelle et matérielle spécifique à la région et le concours de cœurs, fanfares et danses populaires. Le soir, on organisait un programme artistique. Le lendemain, il y avait une séance administrative où on lisait les rapports des commissions et on votait les prévisions du budget.

Les deux premières réunions générales de la Régionale, celle d'Oravița (les 26–27 juin 1938) et de Lugoj (les 24–25 juin 1939) ont été faites selon ce programme, étant de vraies fêtes nationales pour les Roumains de ces zones du Banat. Beaucoup de personnalités importantes du Banat, de nombreux cœurs et fanfares, un public enthousiaste aussi y ont participé. Grâce aux événements internationaux, les réunions générales de 1940, 1941 et 1942 ont été organisées à Timișoara dans la salle de fêtes du Lycée Commercial de Timișoara, ayant un caractère strictement administratif.

La réunion générale de Bocșa (le 27 juin 1943), bien qu'elle ait été faite dans une seule journée, a réussi, par le grand nombre de participants et par les manifestations culturelles et artistiques organisées, à représenter une vraie fête pour le sud du Banat. Malheureusement, à cause de l'évolution des événements politiques, celle-ci sera la dernière réunion générale de la Régionale du Banat.

⁴⁹ *Ibidem*.

A DOUA CONFLAGRAȚIE MONDIALĂ, ÎNTRE DOCUMENT SCRIS ȘI MEMORIAL

Sînziana Preda*

Cuvinte cheie: război, cehi, Grupul Etnic German, propagandă

Keywords: war, Czechs, Ethnic German Group of Romania, propaganda

Istoria locală interferează mereu cu macro-istoria: ne propunem, în cele ce urmează, recuperarea fragmentară a imaginii celui de-al doilea război mondial, așa cum a fost el semnalat în documente de epocă, cât și în amintirile unor participanți direcți, reprezentanți ai minorității cehesti, așa-numiții „pemi”¹, vorbitori de limbă cehă, o enclavă situată în Clisura Dunării. Deși foarte izolată, prin particularitățile mediului geografic, limbă și confesiune, această lume nu a fost ocolită de confruntări: a doua conflagrație mondială avea să trimită pe front circa 200 de soldați, din satele cehilor². La Eibenthal, un număr mare de locuitori făceau parte din Grupul Etnic German (instituit în România la presiunea Germaniei naziste și direct subordonat acesteia), probabil în încercarea de a obține avantaje de pe urma presupusei origini germane, pe care o dovedeau pe baza propriului patronim. Într-adevăr, strămoșii lor veniseră din Bohemia, o regiune cu puternice influențe germane și chiar în Eibenthal s-au stabilit coloniști de etnie germană³, însă nu toți cei înscrși în formațiune îi aparțineau. Situația a fost oricum exploatată de

către „Deutsche Volksgruppe in Rumänien”, care își înființase celule și filiale locale în întregul Banat. Pe de altă parte, încă din perioada premergătoare izbucnirii războiului, atitudinea tuturor grupurilor etnice era urmărită de către autorități, spre a se preîntâmpina și „corija” posibile manifestări ostile. Într-un raport al Prefecturii Severin⁴ se arăta că – exceptându-i pe germani și pe maghiari – „celelalte minorități din raza acestui sector nu manifestă nici un fel de activitate care să atingă în vreun fel interesele statului”. „Fiind prea puțin însemnate ca număr”, minorități precum cea a pemilor „nu manifestă nicio nemulțumire, sau activitate deosebită de aceia a nației dominante”⁵.

Totuși, unele reacții au fost înregistrate, cum rezultă dintr-un alt raport, al aceleiași prefecturi, datat 10 iulie 1940: „Cei din Eibenthal sunt ostili față de autorități, instigați de învățătorul ceh. În Șumița și Ogradena sunt supuși și loiali”⁶. În primăvara anului următor, era semnalată la Eibenthal desfășurarea unor adunări „de propagandă Național-Socialistă”⁷, reclamată de către directorul tehnic al minei de la Baia Nouă. Cele sesizate aveau o dublă natură, economică și politică, întrucât „lucrătorii nu se supun în realizarea lucrului cari li se încredințează. Sunt răzvrățiți și amenințatori, încurajați fiind de această propagandă din care se agită contra elementului românesc. Fără nici o legitimare [se] țin întruniri cu lucrătorii minieri și familiile acestora, deși

* Universitatea de Vest, Timișoara, Facultatea de Sociologie, Bd. Vasile Pârvan, nr. 4, e-mail: hhayavatha@yahoo.com.

¹ În primele decenii ale veacului XIX, Imperiul Habsburgic a colonizat, în zona Moldova Nouă, grupuri de cehi din Bohemia; termenul „pemi” este o deformare a celui de „bemi”, derivat de la „Böhmen”, cu care cehii au fost desemnați de către populația germană. Dintre coloniile pe care le-au fondat, astăzi mai există 6 (Sf. Elena, Bigăr, Gîrnic, Ravenska, Șumița și Eibenthal).

² Numele unora dintre ei, supraviețuitori și dispăruți, sunt consemnate de către Desideriu Gecse, în *Istoricul comunităților cehice din România (așezare, evoluție etno-demografică, socio-economică și cultural-confesională)*, teză de doctorat, susținută la Institutul de Istorie „George Barițiu”, Cluj-Napoca (2009), 130–131.

³ Josefina Steiner, n. 1943, Eibenthal, pensionară, interviu realizat la Eibenthal, august 2006.

⁴ Serviciul județean Timiș al Arhivelor Naționale, *Fond Prefectura Jud. Severin* (pe mai departe F.P.J.S.), d. 65/1939, f. 14.

⁵ *Ibidem*, f. 17.

⁶ Emanoil Bodin, Atitudinea minorităților naționale din Banat în anii 1938–1940. *Clio*, anul III, nr. 2–4, Timișoara (2003), 27.

⁷ Serviciul județean Timiș al Arhivelor Naționale, F.P.J.S., d. 10/1941, f. 2.

acești locuitori nu sunt germani de origine, ci sunt cehi și nu posedă nici limba germană”. Cei care au antrenat populația la întrunirile săptămânale erau delegații germani, veniți de la Orșova, implicarea lor era masivă, întrucât și în școlile din Eibenthal și Baia Nouă fuseseră inițiate cursuri în limba germană. Mai mult, în ultima localitate amintită, școala a fost preluată în folosință de către Deutsche Volksgruppe, în baza unei decizii încheiate între Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor și Grupul Etnic German⁸ (Decretul-lege nr. 3097 din 7 noiembrie 1941, ce revizua învățământul german din România, permitea libertății extinse Grupului Etnic German: să înființeze și să administreze școli primare și secundare, să se ocupe de pregătirea învățătorilor și a profesorilor, de realizarea programelor analitice etc.)⁹.

Faptele erau confirmate și de către directorul școlii primare de stat din Eibenthal, Gheorghe Băltărețu, într-o „Declarație” din data de 15 mai 1941¹⁰, prin care se făcea cunoscută Inspectoratului Școlar Lugoj sosirea în instituție a trei învățători germani, fără ca aceștia să fi primit vreo avizare din partea organelor în drept. La ordinul dat de un „subinspector școlar German de la Orșova”, părinții elevilor au fost convocați la „Direcțiunea școlii pentru a da declarații dacă voesc să învețe copiii lor lb. germană sau lb. de stat și maternă/cehă/, după cum s’a învățat până acum”. Reacția sătenilor s-a materializat în refuzul declarațiilor, „spunând că ei sunt germani”¹¹ și ca atare școala e de drept germană”. „Neatârarea” elevilor de obârșie germană era cerută și de „subrev. județean Mihailovici Livius S.S.”¹², într-o solicitare către directorul școlii românești din Baia Nouă, în temeiul legii învățământului primar, în care se arăta că „în comunele unde sunt peste 20 copii germani, se poate înființa o secție germană”. Personajul invocă chiar un ordin ministerial, care dă dreptul respectivelor secții să se desprindă de școlile românești. În absența unei situații etnice a școlarilor, în perioada și pentru localitatea care face

obiectul atenției noastre, este dificil de apreciat justetea unei asemenea solicitări.

În același timp, primpretorul plasei Orșova, sesizat de succesiunea faptelor, se va deplasa el însuși în teritoriu, vizita fiind rezumată într-un proces verbal (datat 12 mai 1941)¹³. Se constata că randamentul întreprinderii miniere scăzuse, în primul rând din cauza muncitorilor, „sustrași dela muncă prin propagandă germană”; sub masca acesteia, agitatorii „răspândesc probabil și idei de altă natură, necontrolabile, întrucât chiar acești agenți propagandiști preținși germani sunt de origină etnică slavă, iar elementul căruia se adresează este în masă slav/cehi, cu excepția a două familii de origină etnică germană”. Responsabilitatea, în viziunea primpretorului, trebuia asumată de conducătorii locali ai grupului german, între care I. Fikl, primarul comunei – propus în funcție de organizația germană – Francisc Peșiț, Vențel Fikl, Ioan Kotešovec (în a cărui cârciumă au și avut loc întruniri de propagandă) și Martin Saidl, concediat pentru bruscarea verbală și fizică a directorului minei. Concluzia șefului preturii taxase drept „foarte critică” situația românilor de la mină; se recomanda supravegherea continuă a stării de lucruri și facilitarea achiziției alimentelor de primă necesitate (fâină de grâu, mălai, zahăr, ulei etc.), pentru folosul muncitorilor și al familiilor lor. Nu în ultimul rând, se impunea aducerea de învățători calificați, „nu improvizați, cari nu au nici o răspundere, nefăcând alt ceva decât cântece și marșuri”.

Influența exercitată prin intermediul cadrelor didactice, în direcția atitudinii pro-naziste, nu era deloc de neglijat. Memoria evenimentelor perioadei și a personajelor care s-au remarcat întru sprijinirea activităților Grupului Etnic German reține prezența, în sat, a unui „organizator, pe numele de Fikl Josef, ăla a fost colaboratorul cu nemții; aici a fost [și] un profesor german, a învățat copiii limba germană, Formitac (Wormitac, n.n.), așa l-a chemat, ăsta a învățat școală germană, aci la noi la școală (Era ceh?) – Da’ de unde?! A fost neamț din Arad, a fost repartizat încoace, ca să [ne] învețe limba germană, care s-au atașat (din sat, n.n.), adică cum ne-a spus aici, Volksdeutsch, ne-a trecut, adică [la] poporul german, că ne-am alăturat noi Germaniei”¹⁴. Modelul cultural de inspirație germană, care își pusese amprenta asupra coloniștilor cehi ajunși în Banat, speranța în unele avantaje care ar fi fost obținute în condițiile

⁸ „Proces-verbal – 3 Noemvrie 1942”, Serviciul județean Timiș al Arhivelor Naționale, *Fond Inspectoratul Școlar al Jud. Severin*, d. 2/1942.

⁹ Eusebiu-Marcel Narai, Aspecte privind situația minorității germane din județele Caraș și Severin în anii 1944–1948, în *Analele Banatului – Arheologie-Istorie*, vol. XVI (2008), Muzeul Banatului, 314.

¹⁰ Serviciul județean Timiș al Arhivelor Naționale, *FPJ.S.*, d. 10/1941, f. 3.

¹¹ În textul redactat la mașina de scris, a fost inserată, de mână, formula „s-au înscris ca”, astfel că textul complet este „spunând că ei «s-au înscris ca» sunt germani”.

¹² S.J.T.A.N., *FPJ.S.*, inv. 1347, d. 10/1941, f. 4.

¹³ *Ibidem*, f. 5.

¹⁴ Ferdinand Vențel Havlíček, n. 1924, Plavișevita, veteran de război/pensionar, interviu realizat la Baia Nouă, august 2006.

susținerii înaintării nemților, spectrul amenințător al „marelui frate de la Răsărit”, toate acestea par să constituie rațiuni plauzibile pentru atitudinea pro-germană dovedită la Eibenthal. Unii dintre tinerii comunității au ajuns chiar să se înroleze în Wehrmacht, atrași printr-o strategemă: „*eu am un frate în Germania, el a plecat în timpul războiului, eu am avut 3 luni când a plecat, era cu 18 ani mai mare; păi nu că l-au convins că merge în război, aici s-a oprit mina și n-a avut unde să lucreze și-a venit un patron de la Orșova, și el le-a promis că le găsește de lucru și ei au fost bucuroși că merg și când au ajuns la Orșova la gară, deja au avut pregătiți haine militare pentru ei, că imediat de la Orșova le-au [i-au] luat. (Așadar, nu știau ce li se pregătise...) – Nuuu!! (Știți cum se numea acel patron?) – Vezi că nu pot să-mi aduc aminte... (Era neamț?) – Da, Formitac, da' stați, că nu știu precis... (Când au ajuns, au fost încorporați?) – Da, sigur, pe toți*”¹⁵. Amintirile și-au pierdut limpezimea, însă certă rămâne memoria acelor zile când istoria nu decantase care era adevăratul pericol pentru evoluția ulterioară a țării.

Nu numai pretura avea în vedere evoluția filialelor Grupului Etnic German, ci și alte foruri responsabile de siguranța statului. Inspectoratul de Jandarmi Timișoara a realizat, potrivit ordinului secret nr. 2306/1943, un tabel cu numele persoanelor „care sunt însărcinate cu primirea și expediția poștei conaționalilor germani”¹⁶. La Eibenthal, de aceasta se ocupa Iosif Fikl, șef al organizației locale, care ar fi practicat schimbul de corespondență, prin evitarea „oficiilor P.T.T. Române, sustrăgându-se astfel și cenzurei militare”¹⁷. În raport era consemnată și diminuarea simțitoare a activității etnicilor „germani”, care nu au mai inițiat nici întâlniri, nici acțiuni propagandistice, „tinzând la renunțare de a mai face parte din asemenea organizațiuni”¹⁸. Cehii nu mai erau percepuți drept amenințare, căci „nu inspiră încredere pentru a fi înarmați” (de către conducătorii germani locali), fiindcă sentimentele lor – din cauza originii etnice diferite – „sunt de discutat”¹⁹. Această repliere a adepților Deutsche Volksgruppe s-ar putea explica și prin presiunile la care erau supuși, la Eibenthal, de către notarul Cernescu, „toți nemții”. Cel mai „atacat” se plângea a fi învățătorul Ion Wormitag (și el, ca și Fikl, au fost reținuți în memoria sătenilor

vârstnici²⁰) care, „la trierea ce s'a făcut tinerilor germani de către comisia militară germană, a fost repartizat pentru a pleca în Germania la data de 31 iulie 1943 cu al 3-lea transport”.

Renunțarea la atitudinea pro-nazistă s-a produs, cel mai probabil, odată cu întoarcerea armelor împotriva nemților. Un „tabel nominal de cetățeni români/bărbați și femei/de pe raza Legiunei de Jandarmi Severin, ce au fost înscrși în Grupul Etnic German”²¹ enumeră lunga însiruire a simpatizanților, de toate vârstele și categoriile profesionale, nu numai din Eibenthal și Baia Nouă, ci chiar și din Șumița, de unde erau consemnați 19 cehi și o româncă, Maria Kalina²². Odată cu apariția „Frontului Antifascist al Slavilor din România”, s-a ajuns la negarea/retractarea apartenenței la Grupul German; la secția cehoslovacă din Timișoara au fost depuse și unele cereri de aderare, în calitate de „membru ajutător”, spre „a sprijini organizația nației mele”, aparținând unor cehi născuți la Sf. Elena: în cazul Olgăi Elias, înscrierea în Volksgruppe s-a produs la presiune („Fiind lucrătoare la fabrică, am fost forțați toate lucrătoarele a ne înscrie, altfel eram expuși a ne pierde serviciul, dar de activat n-am activat în nici un chip”)²³. Solicitățile se fundamentau pe certificatele de naștere, de naționalitate, certificatul școlar etc.

Dar războiul a însemnat și experiența zguduitoare a frontului. Încorporat în regimentul 96 Caransebeș, Ferdinand Stehlík²⁴ își amintește slujba de „traducător” pe care o avea în debutul războiului, în calitate de ordonanță a unui căpitan român. „*Eu am dormit la căpitanul în bucătărie și el a venit noaptea și m-a chemat, Feri, a ascultat la radio că Hitler a început să ocupe Cehoslovacia cu avioane și m-a chemat să ascult că ei au vorbit cebește și ca să-i spun ce au zis*”. În relatarea soldatului care a luptat la Sevastopol și în Caucaz, ororile de pe frontul din Rusia nu și-au pierdut, nici după atâtea decenii, impactul înspăimântător. Numai cei care au trăit infernul, realizează dimensiunile enormei greșeli umane care este războiul, și cât de important este ca o asemenea lecție să fie însușită, și nu repetată. „*Eu m-am rugat, numai copiii mei să n-ajungă... am ajuns primăvara, înainte de Paști, înainte de orașul Nicolaev și apoi încă un oraș, nu-mi aduc aminte, unde au fost mai mulți jidani, or avut*

²⁰ Ferdinand Vențel Havlíček.

²¹ Serviciul județean Timiș al Arhivelor Naționale, *Fond Legiunea Jandarmi Severin*, d. 102/1945, f. 1.

²² *Ibidem*, f. 43.

²³ Idem, *Fond Uniunea Asociației Culturale Democrate Slave din Timișoara*, dosar 3/1945, f. 20.

²⁴ n. 1916, Baia Nouă, interviu realizat la Eibenthal, august 2006.

¹⁵ Josefina Steiner.

¹⁶ Serviciul județean Timiș al Arhivelor Naționale, *Fond Legiunea Jandarmi Severin*, d. 56/ian.-iun. 1943, f. 162.

¹⁷ *Ibidem*, f. 171.

¹⁸ *Ibidem*, f. 258.

¹⁹ *Ibidem*, f. 315.

fabrici. Și ce-o făcut Hitler, c-au fost și țigani, c-a fost acolo apa Bug, i-o adunat și i-o pus pe țigani să-și facă corturi și acolo i-a bombardat și le-o aruncat în apă. Și cu jidanii ce-a făcut? I-a scos afară din oraș, i-a pus să facă groapă mare, lungă, i-a pus pe toți la rând și ne-o povestit oamenii de acolo și a mers cu mitralierele – armata lui Hitler – i-a tăiat și i-a coborât în groapă; unii n-or așteptat, or sărit vii, și femei și copii, și unde am stat, în localitatea aia, ne-au spus, dacă vreți să mergeți acolo, afară din oraș, să vedeți cum lucrează pământul și iasă sângele deasupra, unii au mers, dar eu n-am putut să merg”. Forța evocării, care aproape aruncă auditorul în scena evenimentelor, face inutil orice comentariu: „În Crimeea, acolo o fost ceva, Doamne-Doamne... am trecut în Caucaz, acolo o fost numai... ne-am ținut batista la nas, or cărat cu mașini și camioane, or adunat morți, militari, Doamne-Doamne, roțile de mașini au fost pline de... am fost flamânzi, unde au fost grădini, cu tutun sădit, băieții au rupt foile și cu aia s-au ținut”.

La Șumița, războiul este văzut prin ochii ultimului supraviețuitor, combatant pe frontul din Rusia, în bătălia de la Stalingrad și unul dintre puținii care s-au întors acasă, dintre cei mobilizați. „Din satu’ nostru, mic așa cum îi, o rămas șaptesprezece soldați pe front”²⁵. Relatarea este întărită de evidențele autorităților, privitoare la văduvele celor căzuți în luptă, în anul 1941; ne-au parvenit de la Șumița (alături de nr. și data titlului de pensie) numele a șapte dintre ele (Ștefania Hercul, Maria Veverca, Ana Sicora etc.), precum și a două de la Eibenthal (Maria Brenic și Francisca Coban)²⁶. Martor al unor evenimente deosebite, cu mare încărcătură și copleșitoare consecințe, povestitorul nu se oprește îndeosebi asupra a ceea ce a experimentat personal, ci oferă o viziune personală a situației țării în acele momente de răscruce. „Noi atunșea, regele Carol care o fost, adică România sub regele Carol, el când o văzut că nemții o dat năvală – adică o ocupat Ungaria, Polonia, toace țările eșcia – el de frică o fujit cu muierea, altă muiere”²⁷. Opțiunea politică și militară a României, în prima parte a confruntărilor, este formulată cu concizie: „Și generalu’ Antonescu s-a predat cu nemți[i], ca să luptăm noi [alături de] cu nemții, ca să ocupăm Rusia și ei ne dă Ucraina, nemții ne dă Ucraina toată. Și de aia, atunșea, am intrat noi în război cu nemții”²⁸. Deși părțile rupte din întregul patriei

au rămas pierdute, efortul celor angajați în luptă nu s-a bucurat de apreciere după încheierea ostilităților. Recompensa a venit abia după 1989, sub forma pensiei de veteran, căci „noi, care am luptat contra rușilor, era[m] nevăzuți cum trebuie. Dar ăștia care o luptat contra nemților, aia o fost mai căutați”. Chiar dacă nu hotărâse personal de partea cărei tabere trebuie să se implice, povestitorul a suportat urmările, într-un regim al învingătorilor. „(Când ați simțit că nu sunteți bine văzuți, fiindcă ați luptat o vreme împotriva Armatei Roșii?) – Păi... o fost când s-o întărit comunismu’ (V-a fost frică că vi se va întâmpla ceva?) – D’apăi... da”. Temerile s-au dovedit întemeiate, întrucât devenind proprietar al unei înstărite gospodării (prin produsele astfel obținute, povestitorul reușea să asigure existența familiei – nu a fost niciodată angajat la stat), a fost taxat ca și „chiabur”, reușind să scape de deportare în Bărăgan prin intervenția unui verișor, „care era la partid”.

Alți soldați au pierit în lagărele rusești, jertfa lor fiind păstrată în memoria familială. Pentru una dintre interviewate, născută la începutul războiului, figura tatălui se recompune numai din povestiri, scrisori și fotografii. Cele mai puternice tușe ale amintirii se încheagă din relatarea ce i-a fost transmisă în legătură cu suferințele extreme din timpul prizonieratului: „...i-o băgat în lagăre, și n-o avut ce să mănânce. Cât o fost iarbă pe-acolo, o mâncat iarba, o mai mers. Și-o-ncercat să mănâncă pământ. Și n-o mai putut de stomac, rău de tot. Și-o fost câte 20 într-un grajd”²⁹. La rândul lor, cei rămași acasă au avut de îndurat desfășurarea evenimentelor, încercările de a se pune la adăpost marcând memoria copilăriei. „Am fost aicia închiși într-un beci, și frate-meu, și vecinii, și încă un văr a meu, am fost toți, ascunși acolo. Numă’ se trăgea aicia, chiar la noi o fost rău de tot. Și tot așteptam moartea [...] N-am avut cai, o luat cai cu coșie cu tot... îi rău în război”³⁰. Familiile se ascundeau fie în pivnițe, fie în afara satului, „unde-o fost tufăriș”, în gropi săpate în pământ, unde „ne-am pitulat cu copii, toace elia, cu toate gospodăria”³¹.

„O fost ceva îngrozitor”: cu toate acestea, reamintirea selectează și momente mai puțin dramatice, hazlii chiar. La cei patru ani pe care îi avea atunci, Amalia Iacubovski nu reține căror armate aparțineau combatanții ce s-au înfruntat pe dealurile din apropierea satului, dar își amintește sfaturile date

²⁵ Francisc Mician, n. 1920, Șumița, veteran de război, interviu realizat la Șumița, august 2007.

²⁶ Serviciul județean Timiș al Arhivelor Naționale, *FPJ.S.*, Bir. I.O.V.R., „Evidența văduvelor din războiul 1941”, i. No. 210/1941, 14–51.

²⁷ Francisc Mician.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Amalia Veverca, n. Șumița, interviu realizat la Șumița, august 2007.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Amalia Iacubovski, n. 1950, Șumița, interviu realizat la Șumița, august 2007.

de părinți („o zis că să nu port baticu' roșu, că ma vede avionu' [...] când am auzit zgomotu' de avion, m-am tras baticu' și m-am pus cu el așa, ca să nu mă vadă avionu'...”) și episodul păduchilor, inevitabil în condițiile precare pe care le traversau („peste tot o fost păduchi; mameli [mamele] noștri ni i-o...da' aicia n-o fost așa, spraiuri eştia! Ni-o prins păduchii și nouă ni-o plăcut, că ne-or scărmanat prin cap! așa, ni-o plăcut!”)³². Nu numai atât, ci și momente emoționante, trăite de soldații pe care îi bănuiește a fi fost români, și care au primit mâncare de la săteni: „Și ni-o ȱucat soldaȱii, ne-o avut în braȱe și ne-o ȱucat, am avut patru ani și cred c-o avut copii acasă, de-aia ne-o strâns și ne-o ȱucat...”.

Punerea în balanȱă a celor două tipuri de documente, scris și oral, evidenȱiază obiecte de interes diferite. Materialul de arhivă, având în vedere cadrul creării sale (și destinaȱia finală), a reȱinut, în cazul de faȱă, fapte cu potenȱal de risc la adresa securităȱii de stat. Mărturiile sătenilor insistă asupra experienȱelor traversate personal, în contextul mării istorii: cele două modalităȱi de reconstituire a trecutului se împlutesc, se susȱin și ajung să se confirme reciproc.

Local history will always interfere with macro-history: in order to illustrate such an allegation, we want to recuperate the image of the second world war, like it was depicted in epoch documents and through the memories of some direct actors (they represent a small minority, called “Pemi”, a group of Czechs from Bohemia, who was colonized by Habsburgs in South of Banat, in the first decades of the XIX century). Isolated localities, hard to access, the Czech community was implicated in the conflict, by sending into the battle field close to 200 soldiers. There was another aspect of these dramatic events, concerning the Ethnic German Group of Romania, which has his branch offices in Czech villages as well. For example, in Eibenthal, many inhabitants were engaged in this group, maybe because they were trying to get some advantages from their supposed German origin, based on their surname. While the archives demonstrate that in this area some disorders were caused by the Nazi sympathizers, the oral testimonies refer especially to the soldiers experiences, on the Eastern Front.

³² *Ibidem*.

ACTIVITATEA UNIUNII PATRIOȚILOR ÎN BANAT ÎN ANUL 1944

Radu Păiușan*

Cuvinte cheie: *Uniunea Patrioților, satelit, filo-comunist, coagulare*

Schlüsselwörter: *Patriotenverband, Satellit, prokommunistisch, Vereinigung*

Preluarea puterii politice de către Partidul Comunist din România nu putea fi făcută, în mod direct, pentru că forța numerică și valorică a acestui partid era insignifiantă după lovitură de stat de la 23 august 1944¹. În momentul executării loviturii de stat, partidul comunistilor români se estimează că avea aproximativ 1.000 de membri². Fiind astfel „Fragil din punct de vedere organizatoric și lipsit de susținerea populației, P.C.R. a fost obligat, în perioada 1944–1947, să adopte strategia de front popular, acceptând să funcționeze în cadrul unui sistem multipartidist”³. În consecință, comuniștii au fost obligați să accepte proliferarea grupărilor politice și să creeze un front propriu, renunțând să mai colaboreze cu partidele politice democratice din România, în cadrul Blocului Național Democratic. Astfel, formațiuni politice au fost înființate și finanțate de către comuniști, pentru a slăbi și a rupe din susținerea și electoratul partidelor democratice. Aceste formațiuni pro-comuniste nou create sau existente anterior, dar devenite acum pro-comuniste, „au proliferat în perioada pre-electorală (pentru alegerile din noiembrie 1946 – *n.n.*) și au funcționat ca supape pentru tactica electorală a P.C.R.”⁴.

* Universitatea de Vest Timișoara, Facultatea de Litere, Teologie și Istorie, Bd. Vasile Pârvan, nr. 4.

¹ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, București, Editura Paideia, 1999, 443–452.

² Gheorghe Onișoru, *Alianțe și confruntări politice din România (1944–1947)*, București, Editura Fundației Academiei Civice, 1996, 115, Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Iași, Editura Polirom, 2005, 109.

³ *Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România. Raport final*, editori: Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrințu, Cristian Vasile, București, Editura Humanitas, 2007, 170.

⁴ *Ibidem*, 171.

Propulsat la guvernare prin actul de la 23 august 1944, P. C. din România a determinat petrecerea unui fenomen „Atunci murea o lume, un mod de gândire și un limbaj, pentru a se naște altul. Atunci era una din perioadele cele mai fascinante din istoria unei națiuni, trecerea (sau pentru a utiliza un cuvânt la modă astăzi) tranziția spre un alt sistem”⁵. Această propulsare și tranziție s-a datorat intrării României, în anul 1944, în sfera de influență sovietică și a instaurării regimului comunist, în anii 1945–1947, ca urmare a sovietizării Europei Centrale și de Est. Dar „factorii decisivi ai procesului de intrare a României în zona de hegemonie a Kremlinului și a instaurării, prin voința Moscovei, a regimului comunist în România (au fost – *n.n.*): ocuparea, de către Armata Roșie, în 1944 și înțelegerea dintre anglo-americani și sovietici, asupra sferelor de influență în Europa de sud-est”⁶.

Satelizarea României, ca și a altor țări din Centrul și Sud-Estul Europei, a fost făcută, în perioada postbelică, prin acordul celor trei mari puteri, care „s-au înțeles între ele în ceea ce privește sferele de influență, chiar dacă au făcut-o în mod ostil”⁷. Această satelizare față de URSS a fost o alternativă la conducerea întregii regiuni, ca pe țărilor baltice, nu prin intermediul autorităților locale, ci să le încorporeze direct în imperiul sovietic, care se pretindea

⁵ Alexandru Cioban, *Mutations et immobilisme dans le politique roumaine post-révolutionnaire*, în *La littérature contre la dictature et au hors des Roumains (1947–1989)*, textes réunis par Alkara Duchetti, Dragomir Costineanu et Alain Venillemien, Timișoara, Editura Hestia, 1999, CIRFR/CERTE, 17.

⁶ Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane (1944–1947)*, București, Editura Iconica, 1993, 9.

⁷ Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, București, Editura Humanitas, 2006, 623.

„uniunea republicilor federale”⁸. De altfel, cum se afirmă în istoriografia contemporană, în lumea diplomaților și a oamenilor politici apuseni erau larg răspândite două opinii: cooperarea dintre SUA, Marea Britanie și URSS și concesiile pe care acestea trebuiau să le facă. Așa-numita „Marea Alianță” trebuia menținută peste orice incidente de parcurs și Uniunii Sovietice trebuia să i se facă, pe parcursul negocierilor, concesi rezonabile, pentru că, așa cum se întâmplă între gentlemen, și ea va înțelege să facă, la rândul său, concesi partenerilor occidentali. În același sens, în proiectele de organizare a lumii postbelice, elaborate la Washington și Londra, se lua în considerație că o mare putere ca Uniunea Sovietică, având în afara acestui statut, și o contribuție masivă la războiul împotriva Germaniei naziste, trebuia să beneficieze „fresc” de un „glacis strategic”, un brâu de securitate, alcătuit din state, mai mult sau mai puțin clientelare, cu o politică aflată în acord cu interesele Uniunii Sovietice⁹.

În consecință, sistemul sateliților a fost răspunsul sovietic la sistemul american de alianțe, iar așa-zisa independență a sateliților a fost importantă pentru URSS ca reprezentând reflecția suveranității naționale intacte aliaților Americii. Dar, după cum afirma o analistă consacrată a comunismului, sistemul totalitar s-a născut, poate, ca un compromis între tendințele inerente ale democrației totalitare și nevoia de a menține o aparență de politică externă normală, față de lumea liberă, procedeele de dominație și guvernarea aplicată de imperialismul rus au fost în deplină concordanță cu această situație¹⁰.

Deci, în toate cazurile, cum se exprima reputatul istoric, cucerirea efectuată prin forța imperiului sovietic a fost tradusă în fapt, ca și când ar fi avut loc acapararea puterii de către un partid comunist fidel. Astfel, jocul pregătit, atât de elaborat din anii '40, când a început, înainte de deplina bolșevizare au fost tolerate mai multe partide, care au fost, apoi, lichidate în favoarea dictaturii partidului unic, aservit doar pentru a întări iluzia unei evoluții demonstrative a independenței. Dar, „Moscova nu a făcut altceva decât să creeze replici exacte, nu numai ale propriei forme de guvernare, cât și a evoluțiilor care au dus la așa ceva”¹¹.

În același sens se exprima și unul dintre corifeii deculturalizării și deznaționalizării României

postbelice, Leonte Răutu, care afirma: „România comunistă a fost în întregime construită după modelul sovietic”¹².

Dar P.C.d.R., încă din ilegalitate, a încercat să-și apropie, iar unde nu a fost cu puțință, să-și formeze aliați. Acesta a fost și cazul organizației satelit, creată de către comuniști încă din 1942, numită Uniunea Patrioților și care, apoi, în ianuarie 1946, a fost transformată în Partidul Național Popular. Aceasta s-a făcut în condițiile în care România lupta împotriva colosului bolșevic, luptă începută în data de 22 iunie 1941, dar patriotismul acestei Uniuni nu se manifestase în sensul participării României la război pentru recuperarea Basarabiei și nordului Bucovinei, răpite de către Uniunea Sovietică, ci exact invers. Acest așa-zis patriotism îndemna la împotrivirea românilor față de războiul anti-bolșevic și la pactizarea cu inamicul sovietic. Acestei organizații, trădătoare de țară, ca, de altfel, și P.C.d.R., i s-au atribuit merite pe care nu le avea și activități pe care nu le putea desfășura, datorită dimensiunii liliputane pe care o deținea, „din rândurile căreia au făcut parte profesori universitari, ingineri, scriitori, arhitecți, profesori secundari, medici și avocați, învățători, studenți, meseriași și mici negustori, muncitori, funcționari și preoți din București, Iași, Cluj, Timișoara, Sibiu etc. ... Apariția acestei noi organizații exprima creșterea mișcării de rezistență împotriva hitleriștilor și a dictaturii antonesciene, adeziunea tot mai intensă la ea a unui număr însemnat de reprezentanți ai păturii mijlocii”¹³.

În realitate, activitatea acestei organizații, în ilegalitate, s-a limitat la înființarea – pe teritoriul URSS – în 28 ianuarie 1943, a ziarului „România Liberă” și a postului de radio cu același nume, menite să intoxice populația României cu propagandă bolșevică. Postul de radio fusese pus sub conducerea lui Leonte Răutu, care, în momentul izbucnirii războiului anti-bolșevic, plecase în URSS¹⁴. În această privință, istoriografia română contemporană este tranșantă: „Comuniștii români au salutat toate acțiunile lui Stalin și s-au identificat cu pozițiile sovietice, chiar atunci când acestea însemnau năruirea unității naționale a țării lor, subminarea forței sale de apărare”¹⁵. Așa-ziișii ile-

⁸ *Ibidem*, 622.

⁹ Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *op. cit.*, 10 și Cristina Păușan-Nuică, *Istoria relațiilor internaționale și a diplomației (1945–2008)*, București, Editura Fundației „România de Măine”, 2008, 14–15.

¹⁰ Hannah Arendt, *op. cit.*, 623.

¹¹ *Ibidem*, 624.

¹² Vladimir Tismăneanu, Cristian Vasile, *Perfectul acrobat Leonte Răutu, măștile răului*, București, Editura Humanitas, 2008, 37.

¹³ Pentru așa-zisele merite vezi Gheorghe Țuțui, Contribuția Partidului Național Popular la lupta pentru transformări democratice (ianuarie 1946-martie 1949). *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.C.R.*, 2, 1966, 55.

¹⁴ Vladimir Tismăneanu, Cristian Vasile, *op. cit.*, 25.

¹⁵ *Ibidem*, 24.

galiști, trimiși din URSS în România, nu erau – în realitate – decât agenți ai serviciilor de informații sovietice, care trebuiau să comită sabotaje pe teritoriul românesc și să încerce să destabilizeze țara¹⁶.

Dar Uniunii Patriotice i se atribuisese și coagularea unor formațiuni minuscule și fără importanță în viața politică a țării, în așa-zisul Front Patriotic Antihitlerist. „Încadrată în lupta dusă împotriva fascismului și a războiului antihitlerist, Uniunea Patrioților a răspuns chemării P.C.R. de a participa într-un singur front patriotic al tuturor forțelor interesate în eliberarea și democratizarea țării. Alături de partidul comunist, împreună cu Frontul Plugarilor, MADOSZ-ul și Partidul Socialist-Țărănesc, a luat parte la crearea, în 1943, a Frontului Patriotic Antihitlerist”¹⁷. Tot acestei minuscule organizații ilegale, subordonată P.C.d.R.-ului i se atribuie, de către istoriografia comunistă, redactarea memoriului intelectualilor, adresat, în aprilie 1944, lui Ion Antonescu, prin care se cerea ieșirea României din lupta împotriva Aliatilor¹⁸.

Conform indicațiilor comuniștilor, Uniunea Patrioților s-a declarat, încă de la înființare, ca o organizație cu caracter unitar, o mișcare largă de masă și nu un partid politic, cuprinzând patrioți antifasciști, fără deosebire de naționalitate, categorie socială, religie sau grupare politică. Deci, ea s-a declarat că nu este un partid politic, ci cuprindea, în rândurile ei, mai ales membri din partidele politice satelit ale P.C.d.R.-ului¹⁹.

După lovitura de stat de la 23 august 1944, Uniunea Patrioților, în noile condiții existente, a trecut la reorganizarea activității sale și a luat parte activă la mișcarea pentru comunizarea țării. În consecință, ea a participat, la 6 septembrie 1944, la întemeierea Grupului Patriotic Antihitlerist, iar după ce, la 27 septembrie același an, a aderat la Platforma Frontului Național Democrat, a intrat în Consiliul Național al acestuia, ca una din organizațiile fondatoare. În acest organism a intrat, din partea Uniunii Patrioților, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, dr. Dumitru Bagdasar și Simion Stoilov²⁰.

Pe plan local, în Banat, organizația dispunea și de un ziar, intitulat semnificativ „Lupta patriotică”. În Cuvântul înainte al primului număr, apărut în data de 25 decembrie 1944, se afirma că acesta nu era, practic, numărul de început, pentru că ziarul apăruse cu un an înainte, în ilegalitate, când a fost

editat lunar, iar acum reapăruse pentru a prezenta opiniei publice, grupate în jurul ziarului, pe cei care au dus lupta politică în condiții grele, înainte de actul de la 23 august 1944. În același Cuvânt înainte se afirma că, urmând linia intereselor și aspirațiilor patriotice, ziarul va fi pus, în primul rând, în slujba frământărilor și clarificărilor, în vederea realizării unui Front Național Democratic și a consolidării unei adevărate democrații populare în România. De asemenea, însușindu-și întru totul proiectul de platformă al F.N.D., gazeta respectivă va contribui – din toate puterile – la clarificarea și înfăptuirea reformelor cuprinse în ea, convinsă că acestea satisfac nevoi urgente pentru masele muncitorești de la sate și orașe și sunt, prin aceasta, comandamente ale marilor idealuri naționale. S-a mai subliniat faptul că „Lupta patriotică” se adresează întregului popor, țărani, muncitori, intelectuali, din toate partidele politice sau fără de partid, în vederea mobilizării maselor largi pentru a lupta pentru democrație populară, prin popor și pentru popor. Cuvântul înainte al primului număr al ziarului se încheia cu o lozincă semnificativă „Pentru libertate și dreptate, pentru toți spre prosperitatea Patriei noastre”²¹. În același sens se exprima și dr. Valeriu Novacu într-un articol din respectivul săptămânal. După cum afirma acesta, a venit vremea când pe deasupra partidelor politice, din care făceau parte, pe deasupra concepțiilor personale s-a simțit, din nou, marea realitate a momentului și a pământului nostru, pentru ca patriotismul să fie un îndemn viu la lupta unită de rezistență și eliberare. „Patrie și patriotism înseamnă luptă și jertfă pentru idealurile permanente ale omenirii. Pentru libertate și independență, pentru limbă, artă, o credință, o pâine, pentru fabricile și ogoarele noastre”²². Se insista asupra rolului unificator al Uniunii Patrioților, în cadrul căreia trebuiau să se unească toate partidele patriotice care au militat, în permanență, pentru o platformă de înțelegere, a tuturor partidelor, a organizațiilor democratice și a tuturor forțelor patriotice adevărate²³. La fel se exprima și Leontin Silaghi (Sălăjan), care vedea unitatea poporului român pe baza unui program comun de luptă, dar sub egida comuniștilor. „P.C.R., în interesul suprem al țării, pentru a putea mobiliza întreg poporul pentru îndeplinirea sarcinilor mari de a zdrobi hitlerismul, dușman de moarte al tuturor popoarelor, a propus un program

¹⁶ Vezi Stelian Tănase, *Clienții lui tanti Varvara. Istoria clan-destine*, București, Editura Humanitas, 2009.

¹⁷ Gheorghe Țuțui, *op. cit.*, 56.

¹⁸ *Ibidem*, 57.

¹⁹ *Lupta Patriotică*, III, Timișoara, nr. 31, 30 august 1945, 4.

²⁰ Gheorghe Țuțui, *op. cit.*, 56.

²¹ *Lupta patriotică*, organ săptămânal al Uniunii Patrioților din Banat, anul I, nr. 1, 25 decembrie 1944, 1.

²² Dr. Valeriu Novacu, *Patrie și patriotism*, în *Ibidem*, 2.

²³ *Ibidem*, 3.

* Așa îi apărea, pe atunci, numele în presă.

de acțiune, accesibil pentru orice democrat cinstit, gândindu-se, în primul rând, la interesul poporului, trecând chiar peste interese de partid. În fața României stă problema de a fi sau nu fi și soarta ei depinde de felul cum va înțelege timpurile prin care trecem²⁴. Acest program, pus sub semnul patriotismului, trebuia să fie, în final, comunist, cum, de altfel, s-a și întâmplat.

Ca organizație politică satelit a P.C.d.R., Uniunea Patrioților, chiar și prin miniștrii săi, trebuia să invoce același patriotism și unitate politică, mai ales că războiul antihitlerist era în curs de desfășurare și era necesară crearea și menținerea unui val de simpatie pentru ducerea lui, inoculându-se, în același timp, ideea că patria este amenințată și, în consecință, trebuiau să înceteze disputele politice. Astfel, organul de presă bănățean anunța cititorii că ministrul Vlădescu-Răcoasa, viitor președinte al P.N.P.-ului, urmaș al Uniunii Patrioților, la adunarea Uniunii de la Sibiu, declarase „Trăim zile mărețe și hotărâtoare. Se plămădește o lume nouă. Patria amenințată ne cheamă pe toți. Cu mic, cu mare, să dăm vieții noastre politice altă așezare. În acest scop se cere adeziunea unanimă și neprecuțită. Nu se pune nimănui problema dacă e burghez sau proletar, se pune problema dacă e democrat, antifascist și patriot, căci e vorba de interesele întregului popor, care trebuie apărate și susținute²⁵. În același discurs, liderul Uniunii Patrioților definea și democrația, pe care o promova, una de tip nou, adică populară. „E timpul să se știe că democrația se sprijină direct și, în primul rând, pe masele populare. Nu există un anumit fel de democrație, ci numai democrație populară, care este însăși esența democrației. Țara întreagă e pornită să așeze bazele existenței democratice. Să învățăm că patriotism înseamnă lupta pentru libertate și democrație reală și să fim patrioți adevărați, pentru ca România să devină Patria liberă și adevărată a democrației²⁶. Este definit, deci, și patriotismul care, în concepția autorului, nu înseamnă decât lupta pentru așa-zisa democrație reală, adică cea populară, promovată de comuniști și sateliții lor, printre care și așa-zisa Uniune Patriotică.

În aceeași perioadă de început a ieșirii din ilegalitate a P.C.d.R.-ului și a organizațiilor sale satelit, comuniștii aveau nevoie și de sprijinul altor clase și grupări sociale, pentru a accede la putere. După cum se exprima istoriografia comunistă, pentru a așeza evoluția generală a țării pe calea progresului, comunist fără nici o îndoială, trebuiau angajate, în

acest efort, pe lângă masele muncitorești, și forțele sociale, exploatare, în speță burghezia, care, din multe puncte de vedere, dispuneau încă de resurse pentru a contribui la așa-zisul progres al țării. În consecință, se considera că importante cercuri ale burgheziei puteau să îndeplinească un rol avansat în rezolvarea acestor prefaceri social-economice, care coincideau atât cu interesele sale de clasă, cât și cu interesele generale ale țării, ale poporului român, ale maselor muncitoare. Înlăturarea lor s-a făcut, conform aceluiași autor, abia odată cu trecerea la așa-zisa revoluție socialistă²⁷. Inclusiv tactica folosită de comuniști trebuia să fie a frontului popular, care să permită unirea într-o formațiune larg democratică a tuturor forțelor politice, partide, organizații sau părți ale acestora, care demonstrau tendințe democratice antifasciste și revoluționare, care puteau, într-o măsură sau alta, să contribuie la înfăptuirea prefacerilor democratice ale țării²⁸. Drept urmare, noul sistem de alianțe promovat de comuniști după 23 august continua să oglindească cerințele fundamentale de ordin național, antifascist – după cum se exprima același istoric – ce se mențineau în fața țării, trebuia să primească o componență preponderent socială, de clasă, care să permită înfăptuirea transformărilor revoluționare necesare. În primul rând, pe comuniști și pe organizațiile lor satelit, ca Uniunea Patrioților, îi interesa să slăbească partidele tradiționale din România și să rupă din acestea disidențe sau pături sociale, pe care să și le subordoneze. În acest sens, comuniștii au încercat să subordoneze chiar P.N.Ț.-ul și P.N.L.-ul, invitându-le să facă parte din așa-numitul Front Național Democrat. Această invitație era făcută sub pretextul, ipocrit, că aceste partide nu-și epuizaseră posibilitățile de a juca un rol pozitiv în procesul istoric, aceasta pentru că aveau încă sub influența lor mase importante de oameni, mai ales din rândurile țărănimii, ale intelectualității, micii burghezii și chiar din rândurile muncitorimii, mase care, în mod obiectiv, erau interesate în transformările cuprinse în Platforma-Program a F.N.D.-ului²⁹.

Partidul Comunist din România voia să profite de faptul că, după lovitură de stat de la 23 august 1944, a fost prezentă, în sistemul politic din România, o stare de frământare, deplasări, apariția și dispariția unor formațiuni politice, desprinderi și ralieri de partide³⁰. Pe aceeași linie, comuniștii

²⁴ *Luptătorul bănățean*, anul I, nr. 89, 25 decembrie 1944, 1.

²⁵ *Lupta patriotică*, anul I, nr. 1, 25 decembrie 1944, 3.

²⁶ *Ibidem*, 4.

²⁷ Mihai Fătu, *Alianțele politice ale PCR (1944–1947)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979, 114.

²⁸ *Ibidem*, 112.

²⁹ *Ibidem*, 134.

³⁰ Vezi Mihai Fătu, *Politica de alianțe a PCR în lupta pentru instaurarea și consolidarea puterii democrat-populare (1944–1947)*. *Anale de istorie*, an XIX, nr. 5, 1973, 5.

afirmau că în P.N.Ț. și în P.N.L. se găseau importante mase de țărani, intelectuali și alte pături sociale mijlocii, ale căror interese nu coincideau, în chip obiectiv, cu cele promovate de conducerea oficială, ci se înscriau în linia generală politică a forțelor revoluționar-democratice raliat în jurul P.C.d.R.-ului, existând – după cum susțineau ei – în aceste partide un număr semnificativ de cadre care doreau colaborarea cu comuniștii și cu aliații lor, pentru realizarea unor transformări sociale³¹. Deci, comuniștii doreau spargerea partidelor istorice și cooptarea a cât mai multor membri ai acestora, conform cunoscutei devize staliniste, că partidele comuniste trebuiau întâi să treacă la înregimentarea unui număr cât mai mare de membri, iar când ajung la putere, să se debaraseze de aceștia prin epurări. De altfel, politica stalinistă a aliatului „vremelnic”, a „tovarășului vremelnic de drum”, va funcționa și în România, devenită comunistă în anul 1948. Această situație politică putea fi explicată prin faptul că actul de la 23 august a pus, în fața tuturor forțelor politice ale României, probleme de fond, privind nu atât prezentul, cât mai ales perspectiva dezvoltării ulterioare a țării, și anume: care va fi evoluția țării, în ce direcție și în favoarea căror forțe, ce atitudine trebuiau să adopte față de această evoluție forțele sociale și politice aflate în luptă, care urma să fie tactica acestora în noua perspectivă istorică³². În același sens, pentru a atrage cât mai mulți membri atât pe plan național, cât și local, organul local al P.C.d.R. publica, la începutul lunii octombrie 1944, un apel al secției de femei a Uniunii Patrioților, prin care chema, sub steagul ei de luptă, toate femeile antihitleriste, fără deosebire de naționalitate, religie, profesie și, foarte important, concepție politică. Apelul afirma, în continuare, că respectiva organizație nu este un partid politic, ci este o mișcare de largă concentrare a tuturor forțelor antihitleriste active, ea era o organizație de luptă pentru educarea maselor femeiești, în vederea democratizării țării, pentru libertăți și drepturi colective egale cu ale bărbaților, pentru o viață liberă, demnă și conștientă. Se mai reliefa, în apel, că lupta femeilor din Uniunea Patrioților „nu este feminism sterp. Lupta noastră merge cot la cot cu lupta bărbaților pentru revendicări generale cetățenești și în interesul întregii națiuni, pentru revendicări specifice femeiești. Fascismul și războiul hitlerist au adus atât muncitorilor, țăranilor, cât și intelectualilor și gospodinilor întuneric, moarte, jaf, degradare. Toate partidele trebuie mobilizate pentru războiul eliberator. Femeia trebuie să fie conștientă de forța ei combativă și trebuie să pășească organizat

pe terenul luptei politice și economice”³³. Apelul Secției Femei din Uniunea Patrioților cuprindea nouă puncte: 1) Pentru sprijinirea, din toate puterile, a războiului dus de armata română și armata sovietică; 2) Pentru curățirea aparatului de stat, a fabricilor și a birourilor, de toate elementele fasciste și profasciste; 3) Pentru salarii egale cu ale bărbaților, la muncă egală; 4) Pentru câștigarea drepturilor politice ale femeilor și dreptul de a alege și de a fi ales... 6) Pentru dreptul la orice profesie și funcție; 7) Pentru protecția femeii în muncă... 9) Pentru ridicarea nivelului politic, cultural și moral al femeilor prin cursuri și conferințe instructive, reviste femeiești, biblioteci populare pe lângă fabrici și la sate. Apelul se termina cu îndemnul „Intrați colectiv în Uniunea Patrioților, singura organizație democratică de masă, în care putem lupta pentru realizarea drepturilor noastre cuvenite”³⁴.

Pentru că, pe plan național, Uniunea Patrioților făcea parte din Consiliul Național al F.N.D., la 17 octombrie 1944 s-a constituit și un consiliu bănățean al Frontului, din care, din partea acestei organizații făceau parte dr. Valeriu Novacu și Iulian Poenariu³⁵.

Organizația locală a Uniunii Patrioților a participat și la manifestațiile din Timișoara, făcute cu ocazia eliberării Clujului, considerat capitala Transilvaniei, de către armata română, cu care ocazie a luat cuvântul prof. dr. Valeriu Novacu, practic, atunci, având doar gradul de lector doctor la Catedra de Fizică din cadrul Facultății de Științele Naturii, refugiată de la Cluj la Timișoara după dictatul de la Viena din 30 august 1940, prin care României îi fusese răpit nord-vestul Transilvaniei, inclusiv orașul Cluj. În intervenția sa cu această ocazie, Valeriu Novacu arăta „În acele timpuri când ostașii noștri au fost târați până la Volga, cu făgăduielile perfide că ni se va înapoia Ardealul, pentru ca, prin suferințe grele, să-și poată da seama de prăpastia între cele spuse și adevăr, s-a pus temelia unei organizații politice care să servească la unirea organizațiilor, partidelor și personalităților democratice, antihitleriste, într-un cuvânt, al tuturor patrioților. Această organizație este Uniunea Patrioților, în al cărei manifest-program, publicat în iunie (1943 – *n.n.*), numărul 1 al ziarului clandestin «România liberă» figura lupta pentru desființarea dictatului de la Viena și eliberarea fraților noștri de sub jugul lui Horthy ... România de astăzi stă la răscruce de drumuri și, în aceste momente istorice, să învățăm din trecut.

³¹ Idem, *Alianțele politice ale PCR* ..., 111.

³² *Ibidem*, 107.

³³ *Luptătorul bănățean*, anul I, nr. 19, 9 octombrie 1944, 1.

³⁴ *Ibidem*, 1–2.

³⁵ *Ibidem*, nr. 26, 18 octombrie 1944, 1.

Suntem în luptă, lupta nu s-a terminat. Trebuie să dezrobim întreg Ardealul. Trebuie să ducem războiul pentru stăpînire definitivă a hitlerismului³⁶.

În continuare, reprezentantul Uniunii Patrioților se pronunța pentru crearea bazei României de mâine, pentru democratizarea vieții publice în sensul real al cuvîntului, adică a așa-zisei democrații populare. Același orator făcea apel, în numele organizației pe care o reprezenta, la unirea, la mobilizarea tuturor forțelor poporului român împotriva dușmanului extern și intern. Această unire trebuia făcută prin înregimentarea în F.N.D., prin intermediul căruia s-ar fi putut face față sarcinilor de a duce războiul până la victorie, de a îndeplini condițiile armistițiului prin curățirea radicală a aparatului de stat de trădători, hitleriști, fasciști și afaceriști. Toate acestea nu se puteau face, însă, în concepția reprezentantului Uniunii Patrioților, decât prin venirea – la conducerea țării – a unui guvern al Frontului Național Democrat³⁷. De altfel, organizația bănățeană a Uniunii Patrioților a participat, ca membră fondatoare a Consiliului bănățean al F.N.D.-ului. Aceasta, după constituirea Consiliului Național al F.N.D., la 12 octombrie 1944, la care aderase și Uniunea Patrioților, și după ce, în zilele de 8 și 15 octombrie, marea majoritate a maselor populare din Banat, după cum afirma presa comunistă din Timișoara, a manifestat, prin adunări populare grandioase, la Timișoara, Arad, Reșița, Caransebeș și Lugoj, pentru aderarea la forma elaborată de Frontul Unic Muncitoresc, creat în aprilie 1944, prin colaborarea dintre P.C.d.R. și P.S.D. și pentru realizarea dezideratelor propuse de acestea. Drept urmare, reprezentanții din Banat ai celor două partide muncitorești și ai organizațiilor profesionale și patriotice s-au întrunit, într-o ședință, la Timișoara, în ziua de 17 octombrie 1944, ședință la care s-a hotărât crearea unui Consiliu Bănățean al F.N.D.-ului. Din acest consiliu făceau parte: Leontin Silaghi și Ion Pirău din partea P.C.d.R., Moise Cocoș și încă un membru nenominalizat din partea P.S.D., Ioan Kali și Gheorghe Manciu din partea Sindicatelor Unite, aflate și ele sub influența comuniștilor, prof. dr. Valeriu Novacu și Iulian Poenariu de la Uniunea Patrioților – Regionala Banat, Petru Gherga și Dănilă Sfeta din partea Frontului Plugarilor³⁸.

A fost publicată, apoi, propunerea Consiliului Național al F.N.D.-ului referitoare la formarea guvernului, care trebuia să fie condus de

Petru Groza, guvern în cadrul căruia Ministerul Propagandei era rezervat Uniunii Patrioților³⁹. În acel moment, comuniștii considerau că, după încheierea – la Moscova – a Convenției de Armistițiu cu Națiunile Unite (12 septembrie 1944), Blocul Național Democratic și guvernul acestuia, din care făceau parte P.N.Ț., P.N.L., P.C.d.R. și P.S.D., nu mai corespundea necesităților și situației nou create. A urmat o criză politică care a durat trei săptămâni, criză declanșată prin prezentarea demisiei din guvern a celor doi reprezentanți ai F.N.D.-ului, adică Lucrețiu Pătrășcanu, lider al P.C.d.R. și Constantin Titel Petrescu, președintele P.S.D. Pentru rezolvarea crizei, Lucrețiu Pătrășcanu a propus un guvern condus de Petru Groza în care să intre și reprezentanți ai tuturor partidelor și organizațiilor care făceau parte din F.N.D. Dar, cu această propunere nu au fost de acord P.N.Ț.-ul și P.N.L.-ul, care dispuneau de majoritatea ministerele din guvernul condus de Constantin Sănătescu⁴⁰. În această situație, F.N.D. a declanșat un șir de demonstrații în principalele orașe din țară. O astfel de demonstrație a avut loc la data de 22 octombrie 1944, în Piața Unirii din Timișoara. Pentru a conduce demonstrația a fost ales un prezidiu de onoare, cum se obișnuia pe atunci, la întrunirile frontului, compus din: Lucrețiu Pătrășcanu, Constantin Titel Petrescu, Vlădescu-Răcoasa, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Petru Groza, Nicolae Ceaușescu, acesta din partea U.T.C. și Bârza, din partea Frontului Plugarilor. Din prezidiul efectiv de conducere al întrunirii făceau parte: Leontin Silaghi, din partea P.C.d.R.; Moise Cocoș, din partea P.S.D. și dr. Valeriu Novacu, din partea Uniunii Patrioților. Au luat cuvîntul, în cadrul acestei adunări populare, Ioan Pirău – din partea P.C.d.R., Moise Cocoș – din partea P.S.D., Dănilă Sfeta – din partea Frontului Plugarilor, Petre Manciu – din partea Sindicatelor Unite, Iulian Poenariu – din partea Uniunii Patrioților, Terezia Novac și Iuhasz – din partea femeilor patriotice, Vălcu – în numele Apărării Patriotice⁴¹. În cuvîntul său, Iulian Poenariu afirma că, încă de la înființarea acesteia, în anul 1942, în cele mai grele vremuri ale dictaturii antonesciene, Uniunea Patrioților a luptat pentru unirea, într-un singur front, a tuturor organizațiilor, partidelor și personalităților democratice antihitleriste, pe baza platformei de luptă propusă de P.C.d.R. din 6 septembrie 1941. În continuare, același vorbitor arăta că „Blocul Democratic s-a născut mort și, cu tot protestul celor două partide

³⁶ *Ibidem*, nr. 27, 19 octombrie 1944, 1.

³⁷ *Ibidem*, 3.

³⁸ *Ibidem*, nr. 28, 20 octombrie 1944, 1.

³⁹ *Ibidem*, nr. 30, 22 octombrie 1944, 1.

⁴⁰ *Ibidem*, 2.

⁴¹ *Luptătorul bănățean*, nr. 33, 25 octombrie 1944, 1.

muncitorești (P.C.d.R. și P.S.D. – *n.n.*), au format un guvern în care au intrat criminali de război”⁴². Adunarea a votat o rezoluție, prin care se cerea guvern F.N.D., adresând, în același timp, un apel către masele democratice din P.N.Ț. și P.N.L., să nu se situeze în afara năzuințelor întregului popor, să nu alunece pe drumul trădării și al sprijinirii fasciștilor și să se alăture acțiunilor unite ale partidelor prin F.N.D.⁴³. În consecință, și Comitetul Județean al F.N.D. a lansat și conducerii locale a P.N.Ț. și P.N.L. un apel să colaboreze în baza Platformei acestuia și, în caz de răspuns afirmativ, să fie anunțat la sediul județean al Uniunii Patrioților, din str. Emanuil Ungureanu, nr. 14⁴⁴.

Pentru a obliga România să accepte un guvern al Frontului Național Democrat, care trebuia să fie procomunist și prosovietic, URSS șantajează adevăratele forțe democratice prin intermediul Comisiei Aliate de Control, formată din câte un reprezentant al celor trei mari puteri: Statele Unite, Marea Britanie și URSS. În această comisie, însă, rolul determinant îl avea reprezentantul sovietic. Comisia a funcționat ca un guvern paralel al României, mai precis ca adevăratul guvern până la sistarea activității sale, odată cu încheierea Tratatului de Pace de la Paris, la 10 februarie 1947⁴⁵. În acest sens, a fost dat publicității avertismentul, înaintat de către aceasta guvernului român, avertisment în care se arăta că aceasta nu și-a făcut datoria în ceea ce privește executarea clauzelor armistițiului. În același timp era publicată și cerința imperativă a F.N.D.-ului de a fi înlăturat guvernul Constantin Sănătescu⁴⁶. Ca urmare a acestui șantaj sovietic, executat în favoarea F.N.D.-ului, în 4 noiembrie 1944 a fost format un nou guvern, condus tot de generalul Constantin Sănătescu, format din reprezentanți ai P.N.Ț., P.N.L. și F.N.D., în care Petru Groza devine vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, iar Frontul obține o treime din portofolii⁴⁷.

În cadrul mitingului care i-a urmat în București, s-a cerut, cum era normal în situația respectivă, îndeplinirea condițiilor din Convenția de Armistițiu și

purificarea aparatului de stat, a armatei, a vieții economice și a presei, ușurarea repatrierii cetățenilor sovietici și să se facă propuneri de despăgubiri față de URSS⁴⁸. În acest al doilea guvern Sănătescu au intrat și doi reprezentanți ai Uniunii Patrioților: Gheorghe Vlădescu-Râcoasa, ca ministru al minorităților și Sabin Manuilă, ca subsecretar de stat la organizarea statului⁴⁹.

Noul vicepreședinte al guvernului a făcut, în data de 17 noiembrie 1944, o vizită la Timișoara. În aceeași zi, la orele 9, a avut loc o întâlnire a lui Petru Groza cu șefii organizațiilor locale ale partidelor reprezentate în guvern. La aceeași întrunire a luat parte: Leontin Silaghi și Ioan Kali, din partea P.C.d.R., Moise Cocoș, din partea P.S.D., Ion C. Subțire, Octavian Metea și Vânătu, din partea P.N.Ț., Fărcășanu, de la P.N.L., Dănilă Sfeta, de la Frontul Plugarilor, Valeriu Novacu, de la Uniunea Patrioților și Kazinczy, din partea MADOSZ-ului. În debutul expozeului său, Petru Groza a cerut o epurare energetică și integrală. A indicat, apoi, necesitatea îndeplinirii conștiințioase a condițiilor impuse prin Convenția de Armistițiu, care era o condiție esențială, „căci de felul cum înțelegem să îndeplinim aceste condițiuni, depinde existența noastră ca neam”⁵⁰. Abordând problema nord-vestului Transilvaniei, el afirma că noua administrație, adică cea românească, a fost înlăturată de către armata sovietică, deoarece ar fi încercat să se instaleze fără o prealabilă încunoaștințare a autorităților militare sovietice și pentru că gărzile „Iuliu Maniu” ar fi încercat să monopolizeze viața politică din Ardeal, dedându-se la atrocități și acte de șovinism. Mai afirma că în nord-vestul Transilvaniei nu se va putea intra decât cu un spirit nou, așa-zis democratic, și nu cu așa-zisii asupritori de naționalități. Nu amintea, însă, nimic, în discursul său, despre șantajul făcut de sovietici în favoarea unui guvern procomunist condus de el și nici de faptul că maghiaro-horthyștii, care schinguiseră, oprimaseră și masacraseră populația românească, deveniseră peste noapte democrați și comuniști⁵¹. În expozeul său politic, ținut la întrunirea din Timișoara, a avertizat partidele politice cu adevărat democratice din România, avertismente care și-au dovedit valabilitatea odată cu venirea comuniștilor la putere. „Între partidele guvernului (celui de-al

⁴² *Ibidem*, 2.

⁴³ *Ibidem*, 4.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 42, 4 noiembrie 1944, 1.

⁴⁵ Daniel M. Prunel, *Politica americană față de România între 1944–1948. Analele Sighet*, nr. 6, București, Editura Fundației Academiei Civice, 1998, 718 și Cicerone Ioanițiu, *Geopolitica anului electoral 1946. Idem*, nr. 3, București, Editura Fundației Academiei Civice, 1996, 38.

⁴⁶ *Luptătorul bănățean*, an I, nr. 44, 5 noiembrie 1944 (ediție specială), 1–2.

⁴⁷ Ș. Rădulescu-Zoner, D. Bușe, B. Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, București, Editura Cavallioti, 2002, 47.

⁴⁸ *Luptătorul bănățean*, an I, nr. 45, 6 noiembrie 1944, 1.

⁴⁹ *Ibidem*, 2.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 56, 18 noiembrie 1944, 1.

⁵¹ Pentru aceasta vezi Liviu Pleșa, Lucrețiu Pătrășcanu și greva studenților din Cluj, în *Arhivele Securității*, vol. II, București, Editura Nemira, 2006, 260–261 și Florin Constantiniu, *P.C.R., Pătrășcanu și Transilvania (1945–1946)*, București, Editura Enciclopedică, 2001, 13–92.

doilea guvern Constantin Sănătescu – *n.n.*) trebuie să existe o deplină înțelegere și toți trebuie să înțeleagă că, numai orientându-se spre o colaborare cu partidele muncitorești, se menține pe linia justă a vremii. Cine merge spre dreapta, moare”⁵². Cu aceeași ocazie, președintele Consiliului de Miniștri a îndemnat frunzașii politici din județul Timiș-Torontal să colaboreze în problemele principale locale, recomandând chiar un pact de neagresiune între partidele care formau guvernul.

Ținând cont de această sugestie, în data de 21 noiembrie 1944 a avut loc, la Timișoara, o ședință de colaborare între organizațiile județene ale partidelor guvernamentale. La această întrunire au participat dr. I. C. Subțire, din partea P.N.Ț., Gheorghe Stoian, din partea P.N.L. și Ion Pirău, din partea P.C.d.R., Traian Novac și Moise Cocos, din partea P.S.D., Petre Hanga și Dănilă Sfeta de la Frontul Plugarilor, dr. Valeriu Novacu de la Uniunea Patrioților, Kazinczy Ioan din partea Uniunii Populare Maghiare, fostă MADOSZ⁵³. La această consfătuire, dintre reprezentanții F.N.D., P.N.Ț. și P.N.L., reprezentantul P.C.d.R., Leontin Silaghi arăta că ei, comuniștii, sunt dornici de colaborare sinceră în probleme locale, după exemplul colaborării din guvern, în viziunea lor principala problemă fiind cea economică, adică prevenirea foametei, apoi este necesar să se treacă la schimbarea prefectului și a primarilor și să se lupte împotriva rămășițelor fasciste. Reprezentantul P.N.L. la consfătuire, Gheorghe Stoian, se declara de acord cu schimbarea autorităților și solicita, și el, măsuri împotriva speculei. Dr. I. C. Subțire, reprezentantul P.N.Ț.-ului, s-a declarat de acord să se ia măsuri urgente, pentru ca să se stăvilească foametea, dar nu cerea schimbarea autorităților, ci limitarea abuzurilor acestora. El a mai propus ca organele care supraveghează evoluția economică să fie puse sub controlul unei comisii formate din reprezentanții Camerei de Muncă, de Comerț și de Agricultură și ai Inspectoratului industrial. Pentru aceasta, el a propus delegarea unor comisii care să colaboreze cu autoritățile militare, pentru aprovizionarea armatei sovietice⁵⁴. Tot el solicita reprezentanților celorlalte partide o colaborare armonioasă în presă și chiar încheierea unui pact de neagresiune. Reprezentantul P.S.D., Traian Novac, a

susținut că autoritățile trebuie demilitarizate, ele fiind militarizate pe timpul guvernului condus de Ion Antonescu. În finalul întrunirii pluripartite, s-a căzut de acord asupra următoarelor puncte: 1) Fiecare grupare politică va delega reprezentanți în comisiile de control; 2) Se va stabili o legătură strânsă cu Comandamentul Sovietic; 3) Se va face un pact de neagresiune în presă⁵⁵.

Ca o consecință imediată a acestei întruniri, în data de 23 noiembrie 1944 a avut loc ședința comisiei de colaborare, nou formată, din reprezentanții F.N.D., P.N.Ț. și P.N.L.. La această ședință au luat parte: dr. I. C. Subțire, din partea P.N.Ț., dr. V. Fărcășanu, din partea P.N.L., Leontin Silaghi și Ion Pirău, din partea P.C.d.R., Moise Cocos, Eftimie Gherman⁵⁶ și Otto Roth⁵⁷, din partea P.S.D., Ioan Kali, din partea Sindicatelor Unite, Dănilă Sfeta și Vancea, din partea Frontului Plugarilor, dr. Valeriu Novacu și Iulian Poenariu, din partea Uniunii Patrioților și Kazinczy, din partea Uniunii Populare Maghiare. Ședința a fost prezidată de către Moise Cocos, reprezentant al social-democraților. Ședința comisiei de colaborare a emis un comunicat, care prevedea că, deși nu s-a ajuns la un acord definitiv asupra propunerii F.N.D.-ului de a schimba, în mod radical, toate persoanele care erau în conducerea tuturor departamentelor administrative ale județului și orașului s-a hotărât, totuși, constituirea unei comisii centrale de colaborare, care să funcționeze pe lângă prefectură, pentru a controla administrația județului și a municipiului și a tuturor departamentelor oficiale. Respectiva comisie se compunea din 11 membri, câte doi și un substitut din partea fiecărui partid politic, iar din partea organizațiilor politice și sindicatelor, câte un membru și un substitut. Rolul acestei comisii centrale, după cum se arăta în comunicat, era să facă legătura între populație și guvern și să stabilească relații de colaborare permanente, relații care erau imperios necesare cu comandamentul sovietic, pentru aplicarea strictă a condițiilor de armistițiu. Comisia respectivă și-a stabilit un secretariat permanent, condus de dr. I. C. Subțire, reprezentant al P.N.Ț.-ului și dr. Valeriu Novacu, reprezentantul Uniunii Patrioților, secretariat care-și avea sediul la prefectura județului Timiș-Torontal. În comunicat se mai prevedea

⁵² *Luptătorul bănățean*, an I, nr. 56, 18 noiembrie 1944, 1.

⁵³ Pentru schimbarea numelui în U.P.M. vezi *Organizații legale și ilegale create, conduse sau influențate de către PCR (1921–1944)*, vol. II, București, Editura Politică, 205.

⁵⁴ Pentru problemele legate de obligația aprovizionării armatei sovietice vezi *Documente privind istoria militară a poporului român (septembrie 1944)*, București, Editura Militară, 1980.

⁵⁵ *Luptătorul bănățean*, an I, nr. 61, 23 noiembrie 1944, 1, 5.

⁵⁶ Pentru activitatea lui Eftimie Gherman vezi Eusebiu Narai, Eftimie Gherman – un reprezentant al social-democrației bănățene, în *Actele simpozionului «Oameni de seamă ai Banatului»*, nr. X, Editura Tibiscus, Uzdin, Serbia, 2005, 235–245.

⁵⁷ Pentru activitatea anterioară a lui Otto Roth vezi Radu Păiușan, *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire*, Timișoara, Editura de Vest, 1993, 132–183.

înființarea unor subcomisii pe domenii de activitate. Tot în cadrul respectivei ședințe a fost luată în discuție și problema presei, reușindu-se să fie eliminate o parte din polemicele existente⁵⁸.

Unul dintre obiectivele declarate ale Uniunii Patrioților era combaterea speculei, care proliferă în perioada respectivă, din cauza penuriei de alimente, datorită atât consumului intern, cât, mai ales, războiului împotriva Germaniei naziste. Pentru aceasta, Uniunea Patrioților a trecut la organizarea așa-ziselor comitete cetățenești. În același sens, și la Timișoara se trece la organizarea acestor comitete. Astfel, organul de presă al P.C.d.R. al județului Timiș-Torontal publică apelul Comitetului de Inițiativă a Uniunii Patrioților din Timișoara pentru constituirea comitetelor cetățenești, în care cheamă populația orașului la o mare întrunire cetățenească, care trebuia să aibă loc în ziua de 3 decembrie, orele 9, în sala mare a Fabricii de Bere, întrunire care avea – ca scop – înființarea comitetului cetățenesc al Circumscripției a II-a. În apel se afirma că, întrucât autoritățile polițienești și administrative și-au dovedit incapacitatea în rezolvarea atribuțiilor încredințate lor, Uniunea Patrioților a luat inițiativa organizării comitetelor cetățenești, formate din cetățenii cei mai cinstiți și devotați cauzei comune, din cartierul lor. „Interesele comune – se spunea în continuare în apel – în timpurile excepțional de grele prin care trecem impun fiecărui cetățean, muncitor, mic comerciant, meseriaș, intelectual și gospodină să contribuie, în mod cât mai intens, la soluționarea tuturor chestiunilor de actualitate și foarte arzătoare pentru fiecare parte. Veniți cu toții la luptă împotriva speculanților”⁵⁹. În consecință, la adunarea populară din 3 decembrie 1944, din cartierul Fabric, s-a constituit primul comitet cetățenesc din Timișoara, sub egida Uniunii Patrioților. Adunarea a fost deschisă de către Nicolae Despot, care a adus salutul Uniunii Patrioților și a dat cuvântul profesorului Valeriu Novacu. Acesta sublinia, în expunerea sa, că dezrobirea de la 23 august a fost o lovitură de stat și ea înseamnă și priceperea nevoii de a lua, pe propria răspundere, cu forțe bine organizate, efortul de realizare a noilor condiții de viață pentru mase largi, condiții care, reparând nedreptăți de veacuri, „vor impulsiona populația, îmbogățind-o, o vor face în stare să-și conducă singură destinele sub semnul intereselor imediate ale maselor largi populare”⁶⁰. La rândul său, Iulian Poenariu, secretarul județean Timiș-Torontal al

Uniunii Patrioților, definea aceste noi organe de sorginte comunistă „Comitetele Cetățenești sunt organe de control ale primăriilor și ale autorităților cu adevărat democratice (adică, comuniste – *n.n.*). Ele vor colabora direct cu primarul ales de popor. Comitetele cetățenești trebuie să fie ochii și urechile locuitorilor. Ele trebuie să vadă atât nevoile, cât și rădăcina acestor nevoi”⁶¹. În finalul adunării au fost aleși, prin aclamații, membrii Comitetului Cetățenesc din cartierul Fabric, acest comitet avându-l ca președinte pe dr. Bontilă, apoi, tot prin aclamații, a fost votată o moțiune în sprijinul acestor comitete⁶². Deci, nu a fost ales – prin vot secret sau deschis – președintele de cartier al Comitetului Cetățenesc și nici nu a fost votată, în același fel, rezoluția, ci, prin aclamații, o modalitate tot mai des folosită de către organizațiile satelit ale P.C.d.R.⁶³.

Aflată după 23 august 1944 în legalitate, Uniunea Patrioților își începe activitatea de extindere și în celelalte județe, care trebuiau să facă parte din Regionala Banat a Uniunii. Astfel, a fost constituită o organizație a Uniunii Patrioților și în localitatea Orăștie, din județul Hunedoara. La ședința de înființare a acestei organizații a luat parte și avocatul Pavel Popa din Timișoara, care era delegatul Regionalei Banat a Uniunii Patrioților. Acesta a fost însoțit de Marin Muscalagiu, delegatul Sindicatelor Unite din București și de Miron Belea, membru al Comitetului F.N.D. al județului Hunedoara. Luând cuvântul, delegatul Regionalei Uniunii Patrioților, avocatul Pavel Popa, după ce a făcut istoricul Uniunii, afirma că aceasta „nu este un partid, ci o mișcare largă, de concentrare a tuturor partidelor active antihitleriste și de creare a unui front patriotic național”⁶⁴. În continuare, în intervenția sa, Pavel Popa a propus constituirea – pentru orașul și plasa Orăștie – a unei organizații a Uniunii Patrioților, care să aibă grijă de clasa de mijloc din care făceau parte, după afirmația sa, micii burghezi, pensionarii și funcționarii, pentru care să se țină conferințe, să se înființeze biblioteci etc., care să popularizeze pe marii aliați, creând ideea democratică, arătând pe dușmanii țării și ai neamului românesc, combătând specula și scumpetea. În finalul expozeului său, reprezentantul Uniunii Patrioților din Timișoara, avocatul Pavel Popa, sublinia posibilitatea colaborării tuturor în

⁵⁸ *Ibidem*, 2.

⁵⁹ *Ibidem*, 3.

⁶³ Pentru activitatea comitetelor cetățenești vezi Maria Covaci, Florea Dragne, *Comitetele cetățenești*, în *Organizații de masă, legale și ilegale* ..., 63.

⁶⁴ *Luptătorul bănățean*, an I, nr. 72, 6 decembrie 1944, 3.

⁵⁸ *Luptătorul bănățean*, an I, nr. 63, 25 noiembrie 1944, 1.

⁵⁹ *Ibidem*, nr. 66, 29 noiembrie 1944, 1.

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 72, 6 decembrie 1944, 1.

cadrul Uniunii. Ședința de la Orăștie s-a încheiat prin alegerea unui comitet provizoriu de acțiune, care să înceapă organizarea Uniunii Patrioților în județul Hunedoara⁶⁵.

Participarea Uniunii Patrioților la diverse acțiuni devenea tot mai activă. Astfel, la întrunirea de la Lipova, din 17 decembrie 1944, a Frontului Plugarilor, a Uniunii Patrioților și a Organizației Antifasciste Germane locale a participat și Constantin Fueru, care a adus salutul organizației pe care o reprezenta din județul Timiș-Torontal. Adunarea a fost condusă de către Lehman, delegatul Organizației Antifasciste din Lipova și a avut ca scop îndemnarea țăranilor să se înscrie în Frontul Plugarilor⁶⁶. Și în alte centre ale Regionalei Banat ale Uniunii Patrioților, ca, de exemplu, la Caransebeș, s-au constituit comitete de inițiativă. Aici, acest organism era compus din G. Dumitrescu, director de penitenciar și avea ca secretar pe învățătorul Simion Boldisar. Acest comitet de inițiativă va studia chiar posibilitatea organizării unui comitet cetățenesc după modelul celui de la Timișoara⁶⁷.

Și în cadrul guvernului Nicolae Rădescu, instaurat la 6 decembrie 1944⁶⁸, F.N.D., din care făcea parte și Uniunea Patrioților, și-a păstrat poziția. De altfel, toate partidele și-au păstrat poziția în guvern, exceptând P.N.Ț.-ul, care a pierdut Ministerul de Interne, pe care l-a preluat președintele Consiliului de Miniștri, Nicolae Rădescu⁶⁹. Imediat după instalarea noului guvern a fost transmis un comunicat al Radio Moscova, care îndemna, practic, la spargerea partidelor istorice, afirmând că există divergențe în rândul P.N.Ț., în sensul că Anton Alexandrescu, conducătorul tineretului național-țărănist, cerea ca P.N.Ț.-ul să renunțe la politica reacționară, în realitate democratică și că gruparea Alexandrescu avea deja influență în partid⁷⁰.

Același lucru a avut loc și în teritoriu. Astfel, organul de presă comunist din Timișoara declanșează un atac la adresa Partidului Național Liberal. În acest sens, se arăta că liberalul dr. Dimitrie Nistor, președintele organizației P.N.L. din Timișoara, care deținea și funcția de subsecretar de stat în Ministerul de Interne, a făcut o vizită la Timișoara, pentru a rezolva probleme administrative, dar nu a avut întrevederi cu prefectul Gheorghe Ciorman, provenit din disidența Anton Alexandrescu și nici cu primarul comunist Coriolan Drăgulescu, cum

ar fi fost normal. Dimitrie Nistor a fost acuzat că ar fi discutat numai cu persoane profasciste, adică din P.N.L. și P.N.Ț., și că ar fi avut în intenție „sabotarea conștiință și voită a armistițiului, prin sabotarea autorităților democratice (procomuniste – *n.n.*), prin sabotarea eforturilor de a executa condițiile armistițiului”⁷¹.

Activitatea de constituire a organizațiilor politice locale ale Uniunii Patrioților a continuat în luna decembrie 1944, în localitățile Banatului. Astfel, în data de 21 decembrie 1944 s-a desfășurat, la Anina, ședința de constituire a organizației locale a Uniunii Patrioților și a Apărării Patriotice. La întrunirea, care s-a desfășurat în sala Căminului Cultural, au participat, după cum se afirma în presă, un număr mare de muncitori și mineri din Anina și învățători din respectiva localitate. În cadrul adunării, care a fost deschisă de către Mihai Craiovan, președintele Sindicatului Muncitoresc din Anina, a luat cuvântul și Cornelia Sterian, reprezentanta femeilor din organizația Reșița a Uniunii Patrioților, care a declarat că „În România liberă și democratică (adică comunistă – *n.n.*), femeia trebuie să fie egală în drepturi, ea trebuie să ia parte activă în lupta politică pentru o viață liberă și fericită”⁷². Este făcut, apoi, istoricul și este definită Uniunea Patrioților, afirmându-se că organizația nu a fost creată pentru solidarizarea intereselor unor clici sau partide, ci ea s-a născut încă în ilegalitate, din necesitatea istorică a formării unui front patriotic în contra tiraniei fasciste, asupra toare, a unui întreg popor „În iunie 1942 se puneau temelia unei organizații patriotice (decă, la un an după intrarea României în războiul anti-bolșevic – *n.n.*), care să servească tocmai la unirea organizațiilor partidelor și personalităților democratice, antihitleriste, într-un cuvânt la unirea tuturor patrioților (pro-comuniști – *n.n.*). Această organizație este Uniunea Patrioților. Ea e formată, la început, din grupe de patrioți care acționează ilegal (adică comuniști – *n.n.*) și, în ianuarie 1943, publică nr. 1 al ziarului «România liberă»⁷³. Se mai subliniază că, în cursul luptei sale în ilegalitate, Uniunea Patrioților a lansat nenumărate chemări pentru aderare, a sprijinit efectiv acțiunea de consolidare și demascare a fascismului hitlerist. Se mai precizează că toate programele din 28 ianuarie, din 15 aprilie, din 8 august 1943 și platforma din 28 ianuarie 1944 au fost datele care au marcat fazele de luptă (trădare – *n.n.*) ale acesteia⁷⁴.

⁶⁵ *Ibidem*, 5.

⁶⁶ *Luptătorul bănățean*, an I, nr. 85, 21 decembrie 1944, 1.

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 90, 28 decembrie 1944, 1.

⁶⁸ Ș. Rădulescu-Zoner, D. Bușe, B. Marinescu, *op. cit.*, 55.

⁶⁹ Vezi Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, București, Editura ALL, 1996, 359.

⁷⁰ *Luptătorul bănățean*, an I, nr. 74, 8 decembrie 1944, 1.

⁷¹ *Ibidem*, an I, nr. 81, 16 decembrie 1944, 1.

⁷² *Lupta patriotică*, an II, nr. 2, 4 ianuarie 1945, 6.

⁷³ *Ibidem*, 10.

⁷⁴ *Ibidem*, 9–10.

În concluzie, activitatea Uniunii Patrioților în Banat din anul 1944 se caracterizează prin ieșirea ei din ilegalitate și încercarea de a se organiza în teritoriu. În același timp, reprezentanți ai acestei organizații satelit al P.C.d.R. ajung să facă parte din guvern și din organele locale ale administrației de stat, unde au desfășurat o intensă activitate politică procomunistă.

DIE TÄTIGKEIT DES PATRIOTENVERBANDS IN BANAT IM JAHRE 1944

(Zusammenfassung)

Der politische Verband, der sich selbst Patriotenverband nannte, wurde im Jahre 1942, ein Jahr nach dem Eintritt Rumäniens im antibolschewistischen Krieg, auf dem Gebiet der Sowjetunion gegründet. Schon seit seiner Gründung sollte es ein Satellit der Rumänischen Kommunistischen Partei werden.

Dieser prokommunistische Verband konnte, auch dank der finanziellen Hilfe der Sowjets, schon seit dem Jahre 1933 auf sowjetischen Boden eine Zeitung und einen Rundfunksender mit dem Titel „Freies Rumänien“, geleitet von dem bekannten kommunistischen Agitator Leonte Răutu, gründen. Anstelle sich in der rumänischen Armee einzureihen und an dem antibolschewistischen Krieg teilzunehmen, verliess dieser Rumänien auf illegaler Weise und ging in der UdSSR zu Beginn des Krieges.

Diese illegale Organisation konnte sich auf dem ganzen Gebiet, einschliesslich Banat, ausdehnen und

konnte hier schon ab 1943 auch eine Zeitung, die auf demagogischer Weise „Der patriotische Kampf“ genannt wurde, herausgeben.

Diese Organisation und all seine Presseerzeugnisse waren von Verräter der nationalen Interessen und Fahnenflüchtige aus der rumänischen Armee angeführt, die sich vornahmen, unter der prunkhaften Benennung Patriotenverband die Bevölkerung Rumäniens irrezuführen und je mehr Anhänger für sich zu gewinnen.

Nach dem 23 August 1944 wurde diese Organisation, zur selben Zeit mit der P.C.d.R. gesetzesgemäss und unterstützte kräftig, zusammen mit der P.C.d.R., die Kommunistisierung und Sowjetisierung Rumäniens.

Im Banat begann es gleich sich zu organisieren und konnte mit Hilfe der Kommunisten einen regionalen Verein, der die Kreise Timiș, Caraș-Severin, Arad und Hunedoara umfasste, gründen. Im Jahre 1944 konnte es Kernorganisationen in den Städten Timișoara, Caransebeș, Reșița, Arad, Anina, Lipova und Orăștie gründen. Der Patriotenverband versuchte Mitglieder aus allen politischen Parteien, einschliesslich den traditionellen Parteien (P.N.Ț. und P.N.L.), für sich zu gewinnen.

Diese prokommunistische Organisation verstärkte ihre Tätigkeit nachdem sie gesetzesgemäss wurde, als die P.C.d.R. und die Rote Armee ihr logistische Unterstützung für die Ausdehnung in diesem Landesteil geboten haben.

Schlussfolgernd kann gesagt werden, dass diese Organisation, die sich selbst Patriotenverband nannte, sich als eine antipatriotische, demagogische, prokommunistische, prosowjetische und somit vaterlandsverräterische Organisation erwies.

ORGANIZAȚIILE PARTIDULUI NAȚIONAL ȚĂRĂNESC–MANIU DIN BIHOR (1944–1946)

Antonio Faur*

Cuvinte cheie: *Maniu, partid, național-țărănesc, Bihor, 1944*

Keywords: *Maniu, party, national-peasant, Bihor, 1944*

Traversând, în anii 1944–1947, o perioadă de tranziție, România s-a îndepărtat de Europa occidentală, îndreptându-se spre Răsărit. Ocupația militară sovietică (încă de la finele anului 1944) și instalarea Partidului Comunist la putere, de către autoritățile sovietice, au dus la „desființarea structurilor existente și la înecarea afinităților intelectuale și spirituale cu Occidentul într-un etos străin. În viața politică un autoritarism fără precedent a luat locul unui experiment de șapte decenii de democrație parlamentară; în viața economică o planificare și o conducere centralizată rigidă au înlocuit amestecul liber de întreprindere particulară și coordonare de stat; în privința gândirii și spiritului, intelectualii au fost obligați să-și înhame talentele la căruța creării „noi societăți”¹. Așadar, România a fost împinsă, de puterea comunistă de la Moscova, de pe drumul ei istoric firesc, fiind obligată să parcurgă – timp de 45 de ani – unul colateral, de experimentare a unui sistem politic totalitar, cu consecințe dureroase pentru mai multe generații de români care au traversat acel timp.

Așa-numitele în epocă „partide istorice” – Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal – au acționat, chiar la finele lunii august 1944, în direcția reactivării propriilor organizații din întreaga țară, ca și din București. Guvernul Sănătescu l-a autorizat, în 31 august 1944, pe Iuliu Maniu, președintele Partidului Național Țărănesc, ca să „organizeze” gărzi cetățenești în județele din Transilvania². Autoritățile centrale au admis, la 1

septembrie 1944, „numai întrunirile” următoarelor „partide și organizații”: Partidul Național Țărănesc, Partidul Național Liberal, Partidul Comunist, Partidul Social-Democrat, Frontul Plugarilor, Uniunea Patriotică (condusă de prof. Vlădescu-Răcoasa) și gruparea profesorului Ralea³. În aceeași zi a fost publicată, în ziarul *Curentul Nou*, o circulară cu instrucțiuni pentru toate organizațiile județene ale Partidului Național Țărănesc, pentru ca acestea să-și dinamizeze activitatea⁴, mai ales cea de natură organizatorică. La 23 septembrie 1944 a fost reconfirmată conducerea centrală a partidului, formată din: Iuliu Maniu (președinte), Ion Mihalache (vicepreședinte), dr. Nicolae Lupu (președinte al organizației din capitală), Mihai Popovici, Ghiță Pop, Virgil Solomon, Ion Hudiță, D. Căpățâneanu și Nicolae Penescu⁵.

În partea de sud a Bihorului, care se afla în România și în care funcționa un județ românesc (cu același nume), „ponderea – atât din punct de vedere numeric, cât și al receptivității în mase – o avea Partidul Național Țărănesc, aflat sub conducerea lui Iuliu Maniu”⁶. De aceea este explicabilă implicarea mai rapidă în viața politică a organizației P.N.Ț. din părțile Beiușului. Astfel, la 29 noiembrie 1944 a fost lansată convocarea⁷ mem-

³ Apud Ion Zăineș și colab., *Democrație occidentală și democrație populară...*, Editura Universității din Oradea (2004), 24.

⁴ *Curentul* din 1 septembrie 1944.

⁵ Gheorghe Onișoru, *Alianțe și confruntări între partidele politice din România (1944–1947)*, Fundația Academia Civică, (1996), 94.

⁶ Cornelii Crăciun, *Partidul Național Țărănesc*, în *Beiușul și lumea lui. Studiu monografic*, vol. III, Editura Primus, Oradea (2008), 229.

⁷ Acest document a fost copiat de comisarul ajutor (de poliție) Bubb Arcadia (Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale (în continuare: S.J.B. al A.N.), *fond Comitetul Județean Bihor al P.C.R.*, dos. 97/1944–1947, f. 1).

* Prof. univ. dr. – Universitatea din Oradea, e-mail: antoniofaur@yahoo.com.

¹ Keith Hitchins, *România 1866–1947*, Editura Humanitas, București (1996), 494.

² Viorel Faur, *Mărturii documentare inedite despre realitățile din Bihor (24–31 august 1944)*. *Pietre de hotar*, Oradea, vol. 1, (1997), 180.

brilor acesteia, precum și a unor „invitați”, la o consfătuire care urma să se desfășoare, în aceeași zi, în biroul avocatului dr. Augustin Ciavici din Beiuș (de pe strada Horea, nr. 6). Din cele 77 de persoane care figurează pe convocator, 64 erau membri ai organizației din Beiuș (și așezările din apropierea acestuia) a P.N.Ț., 7 ai organizației Partidului Comunist, 4 ai celei a Partidului Social Democrat, 1 a Partidului Național Liberal și 1 a Partidului Național Popular. Partidele de stânga au avut, deci, 12 membri invitați să participe la această „consfătuire” politică importantă⁸, realizată de organizația P.N.Ț. Bihor-Beiuș. A fost, fără îndoială, *semnalul reapariției* – într-o formă vizibilă – *pe scena politică a național-țărăniștilor din depresiunea Beiușului*.

Ca un ecou al acestei manifestări de mare impact, în partea de nord a județului Bihor, controlată de sovietici, a avut loc un fapt politic similar, mai exact s-a desfășurat o adunare (la 3 decembrie 1944) a membrilor organizațiilor Partidului Național Țărănesc din teritoriul județului Bihor care a fost cedat Ungariei horthyste în anul 1940. Beneficiind de aprobarea mareșalului Malinovski⁹, participanții la adunare au transmis un mesaj acelor locuitori din Bihor care doresc să-și afirme „voința de a trăi pe drumul cunoscut al Partidului Național Țărănesc”¹⁰. Evenimentul de la Oradea a fost adus la cunoștința conducerii centrale a P.N.Ț., fiind „depus” la București procesul verbal al adunării (de către Gavril Stan și Eugen Chiș). Documentul a fost examinat de Mihai Popovici (președintele Comitetului Executiv al organizațiilor P.N.Ț. din Transilvania) și dr. Teodor Roxin (președintele organizației județene Bihor a aceluiași partid), care se aflau în capitală. Ambii au aprobat rezoluțiile adoptate și și-au exprimat „satisfacția și mulțumirile...pentru frumoasa operă de solidarizare a tuturor intelectualilor și țăranilor, muncitorilor, comercianților și industriașilor români din județul Bihor și Oradea”¹¹.

Adunarea de la Oradea a organizației P.N.Ț. din Bihorul de Nord a „premiers – ca idee și

decizie” – ceea ce s-a hotărât ulterior, în ședința din 20 ianuarie 1945 a Comitetului Executiv al al P.N.Ț. din Transilvania, ca să fie refăcute (și să intre în funcțiune) toate organizațiile din această parte a țării. Acțiunea organizatorică a celei din Bihor, care a dat evidente semne de viață încă din 3 decembrie 1944, a produs la București „o excelentă impresie”¹², în pofida situației „de provizorat” a Transilvaniei de Nord. Ea avea datoria „să lucreze și pe mai departe în deplină solidaritate, salvagardând, astfel, nu numai interesele partidului (Național Țărănesc – n.n.)”, dar și interesele naționale¹³. Așa cum mărturisea, într-o corespondență trimisă din București, dr. Teodor Roxin, „ceea ce s-a făcut în județul Bihor, ne face mare cinste și se consideră aici (în capitală – n.n.) în cercurile conducătoare, *ca un frumos exemplu și pentru celelalte organizații*”¹⁴ (subl.ns. – A.F.).

La rândul lor, cei prezenți la prima „întrunire” a organizației P.N.Ț.-Beiuș au adoptat o *Moțiune*, pe care au transmis-o, la 7 decembrie 1944, „frunțașilor din conducerea centrală a partidului”¹⁵. Documentul are o valoare excepțională și debutează cu următoarele formulări: „Românii din Bihorul necotropit, întruniți în *prima întrunire publică* a Partidului Național Țărănesc *după șapte ani de opreliște*, întâiul lor gând îl îndreaptă spre Majestatea Sa Regele Mihai I, făuritorul României cu adevărat democratice, asigurându-l de credința lor nestrămutată în luptă pentru dinastie și pentru existența noastră ca români într-o țară nouă, pentru care noi suntem gata de a da cel mai mare tribut, jertfindu-ne viața în speranța năzuințelor noastre istorice, pentru împlinirea căroră strămoșii au udat cu sângele lor fiecare părticică de pământ și pentru care ostașii noștri luptă dincolo de Tisa, exprimându-i cu această ocaziune deosebită încredere și supunere”¹⁶.

Țărăniștii din părțile Beiușului își manifestă totodată sentimentele de recunoștință față de președintele Iuliu Maniu, care era „singurul îndreptățit de a crea o democrație adevărată de care să ne bucurăm noi toți, și cu noi țara”. Rânduri de mulțumire sunt adresate și Aliaților, care „n-au precupețit nici o jertfă pentru a ne da ajutorul necesar spre a ne bucura de libertatea gândirii, cultului și eliberarea fraților subjugăți din Ardealul nostru scump și drag, care de 4 ani încheiați îndură mizerii

⁸ Este vorba de șapte comuniști (Iosif Harnicek, Gheorghe Molnar, Ioan Căndea, Gheorghe Zaha, Ioan Doba și Lazăr Pop, acesta din urmă inspector școlar la Oradea), patru social-democrați (Constantin Lăzărescu, președintele organizației județene, Cornel Popovici, Constantin Ion și Gavril Vandici) și un „național-popular” (Sigismund Cuc) (S.J.B. al A.N., *fond Comitetul Județean Bihor al P.C.R.*, dos. 97/1944–1947, f. 1).

⁹ S.J.B. al A.N., *fond Comitetul Județean Bihor al P.C.R.*, dos. 6/1944–1947, f. 389.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Nicolae Mihiu, *Particularități ale procesului de reînaltare a administrației românești în Transilvania de Nord, 1944–1945*, Editura Universității din Oradea (2004), 105.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, f. 107.

¹⁵ S.J.B. al A.N., *fond Comitetul Județean Bihor al P.C.R.*, dos. 6/1944–1947, f. 2.

¹⁶ *Ibidem*.

crunte”¹⁷. Cu o simpatie evidentă sunt înconjurate și partidele din Blocul Național Democrat, alianță care a contribuit la actul din 23 august din 1944, în urma acestuia fiind recâștigat și dreptul la întrunire¹⁸, de care s-au folosit autorii acestui document conceput în împrejurări marcate de incertitudine și nesiguranță.

Interesant este și punctul 8, în care descoperim o declarație memorabilă: „Gata oricând de a reacționa împotriva tuturor celor care tulbură scumpa noastră țară, *noi bihoreni suntem hotărâți a lupta sub drapelul (stindardul) democrației românești* (subl.ns. – A.F.) susținut la 1 decembrie 1918 de reprezentanții noștri firești, pentru eliberarea tuturor de sub sclavia și nedreptatea ce ne apăsa..., recunoscând de părinte al acestei democrații și de apărător al intereselor noastre pe înfăptuitorul ei, Iuliu Maniu!”¹⁹. În fine, a fost exteriorizată „credința...într-o Românie democratică, liberă și independentă”.

Asemenea sentimente și convingeri erau, fără îndoială, dominante ale spiritului public al societății românești, care ieșise dintr-un război din Est și intrase în altul, înspre Vest, pentru nimicirea totală a armatelor naziste și capitularea Germaniei lui Hitler. Semnatarii *Moțiunii* erau animați de ideea de a edifica „statul național-democratic românesc”. Ei sunt următorii membri ai Comitetului organizației din Beiuș a P.N.Ț.: avocatul dr. Augustin Ciavici (președinte), avocatul Ioan Stanciu (vicepreședinte), medicul Eugen Niechi, avocatul Vlad B. Stanciu, plugarul Gh. Stanciu, medicul Petre Bartoș și Virgil Vaida²⁰.

Organizațiile țărăniște din sudul și nordul județului Bihor au reușit performanța de a renaște și a se afirma în viața publică, îndeosebi în luna decembrie 1944. Ele s-au impus în plan național, printr-un avans organizatoric, fiindcă aveau ca suport un mare număr de membri și simpatizanți. Existau premisele unei evoluții pozitive a acestor factori politici, însă au venit vremuri dificile pentru membrii partidelor tradiționale.

Anul 1945 a debutat, pentru național-țărăniștii bihoreni, sub cele mai dramatice auspicii. De cei din Oradea s-a ocupat atât Comandamentul sovietic (care deținea întreaga putere de decizie), cât și poliția locală (organ în subordinea celui dintâi),

„compusă din elemente din vechea Ungarie”²¹, care au venit în Bihor în perioada horthystă și n-au fost înlocuite, ci, mai degrabă, folosite de sovietici ca instrumente prompte de executare a ordinelor date de ei, în numele așa-zisei „democrații”, conform notei informative nr. 466 (din 14 februarie 1945), elaborată de colonelul Alexandru V. Ionescu (care s-a deplasat la Oradea, pentru a face investigații în zilele de 13 și 14 februarie 1945) cu privire la situația românilor din acest oraș de la vestul țării. În raportul său sunt consemnate realități importante, mai ales cu privire la experiențele la care au fost supuși, de către autoritățile locale, membrii organizației din Oradea a P.N.Ț.-Maniu, precum și unii ofițeri români aflați pe teritoriul Bihorului de Nord. Astfel, în ziua de 2 februarie 1945, din ordinul Comandamentului sovietic din Oradea, au fost arestați („la îndemnul ungarilor din Oradea”) toți membrii familiei lui Eugen Chiș (el, soția și cele trei fice), președintele organizației P.N.Ț. Tot în aceeași zi au fost efectuate „percheziții la ofițerii români din împrejurimi” (comandorul Tascu, comandantul Bazei Aeriene; comandantul Rosmeteanu și căpitanul Roșca, de la care a fost luat un aparat de radio). În 3 februarie 1945 a fost „ridicat” preotul dr. Gavril Stan, directorul Internatului Greco-Catolic de Băieți din Oradea și membru marcant al P.N.Ț. Li s-au adăugat 12 persoane „aparținând tot Partidului Național-Țărănesc”, mai exact avocații Lipcey, Potrea, Filip, Ioan Dancea, Hoașăș și Gavril Seleș, preoții Evuțian și Boroș, precum și Corbu Silaghi, Iosif Pop, dr. Prodan și Ioan Bulzan²². Acestora li s-au adus mai multe acuzații, însă – după o „cercetare sumară” a lor – au fost puși în libertate, cu excepția a două persoane (Eugen Chiș și Gavril Stan), care au fost transportate, cu o mașină, la Szolnok (pe teritoriul Ungariei), pentru „a fi judecați de organele sovietice”. Au fost formulate „capetele de acuzațiuni” împotriva lui Eugen Chiș:

- sabotaj, fiindcă nu aderă la Platforma B.N.D. și „împiedică acțiunea Frontului Plugarilor” în județul Bihor;
- a avut aparat de radio;
- a „împiedicat țărani să se înscrie în alte partide”, altfel spus, în Frontul Plugarilor și Partidul Comunist;
- a căutat să-i înarmeze pe țărăniști;
- a avut legături cu Gestapo-ul;
- „vrea să răstoarne actualul regim”;

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*. Urări de bine îi sunt transmise, în mod special, lui Iuliu Maniu, considerat un veritabil „părinte al patriei și democrației românești”, pentru a avea „tăria necesară spre a rezista furtunilor ce ne amenință pe noi și patria!”.

²⁰ Ion Zainea și colab., *op. cit.*, 26.

²¹ Corneliu Crăciun, *Opțiunea Maniu. Contribuții documentare la istoria P.N.Ț. (1945–1948)*, Editura Logos 94, Oradea (2003), 68.

²² *Ibidem*, 67–68.

– a întocmit o listă (care s-a găsit la domiciliul său în timpul percheziției) „cu toți conducătorii ce ar trebui puși în cadrul diverselor funcții publice”²³ din județul Bihor.

Se poate afirma că Eugen Chiș a fost primul național-țărănist din Bihor asupra căruia au fost aplicate metodele bolșevice, de tip N.K.V.D.-ist, începând cu felul cum a fost arestat (luat pe sus, împreună cu întreaga familie), ducerea cu o mașină, într-un loc necunoscut (unde nu putea beneficia de nici o formă de apărare) și acuzarea de comiterea unor fapte de o gravitate extremă, între care și înarmarea unor cetățeni, pentru a răsturna noul regim instaurat de sovietici în România.

A fost, cu acest prilej, introdusă o nouă practică diversionistă. Toți cei arestați au fost chemați la Curtea de Apel Oradea, unde procurorul-șef al acesteia le-a „promis că vor fi eliberați (în timp de trei zile), dacă se vor înscrie în Frontul Apărării Naționale”. Supuși unor acte de teroare, ei au acceptat. Pentru a face propagandă succesului obținut, autoritățile implicate au dat publicității, în paginile ziarului comunist *Viața nouă*, informația că „toți intelectualii din Oradea au aderat la Platforma”²⁴ B.N.D. și că va fi numit prefect avocatul național-țărănist Lipcsey.

În același ziar au apărut și unele comentarii care au avut un efect negativ asupra cititorilor din județ. Se anunța înființarea de colhozuri în Bihor și că se va introduce o nouă organizare administrativă, în sensul că, în curând, aici va fi „gubernia” Bihor, după modelul rusesc și sovietic. De asemenea, pământurile vor fi împărțite, astfel că, la revenirea administrației românești în Transilvania de Nord (inclusiv în Bihorul de Nord), „*va fi terminată și opera de comunizare a întregii regiuni, prin măsurile luate și teroarea dezlănțuită*”²⁵ (subl. ns.-A.F.). Aceste fapte au „produs” în partea de teritoriu românesc aflată sub administrație sovietică „o adâncă impresie, cu repercusiuni și în restul județului Bihor”, adică în partea de sud a acestuia. Dramatică era situația din Oradea și datorită faptului că: „aici a început să lucreze comisia de epurare”, care se ocupa, mai ales, de intelectuali (între care, la un loc „privilegiat”, profesorii de liceu), care sunt „forțați” să „treacă la Fr[ontul] Democrat”.

Aflând, din surse directe, despre asemenea realități politice din nordul județului Bihor, colonelul de jandarmi amintit, după ce le menționează pe cele mai alarmante, ajunge la următoarea concluzie, care dezvăluie adevărata stare de spirit a

locuitorilor: „Populația românească este extrem de îngrijorată, trăiește sub continuă nesiguranță și se roagă, zi și noapte, să se instaureze un regim de ordine, așteptând sosirea autorităților românești”²⁶.

Într-o scrisoare, trimisă din București (la 23 ianuarie 1945) lui Petre Mărcuș (director de bancă în Oradea și membru în conducerea organizației județene Bihor a P.N.Ț.), de către Teodor Roxin (liderul aceleiași organizații), erau formulate îndemnuri la realizarea unei „cât mai mari solidarități între români față de avalanșa propagandei de anumită factură” (comunistă). După opinia acestuia: „Nici un act și nici un gest nu trebuie să se producă din partea românilor, care ar putea să arate disensiuni și neînțelegeri. *Idealul de astăzi este păstrarea ordinii sociale și salvarea patriei și, prin ea, salvarea neamului românesc. În fața acestui ideal comun trebuie să dispară toate ambițiile și veleitățile personale și fiecare îns trebuie să se trudească pentru a se încadra cât mai organic în acea comunitate națională, care trebuie să o păstrăm cu orice preț și cu orice sacrificii*”²⁷ (subl.ns. – A.F.). Așadar, pentru membrii organizației bihorene a P.N.Ț.-Maniu, acesta era principalul deziderat politic al momentului, deoarece numai prin acțiune unitară (solidară) era posibilă „salvarea” patriei în fața asalturilor și agresiunilor de tip comunist, sprijinite de forțele militare sovietice.

După ce, în 6 martie 1945, a fost instaurat la conducerea țării guvernul pro-comunist dr. Petru Groza, a devenit posibilă și revenirea unor instituții administrative de la Beiuș la Oradea, în orașul de reședință al județului Bihor. În aceste împrejurări s-a desfășurat „congresul statutar” al organizației bihorene a P.N.Ț.-Maniu la Oradea, în ziua de 25 martie 1945. Organizând acest eveniment politic de rezonanță mai mult decât locală, național-țărăniștii bihoreni au demonstrat, implicit, faptul că au reușit să revină la „suprafața” vieții politice și că reprezintă o forță care nu putea fi ignorată.

„Congresul” (după cum l-a numit, într-un referat de-al său, comisarul de poliție Ion Olteanu) a avut loc în „localul ștrandului” municipal din Oradea, fiind prezente la acesta aproximativ 500 de persoane (din întregul județ), remarcându-se elevii de la Liceul Comercial Oradea. Chiar de la intrare în „localul ștrandului”, câțiva participanți au strigat lozinci antiguvernamentale, cum a fost următoarea:

„Jos cu Groza și cartela
Sus Maniu și franzela”.

²³ *Ibidem*, 69.

²⁴ *Ibidem*, 69.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ S.J.B. al A.N., *fond Comitetul Județean Bihor al P.C.R.*, dos. 8/1944–1947, f. 6–7.

Președintele P.N.Ț.-Maniu din Oradea și Județul Bihor, dr. Teodor Roxin, s-a adresat tuturor celor veniți din întregul județ, rugându-i ca „să nu atace pe nimeni și să fie disciplinați”, fiindcă s-a angajat față de autoritățile locale că „va fi liniște și nu se va întâmpla nimic”. El a motivat această promisiune cu explicația: „noi suntem un partid mare și puternic, și numai cei slabi țipă, cățelușii latră”²⁸.

După aceasta, el a evocat unele momente și personalități care au ilustrat activitatea P.N.Ț., ajungând cu expunerea faptelor până la actul de la 23 august 1944²⁹, despre care a afirmat că se „datorește M.S. Regelui și lui Iuliu Maniu”, pomenind, totuși, numele ministrului Justiției, profesorul universitar Lucrețiu Pătrășcanu. După ce l-a criticat pe Gheorghe Tătărescu, pentru că a intrat, ca ministru, în guvernul Groza, dr. Teodor Roxin a „făcut apologia suferințelor refugiaților (români din Transilvania de Nord – n.n.) în cei patru ani de ocupație maghiară și a mulțumit celor care au rămas sub ocupație că au rezistat loviturilor și umilirilor”.

Sunt mai multe chestiuni de reținut de la acest „congres statutar” al național-țărăniștilor bihoreni. Mai întâi, excelenta organizare a acestei activități de vârf. Apoi, modul cum s-au desfășurat lucrările acestuia. Chiar înainte de „a se deschide congresul” s-a intonat *Trăiască regele* iar pe parcursul acestuia au fost strigate lozinci precum: *Pentru Maniu vom lupta, Țărănimea și Maniu, Maniu și Regele*.

De observat că, încă de acum, s-au făcut referiri la „alegeri”, deși acestea vor avea loc la finele anului următor. La acestea, toți național-țărăniștii (atât bărbații cât și femeile) trebuie să acționeze „uniți, deoarece nu se dă o luptă pentru 2–3 ani, ci pentru 100 de ani, iar acei care vor greși, să nu uite că nu

vor fi iertați”³⁰ (subl. ns. – A.F.). Iată un avertisment, care atunci părea un produs al imaginației, pentru ca, nu peste mult timp, să devină o realitate – în statul nostru – de aproape o jumătate de secol. Oricum, semnele viitorului au fost detectate de cei implicați în manifestările care atestă rezistența națiunii române la „opera” de sovietizare a țării sale.

A fost aleasă conducerea organizației din Bihor a P.N.Ț.-Maniu, constituită din: președintele dr. Teodor Roxin și membrii dr. Eugen Chiș, dr. Teodor Popa, dr. Romulus Pop, Gabriel Țepelea, profesorii Olga Caba, Catană, Ionaș și învățătorul Groza. Congresul a oferit multor membri ai P.N.Ț.-Maniu ocazia de a susține cuvântări, despre care comisarul Ion Olteanu ne-a lăsat scurte comentarii. Dr. Romulus Pop (fost comisar general al refugiaților în anii 1940–1944) a „vorbit despre suferințele românilor sub ocupația ungară”, aspect cu privire la care deținea informații consistente. Profesoara Olga Caba (președinta organizației de femei național-țărăniște din Bihor) a „cerut țăranilor ca să îndemne pe femeile lor să lupte alături de ei pentru P.N.Ț...., căci numai așa românii vor învinge”³¹. Președintele tineretului național-țărănesc din Transilvania și Banat, profesorul Gabriel Țepelea (originar din părțile Borodului, județul Bihor) a „declarat că ceea ce se spune – de către dușmanii partidului – că Maniu, Partidul N.Ț. nu vrea binele poporului sunt minciuni, deoarece poporul nu poate să-și vrea sieși răul. Că Maniu nu este cu moșierii și, atât el, cât și ceilalți luptători din jurul lui, nu au moșii și că P.N.Ț.-ul nu este împotriva legii agrare deoarece P.N.Ț.-ul a depus la timp un proiect de lege pentru reforma agrară. P.N.Ț.-ul este împotriva modului cum s-a făcut reforma agrară: Pământul trebuie împărțit prin lege, de către comisiuni anume numite, nu așa cum s-a împărțit, fiecare să-și ia atât cât a vrut el și în afară de lege”³².

Au mai fost și alți „oratori” (care, după opinia comisarului Ion Olteanu, în loc să aibă în vedere numai activitatea P.N.Ț., s-au referit la „neamul românesc, ca și când acest partid singur ar forma țara”), dintre care îi menționăm pe: dr. Teodor Popa („vechiu luptător”), comerciantul Domocoș (originar din Bratca), Augustin Cozma (profesor), Popescu (din Ceica), Catone (preot), Butuc (țăran din Aleșd), Ierugan (profesor) și Haiduc (fost redactor la *Viața nouă*). Președintele dr. Teodor Roxin l-a prezentat „publicului” pe revizorul școlar

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Despre acest congres al național-țărăniștilor bihoreni a mai scris un raport și „radiotelegrafistul Ionescu” (cum semna), în care vedem un om al Poliției. El conține aproape aceleași informații, doar comentariul diferă. Oferim un exemplu: „Arată (dr. Teodor Roxin) că, prin aceste etape, singurul partid, Național-Țărănesc, a luptat pentru dezrobirea Ardealului, sub conducerea lui Maniu, iar după 1918, s-a unit cu celălalt partid țărănesc din Regat, și a dus lupta mai departe, până în 1928, când a fost chemat la cârma țării, și unde a guvernat 4 ani... Descrie luptele românilor cu ungurii” și, în finalul documentului, o „constatare” abruptă: „Ca concluzie, un discurs pur șovin” (S.J.B. al A.N., *fond Comitetul Județean Bihor al P.C.R.*, dos. 8/1946, f. 6–7). Același „informator” notează că participanții la „congres” au venit, de la sediul partidului, „încolonați, cu plancarde și cu fotografiile” regelui și reginei, precum și ale lui Iuliu Maniu, având „în frunte un steag tricolor”. Cu alte cuvinte, au organizat o manifestare pașnică și legală, ocolind violențele și exprimarea primară a sentimentelor anticomuniste și antisovietice, care erau foarte puternice în rândul membrilor P.N.Ț. Maniu din toată țara.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² Nicolae Mihu, *op. cit.*, 122.

Constantin Atanasiu, care a precizat că a „riscat” să vină și el la adunare, „orice s-ar întâmpla”, numai pentru a-și spune cuvântul. După aceasta, „a vorbit (și el – n.n.), exprimându-se că învățătorii, luminătorii satelor, sunt toți alături de Partidul Național Țărănesc și de Iuliu Maniu”³³.

La sfârșitul lucrărilor „congresului” – ori, altfel spus, conferinței județene –, a fost votată o *moțiune* și trimise *telegrame* regelui, ca și lui Iuliu Maniu, Ion Mihalache și Mihai Popovici. Manifestarea s-a încheiat cu imnul *Deșteaptă-te române*.

Revenită în actualitatea politică la finele lunii noiembrie 1944, organizația din Bihor a P.N.Ț.-Maniu a reușit performanța de a se reorganiza (pe întregul județ) și consolida, remarcându-se chiar și prin acțiuni de anvergură, cum a fost conferința județeană din 25 martie 1945. Sub raport organizatoric, ea a reintrat în normalitate, fiind capabilă să dezvăluie capacitatea P.N.Ț. de a fi un factor de rezistență la planurile guvernului Groza de a continua procesul de sovietizare a țării.

De observat, totodată, că puterea centrală de la București a dat dispoziții de urmărire a tuturor activităților celor două partide tradiționale, de către polițiști și inspectori ai serviciului secret. Chiar și jandarmii au primit, în cursul anului 1945, ordine cu privire la urmărirea unor persoane implicate în activități politice național-țărăniști și liberale. În acest fel, aparatul administrativ al statului, cu instituțiile sale de păstrare a liniștii, ordinii și securității interne, au fost deturnate de la principalele lor misiuni, impunându-li-se să adopte practici de tip represiv, ca și cum organizațiile acestor partide nu ar fi fost legale și ar fi urmărit scopuri antistatale.

Ca reprezentant al Statelor Unite ale Americii în Comisia Aliată (Sovietică) de Control, generalul C.V.R. Schuyler l-a invitat, în 4 aprilie 1945, pe liderul național țărănist Iuliu Maniu, care i-a „descriș situația disperată în care se află” România, accentuând asupra faptului că, pe zi ce trece, comuniștii „se instalează [tot] mai temeinic în România”³⁴. Și aceasta, în pofida împrejurării că românii „nu sunt câtuși de puțin comuniști”. După convingerea sa, ei nu vor putea fi determinați „să urmeze doctrina comunistă” decât printr-o „domnie a terorii, care va duce la uciderea majorității liderilor anticomuniști și la intimidarea maselor propriu-zise”³⁵. Este exact ceea ce s-a întâmplat, nu

peste mult timp, în România. De aceea, sunt de apreciat luciditatea și spiritul vizionar al lui Iuliu Maniu.

De altfel, unul dintre ofițerii sovietici din București, luând act de modul în care este concepută libertatea în România, își exprima – într-o manieră elocventă – diferențele sale de percepție a unui asemenea drept fundamental al cetățeanului: „Ofițerul rus a spus că românii pare să le placă foarte mult să vorbească despre „libertate” și „independență”. După cât se pare – continuă același ofițer –, românii cred că libertatea și independența înseamnă că pot face ce vor, că pot gândi cum vor, că pot gândi ce vor și pot spune ce vor. Și rușii se consideră o națiune pe deplin independentă. Totuși, ideea lor despre libertate și independență este că un om este liber câtă vreme nu se află la închisoare; iar în Rusia nimeni nu trebuie să se teamă de închisoare atâta timp cât se conformează regulilor și reglementărilor considerate ca necesare de către guvern pentru bunăstarea și viitoarea fericire a statului”³⁶ (subl.ns. – A.F.).

La începutul anului 1946, conducerea centrală a P.N.Ț.-Maniu a elaborat un revelator document propagandistic, sub forma unui bilanț pentru anul 1945, pe care l-a transmis organizațiilor sale din țară, pentru a fi răspândit în rândurile membrilor și simpatizanților partidului. Un exemplar din acesta a intrat în posesia comuniștilor bihoreni, prin intermediul „organelor de ordine”. El debutează cu două versuri care invocă o stare de lucruri: „Pământul țării noastre geme” și „Pământul țării

Câteva „factori” ar putea contribui, în mod decisiv, la „înfrângerea programului comunist”, aprecia Iuliu Maniu. Aceștia ar fi fost: 1. o acțiune mai energică a regelui, care să conducă la demiterea guvernului Groza; 2. partidele istorice, ca forțe de opoziție, trebuie să-și conjuge eforturile, pentru a putea contracara propaganda comunistă; 3. exercitarea, de către anglo-americani, a unor presiuni diplomatice, atât la Moscova, cât și în România, pentru a diminua influența sovietică (*Ibidem*). La nivelul posibilităților de intuire și explicare a consecințelor prezenței trupelor sovietice în România, soluțiile propuse de Iuliu Maniu păreau corecte, realitate pe care o remarcă și generalul american: „Dl. Maniu ne-a lăsat impresia că este pe deplin combativ și pe deplin încrezător în justetea cauzei sale și în triumful final” (*Ibidem*, 89). După o călătorie la Washington și discuții avute cu persoane de mare răspundere (între care și președintele Truman), generalul Schuyler scria la 25 mai 1945 în *Jurnalul* său următoarele: „În domeniul politic general, dl. Berry mă informează că atât domnul Maniu, cât și dl. Brătianu, încearcă să-l convingă pe Rege să-i ceară demisia lui Groza. Ei pretind că anglo-americanii vor fi în favoarea unei astfel de măsuri, ba chiar o vor sprijini... O astfel de acțiune ar fi, desigur, regretabilă în momentul de față... Îmi voi avertiza personalul să fie deosebit de atent pentru a menține o atitudine neutră” (*Ibidem*, 112).

³⁶ *Ibidem*, 116.

³³ *Ibidem*, 123.

³⁴ C.V.R. Schuyler, *Misiune dificilă. Jurnal* (28 ianuarie 1945 – 20 septembrie 1946), ediție îngrijită de Al. Oșca și Mircea Chirîțoiu, Editura Enciclopedică, București (1997), 88.

³⁵ Iuliu Maniu credea că, pentru a împiedica victoria definitivă a comunismului în România, ar fi necesară realizarea unei coaliții a tuturor forțelor care se opun comunismului.

noastre strigă”. Sunt urmările politicii guvernărilor comuniști de la 6 martie 1945, când au preluat puterea, cu sprijinul lui Vișinski. Se argumentează cu exemplele cele mai dureroase (altfel spus, sunt menționate „loviturile pe care le-am primit”): în închisori și lagăre se aflau 82.724 de români, dintre care 12 mor zilnic; tratamentul aplicat celor „arestați” este unul specific „vremurilor inchizitoriale, cu bătăi, schingiuri și foamete, transformând sute de români în cadavre vii, de nerecunoscut”³⁷; românii sunt, pe nedrept, calificați ca „antidemocrați”; economia țării a fost acaparată de străini; s-a practicat o politică de favorizare a minorităților (îndeosebi a evreilor și maghiarilor); cei mai valoroși profesori au fost demiși, în locul lor fiind numite „elemente mediocre” dar docile față de autoritățile comuniste; toate mijloacele de propagandă ale statului (presa, agențiile de presă și radioul) au ajuns pe „mâinile străinilor”; armata, ca veche și importantă instituție națională (foarte apreciată, pentru faptele sale, de către locuitori), a fost „dezagregată”; Uniunii Sovietice i-au fost plătite sume enorme, în contul aplicării Armistițiului, aproape dublu din cât îi datoram³⁸.

Creionarea acestui tablou dramatic al României anului 1945 este, desigur, sumară. Existau și alte, extrem de numeroase, date și informații care l-ar fi putut completa. Totuși, este de luat în considerare spiritul temerar de care au fost animați toți cei care s-au implicat în acțiunea de difuzare a sa, știută fiind reacția dură a oficialităților comuniste³⁹, comandate de la Moscova, în ideea de a strivi orice rezistență democratică din România.

³⁷ S.J.B. al A.N., *fond Comitetul Județean al P.C.R. Bihor*, dos. 5/1946–1947, f. 21.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Spre exemplu, la 15 august 1945, Inspectoratul General al Jandarmeriei transmitea tuturor legiunilor de jandarmi ordinul de informații nr. 22, în care li se comunica faptul că sunt răspândite, în diferite localități, „o serie de manifeste” (cu titlurile: *Declarațiile domnului Iuliu Maniu* făcute presei în luna iulie 1945 și *Cetățeni*, acesta din urmă semnat de C. Brătianu) care nu sunt altceva decât simple abuzuri „la adresa actualului guvern”. Datorită efectelor „dăunătoare” (după părerea conducerii instituției menționate) asupra ordinei publice și, mai ales, „bunelor relații (pe care trebuia să le avem) cu U.R.S.S.” s-a dispus „identificarea colportorilor” și, totodată, „împiedicarea răspândirii lor”. Cazurile concrete, care vor fi descoperite, urmau a fi raportate la Inspectoratul General (Corneliu Crăciun, *op. cit.*, 75), pentru a fi luate măsurile pe care le consideră necesare. Este evident că, încă din vara anului 1945, autoritățile comuniste (guvern, instituțiile jandarmeriei, Siguranța statului, prefecturile și primăriile) au trecut la adoptarea unor măsuri de supraveghere și control, de combatere a factorilor de rezistență la politica de sovietizare a țării și, cu deosebire, a reprezentanților partidelor tradiționale, care se opuneau, cu dăruire și curaj.

În zilele de 19 și 20 august 1945 s-a desfășurat la Satu Mare o conferință a membrilor Partidului Comunist, care făceau parte din *regionala* cu același nume (mai concret din județele Bihor, Sălaj, Maramureș și Satu Mare). În cadrul acesteia, cei care au luat cuvântul (fie comuniști, fie „prieteni” ai acestora) au adoptat „o atitudine vehementă față de partidele istorice”, pe care le-au calificat a fi „reacționare”. Discursul lui Leontin Sălăjan (Silaghi) a vizat, cu o rară agresivitate verbală, „bandele reacționare, în frunte cu Iuliu Maniu și Brătianu, [care] se zvârcolesc ca niște șerpi veninoși, încolțiți dinafară și dinăuntru, și care văd că nu au scăpare”⁴⁰. Un asemenea limbaj dezvăluie sentimentele de intoleranță și ură față de cei doi lideri ai partidelor democratice, pe care le făceau publice reprezentanții organizațiilor comuniste. Formulările sunt, uneori, de o factură aparte: în tabăra adversă comunistilor se situau „oamenii trecutului întunecat”, care vor să mențină o Românie precum cea din perioada interbelică, despre care Leontin Sălăjan afirma că a fost „o Românie a pușcăriilor, a stării de asediu, a cenzurii, a schingiurilor, o Românie fără libertăți pentru popor, o Românie a ațățărilor naționale”⁴¹. Față de susținătorii acestei Românie, după convingerea comunistilor prezenți la Satu Mare, exista o singură soluție: *arestarea*.

Interesantă este, desigur, și optica pe care o aveau comuniștii din partea de nord-vest a țării (dar nu numai aceștia) față de noțiunile de democrație și libertate, care reiese cu claritate din următorul text: „Tovarăși! Trebuie să știm că democrația pentru noi care luptăm, nu are nimic comun cu ceea ce a fost numit democrație în timpul guvernărilor reacționare ale lui Maniu și Brătianu. O astfel de democrație noi nu vrem... Reacționarii se plâng că *nu există* libertate în țara noastră. Nici nu trebuie să fie libertate pentru ei. Aceasta noi n-o vrem”⁴².

Conform acestei afirmații, membrii partidelor tradiționale puteau fi loviți și discreditați, prin orice mijloace, inclusiv printr-o masivă falsificare a adevărului cu privire la faptele din trecut ale acestora și, concomitent, cu intențiile lor de viitor. Termenii în care era pusă problema adversarului confirmă limbajul specific luptei de clasă, marcate de intoleranță. El se impunea a fi inoculat participanților la conferința regională la care ne referim, pentru ca aceștia, la rândul lor, să o transmită celorlalți membrii de partid: „...nu există la noi

⁴⁰ S.J.B. al A.N., *fond Comit. Județean P.C.R., Bihor*, dos. 1, f. 61.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, f. 68.

ură sănătoasă împotriva reacțiunii și a dușmanilor poporului, ură care este o condiție importantă a victoriei noastre⁴³. Prin urmare, era susținută necesitatea de a-i urî, în modul cel mai profund (visceral!), pe toți acei care nu împărtășeau ideologia politică comunistă și se opuneau planurilor de transformare a României într-un satelit sovietic. Aceasta a fost motivația politică și psihologică a acțiunilor autorităților de stat comuniste contra adevăratelor forțe democratice din România, împotriva cărora au declanșat o prigoană fără precedent.

Într-un ordin (nr. 1786, din 25 septembrie 1945) al Legiunii de Jandarmi Bihor către toate posturile de jandarmi din județ se precizează că s-a decis, la nivelul conducerii P.N.Ț.-Maniu, ca să se înființeze, pe lângă fiecare organizație județeană, câte o Secție a tineretului național-țărănist. Principalul factor organizatoric va fi „tineretul universitar” (mai ales cel din Cluj, care era adeptul acestui partid istoric). S-au stabilit deja unele „norme” care urmează a fi respectate:

- tineretul nu va accepta ca să fie „masă de manevră” a celor „animați de ambiții personale”;
- va evita jocul „de-a pistoalele” (mai exact nu se va pregăti din punct de vedere militar);
- își va expune părerile în toate chestiunile zilei;
- va pretinde de la autorități „dreptul la viață liberă”;
- luptă pentru gratuitatea învățământului secundar, ca și pentru „asigurarea existenței celor săraci”;
- în organizațiile județene ale tineretului național-țărănesc „sunt libere” (atât pentru tinerii de la sate, cât și pentru cei din fabrici) exprimările („scrierile”).

După ce a prezentat, în această manieră simplistă, programul viitoarelor organizații județene ale tineretului național-țărănist, căpitanul Emil Dop solicită luarea unor „măsură de verificare și identificare a persoanelor ce vor conduce aceste organizații”, rezultatele urmând a-i fi comunicate până la data de 5 octombrie 1945⁴⁴. În ziua următoare au și fost trimise Inspectoratului de Jandarmi Oradea rapoarte ale legiunilor de jandarmi din Satu Mare (semnat de căpitanul Constantin V. Popa), Arad (semnat de locotenent-colonelul N. Nicoară), Sălaj (semnat de căpitanul Ioan Puțoreanu) și Bihor (semnat de căpitanul Emil Dop), în care se

menționează faptul că, în aceste județe, nu s-au constituit, până în acel moment, „secțiuni” județene ale tineretului național-țărănist⁴⁵.

Ministrul de interne, Teohari Gherogescu, a transmis – la 27 noiembrie 1945 – un ordin circular (cu nr. 12.772), prin care a dispus ca „*orice întruniri, adunări sau manifestațiuni ale Partidului Național Țărănesc-Maniu și Național Liberal-Brătianu*” să fie „*oprite*”⁴⁶ (până când vor fi adoptate „alte dispozițiuni”). Această interdicție viza anihilarea activității P.N.Ț.-Maniu și P.N.L.-Brătianu, cu toate că erau partide legale, care aveau aceleași drepturi ca și Frontul Plugarilor sau Partidul Comunist. Este evident că fruntașii politici comuniști, care dețineau puterea, au introdus în viața internă a statului român procedee de tip subversiv, menite să contribuie la lichidarea adversarilor politici, cel dintâi pas fiind interzicerea oricăror activități propagandistice ale acestora.

Instituțiile jandarmerești (de la posturile de jandarmi și până la Inspectoratele regionale), care până atunci informau despre întâmplările zilei (inclusiv despre aspectele politice ale timpului), au fost obligate de autoritățile comuniste să adopte practici de supraveghere a activității partidelor tradiționale – de la finele anului 1945 supuse unui control permanent și chiar interzise –, precum și a tuturor celor care s-au înregimentat în mișcarea națională de rezistență anticomunistă. Anul 1945 se încheia, așadar, cu coerciții și impedimente noi (create de guvernării pro-sovietici) pentru membrii celor două partide care și-au continuat eforturile în vederea salvării democrației românești și a menținerii României pe un drum propriu, alături de țările Europei occidentale.

Generalul american Schuyler, ca reprezentant al S.U.A. în Comisia Aliată (Sovietică) de Control, a fost informat, din cele mai multe surse, despre tragicele întâmplări din România. A și transmis, de altfel, o telegramă la Washington, în care preciza următoarele: „Am primit informații sigure conform cărora comuniștii se străduiesc să fabrice dovezi care să-i implice pe americani în tulburările și dezordinile din noiembrie (1945-n.n.).... În ansamblu, situația pare mai sumbră ca oricând. Dacă vom permite ca toate acestea să se întâmple fără să facem ceva pentru a restabili justiția, omenia și democrația în aceste momente, am putea să recunoaștem, o dată pentru totdeauna, că nu ne menținem poziția în România și să ne retragem. Nu văd cum am putea continua să împrumutăm numele unei Comisii Aliate de Control, care nu

⁴³ *Ibidem*. Antonio Faur, Considerații în legătură cu atitudinea participanților la Conferința regionale de partid Satu Mare (19–20 august 1945) față de partidele istorice. *Crisia*, (1996–1997), 357–362.

⁴⁴ S.J.B. al A.N., *fond Leg. Jd. Bh.*, dos. 69/1945–1946, f. 13; Corneliu Crăciun, *op. cit.*, 79.

⁴⁵ Corneliu Crăciun, *op. cit.*, 80–83

⁴⁶ S.J.B. al A.N., *fond Insp. Jd. Oradea*, dos. 52/1945, f. 427.

numai că tolerează, dar chiar sprijină în realitate aceste activități cu caracter terorist”⁴⁷.

În 21 noiembrie 1945, același general a primit vizita lui Iuliu Maniu, care s-a referit la situația P.N.Ț., ai cărui adjuncți erau arestați (unii chiar bătuți și omorâți). El a insistat asupra faptului că România „trăiește sub o domnie a terorii, așa cum nu a cunoscut niciodată până acum”. Arestările care se fac vizează, cu prioritate, P.N.Ț.-Maniu, obiectul final fiind distrugerea acestui partid de opoziție. A afirmat, totodată, că aproape toți liderii locali ai P.N.Ț. „sunt vânați” de organele de reprimare ale statului, cei care nu-și găsesc vreo ascunzătoare temporară fiind dați dispăruți. Îl preocupa, mai ales, soarta principalului său colaborator, Ilie Lazăr, pentru care solicită să i se acorde azil⁴⁸.

La începutul anului 1946 a venit în capitala României și senatorul american Claude Peeper, pentru a se edifica asupra realităților din această țară, dacă există sau nu democrație. A organizat, în localul Misiunii Americane din București, o conferință de presă, cu care prilej a răspuns și la unele întrebări ale gazetarelor⁴⁹. Vom reține câteva pasaje semnificative din declarațiile politicianului american. Întrebat cu privire la primele sale impresii, senatorul american a afirmat că „situația economică din România este haotică. Inflația ridică prețurile la cifre exorbitante... *Dvs. realizați paradoxul de a suferi după război mai mult ca în timpul său*”. Referindu-se la viața politică, el afirmă că aceasta „este o întreagă negație a principiilor democratice stabilite la Yalta și Potsdam”. Guvernul care conduce România va reflecta, cu adevărat, „voința poporului”, numai dacă se vor organiza alegeri „cinstite și democratice”, în timpul cărora să nu se recurgă la nici un mijloc de intimidare. Actualul guvern, al cărui prim ministru este dr. Petru Groza,

⁴⁷ C.V.R. Schuyler, *op. cit.*, 253. Trimisul special al Secretarului de Stat al S.U.A. în România, Mark Etheridge, a trimis la Washington o telegramă (în 25 noiembrie 1945), în care a expus „situația generală” din România, ajungând la o concluzie identică, deoarece „arăta că, prin permanenta noastră (a diplomaților-n.n.) inactivitate pierdem zilnic din prestigiu și că, în mod corespunzător câștigă zilnic comuniștii”. După opinia sa, dacă SUA „nu iau măsuri pentru a pune în practică principiile pe care le susțin, *întreaga noastră cauză în România va fi pierdută... iar poporul român va fi obligat să accepte un comunism pe care nu îl dorește*” (subl. ns. – A.F.) (*Ibidem*, 56).

⁴⁸ *Ibidem*, 251–252.

⁴⁹ Datorită cenzurării răspunsurilor, de către Ministerul Propagandei, o parte din acestea n-au mai apărut în paginile presei românești, ci numai în cele ale unor ziare străine. Răspunsurile care n-au fost agreate de autoritățile comuniste au fost trimise și județenilor de partid, cum este cazul documentului din care ne informăm și care se află în Serviciul județean Bihor al Arhivelor Naționale, *fond Comitetul Județean Bihor al P.C.R.*

nu a fost recunoscut de Statele Unite. La întrebarea dacă se pot „ține alegeri libere” în România – unde există cenzură, care limitează drastic libertatea presei –, Claude Peeper a accentuat asupra faptului că, pentru ca „alegerile să fie obiective, iar guvernul să reflecteze voința poporului, trebuie să fie îngăduită libertatea totală a întrunirilor, publicarea programelor, a cuvântului și a punctelor de vedere [ale tuturor partidelor], *altfel nu poate fi vorba de alegeri libere, ci de scrutinuri dictatoriale*”⁵⁰ (subl. ns. – A.F.).

Senatorul american nu ignoră însemnătatea presei, pledând pentru o deplină libertate a acesteia, pentru că e mai bine ca oricare cetățean să poată „să scrie” și să publice, dacă dorește acest lucru, ceea ce „gândește”, fără să fie dominat de teama de „poliția secretă și de lagărele de concentrare”⁵¹. Era o aluzie directă la condiția gazetarelor din România anului 1946.

Revenind la spațiul bihorean, constatăm că organizația comunistă din plasa Beiuș considera – în luna ianuarie – că Partidul Național Țărănesc „este cel mai serios și mai periculos adversar” politic. Nu-i convenea deloc faptul că „în jurul lui Maniu s-a Țesut o întreagă legendă”, care, după opinia comuniștilor locali, „este cu desăvârșire falsă, dar este foarte greu să fie scoasă din mintea Țăranilor”. Iată, deci, una din obsesiile puterii politice comuniste, aceea de a elimina din conștiințele locuitorilor de la sate simpatia față de Iuliu Maniu și național-Țărăniști. Acest lucru era extrem de dificil, din mai multe considerente, unul dintre acestea fiind acela că P.N.Ț.-Maniu „avea cadre vechi în fiecare sat” din depresiunea Beiușului (cu cele două plase: Beiuș și Vașcău), care erau capabile să întrețină „agitația împotriva guvernului”⁵².

În părțile Beiușului au fost lansate zvonuri că Iuliu Maniu va deveni șef al guvernului, cu urmarea că, în curând, comuniștii vor lua locul celor aflați în închisori. Cu toate că poliția a inițiat cercetări, pentru descoperirea celor care colportează asemenea eventualități alarmante, totuși nu s-a ajuns la nici un rezultat, cu excepția descoperirii unei solidarități cu național-Țărăniștii a elevilor Liceului „Samuil Vulcan” din Beiuș, care „s-au dedat la manifestații zgomotoase..., sub ochii îngăduitori ai profesorilor”. Printre altele, elevii respectivi au cumpărat un întreg stoc din ziarul *Ardealul* (în

⁵⁰ S.J.B. al A.N., *fond Comitetul Județean Bihor al P.C.R.*, dos. 8/1946, f. 18–19.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, dos. 89/1945–1947, f. 34; Corneliu Crăciun, Partidul Național Țărănesc. *Beiușul și lumea lui*, coordonatori Ioan Degău și Nicolae Brânda, vol. III, Oradea, Editura Primus, (2008), 230.

care erau pagini cu texte anticomuniste), pavao-zând tablele și pereții unor clase cu aceste materiale compromițătoare. Comuniștii beiușeni găseau că se impune „ordonarea unei anchete, care să stabilească vinovățiile și să le sancționeze”. Ei au organizat și acțiuni de combatere a amintitelor manifestări, cum ar fi: „dezbatere” în adunări populare a „acuzelor reacțiunii”, cu sublinierea „netemeinicii” lor; sesizarea poliției, pentru a-i urmări pe cei implicați; prelucrarea acestor „chestiuni” în ședințele celulelor comuniste. S-a ajuns la concluzia că „singurul mijloc real de contrabalansare a activității reacțiunii” este „munca de lămurire a maselor” (a locuitorilor din sate și orașe), la care să se asocieze și „măsurile represive”⁵³. Acestea din urmă constituiau, pentru comuniști, ultima soluție, la care, de fapt, au recurs în toate împrejurările.

Cum partidele tradiționale și democratice nu dispuneau de instituțiile statului, așa cum o făceau guvernamentaliile pro-comuniști ai dr.-lui Petru Groza, a fost adoptată tactica satirizării prin intermediul unor manifeste tipărite și difuzate în mai multe locuri din țară. Unul dintre aceste documente a fost descoperit și în Bihor. Este vorba de o poezie, depistată de comuniștii orădeni la 22 februarie 1946⁵⁴. Ea debutează cu patru versuri în care este vizată „democrația” de tip sovietic, reprezentată de guvernul condus de dr. Petru Groza: „Electra s-a născut din jale, / Guvernul Groza din teroare. / Electra-i piesă englezească, / Democrația Groza e rusească”⁵⁵. Transcriem și critica la adresa Frontului Național Demopocratic: „F.N.D.-ica, F.N.D./ Mămăligă nu mai e./ F.N.D. și F.N.D.-ică, / Nu mai e nici fasolică/. F.N.D./ică, of, of, of, /Nu mai e nici un cartofi/N-avem carne, nici ulei,/Dar i-avem pe F.N.D.-eil. Pâinea poate să lipsească, F.N.D.-ul să trăiască”⁵⁶ (subl.ns.-A.F.). Era și aceasta o manieră de demonetizare a imaginii guvernării comuniste, care a adus țara într-o situație economică precară, la care s-a adăugat totala subordonare față de Moscova.

Interesant de reținut este faptul că întreaga activitate a organizațiilor național-țărăniște era monitorizată, cu o atenție din ce în ce mai pronunțată, de către instituțiile represive ale statului, care transmiteau comuniștilor locali tot ceea ce au constatat, în urma unor investigații minuțioase. În acest fel, în arhivele organizațiilor comuniste s-au adunat importante documente, care conțin date și fapte

ale național-țărăniștilor, despre care nu s-au mai păstrat alte surse de informare⁵⁷.

În luna martie a anului 1946, în regionala P.C.R. Oradea era conceput un raport informativ referitor la manifestările liderilor bihoreni ai național-țărăniștilor, ca și ai altor membri ai organizațiilor acestora (chiar ale elevilor și studenților, care erau animați de convingeri anticomuniste). Deși nu este un document în care să fie prezentate, într-un mod sistematic, cele mai importante activități ale organizațiilor bihorene ale P.N.Ț.-Maniu, totuși, datele concrete (în lipsa altor surse documentare) sunt de o evidentă utilitate științifică. Dr. Teodor Roxin, președintele P.N.Ț.-Maniu Bihor, a beneficiat de o „atenție privilegiată”, fiind înregistrate nu numai acțiunile la care a luat parte, ci și afirmațiile pe care le-a făcut. La o ședință a Comitetului Executiv al organizației județene, dr. Teodor Roxin, când unii membri ai acestuia au strigat „ca Groza să moară”, el a răspuns că „vine timpul nu peste mult”, după care a „promis închiderea comuniștilor și nimicirea tuturor simpatizanților” acestora. Mai mult, informatorul (care se afla printre cei prezenți) avertiza asupra împejurării că a „atacat” și Uniunea Sovietică, ceea ce reprezenta – în „ochii” comuniștilor autohtoni – un delict politic extrem de grav.

Cu prilejul altei adunări național-țărăniște, din 21 ianuarie 1946, dr. Teodor Roxin a „vorbit despre teroarea comunistă, arătând pe comuniști cum terorizează muncitorimea ca să iasă pe stradă la manifestație”, cel care nu vroia să participe la o asemenea acțiune fiind „bătut”. Comuniștii au pus în circulație, împreună cu guvernul Groza, informații eronate despre realitățile din România, instaurând în țară o veritabilă dictatură. Raportul este plin de nume de național-țărăniști și simpatizanți ai acestora, cu sumare trimiteri la faptele lor. Le prezentăm într-o formulare concisă:

– foștii legionari au aderat la P.N.Ț.-Maniu, împărțind politica acestuia⁵⁸;

⁵⁷ Se știe că, în anii care vor urma (1946–1954) a fost desfășurată o teroare extraordinară în România, liderii și chiar membri ai P.N.Ț.-Maniu fiind arestați și condamnați la ani mulți de închisoare. Cu ocazia descinderii la domiciliile lor, le-au fost luate documentele și păstrate în arhiva fostei securități (ulterior, transferate la CNSAS). Cea mai mare parte a documentelor create în organizațiile național-țărăniște au fost confiscate, distruse ori s-au pierdut, astfel că orice posibilitate de consultare a unor asemenea date documentare (fie ele conținute și de documentele existente în arhivele locale ale P.C.R.) sunt de o valoare incontestabilă. În virtutea acestei realități, noi am recurs – în acțiunea de reconstituire a istoricului organizației PNȚ-Maniu din Bihor – la materiale documentare care se află în fosta arhivă a Comitetului Județean Bihor al P.C.R.

⁵⁸ *Ibidem*, dos. 6/1944–1947, f. 198–201. Au fost identificați cei care aparțin acestei categorii: Aurel Barat (fostul „legionar

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ S.J.B. al A.N., *fond Comitetul Județean Bihor al P.C.R.*, dos. 8/1946, f. 5.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

- episcopul greco-catolic Suciuc este „un manist bine cunoscut”, care a primit în vizită o „misiune militară engleză”, fiind, din acest motiv, bănuț „de spionaj”;
- Corbu Silaghi și Florian Bogdan (agent de asigurări la Societatea „Victoria”) sunt „în permanență în provincie” (în județul Bihor), unde „fac propagandă” manistă și afirmă că P.C.R. „este vinovat de tot ceea ce se întâmplă în țară”;
- dr. Ioan Suciuc (arhivar la Episcopia Greco-Catolică din Oradea) îi strânge, în jurul lui, „pe toți foștii legionari”; unul din locurile de întâlnire cu aceștia fiind și bodega lui Corbuț din Oradea;
- preotul Mangaria „s-a pronunțat, în mai multe rânduri, că guvernul cade”;
- fostul plutonier de jandarmi Constantin Mocoșanu, deși este pensionar, face propagandă manistă în plasa Marghita;
- sublocotenentul Anderca Bocorși (din Tileagd) a bătut soldații și a „declarat” că „Tudoriștii” (foștii militari din divizia „Tudor Vladimirescu”) sunt toți trădători și au „vândut țara comuniștilor”;
- preotul din Nojorid a organizat o demonstrație în contra epurării notarului;
- Iosif Nistor (preot ortodox în Marghita) a „propagat ideile maniste” în ziua de 1 decembrie 1945, vorbind, fără îndoială, despre contribuția Partidului Național Român din Transilvania la actul istoric din această zi, de unire a Transilvaniei cu România;
- notarul din Oșorhei, Adrian Gheban, abia a „părăsit lagărul” și a început să ațâțe locuitorii care s-au înscris în unele „organizații democratice” (fidele comuniștilor);
- preotul gr. cat. din Abrămuș, Coriolan Manu (care a fost delegat la Marea Adunarea Națională din Alba Iulia, de la 1 Decembrie 1918), se afla în fruntea „ațâțării șovine”, făcându-se „vinovat” și de faptul că „a luat steagul sovietic”;
- profesorul Andrei Crăciun are legături cu dr. Ștefan Mărcuș, Corbu Silaghi, Foișor, Barna și preotul Boca, toți național-țărăniști, care se aflau în vizorul organelor represive locale;
- profesoara Maria Anderescu, directoarea activ”, care face propagandă manistă în părțile Dernei și a satului Sacalasău; are „legături strânse” cu alți legionari deveniți manişti precum: Ioan Gőndő, Ioan Curepan, Crăciun Crișan; la Beiuș activează un alt „fost legionar”, anume Ioan Popovici (funcționar la administrația financiară), care, de asemenea, efectuează o „propagandă manistă”.

- Liceului Comercial de Stat, a interzis elevelor să „ia parte” la demonstrația din 6 martie 1946;
- organizator al P.N.Ț., Corbu Silaghi, a afirmat – la 2 octombrie 1945 – că încă sunt prea mulți locuitori în lagărele de internare (cu toate că sunt dispoziții ca să fie „dizolvat”); după ce acesta va fi disponibilizat, în locul celor care au fost internați „vor fi aceia care internau oameni” (altfel spus, comuniștii bihoreni);
- Florian Benea, instructor mecanic la C.F.R., s-a urcat pe o masă și a strigat „Jos cu Groza!”, „Trăiască Maniu!”;
- profesorul Vasile Vartolomeu a „spus, printre altele”, în cadrul Liceului Maghiar de Stat, că dictatura proletară este „același lucru” cu dictatura hitleristă;
- la dr. Emil Tămaș (organizator P.N.Ț. la Administrația Financiară) s-a găsit un manifest antiguvernamental;
- Anghel Popescu (funcționar la C.F.R. Oradea și organizator P.N.Ț.) a rupt un afiș pus pe trenul Oradea-București de către organizația Tineretul Progresist;
- funcționarul Tărnoveanu de la Prefectura Județului Bihor lansează știri că „funcționarii maghiari vor fi concediați”, cu scopul de a-i determina ca să-și piardă încrederea în guvern;
- Silviu Chiș, student la Facultatea de Filosofie a Universității din București, a fost „însărcinat” să organizeze plasa Salonta; asupra acestuia s-a găsit un „manifest cu mențiuni batjocoritoare” împotriva lui Stalin și Cambrea (acesta din urmă a fost comandant al Diviziei „Tudor Vladimirescu”);
- profesoara Angela Stoiencu, directoare la Liceul „Oltea Doamna”, ia parte la unele adunări ale P.N.Ț., în timp ce interzice elevelor să participe la acțiunile organizate de Tineretul Progresist;
- dr. Eugen Chiș a luat decizia, în ziua de 26 aprilie 1945, de a înființa sedii ale național-țărăniștilor în diferite „sectoare” ale orașului Oradea; două dintre acestea sunt pe calea Aradului (în „cârciuma lui Filimon”, unde „lucrează intens și fostul polițist Tulea”) și pe calea Episcopiei („unde activează un individ cu numele Nicu”);
- într-un viitor raport va fi menționat numele informatorului P.N.Ț. care s-a infiltrat în organizația județeană a P.C.R.;
- locul de întâlnire al telegrafistilor de la C.F.R., care „toți sunt manişti” este în cârciuma din

colțul străzii „Gerlicz”, preconizată să devină sediu al P.N.Ț;

- la Depoul C.F.R. din Oradea lucrează „mai mulți maniști” (Florian Benea, Ioan Aldea, paznicul Ioan Fana, tâmplarul Teodor Crețu, Todor Bradea și inginerul Vaida, care a fost transferat) iar la Holod Dumitru Popa (revizor).

În localul „Ardeleanul” s-a desfășurat o „ședință manistă”, la care a luat parte dr. Teodor Roxin, Crăciun, Stan și Cozma. Aceasta a fost deschisă de Cozma, după care a „vorbit” dr. Teodor Roxin, care a afirmat – ca și altă dată – că „actul de la 23 august se datorește maniștilor” și că sovieticii l-au instalat „la putere pe Groza”. El a subliniat, de asemenea, că, într-adevăr, „comunismul este bun în Rusia, însă nu e bun pentru noi”. Dacă Molotov a „recunoscut” guvernul Groza, acest lucru n-a fost acceptat de anglo-americieni. Pentru a cunoaște „situația din țară”, americanii l-au trimis pe senatorul Pepper, care, după ce „s-a întors” la Washington, a declarat că „guvernul” condus de dr. Petru Groza „este antidemocratic”. Și un al doilea delegat al președintelui Truman a constatat aceeași realitate. Cel de-al treilea, Byrnes, a fost împiedicat „să călătorească prin toată țara”, pentru a nu putea afla adevărul. Sovieticii au organizat la București „o mare manifestație”, la care muncitorii au fost „mânați cu forță” (mai exact cu baionetele), unii dintre ei fiind bătuți.

La 1 martie 1946, în sediul P.N.Ț. din strada Ștefan cel Mare s-au adunat „circa 24 tineri”. Profesorul Cozma a „lipsit”, astfel că ședința preconizată n-a mai avut loc. Au fost prezenți: tânărul Ioan Popa („înfocat Manist”) din Aleșd, Vasile Chiș, secretarul Romulus Pop, Ioan Silaghi, fratele viceprimarului Balog (care a spus, între altele, că „democrații noi sunt reacționari, însă ei mănâncă pâine albă pe ascuns, [în timp ce] muncitorii flămânez”). Ca „să-și apere trecutul”, trei elevi de la Liceul „Emanuil Gojdu” s-au „înscris” în organizația Tineretului Progresist, asemenea acțiuni de natură oportunistă fiind frecvente.

În cartierul Ioșia, mai concret în curtea cârciumei „Filimon”, „s-a ținut o adunare” – în 3 februarie – a P.N.Ț., la care „au luat parte circa 50 de oameni, în majoritate C.F.R.-iști”. Au susținut discursuri dr. Gavril Stan (directorul Școlii Normale), avocatul Moldovan și N. Popescu (funcționar la C.F.R.). Toți s-au „declarat împotriva regimului actual”, afirmând că „nu este libertate”. Unul dintre cei prezenți a strigat: „Libertatea este pentru criminali!”. El a fost ulterior identificat în persoana lui Florian Mălan. Au mai fost formulate critici la adresa sindicatelor, care-i scot pe muncitori cu forța

la diferite demonstrații. Părintele Stan a invocat necesitatea de a se organiza („cât mai curând”) alegeri (înainte de luna mai), manifestându-și „speranța că va veni și timpul” național-țărăniștilor.

O altă „adunare” politică a organizației P.N.Ț. din Oradea s-a ținut la 17 februarie 1946, în localul „Eden” din Oradea, la aceasta participând circa 600 de persoane. Ea a fost condusă de avocatul dr. Eugen Chiș, profesorii Ionașiu și Crăciun, dr. Teodor Popa, Romulus Pop, Augustin Cozma și protopopul Ghitea din Săliște. În intervenția sa, dr. T. Popa a spus, printre altele, că la 6 martie 1945 „ne-au fost răpite libertățile”. La rândul său, Augustin Cozma „a făcut ridicol guvernul”. Inginerul Vaida (de la C.F.R.) a apreciat că unii locuitori, care participă la manifestațiile organizate de comuniști și sindicate, „strigă ...lozinci pe care nici ei nu le cred”⁵⁹.

Am recuperat din raportul regionalei P.C.R. Oradea o cantitate semnificativă de date, nume și activități organizate de național-țărăniștii bihoreni. Apelul la această sursă este justificat, tocmai datorită puținătății izvoarelor documentare care se referă la problematica istorică examinată. Drept urmare, considerăm că este utilă valorificarea tuturor informațiilor existente, numai în acest fel fiind posibilă reconstituirea istoriei unor partide și organizații politice, cu deosebire a celor pe care regimul comunist le-a desființat, după care le-a reprimat membrii, uzând de metode tipic bolșevice. Pe de altă parte, din paginile raportului amintit reiese, cu pregnanță, preocuparea organizației P.N.Ț. din Oradea pentru realizare unor manifestări (adunări, ședințe, discursuri etc.) cu efect propagandistic sigur, cu toate că puterea comunistă își trimitea peste tot informatorii și limita la minimum posibilitățile de exprimare ale membrilor partidelor tradiționale.

În acest context, al unor confruntări dure cu autoritățile statului „democrat-popular” (care aplicau față de opoziție politica dictată de comuniști), s-a ajuns ca, după un an de zile, să se desfășoare la Oradea („în baia de vară din Parcul Alba Iulia”) *cel de-al doilea „congres”* al organizației județene Bihor a P.N.Ț.-Maniu, eveniment de o însemnătate excepțională, care a demonstrat capacitatea de rezistență a acestuia, precum și progresul obținut în condiții total nefavorabile, create de un adversar lipsit de moralitate și responsabilitate politică. S-a păstrat *procesul verbal* al lucrărilor „congresului”⁶⁰, care a avut loc în ziua de 23 martie

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 389–393. Documentul este semnat de secretarul general al organizației, avocatul Eugen Chiș.

1946, în prezența a 1800 de delegați ai organizației orădene, 210 delegați din comunele județului și a 3.000 de membri ai P.N.Ț.-Maniu din „oraș și județ”. A fost, neîndoiește, o participare impresionantă, care atesta suportul popular al P.N.Ț. în județul Bihor și forța pe care acesta o reprezenta. Congresul s-a deschis la orele 11,30, prin intonarea imnului regal, de „către întreaga asistență”⁶¹. Pe ordinea de zi a acestuia figurau 7 puncte, între care și alegerea Comitetului județean al organizației, ca și al președintelui ei.

Dr. Teodor Roxin, președintele acesteia, a rostit câteva cuvinte „de deschidere”, în care „recomandă tuturor participanților” ca să adopte o atitudine „demnă” și să nu adreseze „invective”, respectând „conduita” P.N.Ț.-Maniu în asemenea împrejurări. Apoi declară ziua de 25 martie ca o „sărbătoare” a bihorenilor, după care aduce mulțumiri militarilor români și sovietici care au contribuit la eliberarea Transilvaniei de Nord de sub „stăpânirea horthysto-fascistă”. Face o expunere cu privire la istoria P.N.Ț., respingând ironiile adversarilor politici care afirmă despre acest partid că ar fi „reacționar” și de domeniul „istoriei”.

După acest moment, se trece la alegerea conducerii organizației din Bihor a P.N.Ț.-Maniu. Ca președinte este reales dr. Teodor Roxin iar ca membri ai „organizației orășenești” un număr de 73 de persoane⁶², între care dr. Gavril Stan, Augustin Cozma, Coriolan Tămăian, Aurel Ghilea, Vasile Pop, Vasile Vartolomei, Nichita Farcu, Petre Drimba, Teodor Pop, Dumitru Neagu, Ioan Pas, Alexandru Ionaș, Ioan Vlad, Victor Petrila și Romul Pop. Acesta din urmă ia cuvântul, stăruind asupra spiritului democratic care definește comportamentul politic al P.N.Ț.-Maniu.

În legătură cu alegerile care trebuie să aibă loc, se pronunță ca ele să fie cu adevărat „libere”, deoarece vor hotărî soarta poporului român pentru mult timp, îndemnând femeile ca să-și „dea voturile” pentru P.N.Ț.-Maniu. Din nou este formulat un avertisment cu privire la însemnătatea decisivă a acestor alegeri care – dacă vor fi câștigate de forțele de stânga – vor marca o cotitură în istoria noastră, pentru că puterea va fi menținută, pentru o perioadă de mai multe decenii, de către comuniști, aflați sub directa autoritate și îndrumare a Moscovei.

Cel de-al treilea orator a fost Gabriel Țepelea, președinte al organizației de tineret național-țărănist din Transilvania și Banat, care, la rândul său, „cere alegeri libere”, face un scurt istoric al P.N.Ț.,

îndeamnă tineretul să urmeze exemplul lui Iuliu Maniu și acceptă ideea de sacrificiu, cu mențiunea că, totuși, „pentru noi românii nu sunt atâtea temnițe care să ne încapă” pe toți. Au mai făcut intervenții Ioan Domocoș (avocat și șeful organizației din plasa Borod), profesorul Augustin Cozma (responsabil al „resortului cultural” al organizației județene Bihor a P.N.Ț. Maniu), Popescu Ceica (avocat și șeful organizației din plasa Cefa), dr. Teodor Popa (avocat și vicepreședinte al organizației județene), Constantin Atanasiu (profesor și șeful organizației din plasa Cefa), Ioan Catone (protopop și șeful organizației din plasa Tinca), Ioan Butuc (în numele țăranilor din Bihor) și profesorul Ierugan (cu domiciliul în București). La finalul lucrărilor Congresului a fost intonat, conform unei practici deja consacrate, imnul *Deșteaptă-te române*⁶³.

Ne-au rămas informații și despre conducerea organizațiilor bihorene ale P.N.Ț.-Maniu. Comitetul județean a fost format din:

- Președinte: dr. Teodor Roxin (avocat)
- Vicepreședinte: dr. Teodor Popa (avocat)
- Vicepreședinte: dr. Romulus Pop (avocat)
- Secretar general: dr. Eugen Chiș (avocat)
- Secretar general la tineret: Alexandru Ionaș (profesor)
- Responsabilul resortului economic: Alexandru Vușcan (avocat)
- Responsabilul resortului cultural: Augustin Cozma (profesor)
- Responsabilul resortului de presă și propagandă: Alexandru [Vasile] Vartolomei (profesor)
- Censor: Teodor Pop (învățător)
- Censor: Teodor Neagu (avocat).

Alături de acești intelectuali (șase avocați, trei profesori și un învățător), din Comitetul Județean au mai făcut parte – ca membri – următorii:

- dr. Gavril Stan (preot) – președinte al organizației din Oradea a P.N.Ț.-Maniu
- dr. Augustin Catuna – vicepreședinte
- Gavril [Gabriel] Țepelea (profesor) – șeful organizației PNTȚ-Maniu din plasa Aleșd;
- Ioan Domocoș (avocat) – șeful organizației din plasa Borod;
- dr. Constantin Atanasiu (profesor la Beiuș): șeful organizației din plasa Cefa
- Ceica Popescu (avocat): șeful organizației din plasa Ceica
- Tiberiu Juran (avocat): șeful organizației Marghita
- Petru Mărcuș (director de bancă): șeful

⁶¹ *Ibidem*, f. 389.

⁶² *Ibidem*, f. 390-393.

⁶³ *Ibidem*, f. 393.

organizației Beliu

- Nicolae Pop (notar public): șeful organizației Salonta
- Iosif Teoran (evacuat din Salonta): șeful organizației Beiuș
- Dr. Augustin Ciavici (avocat din Beiuș): șeful organizației Tileagd
- Andrei Crăciun (profesor din Oradea): șeful organizației Vașcău
- Ioan Catone (profesor în Tinca): șeful organizației Tinca
- Dumitru Neagu (avocat din Oradea): șeful organizației Centrale⁶⁴ (Oradea):

O examinare a acestei liste cu persoanele care au fost alese în conducerea organizației județene a P.N.Ț.-Maniu ne permite următoarele constatări:

- aceasta a fost constituită din 25 de membri (10 în conducerea județeană, 2 în conducerea organizației orășenești Oradea și 13 în conducerea organizațiilor din plasele județului);
- în conducerea organizației județene au intrat *numai intelectuali* (mai exact 12 avocați, 6 profesori, 4 preoți, 1 învățător, 1 notar public și un director de bancă), dintre care cei mai mulți avocați (aproape jumătate);
- exista, deci, în Bihor o structură organizatorică temeinică a organizației județene a P.N.Ț.-Maniu, de factură elită (din care lipsesc muncitorii și țăranii).

De asemenea, în aceeași sursă documentară (din care ne-am informat), care provine din arhiva județenei de partid P.C.R., se menționează faptul că, în 14 mai 1946, existau în Bihor „circa” 8.000 de membri înscriși ai P.N.Ț.-Maniu și 3000 de simpatizanți⁶⁵.

În primăvara anului 1946 funcționa în județul Bihor o componentă județeană a P.N.Ț.-Maniu bine articulată și cu un număr important de membri (care era, desigur, mai mare decât cel consemnat în documentele utilizate până acum). Este vorba de un factor de opoziție care a determinat, în permanență, o reacție ostilă din partea autorităților comuniste (centrale și locale).

O realizare de succes a acestei organizații a fost și constituirea Secției feminine din Oradea și județul Bihor, având-o ca președintă pe Emilia Vaida. Dintr-un raport al acesteia reiese faptul că, după „nenumărate consfătuiri mai mici și adunări mai mari”, care s-au desfășurat în casele unor „prietene” (deoarece „spațiile publice nu erau accesibile”), s-a reușit constituirea a șase comitete în

sectoarele orașului Oradea. Aceste comitete de sectoare aveau valoarea celor din conducerea plaselor (în număr de 13). Acolo unde a fost cazul s-au înființat și comandamente de străzi, astfel că, în scurt timp, s-a creat un „aparat de legătură” în întregul oraș⁶⁶.

În județ au fost organizate comitete de plasă în Salonta și Cefa (care erau „cele mai active”) și s-a continuat cu alte plase, precum și cu înscrierea de noi membre și colectarea de cotizații (care erau „benevole”), obiectivul principal fiind ca „toate românele din Bihor să devină „partizanele” P.N.Ț.-Maniu. A sporit considerabil prestigiul Secției feminine (sau, altfel spus, organizației feminine) județene Bihor a P.N.Ț.-Maniu, unul dintre argumente fiind faptul că „în numeroase ședințe ale F.U.M. și ale P.S.D.-ului local s-a discutat problema combaterii” acesteia, ca „fînd prea periculoasă”. Și s-a trecut la agresiuni directe. Șefa organizației din Salonta, Elena Comănescu, a fost „atacată de o bandă de bătăuși maghiaro-comuniști” la ieșirea de la o reprezentație teatrală românească (sabotată și aceasta, prin întreruperea curentului electric). A fost „doborâtă” la pământ, lovită cu bocancii „până la lăsarea în nesimțire”. De asemenea, o „duzină” de bărbați români au fost „loviți”⁶⁷ de aceiași locuitori șovini ai Salontei.

După instaurarea guvernului dr. Petru Groza, în urma unor presiuni sovietice, s-a ajuns, în același an, ca reprezentanții celor trei Mari Puteri (Uniunea Sovietică, S.U.A. și Anglia) să adopte, la Moscova (în decembrie 1945), importante decizii referitoare la situația politică din România:

- să fie efectuate, în „cel mai scurt timp posibil”, alegeri generale legislative;
- să se asigure deplina libertate a acestor alegeri, pe baza dreptului de vot universal și secret, cu „participarea tuturor partidelor democratice și antifasciste”, care au dreptul să-și prezinte „candidații proprii”;
- concomitent, să fie garantată libertatea presei și a cuvântului, a religiei și a asocierii⁶⁸.

Din acel moment (8 ianuarie 1946), când guvernul a făcut cunoscută respectiva hotărâre, s-a trecut – în ambele tabere (de dreapta și de stânga) – la activizarea unor preocupări în această direcție, fiecare tratând chestiunile de mai sus în raport cu propriile interese politice. Ideea organizării de alegeri a dominat însă întregul an 1946. Autoritățile, dirijate de sovietici, au căutat să tergiverseze stabilirea

⁶⁶ *Ibidem*, f. 109.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ ***, *România. Viața politică în documente. 1946*, coordonator Ioan Scurtu, București (1996), 70–71.

⁶⁴ *Ibidem*, dos. 5/ 1946–1947, f. 17–18.

⁶⁵ *Ibidem*.

datei alegerilor (ignorând acel angajament, de la punctul 1, ca acestea să aibă loc „în cel mai scurt timp *posibil*”), din rațiunea că momentul oportun era numai acela când toate condițiile pentru instrumentalizarea lor, în beneficiul F.N.D., vor fi asigurate. S-au folosit tot felul de manevre. La întâlnirea dr.-lui Zilber (omul de legătură, neoficială, a Partidului Comunist cu reprezentanții americani în Comisia Aliată (Sovietică) de Control), din ziua de 23 februarie 1946, cu generalul Schuyler, acesta și-a exprimat părerea că, în cursul verii, „ne putem aștepta să aibă loc alegeri suficient de libere” în România. Cu toate că era „comunist înfocat”, el credea „sincer că național-țărăniștii vor câștiga probabil majoritatea voturilor”⁶⁹.

Termenii acordului de la Moscova (din decembrie 1945) n-au fost respectați de guvernul dr. Petru Groza, mai ales cu privire la cele „patru libertăți în România”, astfel că i-a fost înmănată, la 27 mai 1946, o „vehementă notă de protest”, semnată de Yost Barton Berry, reprezentantul politic al SUA la București. În acest document se „arată că *partidelor istorice nu li s-au acordat deplina libertate în domeniul presei, libertatea de a folosi radioul sau libertatea de a-și organiza și desfășura campaniile electorale*”⁷⁰ (subl.ns. – A.F.). Este reproșat guvernului României faptul că nu este preocupat de organizarea unor alegeri libere, așa „cum promisese”, fiind totodată invitat să-și schimbe atitudinea și să-și respecte angajamentele.

În 24 iunie 1946 s-a desfășurat o ședință a biroului politic al organizației județene a Partidului Comunist din România, în cadrul căreia Leontin Silaghi, ca secretar al Regionalei, s-a referit la campania electorală, care urmează a fi împărțită în două perioade⁷¹ (prima: de la 20 iulie; cea de-a doua: de la 20 iulie – la 1 septembrie 1946). Așadar, pentru comuniști a început, la mijlocul anului, campania electorală.

Dacă, pentru Partidul Comunist și secundanții săi (între care Frontul Plugarilor și U.P.M.), cu care a format B.P.D., nu existau restricții și adversități, pentru partidele tradiționale, de opoziție, autoritățile comuniste au creat un arsenal de dificultăți și practici totalitare. Această realitate este remarcată de generalul Schuyler, care – în *Jurnalul* său – nota, la 11 iulie 1946, că în România „posibilitatea unor alegeri libere” este în curs de dispariție. Iată tabloul situației acestor partide, creionat cu maximă exactitate de reprezentantul american în Comisia Aliată

(Sovietică) de Control: „...partidele istorice continuă să aibă probleme. Ele nu reușesc să țină nici un fel de întruniri, în afara unora clandestine în case particulare, încă le sunt rechiziționate automobilele, casele și birourile le sunt percheziționate, iar unii dintre liderii lor sunt arestați..., aproape fiecare român, indiferent de opțiunea sa politică, va recunoaște – într-o discuție particulară – că nu mai există nici o șansă să aibă loc alegeri libere”⁷². Generalul american, excelent informat despre tot ceea ce se petrecea în capitală și în întreaga țară, era convins că „actualul guvern, cu oameni de paie ca Groza și Tătărescu, este doar o fațadă, în spatele căreia comuniștilor le convine să-și ducă activitatea pentru moment. *De îndată ce guvernul va fi bine înfipt, probabil ca rezultat al viitoarelor alegeri, mă aștept ca adevărata coloratură a regimului să devină mai vizibilă. Fără îndoială, comuniștii își vor da, curând după aceea, arama pe față și vor începe cu adevărat demersurile de comunitizare a țării*”⁷³ (subl.ns. – A.F.).

După ce au fost interzise manifestările publice (întruniri și adunări) ale partidelor de opoziție (P.N.Ț.-Maniu și P.N.L.-Brătianu), acestea au recurs la toate modalitățile practice, pentru a-și face cunoscute punctele de vedere, a critica politica guvernului Groza și, cu deosebire, pe cea a comuniștilor. Una dintre acestea a fost răspândirea de manifeste, fiind folosit sprijinul membrilor și simpatizanților, din care s-au creat rețele clandestine. Ca atare, instituțiile jandarmerești n-au putut să împiedice o asemenea activitate (considerată ilegală), ci au descoperit numai rezultatele ei, adică au semnalat apariția concretă a manifestelor P.N.Ț. Maniu. Exemplele, sub acest raport, sunt numeroase, astfel că vom reține doar câteva.

Sectorul de jandarmi din Vașcău „înainta”, la 6 iunie 1946, Legiunii de Jandarmi Bihor „două manifeste ale Partidului Național Țărănesc”, dintre care unul se adresa „organizației muncitorești” iar celălalt tineretului național-țărănesc. Ambele au fost afișate în comuna Vașcău⁷⁴. La 27 aprilie 1946, de la același Sector de jandarmi s-au primit alte două manifeste. Pe unul dintre ele apărea „portretul lui Iuliu Maniu în caricatură”. Acesta era însoțit de acest text: „Uite bade cum tot vin/Vulturi, corbi ca din senin/Să răzbune al țării chin/Al trecutului suspin, /Atacă mereu din plin/Pe Maniu din Bădăcin”, iar celălalt era intitulat: „Români, vă cheamă Iuliu Maniu. Vă cheamă conștiința țării. Urmați-ne!”⁷⁵.

⁶⁹ C.V.R. Schuyler, *op. cit.*, 303.

⁷⁰ *Ibidem*, 333.

⁷¹ Corneliu Crăciun, *Proiecte și practici electorale în 1946*, Oradea, Editura Logos '94, (2006), 115.

⁷² C.V.R. Schuyler, *op. cit.*, 347.

⁷³ *Ibidem*, f. 347–348.

⁷⁴ Corneliu Crăciun, *Opțiunea Maniu...*, 87.

⁷⁵ *Ibidem*, 94–95.

Comandantul Legiunii de Jandarmi Bihor transmitea, la 18 mai 1946, Inspectoratului de Jandarmi Oradea două „manifeste politice care au fost răspândite (în ultima săptămână-n.n.) pe teritoriul Legiunii”. Este vorba de *Chemarea Partidului Național Țărănesc* și *Partidul Național Țărănesc către femeia română*⁷⁶. Șeful postului de jandarmi Dobrești a descoperit, la 13 iulie, pe „raza comune”, două manifeste de „propagandă electorală”⁷⁷ manistă.

În ziua de 25 august, studentul Ioan (Gabriel) Țepelea (originar din comuna Borod și unul din liderii tineretului național-țărănist) a împărțit – în satul Beznea – un manifest al P.N.Ț.-Maniu, intitulat *Tineri din orașe și sate, din școli și uzine* (acesta avea pe colțurile de sus fotografiile lui Iuliu Maniu și Ion Mihalache⁷⁸).

Un caz aparte, de care s-au ocupat jandarmii bihoreni, a fost cel al locuitorului Mihai Căvășdan (originar din comuna Gepiu, de 27 de ani), lăcătuș mecanic la atelierele C.F.R. Timișoara, șeful organizației tineretului muncitoresc din acest mare oraș. El a fost surprins răspândind și afișând manifeste ale P.N.Ț. Maniu (în ziua de 13 octombrie 1946), cu inscripția „Votați P.N.Ț.-Maniu!”, cu semnul electoral „Ochiul”⁷⁹. Șeful de post, Gheorghe Benea, asistat de Gheorghe Pusta (om de serviciu la primăria comunei Gepiu), l-a anchetat – în 13 octombrie 1946 – pe Mihai Căvășdan. Ca martor a fost adus Mihai Șuteu (membru P.C.R.), care a declarat că l-a văzut pe cel anchetat când a „rupt un manifest al B.P. Democratice, intitulat *Votați soarele*” (care era lipit pe un geam al Cooperativei „Plugarul” din Gepiu). Mihai Căvășdan a recunoscut că a „răspândit și afișat personal” pe câțiva stâlpi de telegraf și pe unele garduri din comuna Gepiu, în timpul nopții, mai multe „manifeste” cu fotografiile lui Maniu și Mihalache⁸⁰. Recent a afișat numai un „manifest mic, rotund”, cu

semnul electoral „Ochiul”, pe care scria „*Votați P.N.Ț. Maniu*”⁸¹. În ziua de 8 noiembrie 1946, în casa locuitorului Avram Roxin, din comuna Ciumeghiu, jandarmii au „găsit” 49 de manifeste intitulate *Apelul domnului Iuliu Maniu* și 77 de broșuri cu titlul *Scrisori către Ion*⁸².

Așadar, organizația județeană Bihor a P.N.Ț.-Maniu a încercat să-și facă campanie electorală într-o manieră clandestină, deoarece era interzisă difuzarea unor materiale de această factură (manifeste, afișe, alte tipărituri). Unele dintre persoanele care s-au implicat în această activitate propagandistică au fost arestate și anchetate, ceea ce demonstrează adevărul că nu au existat condiții reale de competiție electorală liberă, devreme ce forțele de opoziție au fost urmărite de autoritățile statului și de organizațiile comuniste, cu scopul de a le împiedica să-și expună ideile și criticile la adresa regimului politic din România și, totodată, de a-și anunța propriul program de redresare a țării. În această atitudine se pot distinge *modalități de deturnare a rezultatelor preconizate alegeri*, guvernării și instrumentele de care dispuneau exercitând enorme presiuni, la care s-a asociat un control de tip polițienesc asupra membrilor partidelor tradiționale, care aveau un semnificativ suport electoral. Din *aceste momente a început acțiunea de falsificare a alegerilor*.

Având în vedere că „forurile competente” erau interesate de cunoașterea situației politice, „într-un

⁸¹ *Ibidem*. Două bucăți din acest manifest s-au găsit asupra lui.

⁸² *Ibidem*, f. 197. Firește, național-țărăniștii au transmis „manifeste” politice și altor locuitori, puține din acestea fiind depistate de jandarmi (este menționată și împrejurarea că unii dintre aceștia erau aderenți ai P.N.Ț. Maniu și nu au dovedit prea mare zel pentru surprinderea celor care desfășurau asemenea activități, pentru a nu fi pedepsiți). Mai notăm, totuși, câteva cazuri: în noaptea de 10 spre 11 septembrie 1946 au fost afișate, în comuna Beliu, „manifeste electorale de propagandă cu chipul lui Maniu și Mihalache” (*Ibidem*, p. 158). Plutonierul Ioan Bâlc (șeful Postului de jandarmi din comuna Hășmaș, plasa Beliu, județul Bihor) raporta Legiunii de Jandarmi Bihor faptul că pe „raza” acestei localități s-au răspândit manifeste (în noaptea de 26–27 septembrie 1946) cu portretul lui Ion Mihalache și cu textul: „Nu uitați: *Patria, Biserica, Coroana, Proprietatea, Libertatea*” (*Ibidem*, 164). Tânărul Milente Radu a „afișat (la începutul lunii octombrie 1946 – n.n.) pe peretele casei „tatălui” său, situată în satul Sâc (județul Bihor), un „manifest politic al P.N.Ț. Maniu, având [pe el] portretele lui Ion Mihalache și Mihai Popovici” (*Ibidem*, 166). Jandarmii din această așezare semnalează și alte forme de rezistență a locuitorilor, cum ar fi refuzul acestora de a fi utilizată vopsea roșie pentru afișele B.P.D., cu semnul Soarele (*Ibidem*). De aceea, s-a decis ca să se identifice „toate elementele reacționare, care luptă contra reg[imului] democrat și să fie arestați și înaintați Parchetului, cu acte dresate, [arunci] când comit agresiuni, *lipiri de afișe reacționare* (subl. ns. – A.F.) cu fotografia lui Ion Mihalache” (*Ibidem*, 167).

⁷⁶ *Ibidem*, 96.

⁷⁷ *Ibidem*, 116.

⁷⁸ *Ibidem*, 152. Pentru faptul că „instituțiile jandarmerești nu s-au sesizat de această manifestare”, colonelul Ioan Baciuc (comandantul Legiunii de Jandarmi Bihor) i-a pedepsit pe plutonierul major Teodor Dușu, șeful Postului de jandarmi, cu zece zile de arest, și pe comandantul Sectorului de jandarmi cu șase zile de arest (*Ibidem*). Se menționează, încă odată, faptul că au fost pedepsiți „pentru faptul că nu s-au informat” în legătură cu această activitate manistă, ci au lăsat ca o asemenea informație de valoare „să fie adusă la cunoștință Inspectoratului [de Jandarmi] Oradea de [către] o persoană necunoscută” (*Ibidem*).

⁷⁹ *Ibidem*, f. 168–169. Din declarația acestuia rezulta că, în urmă cu două luni, a afișat manifeste P.N.Ț.-iste, cu fotografia lui Mihalache.

⁸⁰ *Ibidem*, 169.

mod real și obiectiv”, Inspectoratul de Jandarmi Oradea a transmis tuturor celor cinci legiuni din componența sa (între care și celei din Bihor) ordinul 1601/1946. Acesta începe cu justificarea următoare: „pentru a nu mai exista fricțiuni între organele de poliție și organizațiile politice [democratice], se dispune ca, în fiecare săptămână, șeful de post și secretarul B.P.D. să se întâlnească (în mod obligatoriu) și să discute despre întâmplările de ordin politic și polițienesc, care au avut loc pe „raza comunei, după care să stabilească, împreună, măsuri pentru săptămâna” următoare. Fiecare șef de post va „întocmi” o *notă informativă de colaborare*, pe care o va transmite la Sectorul de jandarmi, acesta având obligația să o trimită la legiune⁸³. Ordinul acesta stabilește o *colaborare* între reprezentanții F.N.D.-ului și cei ai organelor de siguranță publică, care trebuiau să furnizeze informații cât mai exacte și amănunțite despre toate activitățile desfășurate de partidele de opoziție, pentru ca, ulterior, să se adopte măsuri de reprimare a lor. Ca atare, posturile de jandarmi au fost instrumentate, mai ales de la 1 iulie 1946, când s-a trecut la cea de-a doua fază a bătăliei electorale.

Organizațiile partidelor tradiționale au fost obligate de acest context ostil să găsească forme de exprimare publică, de comunicare cu propriii membri și susținători. Sistemul de informare al instituțiilor jandarmerești și polițienești era orientat, în principal, pe depistarea, semnalarea și combaterea consecințelor acestora. Astfel că, au fost urmărite toate manifestările național-țărăniștilor bihoreni.

Comitetul organizației F.N.D. din Marghita solicita, la 12 iulie, să se procedeze „de îndată la închiderea cârciumilor” locuitorilor Gheorghe Lazăr (din Chiribiș) și Miron (din Suplacul de Barcău), pentru că, în interiorul acestora, reprezentanții „partidelor de opoziție” fac propagandă⁸⁴. La 18 iulie, locotenent-colonelul I. Suci (comandanul Legiunii de Jandarmi Bihor) ordonă cercetări și, ulterior, să se dreseze „acte de dare în judecată” împotriva celor doi cârciumari⁸⁵.

Inspectoratul de Jandarmi Oradea informa Postul de Jandarmi Băița cu privire la împraturarea

că, „în urma unui incident întâmplat la Cluj, între studenți și muncitori”⁸⁶, studenții – reîntorși acasă – „duc o acțiune antiguvernamentală și manistă”⁸⁷. De exemplu, un student din comuna Ucriș, județul Bihor, a scris pe pereți lozinca: „*Trăiască regele și Maniu!*”⁸⁸. Pentru a evita, pe viitor, asemenea fapte, se dispune următoarele: se va ține o evidență „a tuturor studenților, studentelor, elevi[lor] și a eleve[lor] de liceu veniți la căminurile lor”. Mai mult: „să se urmărească toată activitatea [acestora] și pentru toate manifestările de ordin politic să se ia act și, atunci când sunt contrarii dispozițiilor sau legilor, să se dreseze acte, raportând și Legiunii prin note informative”. Prin înțelegere cu „organele F.N.D.”, urma să se intervină „energic”, pentru ca „diferite semne și lozinci” manisto-liberale „să dispară”⁸⁹.

Într-o *notă de colaborare* (din 26 august) dintre posturile de jandarmi din Sectorul Vașcău și organizațiile F.N.D. aflăm care a fost „situația politică” din plasa Vașcău în perioada 19–25 august 1946. Au fost consemnate acele „întâmplări” care prezentau interes pentru B.P.D.:

- protopopul Aurel Terebențiu, care era președintele organizației național-țărăniște din părțile Vașcăului, a plecat din localitate în 23 august (motivând că este „bolnav”), pentru a nu lua parte la serbarea organizată în această zi, de comuniștii locali;
- în „timp ce poporul” participa la serbarea de 23 august, câțiva membri ai organizației P.N.Ț.-Maniu (mai exact: căpitanul în rezervă Ștefan Popescu, Ioan Gavra și Constantin Dădârlac, toți din Vașcău), s-au „adunat în casa” lui Dănilă Creț, în care au făcut „propagandă manistă”;
- cu „ocazia” unei reprezentatii teatrale a echipei de cultură și propagandă a organizației de F.N.D. Vașcău, din 24 august, unii locuitori (cum au fost Ștefan Popescu, Ioan Benea, Gh. Dode, ca și „alții” nenominalizați în document) au „manifestat pentru Maniu, strigând „să trăiască Maniu”. Între cei prezenți se afla și învățătorul Aurel Matica din comuna Cărpinet;
- în aceeași zi, învățătorul Ioan Niță din Petrileni „a făcut propagandă manistă în târgul din Vașcău”;
- comercianții Dănilă Creț, Petre Lazăr și

⁸³ S.J.B. al A.N., *fond Legiunea de Jd. Bihor*, dos. 87/1946, f. 1. Această circulară a parvenit și organizațiilor de partid, după cum rezultă din *Procesul verbal* al ședinței (din 3 iulie 1946) a Biroului Politic județean al P.C.R., în cadrul căreia au fost citite „circularele trimise de către Inspectoratul de Jandarmi [Oradea] către toate posturile de jandarmi din județ în legătură cu normalizarea raporturilor dintre organizațiile politice și jandarmerie” (Corneliu Crăciun, *Proiecte și practici electorale în 1946*, ..., 118).

⁸⁴ Corneliu Crăciun, *Opțiunea Maniu*, ..., 115.

⁸⁵ *Ibidem*, 118.

⁸⁶ Antonio Faur, *Realități transilvănene în rapoartele unor diplomați francezi (1945–1948)*, Universitatea din Oradea (2008), 25–8.

⁸⁷ Corneliu Crăciun, *Opțiunea Maniu*..., 117.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*, 118.

Alexandru Benea nu au acceptat să afișeze materialele de propagandă electorală distribuite de B.P.D.⁹⁰;

- atât președintele Frontului Plugarilor din plasa Vașcău, Alexandru Moș (originar din satul Câmp), cât și „președinții de pe sate” nu desfășoară nici o activitate⁹¹.

După constatările aparatului de comandă al Inspectoratului de Jandarmi Oradea, propaganda P.N.Ț. Maniu în partea de nord-vest a Transilvaniei, în ultimul timp, a început să aibă o „influență apreciabilă” asupra funcționarilor și „cu deosebire, asupra muncitorilor de la C.F.R.”. Se menționează, totodată, faptul că „materialul de propagandă” a P.N.Ț.-Maniu era transportat și „difuzat de către funcționarii de la CFR mișcare”⁹².

Un exemplu de combativitate ni-l oferă Alexandru Miron (președinte al organizației P.N.Ț.-Maniu din Suplacul de Barcău și funcționar la primăria din aceeași localitate), care la „întrunirea politică”, organizată, în 30 iunie, de către șeful Frontului Plugarilor din Plasa Marghita, i-a replicat acestuia că este necesar să-și propună „programul în termeni cuviincioși” și să renunțe la insultarea conducătorilor partidelor de opoziție (Maniu și Brătianu), despre care afirmase că ar fi „hoți, bandiți, criminali”. Ca urmare la acest incident, „secretarul F.N.D. din plasa Marghita” a dispus, la 5 iulie, ca funcționarul Alexandru Miron să „fie îndepărtat din serviciu”⁹³. Iată, deci, cum a fost tratată intervenția, corectă și necesară, într-o chestiune politică. Nu era permisă nici o formulare critică la adresa guvernanților, comuniștilor și F.N.D.-ului.

Un caz ieșit din comun a fost cel al profesorului Vasile Tătar, colector de cereale pentru județ și rudă cu proprietarul morii din Suplacul de Barcău, la care venea de 2–3 ori pe lună⁹⁴. În calitatea menționată, acesta „s-a plimbat nestânjenit de nimeni..., pe la toate morile și mașinile de treierat” și s-a folosit de o asemenea oportunitate pentru a face „*propagandă de la om la om*” (subl. ns. – A.F.) și de a recruta membri pentru „organizațiile politice refractare regimului democrat”⁹⁵, cărora le-a și

înmănat carnete de membru. Conform informației care i-a parvenit inspectorului de jandarmi, colonelul A. Mihalache, acest „individ a fost tot timpul găzduit de alți prieteni politici, care au continuat opera începută de el”⁹⁶. S-a păstrat în arhivele locale și un referat (din 26 august) semnat de unul din jandarmii de la Postul din Biharia, care a fost însărcinat să facă investigații „informative” cu privire la Vasile Tătar⁹⁷ și activitatea politică a acestuia în județul Bihor. Ceea ce a aflat coincide cu referirile anterioare: „Sub această mască (de colector de cereale autorizat-n.n.), poate să facă propagandă... fără a fi suspectat de autorități, și aceasta o face numai de la om la om”. O asemenea procedură era eficientă, fiindcă în această parte a județului nu s-a desfășurat nici o „adunare” național-țărănistă și, cu toate acestea „locuitorii din comuna Bormublacul de lângă Barcău posedă carnete de membri în partidul [lui] Iuliu Maniu”. Mai mult, aceștia au declarat că nu vor să se înscrie în „partidele democratice” (din B.N.D.), pentru că lor nu li s-a dat pământ (în urma aplicării reformei agrare) și că li se „atribuie prea multe drepturi ungurilor, a[le] căror orori de la Ip (o localitate situată în apropiere) sunt încă neșterse” în memoria lor⁹⁸. De altfel, Vasile Tătar a fost prezent la o adunare a organizației social-democrate din comuna Suplacul de Barcău, organizată de președintele acesteia, preotul greco-catolic din localitate. La afirmațiile acestuia că se impun bune raporturi cu „populația de origine maghiară”, el a ripostat cu afirmația că Marile Puteri au rezolvat „problema Ardealului” (de Nord), care a revenit României, așa că nu mai este momentul de a fi acordate „privilegii” maghiarilor, ale „căror masacre [din comuna Ip] se cunosc”⁹⁹ de către români.

Fiind contrariat de faptul că Vasile Tătar, care avea asupra lui și „broșuri antidemocratice”, a putut să-și continue activitățile propagandistice în beneficiul PNTȚ-Maniu, fără nici o dificultate din partea jandarmilor, Inspectoratul de Jandarmi Oradea a dat un ordin (cu nr. 2151 din 26 august) ca toți locuitorii „flotanți să fie supravegheați, pentru a se vedea clar preocuparea și rostul lor, în

⁹⁰ *Ibidem*, 141–142.

⁹¹ *Ibidem*, 142.

⁹² *Ibidem*, 141.

⁹³ *Ibidem*, 117.

⁹⁴ *Ibidem*, 144.

⁹⁵ *Ibidem*, 142. Într-un text memorialistic, Gabriel Țepelea (unul din cei mai activi lideri național-țărăniști din Bihor), conchidea că, într-adevăr, activitatea politică a P.N.Ț. Maniu „se putea realiza numai de la om la om (subl.ns. – A.F.), în cadrul unor grupuri de cunoștință” (Gabriel Țepelea, Candidat pe listele P.N.Ț. „Bihor”. *Anul 1946 – începutul sfârșitului*, Fundația Academia Civică, București (1996), 519).

⁹⁶ *Ibidem*, 143. Pentru că nu i-au controlat activitatea, șeful Postului de jandarmi din comuna Suplacu de Barcău a fost pedepsit cu 10 zile de arest iar plutonierul major Petru Homorogan cu 6 zile (*Ibidem*).

⁹⁷ Acesta era „un om impozant, bine făcut, [în] etate de 40–45 ani, părul pieptănat pe spate, jumătate cărunt, poartă capul descoperit, foarte elegant” (*Ibidem*, 144). Așadar, un „individ” cu personalitate, care făcea propagandă „ostilă guvernului” (*Ibidem*, 145).

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ *Ibidem*, 139.

special în această perioadă, când orice nepregătit și orice dușman al poporului caută să tulbure liniștea și ordinea publică”¹⁰⁰.

Într-o „dare de seamă” din 28 august a Sectorului de jandarmi Aleșd, referitoare la starea de spirit și atitudinea populației „rurale” față de apropiatele alegeri, erau consemnate informații cu privire la activitatea partidelor din F.N.D. și a partidelor din opoziție. Aflăm, prin urmare, că primele, în ultimul timp, „activează intens, trimițând echipe de propagandă” în aproape toate satele din partea de sud-est a județului Bihor. Agenți de la centru au susținut „discursuri politice” iar în unele așezări au fost luate măsuri „de ordin economic și administrativ” care au vizat „satisfacerea cerințelor populației”¹⁰¹.

În ceea ce privește propaganda partidelor din opoziție, aceasta s-a desfășurat „din om în om, din convorbiri izolate ale agenților de propagandă” și prin difuzarea de manifeste. În comunele Bratca, Borod și Beznea au fost identificate acțiuni de factură electorală, la unele dintre acestea participând și studenții aflați în vacanță, cum a fost cazul lui Gabriel Țepelea, care a „împărțit manifeste P.N.Ț.-Maniu, la 25 august, în comuna Beznea”. De fapt, în satele Bratca și Beznea național-țărăniștii se bucură de o anumită popularitate „și datorită împrejurării că Ioan Domocoș (o „persoană marcantă în conducerea” P.N.Ț.) este originar din Beznea iar Gabriel Țepelea din Borod. Ambii aveau „domiciliul în București”. Ioan Domocoș a fost arestat, pe motivul că face parte dintr-o „organizație subversivă”¹⁰². Ca efect al muncii propagandistice, în cele trei localități (Borod, Beznea și Bratca) se „întrevede o victorie a național-țărăniștilor”, conchidea locotenentul Virgil Bucșa, comandantul Sectorului de Jandarmi Aleșd¹⁰³.

Postul de Jandarmi din Tinca trimitea, la 4 septembrie 1946, Legiunii de Jandarmi Bihor, pe „învinuitorul” Gavrilă Luca Laslău (din comuna Tăut), precum și dosarul cu acte „dresate” în urma cercetărilor întreprinse „în legătură cu propaganda făcută (de acesta) în contra guvernului și autorităților”¹⁰⁴.

Urmărirea de către polițiști (îndeosebi de către Chestura Poliției din Oradea) și jandarmi a activităților de propagandă național-țărăniștă a avut unele rezultate, în sensul că au fost depistați câțiva militanți și „semnalate” formele lor de manifestare

concretă. Plutonierul Gh. Duțu (șeful Postului de Jandarmi Bratca) l-a supravegheat „îndeaproape” pe Gheorghe Popa din comuna Lorău și a descoperit că zilnic merge prin „comune din județ” și face propagandă „de la om la om, ... ziua și noaptea”, dăunând prin aceasta „intereselor” regimului democrat popular. După opinia jandarmului amintit, Gh. Popa ar trebui să fie trimis într-un „lagăr de internați politici”, fiindcă pare a fi „capabil de orice acte de teroare îndreptate împotriva”¹⁰⁵ autorităților.

Este, totodată, de remarcat faptul că, atunci când jandarmii nu raportau, cu promptitudine, asemenea fapte politice locale, se expuneau unor sancțiuni disciplinare severe. Un exemplu edificator, în acest sens, ni-l oferă șeful Postului de Jandarmi din comuna Nojorid, care a trimis Legiunii de Jandarmi de la Oradea o informare sumară despre întrunirile politice din Apateu și Nojorid (din 8 septembrie 1946), la care au „vorbit” național-țărăniștii Moldoveanu (un avocat din Oradea) și un profesor din București, al cărui nume nu poate fi descifrat. El se rezumă la precizarea că „totul a decurs în liniște”, fără să răspundă la cerințele obligatorii într-o situație de acest fel, adică: „Nu spune nici ce a[u] vorbit, nici câți oameni au luat parte, nici pe ce bază s-a ținut întrunirea publică, nici dacă a fost în local închis, [ori] sub cerul liber, ... nici ce efect a avut întrunirea și nici mijloacele cu care cei de mai sus s-au deplasat la fața locului”¹⁰⁶.

Pentru că nu a „complecta[t] raportul” său cu datele de mai sus, prevăzute în două ordine (din 30 iunie și 18 august 1946), jandarmul respectiv a fost pedepsit cu executarea a 10 zile de arest. Comandantul Legiunii de Jandarmi Bihor a acordat o atenție sporită unor manifestări politice de factura celor la care ne-am referit, de teama autorităților comuniste, care erau alarmate de aderența locuitorilor la „politica” partidelor istorice. De aceea, a dispus ca sectoarele de jandarmi, începând din 11 septembrie, să raporteze „zilnic” despre toate întrunirile partidelor de opoziție. Raportul urma să cuprindă un număr considerabil de informații cu privire la:

- data când va avea loc sau a avut [loc] deja întrunirea;
- de către cine s-a ținut și pe ce bază, în cazul când aceasta a avut loc în aer liber și nu în local închis, conform dispozițiilor în vigoare;
- numărul aproximativ al participanților;
- lozincile strigate;

¹⁰⁰ *Ibidem*, 143.

¹⁰¹ *Ibidem*, 149.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ S.J.B. al A.N., *fond Leg. Jd. Bh*, dos. 38/1946, f. 128.

¹⁰⁵ Corneliu Crăciun, *op. cit.*, 153.

¹⁰⁶ S.J.B. al A.N., *fond Leg. Jd. Bh*, dos. 66/1946, f. 504.

- atitudinea conducătorilor;
- numărul mașinii cu care aceștia s-au deplasat la fața locului;
- ce efect a avut întrunirea;
- starea de spirit a populației în urma ținerii întruni[rîi];
- dacă s-au respectat legile și dispozițiile în vigoare¹⁰⁷.

Toate acestea trebuiau raportate cu o extremă urgență, iar despre momentul inițial al întrunirilor să se facă o informare telefonică, pentru a putea fi luate măsuri corespunzătoare cu privire la evoluția lucrurilor. Acest ordin circular (cu nr. 1218, din 10 septembrie 1945) al Legiunii de Jandarmi Bihor constituie o mărturie de primă însemnătate cu privire la modul în care așa-zisul „regim democrat-popular” din România a exercitat un control sufocant al perioadei care precede desfășurarea alegerilor, pentru a constrânge la „tăcere” partidele de opoziție.

Primul jandarm care a fost pedepsit cu 10 zile de arest, pentru neexecutarea întocmai a ordinului, a fost plutonierul major Iștoc, comandantul Sectorului de jandarmi Marghita. Acesta n-a răspuns la trei puncte dintre cele menționate în ordin¹⁰⁸. Iată cum au decurs lucrurile: în 21 septembrie a descins, cu autobuzul de Oradea, în satul Fegernic, avocatul Mut („propagandist al P.N.Ț.-Maniu”), unde – cu „concursul” învățătorului Forțoș – a luat „contact cu populația din localitate”, în casa acestuia. În ziua următoare, împreună cu „numitul” învățător, avocatul orădean s-a deplasat în comuna Sârbi, unde au ținut „o întrunire în stradă, lângă localul școlii primare, la care au participat 30 de persoane”. Cu acest prilej, avocatul Mut a afirmat, printre altele, că „redarea Ardealului (de Nord) la Conferința de pace de la Paris nu se datorește guvernului actual, ci sângelui vărsat de eroii neamului nostru pe câmpul de luptă”¹⁰⁹. În aceeași zi, cei doi intelectuali au mai organizat „o întrunire, însă de durată mai lungă”, la care au fost prezenți 80 de locuitori¹¹⁰.

Tinerii Alexandru Teaha și Gheorghe Pătroiu, din comuna Vașcău, pentru că au interpretat „cântece revoluționare”, au fost „turnați” de un anume Dițescu (de la P.C.R.) la postul de jandarmi.

Li s-a făcut „urgent” o percheziție domiciliară, după care au fost arestați și „înaintați parchetului” de pe lângă Tribunalul din Beiuș¹¹¹. Pretorul plasei Vașcău, Cornel Neagu, într-o conferință cu funcționarii locali, i-a avertizat asupra faptului că, dacă nu se înscriu într-unul din partidele din B.P.D., vor fi „epurați”¹¹². Divulgarea acestei realități i-a incomodat¹¹³ pe cei care acționau în virtutea unei asemenea dispoziții primite de la superiorii lor din administrația centrală, controlată de comuniști.

Inspectoratul de Jandarmi Oradea a intrat în posesia a două documente remarcabile¹¹⁴ pe care le-au difuzat național-țărăniștii în județul Bihor. Ne referim, mai întâi, la *Chemarea* P.N.Ț.-Maniu, intitulată *Români și românce*, care conține – în partea inițială – cele patru puncte ale deciziei Marilor Puteri (SUA, Anglia și URSS), adoptată la Moscova. La întrebarea: *Ce vrem noi în clipele de față?*, se dau trei răspunsuri, din care îl reținem pe primul: „Vrem să se întipărească în mintea și inima fiecăruia, că numai prin lupta tuturor, a poporului întreg, putem să păstrăm o Românie democratică, cu depline puteri pentru fiecare cetățean”. Sunt, în continuare, menționate obiectivele prioritare, în contextul care precede alegerile, ale membrilor P.N.Ț.-Maniu:

- Să se strângă, cu toții, în jurul steagului partidului și să pretindă, cu toată puterea, ca guvernul României să „înfăptuiască, fără amânare” hotărârile de la Moscova.
- Să se „lucreze” de la om la om, numai în acest fel putând fi întărite convingerile politice.
- Solidaritate maximă la viitoarele alegeri, cu orice jertfe, pentru a fi siguri că nu li se poate „fura voturile”.
- Efectuarea unui control al listelor electorale, pentru ca toți candidații național-țărăniști să apară pe acestea¹¹⁵.

P.N.Ț.-Maniu acuza deschis pe fărniciii care încearcă să „sperie cu amenințări și cu teroare” locuitorii țării.

Cel de-al doilea document este un *Apel* către săteni al lui Iuliu Maniu, președintele P.N.Ț., într-un moment în care „neamul românesc se

¹¹¹ *Ibidem*, f. 160–167.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ Despre această întâmplare din Vașcău s-a scris și în ziarul *Liberalul* (nr. 158 din 21 august), sub titlul *Știri din Vașcău-Bihor*, ceea ce a dezvăluit, la nivel național, comportamentul agresiv al unor reprezentanți ai P.C.R. ce au propus arestarea tinerilor care au „fredonat cântece românești” (*Ibidem*, 160).

¹¹⁴ Antonio Faur, Documente inedite despre alegerile din 1946, în *Cele trei Crișuri*, 1994, nr. 11–12, 3.

¹¹⁵ S.J.B. al A.N., *fond Insp. Jd. O.*, dos. 36/1946, f. 276–277.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ Este vorba de faptul că n-a precizat locul unde s-a ținut „întrunirea politică național-țărăniștă, din comuna Burzuc, numărul mașinii cu care au călătorit prin sate cei implicați în propaganda manistă și dacă a existat o autorizație legală pentru ținerea adunărilor” (S.J.B. al A.N., *fond Insp. Jd. O.*, dos. 36/1946, f. 200).

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Ibidem*.

afila la o grea răscruce". O nouă dictatură „căuta să răpească ce avem mai scump: libertățile cetățenești, demnitatea românească și drepturile noastre asupra gleei strămoșești". Pentru a evita această primejdie, toți locuitorii satelor trebuie să se prezinte la vot și să-și păstreze „sufletul...tare ca stânca" în fața atâtor amenințări din partea instituțiilor statului dirijate de comuniști și, în ultimă instanță, de sovietici. Reținem și avertismentul din partea finală a documentului: „Sub ocrotirea puternică a Partidului Național Țărănesc și potrivit cu hotărârea luată la Moscova de miniștrii de externe ai Marilor Puteri – Rusia Sovietică, Statele Unite și Marea Britanie –, *care au garantat libertatea alegerilor din România, dându-ne seama că în alegerile aceste se hotărăște viitorul nostru și al copiilor noștri, să arătăm cu curaj vrerea noastră și să apărăm urna chiar cu prețul sângelui nostru*"¹¹⁶ (subl.ns. – A.F.). Îngrijorarea cu privire la ceea ce se va întâmpla cu urnele a fost pe deplin justificată, în sensul că acestea au fost racolate, de către reprezentanții autorităților (la insistențele celor din B.N.D.), pentru a fi schimbat conținutul real al acestora.

Din documentele existente în arhive, în mare parte inedite, se degajează și o altă preocupare a autorităților comuniste subsumate obiectivului general: pregătirea și câștigarea (cu orice preț a alegerilor din toamna anului 1946). Avem în vedere instituțiile jandarmerești, al căror program de activitate a fost completat – și, în apropierea momentului decisiv copleșit – cu obligația de a informa și lua măsuri coercitive împotriva membrilor (cu deosebire a celor marcanți, cum ar fi propagandiștii activi și candidații de deputați) partidelor tradiționale.

Dacă până în luna mai se mai puteau manifesta unele rezerve din partea jandarmilor, în sensul că ei trebuiau să fie neutri față de politica timpului, începând cu ordinul de informații (nr. 1024 din 4 mai 1946) al Inspectoratului de Jandarmi Oradea s-a trecut la impunerea, pe cale oficială, a unei atitudini favorabile forțelor de stânga.

Este inadmisibil – aprecia colonelul A. Mihalache, inspectorul-șef al acestei instituții ca, pentru „acțiunile guvernului să se ia măsuri de restricție și poate chiar de sabotare, iar pentru alte partide politice (cum ar fi, spre exemplu, P.N.Ț.-Maniu – n.n.), jandarm(ii) să fie paravan binevoitor și să le dea concurs, lăsând să se înțeleagă că nutresc aceleași idei politice ca și cei cărora li se dă protecție necondiționată"¹¹⁷. Într-adevăr, erau destul de mulți jandarmi la posturile și sectoarele

aparținătoare Legiunii de Jandarmi Bihor care manifestau o sinceră simpatie pentru partidele de opoziție, chiar o aderență la acestea. Din cazurile consemnate în documente reținem numai trei, pentru argumentare. Plutonierul major D. Ofșeru, șeful Sectorului de Jandarmi din Vașcău, semna (la 12 septembrie 1946) un referat, pe care l-a transmis comandantului Legiunii de Jandarmi Bihor. În cuprinsul acestuia precizează faptul că a făcut investigații în legătură cu comportamentul plutonierului Ioan Marghitou, de la Postul de jandarmi din localitatea Băița (din sudul județului Bihor), care le-ar fi spus celor de la acest post următoarele: „Maniu ne face dreptate, nu Groza, care caută pe orice cale să ne distrugă țara"¹¹⁸. Concluzia celui care a efectuat cercetările este că plutonierul de jandarmi amintit „se face vinovat" de insultarea guvernului condus de dr. Petru Groza și că, în realitate, este „reacționar și îndeamnă subofițerii să nu se încadreze în regimul democrat din țara noastră"¹¹⁹. Pentru a procura documente incriminatoare, plutonierul major Dumitru Ofșeru a chestionat trei jandarmi¹²⁰ și un membru al P.C.R. din Băița¹²¹, care declara că Ioan Marghitou „era contra democrației și vedea cu ochi răi pe acei care se încadrau în regimul democratic"¹²². La 14 septembrie, plutonierul Teodor Grigore a făcut „propagandă manistă" în fața unor locuitori din Băile Felix (Gavrilă Monenciu și Traian Vereș), înjurând totodată guvernul¹²³.

O situație explozivă s-a creat în comuna Batăr (din județul Bihor), calificată de jandarmi drept „rebeliune", care a avut loc în 4 octombrie 1946. Practic, în această zi au venit în comună „reprezentanții" P.C.R.-ului, pentru a proceda la „ștergerea nedemnilor de pe listele electorale". Fiind informată în legătură cu intenția respectivă, „populația...s-a adunat, în număr de peste 100 persoane la primăria comunei, unde sub amenințare a luat lista celor șterși..., făcând, în același timp, [și o] manifestație contra partidului comunist și... [a] guvernului dr. Groza". Jandarmii din comună „nu au luat nici o măsură, ba, mai mult, nici nu au ieșit din post"¹²⁴. Ca atare, într-un referat al ajutorului

¹¹⁸ Corneliu Crăciun, *op. cit.*, 154.

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ S.J.B. al A.N., *fond Leg. Jd. O.*, dos. 29/1946, f. 2460. Este vorba de plutonierul Ioan Ciobanu (șeful Postului de jandarmi din Băița), sergentul major Gheorghe Raț (șef de patrulă la același post de jandarmi) și sergentul Spiridon Omer (*Ibidem*).

¹²¹ Numele acestuia era Ioan Butuza (*Ibidem*).

¹²² *Ibidem*.

¹²³ Corneliu Crăciun, *op. cit.*, 168.

¹²⁴ *Ibidem*, 171.

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 282.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 71.

de comandant al Legiunii de Jandarmi Bihor, din 18 octombrie, doi dintre jandarmi (plutonierul Gh. Ghelbereu, șeful postului de jandarmi și plutonierul Aurel Poenaru), „dau de bănuț că au fost implicați în cazul rebeliunii”¹²⁵. S-a constatat că plutonierul Aurel Poenaru a pus la dispoziția studentului Dumitru Andor, care a fost „instigatorul și capul rebeliunii”, mașina de scris a postului, ceea ce a constituit un cap de acuză extrem de grav. A și ajuns în atenția Parchetului de pe lângă Tribunalul Bihor. Primul procuror al acestuia, dr. Aurel Paul, a investigat incidentul de la Batăr și a ajuns la concluzia că: „Instigatorul rebeliunii împotriva autorităților locale și pentru luare cu forța a listei electorale a fost studentul Andor Dumitru, care... a desfășurat și o intensă activitate subversivă împotriva guvernului... Totuși, acest infractor nu a fost reținut, ci i s-a dat posibilitatea să fugă sau să se ascundă”¹²⁶. Mai mult, același prim procuror se arăta revoltat de împrejurarea că lipsesc din dosarul de cercetare inițial (realizat de șeful de post Gh. Ghelbereu) două mărturii (semnate de învățătorul Pavel Simuț și locuitorul Florian Bulzan), din care „rezultă perfect temeinicia acuzei”, astfel că în referatul care a fost înaintat Parchetului „se afirmă – de către jandarmul menționat – că nu s-a găsit nici un martor care să declare că învinușii ar fi adus injurii, ofense sau insulte la adresa guvernului... cu scopul de a induce în eroare Parchetul”¹²⁷. Comandantul Legiunii de Jandarmi Bihor, căpitanul Ștefan I. Dumitrescu, a formulat această concluzie: „Din studiul dosarului reiese că toți subofițerii de la Postul jand[armi] Batăr au dat dovadă de pasivitate, indolență, atitudine antidemocratică, cochetând cu reacțiunea”. În consecință, propune ca plutonierul major Gh. Ghelbereu (șeful postului) să fie „pedepsit și mutat disciplinar” iar alți trei jandarmi (plutonierul Anton M. Petrescu, plutonierul Aurel Poenaru și sergentul major Mihail Cazacu) să fie trecuți în rezervă¹²⁸.

În felul acesta, toți jandarmii de la postul din Batăr au fost înlăturați, pentru că nu au executat ordinele autorităților și nu i-au sprijinit pe

comuniștii locali în acțiunea lor propagandistică, neacceptând să fie instrumentați. Răzbunarea a fost mult peste gravitatea faptelor, pentru că trei jandarmi și-au pierdut serviciul (într-un timp în care era extrem de greu să-ți găsești de lucru) numai datorită neimplicării lor într-un incident creat de reprezentanții P.C.R., care au avut intenția să ștergă de pe listele electorale numele acelor candidați pe care ei îi considerau „nedemni”, aceștia aparținând partidelor de opoziție. Era o formă de eliminare a concurenței electorale, la care s-a adăugat cea de epurare administrativă a funcționarilor și jandarmilor care nu executau, cu promptitudine, ordinele venite de la autoritățile centrale și locale.

Concomitent, se pretindeau de la aceiași angajați ai statului să contribuie la „opera” de propagandă a BND-ului. Sectorul de jandarmi Salonta transmitea, la 1 noiembrie 1946, un ordin (cu numărul 10870) al Legiunii de Jandarmi Bihor, ca – în timp de 48 de ore – jandarmii de la cele șase posturi (din acest sector) să deseneze pe pereții clădirii postului lor însemnul electoral al B.N.D., „soarele”, precum și să scrie lozinka: „Votăm soarele”¹²⁹.

Într-un raport al său, plutonierul Dumitru D. Dumbravă (șeful sectorului de jandarmi Oradea) relatează despre ceea ce a constatat cu prilejul efectuării, la începutul lunii noiembrie, a unei inspecții a posturilor de jandarmi din subordine. El nu s-a limitat la a observa cum stau lucrurile, ci a desfășurat o activitate de propagandă în favoarea B.P.D. Astfel, în satele Sântelec, Hidișelul de Jos și Hidișelul de Sus „a stat de vorbă cu mai multă populație, arătându-le înfăptuirile guvernului dr. Petru Groza și care sunt intențiile democratice (ale acestuia – n.n.) în viitor”, ascultătorii fiind mulțumiți cu explicațiile primite sau, altfel spus, „complet lămurii”¹³⁰.

Dacă în Episcopia Bihorului a obținut aceleași rezultate, la Tărian – în urma unor convorbiri cu primarul și notarul satului – a fost surprins de atitudinea locuitorilor care „simpatizează” cu „politica dusă de Iuliu Maniu”. În satul Nojorid, din apropierea orașului Oradea, situația era identică. Aici, șeful postului de jandarmi nu a depus „destulă muncă de teren, din punct de vedere educativ (așa cum pretindeau autoritățile și organizațiile comuniste – n.n.), întrucât majoritatea populației și în prezent (chiar în preajma zilei alegerilor – n.n.) mai simpatizează cu reacțiunea”.

Pentru a contracara, într-o oarecare măsură, această realitate, amintitul jandarm a încercat să

¹²⁵ *Ibidem*, 172.

¹²⁶ *Ibidem*, 173.

¹²⁷ S.J.B. al A.N., *fond Leg. Jd. O.*, dos. 28/1946, f. 1791.

¹²⁸ Corneliu Crăciun, *op. cit.*, 194. Legiunea de Jandarmi Bihor era informată despre împrejurarea că locuitorul Terente Cuc, care lucra la o fabrică din Brașov, a venit în concediu, în satul său natal, unde „a ținut adunări de oameni pe stradă (subl.ns. – A.F.)...făcând propagandă reacționară manistă”. Șeful postului de jandarmi Sudrigiu se afla de față, dar nu l-a „combătut pe reacționar cu contrapropagandă”, ci l-a lăsat ca în „aer liber să facă propagandă manistă” (S.J.B. al A.N., *fond Leg. Jd. O.*, dos. 39/1946, f. 17).

¹²⁹ Corneliu Crăciun, *op. cit.*, 192.

¹³⁰ *Ibidem*, 193.

„lămurească” populația cu privire la importanța alegerilor din 19 noiembrie 1946 și a împărțit manifeste ale BPD, împreună cu jandarmii de la post, în rândurile locuitorilor din Nojorid, Leș și Chișirid¹³¹.

Așadar, plutonierul Dumitru D. Dumbravă a devenit agent electoral al B.P.D., pentru a câștiga încrederea autorităților. El ilustrează categoria de jandarmi care, printr-un oportunism de epocă, a încercat să se salveze în fața celor care vor decide viitorul României.

**THE ORGANIZATIONS OF MANIU'S
NATIONAL PEASANTS' PARTY IN BIHOR
(1944–1946)
(Abstract)**

Based on some documentary testimonies and reference biography, the author of the study carries out a synthetical reconstitution of the history of the National Peasants' Party organizations in Bihor (under the leadership of Iuliu Maniu), laying emphasis on their main activities (of organization and confrontation with the authorities of the democratic-popular state, especially after Petru Groza's installation as the Prime Minister of the country). From the presentation of some aspects of this problem it follows the fact that powerful and active organizations of Maniu's National Peasants' Party acted in some areas of Bihor county (for example in Beiuș and

Vășcău) from 1944 to 1946, being real constituencies for this historical party and centres of anti-Communist resistance. The first “public meeting” – after seven years of “interdiction” (from 1938 on) – of Maniu's National Peasants' Party in Bihor was held in Beiuș on December 7th, 1944. Beiuș was “the capital” of the southern part of the former Bihor county, the northern part being integrated in the Horthyst Hungary from September 1940 to October 12th, 1944. This occasion brought about the reactivation of this organization among the first ones in Romania, offering a stimulating example for those in Transylvania. On the course of this study we recall all the steps, of some proportion, taken by the organizations of Maniu's National Peasants' Party in Bihor (especially those in Oradea, Beiuș and Vășcău), as factors of the struggle for the affirmation of the democratic forces, so subjected to the repressive politics of the pro-Soviet government in Bucharest that reached a climax in the period previous to and especially during the elections of November 1946. Like in other regions of the country, measures by means of which a more and more aggressive drafted attack was carried out towards the political parties (Maniu's National Peasants' Party and Brătianu's National Liberal Party), the main opponents of the new regime supported by Moscow, were also adopted in Bihor. The struggle for their own existence as well as for getting some significant results in the elections of Maniu's National Peasants' Party organizations in Bihor draws the attention of the present study that puts up-to-date some pages of post-war history that were struck by tragedy and by an obvious anti-Communist spirit.

¹³¹ *Ibidem*, 194.

SITUAȚIA FINANCIAR-BANCARĂ ÎN JUDEȚUL SEVERIN (1944–1948) (I)

Eusebiu Narai*

Cuvinte cheie: *finanțe, bănci, monedă, etatizare, județul Severin*

Mots-clés: *finances, banques, monnaie, étatisation, département de Severin*

Al doilea război mondial și-a lăsat amprenta asupra tuturor domeniilor vieții economice, sociale și politice din România. Situația s-a complicat considerabil după întoarcerea frontului și transformarea unei părți a țării în teatru de operațiuni. Mai mult, comportamentul trupelor sovietice după 23 august 1944 a condus la instalarea haosului. Practic, guvernul de la București s-a găsit în imposibilitatea de a-și exercita autoritatea – pentru câteva luni – asupra unei bune părți din Moldova, din nord-vestul Transilvaniei, asupra portului Constanța sau a circulației pe Dunăre. Pe acest fundal se va produce deprecierea rapidă a nivelului de trai, economia va fi dezorganizată, satisfacerea prevederilor Convenției de Armistițiu și continuarea operațiunilor pe frontul de Vest jucând un rol important.

Situația va putea fi din plin folosită de extrema stângă românească – în speță, de Partidul Comunist – care, ca instrument al Moscovei, a trecut la sovietizarea țării. Aceasta este, de fapt, o caracteristică a tuturor statelor ocupate de Armata Roșie, pierderile pricinuite de război și sistemul de comunicații deplorabil favorizând sovietizarea¹.

La sfârșitul anului 1944 și în prima parte a celui următor, activitatea economică este canalizată, cu eforturi umane și materiale deosebite, spre satisfacerea nevoilor frontului, ceea ce a afectat grav nivelul de trai al populației. Decalajul accentuat dintre cererea și oferta de bunuri de consum individual a determinat creșterea spectaculoasă a inflației, extinderea deosebită a „pieței negre”, apelul la cartelări/raționalizări de produse alimentare și de alt tip, toate acestea fiind însoțite și de revendicări

salariale. Nivelul scăzut al resurselor materiale și financiare, ca urmare a efortului de război și a distrugerilor provocate de acesta, dezorganizarea producției, datorită stării transporturilor, a celor feroviare îndeosebi, blocarea devizelor în străinătate, statutul conferit României prin Convenția de Armistițiu, și mai ales obligațiile economice stipulate în aceasta, precum și greutățile inerente procesului de trecere la producția de pace a unora din industriile care au produs pentru război ș.a., impuneau adoptarea unor măsuri cu caracter etatist-dirijist, menite să contracareze sau măcar să limiteze stările de lucruri extrem de grave și să conducă la normalizarea vieții economico-sociale, la sporirea producției, redresarea comerțului, a circulației bănești, ameliorarea condițiilor de trai ș.a. Elaborarea unui ansamblu coerent și eficient de măsuri în acest sens este întârziată – în bună măsură – de disputele dintre factorii de putere tradiționali și cei sprijiniți și/sau impuși direct de reprezentanții U.R.S.S. și care își propuneau orientarea vieții economico-sociale românești după modelul celei sovietice².

Bugetul de stat se găsea într-o situație deosebit de grea, importante deficite trebuiau să fie acoperite prin emisiunea monetară a Băncii Naționale a României, din care cauză moneda se deprecia și își făcea loc, tot mai accentuat, inflația.

Încercarea Băncii Naționale a României, prin punerea în circulație a unei însemnate cantități de aur, sub formă de medalii, care erau vândute subscriitorilor pentru „împrumutul refacerii naționale”, nu a avut succesul scontat, dar a contribuit la accentuarea inflației și urcarea generală a prețurilor³.

* Universitatea de Vest Timișoara, Facultatea de Litere, Teologie și Istorie, Bd. Vasile Pârvan, nr. 4, e-mail: eusebiunara@yahoo.com.

¹ Gheorghe Onișoru, *România în anii 1944–1948. Transformări economice și realități sociale*, București (1998), 21.

² Maria Mureșan, Dumitru Mureșan, *Istoria economiei*, București (1995), 324.

³ Alexandru Pintea, Gheorghe Ruscanu, *Băncile în economia românească (1774–1995)*, București (1995), 233.

În a doua jumătate a anului 1944, din cauza stării deosebite în care se găsea economia, Banca Națională a României a fost obligată să utilizeze resursele proprii – emisiunea, disponibilitățile bănești ale populației, ale bugetului de stat – pentru creditarea unor acțiuni impuse de situație, ca: înzestrarea armatei, acțiunile alături de armata sovietică, îndeplinirea obligațiilor rezultate din Convenția de Armistițiu, refacerea distrugerilor pricinuite de război, susținerea industriei, agricultura și aprovizionarea populației.

Ca urmare, la sfârșitul anului 1944, creditele puse la dispoziția economiei naționale însumau 65,2 miliarde lei, din care 58,4% reveneau înzestrării armatei și industriei, 23,4% agriculturii, 16,3% comerțului, 1,32% meseriașilor și 0,48% diverși.

Starea inflaționistă se accentua: din septembrie 1944 și până în februarie 1945, prețurile de detaliu au sporit cu 245%. Veniturile bugetului acopereau numai a treia parte din cheltuieli, restul de 2/3 fiind acoperite din împrumuturi ale Băncii Naționale a României, prin emisiuni de monedă-hârtie⁴.

În această etapă haotică și plină de incertitudini, *sistemul bancar din România* era format din Banca Națională a României și 232 de bănci particulare active, din care 22 bănci mari, cu un capital de peste 60 milioane lei, 63 bănci mijlocii și 147 bănci mici.

Printre *băncile comerciale mari*, cu sucursale și agenții în orașele în care aveau interese, erau: Banca Chrissoveloni, Banca Comercială Italiană și Română, Banca de Credit Român, Banca de Credit a Meseriașilor, Banca Românească, Banca de Scont a României, Banca Timișoara, Banca Urbană, Societatea Bancară Română, Creditul Funciar Rural, Creditul Național Agricol, Creditul Național Industrial, Casa de Finanțare și Amortizare, Institutul de Credit Românesc și Institutul Național al Cooperației, Banca Albina – Sibiu, Banca Centrală – Cluj, Banca Generală de Economii – Sibiu și Brașov.

Băncile din țara noastră erau organizate și funcționau pe baza „Legii pentru organizarea și reglementarea comerțului de bancă”, din 1939. În calitate de întreprinderi specializate, băncile organizau și îndeplineau circulația capitalului bănesc de împrumut.

Băncile comerciale aveau ca mijloace financiare capitalul propriu, depunerile la termen, depunerile la vedere, depunerile în conturi curente, iar, suplimentar, prin reescontarea la Banca Națională a României a unei părți din portofoliul de cambii (bilete la ordin). Creditele băncilor comerciale

reprezentau, de fapt, împrumuturi de capital purtător de dobânzi.

Consiliul Superior Bancar supraveghea comerțul de bancă, avea personalitate juridică și funcționa pe lângă Banca Națională a României. După 1948, Consiliului Superior Bancar i s-a schimbat denumirea în *Curtea Superioară Bancară*⁵.

Etatizarea Băncii Naționale a României a fost vizată de mai multe formațiuni politice, ca posibilă soluție pentru controlarea haosului monetar. Guvernul Petru Groza nu a făcut nici un secret din această intenție, iar premierul o va declara public chiar în campania electorală. Adunarea Deputaților rezultată din alegerile din 19 noiembrie 1946 a luat în discuție chestiunea chiar de la început și, în lipsa reprezentanților opoziției, la 20 decembrie a și adoptat *legea nr. 1056 privind etatizarea Băncii Naționale a României* cu începere de la 1 ianuarie 1947 (cu 282 voturi pentru și doar 7 împotrivă)⁶.

Cel mai important centru financiar și singurul institut de emisiune al țării a devenit astfel o pârghie importantă în activitatea de finanțare a tuturor ramurilor economiei naționale, asigurând controlul statului asupra tuturor instituțiilor bancare și de credit, publice sau particulare, asupra creditului și emisiunii de monedă. B.N.R. s-a transformat într-o pârghie importantă în refacerea economică a țării. Ca mandatară a statului, Banca Națională urma să asigure dirijarea și controlul creditelor, acțiune care se exercita asupra tuturor băncilor și instituțiilor de credit. Banca Națională putea da orice norme și instrucțiuni în domeniul operațiunilor bănești și al creditului⁷.

Noul consiliu de administrație al B.N.R., numit pe termen de 5 ani, format dintr-un guvernator, un viceguvernator și 8 administratori, oglindea – în general – forțele care formau Blocul Partidelor Democratice. Consiliul de administrație era alcătuit din câte 2 reprezentanți ai P.C.R., P.S.D., Frontului Plugarilor și P.N.L.-Tătărescu, iar Partidului Național-Popular și P.N.Ț.-Alexandrescu le reveneau câte un loc. Unul din cei 2 reprezentanți ai P.C.R. deținea funcția de viceguvernator, căruia – în ședința din 22 februarie 1947 – consiliul i-a încredințat sarcina tuturor lucrărilor și instrucțiunilor necesare realizării noii politici de credit a B.N.R. și a statului, precum și organizarea serviciilor pentru aplicare⁸.

⁵ *Ibidem*, 235.

⁶ Gheorghe Onișoru, *op. cit.*, 52–53.

⁷ Ion Alexandrescu, *Economia României în primii ani postbelici (1945–1947)*, București (1986), 169.

⁸ Constantin Olteanu, 1947. *Un an de transformări revoluționare în România*, București (1972), 24.

⁴ *Ibidem*, 234.

Partidul Comunist avea acum la dispoziția sa una dintre cele mai importante pârghii economice ale țării, ce îi va permite să conducă întreg sistemul financiar spre realizarea propriilor sale scopuri economice⁹.

Etatizarea Băncii Naționale a României a reprezentat primul pas spre dezorganizarea sistemului bancar din România și denaturarea funcțiilor normale ale creditului bancar, a capitalului bancar.

În calitate de mandatară a statului, Banca Națională, dirijând creditul și exercitând controlul asupra tuturor băncilor și instituțiilor de credit, publice și particulare, a utilizat întregul capital bancar pentru finanțarea forțată a politicii economice a statului¹⁰.

Cu toate că la finele anului 1946 și prima jumătate a anului 1947 guvernul a luat unele măsuri cu caracter economic, lipsurile nu au putut fi înlăturate, acestea manifestându-se în toate sectoarele economice, inclusiv în cel financiar.

Banca Națională a României, prin politica sa de credite, nu a reușit să contribuie la stabilizarea economiei, inflația monetară s-a accentuat, iar lipsa bunurilor de consum pe piață a făcut ca indicele puterii de cumpărare să se urce de la 100, în decembrie 1946, la 1.215,4 în iulie 1947. Cursa inegală între salarii și prețuri, lipsa totală de stabilitate a leului, au dus la scăderea nivelului de trai și importante perturbații în economie. Deficitele bugetare atingeau cifre ridicate: acestea erau acoperite numai prin emisiune monetară de către Banca Națională a României¹¹.

Ca urmare a acestei situații, la 14 iulie 1947 s-a votat în Parlament *Legea nr. 249 cu privire la controlul utilizării creditelor*. Legea amintită prevedea că acest control se face de B.N.R., ca mandatară legală a statului român. Erau supuse prevederilor legii toate întreprinderile bancare și instituțiile de credit publice sau particulare, precum și persoanele fizice sau juridice, care primeau credite de la aceste întreprinderi. Băncile și instituțiile de credit erau obligate să întocmească și să comunice B.N.R. informațiile necesare cu privire la situația creditelor acordate. Delegații B.N.R., împuterniciți special pentru exercitarea controlului creditelor, dobândeau calitatea de ofițeri de poliție judiciară, având sarcina de a urmări aplicarea legii, iar organele forței publice erau obligate să le dea concursul la cererea acestora.

În mod concret, controlul era înfăptuit de B.N.R. prin inspectorii săi, care controlau atât

băncile cărora li se acordau credite pentru a se constata felul cum erau utilizate, cât și direct întreprinderile.

Banca Națională a României dispunea de următoarele *organe pentru controlul creditelor*: a) corpul de inspectori de credite, special înființat; b) funcționarii instituțiilor de credit reprezentate la scont; c) notarii comunali pentru controlul creditelor agricole. Cu ocazia controlului făcut în întreprinderi, inspectorii B.N.R. verificau folosirea creditelor primite, posibilitățile de sporire a producției, situația stocurilor de produse peste normele admise etc. Acolo unde se constatau nereguli se propuneau măsuri concrete pentru înlăturarea lor¹².

Aceste măsuri, impuse Băncii Naționale a României în legătură cu îndrumarea și dirijarea creditelor, au dus la dereglarea capitalului bancar, la înăbușirea inițiativei particulare și la transformarea creditului într-un instrument de finanțare fără dobândă a acțiunilor dictate de puterea de stat, în contradicție cu interesele instituționale bancare.

Cu toate măsurile luate și acțiunile întreprinse, situația economico-financiară necorespunzătoare se accentua; Banca Națională a României devenise aproape singura sursă de creditare a economiei. Împrumuturile, acordate de băncile particulare din sursele proprii, reprezentau circa 4% din totalul creditelor acordate în economie.

Circulația bănească, prețurile cu amănuntul, costul vieții au atins nivele catastrofale: la 14 august 1947, *circulația bănească* era de 48.451 miliarde lei, față de 4.118 miliarde lei la începutul anului, de 630 ori mai mare decât cea din iunie 1941 (începutul războiului); *nivelul prețurilor cu amănuntul* a crescut, față de anul 1938, de peste 8.365 ori; *nivelul costului vieții*, față de aceeași perioadă, a crescut de aproape 5.147 ori.

Bugetul se echilibra greu, recurgându-se la importante împrumuturi la Banca Națională. La 15 august 1947, creditele acordate statului reprezentau 85,4% din totalul creditelor băncii naționale¹³.

Reforma monetară nu mai putea fi o surpriză, populația așteptând fixarea datei și a regulamentului de schimb. Totuși, impactul ei se va dovedi remarcabil, având în vedere și momentul ales, 15 august 1947, la jumătate de lună după scoaterea Partidului Național Țărănesc în afara legii și arestarea lui Iuliu Maniu, Ion Mihalache și a celorlalți conducători ai săi. Încă de la 12 iulie a fost adoptat *decretul-lege pentru instituirea Comisiei pentru Redresare Economică și Stabilizare Monetară*,

⁹ Keith Hitchins, *România. 1866–1947*, București (1996), 577.

¹⁰ Alexandru Pintea, Gheorghe Ruscanu, *op. cit.*, 238.

¹¹ *Ibidem*, 239.

¹² Constantin Olteanu, *op. cit.*, 33–34.

¹³ Alexandru Pintea, Gheorghe Ruscanu, *op. cit.*, 239–240.

care era formată din 5 membri, și anume președintele Consiliului Suprem al Economiei Naționale, ministrul de Finanțe, ministrul Agriculturii și Domeniilor, ministrul Minelor și Petrolului și subsecretarul de stat de la Ministerul de Industrie și Comerț. Sub directă supraveghere a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej au fost pregătite măsurile imediate necesare demarării stabilizării, calculându-se diverse ipoteze de lucru, avantajele și neajunsurile¹⁴.

În asemenea condiții, la 15 august 1947 s-a înfăptuit *reforma monetară (bănească)*. Legea pentru reforma monetară cuprindea următoarele prevederi mai deosebite: retragerea din circulație, cu data de 15 august 1947, a biletelor de bancă, emise de Banca Națională și semnele monetare de metal, emise de Ministerul Finanțelor, a bonurilor de tezaur, bonurilor de casă, certificatelor de plată și bonurilor de înzestrare a armatei, emise pe baza unor legi; pe data de 15 august 1947 au fost puse în circulație – având curs legal – bilete de bancă de câte 100, 500 și 1.000 lei, emise de Banca Națională a României și monede divizionare de câte 0,50, 1, 2 și 5 lei de metal și 20 lei de hârtie, emise de Ministerul Finanțelor, în limita plafonului de 10% din emisiunea totală a Băncii Naționale a României.

Conținutul unui leu, unitate monetară, era de 0,60 mg. aur, cu titlu de 9/10, ceea ce însemna 168.350,17 lei pentru 1 kg. de aur. Raportul de preschimbare s-a stabilit la 20.000 lei vechi pentru 1 leu stabilizat¹⁵.

Reforma monetară a fost gândită și realizată de pe poziții de clasă, conducând la o nouă repartitie a venitului național prin sterilizarea capitalurilor bănești. Suma schimbată era plafonată la 3 milioane pentru salariați și pensionari, la 5 milioane pentru familiile de agricultori (cu posibilitatea unui spor de 2,5 milioane pentru cei care predaseră cotele) și la numai 1,5 milioane pentru cei fără serviciu¹⁶.

Pregătită în secret, reforma monetară a lovit cel mai greu clasele de mijloc, care au pierdut sume enorme din economiile lor; muncitorii și țăranii, deși li s-a permis să schimbe mai mulți lei vechi în noua monedă, au avut și ei de suferit¹⁷.

Operațiile preconizate de legea nr. 187/15 august 1947 s-au derulat pe baza ratei de schimb de 1 leu nou la 20.000 lei vechi (articolul 6), termenul limită, potrivit articolului 7, fiind 21 august, orele 20. A scăzut spectaculos suma totală de bani aflați

în circulație, de circa 17.000 de ori potrivit unor specialiști, ajungând la 2.842.000.000 lei. Paralel, printr-o lege specială, particularii erau obligați să-și convertească aurul și valuta în lei stabilizați, la paritatea fixată de Banca Națională a României¹⁸.

Puterea financiară a băncilor particulare a slăbit, și astfel Banca Națională a României a devenit aproape singura sursă de creditare a economiei. Împrumuturile acordate de băncile particulare, din sursele lor proprii, reprezentau circa 4% din totalul creditelor acordate în economie, în timp ce creditele acordate de Banca Națională a României erau, în luna august 1947, de 56,80% în industrie, transporturi și pentru meseriași, 39,70 % în agricultură și pentru colectări și 4,13% pentru comerț și altele.

Creditele, acordate cu prioritate industriei și agriculturii, nu au avut efectul scontat. Astfel, producția industrială reprezenta 75% din cea a anului 1938, iar lipsurile s-au menținut atât în industrie, cât și în ansamblul economiei¹⁹.

În anii 1944–1945 importanța băncilor din *județul Severin* s-a diminuat considerabil, datorită devalorizării accelerate a monedei naționale și a orientării firmelor industriale și comerciale spre alte surse de creditare²⁰.

Cu toate impedimentele arătate mai sus, pe cuprinsul județului Severin își desfășurau activitatea numeroase bănci, unele dintre acestea redeschizându-și porțile în timpul regimului antonescian. Pot fi amintite, în acest sens, următoarele *instituții bancare* consemnate în cursul anului 1945: *Banca Comerțului S.A.* Craiova, *sucursala* Lugoj, cu un capital social de 100.000.000 lei (*director*: Vasile Popescu); *Făgetana*, Institut de Credit și Economii S.A. Făget, cu un capital social de 3.000.000 lei (*director*: Adrian Olariu); *Banca Caraș-Severinului S.A.* Lugoj, cu un capital social de 3.000.000 lei (*director*: Nicolae Turcu); *Banca Albina*, Institut de Credit și Economii S.A. Sibiu, *sucursala* Lugoj (*director*: Dumitru Gall); *Creditul Bănățan S.A.* Lugoj, cu un capital social de 10.000.000 lei (*director*: Coriolan Novac); *Pârvovana S.p.A.* Pârvova, Institut de Credit și Economii, cu un capital social de 1.000.000 lei (*director*: Zaharie Miulescu); *Banca Graniței S.A.* Caransebeș, cu un capital social de 3.000.000 lei (*director*: dr. Cornel Corneanu); *Cărășana*, Casă de Economii Lugoj, cu un capital social de 15.000.000 lei (*director*:

¹⁴ Gheorghe Onișoru, *op. cit.*, 60.

¹⁵ Alexandru Pintea, Gheorghe Ruscanu, *op. cit.*, 240.

¹⁶ Gheorghe Onișoru, *op. cit.*, 62.

¹⁷ Keith Hitchens, *op. cit.*, 577–578.

¹⁸ Gheorghe Onișoru, *op. cit.*, 62–63.

¹⁹ Alexandru Pintea, Gheorghe Ruscanu, *op. cit.*, 241.

²⁰ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale (în continuare SJTAN), *fond Camera de Comerț și Industrie Lugoj – secretariat-administrativ*, d. 189/1944, f. 4.

Rudolf Weichercz și Nicolae Penescu); *Craina* S.p.A. Teregova, Institut de Credit și Economii, cu un capital social de 1.000.000 lei (*președinte*: Petru Stoichescu); *Banca Poporală*, Institut de Credit și Economii S.A. Caransebeș – cu *sucursale* la Teregova și Mehadia (jud. Severin), Bozovici (jud. Caraș), Buziaș (jud. Timiș) și *expozituri* la Sacul și Eșelnița (jud. Severin), având un capital social de 10.000.000 lei (*director*: Isidor Tătaru); *Banca Banatului*, Institut de Credit, Economii și Comerț S.A. Caransebeș, cu un capital social de 2.000.000 lei (*director*: Augustin Munteanu); *Banca Economul* S.A. Iablanița, cu un capital social de 1.600.000 lei (*director*: Nicolae Domășneanu); *Prima Cassă de Păstrare* S.p.A. Caransebeș, cu un capital social de 5.000.000 lei (*director*: Norbert Fischer); *Banca Agrară* Cluj, *sucursala* Lugoj (*director*: Emil Chiffa); *Băncile Bănățene Unite* Arad, *sucursala* Lugoj (*director*: Iosif Wolf); *Banca de Credit* S.p.A. Orșova (*director*: Iosif Szal); *Banca de Credit și Comercială Română* S.A. Făget (*director*: Iosif Novac); Banca din Făget S.p.A.; *Comuna* S.A. Căvărân, Institut de Credit și Economii (*președinte*: Eftimie Lăpăduș); *Mehadia*, Cassă de Păstrare S.p.A. Mehadia (*director*: Simion Popescu); *Munteana*, Cassă de Păstrare S.p.A. Cornereva (*director*: Ioan Grozăvescu); *Banca Națională a României*, *Agenția* Lugoj (*director*: Ioan I. Zaharescu); *Banca Timișoarei* S.A. Timișoara, *sucursala* Lugoj (*director*: William Rosenfeld); *Banca Timișoarei* S.A. Timișoara, *sucursala* Orșova (*director*: Friedrich Dreichlinger) etc. Nu trebuie omise nici *societățile de asigurări*, care se străduiau să rezolve – prin mijloace specifice – problemele de natură materială ale locuitorilor din zonă: *Dacia România*, *sucursala* Lugoj (*agent*: Hutzl Herbert); *agenția specială Dacia România*, *sucursala* Orșova; *Franco-Româna*, societate anonimă de asigurări generale, *agenția* Lugoj (*agent*: Cristof Iosif); *Steaua României*, Societate Română de Asigurări Lugoj, *agenție principală* de asigurări (*agent*: Haller Carol); *Steaua României*, Societate Română de Asigurări, *sucursala* Caransebeș, *agenție principală* de asigurări (*agent*: Ludwig Goldschmidt); *Minerva*, societate anonimă de asigurări, *sucursala* Lugoj (*conducător*: Dancs Ladislau); *Urania* S.A. Caransebeș, societate de asigurări și reasigurări (*agent*: Toth Alexandru)²¹.

Băncile populare erau menite să vină în sprijinul agricultorilor, acordându-le credite – în condiții avantajoase – pentru achiziționarea de semințe, unelte agricole etc. Pentru a funcționa legal,

băncile populare trebuiau să îndeplinească următoarele *condiții minimale*:

a) capitalul subscris să fie de minimum 100 milioane lei pentru cooperativele cu până la 500 membri, majorându-se proporțional cu creșterea numărului membrilor;

b) capitalul vărsat să reprezinte 30% din cel subscris;

c) raza de activitate să fie limitată la un cartier din oraș sau orașul întreg, în mediul urban, fiind mult mai extinsă în mediul rural;

d) numărul asociaților să fie de cel puțin 500²².

Respectând condițiile amintite mai sus, la finele anului 1945 pe cuprinsul județului Severin își desfășurau activitatea 7 *bănci populare*, depinzând direct de Federația *Lugojana* din Lugoj: *Plugarul Sinteștean* din comuna Sintești, având în raza de activitate cele 29 de comune din plășile Făget și Marginea; *Timișul* din orașul Lugoj – cele 48 de comune din plășile Lugoj și Balinț; *Soarele* din comuna Cireșul – cele 17 comune din plasa Sacul; *Granița* din comuna Teregova – cele 20 de comune din plasa Teregova; *Luceafărul* din comuna Mehadia – 10 comune din plasa Orșova (Mehadia, Băile Herculane, Pârvova, Petnic, Lăpușnicel, Iablanița, Plugova, Valea Bolvașniței, Globurău și Pecinișca); *Economia* din orașul Orșova – celelalte 10 localități din plasa omonimă (Orșova, Bârza, Topleț, Jupalnic, Tufări, Eșelnița, Dubova, Plavișevița, Ebenthal și Svinița); *Banca Populară a Învățătorilor* din orașul Lugoj, cuprinzând în sfera de activitate întreg județul Severin²³.

În cursul anului 1945 Institutul Național al Cooperăției (INCoop – *n.n.*) a acordat câteva *credite*, prin intermediul băncilor populare și a sucursalei Lugoj a Băncii Naționale, pentru refacerea agriculturii din județul Severin, afectată profund de război și de prevederile Convenției de Armistițiu. În acest sens, în luna mai 1945 INCoop-ul a alocat un credit în valoare de 25 milioane lei sucursalei Lugoj a B.N.R., diminuat considerabil în noiembrie 1945, din lipsă de lichidități (10 milioane lei). De asemenea, la sfârșitul anului 1945, datorită crizei financiare în care se zbătea INCoop – ul și în așteptarea unor noi reglementări privind sfera sa de activitate, au fost anulate creditele inițiale acordate unor bănci populare severinene, în valoare totală de 1.700.000 lei, dintre care: 1.300.000 lei pentru Banca populară *Luceafărul* din Mehadia, 300.000 lei pentru Banca populară *Domășneana* din Domașnea (în

²¹ *Ibidem*, d. 221/1946, f. 1–58; *Ibidem*, d. 222/1946, f. 1–70.

²² *Idem*, *fond Banca Națională a României – sucursala Lugoj*, d. 60/1938–1947, f. 276.

²³ *Ibidem*, f. 330–331.

lichidare) și 100.000 lei pentru Banca populară *Plugarul Sinteștean* din Sintești²⁴.

Evident, creditarea agriculturii severinene a fost o prioritate pentru băncile populare și în anii 1946–1948, după reorganizarea lor și primirea unui sprijin mai substanțial din partea statului, prin intermediul Institutului Național al Cooperăției.

Alte instituții bancare au alocat credite substanțiale și pentru întreprinderile industriale de pe raza județului Severin, în vederea achiziționării de materii prime și utilaje performante. De pildă, în luna aprilie 1948 firmele *Mundus-Borlova-Armeniş* din Caransebeș (sectorul forestier) și *Muschong & Co* din Lugoj (sectorul materiale de construcții) au primit fonduri, în valoare de mai multe milioane de lei, de la Banca Românească S.A. București – sucursala Caransebeș și Banca Ardeleană S.A. Orăștie – sucursala Lugoj²⁵.

În perioada studiată, băncile și instituțiile de credit din județul Severin au încercat, în limita posibilităților, să crediteze alte sectoare economice, cu prioritate agricultura și industria, în condițiile crizei profunde în care se afla și regiunea respectivă.

Majoritatea instituțiilor bancare severinene erau concentrate în orașele Lugoj și Caransebeș, în mediul rural fiind consemnate o serie de bănci populare, aflate sub îndrumarea INCoop-ului, de fapt controlate îndeaproape de către stat.

Vom prezenta, în continuare, detaliat, activitatea celor mai semnificative bănci din *Lugoj* în anii 1944–1948.

Institutul Național de Credit Agricol, societate anonimă cu sediul principal în București, s-a înființat în baza legii publicată în „Monitorul Oficial” nr. 76 din 1 aprilie 1937, având un *capital subscris* impresionant (1 miliard de lei). Conform statutului adoptat în iulie 1937, societatea amintită avea – drept *obiect* – „finanțarea și îndrumarea agriculturii cu toate ramurile ei și prin împrumuturi acordate pentru producție și exploatare, pentru înzestrarea cu inventar viu sau mort, pentru îmbunătățiri funciare, pentru comasări și cumpărarea de pământ, acordarea de împrumuturi pe gaj de recolte de cereale, portofoliu și ipoteci, scont de cambii, mandate, cupoane de titluri etc.”. La data întocmirii statutului, *Consiliul de Administrație* includea și unele personalități liberale, apropiate lui Dinu Brătianu: Gheorghe Cipăianu (președinte); Virgil Potârcă (vicepreședinte); Cristea Ionescu, procurist

(director general); Al. Alimănișteanu și Mircea Costinescu (administratori); Eugen Savu, administrator la B.N.R. (membru)²⁶.

În conformitate cu decretul-lege publicat în „Monitorul Oficial” nr. 263, partea I, din 13 noiembrie 1937, Institutul Național de Credit Agricol era autorizat să înființeze *sucursale*, respectând integral prevederile Codului Comercial, operațiune demarată în anul următor.

Statutul societății anonime a fost modificat printr-o decizie a Adunării Generale din 9 decembrie 1937. Schimbările survenite eliminau unele piedici în creditarea agricultorilor: băncile din teritoriu, mandatate ale Institutului, aveau dreptul să acorde credite tuturor categoriilor țăranimii, cu proprietăți cuprinse între 1–50 ha; s-a renunțat la măsura gajării împrumuturilor; s-a prevăzut posibilitatea ca Institutul să facă operațiuni specifice (bancare – *n.n.*) direct cu agricultorii, prin sucursalele sale. În aceeași ședință locul rămas vacant în *Comitetul de Cenzori*, în urma demisiei lui N. Metaxa, a fost ocupat de Gh. Șerban²⁷.

Anul 1938 a marcat o intensificare a activității societății amintite și o aliniere la direcțiile impuse economiei naționale de regimul autoritar monarhic. Astfel, prin Decretul regal nr. 429 din 10 februarie 1938, C.-T. Teodorescu, fidel „tinerilor” liberali a fost desemnat membru în *Consiliul de Administrație*, în locul lui Eugen Savu.

Societatea bancară și-a extins aria de activitate în primăvara și vara anului 1938. În cursul lunii martie 1938 au fost înființate *sucursale* în mai multe orașe ale țării: Craiova, Turnu Severin, Brăila, Galați, Buzău, Călărași, Slatina, Turnu Măgurele, Giurgiu, Bacău, Dorohoi, Iași, Bazargic, Constanța, Hotin, Cetatea Albă, Chișinău, Cernăuți, Arad, Corabia, Cluj, Deva, Satu Mare, Timișoara, Botoșani, Cahul, Târgoviște, Târgu Jiu, Caracal, Pitești, Focșani, Bălți, Ismail, Tighina, Alba Iulia, Turda, Blaj, Bârlad, Tulcea, Brașov, Târgu Mureș, Râmnicu Sărat și Roman. Ședința Consiliului de Administrație al societății din 6 aprilie 1938 a decis constituirea unor noi *sucursale*, la Lugoj și Râmnicu Vâlcea. În lunile iunie-iulie 1938 s-au deschis alte *sucursale* în orașele Dej, Oravița, Sighet, Ploiești, Tecuci, Silistra, Sibiu, Huși, Fălticeni și Orhei. Respectând indicațiile venite de la sediul central, conducerea sucursalelor era asigurată – în mod exclusiv – de etnici români²⁸.

²⁴ *Ibidem*, f. 262, 266.

²⁵ Serviciul Județean Caraș-Severin (Caransebeș) al Arhivelor Naționale (în continuare S.J.C.S.A.N.), *fond Banca Românească S.A. București – sucursala Caransebeș*, d. 41/1948–1949, f. 12–14.

²⁶ S.J.T.A.N., *fond Camera de Comerț și Industrie Lugoj – firme sociale și bancare*, d. 216, f. nenumărată.

²⁷ *Ibidem*, f. nenumărată.

²⁸ *Ibidem*, f. nenumărată.

La început, *sucursala din Lugoj* (str. Regele Carol nr. 26) era angajată prin semnăturile conducerii sale: Tiberiu Popescu – director, Petre Negreanu – secretar-contabil și dr. Victor Lăzărescu – avocat. La 27 iulie 1938 a fost numită noua conducere a sucursalei, în funcția de director fiind desemnat Aristid Gabor, iar Ion Bochiș a devenit contabil²⁹.

În luna martie 1939, Institutul Național de Credit Agricol și-a schimbat *titulatura* în „*Banca pentru Industrializarea și Valorificarea Produselor Agricole*” (B.I.N.A.G.). De asemenea, în baza decretului-lege din 20 noiembrie 1940 societatea anonimă a căpătat denumirea de „*Creditul Național Agricol*”. Aceste modificări succesive ale titulaturii societății au fost determinate de încercările de definire mai clară a scopurilor sale³⁰.

Sucursala Lugoj a Creditului Național Agricol și-a dus la îndeplinire obiectivele în timpul regimului antonescian, acordând împrumuturi pentru țărâtime în condiții destul de avantajoase. Astfel, în primele opt luni ale anului 1944 au fost alocate credite unui număr de 397 agricultori severineni, în valoare totală de 33.146.000 lei, o sumă apreciabilă pentru acea vreme. Activitatea de creditare a agriculturii a fost preluată, începând cu anul 1945, de băncile populare din zonă, dependente de Institutul Național al Cooperăției. Pierzându-și obiectul activității, Creditul Național Agricol și-a desființat sucursalele din teritoriu și a intrat în procedură de lichidare³¹.

„*Banca Agrară*” S.A. Cluj s-a constituit la data de 10 ianuarie 1920, în baza Decretului-Lege nr. 3911 din 10 septembrie 1919, în prezența ministrului Industriei și Comerțului, fostul șef al Resortului de agricultură din cadrul Consiliului Dirigent, dr. Victor Bontescu, convocarea adunării generale fiind publicată în ziarul „Patria”. *Capitalul social* subscris era de 50.000.000 lei, împărțit în 50.000 buc. acțiuni a 1.000 lei fiecare.

Conform dreptului de control al guvernului stabilit prin statute, din partea Consiliului Dirigent au fost numiți – pe termen de 3 ani – următorii membri în *Consiliul de Administrație*: dr. Nicolae Comșa (prefectul de Sibiu), dr. Aurel Cosma (prefectul județului Timiș), dr. Victor Deleu (secretar general la Cluj), dr. Victor Onișor (profesor universitar la Cluj), dr. Toma Vasinca (prefectul județului Hunedoara), iar din partea membrilor fondatori au fost aleși – pe termen de 3 ani – următorii: un reprezentant al Solidarității, care a ales pe Ioan

Lapedatu, secretar general la Cluj; un reprezentant al băncii „Albina” din Sibiu, care a ales pe dr. Ilie Beu, medic la Sibiu; un reprezentant al Băncii Centrale pentru Industrie și Comerț din Cluj, care a ales pe Ionel Comșa, secretar general la Cluj; un reprezentant al băncii „Victoria” Arad, care a ales pe Axente Secula din Șiria; un reprezentant al băncii „Ardeleana” din Orăștie, care a ales pe dr. Octavian Sglimbea, director la Orăștie; un reprezentant al Mitropoliei ortodoxe din Sibiu, care a ales pe dr. Victor Fincu din Sibiu; un reprezentant al Mitropoliei greco-catolice din Blaj, care a ales pe dr. Izidor Marcu, canonic la Blaj. De asemenea, în Consiliul de Administrație al băncii au fost coop-tate personalități de prim rang din Transilvania: dr. Iuliu Maniu (președintele Consiliului Dirigent Cluj); dr. Romulus Boilă (profesor universitar la Cluj); dr. Valer Moldovan (avocat din Turda); Iosif Popescu (directorul Administrației Financiare din Cluj); dr. Ioan Pop (avocat la Alba-Iulia); dr. Emil Hațiegan și dr. Petre Poruțiu (profesori universitari la Cluj); dr. Tiberiu Brediceanu (șeful Resortului ocrotiri sociale Cluj).

Consiliul Dirigent a numit în *Comisia de Cenzori* pe următorii: dr. Aurel Nyilvan (avocat la Șomcuta Mare), dr. Vasile Cjiroiu (profesor la Sighet), dr. Silviu Dragomir (profesor universitar la Cluj) și dr. Mihail Șerban (directorul Academiei de Agricultură Cluj). Adunarea Generală din ianuarie 1920 a fost autorizată să completeze Comisia de Cenzori, prin vot secret. În acest sens, au fost desemnați – în calitate de cenzori – următorii: dr. Sextil Pușcariu (rectorul Universității din Cluj), Constantin Popp (funcționar la Sibiu), Iuliu B. Hodoș (director la Blaj), dr. Lucian Borcia (secretar general la Cluj), dr. L. Gheorghevici (avocat la Timișoara), dr. Leo Parasca (medic la Hațeg), dr. Virgil Cioban (asistent la Cluj), dr. Iustin Marșieu (prefect la Arad) și dr. Aurel Lazăr (avocat la Oradea Mare)³².

„*Banca Agrară*” S.A. Cluj a fost reorganizată în urma convenției cu statul din 5 mai 1927, putând înființa sucursale sau agenții în alte localități din țară, prin hotărârea Consiliului de Administrație. Conform statutelor modificate în 1928, *scopul principal* al societății bancare era de a promova dezvoltarea agriculturii, industriei și comerțului, în cadrul fixat de legea comercială și de celelalte legi speciale. În baza noilor statute, *capitalul social* a fost majorat la 55.000.000 lei, împărțit în 55.000 acțiuni cu valoarea nominală de 1.000 lei fiecare, iar două treimi din acțiuni trebuiau să aparțină cetățenilor români. De asemenea, *Consiliul de Administrație*

²⁹ *Ibidem*, f. nenumărată.

³⁰ *Ibidem*, f. nenumărată.

³¹ Idem, *fond Banca Națională a României – sucursala Lugoj*, d. 26/1925–1947, f. 366.

³² Idem, *fond Camera de Comerț și Industrie Lugoj – firme sociale și bancare*, d. 223, f. 5–6.

urma să fie alcătuit din 12–18 membri aleși de Adunarea Generală, pe termen de 5 ani, cu posibilitatea exercitării a două mandate, însă cel puțin 7 dintre membrii Consiliului de Administrație trebuiau să locuiască în Cluj și 3/4 din membrii Consiliului să fie cetățeni români. Directorului general îi era subordonat întreg personalul societății, Consiliul de Administrație putând numi – în caz de necesitate – încă 2 directori executivi, care să-l ajute pe directorul general în conducerea societății. *Comitetul de Cenzori* era compus din cel puțin 5 membri aleși de către Adunarea Generală pe termen de 3 ani, 3/4 din membrii Comitetului de Cenzori trebuiau să fie cetățeni români, iar atribuțiile cenzorilor erau stabilite prin dispozițiile legii comerciale³³.

În anul 1929, „Banca Agrară” S.A. Cluj a fuzionat cu *Institutul de Credit și Economii „Poporul” S.A.* din aceeași localitate, înființată în anul 1900. *Sucursala Lugoj* a „Băncii Agrare” S.A. Cluj a fost înregistrată la Tribunalul Lugoj la data de 25 septembrie 1931³⁴.

Societatea amintită se confrunta cu efectele negative ale crizei economice, cu repercusiuni asupra filialei lugojene. Astfel, în conformitate cu hotărârile Consiliului de Administrație al băncii din 27 ianuarie și 16 martie 1934 urmau să fie desființate *filialele* din Timișoara și Lipova, precum și *agenția* din Orșova, contopind toate activele și pasivele acestor sucursale la singura filială menținută în Banat, cea din Lugoj, acțiune dusă la îndeplinire până la sfârșitul lunii mai 1935. Prin această măsură și prin concedierea personalului de prisos, conducerea societății considera că se vor reduce considerabil cheltuielile de regie și cele alocate salariilor.

Acceptând dispozițiile legii pentru lichidarea datoriilor agricole și urbane din 7 aprilie 1934 pentru toți debitorii săi, „Banca Agrară” S.A. Cluj a suferit, în cursul anului 1934, *pierderi* în valoare de 35.270.520 lei. Din această sumă s-au acoperit, cu dobânzile restante la aceste creanțe, pierderi de 5.933.297 lei și, cu reducerile de creanțe de 25,50 % stabilite de Comisia de judecare a capacității de plată, pierderi de 15.895.340 lei, mai rămânând de acoperit pierderi în valoare de 13.441.883 lei. Pierderile din conversiune au fost estimate, pentru anul 1935, în baza unui calcul mediu, la suma de 39.114.208 lei³⁵.

Situația în care se afla banca amintită în anii 1934–1935 a afectat, în mod direct, *întreprinderile industriale afiliate* acesteia:

1) „*Iris*” S.A. R. pentru industria ceramică Cluj, la al cărei capital social (2.400.000 lei) banca clujeană participa cu 13.425 acțiuni, în valoare nominală de 1.342.500 lei; alte 3.400 buc. acțiuni, în valoare nominală de 340.000 lei, au ajuns în proprietatea „Băncii Agrare” Cluj în luna ianuarie 1935, după ce s-a stins definitiv litigiul pe care societatea „Cărămidăria Orașului” l-a avut cu Banca Ardeleană, la care au fost depozitate aceste acțiuni.

2) „*Cărămidăria Orașului*” S.A. Cluj, la al cărei capital social (3.504.000 lei), societatea bancară clujeană participa cu suma de 3.496.000 lei.

3) *Institutul de Arte Grafice „Ardealul” Cluj*, la al cărei capital social (200.000 lei), participația băncii clujene era de 5.605 buc. acțiuni, în valoare nominală de 140.125 lei.

De asemenea, *Banca Comerțului din Turda*, la al cărei capital social (5.000.000 lei) societatea amintită participa cu 5.176 acțiuni, în valoare nominală de 2.588.000 lei, a înregistrat pierderi însemnate, în urma legii lichidării datoriilor agricole și urbane din 7 aprilie 1934 și, în consecință, a semnat un acord cu creditorii pentru reducerea creanței lor cu 50 %, acord rămas definitiv³⁶.

Capitalul social al Centralei din Cluj s-a menținut neschimbat în perioada 1934–1939 (55.000.000 lei), cunoscând o reducere semnificativă în anul 1946, datorită diminuării activității sale în teritoriu (41.250.000 lei). *Beneficiul net* a înregistrat o creștere spectaculoasă, pe fondul unui climat economic sănătos: de la 35.358 lei (1934) la 510.735 lei (1939)³⁷.

Sucursala din Lugoj a „Băncii Agrare” S.A. Cluj nu avea capital propriu, însă Centrala i-a pus la dispoziție un *fond de creditare*, estimat la valoarea de 4.431.981 lei pentru perioada 1931–1941. Acordarea de fonduri destinate aceluiași scop a continuat în anii următori, însă informațiile în acest sens sunt relativ puține³⁸.

Activitatea de creditare depusă de sucursala Lugoj a băncii amintite s-a dovedit foarte complexă. Astfel, până în anul 1938 au fost alocate *împrumuturi ipotecare* pentru 732 familii din localitățile: Zgribești, Zorlențu Mare, Coșteiu Mic, Coșteiu Mare, Dragomirești, Ohaba Lungă, Brebu, Vișag, Scăiuș, Zorlențu Mic, Hodoș, Ticvaniul Mare, Jena, Oloșag, Lăpușnic, Pogănești, Balint, Valeadeni, Jupa, Lugoj, Jabăr, Honorici, Ezeriș, Cutina, Bara, Lugoșel, Bârna, Boldur, Drinova, Găvojdia, Valeaboului, Fârliug, Silha (persoane fizice) și pentru

³³ *Ibidem*, f. 9–11, 13 v, 15 v.

³⁴ *Ibidem*, f. 53 v.

³⁵ *Ibidem*, f. 22 v.

³⁶ *Ibidem*, f. 23.

³⁷ *Ibidem*, f. 23 v, 24, 44.

³⁸ *Ibidem*, f. 53.

„Fondul diecezan greco-catolic” din Lugoj (persoană juridică)³⁹. De asemenea, până la începutul anului 1947 au fost acordate *credite cambiale cu giranți* mai multor persoane fizice din localitățile: Criciova, Zgribești, Honorigi, Lugoj, Pogănești, Coșteiul Mare, Racovița, Zorlențul Mic, Timișoara, Apadia, Valea Boului, Secaș, Brebu, Cârnecea, Ticvaniul Mic, Ticvaniul Mare, Lugojel, Izgar, Vișag, Beiuș, Mâtnic, Ohaba – Forgaci, Satu Mic, Scăiuș, Oloșag, Fârliug, Tapia, Nevrincea, Dragsina, Cutina, Balinț, Cireșul, Zorile, Remetea-Luncă, Buziaș, Chizătău, Valeadeni, Găvojdia, Valeapai, Hitiaș, Boldur, Mercina, Vărădia, Peștere, Bethausen, Hodoș, Gruiu, Belinț, Lipova, Darova, Jitin, Soceni, Bocșa Montană, Bara, Sălbăgel, Drinova, Bârna, Măguri, Margina, Vărădia de Mureș, Forotic, Iablanița, Ruginosu, Drăgoești, Teregoa, Șușanovița, Sasca Montană, Ostrov, Feldioara, Jdioara, Ramna, Răchita ș.a.m.d.; au primit fonduri de același tip și unele persoane juridice, precum: Episcopia greco-catolică Lugoj și cabinetul de avocatură al doctorului Sulică din aceeași localitate⁴⁰.

Printre *debitorii în conversiune* ai sucursalei Lugoj, în perioada 1934–1947, se numărau 350 persoane, de profesii diferite (agricultori, comercianți ș.a.m.d.), cu domiciliul în localitățile: Bârna, Băușarul de Sus, Balinț, Căvăran, Cireșul, Bethausen, Darova, Cutina, Fârliug, Dobrești, Găvojdia, Herendești, Honorigi, Oloșag, Ruginosu, Satu Mic, Racovița, Sălbăgel, Scăiuș, Ticvaniul Mare, Teregoa, Zorlențul Mare, Zorile, Bara, Chizătău, Coștei etc.⁴¹

Deținem informații despre *împrumuturile* acordate de „Banca Agrară” S.A. Cluj – sucursala Lugoj în anii 1944 – 1945, orientate cu precădere spre agricultură și industrie. Alte credite au fost destinate aprovizionării publice, „românizării” economiei și investițiilor. Vom prezenta, în continuare, defalcăt, situația creditelor acordate de sucursala amintită în perioada 1944–1945:

a) în lunile ianuarie – august 1944 – 50 *împrumuturi*, în valoare totală de 5.741.900 lei, dintre care: 22 împrumuturi în sumă de 2.002.900 lei pentru investiții agricole și pentru cumpărarea de materii prime industriale, un împrumut în valoare de 200.000 lei pentru aprovizionarea publică, 6 împrumuturi în valoare totală de 1.860.000 lei pentru „românizarea” economiei și 21 împrumuturi în valoare totală de 1.679.000 lei pentru investiții;

b) în anul 1945 – 99 *împrumuturi*, în valoare totală de 15.017.900 lei, dintre care: 36 împrumuturi în sumă de 4.773.900 lei pentru investiții agricole și pentru cumpărarea de materii prime industriale, un împrumut în valoare de 200.000 lei pentru aprovizionarea publică, 6 împrumuturi în valoare totală de 1.860.000 lei pentru „românizarea” economiei și 56 împrumuturi în valoare totală de 8.184.000 lei pentru investiții⁴².

Prezintă interes și enumerarea celor 1.576 *acționari* ai băncii clujene: după *originea etnică* – 1.503 români (53.013 acțiuni), 35 germani (1.032 acțiuni), 33 evrei (944 acțiuni), 4 maghiari (8 acțiuni) și 1 sârb (3 acțiuni); în funcție de *cetățenie* – 1.229 cetățeni români (44.067 acțiuni) și 247 cetățeni maghiari (10.933 acțiuni); după *categorii* – 72 bănci (12.078 acțiuni), 5 întreprinderi (4.241 acțiuni), 170 biserici și fonduri bisericești (4.782 acțiuni), 38 fundații de binefacere culturale (2.231 acțiuni) și 1.291 particulari (31.668 acțiuni)⁴³.

Încă de la înființare, sucursala Lugoj număra, printre *acționarii* săi, persoane fizice și juridice din Ardeal și Banat: Banca „Albina” Sibiu; Societatea de cântări „Armonia” din Ticvaniul Mare; preotul unit Cornel Bașiu din Coșteiul Mare; preotul unit Ioan Bejan din Ticvaniul Mare; bisericile unite din Hațeg, Petrila – Lonea, Petroșani, Ticvaniul Mare și Timișoara; Alexandru Buibaș, director de bancă la Timișoara; Iuliu Buzdugan, notar comunal la Berzovia; dr. Alexandru Coca, consilier la Curtea de Apel Timișoara; Biblioteca Diecezană Lugoj; dr. Fabius Gheleşan, avocat în Lugoj; corul unit „Lira” din Lugoj; dr. Victor Nemeș, judecător, șef de ocol la Baia de Criș; dr. Alexandru Nicolescu, episcop de Lugoj; Reuniunea învățătorilor români uniți din Lugoj; notarul Ieronim Văcariu din Lugoj; dr. Simeon Tamașiu, avocat și director executiv la banca „Vatra” Cluj; P.S. Ioan Boroș, arhiereu din Lugoj; „Banca Centrală pentru Industrie și Comerț” S.A., filiala Hațeg; dr. Ioan Baltescu, director general la Societatea U.D.R. (reprezentanța Timișoara); Biserica unită Arad; dr. Trifon Lația, avocat din Lugoj; dr. George Muntean, protopop român unit din Timișoara; dr. Cornel Neș, medic-șef la Beiuș; dr. Iacob Radu, prelat papal din Oradea Mare; dr. Eugen Tătar, avocat din Deva; Ioan Țincu, protopop unit din Lugoj; dr. Aurel Văleanu, avocat din Lugoj etc.⁴⁴.

⁴² Idem, *fond Banca Națională a României – sucursala Lugoj*, d. 71/1938–1947, f. nenumărată.

⁴³ Idem, *fond Camera de Comerț și Industrie Lugoj – firme sociale și bancare*, d. 223, f. 53.

⁴⁴ Idem, *fond Banca Agrară Cluj S.A. – sucursala Lugoj*, d. 49/1926–1945, f. 1–200; *Ibidem*, d. 50/1926–1945, f. 1–200.

³⁹ Idem, *fond Banca Agrară Cluj – sucursala Lugoj*, d. 1/1900–1934, f. 1–65; *Ibidem*, d. 37/1917–1938, f. 1–250.

⁴⁰ *Ibidem*, d. 17/1908–1947, f. 1–300.

⁴¹ *Ibidem*, d. 64/1934–1947, f. 1–250.

Depunerile spre fructificare la sucursala Lugoj a „Băncii Agrare” S.A. Cluj au atins cifre apreciabile până în 1948, data desființării sale. Astfel, printre *deponenți* figurau: Ioan Boroș (Parohia greco-catolică Lugoj), Reuniunea învățătorilor greco-catolici Lugoj, Casa Diecezană Lugoj, Iuliu Birou (Ticvaniul Mic), Cancelaria Diecezană Lugoj, Sedria Orfanală a județului Caraș-Severin (până la reforma administrativă din 1925 – *n.n.*), Fondul scolastic greco-catolic Timișoara, Reuniunea de lectură Ticvaniul Mare, „Minerva” Lugoj, Reuniunea femeilor greco-catolice Lugoj, Biserica greco-catolică Galați, Cercul didactic Lugoj, dr. V. Frentiu (Lugoj), „Foaia Diecezană” Lugoj, Arhiva județeană Lugoj, Liceul „Coriolan Brediceanu” Lugoj, „Sionul românesc” Lugoj, Fundația „Dr. Gavrilă Suci” Lugoj, societatea „Crucea Roșie” Lugoj, „Humanitas” Lugoj, societatea „Casina română” Lugoj, Școala Normală de Stat (fete) Lugoj, Federala „Mihai Viteazul” Lugoj, Biserica greco-catolică Arad, Episcopia română unită Lugoj, Secția Tutelară a Tribunalului Lugoj, Asociația funcționarilor publici din Ardeal și Banat, Reuniunea învățătorilor Lugoj, Corul greco-catolic Timișoara, Muzeul județean Lugoj etc.⁴⁵

Deși nu dispunea de capital propriu, sucursala Lugoj a băncii amintite a realizat o *cifră de afaceri* relativ constantă, de 524.200 lei anual⁴⁶.

În ceea ce privește *conducerea* societății bancare amintite au fost înregistrate o serie de schimbări la nivelul Centralei și la filialele din teritoriu. De pildă, la sfârșitul anului 1934, *Consiliul de Administrație* al Centralei (Cluj – *n.n.*) era format din: dr. Octavian Prie (profesor la Academia Comercială Cluj) – președinte; Ion Agârbiceanu (canonic, Cluj), dr. Zaharie Boilă (ziarist și avocat, Cluj), dr. Elie Dăianu (protopop în pensie, Cluj), dr. Silviu Dragomir (profesor universitar, Cluj), dr. Aurel Socol (avocat, Cluj), dr. Emil Hațieganu (fost ministru, profesor universitar, Cluj), dr. Simion Nemeș (avocat, Cluj), dr. Sebastian Nicolau (profesor, Academia Comercială Cluj) și Virgil P. Râmniceanu (inginer, Pardoși) – membri. De asemenea, din *Comitetul de Cenzori* făceau parte: Valeriu Ghircoiaș (subdirector la Banca „Albina”, sucursala Cluj) – președinte; Vasile Dancu (profesor, Școala Normală Cluj), Valer Corfartu (procurist, Cluj), Aristide Gabor (procurist, Banca Comerțului Turda) și Petre Simu (profesor, Liceul „Gh. Barițiu” Cluj) – membri⁴⁷. La înce-

putul anului 1940, *Consiliul de Administrație* al Centralei era alcătuit din: I. Enescu – director executiv, Adrian Lazăr – subdirector (contabil autorizat), Ion Agârbiceanu, dr. Sebastian Bornemisa, Emil Hațieganu, Simion Nemeș, V. Candrea, dr. Sebastian Nicolau, dr. Hossu, Emil Prie și Petru S. Simu; în același timp, *Comitetul de Cenzori* era reprezentat prin: V. Ghircoiaș – președinte (expert contabil), dr. Gheorghe Dragoș (expert contabil), dr. Valer Moldovan, dr. I. Aleman și C. Lazăr (contabil autorizat)⁴⁸.

Ultimele informații despre conducerea Centralei datează din anul 1941. În acest sens, din *Consiliul de Administrație* făceau parte: dr. Emil Hațieganu – președinte (Cluj); dr. Vasile Sava – vicepreședinte (Cluj); dr. Silviu Dragomir (Sibiu), dr. Ștefan T. Hossu (Cluj), dr. Victor Pop (Cluj), dr. Simion Nemeș (Cluj) și Petre Simu (Cluj) – administratori; Adrian Lazăr (Cluj) – director. *Comitetul de Cenzori* era format din: Valeriu Ghircoiaș (Cluj) – președinte; Ioan Buzea, dr. Liviu Lazăr, dr. Aurel Socol și dr. Aurel Stănescu (Cluj) – membri⁴⁹.

În conducerea sucursalei Lugoj au survenit puține modificări, considerându-se că activitatea acesteia este gestionată în mod corespunzător; desigur, uneori a fost vorba și de opțiunea personală a câtorva membri din conducere. Până la desființarea sucursalei conducerea sa a fost asigurată de Ilie Melca (diriginte), absolvent al Școlii Superioare Comerciale, numit în funcție la 11 august 1931 și dr. Nicolae Brânzeu (cenzor), doctor în teologie, desemnat pentru acest post la 20 noiembrie 1930. Pentru o scurtă perioadă de timp (1941–1942), în *Comitetul Administrativ* al sucursalei au fost cooptați Romulus Boldea și Nicolae Munteanu, Emil Chiffa suplinindu-l în activitatea sa pe Ilie Melca, în calitate de diriginte. Cu toate că Ilie Melca a fost mobilizat pentru lucru în anii 1944–1945, Ministerul Industriei și Comerțului sau C.A.S.B.I. nu au procedat la numirea unui administrator de supraveghere pe lângă sucursala amintită, pornind de la premisa că întregul personal era format din etnici români⁵⁰.

Personalul sucursalei s-a menținut constant în anii 1931–1944, exceptând perioada 1941–1942, numărând 5 salariați, dintre care: *personal administrativ superior* – 2, *personal administrativ inferior* – 2 și *personal asimilat cu lucrătorii necalificați* – 1. În anii 1946–1948, numărul salariaților s-a redus la 3, reprezentat exclusiv de personalul administrativ superior (1) și inferior (2)⁵¹.

⁴⁵ *Ibidem*, d. 41/1920–1948, f. 1–250.

⁴⁶ Idem, *fond Camera de Comerț și Industrie Lugoj – firme sociale și bancare*, d. 223, f. 82.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 21 v.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 44.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 53.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 53, 79, 82, 87.

⁵¹ *Ibidem*, f. 82–84, 87.

Starea financiară a sucursalei Lugoj era ilustrată prin *salarizarea* angajaților săi. Se constată o creștere semnificativă a salariilor la toate categoriile de personal, determinată de inflație, salariile fiind diferențiate în funcție de vechime. Astfel, în perioada 1942–1944 au fost consemnate următoarele cifre, destul de elocvente: în anul 1942 – personalul administrativ superior primea salarii lunare medii cuprinse între 2.300 – 14.978,33 lei, personalul administrativ inferior (funcționari) – salarii medii lunare între 5.833,33 – 7.678,50 lei, iar personalul asimilat cu lucrătorii necalificați – 2.395,83 lei; în primul trimestru al anului 1944 – personalul administrativ inferior primea salarii medii lunare între 9.966,66 – 76.475,66 lei (nu mai exista personal administrativ superior, pe motivul reorganizării personalului în teritoriu – *n.n.*), iar personalul asimilat cu lucrătorii necalificați – 15.000 lei⁵².

Funcționarii sucursalei erau sprijiniți și de Serviciul Economic Județean, familiile lor primind *cartele de îmbrăcăminte* în cursul anului 1948⁵³.

Deși nu mai deținem alte informații privind activitatea sucursalei Lugoj în anul 1948, diminuarea personalului și reducerea fondurilor alocate creditării ne îndreptătesc să considerăm că și-a închis porțile în vara anului 1948.

Banca Poporală „Lugojana” S.A. Lugoj s-a constituit la 14 ianuarie 1883. De altfel, la 23 octombrie 1882 Consorțiul de fondare a lansat o invitație pentru *subscripție* la fondarea băncii amintite, împreună cu *prospectele* privitoare la obligațiile stabilite. Conform dării de seamă, pe lista de subscripție figurau 2.000 bucăți acțiuni la valoarea nominală de câte 50 forinți (austro-ungari – *n.n.*). Din aceste acțiuni, 1.573 bucăți reprezentau participația Cooperativei de Credit „Lugojana” (în valoare totală de 49.134 forinți), fiind depusă în numerar – pe lângă cotizația de fondare – suma de 7.860 forinți (echivalentul a 427 buc. acțiuni). Atât participațiile, cât și plățile efectuate în numerar au fost depuse la Cassa Cooperativei de Credit „Lugojana”. După adoptarea proiectului de *statut*, Adunarea Generală din 14 ianuarie 1883 a declarat constituită Banca Poporală „Lugojana” S.A. Lugoj, cu un *capital social* de 100.000 forinți, împărțit în 2.000 buc. acțiuni cu valoarea nominală de 50 forinți (la paritatea austriacă), fiind depusă în numerar suma de 56.994 forinți. *Direcțiunea* băncii (cu un mandat de 3 ani) era formată din principalii fondatori: Adolf Auspitz, Georg Alföldy, Israel Auspitz, Ștefan Blasko, Franz

Karl, A.S. Popovits, Marcus Popper, Fabius Rezei, Heinrich Rechner, Nicolaus Scheiszler, Johann Schneider și Josif Iorga. Tot acum a fost desemnat – pentru o perioadă de 3 ani – *președintele* băncii, în persoana lui Emerich Jakabffy și *vicepreședintele* societății bancare amintite (dr. Philipp Neumann). De asemenea, din *Consiliul de Administrație* făceau parte: Simion Stoianovits, Miklos Jakabffy, Moritz Popper, Bela Gidofalvy și Kornel Podhradtzky. În aceeași ședință, Direcțiunea Băncii Poporale „Lugojana” S.A. Lugoj a fost investită cu puteri nelimitate pentru ca, în numele Adunării Generale a băncii menționate mai sus, să încheie *contractul de fuziune* cu Cooperativa de Credit „Lugojana”, urmând ca toate cheltuielile să fie suportate de Banca Poporală „Lugojana”, iar averea cooperativei de credit amintite să fie preluată pe baza unui inventar, respectând dispozițiile din legea comercială maghiară⁵⁴.

Deși *capitalul social* a ajuns la cifra de 6.000.000 lei în anul 1930, criza economică și-a pus amprenta – în mod negativ – asupra activității băncii. Ținând seama de o serie de factori obiectivi (pierderile suferite în decursul anilor 1931–1934, în valoare de 1.781.963 lei; cheltuielile de regie impresoanante; dispozițiile legii din 7 aprilie 1934, care acorda debitorilor termene lungi de plată; îndemnul privind lichidarea imediată a Băncii Poporale „Lugojana” venite din partea Băncii „Victoria” S.A. Arad – Sucursala Timișoara, principala acționară și cel mai mare creditor al băncii lugojene), Comitetul de lichidare al băncii amintite a fost nevoit să decidă lichidarea definitivă a Institutului prin vânzarea benevolă – la licitație publică – a tuturor activelor disponibile, în valoare totală de 206.074 lei, dintre care: 10 buc. acțiuni Lipova – 100 lei, portofoliul de cambii – 11.001 lei, creanțe în cont curent – 26.402 lei, creanțe în conversiune – 106.700 lei, mobilier – 35.000 lei etc. La licitația din 25 mai 1935 Banca „Victoria” a mai cumpărat stocul cambiilor reescontate de Banca Poporală „Lugojana” la B.N.R., cu prețul de 767.977 lei. În consecință, Institutul lugojean a rămas numai cu active improductive și cu imobilele din mediul rural, pe care urma să le scoată la licitație publică benevolă în cel mai scurt timp posibil⁵⁵.

În anii următori, din păcate, situația băncii nu s-a redresat în mod vizibil. De exemplu, din bilanțul anului 1938 rezultau următoarele: *portofoliul de titluri* a fost vândut, la licitația din 12 aprilie 1938, societății „Mureșul”; *portofoliul de scont* a scăzut cu

⁵² *Ibidem*, f. 82–84.

⁵³ Idem, *fond Banca Agrară Cluj S.A. – sucursala Lugoj*, d. 22/1910–1929, f. 104.

⁵⁴ Idem, *fond Camera de Comerț și Industrie Lugoj – firme sociale și bancare*, d. 200, f. 21–24.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 11.

371.893 lei, prin achitarea efectelor către Mihai Gulyas (50.000 lei), Lucian Georgevici (306.196 lei) și Nicolae Sfârcoci (15.697 lei); *contul imobile* s-a diminuat cu 34.448 lei, prin vânzarea – la licitația din 12 aprilie 1938 – a imobilelor cuprinse în Cartea Funciară nr. 3219, cumpărate de Ioan Bejan (Lugoj); *depunerile spre fructificare* s-au redus cu 66.082 lei; *contul profit și pierdere* indica o *pierdere* de 17.595 lei, rezultând din achitarea impozitelor comerciale și cheltuielile avute cu publicarea bilanțului pe anul 1937.

În anul 1939 *portofoliul de scont* s-a majorat cu 31.842 lei, diferență provenită din contări eronate în anul precedent și din efectele achitate direct la B. N. R. de diferiți clienți. *Debitorii* au scăzut cu 46.995 lei, sumă amortizată din cauza insolabilității. *Angajamentele la reescont* s-au diminuat cu sumele achitate de clienți direct la B. N. R. *Contul Dividende* a dispărut, soldul fiind trecut la Fondul de rezervă, conform statutelor. *Pierdere* gestiunii era de 6.065 lei, cu toate că în anul respectiv s-au amortizat unele creanțe dubioase, neîncasabile, de 49.728 lei, banca având de achitat impozite în valoare de 11.118 lei și alte cheltuieli însumând 10.061 lei, în același timp încasând dobânzi și realizând diverse beneficii de la debitori. În bilanț a apărut *contul Pierderi prin conversiune* (1.014.613 lei), contat eronat la *Pierderi* în trecut.

Situația Băncii Poporale „Lugojana” S.A. Lugoj s-a îmbunătățit, într-o măsură vizibilă, în anul 1940. *Portofoliul de scont* a scăzut la 1 leu, prin răscumpărarea – de către Banca „Victoria” de la B.N.R. Lugoj – a unor cambii, care au mai rămas reescontate la B.N.R. Lugoj, în valoare de 204.336 lei, precum și cu acelea achitate direct de clienți. Astfel, au scăzut și *angajamentele*, rămânând numai suma de 400.000 lei, efectul reescontat la societatea „Generomană” București. *Contul Diverse creditorii*, în valoare de 55.000 lei, a dispărut prin faptul că suma a trecut în *contul Băncii „Victoria”*, care a cumpărat la licitație creanțele Băncii Poporale „Lugojana” S.A. Lugoj asupra debitorilor săi, Ștefan Juhasz și Samson Crișciu. La *contul Diverse (tranzitorii)* apărea suma de 13.092 lei, reprezentând impozitele neachitate la timp pe anul 1940/1941, care urmau să fie plătite în cursul anului 1941. Totuși, s-a realizat un *beneficiu brut* de 360.446 lei, provenit din încasările făcute de la creanțele băncii asupra datornicilor Augustin și Roza Haberer, dr. Lucian Georgevici, Ioan Jurca și Ștefan Juhasz, amortizate parțial la 31 decembrie 1934. *Cheltuielile*, în valoare de 5.600 lei, reprezentau speșele de deplasare la Lugoj, la sediul Agenției B. N. R., pentru a rezolva problema portofoliului

scontat acolo și speșele cheltuite pentru dezbaterile în apelul pentru titlurile de expropriere. În consecință, *pierdere* băncii a scăzut de la 7.036.458 lei (în 1939) la 6.695.090 lei⁵⁶.

În timpul regimului antonescian (1941–1944), situația băncii s-a înrăutățit în mod constant. Astfel, din bilanțul anului 1942 rezultau următoarele: *contul Imobile* a scăzut cu 1.385 lei, restul încasat din vânzarea imobilelor către Valeria Baba; *contul Diverse* a crescut cu impozitul proporțional achitat pentru casa cumpărată de la Haberer Augustin din Lugoj; *cheltuielile* reprezentau plata impozitului comercial, precum și speșele de proces în cauza privind unii datornici, inclusiv onorariul acordat lichidatorului (Tenovici)⁵⁷.

De asemenea, bilanțul anului 1943 s-a încheiat cu o *pierdere* de 64.571 lei, întrucât Banca Poporală „Lugojana” S.A. Lugoj a fost nevoită să amortizeze unele creanțe dubioase, care nu mai puteau fi încasate: avansuri pentru speșele de proces în diferite cauze procesuale (3.000 lei), impozitul achitat pentru casa Haberer (19.925 lei) etc, în total 23.924 lei, iar în *contul Devize și valute* coroarele vechi antebelice, provenite de la diverse bănci austro-ungare (Oszt. Post. Sparkassa Wien, Pesti Hazai, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, Magy. Kir. Posta Tkp. și Magy. Olasz Bank), echivalente la suma de 28.859 lei, au rămas fără acoperire. S-au mai plătit cheltuieli de proces, în valoare de 20.000 lei, doctorului V. Curuțiu, în cauza procesului cu rentele de expropriere, precum și impozitele comerciale pe anul 1943. Creanțele Băncii Poporale „Lugojana” au fost cumpărate, la licitație, de Banca „Victoria”. Prin lichidarea conturilor aparținând lui Juhasz Gabor (1.750 lei), Augustin Haberer (500 lei), firmei „Stoianovici & Bergman” (2.000 lei) și societății de asigurări „Europa” (5.900 lei), Banca „Victoria” a rămas singura creditoare a băncii lugojene cu suma de 1.417.852 lei⁵⁸.

La sfârșitul anului 1944 a fost încheiată o *convenție* între Banca Poporală „Lugojana” S.A. Lugoj (în lichidare), prin lichidatorii ei – dr. Coriolan Baltă și dr. Victor Curuțiu, pe de o parte, iar pe de alta Banca „Victoria” S.A. Arad – Sucursala Timișoara, prin reprezentanții săi legali. Situația băncii lugojene era destul de îngrijorătoare la acea dată: întregul activ al băncii era apreciat la 848 lei, sumă reprezentând un rest înregistrat la *Imobile* expropriate de statul român de la Banca Poporală „Lugojana”, cuprinse în Cartea Funciară nr. 316, 317 Satu Mic, pentru care s-au depus titluri de

⁵⁶ *Ibidem*, f. 61.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 62.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 62–63.

rentă de către Ministerul Agriculturii, în valoare de 167.700 lei, cauză aflată pe rol la Tribunalul Lugoj. În egală măsură, banca datora creditorilor săi suma de 1.880.461 lei, în această sumă fiind incluse: soldul contului ordinar al Băncii Poporale „Lugojana”, pe care-l datora Băncii „Victoria” (1.190.284 lei); angajamentul de reescont pe care banca lugojeană îl avea la societatea „Generomană” București, pentru efectul stațiunii balneare Lipova, scadent la 28 ianuarie 1932, în valoare de 400.000 lei și preluat de Banca „Victoria”, care, în baza convenției încheiate cu stațiunea balneară amintită, în 1934, urma să-l restituie; solduri pentru acoperirea unor cambii, care au trecut în patrimoniul Băncii „Victoria” la licitația din 25 mai 1935, în valoare de 133.510 lei; soldul contului Depuneri spre fructificare – 68 de deponenți, cu suma totală de 136.692 lei; soldul Cont Devize și Valute (creditor), în valoare de 19.739 lei, constând în datorii față de unele bănci (Banque Belge pour l'Étranger și Banque de Pays Europe Centrale-Paris), depuneri în devize ale unor persoane fizice și juridice (inclusiv „Prima Bancă Grănicerească” din Caransebeș) și răscumpărarea unor credite în coroane austriece acordate în perioada antebelică. Având în vedere și termenul – limită acordat de Consiliul Superior Bancar pentru lichidarea Băncii Poporale „Lugojana” (31 martie 1945), Banca „Victoria” S.A. Arad – Sucursala Timișoara a anunțat că renunță la suma de 1.880.461 lei pentru stingerea pretențiilor sale financiare față de societatea bancară lugojeană, datorită faptului că Banca Poporală „Lugojana” și-a pierdut întreg capitalul. De asemenea, Banca „Victoria” S.A. Arad – Sucursala Timișoara a preluat angajamentul de reescont al Băncii Poporale „Lugojana” pentru cambiile de 400.000 lei, scadent la 28 ianuarie 1931, al stațiunii balneare Lipova, aflate în reescont la Banca Generală a Țării Românești (București). Banca „Victoria” S.A. Arad și-a luat angajamentul de a acoperi toate pretențiile terților față de Banca Poporală „Lugojana” S.A. Lugoj, precum și toate sarcinile fiscale pretinse până la terminarea operațiunilor de lichidare și toate onorariile avocaților băncii. Banca „Victoria” S.A. Arad – Sucursala Timișoara se mai obliga a suporta toate cheltuielile ocazionale privind lichidarea și radierea Băncii Poporale „Lugojana”⁵⁹.

Din raportul Comitetului de Cenzori, prezentat în ședința Adunării Generale din 1 martie 1945, rezulta faptul că *beneficiile* obținute, în valoare de 1.913.498 lei, nu puteau acoperi pierderile semnificate în gestiunea anilor precedenți (7.907.500 lei),

la care se adăuga pierderea înregistrată în primele două luni ale anului 1945 (6.000.000 lei), egală cu capitalul societății bancare lugojene⁶⁰.

Evident, conducerea Băncii Poporale „Lugojana” S.A. Lugoj – reprezentată prin directorul său, Victor Chevereșan, alături de *Comitetul de Cenzori* (Ladislau Bergmann – procurist la Banca „Victoria” S.A. Arad, Romulus Șoimu – secretarul general al Camerei de Comerț Lugoj și George Stoianovici, procurist la Banca „Victoria” S.A. – Sucursala Timișoara) – a încercat, din răspuțeri, să salveze instituția bancară amintită de la faliment, însă legile privind conversiunea datoriilor au determinat dispariția unui real sprijin economic pentru populația din zonă⁶¹.

În urma hotărârii Adunării Generale din 17 aprilie 1945, Banca Poporală „Lugojana” S.A. Lugoj a fost lichidată complet, după cum rezultă din Ordonanța Tribunalului Lugoj nr. 4739 din 17 august 1945⁶².

Banca Românească S.A. București s-a înființat în anul 1910. Conform articolului 5 din *statute*, *capitalul social* (17.500.000 lei) a fost împărțit în 35.000 acțiuni a 500 lei fiecare, subscris integral și vărsat în proporție de 30 %, adică 5.250.000 lei, sumă depusă la Banca Națională a României. În baza articolului 138 din Codul Comercial și a articolului 21 din *statute*, în *Consiliul de Administrație* au fost desemnați: B. M. Missir (avocat), D. Protopopescu (proprietar), C. Climescu, dr. G. I. Stoicescu, dr. C. Cantacuzino, C. C. Arion (avocat), Barbu Păltineanu (avocat), dr. C. Angelescu (profesor universitar), C. Steriu (bancher), C. Basarab Brâncoveanu, Emanuel Bibescu, D. D. Bragadiru, Paul Lazăr și Constantin C. Cociaș. Din *Comitetul de Cenzori* făceau parte următorii: Hercule Fulga (proprietar), Vasile V. Ștefan, I. I. Stănculeanu (avocat), Chr. Tomulescu (avocat) și Em. Dan (avocat) – titulari; Gr. Duca, C. Nicolescu (proprietar), V. Torocanu, Al. Simionescu și Teodor Dumitrescu – supleanți. De asemenea, Alexandru Ștefănescu, în acel moment director la B.N.R., a fost numit în funcția de *director general* al Băncii Românești⁶³.

Sucursala Lugoj a Băncii Românești s-a constituit prin *Decizia nr. 116 a Consiliului Superior Bancar* din 29 iunie 1945, în conformitate cu dispozițiile articolului 6 din legea pentru organizarea și reglementarea comerțului de bancă, răspunzând solicitării făcute de către directorul general

⁶⁰ *Ibidem*, f. 58, 66.

⁶¹ *Ibidem*, f. 45, 66.

⁶² *Ibidem*, f. 72.

⁶³ *Ibidem*, d. 233, f. 49.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 63–65.

al Băncii Românești S.A. București, George Cretzianu, privind oportunitățile economice oferite de înființarea unei sucursale în județul Severin. Această sucursală și-a început activitatea la data de 15 august 1945, având *sediul* pe str. Andrei Șaguna, nr. 3. În cursul lunii noiembrie 1947, sucursala amintită a primit un credit în valoare de 750.000 lei, din partea B.N.R., pentru sprijinirea „Industriei de Bumbac” Lugoj S.A.⁶⁴ *Conducerea* sucursalei era exercitată de către Gheorghe Cinca (director) și Ioan Lupu (procurist), ambii domiciliați în Lugoj⁶⁵.

Cu toate că sucursala nu dispunea de capital propriu, merită să aruncăm o privire asupra *evoluției capitalului social* al Centralei în anii 1937–1946, pentru a înțelege rolul jucat de această instituție bancară în cadrul economiei românești: 280.000.000 lei (în 1937), 350.000.000 lei (în anii 1938–1940), 500.000.000 lei (în 1941), 625.000.000 lei (în anii 1942–1944), 2.000.000.000 lei (în perioada 1945–1946), o cifră impresionantă, în pofida inflației galopante din acei ani⁶⁶.

Majorarea continuă a capitalului social, existența unui fond de rezervă capabil să acopere – în orice moment – pierderile băncii, participațiile la numeroase întreprinderi și bănci, precum și alți factori au determinat obținerea unor *beneficii* consistente pe parcursul anilor: 58.000.000 lei (în 1937 și 1940), 56.000.000 lei (în 1938), 72.000.000 lei (în 1939), 64.000.000 lei (în 1941), 97.000.000 lei (în 1942), 125.000.000 lei (în 1943), 99.000.000 lei (în 1944), 171.000.000 lei (în 1945), 684.000.000 lei (în 1946)⁶⁷.

Desigur, realizarea unor asemenea beneficii era determinată de modul în care conducerea instituției bancare a reușit să gestioneze activitatea acesteia. Trebuie amintite, în acest sens, modificările survenite la nivelul conducerii centrale în ultimii ani de funcționare ai Băncii Românești. De exemplu, în anii 1945–1946, conducerea băncii menționate mai sus era asigurată de Constantin I.C. (Dinu) Brătianu – președintele Consiliului de Administrație, Gheorghe Cretzianu – director general, Ion Saragea – șeful Contabilității (director, expert contabil), Demetru Constantinescu – expert contabil, Ștefan C. Ioan și Alexandru Orescu – cenzori⁶⁸.

Procesul-verbal întocmit în ședința Consiliului de Administrație al Băncii Românești din 9 martie

1946 prezintă alte schimbări care au intervenit în conducerea instituției bancare amintite. Astfel, Consiliul de Administrație a ales, în unanimitate, ca *președinte*, pe C. I. C. Brătianu, iar în calitate de *vicepreședinți* au fost desemnați, prin vot secret, Alex. N. Ștefănescu și Ion I. Stănculeanu. Conform articolului 28 din statutele băncii, Consiliul de Administrație a reînnoit împuternicirea acordată lui Gh. I. Brătianu pentru ca, împreună cu președintele și vicepreședinții desemnați, să formeze *Comitetul de Direcție*; de asemenea, în baza articolului 29 din statute, Alex. Lapedatu și V. P. Sassu au fost autorizați să participe la ședințele Comitetului de Direcție. Pentru o scurtă perioadă de timp, Comitetul de Direcție urma să exercite *atribuțiile* Consiliului de Administrație, specificate la articolul 26 din statute: să fixeze salariile, onorariile, tantiemele, gratificațiile, indemnizațiile de locuință, misiuni și transport pentru personalul băncii; să întocmească regulamentele băncii și să determine condițiile aplicării lor; să încuviințeze acordări de credite, contractări de împrumuturi, tranzacții de orice fel, cumpărări și vânzări de titluri, mărfuri sau imobile; să desemneze persoanele care puteau semna în numele societății; să execute deciziile adunării generale. În același timp, a fost ratificată cooptarea – în Consiliul de Administrație – a lui Mihail Romniceanu, ministru fără portofoliu, din partea P.N.L.-Brătianu, în cabinetul Groza. S-au adoptat și unele decizii privind conducerea băncii în anii următori: au fost aleși ca *administramentatori*, prin vot deschis, pe termen de 4 ani, cu începere de la 1 ianuarie 1947, o serie de personalități liberale (Gh. I. Brătianu, Em. E. Costinescu și Ion I. Stănculeanu); au fost desemnați, tot prin vot deschis, pe termen de 2 ani, un număr de 6 *cenșori* – 3 titulari (Demetru Constantinescu, Ștefan C. Ioan și Alexandru Orescu) și 3 supleanți (Grigore Giossan, Anton Rădulescu și Gheorghe Spiridon)⁶⁹.

Banca Românească S.A. București, exponentă a capitalului liberal, a fost supusă unor puternice presiuni în cursul anului 1947, în vederea lichidării sale, după etatizarea B.N.R., măsură întreprinsă la sfârșitul anului 1946. Astfel, Gheorghe N. Rădulescu, numit *administrator unic* al băncii în baza deciziei nr. 5019 a Ministerului Industriei și Comerțului, publicată în „Monitorul Oficial” Nr. 246 din 24 octombrie 1947, a luat unele *decizii* drastice privind conducerea instituției: începând cu data de 4 noiembrie 1947 a retras *dreptul de semnătură*, atât pentru sediul central, cât și pentru toate sucursalele și agențiile băncii, acordat pentru

⁶⁴ Serviciul Arhive și Muzeu al B.N.R., *fond Procese-verbale ale Consiliului de Administrație B.N.R.*, d. 102/1947, f. 281.

⁶⁵ S.J.T.A.N., *fond Camera de Comerț și Industrie Lugoj – firme sociale și bancare*, d. 233, f. 24, 48.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 19 v.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 5, 19.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 2, 7.

Gheorghe Cantacuzino, Mihail Dumitrescu și Dumitru Iordan; în schimb, de la aceeași dată i-a numit pe Niculae Gaspard (director al creditelor la B.N.R.) în funcția de *director general* al băncii și pe Constantin Coțianu (fost inspector general al Băncii Naționale a României) în funcția de *director* al băncii, cu drept de semnătură valabil pentru sediul central și pentru toate sucursalele sau agențiile Băncii Românești. Era evidentă încercarea de preluare a controlului băncii amintite de către B.N.R., parte a planului vizând etatizarea sistemului bancar, aflat, încă, într-o proporție destul de mare, sub influența unor membri marcanți ai P.N.L.-Brătianu⁷⁰.

În documente au fost consemnate și unele modificări apărute în *conducerea* sucursalei Lugoj a Băncii Românești în perioada 1946–1947. De pildă, la începutul anului 1946 activitatea sucursalei era gestionată de către Gheorghe Cinca (director), Teodor Ioanid (prim-procurist) și Ioan Lupu (procurist). În același timp, câțiva reprezentanți ai Centralei aveau drept de semnătură pentru toate sucursalele și agențiile băncii: Emanoil Tomescu (subdirector adjunct); Matei Irescu și Dan Condescu (prim-procuriști); Evanghelie Antoniu, Constantin Oprescu și Nicolae Dinu (procuriști). În luna iulie 1947 Gheorghe Cinca a devenit prim – procurist în Centrală, Coriolan Stoicănescu fiind desemnat în calitate de *director* al sucursalei Lugoj⁷¹.

Majoritatea sucursalelor și agențiilor Băncii Românești, printre care și sucursala Lugoj, s-au desființat în lunile mai – iunie 1948, în preajma naționalizării.

„*Banca Timișoarei*” S.A. *Timișoara* – *Sucursala Lugoj*⁷² a fost înființată la 27 august 1927, prin *fuziunea* cu fosta Bancă Comercială S.A. din Lugoj al cărei activ și pasiv a fost preluat, oferindu-se, pentru 20 de acțiuni ale Băncii Comerciale S.A. (cu valoarea nominală a 100 lei/buc.), câte 3 acțiuni la „Banca Timișoarei” S.A. Timișoara (cu valoarea nominală a 250 lei/buc.). Această transformare a fost înregistrată în Registrul bancar de pe lângă Camera de Comerț și Industrie din Lugoj, la data de 6 septembrie 1935.

Sucursala amintită a apelat, de mai multe ori, la *credite* din partea Băncii Naționale:

- 250.000.000 lei (mai 1946), sumă necesară pentru satisfacerea cererilor de împrumut

venite de la firmele industriale și instituțiile publice din zonă, în vederea procurării de materii prime și recuperării contravalorii mărfurilor furnizate în baza prevederilor Convenției de Armistițiu.

- 300.000.000 lei (septembrie 1946), pentru întărirea poziției sale pe piața financiară.
- 10.000.000.000 lei pentru sucursalele din Lugoj și Oravița (mai 1947), credit destinat să satisfacă numeroasele cereri de împrumut din partea întreprinderilor industriale din localitățile amintite, în vederea aprovizionării cu materii prime și acoperirii cheltuielilor de regie.
- 380.000 lei (decembrie 1947), pentru finanțarea „Fabricii Textile Eșelnița” – P. Gârlișteanu, L. Strausz & Co. Eșelnița (Orșova).

Până în anul 1940 sucursala din Lugoj a băncii amintite nu a creat, nu a participat și nu a ajutat – cu fonduri mai însemnate – nici o întreprindere industrială sau comercială, neavând participații la nici o întreprindere. De asemenea, a contribuit – în foarte mică măsură – la opere de binefacere, această atribuție aparținând exclusiv Centralei sale din Timișoara⁷³.

Situația Centralei s-a complicat foarte mult în anii 1941–1946, datorită plasamentelor nesigure pe piața de capital și a insuficienței fondurilor alocate investițiilor. *Cele mai importante întreprinderi* finanțate de banca timișoreană erau: „Kandia” S.A., „Helicon” S.A., Uzinele „Dura” S.A., „Industria Lânii” S.A., „Fabrica Unită de Lacuri și Vopsele” S.A., „Kawe” S.A., „Timiș” S.A., „Florida” S.A., „Textim” s.i.n.c., „Gea Kraye” S.A., „Texta” S.A. etc.

Într-o cerere adresată guvernatorului B.N.R. la 22 ianuarie 1947, banca timișoreană solicita aprobarea pentru *majorarea cadrului său de reescont* cu suma de 7 miliarde lei, care urma să fie distribuită Centralei și sucursalelor sale (București, Oravița și Lugoj). Această majorare era determinată de epuizarea fondurilor băncii, iar nevoia – mereu crescândă – a industriilor afiliate băncii și a celorlalte industrii din localitate necesita fonduri importante pe care banca timișoreană trebuia să le pună la dispoziție. Conducerea băncii amintite spera să obțină următoarele *sume*, considerate indispensabile pentru dezvoltarea sa: Centrala din Timișoara și sucursala din București – câte 3 miliarde lei fiecare, respectiv sucursalele din Oravița și Lugoj – câte 500 milioane lei fiecare⁷⁴.

În urma alocării acestei sume impresionante din partea Băncii Naționale, sucursala Lugoj a „Băncii

⁷⁰ *Ibidem*, f. 39.

⁷¹ *Ibidem*, f. 29, 36.

⁷² Serviciul Arhive și Muzeu al B.N.R., *fond Procese-verbale ale Consiliului de Administrație B.N.R.*, d. 99/1946, f. 51, 185; *Ibidem*, d. 100/1946–1947, f. 289; *Ibidem*, d. 103/1947–1948, f. 47.

⁷³ S.J.T.A.N., *fond Banca Națională a României – sucursala Lugoj*, d. 84/1939–1948, f. nenumărată.

⁷⁴ *Ibidem*, f. nenumărată.

Timișoarei” S.A. a reușit să acorde, în primele 6 luni ale anului 1947, un număr de 31 de credite, în valoare totală de 3.735.015.000 lei. Marea majoritate a acestora erau îndreptate spre industrie (3.250.655.000 lei), cu precădere cea textilă, de credite mult mai reduse beneficiind comerțul (401.360.000 lei) și agricultura (22.000.000 lei)⁷⁵.

Politica de creditare promovată de sucursala amintită a continuat până la sfârșitul anului 1947, deși B.N.R. s-a implicat tot mai mult în activitatea băncii, blocând unele fonduri și aplicând ipoteci pe bunurile sale, invocând falimentul iminent al acesteia, datorat unor măsuri eronate adoptate de conducerea instituției bancare, cu impact devastator în plan financiar⁷⁶.

„*Creditul Bănățean*”, *Institut de Credit și Economii Lugoj* s-a înființat în luna martie 1921, printre *fondatorii* săi numărându-se personalități locale, care se bucurau de un real prestigiu în comunitate: Antoniu Mocsonyi, Caius Brediceanu, dr. Valeriu Braniște, dr. Tiberiu Brediceanu, episcopii Traian Budesu și Traian Frențiu, arhierii Filaret Musta și Ioan Boroș, dr. George Dobrin, Ionel Mocsonyi și Emanuil Ungurianu.

Banca menționată a apelat, de mai multe ori, la *credite* din partea Băncii Naționale:

- 8.000.000 lei (octombrie 1945), deoarece împrumuturile solicitate de firmele industriale din localitate depășeau cu mult posibilitățile sale proprii.
- 10.000.000 lei (februarie 1946), credit acordat pe termen lung, pentru „a contribui la propășirea micilor industrii, meseriași, comercianți etc.” din regiune.
- 20.000.000 lei (aprilie 1946), credit pe termen lung, pentru satisfacerea numeroaselor cereri ale clientelei sale, formată – cu precădere – din mici comercianți și agricultori din localitate.
- 10.000.000 lei (iunie 1946), credit pe termen lung, pentru a putea răspunde favorabil cererilor de împrumut adresate de multe firme industriale din zonă.
- 32.000.000 lei (septembrie 1946), credit pe termen lung, în vederea finanțării agricultorilor din regiune, pentru aprovizionarea acestora cu nutreț pentru vite.
- 100.000.000 lei (noiembrie 1946), pentru sprijinirea ramurilor economice din zonă.
- 100.000.000 lei (februarie 1947), pentru susținerea firmelor industriale lugojene.
- 350.000.000 lei (mai 1947), pentru sprijinirea agricultorilor, cu ocazia campaniei de

primăvară și pentru susținerea financiară a micilor meseriași din localitate.

- 500.000.000 lei (iunie 1947), sumă destinată exclusiv agricultorilor din zonă⁷⁷.

Banca amintită a fost afectată destul de mult de criza economică, datorită fondurilor insuficiente aflate la dispoziția sa. Falimentul instituției a fost evitat în ultimul moment, Banca Națională a României acordându-i – în anul 1931 – un împrumut fără dobândă, de peste 4 milioane lei, cu menirea de a restitui capitalurile deponenților îngrijorați de soarta economiilor lor, însă redresarea activității sale era condiționată de majorarea dobânzii, cu cel puțin 10 %, la împrumuturile alocate de bancă solicitorilor reprezentând diverse categorii sociale⁷⁸.

Conform statutului adoptat în 1940, *capitalul social* al instituției bancare era de 10 milioane lei, împărțit în 20.000 acțiuni nominative a câte 500 lei fiecare. *Consiliul de Administrație* era compus din 9–15 membri, aleși de adunarea generală ordinară pe termen de cinci ani. Membrii Consiliului de Administrație erau obligați să depună, la intrarea în funcție, o garanție de 1/200 din capitalul social în acțiuni ale băncii, aflate în proprietatea lor, acțiuni care nu puteau fi restituite decât în condițiile prevăzute de legea pentru organizarea și reglementarea comerțului de bancă⁷⁹.

Cu toate că situația băncii s-a redresat în anii 1941–1943, o serie de fonduri fiind direcționate spre această instituție de credit, cu capital exclusiv românesc, în cadrul politicii de „românizare” promovată de regimul antonescian, la sfârșitul anului 1943 banca amintită avea de recuperat *creanțe în conversiune*, în cotă redusă, în valoare de 2.316.847 lei, obținând un *beneficiu net* de 162.219 lei, o sumă destul de mică⁸⁰.

La finele anului 1944, *conducerea* băncii a cunoscut unele modificări, determinate de retragerea unor membri și de implicarea reprezentanților din teritoriu ai coaliției de guvernare în activitatea sa. Astfel, din *Consiliul de Administrație* făceau parte I. Harambașa (președinte), I. Popovici și N. Lupu, *Consiliul de Cenzori* fiind reprezentat de: N. Turcu (președinte), C. Stan și O. Vișan. Printre *acționarii*

⁷⁷ Serviciul Arhive și Muzeu al B.N.R., *fond Procese-verbale ale Consiliului de Administrație B.N.R.*, d. 98/1945–1946, f. 42, 180, 277; *Ibidem*, d. 99/1946, f. 69, 207; *Ibidem*, d. 100/1946–1947, f. 4, 143, 272; *Ibidem*, d. 101/1947, f. 148; S.J.T.A.N., *fond Banca Națională a României – sucursala Lugoj* d. 73/1938–1948, f. nenumărată.

⁷⁸ *Ibidem*, d. 73 a/1938 – 1948, f. nenumărată.

⁷⁹ *Ibidem*, d. 73/1938 – 1948, f. nenumărată.

⁸⁰ *Buletinul Oficial Bancar*, București, anul VIII, nr. 30, 12 aprilie 1944, 253–254.

⁷⁵ *Ibidem*, f. nenumărată.

⁷⁶ *Ibidem*, f. nenumărată.

institutului de credit figurau: banca „Cărășana” S.p.A. Lugoj – 25.134 buc. acțiuni, dr. Ionel Dobrin (liber-profesionist) – 2.695 buc. acțiuni și Ioan Lupu (agricultor) – 1.800 buc. acțiuni, dintr – un total de 40.000 de acțiuni. Banca avea încă destul de mulți *deponenți*, de diverse profesii, care-i asigurau stabilitatea pe piața financiară: liber – profesioniști – 536.108 lei, meseriași – 170.380 lei, industriași – 150.680 lei, funcționari – 70.760 lei, agricultori – 27.680 lei etc, *valoarea depunerilor* însumând 1.029.857 lei⁸¹.

În anul 1945 au intervenit noi schimbări în conducerea băncii, factorul politic jucând un rol determinant. Astfel, ședința comună a Consiliului de Administrație și a Consiliului de Cenzori din 18 iunie 1945 a luat act de demisia lui Ioan Harambașa din calitatea de *președinte al Consiliului de Administrație*, în locul său fiind desemnat lugojeanul Ioan Honoș⁸².

Situația economică dificilă a țării s-a reflectat și în sectorul bancar, institutul „Creditul Bănățean” fiind afectat în mod direct. În consecință, Adunarea Generală Extraordinară a băncii amintite, întrunită în ședință la 15 iulie 1946, a hotărât *majorarea capitalului social* de la 10 milioane lei la 25 milioane lei, prin emiterea a 3.000 acțiuni în valoare nominală de 5.000 lei fiecare, Consiliul de Administrație fiind autorizat să majoreze succesiv capitalul social până la suma de 200 milioane lei. Acționarii vechi aveau întâietate la preschimbarea acțiunilor. Termenul – limită inițial de subscriere a acțiunilor (15 septembrie 1946) a fost prelungit până la 15 noiembrie 1946, datorită numerarului insuficient⁸³.

Numărul acționarilor băncii a crescut în cursul anului 1947, datorită implicării în operațiuni ample de creditare a sectoarelor economice din zonă. Cele 20.000 de acțiuni ale instituției bancare amintite aparțineau, în mare parte, societății „Cărășana” și altor bănci din localitate (13.772 acțiuni), dar și unor liber – profesioniști, precum: dr. Dobrin (Lugoj) – 1.407 acțiuni, dr. Purcariu (Timișoara) – 155 acțiuni, dr. Petric (Bocșa Montană) – 100 acțiuni, dr. Popovici (Bocșa Montană) – 200 acțiuni și Traian Vuia (Timișoara) – 200 acțiuni⁸⁴.

Creditarea unor ramuri economice era condiționată, însă, de suplimentarea capitalului social. În

acest sens, la ședința Consiliului de Administrație a băncii amintite din 28 iulie 1947 s-a decis *majorarea capitalului social* la 200 milioane lei, iar Adunarea Generală Extraordinară din 2 august 1947 s-a declarat de acord cu propunerea de majorare a capitalului social până la suma de 1 miliard lei. Desigur, această măsură s-a dovedit benefică pentru instituția bancară lugojeană⁸⁵.

Din păcate, nu deținem informații privind activitatea băncii în primul semestru al anului 1948.

În anii 1944 –1945 importanța băncilor din județul Severin s-a diminuat considerabil, datorită devalorizării accelerate a monedei naționale și a orientării firmelor industriale și comerciale spre alte surse de creditare. Cu toate impedimentele arătate mai sus, pe cuprinsul județului Severin își desfășurau activitatea numeroase bănci, majoritatea concentrate în orașele Lugoj și Caransebeș, unele dintre acestea redeschizându – și porțile în timpul regimului antonescian: „Banca Comerțului” S.A. Craiova – sucursala Lugoj; „Făgețana”, Institut de Credit și Economii S.A. Făget; „Banca Caraș – Severinului” S.A. Lugoj; Banca „Albina”, Institut de Credit și Economii S.A. Sibiu – sucursala Lugoj; „Creditul Bănățan” S.A. Lugoj; „Pârvovana” S.p.A. Pârvova, Institut de Credit și Economii; „Banca Graniței” S.A. Caransebeș; „Cărășana”, Casă de Economii Lugoj; „Craina” S.p.A. Teregova, Institut de Credit și Economii; „Banca Poporală”, Institut de Credit și Economii S.A. Caransebeș – cu sucursale la Teregova și Mehadia (jud. Severin), Bozovici (jud. Caraș), Buziaș (jud. Timiș) și expozituri la Sacul și Eșelnița (jud. Severin); „Banca Banatului”, Institut de Credit, Economii și Comerț S.A. Caransebeș; Banca „Economul” S.A. Iablanița; „Prima Cassă de Păstrare” S.p.A. Caransebeș; Banca Agrară Cluj – sucursala Lugoj; „Băncile Bănățene Unite” Arad – sucursala Lugoj; Banca de Credit S.p.A. Orșova; Banca de Credit și Comercială Română S.A. Făget; Banca din Făget S.p.A.; „Comuna” S.A. Căvăran, Institut de Credit și Economii; „Mehadia”, Cassă de Păstrare S.p.A. Mehadia; „Munteana”, Cassă de Păstrare S.p.A. Cornereva; Banca Națională a României – Agenția Lugoj; „Banca Timișoarei” S.A. Timișoara – sucursalele Lugoj și Orșova etc.

În perioada 1946–1948 instituțiile bancare au alocat credite substanțiale și pentru întreprinderile industriale de pe raza județului Severin, în vederea achiziționării de materii prime și utilaje performante.

Nu trebuie omise nici *societățile de asigurări*, care se străduiau să rezolve – prin mijloace specifice

⁸¹ S.J.T.A.N., fond Banca Națională a României – sucursala Lugoj, d. 73/1938–1948, f. nenumărată.

⁸² Buletinul Oficial Bancar, București, anul IX, nr. 62, 4 august 1945, 517.

⁸³ Ibidem, anul X, nr. 64, 10 august 1946, 503; nr. 74–76, 21 septembrie 1946, 641; nr. 85–87, 30 octombrie 1946, 695.

⁸⁴ S.J.T.A.N., fond Banca Națională a României – sucursala Lugoj, d. 73 a/1938 – 1948, f. nenumărată.

⁸⁵ Buletinul Oficial Bancar, București, anul XI, nr. 97–100, 13 decembrie 1947, 865.

– problemele de natură materială ale locuitorilor din zonă: „*Dacia România*” – sucursalele Lugoj și Orșova; „*Franco-Româna*” – agenția Lugoj; „*Steaua României*” – agenția Lugoj și sucursala Caransebeș; „*Minerva*” – sucursala Lugoj; „*Urania*” – agenția Caransebeș ș.a.m.d.

În mediul rural din județul Severin erau consemnate o serie de *bănci populare* depinzând direct de Federala „Lugojana” din Lugoj, aflate sub îndrumarea Institutului Național al Cooperăției, de fapt controlate îndeaproape de către stat: „*Plugarul Sinteștean*” (comuna Sintești), „*Soarele*” (comuna Cireșul), „*Granița*” (comuna Teregova), „*Luceafărul*” (comuna Mehadia), „*Economia*” (orașul Orșova), „*Timișul*” și *Banca Populară a Învățătorilor* (orașul Lugoj). Băncile populare erau menite să vină în sprijinul agricultorilor, acordându-le credite – în condiții avantajoase – pentru achiziționarea de semințe, unelte agricole etc. În cursul anului 1945 INCoop-ul a acordat câteva credite, prin intermediul băncilor populare și a sucursalei Lugoj a Băncii Naționale, pentru refacerea agriculturii din județul Severin, afectată profund de război și de prevederile Convenției de Armistițiu. De asemenea, la sfârșitul anului 1945, datorită crizei financiare în care se zbătea INCoop-ul și în așteptarea unor noi reglementări privind sfera sa de activitate, au fost anulate creditele inițiale acordate unor bănci populare severinene. Evident, creditarea agriculturii severinene a fost o prioritate pentru băncile populare și în anii 1946–1948, după reorganizarea lor și primirea unui sprijin mai substanțial din partea statului, prin intermediul Institutului Național al Cooperăției.

În perioada studiată, băncile și instituțiile de credit din județul Severin au încercat, în limita posibilităților, să crediteze alte sectoare economice, cu prioritate agricultura și industria, în condițiile crizei profunde în care se afla și regiunea respectivă.

LA SITUATION FINANCIÈRE-BANCAIRE DANS LE DÉPARTEMENT DE SEVERIN

(1944–1948) (I)

(Résumé)

L'étatisation de la Banque Nationale de la Roumanie a représentée la première étape vers la désorganisation du système bancaire de notre pays et vers la dénatura-tion des fonctions normales du crédit bancaire et, en même temps, du capital bancaire.

La réforme monétaire n'a pas représentée, donc, une surprise, la population roumaine rongéant son frein à établir la date et les règles d'échange.

Pendant les années 1944–1945 l'importance des banques du département de Severin s'est diminuée considérablement, grâce à la dévalorisation rapide de la monnaie nationale et à l'orientation des firmes industrielles et commerciales vers des autres sources du crédit.

Malgré les phénomènes négatifs décrits là-dessus, dans le département de Severin il y avait de nombreux banques, les-uns réfondés pendant le régime du maréchal Antonescu.

Les banques populaires étaient destinés à aider les agriculteurs, en fournissant des crédits avantageux pour l'achat des outils agricoles, des grains, etc.

À la fin de l'année 1945, dans le département de Severin activait un nombre de sept banques populaires, étroitement liés à la Fédérale «Lugojana» de Lugoj. Pendant l'année 1945 l'Institut National de la Coopération a accordé quelques crédits, par l'intermédiaire des banques populaires et de la succursale Lugoj de la Banque Nationale, pour la refonte de l'agriculture dans le département de Severin, profondément affectée par la seconde guerre mondiale et par l'application de la Convention d'Armistice.

Évidemment, le crédit de l'agriculture de Severin a été une priorité pour les banques populaires pendant les années 1946–1948, en même mesure, après la réorganisation de ceux-ci et l'accueil d'un appui d'état plus substantiel, par l'intermédiaire de l'Institut National de la Coopération.

Des autres institutions bancaires ont attribué des crédits substantiels, aussi, pour les entreprises industrielles du département de Severin, pour procurer des matières primes et des outillages de performance.

En conclusion, pendant la période 1944–1948, les banques et les institutions de crédit du département de Severin ont essayé, dans la limite du possible, à créditer des autres domaines économiques, prioritairement l'agriculture et l'industrie, malgré la crise profonde qui affectait, en même temps, la région étudiée.

JIVKOV ȘI DEJ ÎNTRE PRIETENIE ȘI INTERESE. RELAȚIILE ROMÂNNO-BULGARE DUPĂ AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL (1948–1964)

Cezar Stanciu*

Cuvinte cheie: *România, Bulgaria, comunism, cooperare economică, CAER, asimilare națională*

Keywords: *Romania, Bulgaria, Communism, economic cooperation, CMEA national assimilation*

Bulgaria a fost primul stat cu care România a semnat la începutul lui 1948, un Tratat de prietenie, colaborare și ajutor mutual. La 15 ianuarie a sosit la București o delegație bulgară condusă de Gh. Dimitrov, președintele Consiliului de Miniștrii, însoțit de Traicio Kostov, vicepreședinte, Vasil Kolarov, ministrul de externe, Anton Jugov, ministrul de interne. În discursul susținut la București, Dimitrov a atras atenția asupra semnificației deosebite a tratatului, ca un pas înainte spre înlăturarea adversităților care făcuseră ca Balcanii să reprezinte „butoiul cu pulbere al Europei”. Reconcilierea popoarelor balcanice era văzută ca un instrument de înlăturare a uneltirilor imperialiste, care manipulasera în trecut aceste popoare unul împotriva celuilalt. Lupta pentru o pace stabilă în Balcani era descrisă de Dimitrov ca fiind în strânsă dependență de ajutorul Uniunii Sovietice și de cooperarea popoarelor balcanice cu Uniunea Sovietică¹. Tratatul a fost semnat la 17 ianuarie de către Petru Groza și Gheorghe Dimitrov. Tratatul stabilea că toate problemele pendinte între România și Bulgaria fuseseră lichidate prin instaurarea regimurilor de democrație populară și că părțile sunt hotărâte să acționeze în spiritul principiilor Națiunilor Unite pentru organizarea păcii în Balcani. România și Bulgaria se angajau să se consulte reciproc în problemele externe și să-și acorde ajutor în cazul unei agresiuni din partea Germaniei sau a aliaților săi².

Dezvoltarea unor relații politice între România și Bulgaria în scopul reorganizării Balcanilor a fost împiedicată în fapt de opoziția lui Stalin față de proiectele federative ale lui Dimitrov și de schisma sovieto-iugoslavă care a paralizat toate inițiativele

politice în zonă. În același timp, relațiile economice româno-bulgare nu au fost foarte intense, având în vedere profilul economic similar al celor două țări. Bulgaria a aplicat după 1948 aceleași planuri de industrializare comune tuturor democrațiilor populare. Industrializarea în Bulgaria s-a făcut prin metode extensive, prin exploatarea resurselor naturale și a forței de muncă disponibilizate din agricultură în urma colectivizării. În Bulgaria, colectivizarea a început timpuriu, încă din 1945, deși într-un ritm slab, intensificat după 1948. Planurile cincinale au urmărit în mod special dezvoltarea metalurgiei feroase, a industriei energetice și a construcțiilor de mașini³.

Colaborarea economică și dificultățile sale

În contextul eforturilor de industrializare, nici una dintre cele două țări nu reprezenta un furnizor de tehnologie pentru cealaltă și disponibilul de export, rezultând din profilul producției economice, era compus preponderent din mărfuri agricole și agro-alimentare de care ambele țări dispuneau. S-a observat totuși o tendință a Bulgariei de a face apel la anumite importuri de mărfuri industriale care se produceau în R.P.R. într-un ritm mai susținut decât în Bulgaria. Relațiile economice bilaterale au fost încurajate de activizarea Consiliului de Ajutor Economic Reciproc după 1953.

În privința schimburilor comerciale ale R.P.R. cu democrațiile populare, Bulgaria s-a aflat pe ultimul loc între anii 1948–1956. Relațiile comerciale ale României cu Albania au surclasat uneori schimburile cu Bulgaria. În 1950, exporturile românești în Bulgaria reprezentau 0,7% din totalul exporturilor pe piața C.A.E.R., iar importurile

* email: cezar_stanciu2003@yahoo.com.

¹ *Scănteia*, nr. 1020/15.01.1948.

² *Ibidem*, nr. 1023/18.01.1948.

³ Raúl de Arriba Bueno, *Development and Crisis of the Central Planned Economy in Bulgaria*. *Valahian Journal of Historical Studies*, no. 5–6 (2006), p. 46–49.

din Bulgaria 1,1% din total. În 1955, procentul exporturilor în Bulgaria din volumul schimburilor cu țările C.A.E.R. ajunsese la 3,1% iar importurile la 2,5%, Bulgaria rămânând în continuare pe ultimul loc în comerțul R.P.R. cu țările socialiste⁴. România a sprijinit încă din 1947 Bulgaria, prin furnizarea de energie electrică. Convenția din 16 iulie 1947, prin care era prevăzută livrarea, a fost completată în 1952 cu un schimb de scrisori la nivel de vicepreședinți ai Consiliilor de miniștri care stabilea că livrarea energiei electrice se va face pe bază de schimb și erau stabilite și prețurile. Pe baza acestor scrisori, la 21 februarie 1953 s-a semnat un Protocol la nivel de guverne care prevedea construirea unei linii pentru transportul de energie electrică din sistemul interconexat București-Câmpina-Stalin către Giurgiu-Ruse⁵. În sectorul Giurgiu-Ruse, livrările de energie electrică începuseră din 1949, iar în august 1953, pe baza Protocolului încheiat, încep discuții pentru livrarea de energie electrică și în regiunea Craiova-Lom, deși lucrările vor întârzia foarte mult. Bulgaria, care avea un mare deficit de energie electrică, mai ceruse livrări și în zona Dobrogei, dar R.P.R. a respins majorarea livrărilor din pricina necesarului intern. Livrările anuale de energie electrică erau prevăzute în acordurile comerciale anuale. Bulgaria nu efectuase livrări similare în R.P.R.⁶

Dezvoltarea relațiilor bilaterale a fost încurajată odată în plus de deciziile C.A.E.R. de după 1953 care chemau la intensificarea colaborării economice între țările socialiste. Guvernul bulgar a luat inițiativa dezvoltării relațiilor economice în 1955. Printr-o notă remisă M.A.E., Ambasada Bulgariei la București informa că, în conformitate cu indicațiile C.A.E.R., în Bulgaria erau alcătuite comisii guvernamentale pentru colaborarea economică pe diferite domenii cu alte țări socialiste și Bulgaria propunea inițierea unei astfel de colaborări între Bulgaria și România⁷. La 3 iunie 1955 are loc întrunirea comisiilor guvernamentale ale celor două țări, unde s-a convenit asupra înființării a două comisii de specialiști pentru a studia și propune modalități de colaborare economică în privința specializării

și cooperării în producția industrială dar și în privința dezvoltării schimburilor comerciale⁸.

Comisiile guvernamentale însărcinate cu schimburile comerciale au semnat un protocol la 9 noiembrie 1955. Acesta prevedea prelungirea acordului comercial și de plăți încheiat în 1954 până în 1960 și au alcătuit listele de mărfuri pentru schimburi comerciale. România oferea la export tractoare, semănători, locomotive miniere, mașini electrice, produse petrolifere și chimice. În schimb, Bulgaria oferea minereuri de fier și zinc, bumbac, tutun, produse agro-alimentare și produse siderurgice⁹. Protocolul a mai prevăzut și folosirea clearing-ului tripartit cu Uniunea Sovietică, precum și dezvoltarea cooperării în industria ușoară și agricultură¹⁰.

Cooperarea în domeniul industriei prezenta cel mai mare interes pentru ambele părți. România se interesa în Bulgaria de materiile prime existente și de posibilitatea exploatării în comun iar Bulgaria era interesată de importul de produse industriale și de expertiză tehnică din R.P.R. Industria chimică era cel mai atractivă în acest sens. Între cele două țări intervenise un acord conform cerințelor C.A.E.R. privind eliminarea paralelismelor în industrie și care se referea special la chimie. România se angaja să ia în considerare nevoile industriei bulgare în privința producției de coloranți chimici și chiar să primească la specializare ingineri bulgari pentru a studia diferite procedee tehnologice aplicate în R.P.R.¹¹. România își oferea colaborarea în privința exploatării zăcămintelor de minereu de fier din Bulgaria, care necesitau mari investiții de capital. Pentru sporirea producției de minereu de fier, atât de necesar pentru siderurgia românească aflată în plină dezvoltare, România se angaja să furnizeze Bulgariei unele instalații miniere și fabrici, urmând să primească dreptul de a importa în mod prioritar o parte a producției obținute. Totodată, România mai era dispusă să ofere sprijin tehnologic Bulgariei pentru exploatarea unor zăcămintele de caolin și feldspat utile industriei electrotehnice. Plata utilajelor urma să fie efectuată prin livrări de produse electrotehnice¹². Aceste propuneri au fost înaintate în iunie 1955 lui Gh. Ciankov, președintele Comitetului de Stat al Planificării din RP Bulgară. Din partea Comitetului de Stat al Planificării din R.P.R., Miron Constantinescu i-a

⁴ AM.A.E., *fond* 220, cutia U.R.S.S.-România 1959 – Sinteze relații R.P.R.-U.R.S.S. 1959/16. Comerțul exterior al R.P.R. 1950–1957, f. 90.

⁵ A.N.I.C., *fond* C.A.E.R. – Comisia Guvernamentală pentru Problemele C.A.E.R., dosar de colaborare economică R.P.R. – R.P.B. nr. 6/1955. Notă. Ref: Probleme de energie electrică, f. 130.

⁶ *Ibidem*, f. 131.

⁷ *Ibidem*, dosar de colaborare economică R.P.R. – R.P.B. nr. 5/1954–56. Aide-Memoire. Primit de la M.A.E. la 29.III.1955, f. 136.

⁸ *Ibidem*. Notă pentru tov. Vicepreședinte Al. Bârlădeanu nr. 4179/12.XI.1955, f. 2.

⁹ *Ibidem*. Protocol, f. 3–5.

¹⁰ *Ibidem*, f. 4.

¹¹ *Ibidem*. Anexa nr. 4 Industria chimică, f. 14.

¹² *Ibidem*. Informare asupra problemelor care propunem să fie examinate de către delegațiile Republicii Populare Bulgaria și Republica Populară Română, f. 63–65.

propus lui Ciankov ca România să furnizeze utilaje pentru extracția minereului de fier în schimbul unor livrări anuale de cca 300 000 t începând cu 1958. Totodată, Constantinescu atrăgea atenția și asupra disponibilității R.P.R. de a oferi atât instalații de foraj pentru industria petrolieră cât și prelucrarea țigăiului bulgar în R.P.R.¹³.

Comisiile însărcinate cu discutarea cooperării și specializării în industrie s-au întrunit între 18 iulie și 6 august 1955. Raportul asupra discuțiilor purtate dezvăluie, dincolo de interesul real care exista pentru dezvoltarea cooperării, atât precauția părții române față de unele propuneri bulgare cât și preocuparea fiecărei părți de a nu exporta materii prime ci de a le exploata în interior. Partea bulgară insista ca R.P.R. să alcătuiască proiecte și să asigure livrarea și montarea utilajelor în schimbul produselor care îi sunt necesare. În privința zăcămintelor de minereu de fier, Bulgaria accepta propunerea înaintată de Miron Constantinescu și se angaja să livreze R.P.R. minereu de fier din disponibilul de export al țării. În același timp însă, Guvernul de la Sofia plănuia să construiască un mare combinat metalurgic care să fie pus în funcțiune începând din 1960, ceea ce făcea ca disponibilul pentru export să fie extrem de redus și angajamentul să-și piardă mult din valoare. O altă materie primă care prezenta mare interes în R.P.R. era bumbacul, unde bulgarii aveau excedent. Livrările pe care se angaja să le facă Bulgaria erau foarte reduse însă, în raport cu necesitățile românești și bulgarii plănuiau de asemenea să construiască noi unități de prelucrare în țară. În privința cuprului, Bulgaria dispunea de rezerve mari din acest minereu strategic și R.P.R. se oferise să exporte utilajele necesare pentru exploatarea lui, fără a primi însă răspuns¹⁴. Posibilitățile de cooperare rămăneau așadar reduse. Gh. Cioară, ministrul român al energiei electrice, remarca faptul că majoritatea propunerilor economice bulgare au fost improvizate, bulgarii neavând un plan stabilit anterior¹⁵.

În cursul anului 1955, schimburile comerciale între cele două țări au crescut, însă și din cauza unor factori subiectivi. Uniunea Sovietică renunțase la o cantitate de motorină contractată din R.P.R. în favoarea Bulgariei, ceea ce determinase o creștere cu 28 milioane ruble a exporturilor românești în Bulgaria. Printre mărfurile exportate se mai

numărau produse petroliere, tractoare și mașini, energie electrică. R.P.R. importase din Bulgaria minereu de fier, bumbac și produse agro-alimentare. Pentru acoperirea dezechilibrului, Bulgaria oferise o serie de mărfuri agro-alimentare care nu erau socotite necesare pe piața românească dar care fuseseră acceptate cu intenția de a le redistribui pe alte piețe. Aceste mărfuri nu acopereau însă nici un sfert din deficitul comercial al Bulgariei față de R.P.R.¹⁶.

După 1956, relațiile româno-bulgare au evoluat în același cadru modest, punctat de o colaborare economică de nivel moderat, acord deplin la nivel politic dar și tensiuni momentane generate de situația românilor din peninsula Balcanică. În primăvara lui 1957 a fost organizată cea mai importantă vizită de partid și de stat de la semnarea Tratatului de prietenie din 1948. Gheorghiu-Dej a condus o delegație din care mai făceau parte Chivu Stoica, Petre Borilă, Leonte Răutu, Grigore Preoteasa și Gaston Marin și care s-a aflat în Bulgaria între 30 martie și 2 aprilie 1957. La Sofia, delegația s-a întâlnit cu oficialități guvernamentale și de la nivelul Comitetului Central, purtând discuții referitoare la situația internațională și colaborarea economică româno-bulgară¹⁷. În discuțiile dintre Dej și omologul său bulgar Todor Jivkov s-a pus accentul pe păstrarea unității lagărului socialist și combaterea așa-numitului „comunism național” drept o diversiune imperialistă. Ambele părți și-au înnoit angajamentul de a lupta pentru „puritatea învățăturii marxist-leniniste” și și-au exprimat adeziunea față de principiile coexistenței pașnice¹⁸. În septembrie 1957, o nouă delegație română condusă de Alexandru Moghioroș a vizitat Bulgaria, pentru a discuta chestiuni economice și de partid¹⁹. Cu toate acestea, analize realizate la nivelul C.C. al P.M.R. nu acordau o semnificație prea mare relațiilor politice cu P.C. Bulgar: un referat din 1958 aprecia că tovarășii bulgari dau acestor întâlniri mai mult un caracter festiv, fără să se preocupe de studiu sau de schimbul de experiență²⁰.

¹⁶ Idem. Notă cu privire la schimburile comerciale cu Republica Populară Bulgaria pe anul 1955, f. 124–127.

¹⁷ *Declarație cu privire la tratativele între delegațiile Partidului Muncitoresc Român și Partidului Comunist Bulgar*, în loc. cit., dosar nr. 13/1957, f. 3–5.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Dezvoltarea relațiilor P.M.R. cu alte partide comuniste și muncitorești în ultimii doi ani și propuneri în vederea desfășurării acestor relații în anul 1959*, în loc. cit., dosar nr. 12/1959, f. 11.

²⁰ *Unele aspecte ale relațiilor Partidului Muncitoresc Român cu partidele comuniste și muncitorești și propuneri în vederea dezvoltării acestor relații*, în loc. cit., dosar nr. 7/1958, f. 14.

¹³ Idem, dosar de colaborare economică R.P.R. – R.P.B. nr. 6/1955. Tov. Ciankov Gheorghe, președinte al Comitetului de Stat al Planificării al Republicii Populare Bulgaria, f. 117–118.

¹⁴ Idem. Raport cu privire la discuțiile purtate în R.P. Bulgaria în problema cooperării și specializării industriei, f. 98.

¹⁵ *Ibidem*.

O problemă asupra căreia bulgarii au insistat mult în acești ani a fost cea a interconexiunii energetice. Între 1952–1954 fuseseră purtate discuții privind interconexiunea energetică pe linia Lom-Craiova, unde bulgarii vroiau să exporte electricitate, dar o înțelegere a întârziat să apară, astfel încât partea română a devenit neinteresată după punerea în funcțiune a termocentralei de la Paroșeni, care alimenta zona Olteniei cu energie electrică suficientă²¹. Cu ocazia vizitei amintite, partea bulgară a redeschis problema conexiunii la Lom-Craiova, însă R.P.R. și-a exprimat lipsa de interes pentru aceasta. În anii următori, Bulgaria a insistat să se facă noi studii privind interconexiunea energetică, fiind în mod special interesată de sporirea importului de electricitate pe linia Giurgiu-Ruse, unde bulgarii ar fi vrut să se ajungă la un import de 1 miliard kWh/an până în 1965²². Pe parcursul anului 1960, Guvernul bulgar a depus mari eforturi pentru a convinge partea română, însă Guvernul R.P.R. nu era interesat de exportul de energie electrică, ci de un schimb cu balanță nulă²³.

Schimburile comerciale între cele două țări au cunoscut un curs ascendent, de la 23 milioane ruble în 1950 la 95 milioane în 1960²⁴, însă au continuat să ridice numeroase probleme derivate mai ales din profilul economic similar al celor două țări. În 1960 a fost semnat un Acord comercial de lungă durată, care prevedea o creștere semnificativă a schimburilor în anii următori, dar nivelele prevăzute nu au fost atinse. În general, partea română era nemulțumită de mărfurile oferite la export de Bulgaria, care nu prezentau interes pentru economia românească. La rândul lor, bulgarii acuzau costurile prea mari ale transportului, care făceau ca soldul să fie mereu activ în favoarea României. Bulgaria propusese achitarea în mărfuri a costurilor transportului, însă oferise pentru aceasta mărfuri pe care România nu era interesată să le achiziționeze (legume, zarzavaturi etc.)²⁵. O altă soluție privea re-exportarea acestor mărfuri de către România, către terțe părți. Și în acest caz, partea română se plânga că contractase vânzarea acestor mărfuri, însă partea bulgară nu le-a mai livrat, ceea ce a produs complicații suplimentare. Uneori apărea altă problemă: partea bulgară nu-și îndeplinea obligațiile față de România privind

livrarea anumitor mărfuri alimentare – contractate de R.P.R. în alte țări socialiste – dar exporta exact acele mărfuri către țările capitaliste²⁶.

România acuza inconsecvența părții bulgare și în alte chestiuni. Conform Protocolului semnat în 1959, fusese înființată o Comisie mixtă cu sarcina de a studia posibilitatea dezvoltării relațiilor economice în viitor. Partea bulgară se arătase foarte interesată de livrări de utilaje industriale din R.P.R. destinate a spori extracția de minereu de fier, utilajele urmând a fi plătite cu minereul extras, soluție la care și România a recurs în relația cu alte democrații populare. Cu toate acestea, partea bulgară s-a răzgândit, argumentând că a decis suplimentarea producției sale de oțel, ceea ce făcea imposibil exportul de minereu de fier către R.P.R.²⁷. Bulgaria a mai cerut ajutor românesc și în ceea ce privea prospecțiunile petroliere, solicitând ca o organizație românească de profil să execute lucrările de prospecțiune. România a refuzat varianta, angajându-se să ofere asistență tehnică unei organizații bulgare de profil, dar ulterior s-a renunțat și la această idee²⁸.

Prietenie „pe muchie de cuțit”

Relațiile româno-bulgare întâmpinau însă și dificultăți de o cu totul altă natură. Începând cu anul 1960, atenția românească se va concentra tot mai mult asupra politicii Guvernului bulgar privind problema națională, cu referire în mod special la problema aromânilor din Bulgaria, dar și la atitudinea Bulgariei față de România, din punct de vedere al problemelor istorice care legau cele două țări. Anumite manifestări din Bulgaria vor determina Ministerul român de Externe să le califice chiar drept manifestări șovine.

Secția Externe a C.C. al P.M.R., la sesizarea Ambasadei R.P.R. din Sofia, va întocmi un referat privind o lucrare cu caracter istoric apărută în Bulgaria și care neglija în mod ostentativ rolul românilor în istoria acestei țări. „Cursul scurt de istorie a Bulgariei”, editat de Academia bulgară de Științe și publicat în vara anului 1961, descria o serie întreagă de evenimente istorice în care fuseseră implicați bulgari și români, trecând însă sub tăcere rolul românilor. Capitolul despre răscoala fraților Petru și Asan, scris de cel mai reputat bizantinolog bulgar, ignora complet rolul elementului românesc. Era ignorat de asemenea, rolul României în

²¹ *Notă asupra problemei interconectării sistemelor energetice ale Republicii Populare Române și Republicii Populare Bulgaria, în loc. cit., dosar nr. 2/1961, f. 20.*

²² *Ibidem, f. 21.*

²³ *Ibidem, f. 22.*

²⁴ *Notă privind unele aspecte ale schimburilor reciproce și plățile cu R.P. Bulgaria, în loc. cit., f. 30.*

²⁵ *Ibidem, f. 30–31.*

²⁶ *Ibidem, f. 32.*

²⁷ *Notă privind stadiul tratativelor la principalele probleme de colaborare economică dintre Republica Populară Română și Republica Populară Bulgaria, în loc. cit., f. 52–53.*

²⁸ *Ibidem, f. 53–54.*

mișcarea de renaștere națională a Bulgariei, faptul că numeroși revoluționari și patrioți bulgari s-au adăpostit în România, unde au scris și unde s-au organizat. Sub tăcere era trecută și participarea României la războiul ruso-turc din 1877–1878²⁹. Recenzia publicată într-o revistă de profil menționa că lucrarea se bazează pe „ultimele realizări ale științei istorice” și că „*va contribui la educarea patriotică a oamenilor muncii*”³⁰. O altă lucrare, cu caracter turistic, menționează că în Bulgaria trăiesc foarte puțini români, al căror număr nu este precizat – spre deosebire de alte minorități – și, mai mult, autorii adaugă faptul că populația românească s-ar fi stabilit în Bulgaria în secolul al XIX-lea³¹. Nota Secției de Relații Externe preciza că astfel de greșeli se repetă deseori, într-o formă sau alta și propunea o întâlnire între istoricii români și bulgari cu scopul de a soluționa interpretările divergente³².

Un alt referat întocmit în acea perioadă încearcă să descrie situația românilor din Bulgaria, apreciind numărul acestora, pe baza datelor istorice și de recensământ, la aproximativ 100 000 de persoane. Documentul trece în revistă și situația foarte proastă a învățământului în limba română din Bulgaria, analizând comparativ situația școlilor în limba turcă și a acelor în limba română, concluzia fiind că românii sunt mult rămași în urmă la acest capitol. Conform aprecierilor Ambasadei R.P.R. la Sofia, foarte mulți români s-ar fi plâns că nu pot studia în limba lor³³.

În iulie 1960, Ambasada R.P.R. la Sofia a trimis un memoriu lui Gheorghiu-Dej, în care era prezentată politica bulgară față de problema națională, cu referire specială la situația românilor. Memoriul era foarte virulent în aprecierile sale, criticând aspru politica pe care o aprecia ca fiind „șovină”. În perioada interbelică, aprecia memoriul, burghezia bulgară dusese o politică de „de-naționalizare”, iar după al doilea război mondial, puterea populară nu luase nici o măsură pentru a combate efectele acestei politici: „*acțiunea de de-naționalizare dusă în trecut de burghezia bulgară a căpătat în ultimul timp o formă de politică de stat cu caracter legal*”³⁴. Ambasada remarcă faptul că de la nivel central fuseseră trimise instrucțiuni Sfaturilor Populare pentru „bulgarizarea” numelor

minorităților naționale. Această politică era aplicată cu succes în rândul țiganilor și se pregătea aplicarea ei și pentru minoritatea turcă³⁵. În privința românilor, memoriul menționează că în timpul regimului de extremă dreaptă, inscripțiile românești din unele biserici de patrimoniu fuseseră distruse și înlocuite cu altele în limba bulgară, iar după război, guvernul comunist nu luase nici un fel de măsuri pentru remedierea acestora. La starea civilă românii erau trecuți în acte ca fiind de naționalitate bulgară, aceasta împotriva voinței lor³⁶. Pe aceeași linie, recensământul din 1956 nu îi recunoaște pe români ca minoritate națională. Din cercetările Ambasadei, rezulta că existau nu mai puțin de 92 de localități cu populație majoritar românească. Cu diferite ocazii, s-a putut observa că unii bulgari, ajunși în aceste localități cu serviciul (medici, funcționari etc.) recunoșteau că fuseseră nevoiți să învețe limba română pentru a se putea înțelege cu localnicii³⁷. Concluzia memoriului era că populația românească era supusă presiunilor politice și administrative pentru a renunța la identitatea sa națională: de pildă, cei care solicitau școli în limba română erau imediat transferați cu serviciul în localități îndepărtate sau retrogradați. Memoriul oferea mai multe exemple concrete în această privință³⁸.

Documentul mai preciza: „*datorită unor presiuni morale exercitate de-a lungul anilor asupra românilor din Bulgaria, la aceștia s-a format un complex de inferioritate față de populația bulgărească. Faptul că și astăzi acest complex de inferioritate se manifestă din plin, faptul că oamenii și în special tineretul se feresc să vorbească limba română și foarte rar spun că sunt români, dovedește faptul că presiunea morală asupra elementului românesc din Bulgaria continuă și în anii regimului de democrație populară. (...) Într-o discuție cu un reprezentant al Ambasadei R.P.R. la Sofia, președintele G.A.C.M. din com. Gomotați, reg. Vidin, a întrebat „de ce nu avem școli românești?” La aceasta diplomatul i-a răspuns cu întrebarea următoare: „De ce nu ridicați această problemă tovarășilor bulgari. Dvs. sunteți membru de partid, de ce nu ridicați problema la partid?” În continuare atunci președintele i-a răspuns fără ocol: „fiindcă nu este voie”*”³⁹.

Cu aceeași ocazie, a mai fost înaintat un memoriu referitor la alte manifestări șovine în rândul bulgarilor. Erau menționate diverse cărți

²⁹ Copie după informarea trimisă de Ambasada R.P.R. din Sofia cu privire la apariția unor cărți în R.P. Bulgaria, în loc. cit., f. 58.

³⁰ Ibidem, f. 59.

³¹ Ibidem, f. 60.

³² Ibidem.

³³ Notă. Situația învățământului în limba română în R.P.B., în loc. cit., f. 65–66.

³⁴ Problema națională în RP Bulgaria, în loc. cit., f. 71.

³⁵ Ibidem, f. 71.

³⁶ Ibidem, f. 72.

³⁷ Ibidem, f. 76–77.

³⁸ Ibidem, f. 78–79.

³⁹ Ibidem, f. 82.

și reviste care se refereau în mod tendențios la Basarabia (eliberată „după robia românească și turcească”, limba „moldovenească” etc.) și la Dobrogea (leagăn al poporului bulgar, „asuprirea națională românească” drept cauză a înapoierii Dobrogei etc.)⁴⁰. În general, mediul literar și cultural descrie românii ca dușmani, oferind diverse explicații istorice (războiul contra Bulgariei), atitudine pe care ambasadorul M. Roșianu o descrie ca fiind cel puțin de „neprietenie”⁴¹.

În ianuarie 1961 a avut loc o nouă întâlnire la vârf româno-bulgară, însă aceste probleme n-au fost discutate decât tangențial. Principalele subiecte de discuție au fost colaborarea economică și problemele frontierei. Conform Convenției de reglementare a regimului frontierei dintre cele două țări, încheiată în 1908, era prevăzută întrunirea unei comisii mixte româno-bulgare, odată la zece ani, pentru a modifica frontiera și apartenența insulelor de pe Dunăre, în funcție de fluctuațiile talvegului Dunării. Asemenea întruniri nu mai avuseseră loc până atunci, dar în 1957, observând modificările majore care surveniseră în albia fluviului, România invitase partea bulgară la discuții privind corectarea traseului frontierei. Primele discuții, care au avut loc în 1957, nu au dus la nici un rezultat, deoarece Bulgaria a refuzat să mai recunoască Convenția din 1908, dar nici n-a dorit să facă o denunțare oficială a acesteia⁴². Discuțiile au stagnat astfel, la fel ca și în cazul proprietăților românești din Bulgaria. Era vorba despre localurile unor școli, unele clădiri aparținând fostei familii regale, pe care guvernul român le oferise Bulgariei spre închiriere. Chiria nu fusese însă plătită niciodată și clădirile se aflau într-un avansat stadiu de degradare. Mai mult, Ambasada R.P.R. din Sofia nu dispunea de un local corespunzător, motiv pentru care România a pus în discuție situația acestor localuri⁴³. Și de această dată, însă, s-a izbit de reticența părții bulgare.

Între 14–21 ianuarie 1961, o delegație bulgară de partid și de stat condusă de Todor Jivkov s-a aflat în România. Programul a cuprins vizitarea a numeroase obiective industriale, precum și discuții de ordin economic, întâlniri cu oficialități din cadrul Consiliului de Miniștri și din cadrul Comitetului Central⁴⁴. La 21 ianuarie au avut loc discuții la vârf, conduse de Gheorghiu-Dej și

Jivkov, în care partea română a solicitat discutarea problemelor pendinte dintre cele două țări. Bârlădeanu a enumerat problemele economice nerezolvate, privind minereul de fier, prospecțiunile petroliere și datoria Bulgariei. În privința primelor două, s-a stabilit ca acestea să fie discutate în comisii mixte de specialiști. Problema datoriei, s-a plâns Jivkov, este extrem de delicată, deoarece, a precizat acesta, cea mai mare parte provine din cheltuieli de transport, pe care, în relația cu democrațiile populare, ei le plătesc în mărfuri. Bodnăraș a intervenit arătând că R.P.R. nu poate accepta zarzavaturi, cum o fac cehoslovacii sau germanii, deoarece România nu are nevoie de aceste mărfuri. Jivkov a cerut înțelegere, arătând situația dificilă a Bulgariei și s-a angajat că o parte din datorie va fi achitată prin intermediul unui credit pe care urmau să-l contracteze din Uniunea Sovietică⁴⁵.

În privința frontierei, Jivkov a fost de acord cu constituirea unei comisii mixte din care să facă parte Bodnăraș și Ganev, pentru reglementarea situației. Aceeași comisie a fost însărcinată și cu reglementarea situației bunurilor românești în Bulgaria⁴⁶. Dej a ridicat și problema publicațiilor bulgare care tratau în mod tendențios problema românilor, și a primit asigurările lui Jivkov că va lua măsuri pentru prevenirea unor situații similare în viitor⁴⁷. Dej l-a mai informat de Jivkov cu privire la tratativele cu Iugoslavia privind hidrocentralele de la Porțile de Fier și a înaintat în același timp și un proiect comun, referitor la construirea unei alte hidrocentrale la Islaz, prin parteneriat româno-bulgar. Delegația bulgară a promis că va studia oferta⁴⁸.

În martie 1961, la nivelul Biroului Politic a fost aprobată o cerere formulată de partea bulgară, în timpul vizitei amintite, referitoare la alimentarea cu apă a orașului Silistra. Jivkov ceruse ca izvoarele care alimentau cu apă orașul și care se aflau pe teritoriul României, să treacă în proprietatea Bulgariei. Biroul Politic și-a exprimat acordul cu privire la această problemă⁴⁹.

Pentru România, proiectul hidrocentralei Porțile de Fier avea o semnificație deosebită, derivând din necesitățile energetice ale României. Planurile de perspectivă privind dezvoltarea

⁴⁰ Despre unele manifestări ale naționalismului și șovinismului bulgar, în loc. cit., f. 85–87.

⁴¹ Ibidem, f. 94.

⁴² Notă cu privire la unele probleme de relații între R.P. Română și RP Bulgaria, în loc. cit., f. 101–102.

⁴³ Ibidem, f. 103–105.

⁴⁴ Protocol nr. 1 al ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din ziua de 13 ianuarie 1961, în loc. cit., f. 3–8.

⁴⁵ Stenograma discuției ce a avut loc la C.C. al P.M.R. la 21.I.1961 între delegația RP Bulgară formată din tovarășii: Todor Jivkov, Anton Jugov, Dimităr Ganev și tovarășii: Gh. Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica și Emil Bodnăraș, în loc. cit., dosar nr. 4/1961, f. 3–6.

⁴⁶ Ibidem, f. 18–19.

⁴⁷ Ibidem, f. 20.

⁴⁸ Ibidem, f. 15–18.

⁴⁹ Protocol nr. 6 al ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din ziua de 21 martie 1961, în loc. cit., dosar nr. 16/1961, f. 4.

economiei românești până în 1980 implicau un consum energetic din ce în ce mai ridicat, care presupunerea o creștere de trei ori a consumului în următorii 20 de ani. Studii realizate în 1961 arătau că în dezvoltarea capacităților sale energetice, România trebuia să țină seama de caracterul limitat al resurselor de cărbune și hidrocarburi și să se axeze mai degrabă pe capacități hidroelectrice și electro-nucleare, pentru a asigura o producție viabilă, pe termen lung. De aceea, planurile de dezvoltare trebuiau să mizeze pe amenajarea potențialului hidroenergetic al țării⁵⁰. În acest sens, hidrocentrala de la Porțile de Fier juca un rol vital.

Analizele realizate apreciau că varianta cooptării unei terțe părți nu este deloc avantajoasă pentru România. Studiind experiențele similare ale altor țări, se conchidea că hidrocentrala ar trebui amenajată doar de România și Iugoslavia. Necesarul energetic al României fiind foarte mare, incluzând și angajamentele de export, iar hidroenergia fiind ieftină în termenii producției, se aprecia că nu este în interesul României să coopteze o terță parte, cu atât mai mult cu cât România dispunea de resursele financiare și materiale necesare finalizării lucrării⁵¹. Mai mult, în cazul în care partea bulgară ar fi interesată să participe, erau luate în calcul mai multe variante prin care aceasta ar putea fi exclusă: fie prin oferirea unui parteneriat cu Iugoslavia, dacă aceasta ar fi acceptat, fie prin oferirea unui proiect alternativ, respectiv la Islaz, așa cum Dej îi propusese lui Jivkov cu ocazia întâlnirilor menționate⁵².

Guvernele român și iugoslav căzuseră de acord să studieze problema unei hidrocentrale la Porțile de Fier, în urma întâlnirilor din iunie și octombrie 1956, așa cum s-a arătat. În 1957 a fost alcătuită o Comisie mixtă de specialiști care a lucrat timp de trei ani la elaborarea memoriului tehnic și economic privind hidrocentrala. În 1960, memoriul a fost aprobat de guvernele celor două țări. În decembrie același an, la Belgrad, a avut loc întâlnirea delegațiilor guvernamentale ale celor două țări, în cadrul căreia partea iugoslavă a insistat să se înceapă doar proiectarea hidrocentralei, fără a se semna vreun acord referitor la construcție⁵³. Guvernul iugoslav a insistat cu ocazia acestor discuții asupra faptului că nu dispune de fondurile necesare realizării construcției și că este interesat în obținerea unui credit. În august 1960 Guvernul

român s-a oferit să împrumute Iugoslavia cu suma necesară realizării proiectului, fără a primi însă un răspuns ferm⁵⁴.

La București exista impresia, pe care Dej i-a împărtășit-o și lui Jivkov, că Iugoslavia nu se grăbește deloc cu lucrarea și că, mai mult, ar avea anumite ezitări legate de aceasta. Într-o întâlnire cu ambasadorul iugoslav la București, A. Milatovici, Dej și-a exprimat această îngrijorare. El l-a întrebat pe ambasadorul iugoslav dacă Guvernul său are temeri legate de intenția României de a duce la bun sfârșit proiectul. Milatovici a confirmat că, având în vedere trecutul relațiilor dintre cele două țări, la Belgrad există într-adevăr anumite temeri în acest sens. El a mai adăugat însă, că speră ca acestea să fie depășite. Dej l-a asigurat de bunele intenții ale României dar a mai precizat de asemenea, că România nu are de gând să ofere Iugoslaviei credit ca o garanție a seriozității angajamentului său⁵⁵.

Atitudinea iugoslavă va cunoaște nuanțări în a doua jumătate a anului 1961. În cadrul unei noi întâlniri la nivel guvernamental, șeful delegației iugoslave a afirmat răspicat că nu se pune problema neîncrederii în angajamentul României, ci doar a finanțării proiectului⁵⁶. Iugoslavia a refuzat oferta ca România să execute singură întreaga lucrare urmând ca Iugoslavia să plătească partea sa prin livrări de energie electrică, dar a solicitat în schimb un credit avantajos pe 25 de ani. Totodată, Iugoslavia a insistat asupra faptului că toate țările riverane ar trebui să contribuie la realizarea lucrărilor de amenajare a fluviului⁵⁷.

România și Iugoslavia demaraseră deja studiile privind amenajarea hidrocentralei, însă între timp partea bulgară devenise foarte interesată în a participa la proiect, cu toate că Iugoslavia refuza cu încăpățănare implicarea unei terțe părți. Acest lucru fusese clar precizat de iugoslavi în negocierile cu românii, inclusiv printr-o scrisoare trimisă de Tito lui Dej⁵⁸.

După ce în octombrie 1961, Guvernul bulgar se adresase ambelor părți solicitând să fie acceptată implicarea bulgară, Guvernul R.P.R. a cerut Belgradului să examineze cu bunăvoință cererea

⁵⁴ *Ibidem*, f. 49.

⁵⁵ *Notă de audiență*, în *loc. cit.*, dosar nr. 90/1961, f. 9.

⁵⁶ *Raport asupra tratativelor cu partea iugoslavă pentru pregătirea Acordului între R.P.R. și R.P.F.I. cu privire la realizarea Hidrocentralei de la Porțile de Fier*, în *loc. cit.*, dosar nr. 118/1961, f. 3–9.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Stenograma discuțiilor dintre delegațiile de partid și guvernamentale ale Republicii Populare Române și Republicii Populare Bulgaria, din ziua de 6 iulie 1962*, în *loc. cit.*, dosar nr. 18/1962, f. 6.

⁵⁰ *Politica energetică a R.P.R. în perioada de perspectivă 1961–1980*, în *loc. cit.*, dosar nr. 2/1961, f. 42–43.

⁵¹ *Ibidem*, f. 44.

⁵² *Ibidem*, f. 44–45.

⁵³ *Notă privind problema hidrocentralei de la Porțile de Fier*, în *loc. cit.*, f. 47.

bulgară. Deși Tito a răspuns inițial în termeni vagi, dar favorabili, partea iugoslavă a tergiversat însă discuțiile în formulă tripartită iar insistențele românești în această privință au deranjat Belgradul⁵⁹. Delegația iugoslavă, într-o discuție cu Bârlădeanu, a punctat la un moment dat: „*suntem excepțional de sensibili asupra suveranității noastre*”⁶⁰. La rândul său, partea română a fost deranjată de insistențele bulgare și mai ales de faptul că Jivkov i-a cerut lui Hrușciiov să intervină pe lângă Dej. În februarie 1963, în ședința Comitetului Executiv al C.A.E.R., Hrușciiov a ridicat problema implicării Bulgariei în proiectul de la Porțile de Fier⁶¹. Hrușciiov se va referi la acest subiect și cu alte ocazii, pe parcursul anilor 1962–1963.

Foarte interesați de proiect însă, bulgarii susțineau că problema hidrocentralei de la Porțile de Fier trebuie privită în ansamblu, ca parte componentă a problemei utilizării complexe a apelor Dunării, care privea și Bulgaria. În iulie 1962 a avut loc o nouă întâlnire între conducerea română și bulgară, pentru a discuta o serie de probleme privind Porțile de Fier. Jivkov era foarte interesat să afle de ce se opune Iugoslavia participării Bulgariei la proiect⁶². În demersul său, Jivkov se baza pe răspunsul inițial al iugoslavilor, care fusese echivoc în această privință. Dej însă se opunea ferm continuării demersurilor bulgare, de teamă că acestea vor periclita proiectul cu totul. Dej i-a explicat lui Jivkov că după părerea sa, răspunsul iugoslav fusese echivoc, „șarlatanesc”, în ideea că România va refuza participarea bulgară și în felul acesta Belgradul se va spăla pe mâini. Observând însă că și partea română a pus în discuție participarea Bulgariei, iugoslavii s-au răzgândit și au refuzat ferm⁶³. Jivkov a insistat însă, încercând să-l convingă pe Dej că o eventuală accelerare a lucrărilor la proiectata hidrocentrală de la Islaz ar convinge Iugoslavia să accepte și Bulgaria la Porțile de Fier. Ideea s-a lovit însă de opoziția încăpățânată a lui Dej, care a refuzat să ia în calcul orice fel de presiuni contra Iugoslaviei. Efectul acestora, arăta el, ar fi contrar și ar compromite proiectul cu totul⁶⁴. Concluzia discuțiilor a fost că Bulgaria va continua

demersurile față de Iugoslavia pe cont propriu, fără să implice România, deși Dej a continuat să se opună până la final acestei idei⁶⁵.

În concluzie, relațiile româno-bulgare după al doilea război mondial s-au desfășurat în condițiile impuse de Moscova, fără a se observa dificultăți majore. România a acordat o atenție mai redusă relațiilor sale cu Bulgaria, deoarece profilul economic comun al celor două țări nu putea oferi R.P.R. avantaje economice prin colaborare. S-a remarcat pentru perioada discutată eforturile bulgare de a obține din România energie electrică și o serie de materii prime precum petrolul, vitale dezvoltării sale. Deși a satisfăcut parțial aceste cereri, România nu a acordat relațiilor cu Bulgaria aceeași importanță pe care a acordat-o relațiilor cu RDG sau Cehoslovacia. La începutul deceniului al șaptelea, pe măsură ce regimul din România se consolida tot mai mult pe plan intern, interesul românesc pentru relațiile cu Sofia va scădea. Mai mult, emergența primelor neînțelegeri între cele două țări reprezintă un pas înainte pentru regimul Dej, pe drumul revendicării propriei independențe. Nu întâmplător, aceste neînțelegeri s-au manifestat exact în perioada în care România începea să organizeze o rezistență tot mai puternică la C.A.E.R., față de planurile hrușcioviste de integrare economică. Interesul românesc pentru situația aromânilor din Bulgaria precum și discuțiile pe marginea proiectului Porțile de Fier reprezintă expresia spațiului de manevră tot mai larg pe care și-l revendică Gheorghiu-Dej în domeniul politic.

JIVKOV AND DEJ BETWEEN FRIENDSHIP AND INTERESTS. THE ROMANIAN-BULGARIAN RELATIONS IN THE AFTERMATH OF WORLD WAR II (1948–1964)

(Abstract)

In the aftermath of World War II, Romania and Bulgaria were both included in the Soviet sphere of influence. The Communist regimes in power were internationally isolated, due to Cold War pressures. The Soviet satellites could only rely on each other, for economical and political support. Further more, enmities of the past were quickly forgotten, as “imperialist machinations”. Romania and Bulgaria strongly proclaimed their friendship and pursued a road of close contacts and cooperation. This study will prove that such declarative intentions met with numerous obstacles along the way. First of all, the domestic necessities of the industrialization program focused Romania's attention towards

⁵⁹ *Stenograma discuțiilor avute de tov. Alex. Bârlădeanu cu tov. B. Stoianovici și A. Milatovici în problema Hidrocentralei de la „Porțile de Fier (un exemplar) 1963, în loc. cit., dosar nr. 65/1963, f. 5–12.*

⁶⁰ *Ibidem*, f. 12.

⁶¹ Dan Cătănuș, „România și schisma sovieto-chineză, IV. Conflictul din C.A.E.R., 1962–1963”, în *Arhivele totalitarismului*, nr. 1–2/2001, p. 181.

⁶² *Ibidem*, f. 8.

⁶³ *Ibidem*, f. 11.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 16.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 19.

the more developed countries in the "Socialist camp", like East Germany and Czechoslovakia, apart from the USSR. From these countries, Romania could import technology and industrial equipment.

As for Bulgaria, the relations developed mostly because of Sofia's interest in importing electrical energy and various industrial products available in Romania. The field of economic cooperation was the first to prove that uniformity among Soviet satellites was nothing more than a dream. This is obvious, in this case, from Romania's reduced interest in cooperating with Bulgaria. On the other hand, old enmities of national origin resurfaced again, after Stalin's death. The space of maneuver allowed by Moscow during Khrushchev's time created the conditions for an emergence of conflicts inside the "Socialist camp". Romania's strong pre-occupation for the situation of Romanians in Bulgaria and Sofia's policy of assimilation raised many discontents in Bucharest. Moreover, Gheorghiu-Dej and

Jivkov clashed in the early 1960s on the issue of the Iron Gates electrical power plant. Bulgaria decided to get involved in the Romanian-Yugoslav project, which greatly irritated Gheorghiu-Dej. Although favorable to Bulgaria's involvement in the projects, under certain conditions, the Romanian leader was not at all interested in having Bulgaria as an equal partner. These contradictions occurred at a time when Gheorghiu-Dej was in conflict with Khrushchev at CMEA, regarding Romania's industrialization.

This study proves that beneath the appearances of friendship and "Socialist brotherhood", Soviet satellites in Europe were involved in a strong competition which was kept far from the public. During Khrushchev, each regime's interests, either economical or national, became a key factor in policy-making, sometimes ignoring Moscow's directives. The evolution of Romanian-Bulgarian relations from 1948 to 1964 illustrates this situation well.

SÂRBII DIN ROMÂNIA SUB IMPERIUL „LIMBII DE LEMN” DE LA „IUDA” TITO ȘI „GENIALUL” STALIN SPRE JALOANELE COMUNISMULUI AUTOHTON

Miodrag Milin*

Cuvinte cheie: *minoritatea sârbă, România, dictatură, comunism*

Keywords: *serb minority, Romania, dictatorship, communism*

Motivația temei

În urma cercetărilor anterioare privind trecutul recent al minorității sârbe din România, mi-am pus întrebarea: care au fost cauzele experiențelor traumatizante suferite de minoritari, ca urmare a declanșării procesului de comunizare accelerată a țării, de la sfârșitul anilor 40 ai secolului din urmă? Mă gândeam că răspunsurile pot fi întrezărite prin analiza nivelului de receptare a noului mesaj social-politic, din partea comunității minoritare, incapabilă de o decodificare și o proprie valorizare a experienței politice traversate de societatea românească în ansamblu. Ca urmare, au fost preluate de-a dreptul, abrupt, clișee de judecată și acțiune din repertoriul „dur” al luptei de clasă, reduse apoi treptat și adaptate la condițiile de marginali și posibile victime, ai lumii românești post-belice.

Textul de față inaugurează o asemenea abordare a problemicii minoritare, plecând de la identificarea codurilor represiunii și tălmăcirea încărcăturii lor de mesaj pentru o conduită politică oportunistă și spre modelarea individului obedient și resemnat la noua realitate a dictaturii național-comuniste românești.

*

Surprinzând pe toată lumea o parte a conducerii Uniunii Sârbilor de la Timișoara¹ a reacționat negativ la Rezoluția din 28 iunie 1948, emisă de Biroul informativ al țărilor comuniste reunit la București, de condamnare stalinistă a Iugoslaviei

lui Tito². După o săptămână de consultări cu proprii membri (aproape 2000 dintre ei foști partizani iugoslavi și dezertori din armata română) aceștia au emis de-a dreptul o *Contrarezoluție* de solidarizare cu politica lui Tito.

Represiunea

Reacția „hard-liner”-ilor sârbi a șocat Conducerea regională Banat a P.M.R.-ului, care n-a fost capabilă să gestioneze conflictul ce risca să primească amploare și evoluții necontrolabile³.

A intrat în acțiune de îndată Direcția de Interne, ministrul Teohari Georgescu intervenind personal la Timișoara, pentru curmarea acestei dizidențe sârbești în germene. S-au pus în funcțiune echipe de investigație, control și îndrumare

² Din bibliografia mai recentă asupra problemei, vezi: Joseph Rotschild, *Intoarcerea la diversitate. Istoria politică a Europei Centrale și de Est după Al Doilea Război Mondial*, București (1997); Jean-François Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Iași (1998); Miodrag Milin, Andrei Milin, *Sârbi din România și relațiile româno-iugoslave. Studii și documente (1944–1949)*, Timișoara (2004); *Great Powers and Small Countries in Cold War 1945–1955. Issue of Ex-Yugoslavia. Proceedings of the International Scientific Conference, Belgrade, November 3rd – 4th, 2003*, Beograd (2005); Liubomir Stepanov, *Uniunea Sârbilor din România*, Timișoara (2006); *Zbornik radova sa Medjunarodnog okruglog stola Tito-Staljin (Culegere de lucrări de la Masa rotundă internațională Tito-Stalin)*, Beograd (2007); Adrian Pop, Florin Constantiniu, *Schisma roșie. România și declanșarea conflictului româno-iugoslav (1948–1950)*, București (2007); Andrei Milin, Miodrag Milin, *U.A.C.D.S.R. sau Sârbi din România pe baricadele Războiului Rece*, Timișoara (2009).

³ Ne gândim la proiectatul Congres al sârbilor „pentru democratizarea României”, însă și cu posibile motivații secesioniste în acele vremuri incerte, ale lunilor de sfârșit de război. Ca fapt divers, circulau pe atunci zvonuri despre așteptata schimbare a denumirii orașului Timișoara în Titovgrad (Titigrad). Vezi pe larg în M. Milin, A. Milin, *Sârbi din România și relațiile...*, 33–79.

* e-mail: miomi333@yahoo.com.

¹ Denumire uzuală. Denumirea ei corectă e S.S.K.D.U.R. (Savez slovenskih demokratskih udruzenja u Rumuniji); sau în românește U.A.C.D.S.R. (Uniunea Asociațiilor Culturale Democate Slave din România) deși ea aproape în totalitate era formată din sârbi.

a activităților desfășurate de militanții comuniști și pro-comuniști sârbi. Tabăra „recalcitrantă” a fost cercetată, într-un interogatoriu dur, în noaptea de 12/ 13 iulie, de către activistul de la Centru Iosif Bogdan. Controlul s-a extins în săptămânile și lunile ce au urmat⁴, sub coordonarea activistului de la Regionala de partid Banat Mirko Jivković (viitor universitar la București și supraveghetor-îndrumător al activității emigranților iugoslavi și apoi a studenților sârbi din capitală); acestuia i-a fost asociat (și infiltrat) în Conducerea treburilor Uniunii Sârbe dascălul Alexandru Kurici, un fanatic și obtuz aderent al liniei P.M.R., supraveghetor mulți ani apoi al liceenilor sârbi din Timișoara; mai ales al celor care au parcurs experiența nefericită a deportării în Bărăgan.

Nu e mai puțin adevărat că și Serviciul iugoslav de Interne a avut partea sa (credem noi, majoră!) de contribuție la inflamarea tensiunilor⁵; deocamdată, însă, arhivele respective păstrează o precauță tăcere în această privință.

Prin urmare, astfel a început să se pună în mișcare Mașinăria represivă a Regimului comunist de la București. În paralel populația minoritară, covârșitor de proveniență rurală și puțin instruită și la fel, ușor manevrabilă, ajunge pradă emoțiilor negative⁶ în deosebit de fragila pace așternută peste râurile încă nevindecate ale teribilei conflagrații.

⁴ Vezi pe larg desfășurarea episoadelor, cu susținerea documentară, în A. Milin, M. Milin, *UACDSR...*, 11–292.

⁵ Vezi Mircea Rusnac, Procesul intentat liderilor sârbi „titoiști” (1950) și implicațiile sale. *AnB*, (S.N.), V, Timișoara (1997), 383–395; Pe larg *Culegere de materiale privitoare la activitatea criminală a serviciilor de spionaj imperialiste pe teritoriul Republicii Populare Române*, București (1951) (Capitolul *Procesul trădătorilor și spionilor titoiști*, 151–201).

⁶ Jean-Fr. Soulet, în cartea menționată (p. 27, subcapitolul *Populații aflate între entuziasm și teamă*) face un comentariu remarcabil despre ipostazele de implicare a populațiilor în cel din urmă Conflict Mondial. Unii au trăit, finalmente, conflictul cu o stare emoțională pozitivă, proprie taberei învingătoare. Celorlalți, le-au rămas frustrări, de tot felul. Acum, în România, majoritatea, pricopsită cu regimul comunist, adus din Răsărit, mai degrabă încerca frustrări, după eșuarea proiectului național maximal, pe Frontul de Est. Sârbii de la noi, puțin simpatizați de majoritari datorită conexiunilor rasiale cu dușmanul istoric de la Răsărit, vor trăi sentimentul de împlinire a așteptărilor odată cu prezența Armatei Roșii și în Banat. Acest sentiment trece de-a dreptul în euforie, după reușita politicii lui Tito, pentru care mulți au și combătut cu arma, la partizani. O dată cu sciziunea din Blocul comunist, ajunsă până la așezarea semnelor de egalitate dintre Tito și fascism, sârbii trăiesc de-acum o totală bulversare a scalei de valori existențiale. Un asemenea mediu emoțional a generat și reacția lor de tot irațională (adică, opunându-se în acest microcosmos, practic lumii întregi), de contestare fățișă a Rezoluției fatale din 28 iunie.

După izolarea grupării „recalcitrante” s-a dezlănțuit asupra populației sârbești o adevărată ofensivă propagandistică de tip stalinist – P.M.R.-ist, cu școli sâtești de partid, instructori și agitatori, turnători, informatori zeloși de teren, luarea sub observație și supraveghere militară a localităților „nesigure” din graniță și a liderilor de opinie de către Securitate, orchestrarea primelor procese de înaltă trădare a noii republici dar și a socialismului în general...⁷

„Îndrumătorul cultural”

Ca instrument de îndrumare și readucere a celor descumpăniți sau nehotărâți pe calea „justă” a fost înființată gazeta „Îndrumătorul cultural”. Era, până la urmă și un fel de ghid de inițiere a lumii rurale în regulile obedienței și adulării vulgare a faraonului moscovit și a epigonilor săi, perfizi și ipocriți, de la București.

După stângăciile începutului de drum, cel de-al doilea număr⁸ se deschide, pompos și solemn, cu *Imnul Uniunii Sovietice*, grăind despre indestructibila uniune a republicilor, încheată prin duhul ziditor al Rusiei mărețe, călăuzit de marele Lenin, spre limanul însoțit al libertății popoarelor; popoare îmbrățișate de steagul uniunii după poveștile lui Stalin: credință, muncă și fapte mărețe!

Pe contrapagină la imn⁹ și în antiteză, sunt minuțios așternute repere de evaluare – tălmăcite după „Pravda” moscovită – ale stărilor negative din Iugoslavia: naționalismul exacerbat al grupării Tito – Ranković¹⁰ care și-a pătat mâinile cu sângele eroului stalinist Arso Jovanović¹¹ și care deschide, în acest fel, drum reacțiunii imperialiste.

⁷ M. Milin, PCR și minoritățile: cazul U.A.C.D.S.R. sau sârbii bănățeni – de la erezie la calvarul „reeducării”. Volumul *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, Editori Vasile Ciobanu și Sorin Radu, vol. II, Sibiu (2007), 219–234.

⁸ *Kulturni uputnik za kulturne domove* (Îndrumătorul cultural pentru căminele culturale), nr. 2, noiembrie 1948, Timișoara, 2.

⁹ *Ibidem*, Editorialul *Kuda vodi nacionalizam Titove grupe u Jugoslaviji* (Unde duce naționalismul grupării lui Tito din Iugoslavia), 3–8.

¹⁰ *Aleksandar Ranković*, apropiat al lui Tito, s-a evidențiat în Război și mai ales după, ca șef al Securității (UDB-a, Ured za drzavnu bezbednost = Departamentul securității statului) și lichidator al opoziției armate anti-Tito, a cetnicilor colonelului Draza Mihajlović. A sfârșit politic în dizgrație la mijlocul anilor 60, reproșându-i-se simpatii naționaliste sârbești.

¹¹ *Arso* (*Arsa*, *Arsenije*) *Jovanović*, general, șef al Statului Major al Armatei de partizani (JNA, Jugoslovenska narodna armija = Armata populară iugoslavă). Trimis după război la studii militare în U.R.S.S.; asasinat de UDB-a la granița cu România, în împrejurările tenebroase din toamna anului 1948. Cercetări mai noi relevă însă relativa dezamăgire a ofițerilor iugoslavi

Stalin este, în continuare, marele călăuzitor al muncitorilor din lumea întreagă. Singurul capabil să-i îndrume pe calea păcii veșnice și a izbăvirii de războaiele sângeroase, a sfărâmării robiei capitaliste și a progresului deplin al umanității. După o scurtă deliberare autorul „anonim” ajunge la concluzia definitivă că „...și în politica noastră nu există vreo opțiune care să nu fie creația lui Stalin”¹².

Și umorul negru venea să încarce, mai mult, povara strivitoare a fricii generalizate¹³.

Un text apologetic proslăvea apoi Constituția și legislația stalinistă; iar cuvintele Generalissimului mărturiseau singure că „...milioane de oameni cinstiți din țările capitaliste își doreau cu ardoare să li se înfăptuiască toate cele ce s-au împlinit deja în U.R.S.S.”¹⁴ De bună seamă un prolog pe măsură pentru noua Constituție românească, a republicii populare.

După rețetar sovietic s-a încercat și o modelare a „Iugoslaviei socialiste”¹⁵ de către grupul emigranților rămași la Moscova după schisma comunistă. Aceștia s-au reunit, în aprilie 1949, pentru inițierea unui organ de presă corespunzător; unul dintre „corifeii” orientării pro-staliniste a fost Radonja Golubovici, fostul ambasador la București, care a defectat linia lui Tito.¹⁶ Publicația s-a vrut și un

față de condițiile de studiu și de viață pe care le-au aflat în Uniunea Sovietică. Vezi pe larg, Miroslav Perisic, *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima. 1945–1958 (De la Stalin la Sartre. Formarea inteligenței iugoslave la universitățile europene...)*, Beograd (2008), 225–254. Autorul menționat remarcă caustic: „...un mare număr de studenți și ofițeri iugoslavi nu au avut nevoie de multă vreme ca să se dumirească de faptul că ei nu erau pentru ruși ceea ce erau rușii pentru ei.” Din cele 1984 de cadre militare aflate în 1948 la studii în U.R.S.S., au trecut de partea Rezoluției 342, restul repatriindu-se. (p. 251–252). Ofițerii iugoslavi de la Moscova s-au repatriat prin România, pe la Jimbolia. O notă informativă, adresată Inspectoratului de jandarmi din Timișoara, din 7 august 1948, spunea: „...după ce s-au imbarcat în trenul iugoslav și trenul s-a pus în mișcare, au început a se manifesta pentru Tito, strigând ‘Jugoslavija’ și ‘Zivio drug Tito’.” (M. Milin, A. Milin, *Sărbii din România și relațiile româno-iugoslave...*, 214).

¹² *Kulturni uputnik...*, nr. 3/ 1948, 3–9.

¹³ *Povukao je rec (Și-a retras vorba)*. Țăranul muncitor se afla într-o dispută aprigă cu un chiabur veros care se sustrăgea de la obligația cotei de cereale. „— Ești atât de odios că nu meriți nici măcar să te înghită pușcăria!” Chiaburul a reacționat furibund, insistând ca proletarul agricol să-și retragă cuvintele. „— Ei bine, zise muncitorul de la sat, uite, îmi retrag vorba: meriți pe deplin să te înghită pușcăria!” (*Ibidem*, 21).

¹⁴ *Ibidem*, *Constituția stalinistă*, 23.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 9/ 1949, 7. Vezi și anexa foto.

¹⁶ *Radonja Golubovici*. Ambasador al Iugoslaviei la București. S-au emis mai multe note verbale, cu acuzații reciproce, între Iugoslavia și România, în împrejurarea dezertării ambasadorului Golubovici, din 30 iulie 1948. Acesta a înștiințat și ziarul „Scânteia” despre abandonarea liniei lui Tito. (M. Milin, A. Milin, *op. cit.*, 207–213).

cadou din partea Moscovei către proletarii iugoslavi, pentru sărbătoarea internațională a muncii proletare. Dar și despre 1 Mai tot Stalin era cel așteptat să se pronunțe, în termeni providențiali¹⁷.

Pentru sărbii din România un reper ideologic l-a oferit zbirul propagandei de partid din acea vreme Iosif Chișinevski. Perorațiile sale¹⁸, dezlănțuite la reuniunea națională a „partizanilor păcii” de la București atinseseră paranoia în chestiunea iugoslavă:

„Frica de pace, caracteristică a imperialismului, a început să-i cuprindă și pe agenții trădători din conducerea Iugoslaviei... Căpeteniile iugoslave — marionete ale imperialiștilor anglo-americani, prin fraze festive, despre edificarea socialismului... fără ajutor sovietic și al proletariatului internațional ci doar prin dolari atlantizați și marshall-izați — încearcă să ascundă trădarea socialismului... și avortarea lor într-o republică burgheză banală, ținută în lanțurile sclaviei imperialiste... Iugoslavia decade, pe zi ce trece, într-o piață de consum a culturii reacționare occidentale... Proiecții grandioase ale filmelor decadente americane se desfășoară în prezența autorilor, a Prezidiului și a Guvernului iugoslav... În sălile de cinematograf ale Iugoslaviei s-au stărnit însă manifestații... poporul nu iubește filmele americane cu gangsteri, jafuri și incendii. Acesta le respinge cu scârbă căci le recunoaște drept arme dușmănoase ridicate împotriva sa și uși deschise propagandei de război. Manifestanții au scandat ‘Vrem filme sovietice!’. Trădătorul și infractorul Tito și goebels-ul iugoslav Moshe Piade¹⁹ încearcă să-i ademenească pe oamenii de carte, scriitorii, artiștii, de partea clicii naționaliste și să-i îndrepte împotriva intereselor popoarelor iugoslave și a frontului păcii. Însă faptul că sute de scriitori și profesori au fost încarcerați în temnițele lui Rankovici, unii uciși în chinuri de către ienicerii acestui călău, alții constrânși la ilegalitate sau emigrare, dovedește că rezistența intelectualilor... ia amploare... Poporul iugoslav înțelege tot mai limpede că sub masca lui Tito și a acoliților săi... se ascunde un agent al trusturilor și înrobitorilor de popoare, al piromanilor războiului... Eroicele popoare iugoslave văd însă în Uniunea Sovietică forța eliberatoare... împotriva clicii naționalist-șoviniste a

¹⁷ *Kulturni uputnik...*, nr. 8/ 1949, I. V. Stalin — *Despre 1 Mai*, 1.

¹⁸ *Ibidem*, *Din referatul tovarășului... la Congresul intelectualilor din R.P.R. pentru pace și cultură*, 25–27.

¹⁹ *Moshe Piade*, Prim ministru al Iugoslaviei în acei ani.

lui Tito, o agentură a reacțiunii imperialiste... dușmana culturii și a păcii ...”

Nici Bucureștiul n-a rămas în urma Moscovei; în capitala României a luat ființă publicația emigranților iugoslavi „Sub steagul internaționalismului”²⁰. Ei s-au așternut la drum cu aplauze și ovații către U.R.S.S., Partidul bolșevic și genialul conducător al popoarelor I. V. Stalin. Din noua echipă redacțională sunt pomeniți Duško Novakov, Ljubo Pavicevici, Ivan Dobrašinovici, Dmitar Koraci, Milan Poznan, Slavko Dobrosavljevici. Dintre ceilalți emigranți mai sunt evidențiați S. Gruici, T. Knejevici, J. Tomin, B. Trkulici, S. Pavlovici, M. Petrin, Z. Milici, M. Petrovici²¹. Erau însă și mulți alți, destui în dizgrație față de evoluțiile politicii de la București.²²

Cei extrem de zeloși se vor evidenția și în proze și versuri penibile, inclusiv în paginile „Îndrumătorului cultural” timișorean, destinat conaționalilor din România; din precauție, probabil (și nu din jenă!), o vor face sub pseudonim. În numerele de început ale „Îndrumătorului” cel mai sânguinos va semna Gorcilo Mitrovici.²³ Într-una din isprăvile sale pe versuri va amesteca, de-a valma, gândurile criminale ale lui Tito ce îmbrățișează fascismul, cu focul punitiv al katiușelor roșii și jurăminte fierbinți de devoțiune para-normală față de miticul locuitor al Kremlinului.²⁴

Spre jalonarea comunismului autohton.

P.M.R.-ul și marile aniversări

Treptat, treptat, intră în scenă și realitatea românească cea nouă, a republicii populare. Exponentul ei de prefață este, deocamdată, un Chișinevski, pe care l-am văzut în ipostaza de perfid și veninos critic al iugoslavilor, chiar peste orizontul de așteptări al Moscovei. Aflăm însă, curând, că există și o zi a independenței românești, 9 Mai 1877; și aceasta, în pofida „murdarei falsificări” a „moșierimii burgheze”, care a încercat, zadarnic să o camufleze, în spatele zilei de apologie dinastică, de 10 Mai. Inutil însă, căci prusacul Carol, principele adus la putere, s-a dovedit în cele din urmă „...un păzitor

al intereselor capitaliștilor străini.”²⁵ Împotriva acestei politici „trădătoare” și a jugului imperialist s-a ridicat, eroic, clasa muncitoare. Adevărata independență a dobândit-o însă abia după înfrângerea Germaniei hitleriste și eliberarea țării de către glorioasa Armată Roșie... Concluzia:

„Nu trebuie să uităm că Uniunea Sovietică ne-a ajutat și ne ajută mereu, dând sprijin economiei noastre... ca să ne putem păstra independența și înfăptuirile democrației pe care le-am dobândit...”²⁶

Nici n-a trecut euforia sărbătorilor de Mai că iată, după aceeași lumină izvorâtă de la Răsărit, bieții români au fost loviți de o furibundă exaltare a depășirilor „eroice” și apoi, fără măsură, chiar demențiale, a planurilor de tot felul, ilustrate prin tropotul tot mai îndrăcit al cifrelor și procentelor scăpate de sub control.

În aceeași euforie lipsită de cenzura bunului simț textul *Ce este colhozul?* îl bombardează pe cititorul rural cu cifre și statistici amețitoare despre mulțime de cereale și ruble ce-i vor inunda, irezistibil, gospodăria; că nu are de ales, țăranul bănățean, mai sceptic, se dumirește curând, citind și concluziile lipsite de echivoc: „Puterea sovietică este direct interesată de întărirea democrației colhoznice... căci aceasta contribuie la întărirea neîncetată a rânduielilor colectiviste și-n același timp la întărirea forței statului sovietic.”²⁷

Încet, încet, și condeierii-țărani ai noilor vremuri își fac tot mai simțită prezența în corul polifon și pluri-stratificat al adulătorilor la toate nivelele ai noului paradis mincinos. Poetul-proletar agricol Laza Ilici își acordează stângacele strune pe temele viguroase, de rezistență și impact ale revoluționarismului antiimperialist. Cu cât înțelege mai puțin cu atât se sumește mai mult, furibund și bezmetic, elanul versificatorului: dinspre colectivitul din Variaș săgeți de tunete și fulgere revoluționare sunt slobozite, amețitor, peste Wall Street-ul new-yorkez sau City-ul londonez, semănând spaimă în „monstruoșii imperialiști” și „maniacii atomici”; și peste vreme, aducând o tristă compătimire cu destinul rătăcit al celor lipsiți de simțul măsurilor.²⁸

²⁰ *Ibidem*, nr. 9/ 1949, 68.

²¹ *Ibidem*, 63.

²² Despre disensiunile din clubul iugoslavilor emigranți la București, vezi Vukale Stojanovici, *Senke Bukuresta (Umbrele Bucureștiului)*, Zrenjanin (2003). Autorul, într-o scriere memorialistică despre experiența sa bucureșteană, din anii 1949–1952, dezvoltă tema conflictului personal cu Duško Novakov și anturajul de parveniți al acestuia.

²³ *Gorcilo Mitrovici*, un fel de „Dumitrescu Amărășteanu” sârb.

²⁴ *Kulturni uputnik...*, *Suznjeva izjava (Mărturia întemnițatului)*, nr. 11/ 1949, 13–14.

²⁵ *Ibidem*, 9 Maj – dan nezavisnosti (9 Mai – ziua independenței), nr. 8/ 1949, 14.

²⁶ *Ibidem*, 15. Formula obedienței de început a rechizitoriului propagandistic românesc de tip comunist „U.R.S.S. ne-a ajutat și ne va ajuta mereu!”, va fi, pe măsură ce regimul autohton dobândește o înfățișare naționalistă (național-patriotică), înlocuită cu exprimarea „datorită grijii și înțelepciunii partidului și guvernului nostru”, vădind o fătășă suficiență de sine a guvernanților proletari de la noi.

²⁷ *Ibidem*, nr. 11/ 1949, 20.

²⁸ *Ibidem*, *Onima iz Volstrita (Mesaj către cei de pe Wall Street)*, nr. 12/ 1949, 8.

Un spațiu privilegiat a fost rezervat concluziilor Conferinței anuale de la Budapesta a Biroului informațional al partidelor comuniste și muncitorești. În rezoluția finală, la un an de la schismă, apar, paradoxal, unele concluzii mai degrabă negative despre rezultatele luptei anti-Tito.²⁹ Se aprecia în viziunea Moscovei că „trădătorii iugoslavi” au avut succes, propunându-și „crearea de bande politice contrarevoluționare alcătuite din elemente reacționare, naționaliste, clericale, fasciste...” în vederea desprinderii „țărilor frățești” de Uniunea Sovietică. Clica trădătoare ar fi reușit să transforme Belgradul într-un centru american de spionaj și propagandă anti-comunistă, alăturându-se, fățiș, în cadrul ONU, blocului imperialist „... într-un front comun cu americanii reacționari...”. Ca atare, Iugoslavia s-ar fi transformat, peste noapte aproape, într-un stat anticomunist, polițienesc, cu un regim de tip fascist.

În ton cu asemenea vremuri un alt diletant de versuri libere pe tema îndoctrînării proletare a workerilor nord-americani, învățătorul Bojidar Cherpenișan se apucă să toarne, de-a dreptul în stihuri, o „scrisoare deschisă” către muncitorul american.³⁰ Nu știm dacă destinatarul a înțeles ceva din limba comunicării și „filosofia” mesajului dar e cert că rapsodul P.M.R.-ist oferea promisiuni de „libertate și prosperitate” de care s-au împărtășit toți românii, deopotrivă, pe calea leninistă de lumină, lărgită considerabil de Stalin, până peste Atlantic.

„Îndrumătorul cultural” al sârbilor din satele bănățene de la începutul anilor 50 iradiază încă sub imperiul propagandistic sovietic, cu repertoriul desfășurat între faptele „eroice” ale agriculturii lui Miciurin și între epopeea grenadierilor generalului Pamfilov, care au stăvilit uraganul de oțel al *panzerelor* în fața Moscovei nepieritoare.

Sub același suflu al ofensivelor ia amploare și propaganda colectivizării; și aici sârbii se remarcă, printre primii...

La doar un an de la demararea acesteia, în localitatea Sâmpetru Mare se reunesc colectiviztii de frunte ai Banatului de câmpie. Între preocupări de cultura câmpului și zootehnie s-au intercalat

lozinci mobilizatoare și evocări patetice „... a 27 de ani de la moartea marelui geniu și învățător al omenirii muncitoare, organizatorul Marii revoluții socialiste din octombrie, creatorul primului stat socialist, marele și nemuritorul Lenin.” Activistul regional și conferențiarul de servicii al propagandiștilor colectiviști Mirko Jivkovici își expune concluziile de rigoare: „Miracolul” colectivizării este rodul „marii științe” a tovarășului Stalin... care i-a îndrumat pe colhoznicii sovietici... întocmai cum o face în România P.M.R.-ul, avangarda... ghidată de experiența Uniunii Sovietice... în lupta pentru socialism.” Jivkovici ține să accentueze că „rolul fiecărui truditor sârb este să lupte împotriva uneltirilor titoiste, al căror rol murdar a fost dezvăluit...”³¹ [era în toi cumplita represiune, slobozită prin „clasicul” *Proces al trădătorilor și spionilor titoiști* – obs. M. Milin³²]. Toată manifestația s-a încheiat prin vizionarea „cu mare interes” a filmului *Tânăra gardă* și... petrecere cu dans, „până în zori”.

Clișeul de legitimare națională al regimului comunist autohton l-au făcut marile aniversări. Și acestea erau însă, deocamdată, evocate ca derivând din fapte rusești, revoluționare.

Suflul de inspirație al P.M.R. (P.C.R.) ar fi fost soldații ruși staționați în Moldova, care ar fi ridicat și conștiința revoluționară a țăranilor români, „pregătindu-i” pentru marile confruntări de clasă, cu Monarhia și burghezo-moșierimea. Minoritarii aflau astfel că nu e de șagă cu P.M.R.-ul, care de la început s-ar fi postat, ferm, pe linia cea dreaptă, trasată, vizionar de ingemănații dascăli ai proletariatului Lenin și Stalin. Partidul a avut și meritul de a mobiliza proletariatul român în anii 30, în luptele de clasă de la Grivița... Mai târziu tot partidul a declanșat lupta fără menajamente împotriva chiaburilor... iar cu ajutorul U.R.S.S. a sporit numărul de tractoare și mașini agricole ce modernizează agricultura românească...³³

Un deosebit interes arată P.M.R.-ul și pentru confiscarea zilei de 1 Mai, care în U.R.S.S. e „sărbătoarea bucuriei proletare” și a cinstirii „marilor izbânzi” ale muncii faraonice pe șantierele Kuibășev, Stalingrad... dar și îngemănatele „Steagul roșu” din Orașul Stalin sau „Sovrommetal” Reșița...³⁴

Momentul 23 August este încă, deocamdată, în conul de umbră al ... „strălucitelor victorii ale armatei sovietice... care au făcut posibilă și lupta poporului nostru sub conducerea Partidului comunist pentru sfărâmarea jugului fascist și... luptând

²⁹ *Ibidem*, *Jugoslovenska kompartija pod vlasu ubica i spijuna. Rezolucija Informacionog biroa (Partidul comunist iugoslav sub conducerea asasinilor și spionilor. Rezoluția Biroului informațional)* nr. 1/ 1950, 21–26. Această evaluare pesimistă trebuie corelată și cu valul furibund de procese și execuții politice ce au cauzat schimbări structurale radicale la vârf în partidele și democrațiile populare „frățești” est-europene. Vezi o admirabilă analiză comparativă a represiunii staliniste în „democrațiile” est-europene la J. Rotschild, *op. cit.*, 115–212.

³⁰ *Kulturni uputnik, Otvoreno pismo americkom radniku (Scrisoare deschisă către muncitorul american)*, nr. 3/ 1950, 28.

³¹ *Ibidem*, nr. 2/ 1951, 45–47.

³² Vezi nota 5.

³³ *Kulturni uputnik*, nr. 5/ 1951, Editorial, 7–13.

³⁴ *Ibidem*, 3–5.

împotriva imperialismului anglo – american... pentru întâia dată în istoria sa să dobândească cu adevărat independența națională.” Și încă odată, se precizează, cu rigoare, că „aceste minunate înfăptuiri” nu ar fi fost posibile fără ajutorul „permanent și neprecupețit” al Uniunii Sovietice. Abia apoi se dezlănțuie cavalcada cifrelor și statisticilor probând „succesele de netăgăduit” ale regimului.³⁵ Totuși, în contradicție parcă cu cele enunțate anterior, un alt text omagial ne explică, pe îndelete, că

„... întregul plan politic și militar de răsturnare al dictaturii antonesciene și luptei împotriva ocupanților hitleriști a fost compus și desfășurat sub îndrumarea și conducerea tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej.”³⁶

Să citești, să vezi și nu știi ce să mai crezi!

Concluzii

După stângăciile începuturilor de împrumut, în creația reciclată pe tiparele stalinismului, a minoritarilor sârbi, la începutul anilor cincizeci apar și primele voci autohtone. Acest mediu, intens și chiar sufocant de terorizat de pârgăhiile politicului, va genera o creație pe măsură: infestată de prejudecăți și spaime, complexul omniprezent de vinovăție, oricând o posibilă anticameră pentru represia cea mai violentă, fizică.³⁷

Cu, practic, mai mulți intelectuali adevărați aflați la închisoare decât în libertate, se va săvârși, populist spus, „separarea grâului de neghină”. O ruptură dramatică, împingând expresia culturală în înfățișare minoritară pe căile pierdute ale confrunțărilor politice și reprimării libertății de exprimare.

Înflorește așa-zisa cultură proletară care s-a încuibat, temeinic, în instituțiile sistemului. Tratată cu dispreț și instrumentată politic de exponenții majorității. Niciunde acasă, nerecunoscută, percepută corespunzător, mai curând drept un exercițiu

de exprimare culturală în limba națională, însă de o identitate străină pentru țara și cultura mamă.

Rezultatul acestor traume este o creație minoră, marcată de frustrări și neîmpliniri, nicidecum și niciunde în întregime apreciată; obediență politicului cotidian care o poartă, tot așa, într-un regim de „respirație artificială”, până ce și acesta și-a dat, de tot, duhul.

THE SERBS IN ROMANIA UNDER THE RULE OF „WOODEN LANGUAGE” (FROM „YUDA” TITO AND STALIN THE GENIOUS TO THE REGULATIONS OF DOMESTIC COMMUNISM)

(Abstract)

After the clumsiness of a borrowed start, in the recycled art of Stalinist patterns for the Serb minority, at the beginning of the 50's, the first native voices occurred. They were intense, even smothering, with terror, and generated a measurable artistic creativity, infested by fears and prejudice, the overall guilty complex, anytime a possible antechamber for the most violent physical oppression.

Having many real intellectuals imprisoned than actually at large “a separation of the wheat from the chaff” was done. A dramatic split pushing the cultural expression of the minority on to the lost paths of political confrontation and suppression of freedom of expression.

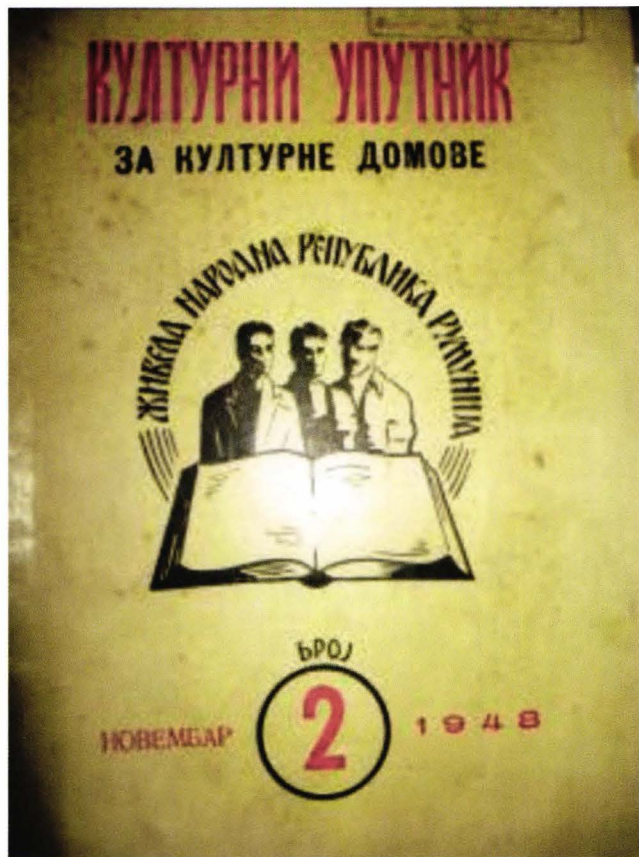
The so-called proletarian culture flourished into the system's institutions. It was despised and politically used, never at home, unrecognized or inadequately perceived, more likely as a cultural expression exercise on the official language, but of a strange identity for the country and native culture.

The result of these traumas was a minor artistic creation, marked by frustrations and failures, never and nowhere entirely valued, obedient to everyday politics that kept it on intensive care, until it finally passed away.

³⁵ *Ibidem*, nr. 8–9/ 1952, Editorial, 3.

³⁶ *Ibidem*, 49.

³⁷ Un umor negru, involuntar (sau, poate, de o perfidie diabolică) se degajă din poezia naivă (sau pretins naivă) *Posle proveravanja (După verificări)* a lui S. M. Lalic. (*Ibidem*, 44). O asemenea ciudată creație are și ea cauze politice: epurările masive ale P.M.R.-ului de foști legionari și alți dușmani reali sau imaginari.

1. Copertă la „Îndrumătorul cultural”

2. Chipul nelipsit al „geniului conducător și dascăl al popoarelor”, din cuprinsul „Îndrumătorului cultural” (nr. 3 / 1949, p. 19)

3. Și despre 1 Mai tot Stalin avea cuvântul decisiv (nr. 8 / 1949, p. 1)

4. Tito cu barda. Cea mai „populară” caricatură din acei ani a conducătorului iugoslav ... (5 / 1950, p. 19)

5. Tito recrutează foști SS-iști... (9 / 1949, p. 63)

6. „Pentru Iugoslavia socialistă”, organul de presă al staliniștilor iugoslavi de la Moscova (9 / 1949, p. 7);

7. „Sub flamura internaționalismului”, publicația staliniștilor iugoslavi de la București ... (9 / 1949, p. 63)

ЈУДА-ТИТО ПРИЗНАЈЕ...

ХОРИЈА ЛИМАН

Дошао је децембар. Али у Југословенским лукама није се појавио још ниједан транспорт намирница од прекоокеана. Једног јутра, у зору, један трбушати брод под америчком заставом уловно је у мрачну луку тужног Дубровника. Када је његов товар искрцан на обалу, видео се да је оружје. Над пристаништем и над валовима Јадрана лебдеа је сива магла, а небо се још није ослободило приг поћног веза. Попут гешгстера пожурили су агенти Удбе да сакрију сандуке са оружјем у магацине, да о томе лука не дозна. Као гешгстери. Они су се журили по мрак у кло алоцишпи који не воде светлост.

Дошао је и месец децембар. У сплитској луци Американци истоуарју бродове са оружјем. А на правца Загребa стиже воз на-товарен муницијом. Он стиже управо из Западне Немачке. Навршило се међутим месец дана откада је Јуда-Тито најавио Сулибергеру, дописнику Њу-јорк Тајмса: „Да би се избегла глад, потребно би било да нам до месеца децембра стигну намирнице. Када

двора, о „ружници руменој“ и о „росној јагодици“.

Каква ружница која заудар од лепавице крви! Каква гломазна јагода од 110 кг! „Његов кревет тежак је 500 кг“ — нише у иранском листу „Азик“ његов бивши ађутант, протеран грозотама титовског „социјализма“. „Ујутру после гимнастике, он поједе 4 јајета, рибе, млека и пола килограма масла. Читао је у једном америчком часопису да је најхранљивији обед онај који се поједе ујутру“. Широм целе Југославије милиони радних људи једу два пута дневно по две канике ретке куће. Гуја на Белог двора се међутим храни по прописима неке бузале од америчког листића. Он држи куру за гојена.

Тито „хитно“ захтева да се гоје свише. Људи могу да лено умру од глади, али свише треба снасти: оне су одишне крикљаве и не могу се извозити у Западну Немачку.

Јуда-Тито је говорио, а стипенисти „Њујорк Тајмса“ је верио прибезежло. „Не достаје нам кромпир и пасуљ, врло много

8. Iuda Tito, „demascat“ de Horia Liman, în versiunea sârbească ... (9 / 1950, p. 18)

БОРИСЛАВ ПОПОВИЋ
председник Савеза словенских
културно-демократских
удружења у НРП

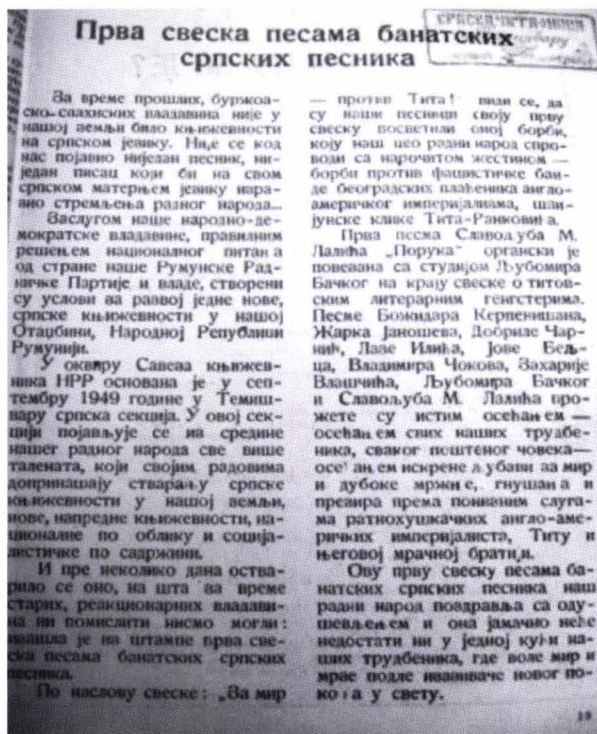
Вечита захвалност Совјетском Савезу и другу Стаљину

Српска сународност у Румунија заједно са румунским народом и осталим сународностима наше земље сачини дан 23 августа, дан свог ослобођења.

У историји наше земље тај дан представља велику прекретницу, од тог дана развојата наше земље узима потпуно нов правца.

Борба радног народа, на челу са радничком класом и њеном Партијом, после 23 августа 1944 води из победе у победу и политички снагу класног непријатеља; радничка класа захваљује политичку власт и у чврсто објављеним редовима припоузе најшире масе радних људи у управљању земље, у изградњи социјализма. Државни апарат изграђен од стране некадашњих противнародних властодржаца, већ је у свим деловима подиштен и измењен са новим, демократским државним апаратом, заснованим на начелима народне демократије. Нова демократска војска, народно правосуђе, народни савети, а нарочито ова последња носила су нове политичке власти; они претварају нову, праву пролетерску и народну демократију, у њиховом раду учествују и

9. Borislav Popovici, preşedintele Uniunii Sârbe, la datorie, cu „Veşnic omagiu ...” (9 / 1950 ..., p. 7)

10. Poezii ruşinii la sârbii. Prima promoţie (... 1 / 1951, p. 13)

11. La Căminul cultural din Variaş se repetă „kazacioc”; în timp ce „titoiştii”, „chiaburii” şi ceilalţi „duşmani ai poporului” iau drumul Bărăganului

12. Panoplie a „capodoperelor” limbii „de lemn” pentru sârbii din România

13. Cercul de studiere a biografiei tovarăşului Stalin la Colectiva „Arso Jovanovici” din Soca

ISTORIA CULTURII, MUZEOLOGIE,
ISTORIOGRAFIE, CATALOAGE, VARIA

ANTIMISE – ANALIZĂ ICONOGRAFICĂ

Hedy M-Kiss*

Cuvinte cheie: *Antimis, analiză iconografică, structură compozițională, morfologia imaginii, simbolistică, tehnică, descriere*

Keywords: *Antimension, iconographic analysis, compositional structure, morphology of the image, symbolism, technique, description*

1. Antimisul Mitropolitului Peter Mogila al Kievului, 1646

Analiza iconografică

Structura compozițională

Spațiul plastic bidimensional este în formă de dreptunghi, cu orientare orizontală și simetrică față de axa verticală. În cele patru colțuri sunt amplasate patru medalioane ornamentate, spațiul, de obicei, rezervat celor patru Evangheliști.

Centrul de interes este situat în partea inferioară față de axa orizontală și este creat de Sfânta Cruce și Mântuitorul întins pe giulgiu și ținut de patru îngeri. Centrul de interes este încadrat într-un triunghi sau piramidă, în partea superioară și într-un dreptunghi, în partea inferioară.

Ritmicitatea este creată în zona de interes a compoziției de cei patru îngeri, dispuși simetric, Iisus Hristos și Cruce. Personajele reprezentate sugerează o compoziție relativ statică, față de alte compoziții cu aceeași temă.

Elemente de morfologia imaginii

Descriere, Simbolistică, Tehnică

Redarea spațialității, în perspectiva liniară și ecranul spațializant, nu a fost o prioritate a acestei imagini. Mormântul este reprezentat în perspectiva inversă. Personajele sunt reprezentate prin ierarhizarea mărimii, proporția corpului Mântuitorului este de 1:9, iar îngerii sunt jumătate din lungimea corpului acestuia.

În partea dreaptă și stânga, deasupra brațelor crucii sunt inițialele I Σ X Σ, iar sub brațele crucii, stânga, dreapta, H I KA. Sub brațele Crucii sunt reprezentate instrumentele de tortură, prăjina cu suliță și prăjină cu burete.

Tehnica de realizare este imprimare pe pânză, în cromatică negru pe alb.

În literatura de specialitate se presupune că primul Antimis sârbesc al lui Arsenie Cearnoievici a fost executat după desenul unui zugrav anonim din anturajul său, după o propunere simplă a compoziției „Jelirea lui Hristos”. Această schemă compozițională nu este obișnuită și nu se bazează pe tradiția postbizantină, balcanică. Privind atent, se observă că nu a fost prezentată „Jelirea lui Hristos”, cea tradițională, ci o temă nouă „Punerea în mormânt al lui Hristos”.

Modele formale precum și ideea că Antimisele să fie efectuate într-o tehnică nouă și recunoscută pentru sârbi au ca început modelul ucraineanorusească. Ivan Goșev, în urmă cu jumătate de secol, și-a exprimat părerea că Antimisul lui Arsenie Cearnoievici, prin formulările sale este de acord cu Antimisul Mitropolitului din Kiev, Peter Mogila, sfântit la 1646¹.

Producția curentă a Antimiselor tipărite la inițiativa Mitropolitului Kievului², a început în primele decenii ale secolului al XVII-lea. Pe lângă prezențe simbolice, tradiționale, asemănătoare cu Antimisul menționat al lui Longin, precum și cea de pe Antimisul tipărit al lui Iov Boreșchi, pe ele apar și primele compoziții cu scena „Plângerii lui Hristos” și a „Punerii în mormânt”.

După Mitropolitul din Kiev, la jumătatea secolului al XVII-lea, Antimisele tipărite au fost acceptate și de către Patriarhia din Moscova, iar între 1675–1697, în timpul Patriarhului Ioachim și Adrian, folosirea acestor Antimise devine obligatorie. Înainte de această perioadă, în timpul

* Muzeul Banatului Timișoara, piața Huniade, nr. 1, 300002, e-mail: andraskiss2000@yahoo.co.uk.

¹ Antimisul nu a fost restaurat de către subsemnata. M-K. H.

² Timotijević M., Prvi srpski štampani antimisi i njihovi uzori, în *Zbornik Matice Srpske za Likovnu Umetnost* 23, Novi Sad (1987), p. 39–69.

patriarhului Nikon, folosirea diversificată a Antimiselor în liturgie este uniformizată după sfatul Patriarhului Paisie din orașul Țarului.

Acest Antimis este considerat un reper arhaic în rândul obiectelor liturgice de acest gen, care s-au păstrat.

2. *Antimis de la Mitropolia Kruședol, 1708*

Analiza iconografică

Structura compozițională

Structura compozițională a scenei „Punerea în mormânt al Mântuitorului” este un spațiu fizic bidimensional, în formă de dreptunghi. Gravura este o formă de artă bidimensională. Prezenta lucrare este o gravură în metal pe suport textil din pânză de in. Spațiul plastic bidimensional, în formă geometrică de dreptunghi este orientat orizontal.

Elementele plastice sunt organizate în arealul determinat pe întreaga suprafață a spațiului plastic, în mod simetric și echilibrat, față de cele două axe, verticală și orizontală, a spațiului bidimensional.

Compoziția este închisă, atât prin inscripția de pe bordura celor patru laturi, cât și prin cele patru medalioane de formă circulară din colțuri.

Ritmicitatea este creată în zona de interes a compoziției de cele șapte personaje, patru Îngeri și trei Sfinți, Iisus Hristos și Cruce.

Raportul dintre formă și fond este aproximativ egal, fiind un echilibru perfect între gol și plin.

Elemente de morfologia imaginii

Descriere, Simbolică, Tehnică

Elementele de morfologie a imaginii, variația de mărime, respectiv ierarhizarea psihologizantă, sunt accentuate. Proporțiile corpului uman al personajului principal, Mântuitorul, poziționat orizontal este 1:9, iar celelalte personaje sunt de 1:6, sau sunt reprezentate prin dimensiuni mai mici ale întregului corp.

Perspectiva în acest caz nu este o prioritate, singurul element caracteristic este cea de suprapunere de planuri (1, 2 și 3). Compoziția nu este un ecran spațializant caracteristic.

Reprezentarea personajelor este canonică, se pot recunoaște elemente ale artei bizantine influențată de cea occidentală în această parte de est a Europei.

Pe scara axiologică, valoarea acestei piese se încadrează între primele Antimise vechi, valoroase, cunoscute, asemănătoare ca simplitate, compozițională cu cele rusești din secolul al XVII-lea.

Reprezentarea Lunei, cu profilul orientat în jos, este o particularitate față de alte Antimise cercetate. De asemenea, existența Sf. Moaște, împachetată și păstrată intact în partea dreaptă a gravurii,

în formă de un mic lăcaș pătrat, este o curiozitate, deoarece Antimisele scoase din uz au fost depozitate de aceste comori, ele fiind introduse în alte Antimise noi.

După lungi cercetări și investigații efectuate cu ajutorul specialiștilor din diferite domenii, cu ocazia restaurării și conservării³, am ajuns la concluzia că prezentul obiect datează din anul 1708 (data imprimării, după calendarul vechi 7216, din care se scad 5508 ani, pentru a obține data după calendarul Gregorian, actual) și a aparținut Mitropoliei de la Kruședol, respectiv Catedralei de la Ipek. Antimisul datează din perioada patriarhului Arsenie III. Cernoievici, care în anul 1690 a condus spre nord valul de emigranți din Serbia.

Antimisul a ajuns în posesia Muzeului Banatului Timișoara, Secția de Etnografie, prin achiziție din localitatea Soca, comuna Banloc, județul Timiș, în anul 1957, cu prețul de 60 de lei. Astăzi are numărul de inventar 1896 și se află în colecția Muzeului Satului Bănățean Timișoara. A fost restaurat și conservat de către subsemnata, în anul 2004.

3. *Antimis grecesc, 1733*

Analiza iconografică

Structura compozițională

Imaginea și structura compozițională a scenei „Punerea în mormânt a Mântuitorului” și elementele de morfologie sunt identice cu Antimisul grecesc 1751. Diferă, însă, prin inscripție și cromatică. Atât forma de artă, cât și spațiul fizic sunt bidimensionale. Tabloul este expresiv cu figurile stilizate natural și artistic⁴. În prim plan este reprezentat Mântuitorul, în poziție orizontală, cu mâinile întinse pe picioare. Deasupra mormântului dreptunghiular, pe un giulgiu lat, ținut la cap de „IOSIF kidevei”, iar la picioare de „sin to Nikodimo”.

Spațiul plastic reprezintă aria de desfășurare a compoziției, în acest caz scena „Punerea în mormânt a Mântuitorului”. Suportul este din material textil, pânză de in, pe care este imprimată gravura în metal, tehnica aquaforte.

Compoziția este simetrică, bine echilibrată față de axa verticală. Ritmul în compoziție este creată

³ Kiss Hedy, Restaurarea Antimisului din anul 1708 de la Mitropolia Kruședol, în *AnB, Etnografie*, VI, (2005), p. 229–238.

⁴ Cotoșman Gh., Antimisele Mitropoliei Banatului, contribuții la istoria Mitropoliei Banatului din secolele XVIII și XIX, în *MB*, XV, Nr. 10–12, 1965, p. 718–740; Cotoșman Gh., Vechime Antimise din bisericile Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului, în *MB*, XVII, Nr. 4–6, 1967, p. 263–289.

de personajele biblice din jurul Mântuitorului, sfinții și îngerii, totalizând un număr de zece personaje biblice cu aureole. Ele sunt reprezentate pe verticală, iar Mântuitorul pe orizontală.

Compoziția este dinamică și închisă prin chenarul înscrispționat și prin semicercul care reprezintă bolta cerească sprijinită pe două coloane. Spațiul boltit este împărțit în două zone simetrice prin Sfânta Cruce. Simetria este creată și prin cei patru Evangheliști, dispuși în cele patru colțuri ale compoziției, în medalioane circulare.

Elemente de morfologie a imaginii **Descriere, Simbolistică, Tehnică**

Imaginea este canonică, realizată în tehnica gravurii în metal, care accentuează finețea redării chipurilor și elementelor arhitecturale, ductul liniei este foarte fin.

Stilistic, imaginea are conotații bizantine, de exemplu, inscripții pe aureolă, de asemenea, se pot observa influențele artei occidentale, în mod deosebit cea barocă.

Personajele sunt reprezentate prin ierarhizare, variația de mărime psihologizantă este prezentă, proporțiile corpului Mântuitorului este 1:8, iar al Sfinților 1:6. Din punct de vedere al spațialității, perspectiva liniară nu a fost o prioritate, din această cauză personajele, respectiv sfinții și îngerii, sunt reprezentați frontal sau din semiprofil, în poziție ortostatică, iar Iisus Hristos este reprezentat orizontal din perspectiva aeriană, asemeni mormântului gol după Înviere.

Perspectiva Mormântului Sfânt este aeriană iar copacii din jur sunt reprezentați din vedere frontală. Fondul, suportul textil de culoare albă, alternează cu figurile bine delimitate care constituie forma. Câteva dintre caracteristicile de reprezentare a spațiului sunt: suprapunerea de planuri (1, 2, 3 și 4) și peisajul din fundal, Dealul Golgotei, Cetatea Ierusalimului, Sfântul Mormânt gol și diferențele de mărime ale personajelor. Prin amplitudinea faldurilor personajele sunt reprezentate volumetric, iar medalioanele circulare, în care sunt reprezentate Sfinții Evangheliști, sunt imagini în imagine.

Antimisul grecesc de la 1733 este o piesă deosebită din punct de vedere artistic, totodată este un document prețios privind istoricul Mitropoliei Banatului din Timișoara. Antimisul a fost restaurat și conservat de către subsemnata⁵, în anul 2008–2009, la Facultatea de Artă și Design Timișoara.

4. Antimis grecesc, 1751

Analiza iconografică

Structura compozițională

Structura compozițională a scenei „Punerea în mormânt al Mântuitorului” este de formă dreptunghiulară. Atât forma de artă, cât și spațiul fizic sunt bidimensionale.

Spațiul plastic reprezintă aria de desfășurare a compoziției, în acest caz scena „Punerea în mormânt al Mântuitorului”. Suportul este din material textil, pânză de în, pe care este imprimată gravura în metal, tehnica aquaforte.

Compoziția este simetrică, bine echilibrată față de axa verticală. Ritmul în compoziție este creat de personajele biblice din jurul Mântuitorului, sfinții și îngerii, totalizând un număr de zece personaje biblice cu aureole. Ele sunt reprezentate pe verticală, iar Mântuitorul pe orizontală.

Compoziția este dinamică și închisă, prin chenarul înscrispționat și prin semicercul care reprezintă bolta cerească sprijinită pe două coloane. Spațiul boltit este împărțit în două zone simetrice prin Sfânta Cruce. Simetria este creată și prin cei patru Evangheliști, dispuși în cele patru colțuri ale compoziției, în medalioane circulare.

Elemente de morfologia imaginii **Descriere, Simbolistică, Tehnică**

Imaginea este canonică, realizată în tehnica gravurii în metal, care accentuează finețea redării chipurilor și elementelor arhitecturale, ductul liniei este foarte fin.

Stilistic, imaginea are conotații bizantine, de exemplu, inscripții pe aureolă, de asemenea, se pot observa influențele artei occidentale, în mod deosebit a celei baroce.

Personajele sunt reprezentate prin ierarhizare, variația de mărime psihologizantă este prezentă, proporțiile corpului Mântuitorului este 1:8, iar al Sfinților 1:6. Din punct de vedere al spațialității, perspectiva liniară nu a fost o prioritate, din această cauză personajele, respectiv Sfinții și Îngerii, sunt reprezentați frontal sau din semiprofil, în poziție ortostatică, iar Iisus Hristos este reprezentat orizontal din perspectiva aeriană, asemeni mormântului gol după Înviere.

Perspectiva Mormântului Sfânt este aeriană, iar copacii din jur sunt reprezentați din vedere frontală, fondul, suportul textil de culoare albă, alternează cu figurile bine delimitate care constituie forma. Câteva dintre caracteristicile de reprezentarea spațiului sunt: suprapunerea de planuri (1, 2, 3 și 4) și peisajul din fundal, Dealul Golgotei, Cetatea Ierusalimului, Sfântul Mormânt gol și diferențele

⁵ M-Kiss Hedy, Antimisul grecesc de la 1733, în *AnB*. (S.N.), XVI (2008), p. 367–379.

de mărime a personajelor. Prin amplitudinea fal-durilor personajele sunt reprezentate volumetric, iar medalioanele circulare, în care sunt reprezentate Sfinții Evangheliști, sunt imagini în imagine.

Antimisul face parte, astăzi, din colecția Muzeului Satului Bănățean Timișoara. A fost restaurat și conservat de către subsemnata, în perioada 2004–2005⁶.

5. *Antimisul Mitropolitului Ioan I. Georgievici al Carloveșului, 1770*

Analiza iconografică

Structura compozițională

Structura compozițională a scenei „Punerea în mormânt al Mântuitorului” este de formă dreptunghiulară. Atât forma de artă cât și spațiul fizic sunt bidimensionale.

Spațiul plastic al gravurii în metal este încadrat într-o formă geometrică de dreptunghi și are o orientare orizontală. Elementele plastice sunt organizate în arealul determinat pe întreaga suprafață a spațiului plastic, în mod simetric și echilibrat față de axa verticală și orizontală a spațiului bidimensional.

Ritmicitatea este creată prin cele șapte personaje cu aureolă, orientate pe orizontală (6) și verticală (1). Zona de interes a compoziției corespunde personajelor Iisus Hristos și sfinții.

Compoziția este închisă prin elementele simbolice și heraldice, amplasate în cele patru colțuri, și bordură precum și printr-un chenar inscripționat.

Elemente de morfologia imaginii

Descriere, Simbolistică, Tehnică

Morfologia imaginii Antimisului Mitropolitului Ioan I. Georgievici al Carloveșului, realizat la sfârșitul secolului al XVIII-lea, respectiv în anul 1770, este o reprezentare canonică. Din punct de vedere stilistic, reprezentarea grafică prezintă influențe din arta bizantină, din arta renascentistă occidentală precum și elemente din arta barocă.

Imaginea cu cele șapte personaje, amplasată în centrul compoziției, se caracterizează prin variație de ierarhizare, astfel cei șase Sfinți au proporția corpului de 1:6,5, iar proporția corpului Mântuitorului este de 1:9.

Ecran spațializant este modalitatea de sugerare în profunzime și este realizată prin descreșterea în mărime a formelor și o ușoară estompere a intensității tonale.

Elementele respectă regresia dimensională în profunzime a câmpului respectiv. Acest tip de

reprezentare grafică nu este prezentă în totalitate, deoarece claritatea nu scade simțitor de la primul plan la cele de adâncime. Probabil rigurozitatea geometrică, față de redarea spațiului fizic nu a fost o prioritate.

Perspectiva conică, modalitate grafică de reprezentare a spațiului, este cea mai apropiată de percepția optică. Spațiul vizibil este considerat a fi un spațiu scenic, dispus frontal față de privitor.

Tehnica gravurii în metal a fost utilizată pentru imprimarea pânzei de culoare albă, cu cerneală de tipar neagră. Personajele sunt redată prin tehnica gravurii în volumetrie, drapajele vestimentației sunt ample iar portretele sunt redată frontal și din semiprofil. Sunt mai mult apropiate de caracterele renascentiste decât de cele bizantine.

Antimisul a fost restaurat și conservat de către subsemnata, în perioada 2004–2005⁷. Face parte din patrimoniul Muzeului de Artă Timișoara.

6. *Antimis Nou al Episcopiei Caransebeșului, 2006*

Analiza iconografică

Structura compozițională

Spațiul plastic bidimensional al compoziției este în formă de dreptunghi și este structurat pe trei registre.

Registrul central este în formă de dreptunghi format din două pătrate identice alăturate. Compoziția este dinamică, simetrică față de axa centrală verticală. Sfânta Cruce este amplasată în mijlocul compoziției. Cele șapte personaje și chipurile lor sunt dispuse în mod echilibrat. În partea stângă sunt trei personaje biblice și chipul Mântuitorului, iar în partea dreaptă sunt patru personaje biblice.

Poziționarea ritmată a personajelor este echilibrată prin poziția orizontală a Mântuitorului.

Centrul de interes al compoziției ocupă aproximativ 2/3 din imagine. Compoziția este încadrată într-un chenar inscripționat, raportul între plin și gol este aproximativ 1:1. Compoziția este închisă prin dealurile reprezentate în stânga și dreapta compoziției, precum și prin chenar.

Registrul superior are o lățime de aproximativ 1/5 din lățimea registrului central. În cele două pătrate dispuse la capătul registrului superior sunt simetrice cu cele din registrul inferior, spațiu rezervat celor patru Evangheliști.

În spațiul dintre cele două pătrate, în medalioane circulare în număr de două sunt reprezentați sfinții cu aureole și câte un text.

⁶ Kiss Hedy, Restaurarea Antimisului Grecesc din 1751, în *AnB, Etnografie VI* (2005), p. 239–249.

⁷ Kiss Hedy, Restaurarea Antimisului Mitropolitului Ioan I. Georgievici al Carloveșului, în *AnB, Etnografie VI* (2005), p. 250–263.

Registrul inferior este identic cu cel superior ca dimensiune și reprezentare a Evangheliștilor, a sfinților și repartizare a inscripției, dar diferă în conținut.

Elemente de morfologia imaginii

Descriere, Simbolistică, Tehnică

„PUNEREA ÎN MORMÂNT A DOMNULUI”, este inscripția din dreapta și stânga Sfintei Cruci, de brațele căreia sunt sprijinite instrumentele de tortură, prăjina cu sulița și buretele precum și câte un Heruvim.

Stilistic, compoziția este parcă o revenire la compozițiile decorative ale prerenasterii. Personajele sunt expresive, atât prin gesturi, cât și prin expresia chipurilor. Aurolile lor nu sunt inscripționate. Ele sunt redată din semiprofil, iar trupul Mântuitorului este redat frontal, faldurile veșmintelor sunt realizate decorativ. Prin temă, interpretarea este canonică, cu influențe occidentale. Proporția corpului Domnului este 1:7, iar proporția corpului sfinților este de 1:6. Diferența de ierarhizarea mărimilor nu este atât de evidentă ca la Antimisele vechi.

Tehnic, Antimisul este realizat pe un material satin, mătase artificială, pe care este imprimată imaginea în policromie, nuanțe de roșu, albastru, verde, gri, violet, pe fundalul galben al suportului textil. Căptușeala este de culoare roșie.

Acest Antimis, piesă nouă, în prezent este în uz liturgic, nu necesită conservare și restaurare.

ANTIMENSIA – ICONOGRAPHIC ANALYSIS

(Summary)

The author presents her conclusions regarding the comparative iconographic analysis, compositional structure and typicality of antimensia, starting with the first consecrated cloths (1646) regarded as archaic, until present (2010). Among the items described and presented, bearing historical, documentary and cultural value, four antimensia are kept in the museums from Timișoara. Three of them had been restored and preserved by the author.

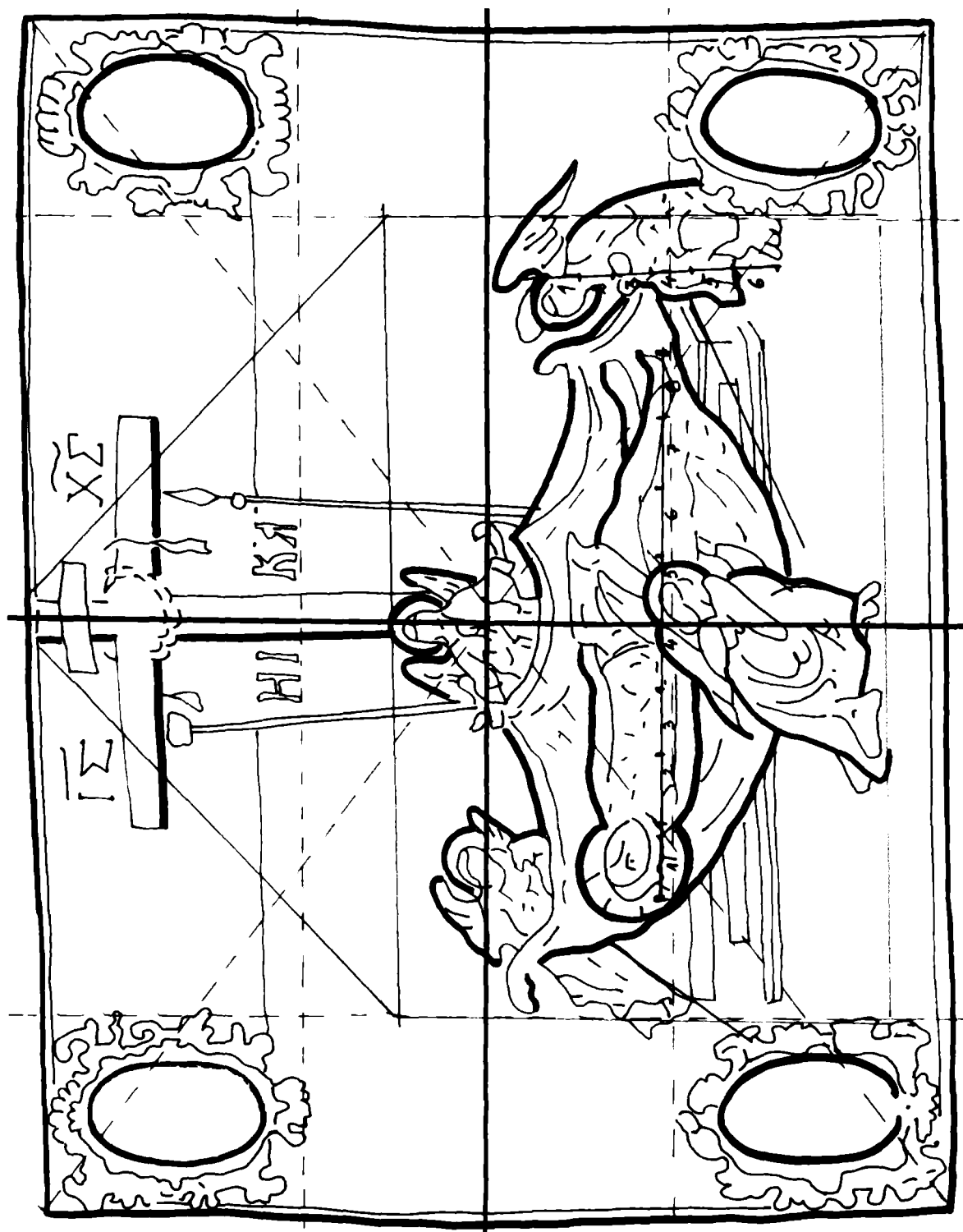

Fig. 1. Antimisul Mitropolitului Peter Mogila al Kievului, 1646

Fig. 2a

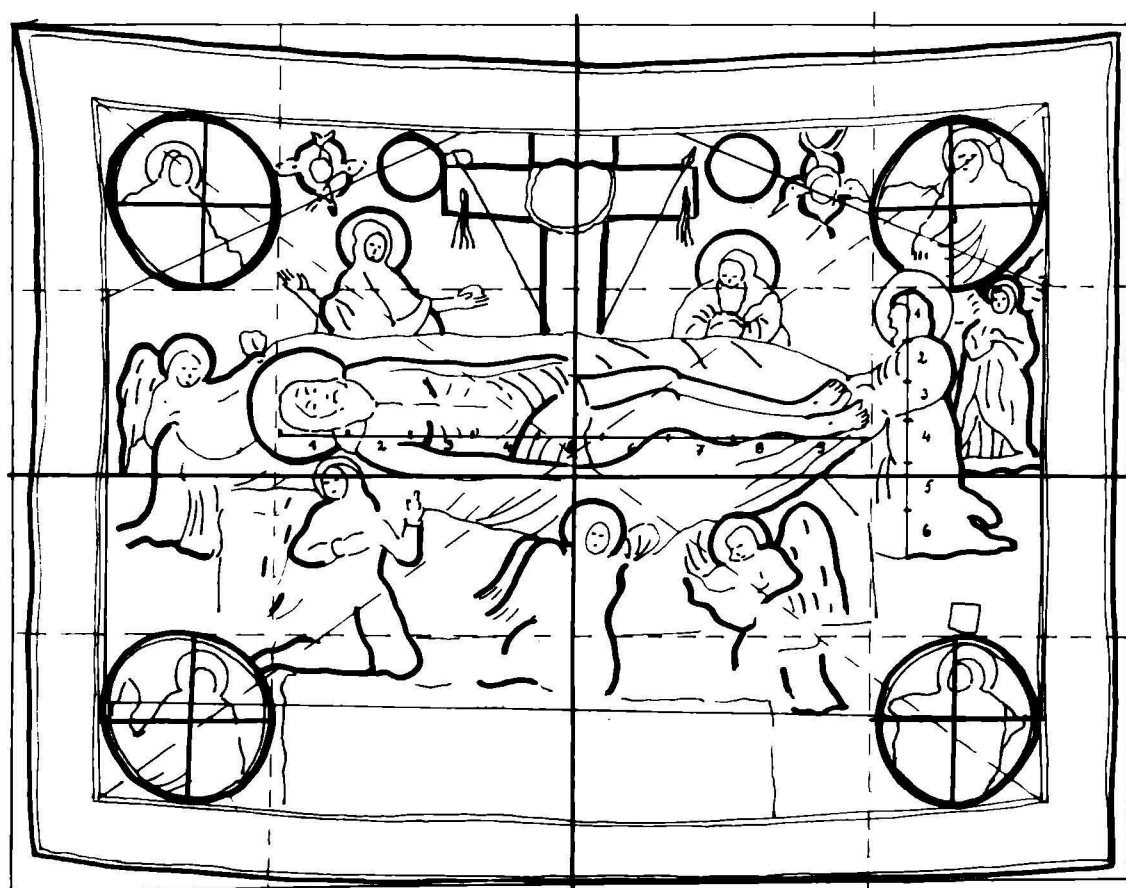

Fig. 2b

Fig. 2 a-b. Antimis de la Mitropolia Kruşedol, 1708

Fig. 3a

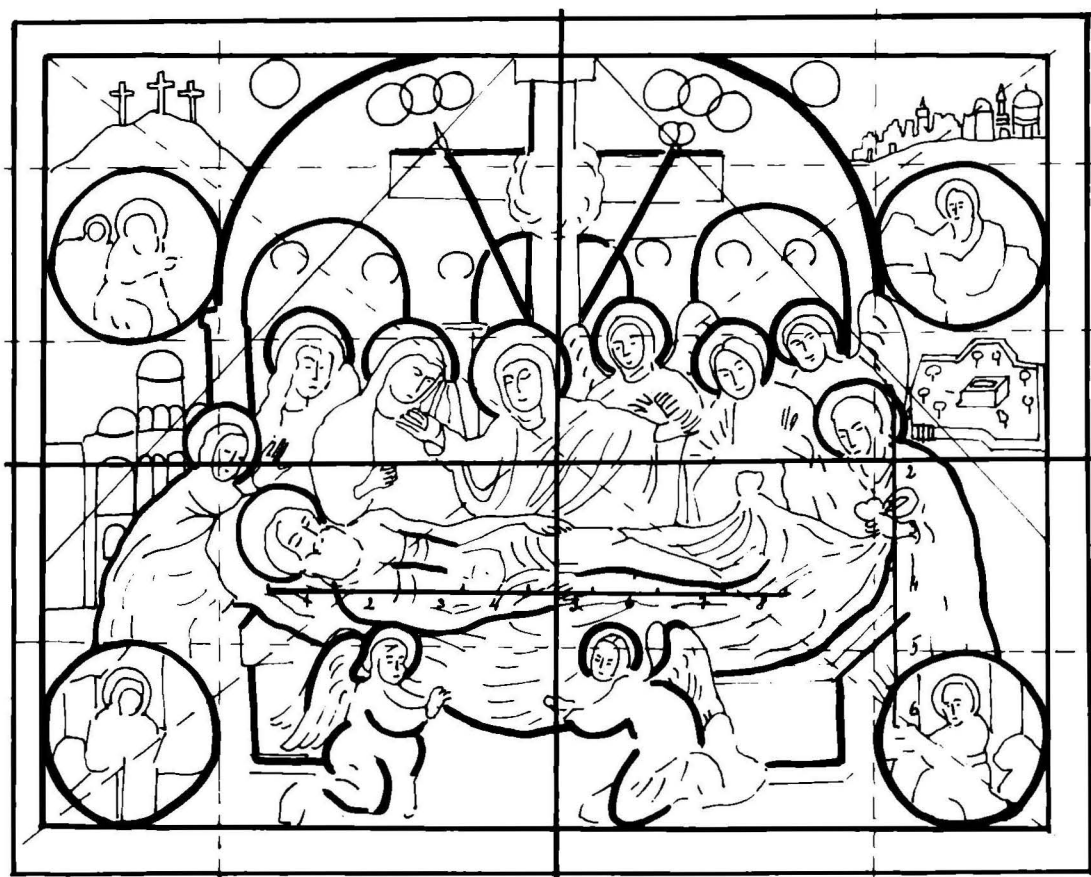

Fig. 3b

Fig. 3 a-b. Antimis Grecesc, 1733

Fig. 4b

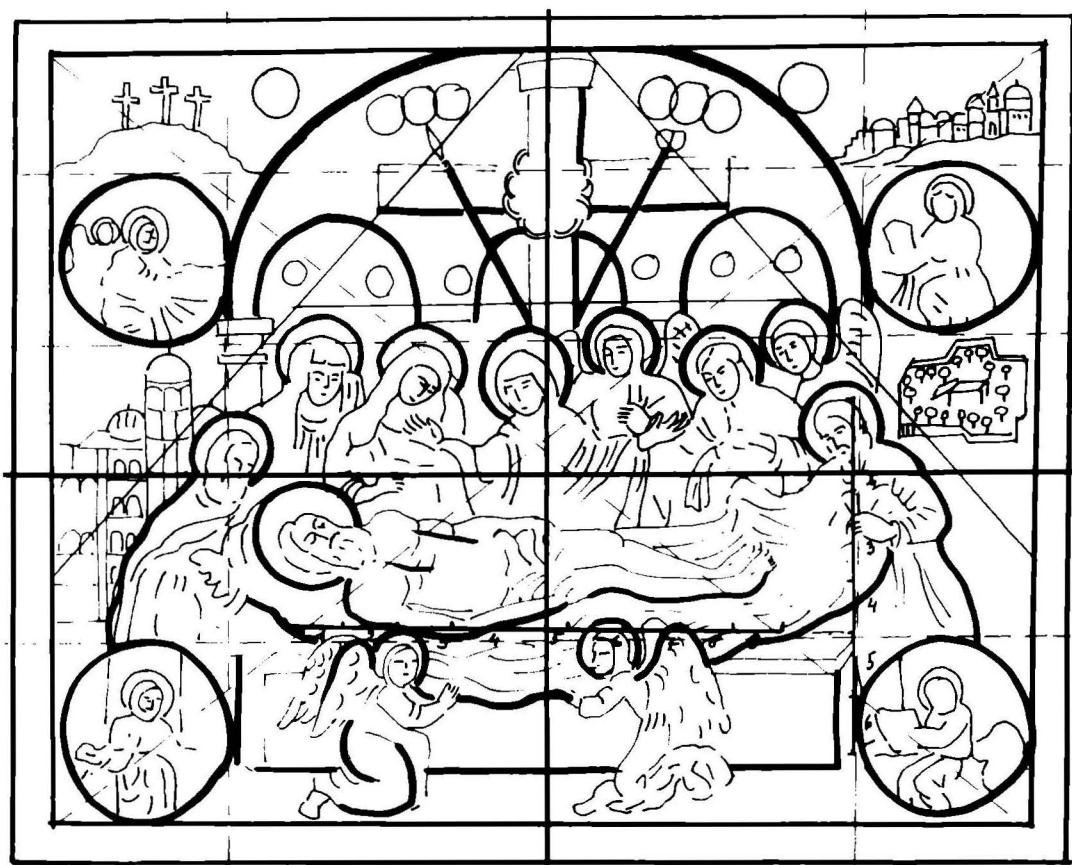

Fig. 4b

Fig. 4 a-b. Antimis Grecesc, 1751

Fig. 5a

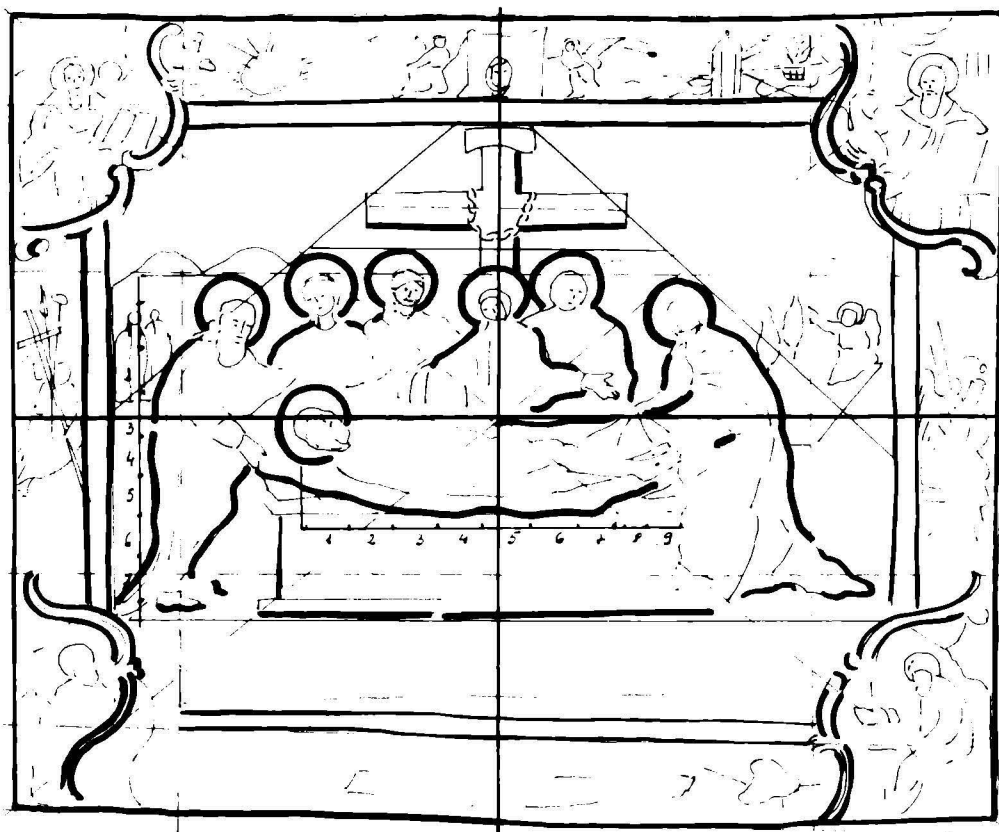

Fig. 5b

Fig. 5 a-b. Antimisul Mitropolitului Ioan I. Georgievici al Carlovețului, 1770

Fig. 6b

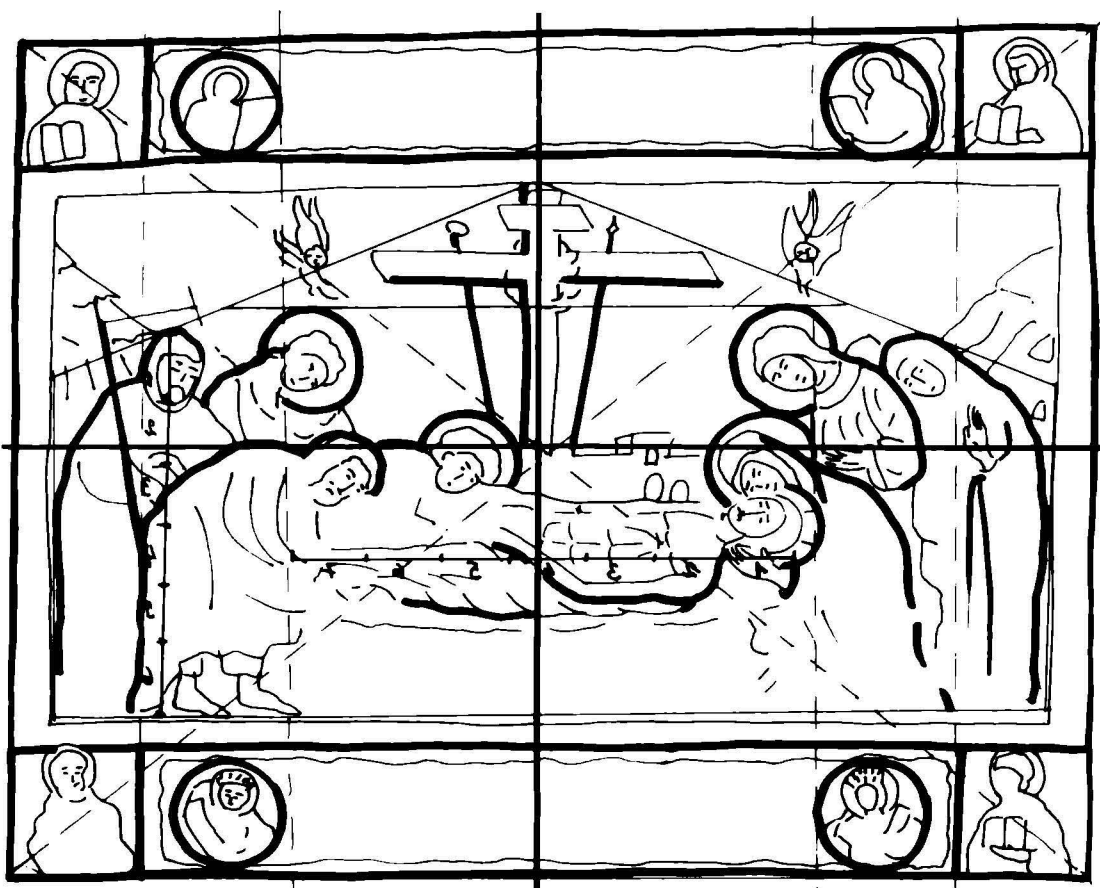

Fig. 6b

Fig. 6 a-b. Antimis nou al Episcopiei Caransebeșului, 2006

RECENZII

Dorel Bondoc, Cioroiul Nou, Craiova, 2010, 199 p.

Cartea apărută cu ajutorul Primăriei comunei Cioroiu și a unor firme și ONG-uri: S.C. MELROM S.R.L. și Alexis Project este o micromonografie arheologică a unui sit arheologic roman foarte important pentru istoria provinciei Dacia. Așa cum atrage de la bun început atenția autorul sinteza oferită de acesta se dorește a fi un prim ghid al celor mai reprezentative descoperiri de la Cioroiul Nou, susținut de un catalog sistematizat de piese, multe din ele descoperite în ultimii 10 ani de cercetări sistematice a zonei, activitate întreprinsă cu finanțare de la Muzeul Olteniei Craiova.

După o succintă prezentare a așezării geografice (p. 6) Dorel Bondoc trece la o necesară evaluare a săpăturilor arheologice întreprinse de-a lungul timpului (p. 6–7). Fără a omite descoperirile preistorice, vestigiile culturii Coțofeni, precum și cele din epoca medievală, autorul indică faptul că situl arheologic cuprinde o locuire consistentă în epoca romană, rareori deranjată de alte nivele de locuire, din epoci ulterioare. Starea de conservare a sitului (p. 9–10), toponimia și topografia locului (p. 10–12) sunt câteva subcapitole care vin să întregască imaginea pe care o aveam despre așezarea antică. Nu lipsesc din dezbatere nici problemele pe care le ridică istoricul cercetării și disputa dintre diferitele păreri încetățenite în literatura arheologică de specialitate în jurul localizării aici a importantului oraș roman MALVA, Dorel Bondoc fiind la rândul său un partizan al acestei ipoteze.

De o relevanță mai mare ni se par și mai limpede alcătuite capitolele următoare: *Fortificația* (p. 12–13) și *Termele legiunii VII Claudia* (p. 13–16), deoarece ele cuprind informații noi culese de autor din propriile cercetări arheologice. Astfel pe malul apei Cioroiului se ridică în sec. III d.Hr. un *castellum* de pământ, cu palisadă din lemn, cu 2 șanțuri de apărare, foarte adânci, de tip *fossa fastigata*. Fortificația a fost folosită de detașamente de legiuni și trupe auxiliare care se aflau probabil angajate în acea perioadă în războaiele cu carpii și goții. Sistemul de fortificare pare unul destul de impresionant pentru o cetate de pământ de 235 ×

130 m: *agger* gros de aprox. 10 m cu o bermă de 2,5 m și șanțuri de 8,4 m și 3 m deschiderea și o adâncime de 2,5 m și respectiv 1,5 m. Nu prea putem fi de acord cu interpretarea lui Dorel Bondoc vis-à-vis de faptul că fortificația a fost demolată în a doua jumătate a secolului III d. Hr., umplutura din primul șanț de apărare este întâlnit la majoritatea fortificațiilor din Dacia romană și sugerează mai degrabă o ruinare lentă survenită după părăsirea localității de pe Apa Cioroiului, nefiind excluse evenimente dramatice: asedii, incendii care i-au obligat pe romani să renunțe la acest punct strategic. În zona mediană a fortificației a fost construită pentru soldații din garnizoană o baie din piatră, din a cărei structuri de *hypocaustum* s-au descoperit cărămizi ștamplate cu marcajul legiunii a VII-a Claudia. Din câte ne dăm seama construcția (singurul obiectiv cercetat din interiorul cetății) are o singură fază de existență și nu prezintă reparații. De remarcat faptul că în jurul gurii de foc (*praefurnium*) pentru încălzirea edificiului autorul a descoperit resturile unui atelier metalurgic, un fapt care nu este singular, o situație oarecum asemănătoare fiind întâlnită spre exemplu în termele ridicate de *numerus Palmyrenorum*, la Tibiscum-Jupa unde Doina Benea și Simona Regep au constatat funcționarea unui atelier de ars opaițe din lut, resturi ceramice, tipare fragmentare din lut și o mulțime de cioburi de opaițe, toate grupate în jurul unei mari guri de foc a sistemului de încălzire a băii.

Evidența epigrafică îl obligă pe Dorel Bondoc în continuare să lămurească problema unităților militare, a postului de pază militară (*statio*) precum și cea a celebrului templu al lui Hercule (p. 17–18). Descoperirea unei gropi de statui votive, aproape de colțul sud-vestic al fortificației indică o profanare a lăcașurilor de cult greco-romane efectuată într-o epocă romană târzie de către creștini.

Nu este clar urbanismul așezării civile, ea fiind aproape în întregime necercetată. Din descoperiri întâmplătoare și aerofotograme reiese totuși faptul că zona locuibilă era limitată în nord-est de un drum roman care ieșea prin poarta fortificației, trecea prin fața templului lui Hercule și a unei băi civile și prin necropola așezării și la aprox. 1 km erau conectate primele vile rustice (p. 19).

Viața economică a Cioroiului Nou în epoca romană este reliefată în capitolele: *Cuptoare de ars țigle, cărămizi și olane, officina lui Ambiurus* (p. 20); *Atelierul ceramic* (p. 20–21); *Prelucrarea metalelor* (p. 21–22); *Prelucrarea osului și cornului* (p. 22) și *Circulația monetară* (p. 23). Și în cadrul acestor rânduri se observă o puternică viață economică doar în prima jumătate a secolului III d.Hr., majoritatea artefactelor oferind o datare în acest sens. Viața religioasă (p. 23) zugrăvită prin enumerarea zeităților atestate epigrafic sau iconografic aici indică o intensă locuire a zonei. Totuși nu putem să nu remarcăm că lipsește din lista zeităților pomenite Castor, divinitate foarte populară în armată, ce face parte din cultul Dioscurilor, și care este bine reprezentată în inscripțiile romane de la Cioroiul Nou, una din inscripții fiind greșit completată, nr. 9 din catalog, lectura cea mai probabilă fiind: ...c]asto[r.../...ex] viso fe[cit].

Teritoriul rural al așezării și fortificației romane de la Cioroiul Nou (p. 24–25) pagini în care sunt cuprinse toate descoperirile din jurul Cioroiului Nou precum și *considerațiile finale* la care ajunge autorul (p. 25–26) recomandă situl arheologic de epocă romană de la Cioroiul Nou drept unul foarte important nu doar pentru Oltenia ci și pentru istoria provinciei Dacia și a Imperiului Roman în epoca anarhiei militare. Construirea unei *statio* militare în acest loc indică faptul că încă dinaintea invaziei carpilor și goșilor lui Kniva existau încercări ale barbarilor de a ajunge la sudul Dunării prin Oltenia, ocolind zonele bine apărate de cele două legiuni ale Moesiei Inferior de la Novae și Durostorum. Catalogul (p. 27–57) care însoțește cartea, textul tradus și în limba engleză (p. 118–174) precum și bogatul material ilustrativ (p. 59–117; p. 181–199) face lectura mai facilă și mai ușor de înțeles.

CĂLIN TIMOC

Universitatea de Vest din Timișoara,
Facultatea de Litere, Teologie și Istorie
Bd. Vasile Pârvan, nr. 4
e-mail: calintimoc@gmail.com

Hedy M-Kiss, *Textile istorice din colecția Muzeului Banatului Timișoara, secolele XVIII–XIX, Timișoara, 2009.*

Volumul „Textile istorice” al autoarei Hedy M-Kiss¹ se încadrează în eforturile deosebit de merituoase ale conducerii muzeului, de a pune la dispoziția cititorilor și a cercetătorilor patrimoniul mai puțin cunoscut al instituției. Primele încercări în direcția evidenței și valorificării acestor colecții au fost făcute de către autorul acestor rânduri, muzeograf la Secția de Istorie între anii 1975–1985, prin elaborarea fișelor științifice și prin realizarea expozițiilor temporare „Sigilii din Banat” (1981) și „Breslele din Banat” (1983). Din convorbirile mai recente, purtate cu conducerea Muzeului Banatului, am înțeles că la ora actuală nimeni nu mai cunoaște locul de păstrare al acestor fișe, dispărute fără nici-o urmă pe parcursul deceniilor trecute. Acest fapt adevărește afirmația colegilor, care deja la vremea întocmirii fișelor și-au exprimat părerea (intemeiată, după cum ne demonstrează și cazul de la Muzeul Banatului) că, în lipsa unui control serios, fără respectarea normelor elementare ale eticii cercetării științifice, documentația poate să fie folosită abuziv de persoane neautorizate.

Revenind la cartea doamnei Hedy Kiss, cele 90 de piese, textile mai vechi și mai noi, sunt prezentate în 6 grupe principale, dintre care – din punctul de vedere al istoriei moderne a Banatului – cele mai valoroase aparțin celor din primele două grupe. Toate piesele catalogului sunt prezentate în condiții artistice remarcabile. Competentă este și analiza pieselor din punct de vedere al cerințelor legate de conservarea, depozitarea și punerea în valoare pentru circuitul public al colecției. Nefiind specialist în domeniul restaurării textilelor, nu am competența de a comenta aceste aspecte specifice legate de piesele în discuție și nu mă pronunț nici asupra metodelor necesare păstrării și conservării viitoare ale colecției. Observațiile mele se vor referi mai ales la încadrarea, cum a formulat autoarea „*datarea posibilă*”, a primelor două piese, precum și la prezentarea unor date suplimentare legate de unele steaguri din prima grupă. Datele similare ale autoarei, referitoare la piesele din grupa a doua, ale steagurilor de bresle și cele ale asociațiilor industriale sunt mai complete. Ele au fost preluate de doamna Hedy Kiss și de redactorul volumului, dr. Andrei Kiss, fără avizul meu, în condiții străine de etica științifică, din manuscrisul subsemnatului depus pentru publicare la Muzeul Banatului din Timișoara.

¹ M-Kiss, Hedy, *Textile istorice din colecția Muzeului Banatului Timișoara, secolele XVIII–XIX*, Timișoara, 2009.

Revenind asupra celor două piese din prima grupă a textilelor istorice, afirmația, sau cel puțin presupunerea, că **piesa nr. 1**, *Drapel de luptă turcesc, 1716*, să fi fost „o captură de război din 1716”² este o aberație. O simplă privire asupra materialului steagului, pânză de duzină de producție industrială, în comparație cu piesele provenite de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, ar fi trebuit să dea de gândit unei specialiste în domeniul textilelor, cum se pretinde a fi autoarea. Mai departe, o consultare simplă a inventarului vechi al Muzeului Banatului de la poziția nr. 5.201, ar fi arătat că piesa prezentată de autoare drept „captură” din anul 1716 este de fapt prada de război a regimentului Nr. 61 (K.u.k. Infanterie-Regiment Nr. 61 – regimentul orașului Timișoara în perioada dualistă), obținută cu ocazia luptelor de la Dubosnica (Bosnia) în anul 1878. Statul dualist austro-ungar după acest război – în urma aprobării congresului de la Berlin (13 iunie – 13 iulie 1878) – a primit spre administrare temporară Bosnia și Herțegovina. În ciuda „mandatului” european, populația musulmană a provinciilor amintite a depus o rezistență demnă de semnalat față de trupele austro-ungare.

În istoria regimentului Nr. 61, au fost consemnate cu lux de amănunte evenimentele din seara zilei de 11 august 1878, când un grup de 400 de bosniaci, între care și călăreți, au atacat pozițiile companiilor 8 și 9 ale regimentului amintit. În timpul atacului, la 100 de metri față de poziția companiei a 8-a, calul lovit al portdrapelului bosniac a îngropat călărețul. Caporalul Emerich Setulic, de la compania 8 a regimentului Nr. 61, s-a apropiat de purtătorul steagului și după o scurtă luptă, soldată cu moartea călărețului bosniac, a capturat drapelul. Pentru acest fapt, caporalul Setulic a fost avansat și distins cu Medalia de Aur Clasa I pentru Vitejie (Goldene Tapferkeits Medaille erste Klasse)³. Interesante ni se par diferențele dintre traducerea textului de pe drapel în versiunea din 1892, „Bewunderung nie irdischen Glanz, sonst bist du verloren”, „Den träger erhalte Gott”, și „Noi ți-am dat ție o biruință învderată” „Dacă Allah va face să izbândești nimeni nu vă va putea birui” în textul prezentat de Hedy Kiss⁴.

O datare penibilă se poate constata și în cazul **steagului nr. 2**, „*Steagul unității armate italiene din garnizoana Timișoara... și stema stilizată a familiei*

Eugen de Savoya”, după formularea autoarei Hedy Kiss. De fapt steagul, în afara crucii de Savoya – a regiunii istorice situate în sud-estul Franței (alipită Franței în 1860), la granița cu Piemontul italian – nu are nimic cu persoana sau epoca eroului luptei antiotomane din 1716. Crucea, ca semn al Casei de Savoya, al cărei reprezentant era și regele Victor Emanuel al II-lea (1820–1878), realizatorul unității naționale a Italiei, a decorat între 1861–1946 drapelul național al Italiei.

Să mă ierte italienii, dar față de drapelele somptuoase, bogat decorate ale epocii generalului Eugen de Savoya (1663–1736), steagul prezentat este o piesă de duzină, o captură a regimentului timișorean pe frontul italian în timpul primului război mondial. Cele două piese amintite au intrat în proprietatea muzeului, după desființarea regimentului Nr. 61, la sfârșitul anului 1918. (Vezi numerele 5.201 și 5.199 al Registrului general vechi al Muzeului Banatului).

Piesele nr. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 și 12 sunt legate direct de istoria orașului Timișoara, mai precis de cea a gărzilor civile ale acestui oraș, existente la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea.

Piesele nr. 3 și 6 sunt denumite de autor *Steagul Magistraturii Sârbe și Steagul Magistraturii Germane din Timișoara din anul 1782*. Însă, după cum reiese și din inscripția panglicii piesei nr. 3, cele două steaguri au aparținut de fapt gărzilor civile (nr. 3 celei sârbești, iar nr. 6 celei germane) ale orașului. Despre gărzile civile ale orașului avem primele informații din anul 1738, când o gardă înarmată a cetățenilor sârbi, numărând peste 70 de persoane, împreună cu trupele regulate ale armatei imperiale, a participat la înăbușirea răscoalei populației române din Banat⁵. Conform informațiilor istoricului Felix Milleker, în anul 1739, o altă unitate înarmată, formată din 230 de cetățeni germani și sârbi din Timișoara, a luat parte la luptele duse împotriva turcilor și răsculaților români din zonele Vârșetului⁶. Câțiva ani mai târziu, în timpul războiului de succesiune (1740–1748), atât gărzile civile din Timișoara cât și batalioanele de voluntari din Banat au participat la luptele duse pentru recunoașterea legitimității la tron a împărătesei Maria Terezia. Aceste lupte au fost purtate de Austria, Anglia și Țările de Jos împotriva alianței formate de Prusia, Saxonia, Franța, Suedia, Regatul Napolitan, Palatinatul,

² M-Kiss, Hedy, 13.

³ Hofmann, August von Donnersberg, *Geschichte des k.u.k. Infanterie-Regiments Nr. 61, 1798–1892*, Wien, 1892, 377–379.

⁴ M-Kiss, Hedy, 39.

⁵ Dr. Marchescu, Antoniu, *Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere*, Caransebeș, 1941, 60.

⁶ Milleker, Felix, *Versecz szabad. királyi város története*, I, Budapest, 1886, 106–107.

Köln și Bavaria. O dovadă clară pentru constituirea gărzilor civile din Timișoara în deceniile amintite, este și o relatare referitoare la existența în anul 1743 a unui local (restaurant și sediu al gărzilor) în Timișoara, denumit Localul de tir al Cetățenilor (Bürgerliche Schiesshüttenwirtschaft)⁷.

În istoria Moldovei și a Țării Românești existența unor formațiuni militare cetățenești sunt mai bine cunoscute abia din timpul revoluției de la 1848/49. Menirea acestor gărzi, cu o tradiție multiseclară în țările vest-europene, era asigurarea ordinii interioare și apărarea orașelor în caz de pericol extern. Desigur, în alianță cu puterea centrală, gărzile cetățenești au participat din când în când și la operațiuni militare în afara orașelor sau a provinciei respective. În timp de pace, gărzile cetățenești au executat exerciții militare, mai ales trageri cu arma și, defilând în uniformă, constituiau punctul de atracție major al serbărilor religioase și orașenești⁸.

La data de 22 mai 1799, cu ocazia serbărilor organizate în cinstea reînființării Comitatului Timiș, cele două gărzi militare ale cetățenilor din Timișoara au defilat în fața autorităților oficiale împreună cu formațiunile militare staționate în oraș⁹. Formulată în scris, rolul și datoria gărzilor civile din Timișoara îl găsim menționat la punctul 10 al Privilegiului orașului liber regesc, acordat așezării de către împăratul Iosif al II-lea la data de 21 decembrie 1781.

*„În timp de război și în alte circumstanțe primejdioase, cetățenii orașului să se aple în raporturi de bună înțelegere cu comandamentul militar; în caz de nevoie neprevăzută a cetății, în conformitate cu dispozițiile autorităților politice, să apere fortăreața chiar și cu mână armată; să zădărnicească uneltirile și complotările dăunătoare îndreptate împotriva acestora și să denunțe vicisugurile țesute în secret.”*¹⁰ (Traducere proprie)

Existența steagurilor nr. 3 și 6, prezentate de Hedy Kiss sub denumirea de „*Steagul Magistraturii Sârbe, Timișoara, 1782*” și „*Steagul Magistraturii Germane, Timișoara, 1872*” este strâns legată de

privilegiul orașului. De fapt, piesele aparțineau gărzilor civile ale orașului, ele au fost confecționate cu ocazia reorganizării acestora în preajma ridicării la rangul de oraș liber a Timișoarei și a includerii ei în rândul orașelor libere regești din Ungaria. Reorganizarea gărzilor a fost discutată deja la ședința conducerii provizorie a Primăriei unite, la data de 22 iulie 1782. Ședința, condusă de primarul Peter Delbondio (Delpondio), a hotărât ca gărzile să primească o nouă uniformă și să țină exerciții militare. Pentru defilarea cu ocazia serbărilor de înagurare a orașului, prevăzută pentru data de 16. septembrie 1782, au fost comandate steaguri separate pentru ambele companii. Sub aceste steaguri au defilat la data de 16. septembrie 1782 în fața noului primar, Adam Ingruber, garda germană având 154, iar cea sârbească numărând 118 de membrii¹¹. Cele două steaguri și panglicile aferente la data de 5 octombrie 1909 au intrat în patrimoniul muzeului ca donație a orașului Timișoara¹².

Steagul nr. 4 și 5 aparțineau probabil gărzilor germane și ilirice din Timișoara în timpul domniei împăratului Franz I (1792–1835), respectiv Iosif al II-lea (1780–1790).

Steagul nr. 7 a fost folosit de Regimentul Nr. 61 din Timișoara, înființată la data de 25 aprilie 1788. Comandamentul și o parte a regimentului avea sediul la Timișoara, iar o parte, mai precis Batalionul Nr. 51, a fost staționat în Bucovina. Mai târziu toate unitățile subordonate regimentului au fost staționate în Banat. În anul 1881, regimentul a preluat numele țarului Rusiei, Alexandru al III-lea, care a devenit patronul unității. În deceniile războaielor franceze unitățile Regimentului Nr. 61 au fost staționate cu precădere în nordul Italiei. Cele mai mari pierderi – 120 de morți, 33 de dispăruți, 552 de prizonieri și 378 de răniți – ale regimentului s-au înregistrat în luptele de lângă Dresda date între 26–27 august 1813¹³.

Steagurile nr. 8 și 9 sunt de fapt două piese ale banderilor nobilimii din comitatul Timiș din timpul războaielor napoleoniene. Este cunoscut din literatura de specialitate că între anii 1797–1809 nobilimea din comitatele Timiș, Torontal și Caraș-Severin a participat la 4 insurecții militare, organizate împotriva francezilor¹⁴. Cele două steaguri prezentate au aparținut banderilor

⁷ Baróti, Lajos, *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*, I (1–4), II. (5–9), *Pótfüzet*, II, Temesvár, 1893–1907, 297.

⁸ Reden, Alexander Sixtus, *Oberösterreichs heimliche Regimenter: die Bürger- und Schützenkorps von der Gründung bis zur Gegenwart*, 1, Auflage, Salzburg, Dr.-Haus-Nonntal-Bücherdienst, 1987 și W. Galler, *Schützengilden und Bürgerkorp*, Wien, 1976.

⁹ Szentkláray, Jenő, *Száz év Délmagyarország történetéből*, Temesvár, 1882, 351.

¹⁰ Szentkláray, Jenő, *Temesvár* în: Borovszky, Samu, *Temes vármegye és Temesvár története*, Budapest, f. a., 87.

¹¹ Szentkláray, Temesvár, 91.

¹² *Registrul vechi de inventar* nr. 3931; *Történelmi és Régészeti Értesítő*, Temesvár (TRÉT), 3–4/ 1909, 167–168 și TRÉT 1–2/ 1910, 169; Medeleț Florin, Toma Nicoleta, *Muzeul Banatului. File de cronică I, 1872–1918*, Timișoara, 1997, 91.

¹³ Hofmann, August von Donnersberg, *op. cit.*

¹⁴ Hermánn, Győző, *Temes vármegye négy utolsó nemesi felkelése* în: TRÉT, 1911.

nobiliare (3 de infanterie și una de cavalerie) din comitatul Timiș, organizate după hotărârea dietei din septembrie 1800. Cele patru banderii din Timiș, organizate și înzestrate cu armamentul necesar, au ajuns până la Viena fără a participa la luptele împotriva trupelor franceze. Se știe că între timp, după pierderile suferite în bătăliile de la Marengo și Hohenlinden, Curtea de la Viena a semnat la 25 decembrie un armistițiu cu Franța în Steyer, apoi la 9 aprilie, pacea de la Luneville.

Merită să fie amintit faptul că formarea unităților civile în anul 1809 a găsit un ecou deosebit de pozitiv și în rândul populației române din Ardeal și Banat. În comitatele Békés, Arad și Cenad înrolarea românilor a fost inițiată de Vasile Georgevici, Constantin Lucacec și Moise Nicoară¹⁵. Martorul ocular al evenimentelor, cronicarul Nicolae Stoica de Hațeg, ne relatează că protopopul din Cerneteaz, Vasile Georgevici, singur a adunat o ceată de voluntari compusă din 150 de oameni¹⁶. Negustorul Petru Malenița, cu domiciliul în suburbia Mehala, a contribuit cu suma de 2.029 florini la înzestrarea voluntarilor, iar episcopul Petru Vidac a trimis un călăreț în banderile timișorene¹⁷.

Steagul nr. 10 este o piesă a gărzii cetățenești a populației ilire a orașului Timișoara. Inscripția de pe vârful lăncii confirmă sfințirea steagului la data de 16 aprilie 1816. Chiar dacă inscripția vârfului de lance metalic confirmă sfințirea drapelului la data de 16 aprilie 1816, cred că piesa, împreună cu steagul precedent, nr. 12 (cunoscut datorită unui desen color datând deja din anul 1813), a fost confecționată în perioada anilor de reorganizarea a celor două companii civile ale orașului, imediat după terminarea războaielor franceze. Această prezentare grafică din anul 1813 a steagului Gărzii Civile a cetățenilor germani din Timișoara, ne confirmă existența, cel puțin a steagului nr. 12, deja în anul 1813. Acest desen aflat într-o colecție particulară din München a fost reprodus în catalogul expoziției organizate de Haus der Heimat al Landului Baden-Württemberg din Stuttgart în anul 2002¹⁸. Pe lângă inscripția de pe steag, „*Der Erste grün uniformirte bürg. Schützen Compagnie*”, pe lancea metalică găsim data confecționării drapelului, anul 1813, și numele ofițerilor gărzii civile: Domnul Franz Krautwaschl, căpitan și comandant

al corpului, Anton Gasteyer căpitan și comandant, Franz König căpitan și Franz Wild locotenent major. (Hauptmann und Schef von Corps Herr Franz Krautwaschl: 2. Hauptmann und Corps Comando Herr Anton Gasteyer: Capitan Herr Franz König: Oberleut. Herr Franz Wild.).

Steagul nr. 11 și 12. Steagurile nr. 3 și 6, confecționate în vara anului 1782, s-au uzat pe parcursul deceniilor următoare. În timpul războaielor napoleoniene, când trupele garnizoanei orașului se aflau pe fronturile din Italia sau Austria, a crescut enorm rolul gărzilor civile din Timișoara. Formațiunile deja existente au fost întărite, atât din punct de vedere numeric cât și în privința dotării lor cu armament. Conform rapoartelor din anul 1809 în Timișoara au existat 2 unități ale cetățenilor. Cea al infanteriștilor număra 1.400 de oameni și era formată dintr-un corp sârbesc și german. Corpul german purta uniformă verde cu franjuri aurii ai vânătorilor (Jägerkorps), cel sârbesc avea o uniformă deschisă simplă, asemănătoare cu cea a infanteriștilor imperiali. Corpurile amintite aveau 184 de ofițeri, dintre care 4 ofițeri superiori și 138 de subofițeri, precum și o fanfară militară compusă din 24 de membri. Dintr-un raport, datând din anul 1812, reiese că din cauza uniformelor somptuoase ale corpului german, neînțelegerile dintre corpul iliric și cel german erau la ordinea zilei. Pe lângă cele două corpuri exista și o gardă călare, numărând 100 de persoane provenite în majoritatea lor din rândurile cetățenilor germani ai orașului¹⁹. Uniformele gărzii călare, semănând cu cele ale dragonilor, erau deosebit de pompoase. Importanța și rolul deosebit al găzilor timișorene, sublinia și faptul, că în anul 1809, aceste unități au asigurat paza tezaurului imperial, în care se afla și coroana Imperiului Romano-German, depozitat temporar în pivnițele mănăstirii franciscanilor din Timișoara. Desigur, atât membrii gărzilor cât și locuitorii orașului au crezut că în pivnițele franciscanilor au fost păzite piesele Cabinetului de Științe ale Naturii din Viena.

Despre istoria gărzilor cetățenești ale orașului Timișoara din deceniile care au urmat războaielor franceze avem numai date sporadice. Din informațiile lui Jenő Szentkláray cunoaștem că la parada din 13 octombrie 1816, organizată cu ocazia sărbătorilor legate de trecerea a 100 de ani de la eliberarea orașului de sub stăpânirea turcească, pe lângă unitățile militare staționate în Timișoara,

¹⁵ Bocșan, Nicolae, Duma, Mihai și Bona, Petru, *Franța și Banatul 1789–1815*, Reșița, 1994, 41.

¹⁶ Stoica de Hațeg, Nicolae, *Cronica Banatului*, Ed. II, Timișoara, 1981, 300.

¹⁷ Hermann, Győző, *loc. cit.*

¹⁸ „*Dan hier ist besser zu Leben als in dem Schwaben Land/ Pentru că aici este mai bine de trăit decât în Țara Șvabilor*”, Stuttgart, 2002, Hrsg. von Annemarie Röder.

¹⁹ Molnár, András, *Polgárőrségek Magyarországon a napóleoni háborúk idején in: Hadtörténelmi Közlemények*, Budapest, 1992, szeptember, 108–119.

au luat parte și cele două corpuri, corpul sârbesc și corpul german al gărzii cetățenilor²⁰.

În colecțiile Muzeului Banatului din Timișoara se păstrează și un Regulament de comportament al Gărzii călare a orașului liber regesc (Verhaltensregeln für das Bürgerliche Cavallerie Corps der Königlichen Freystadt Temesvar) din anul 1822. Actul, în forma unei diplome, legat în catifea roșie, prezintă pe prima pagină desenul colorat al trompetistului, pe pagina a doua imaginea ofițerului, pe pagina a treia figura gardistului gărzii cetățenești din Timișoara. Pe cea de-a patra pagină a actului s-a păstrat numele lui Johann Fiala, cel care a transcris regulamentul (împreună cu lista nominală a gărzii) și despre care noi presupunem că ar fi și autorul desenelor amintite.

Steagurile nr. 11 și 12 au fost confecționate cu ocazia concursului de tir și a serbărilor legate de acest eveniment din anul 1844 la Timișoara. Cu acest prilej au fost sfințite steagurile noi precum și eșarfele donate de văduva împăratului Franz I, Carolina Augusta. Eșarfele au fost înmânate de soția generalului comandant al garnizoanei Alexander Franz Csorich von Monte Creto

(1772–1847). Împreună cu Franz I, Carolina Augusta (1792–1873) a vizitat în anul 1817 mai multe localități din Banat între care și Timișoara, dar în anul 1844 nu a fost de față la sfințirea drapelelor, așa cum afirmă autoarea²¹. Comandant al gărzilor civile ale orașului Timișoara în anul 1844 era primarul orașului, Johann Nepomuk Preyer. Un portret al lui Preyer purtând uniformă gărzilor a fost publicat de Radegunde Täuber²². Atât cele două drapele, cât și panglicile aferente au fost donate Muzeului Banatului de către conducerea primăriei în anul 1909²³.

La capitolul care prezintă panglicile, la piesa nr. 3, ar merita menționat faptul că panglica a aparținut unei coroane depusă la mormântul pictorului timișorean Károly Brocky (1807–1855) din Londra, la data de 22 mai 1907, de către Societatea Culturală Arany János din Timișoara.

DR. KAKUCS LAJOS
Ferdinand Stuttmann Str. 7
D-65428 Rüsselsheim, Germania
e-mail: LajosKakucs@online.de

²¹ M-Kiss Hedy, 11.

²² Täuber, Radegunde, *Johann Nepomuk Preyer – Ein porträt* in: *Kulturtagung 2005 Sindelfingen*, Stuttgart, 2006, 49.

²³ *TRËT*, 3–4/ 1909, 167–168 și *TRËT*, 1–2/ 1910, 169.

²⁰ Szentkláray J., 1882, 498.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE / ABREVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

- ACIEBSEE – Actes du premier Congrès International des études balcaniques et sud-est européennes, Sofia, 1969.
- II ACIT – Actes du IIe Congrès International de Thracologie, București, 1980.
- AAA – Athens Annals of Archaeology, Atena.
- AAH – Acta Archaeologica Hungaricae, Budapesta.
- AAR – Analele Academiei Române, București.
- AAWG – Abhandlungen der Akad. D. Wissenschaften in Göttingen. Phil-hist Kl. Göttingen
- ACMIT – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania, Cluj.
- ActaArchCarp – Acta Archaeologica Carpathica, Cracovia.
- ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
- ActaArchKopenhaga – Acta Archaeologica, Copenhaga.
- ActaHartghitensia – Acta Harghitisia, Miercurea Ciuc.
- ActaMN (AMN) – Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
- ActaMM – Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui.
- Actes du VIIIe Congrès... – Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Beograd, 9 – 15 septembre 1971, vol. III, Rapports et Corapports, Beograd, 1973.
- ActMuz – (Din) Activitatea muzeelor, Cluj-Napoca.
- ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău.
- ActaMS – Acta Musei Septemcastrensis, Sibiu.
- ActaTS – Acta Terrae Septemcastrensis, Sibiu.
- ADATTÁR – Dr. Baróti Lajos, Adattár Délmagyarország XVIII századi történetéhez, I–III, Timișoara, 1893–1896.
- AÉ – L'Année Épigraphique, Paris.
- AEA – Archivo Español de Arqueología, Madrid.
- AEM – Archaeologische-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena.
- AFB – Aktuelle Fragen der Bandkeramik, Székesfehérvár.
- AfÖG – Archiv für Kunde Österreichischer Geshichtsquellen, Viena.
- AH – Acta Historica, Budapesta.
- AICS – Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane, Sibiu.
- AIIC – Anuarul Institutului de Istorie, Cluj-Napoca.
- AIO – Anuarul Institutului de Istorie Orală, Cluj-Napoca.
- AISC – Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj-Napoca.
- AJA – American Journal of Archaeology, Baltimore.
- AK – Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz.
- AlbaRegia – Alba Regia. Annales Musei Stephani regis, Székesfehérvár.
- AlbCat – Albanien. Schätze aus dem Land der Skipetaren. Ausstellung Katalog, Mainz am Rhein, 1989.
- Aluta – Aluta, Sfântu Gheorghe.
- Anale UCDC – Analele Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”, Seria Istorie, București
- AnB (S.N.) – Analele Banatului, Serie nouă, Timișoara.
- AnUA – Annales Universitatis Apulensis, Alba Iulia.
- ANRW – Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, New-York / Berlin.
- AnStUniv – Analele Științifice ale Universității „A.I. Cuza”, Iași.
- Antaeus – Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
- AntHung – Antiquitas Hungarica, Budapesta.
- Antiquitas – Antiquitas. Anhandlungen zur Vor- und Frühgeschichte zur klasischen und provinzial Römischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums, Bonn.
- Antiquity – Antiquity, Cambridge, Newbury.
- AO, S.N. – Arhivele Olteniei, Serie Nouă, Craiova.
- AÖ – Archäologie Österreichs, Viena.
- APA – Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin.
- Apulum – Apulum, Alba Iulia.
- AR – Archaeologické Rozhledy, Praga.
- ArbeitsblRest – Arbeitsblätter für Restauratoren, Bamberg – Mainz.
- ArchÉrt – Archaeologiai Értesítő, Budapest.
- Argintul antic – * * *, *Antique Silver from Serbia. Exhibition of National Museum of Belgrade, November 1996 – January 1997 / Argintul antic*

- din Serbia. Expoziție a Muzeului Național din Belgrad, Noiembrie 1996 – Ianuarie 1997, București, 1996.*
- ARou – Archaeometry in Roumania, București.
- ArchAustr – Archaeologia Austriaca, Viena.
- ArchÉrt (AÉ) – Archaeologiai Értesítő, Budapest.
- ArchHung – Archaeologia Hungarica, Dissertationes Archaeologicae Musei Nationalis Hungarici a Consilio Arcaeorum Academiae Scientiarum Hungaricae redactae. Budapest.
- Archivi – Archivi di Arte Preistorica, Brescia.
- ArchJug – Archaeologia Jugoslavica, Belgrad.
- ArchKözl – Archaeológiai Közlemények, Budapest.
- ArchPolona – Archaeologia Polona, Wrocław-Varşovia-Cracovia.
- ArhPreg – Arheološki Pregled, Beograd.
- ArchRozhl – vezi, AR.
- ArhMed – Arheologia Medievală, Reșița, Cluj-Napoca, Târgu Mureș.
- ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași – București.
- ArhOlt (S.N.) – Arhivele Olteniei, Craiova.
- ArhSofia – Arheologija, Sofia.
- ArhVestnik – Arheološki Vestnik, Ljubljana.
- AS – Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, Londra.
- ASF – Archaeologica Slovaca Fontes (Institutii Archaeologici Nitriensis. Academia Scientiarum Slovaca), Bratislava.
- ASDI – Anuarul Școlii Doctorale. Istorie, Cluj-Napoca.
- Assimilation et résistance – D. M. Pippidi (éd.), *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien. Travaux du VIe Congrès International d'Études Classiques (Madrid, Septembre 1974)*, Bucarest – Paris, 1976.
- ASV – Archivio Segreto Vaticano, Vatican.
- Atti X SINBE – Atti del X Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dell'età del Bronzo in Europa, Verona.
- AVSL – Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Hermanstadt (Sibiu). Kronstadt (Brașov).
- AUA – Annales Universitatis Apulensis, Historica, Alba-Iulia.
- BAI – Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, Iași.
- BÁMÉ – A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, Szekszárd.
- Banatica – Banatica, Reșița.
- BAR (IS) – British Archaeological Reports, (International Series), Oxford.
- BCCIT – Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Timișoara.
- BCH – Bulletin de Correspondence Hellenique, Paris.
- BCMI – Buletinul Comisiunilor Monumentelor Istorice, București.
- BCSP – Bolletino del Centro Camuno di Studi Preistorici, Brescia.
- BCSS – Buletinul Cercetărilor Științifice Studențești, Universitatea 1 Decembrie, Alba Iulia.
- BerRGK – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. M. – Berlin.
- BHAB – Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, Timișoara.
- BIAL – Buletin of the Institute of Archaeology, Londra.
- BibMA – Bibliotheca Musei Apulensis, Alba Iulia.
- BibMN – Bibliotheca Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
- BiblThr – Bibliotheca Thracologica, București.
- BIKL – Bányászati és Kohászati Lapok, Budapest.
- BJ – Bonner Jahrbücher, Bonn.
- BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, București.
- BMJG – Buletinul Muzeului Județean Giurgiu.
- BMMKözl – Békésmegyei Múzeum Közleményei, Békéscsaba.
- BPI – Bolletino di Paleontologia Italiana, Roma.
- Britania – A Journal of Romano – British and Kindred Studies. Society for the Promotion of Roman Studies, London.
- BRTÉO – Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egylet Évkönyve, Oradea, 1888.
- BSA – Annual of the British School of Archaeology at Athens, Londra.
- BSHSK – Buletin per Shkencaat Skoqerore, Tirana.
- BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București.
- CA – Current Anthropology, Chicago.
- CAANT (CerArhNT) – Cercetări Arheologice în Aria Nord-Tracă, București.
- CAH – Cambridge Ancient History, Cambridge.
- CahRhodaniens – Cahiers Rhodaniens, Valence-sur-Rhône.
- CAMNI – Cercetări Arheologice, Muzeul Național de Istorie a României, București.
- Carpica – Carpica, Bacău.
- CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice, București.
- CCDJ – Cultură și civilizația la Dunărea de Jos, Călărași.
- CerArh (CA) – Cercetări Arheologice. Biblioteca Muzeologică. Muzeul Național de Istorie al României, București.
- Cercetări Istorice – Cercetări Istorice, Iași.
- Cetăți dacice – M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966.
- CIGD – L. Ruscu (ed.), *Corpus Inscriptionum Graecarum Dacicarum* (HPS 10), Debrecen 2003.
- CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin.
- CIT – Thraco-Dacica. Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie, București.
- Clio – Clio, revistă de publicistică istorică, Timișoara.
- CMO – Centenar Muzeal Orădean, Oradea.

- CNA – Cronica Numismatică și Arheologică, București.
- ComArchHung – Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapesta.
- Comori – *Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier*. Catalog, București, 1978.
- Corviniana – Acta Musei Corviniensis, Hunedoara.
- Crisia – Crisia, Oradea.
- CS – Croația Sacra, Zagreb.
- CSIR – Corpus signorum Imperii Romani.
- Cultura Vinča – Cultura Vinča în România, Timișoara.
- Cumania – Cumania, Kecskemét.
- Cumidava – Cumidava, Brașov.
- CT – Caiete de teren, Novi Sad.
- CVA – *Corpus Vasorum Antiquarum*.
- Dacia (N.S.) – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; seria nouă (N.S.): Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București.
- Depozitele – M. Petrescu Dimbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.
- Der Basarabi-Komplex – Der Basarabi-Komplex in Mittel- und Südosteuropa, Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (7. – 9. November 1996), București, 1996.
- Die Bajuwaren 1988 – Hermann Dannheimer, Heinz Dopsch (Hg.), *Die Bajuwaren von Severin bis Tassilo 488–788. Gemeinsame Landesausstellung des Freistaates Bayern und des Landes Salzburg Rosenheim/Bayern MattseelSalzburg 19. Mai bis 6. November 1988*, 2. Aufl., München – Salzburg, 1988.
- Die Kulturen der Bronzezeit – Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernes Torres, Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (22. – 24. November 1997), București 1998
- DIR – *Documente privind istoria României*, 32 vol. București, 1951–1960.
- DissPann – Dissertationes Pannonicae, Budapesta.
- DIVR – *Dicționar de istorie veche a României*, sub red. D.M. Pippidi, București, 1976.
- DolgCluj – Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem – és Régiségtárából. Kolosvár (Cluj-Napoca).
- DP – Documenta Praehistorica, Ljubljana.
- DolgSzeged – Dolgozatok, Szeged.
- Drobeta – Drobeta, Drobeta – Turnu Severin.
- DRH – Documenta Romaniae Historica, București.
- EDR – Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma, Roma.
- EJA – European Journal of Archaeology.
- EM – Ethnology Monographs, Pittsburgh.
- EphNap – Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca.
- Epoca bronzului – M. Gumă, *Epoca bronzului în Banat*, BHAB, V, Timișoara, 1997.
- ERAUL – Etudes et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège
- ESA – Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
- ÉtBalk – Études Balkaniques, Sofia.
- FA – Folia Archaeologica, Budapesta.
- FBKN – Die Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und in die Nachbargebieten. Internationales Symposium, Budapesta – Velem.
- FD – Foaia Diecezană, Caransebeș.
- Festschrift Pittioni – Festschrift für Richard Pittioni zum Siebzigsten Geburtstag, Archaeologia Austriaca, Beiheft 13, Viena, 1976.
- Fontes Historiae – Corneliu Gaiu, Cristian Găzdac (ed.), *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița – Cluj-Napoca, 2006 (= *Biblioteca Muzeului Bistrița*, seria *Historica*, 1–2).
- FHDR – Fontes Historiae Dacoromanae (= *Izvoare privind istoria României*), 4 vol., București, 1964.
- FRTB – Fontes Rerum Transilvanicarum Buday.
- FK – Földrajzi Közlemények, Budapest.
- FiIst – File de Istorie. Muzeul de Istorie, Bistrița.
- FoliaArch – Folia Archaeologica, Budapesta.
- FVL – Forschungen zur Volks und Landeskunde, Sibiu.
- GCBI – Godišnjak. Centar za balkanološkog ispitivanja, Sarajevo.
- Geochronometria – Geochronometria, Gliwice.
- Germania – Germania, Frankfurt a. M.
- GlasnikMKM – Glasnik Muzej Kosovo i Methohija, Pristina.
- GlasnikSAD – Glasnik Srpskog Arheološkog Društva, Beograd.
- GlasnikSANU – Glasnik Srpske Akademije Nauka i Umetnosti, Beograd.
- GlasnikZMBH – Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- GNAMP – Godišnik na Narodnja arheološki muzej v Plovdiv.
- GodišnikSevBalg – Godišnik na muzeite ot Severna Balgaria.
- Gold der Steppe – * * *, *Gold der Steppe. Archäologie der Ukraine* (herausgegeben von Renate Rolle, Michael Müller-Wille und Kurt Schietzel in Zusammenarbeit mit Petr P. Toločko und Vjačeslav Ju. Murzin), Schleswig, 1991.
- Gornea – Gh. Lazarovici, *Gornea preistorie*, Reșița, 1977.
- HOMÉ – A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc.
- HTRTÉ – A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Évkönyve, Budapesta – Deva.
- IA – Identitate și Alteritate, Cluj-Napoca.
- IAI – Ivestija na Arheološki Institut, Sofia.
- IDR – *Inscripțiile Daciei Romane*, București.
- IDRE – C.C. Petolescu, Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (Ier–IIIe siècles), vol. I, București, Editura Enciclopedică, 1996.
- IGRR – R. Cagnat et alii (eds.), Inscriptions Graecae ad res Romanas pertinentes, Paris 1906–1927.

- Iliria – Iliria, Studime dhe materiale arkeologike, Tirana.
- Iliri și Daci – *Iliri și Daci*. Catalog, Cluj – București, 1972.
- ILS – Inscriptiones Latinae Selectae, ed. H. Dessau, Berlin, 1892.
- InMemCD – *In Memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974.
- InvArch – Inventaria Archaeologica. Corpes des ensembles archéologiques, București.
- InvPraehistHung – Inventaria Praehistoriae Hungariae, Budapest.
- JPEK – Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst, Berlin.
- ISM – *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine*, București.
- ITSR – Istorie și tradiție în spațiul românesc, Sibiu – București.
- IstMitt – Istambuler Mitteilungen, Istanbul.
- Istraživanja – Istraživanja, Novi Sad.
- IstRom – *Istoria României*, București.
- Istros – Istros. Buletinul Muzeului Brăilei, Brăila.
- JAS – Journal of Archaeological Science, San Diego.
- JFA – Journal of Field Archaeology, Boston.
- JGN – Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, München.
- JMH – Journal of Modern History, Chicago.
- JPMÉ – Jánus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs.
- JPR – Journal of Prehistoric Religion
- JRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz, Mainz.
- JRS – The Journal of Roman Studies, Londra.
- KFKNB – Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans, Belgrad.
- KJ – Kölner Jahrbuch, Köln.
- Klio – Klio. Beiträge zur Geschichte, Leipzig.
- KözlCluj – Közlemények az Erdelyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiséggyűjtéséről, Kolosvár (Cluj-Napoca).
- KSI – Kuvendi i Studimeve Ilire, Tirana.
- KSIA – Kratkie Soobščenija Instituta Arheologii, Moskva.
- KSIMK – Kratkie Soobščenija Instituta istorii material'noj AN SSSR, Moskva – Leningrad.
- Kulturraum Donau – Kulturraum mittlere und untere Donau, Tradition und Perspektiven des Zusammensleben, Reșița, 1994.
- Kunstschätze – * * *, *Kunstschätze in bulgarischen Museen und Klöstern. 24. Aprilie bis 31. Juli 1964 in Villa Hügel – Essen*, Essen, 1964.
- Lapidarul MB – M. Moga, I.I. Russu, *Lapidarul Muzeului Banatului*, Timișoara.
- Latomus – Latomus, Bruxelles.
- Litua – Litua. Studii și cercetări, Târgu Jiu.
- LRBC – R.A.G. Carson, P.V. Hill, J.P.C. Kent, *Late Roman Bronze Coinage. A.D. 324–498* (Part I, P.V. Hill, J.P.C. Kent, *The Bronze Coinage of the House of Constantine. A.D. 324–346*; Part II, R.A.G. Carson, J.P.C. Kent, *Bronze Roman Imperial Coinage of the Late Empire. A.D. 346–498*), Londra, 1965.
- MA – Monumenta Archaeology, Los Angeles.
- Macedoniae AA – Macedoniae Acta Archaeologica, Prilep.
- MagIst – Magazin Istoric, București.
- MB – Mitropolia Banatului,
- MAGW – Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Viena.
- MarbStud – Marburger Studien, Marburg, 1938.
- Marisia – Marisia. Studii și materiale de arheologie, istorie, etnografie, Muzeul Județean Târgu Mureș.
- Marmația – Marmația, Baia Mare.
- Materiale (MCA) – Materiale și Cercetări Arheologice, București.
- Materialy – Srpsko Arheološko društvo gradskih muzeij Subotica, Subotica.
- MAVA – Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie, München.
- MedTrans – Medievalia Transylvanica, Satu Mare.
- MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
- MFME – A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.
- MIA – Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, Moscova.
- MIMBuc – Materiale de istorie și muzeografie, București.
- MIRB – R. Göbl, *Moneta Imperii Romani et Byzantini*, Viena, 1989.
- MittAI – Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ung. Akad. der Wissenschaften, Budapesta.
- MF – Múzeumi Füzetek, Aszód.
- MKÉ – Múzeumi és Könyvtári Értesítő, Budapesta.
- MN – Muzeul Național, București.
- MOL – Magyar Ország Levéltár, Budapest.
- Monedele – C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.
- Mousaios – Mousaios. Studii și cercetări de istorie locală, Buzău.
- MuzNat – Muzeul Național (de Istorie), București.
- Művészet – Művészet, Budapest.
- NC – The Numismatic Chronicle, Londra.
- NeolBan – Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj Napoca, 1979.
- NK – Numizmatikai Közöny, Budapesta.
- NListy – Numismaticke Listy, Praga.
- NNU – Nachrichten aus Niedersachsen Urgeschichte, Leipzig-Hildesheim.
- NumSbor – Numismaticky Sbornik, Praga.
- OJA – Oxford Journal of Archaeology, Oxford.
- OmCD – Omagiu lui Constantin Daicoviciu, București, 1960.
- OPEL – B. Lörincz, F. Redö (ed.), *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum I–IV*, Budapest – Wien 1994–2002.
- OpusculaArch (OpArch) – Opuscula Archaeologica, Zagreb.
- Orbis antiquus – Ligia Ruscu, Carmen Ciongradi, Radu Ardevan, Cristian Roman, Cristian Găzduc

- (eds.), *Orbis antiquus. Studia in honorem Ioanis Pisonis*, Cluj-Napoca, 2004.
- OZ – Osječki Zbornik, Osijek.
- ÓL – Ősrégészeti levelek, Budapest.
- PA – Patrimonium Apulense, Alba Iulia.
- PASE – Prehistorische Archeologie in Südosteuropa – Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr., Berlin.
- PB – Patrimonium Banaticum, Timișoara.
- PBF – Praehistorische Bronzefunde, Berlin.
- PBG – A Pedro Bosch-Gimpera en el septuagésimo aniversario de su nacimiento, Mexico, 1963.
- Peuce – Peuce, Tulcea.
- PIR – Prosopographia Imperii Romani, 3 vol., Berlin-Leipzig.
- PJZ – Praistorija Jugoslovenskih Zemalija, Sarajevo.
- PMCDR – Publicațiile Muzeului Civilizației Dacice și Romane, Deva.
- PMMB – Publicațiile Muzeului Municipiului București, București.
- Pontica – Pontica, Constanța.
- Posebna izdanija – Posebna izdanija, Sarajevo.
- Potaissa – Potaissa. Studii și Comunicări, Turda.
- PPS – Proceedings of the Prehistoric Society, Cambridge-Londra.
- Praehistorica – Praehistorica. Internationales Symposium, Praga.
- PraiSrb – M. Garašanin, *Praistorija na tlu Srbije*, Belgrad.
- PraiVoiv – B. Brukner, J. Todorović, N. Tasić, *Praistorija Voivodine*, Novi Sad.
- PrehistAlp – Prehistoria Alpina, Trento.
- Pulpudeva – Pulpudeva. Semaines philippopolitaines de l'histoire et de la culture thrace, Sofia.
- PZ – Praehistorische Zeitschrift, Berlin – Leipzig.
- RA – Revista Arhivelor, București.
- RadVM (RVM) – Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad.
- RB – Revista Banatului, Timișoara.
- RCJB – Revista Cercului Juridic Bănățean, Timișoara.
- RCRFAcA – Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta.
- RégFüz – Régészeti Füzetek, Budapesta.
- Repertorium (ErdRep) – Roska Márton, *Erdély régészeti repertoriuma*. I. Öskor Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum, Tom I. Praehistorica, Cluj, 1942.
- RE – Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart 1894-.
- RESEE – Revue des Etudes Sud-Est Europeens, București.
- RevB – Revista Bistriței, Bistrița.
- RevIst (RI) – Revista de Istorie, București.
- RevMuz – Revista Muzeelor, București.
- RGF – Römisch-Germanischen Forschungen, Berlin.
- RIC – Roman Imperial Coinage, 10 vol., Londra, 1923–1994.
- RISBC – Revista Institutului Social Banat-Crișana, Timișoara.
- RIM – Revista de Istorie Militară, București.
- RMM – Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă, București.
- Römer in Rumänien – *Römer in Rumänien*. Ausstellungs Katalog, Köln, 1969.
- RRC – M.H. Crawford, Roman Republican Coinage, 2 vol., Cambridge, 1979.
- RRCH – M.H. Crawford, Roman Republican Coin Hoards, Londra, 1969.
- RRH – Revue Roumaine d'Histoire, București.
- RRML – Revista Română de Medicină Legală,
- RVM – Rad Vojvodanskih Muzeja, Novi Sad,
- SA – Sovetskaja Arheologija, Moskva.
- SAI – Svod Arheoloških istočnikov, Moskva – Leningrad.
- Sargetia – Sargeția. Buletinul Muzeului Civilizației Dacice și Romane, Deva.
- SCA – Studii și cercetări de antropologie, București.
- SCIA – Studii și Cercetări de Istoria Artei, București.
- SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București.
- SCMI – Sesiunea de Comunicări a Muzeelor de Istorie, București, 1964.
- SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, București.
- SGB – Studii de Geografie a Banatului, Universitatea Timișoara.
- SH – Studime Historike, Tirana.
- SIB – Studii de Istorie a Banatului, Universitatea de Vest, Timișoara.
- SlArch – Slovenská Archeológia, Bratislava.
- SJ – Saalburg Jahrbuch, Bericht des Saalburg Museums, Bad Homburg.
- SM – Studii de Muzicologie, București.
- SdM – Societatea de Măine, Brașov.
- SMIM – Studii și Materiale de Istorie Medie, București.
- SMMIM – Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară. Muzeul Militar Central, București.
- SocRom – Sociologia Românească, București.
- SRIR – Studii și Referate privind Istoria României, București, 1954.
- Starije – Starije Crno Gore, Cetinj.
- Starinar – Starinar, Belgrad.
- StCGGB – Studii și cercetări de geologie, geografie și biologie, Reșița.
- StCom – Studii și Comunicări, Arad.
- StComC – Studii și Comunicări de Istorie și Etnografie, Caransebeș = Tibiscum.
- StComp – Studii și Comunicări. Muzeul Județean, Pitești.
- StComSatuMare – Studii și Comunicări, Satu Mare.
- StComS – Studii și Comunicări. Muzeul Brukenthal. Arheologie – Istorie, Sibiu.
- StDac – Studii Dacice, Cluj-Napoca, 1981.
- StudAlb – Studia Albanica, Tirana.
- StudClas – Studii Clasice, București.
- Studentski Proucivanija – Studentski Proucivanija, Sofijski Univ., Istoriceski Fakultet, Sofia.

- Studia – Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca.
 StudiaBalcanica – Studia Balcanica, Sofia.
 StudiaPraehistorica (SP) – Studia Praehistorica. Archeologisches Institut der Bulgarischen Akademie, der Wissenschaften Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften USSR, Sofia.
 Studii – Studii, Revistă de istorie, Bucureşti.
 Studii şi Materiale – Studii şi Materiale, Târgu Mureş.
 StZ – Študijné Zvesti Archeologicky ústav ŠAV, Nitra-Bratislava.
 Swiatowit – Swiatowit. Annuaire de l'archéologie préhistorique, Varşovia.
 Századok – Századok, Budapest.
 Symp Alba Iulia – The Early Hallstatt Period (1200 – 700 BC) in South Eastern Europe. Proceedings of the International Symposium from Alba Iulia, BiblMA, I, Alba Iulia, 1994.
 SympThrac – Symposia Thracologica.
 The Vinča Culture – The Vinča Culture, its Role and Cultural Connections, Timişoara, 1996.
 The Yugoslav Basin... – The Yugoslav Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millennium B.C. (Symposium, Vršac, October 11–14, 1995), Belgrade – Vršac, 1996.
 Thracia – Thracia, Sofia.
 Thraco-Dacica (TD) – Thraco-Dacica, Bucureşti.
 Tibiscum – Tibiscum. Studii şi Comunicări de Etnografie şi Istorie, Caransebeş.
 Tibiscus – Tibiscus, Timişoara.
 TIR, L. 34 – Tabula Imperii Romani. Aquincum-Sarmizegetusa-Sirmium, L. 34, Budapesta, 1968.
 TörtSz – Történelmi Szemle, Budapesta.
 TR – Transylvanian Review, Cluj-Napoca.
 Trepte – Trepte de civilizaţie românească, Bucureşti, 1982.
 TRÉT – Történelmi és Régészeti Értesítő, Temesvár (Timişoara).
 UPA – Universitätsforschungen zur Prähistorische Archäologie, Bonn.
 VAH – Varia Archaeologica Hungarica, Budapesta.
 VDI – Vestnik Drevnej Istorii, Moskva.
 VF – Vorträge und Forschungen, Sigmaringen.
 Viesnik – Viesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku, Split.
 WPZ – Wiener Prähistorischer Zeitschrift, Viena.
 YougDanBas – The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millennium B.C., Symposium, Vršac, October 11 – 14, 1995, Belgrade – Vršac, 1996.
 ŽAnt – Živa Antika, Skoplje.
 ZborNM – Zbornik Radova Narodnog Muzeja, Belgrad.
 ZborŠtip – Zbornik na štipskiot Naroden Muzej, Štip.
 ZfA – Zeitschrift für Archäologie, Berlin.
 ZfAM – Zeitschrift für Archäologie der Mittelalters.
 ZfE – Zeitschrift für Ethnologie, Berlin.
 ZfN – Zeitschrift für Numismatik, Berlin.
 Ziridava – Ziridava. Studii şi Cercetări, Arad.
 ZMS – Zbornik za Društvene nauke Matice Srpske, Novi Sad.
 ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.

